

EVOLÚCIÓ ÉS REVOLÚCIÓ

EVOLÚCIÓ ÉS REVOLÚCIÓ

Magyarország és
a nemzetközi politika
1956-ban

Szerkesztette
Békés Csaba

1956-os Intézet–Gondolat Kiadó
2006

A mű megjelenését a Magyar Köztársaság Nemzeti Emlékezet Programja támogatta

A kötet tanulmányainak elkészítéséhez végzett kutatást
az alábbi intézmények támogatták:

1956-os Intézet
Chiang Ching-kuo Foundation for International Scholarly Exchange
Cold War International History Project, Woodrow Wilson International Center for Scholars
Fonds National de la Recherche Scientifique
Hidegháború-történeti Kutatóközpont
A Francia Köztársaság Kormánya
Magyar Országos Levéltár
MTA–OSZK 1956-os Dokumentációs és Kutatóhely
MTA Történettudományi Intézete
Országos Kiemelésű Társadalomtudományi Kutatások Közalapítvány
Open Society Foundation Research Support Scheme, Prága
Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok
Pécsi Tudományegyetem
Politikatörténeti Intézet
Sorbonne Párizs III Egyetem
XX. Század Intézet

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

© 1956-os Intézet
© Gondolat Kiadó
© Békés Csaba
© Békés Csaba, Stefano Bottoni, Gecsényi Lajos, Janek István,
Kecskés D. Gusztáv, Rainer M. János, Ripp Zoltán,
Ruff Mihály, Somlai Kata, Tischler János, Vámos Péter
© Bibliográfia: Győri László
© Kronológia: Kiss András

www.gondolatkialdo.hu
A kiadásért felel Bácskai István
Szöveggondozó XXXXXXXXX
Műszaki szerkesztő Pintér László
Borítóterv Pintér László
Nyomdai előkészítés Kármán Stúdió, *www.karman.hu*
Nyomtatás, kötészet XXXXXXXXXXXX

ISBN 963 9610 90 9

Tartalom

Előszó	7
Magyarország és a nemzetközi politika az ötvenes évek közepén (<i>Békés Csaba</i>)	9
Magyarország és a szovjet blokk	29
A Szovjetunió (<i>Rainer M. János</i>)	31
Jugoszlávia (<i>Ripp Zoltán</i>)	55
Lengyelország (<i>Tischler János</i>)	83
Kína (<i>Vámos Péter</i>)	111
Románia (<i>Stefano Bottoni</i>)	155
Csehszlovákia (<i>Janek István</i>)	178
Magyarország és a Nyugat	205
Ausztria (<i>Gecsényi Lajos</i>)	207
Az Egyesült Államok (<i>Békés Csaba</i>)	226
Olaszország (<i>Somlai Kata</i>)	239
Nagy-Britannia (<i>Békés Csaba</i>)	260
Franciaország (<i>Kecskés Gusztáv</i>)	280
A két német állam (<i>Ruff Mihály</i>)	300
Függelék	319
Hivatkozott irodalom	321
Kronológia (<i>Kiss András</i>)	337
Bibliográfia (<i>Győri László</i>)	368
Rövidítések jegyzéke	391
Névmutató	395

Előszó

A kötet összeállításának gondolata 2005 novemberében fogalmazódott meg, így a hazai és a nemzetközi gyakorlatot figyelembe véve jelentős sikernek tekinthető, hogy ilyen rövid idő alatt a könyv az olvasók kezébe kerülhetett.

A kötet alapvető szervező tézise az, hogy az *1956-os év* a magyar külpolitika számára kiemelkedő jelentőségű volt, mégpedig – természetesen eltérő módon – mind az év első kilenc, mind pedig az utolsó három hónapjában. A forradalom időszakának jelentőségét nem kell külön magyarázni. Az viszont mindmáig még szakmai körökben is kevésbé ismert, hogy az 1956 januárja és októbere közötti időszak (evolúció) vonatkozásában a korabeli szovjet politikával teljes egyetértésben, illetve annak intencióit követve a magyar külpolitikában határozottan megindult egy olyan *nyitási*, (mind a blokkon belül, mind pedig a Nyugat felé) áttérkelési folyamat, amely lényegében a hatvanas évek elejétől folytatott magyar külpolitika alapelveit fogalmazta meg, és valójában később annak alapját képezte. Ez a külpolitikai fordulat 1956 októberéig még kevés látványos, a korabeli nyilvánosság számára is érzékelhető eredményt hozott, bár ezek jelentőségét sem szabad lebecsülni: ilyenek voltak például a műszaki zár lebontása az osztrák határon, a magyar–jugoszláv kibékülés, illetve az 1953 óta tartó tárgyalások eredményeként a magyar–angol pénzügyi egyezmény megkötése.

Az eddigi kutatások alapján azonban kétségtelen, hogy 1956 januárja és októbere között alapvető poszt-sztálinista fordulat történt mind a magyar külpolitikai gondolkodásban, mind pedig a külpolitika irányításában, így az ötvenes évek végétől a nemzetközi elszigeteltségből kitörni törekvő magyar külügyi vezetőknek valójában nem sok újat kellett kitalálniuk.

A kötet szerzői, akik korábban már mind foglalkoztak az adott témával, egységes szerkesztői koncepció alapján készítették el tanulmányaikat e kötet számára. A kötet koncepcióját, illetve az elkészült kéziratokat a szerzők két workshopon vitatták meg, így a könyv valódi szakmai műhelymunka eredményének tekinthető. Ennek megfelelően a 12 relációt vizsgáló tanulmányok két részből állnak: Az első rész az 1956-os év *bilaterális történéseit* ismerteti 1956. október 23-ig (valamint az

előzményeket, többnyire 1953-tól). A második rész pedig az adott országnak a magyar forradalommal kapcsolatos reakcióit, a forradalom alatti bilaterális kapcsolatokat (ha voltak) elemzi, illetve a magyar események helyi hatását, percepcióját mutatja be.

Ez a koncepció, illetve szerkezet a téma újszerű megközelítését teszi lehetővé, amely bizonyára elősegíti majd a kötet pozitív szakmai fogadtatását, emellett hiánypótló kiadvány lesz a felsőoktatás számára is, de az ötvenedik évfordulón valószínűleg a széles olvasóközönség figyelmére is számot tarthat. A kötetet hiánypótló kutatási segédletnek tekinthető részletes kronológia (Magyarország nemzetközi kapcsolatai, 1953–1958) és bibliográfia egészíti ki.

Köszönettel tisztelek mindenekelőtt a kötet szerzőinek, akik írásaikat a közös vállalt koncepció szempontjait mindvégig figyelembe véve készítették el.

Itt mondok köszönetet Török Gyöngyvérnek és Nácsa Klárának, akik a szerkesztés során nem mindennapi körülmények között végeztek rendkívüli munkát annak érdekében, hogy a kötet időben megjelenjen.

Békés Csaba

Magyarország és a nemzetközi politika az ötvenes évek közepén

BÉKÉS CSABA

A kelet–nyugati viszony átalakulása

Az új szovjet vezetés 1953 tavaszától – az alapokat nem érintve – jelentős változásokat hajtott végre a birodalom belső életében. Fő céljuk a terrorra épített rezsim megszelídítése, azaz a társadalom által legalábbis tolerálható kommunista rendszer megteremtése volt. Hasonlóképpen radikális lépéseket tettek a nemzetközi politika színterén is a hidegháborús feszültség enyhítése, a kelet–nyugati viszony megjavítása érdekében.

Az új irányvonal bevezetésének fő motivációja az volt, hogy 1953 tavaszára világossá vált: a kelet-közép-európai kommunista rendszerek válság előtti állapotba kerültek. A szovjet modell átvételével néhány év alatt megtörtént a kommunista rendszer kiépítése, de a rendkívül feszített ütemű nehézipari beruházások és különösen a fegyverkezés, a mezőgazdaság kollektivizálását célzó kampányok stb. gyorsan ki is merítették a gazdaságilag zömmel gyengén fejlett és szegény országok végső tartalékait. A közelgő válság jelei már 1952-től mutatkoztak, így előbb-utóbb mindenképpen szükségessé vált volna valamilyen szovjet beavatkozás a gazdasági helyzet konszolidálása és a politikai stabilitás fenntartása érdekében. Sztálin halála ezért éppen a megfelelő időben következett be: utódai történelmi esélyt kaptak, hogy sikeresen kezeljék a politikai robbanással fenyegető helyzetet.

A szovjet vezetők dolgát megkönnyítette, hogy a koreai háború következtében előállt háborús hisztéria légköréhez szokott világközvélemény lépéseiket és gesztusaikat komoly engedménynak tekintette, amelyek pedig normális körülmények között természetes módon elvárhatók lettek volna, vagy amelyek bizonyos területeken csupán a *status quo ante* helyreállítását jelentették, és legalább olyan mértékben szolgálták a Szovjetunió érdekeit, mint a nyugati partnerekéit.

Így került sor már 1953-ban a koreai háború gyors befejezésére, majd 1954-ben az indokínai helyzet kompromisszumos rendezésére. Egy évvel később valódi nagyhatalmi alku eredményeként jött létre az osztrák államszerződés, melynek következtében a megszálló csapatok – köztük a Vörös Hadsereg – tíz év után elhagyták az ország területét, Ausztria pedig a szovjetek feltételét teljesítve örökös semlegessé-

get hirdetett. Az 1955. júliusi genfi négyhatalmi csúcstalálkozó nem politikai, hanem pszichológiai értelemben jelentett áttörést, mivel a hidegháború kezdeti éveiben kialakult irracionális mértékű kölcsönös gyanakvás gyors és hatékony feloldását eredményezte. Így kerülhetett sor kevesebb mint egy év múlva, 1956 áprilisában Hruscsov és Bulganyin angliai látogatására. A legfelső szovjet vezetők a második világháború óta először utaztak ellenséges katonai-politikai tömbhöz tartozó kapitalista országba.

Az 1953–56 közötti néhány évben jelentős változáson átment kelet–nyugati viszonyt az együttműködés új modelljének nevezhetjük. Talán még fontosabb azonban leszögezni, hogy az új modell fő jellemzői lényegében a kelet–közép-európai kommunista rendszerek összeomlásáig, az 1980-as évek végéig érvényben maradtak. A nyugati és keleti levéltárakban kutathatóvá vált, a döntéshozatal legfelső szintjét képviselő dokumentumok vizsgálata alapján egyre világosabb ugyanis, hogy az 1953–56 közötti korszakban a világpolitikában érvényesülő legfontosabb trend – minden zavaró körülmény vagy ellenkező előjelű propaganda dacára – annak kölcsönös, fokozatos fel- és elismerése volt, hogy a két világrendszer kénytelen együtt élni és egymást elviselni, ha el akarja kerülni a totális pusztulással fenyegető harmadik világháborút. Ennek tudatosodása olyan döntő jelentőségű változást idézett elő a kelet–nyugati viszonyban, amelynek alapján nem túlzás kijelenteni, hogy alapvető minőségi különbség van a hidegháború 1953 *előtti és utáni* szakasza között. Az 1953–56 közötti korszak ugyanis – a máig általános megítéléstől eltérően – nem csupán egy ígéretes, ám sikertelen kísérlet volt az enyhülés politikájának megvalósítására, hanem olyan *vízválasztó*, amelyet követően a hidegháború már nem ugyanazt jelentette, mint korábban. Bár az általános felfogás szerint a hidegháború lényege mindvégig az Egyesült Államok és a Szovjetunió szembenállására és vetélkedésére épült bipoláris világrend volt, 1953 után a szuperhatalmak viszonyának fő jellegzetessége – ha a versengés eleme jelentősen erősödött is időközben – valójában az Egyesült Államok és a Szovjetunió folyamatos egymásrautaltsága és kényszerű kooperációja lett. Ezt az 1955–56 folyamán körvonalazódó, majd a hatvanas évek közepétől mind látványosabb eredményeket produkáló, olykor már-már cinkos együttműködést zavarták meg azután különböző valódi vagy még gyakrabban látszólagos válságok, amelyek a kelet–nyugati viszonyban kisebb-nagyobb, de mindenképpen csupán átmeneti feszültséget okoztak – vagy még azt sem –, majd pedig idővel helyreállt a kooperációs mechanizmus.

A szovjet blokk 1953-ban kezdeményezett nyitási politikájára a nyugati országok eltérő módon és ütemben, de alapvetően pozitívan reagáltak. A diplomáciai kapcsolatok formális fenntartásán túl a kétoldalú kapcsolatok 1953 előtt szinte teljesen megszűntek, az 1953–56 közötti időszakban a gazdasági, politikai, kulturális és egyéb (például sport-) kapcsolatok lassú és fokozatos, de határozott fejlődésnek indultak, különösen a nyugat-európai államokkal. A kapitalista országokhoz fűződő politikai viszonyban 1956 februárjában új paradigmát vezetett be az

SZKP XX. kongresszusa: az ekkor elfogadott tétel szerint a jövőben a szocialista országok diplomáciájának a fogadó ország kormányzati köreit, illetve kormányképes politikai erőit kell partnernek tekinteni. Az evidensnek tűnő megállapítás az adott időszakban nagyon is radikális változást jelzett: addig ugyanis a nyugati országokban működő követségek kapcsolataikat osztályalapon építették, azaz a formális diplomáciai viszony fenntartásán túl szinte kizárólag csak az adott ország kommunista pártjával, illetve „haladó” társadalmi tényezőivel tartottak fenn érdemi kapcsolatot. Korábban a kormányzati tisztségviselőkkel ápolt jó viszony sajátos módon gyanút keltett az államvédelmi szervekben, amelyek az ilyen tevékenység szemmel tartását nem bízták a véletlenre: a nyugati államokban működő követségek személyi állományának harminc-nyolcvan százaléka feltételezhetően az ő alkalmazottjuk volt.

Ebben az időszakban fogalmazódott meg és szintén a XX. kongresszuson vált doktrínává az 1947-ben meghirdetett zsdanovi „két tábor” elméletet leváltó, lényegesen rugalmasabbnak szánt új tétel: a „két övezet” elmélete, amely szerint a világ alapvetően két részre osztható. Az egyik az Egyesült Államok vezetése alatt álló imperialista tábor, amely a NATO-országokon kívül magában foglalja az USA szövetségeseit valamennyi kontinensen. A másik tábor a „békeövezet”, amelybe nemcsak a szocialista országok tartoznak, hanem a világ valamennyi antiimperialista politikát folytató országa, azaz ide számították a gyarmati sorból felszabaduló, el nem kötelezett afrikai és ázsiai országokat is. Mi több: a semleges államok legnagyobb részét is, így nemcsak az 1948 óta „hagyományosan” baráti Finnországot, hanem Ausztriát és Svédországot is. Ez nem kisebb változást jelentett a nemzetközi szövetségi politikában, mint az „aki nincs ellenünk, velünk van” elv meghirdetését.

Az új politika célja elsősorban a harmadik világ országainak megnyerése volt: éppen ezekben az években indult meg a küzdelem a két politikai-katonai blokk között a gazdasági és politika befolyás megszerzéséért ezeken a területeken

Az aktív külpolitika doktrínája

A szövetségesek nemzetközi szalonképességének, s ezzel az egész szovjet blokk manőverező képességének növelését célozta az 1954 tavaszán meghirdetett „aktív külpolitika” doktrínája is. Moszkva kezdte arra buzdítani szövetségeseit, hogy szovjet segítséggel elérjék, illetve elérendő tekintélyüket minél hatékonyabban használják ki a nemzetközi politikában a keleti tábor tekintélyének és befolyásának erősítésére. 1955 decemberében, az osztrák államszerződés ügyében kötött nagyhatalmi alku melléktermékeként Albániát, Bulgáriát, Magyarországot és Romániát felvették az ENSZ tagjai közé, így a szovjet blokk európai államai az NDK-t kivéve mind elérték a nemzetközi szalonképesség szükséges minimumát.

1956. január elején, alig több mint egy hónappal az SZKP XX. kongresszusa előtt, Moszkvában csúcstalálkozót tartottak az európai szocialista országok vezetői

részére.¹ A „béketábor” létrejötte óta ez volt az első „globális” jellegű értekezlet, ahol a szovjet vezetők komoly előkészületek után nemcsak az egész szovjet blokkot érintő aktuális gazdasági, külpolitikai és katonai kérdésekről adtak alapos eligazítást a résztvevőknek, hanem a jövő perspektíváit, illetve a kívánatos fejlődés irányait is részletesen ismertették velük. Ezen a tanácskozáson Hruscsov minden korábbinál világosabban fogalmazta meg a szovjet vezetés által szorgalmazott „aktív külpolitika” mibenlétét és jelentőségét. „A szocialista tábor minden országának aktívabbá kell tenni külpolitikai erőfeszítéseit, erősíteni kell külpolitikai kapcsolatait. Ezen a téren lehetőségeinket nem eléggé használjuk fel. A helyzet általában az, hogy a Szovjetunió lép fel mint táborunk ereje, és a népi demokratikus országok őt támogatják. Igaz az, hogy a Szovjetunió a mi táborunk nagy ereje, de ha rugalmasabban szervezzük munkánkat, nem a Szovjetunióknak kellene mindig elsőnek fellépnie, hanem egyes esetekben egyik vagy másik népi demokratikus ország léphetne fel, és a Szovjetunió támogatná őt. Vannak kérdések, amelyekben jobban fel tudnak lépni a népi demokráciák. Ez kihúzná a talajt ellenfeleinknek az alól az állítása alól, hogy a népi demokratikus államoknak nincsen függetlenségük, mert mindig egy véleményen vannak a Szovjetunióval, és csak őt támogatják. Természetesen valótlan a mi táborunk országai egységének ilyen értelmezést adni. A helyzet az, hogy a mi országaink azért egységesek, mert egységes elvi alapjuk van, mert azonos osztálypozíciókat védenek, és következképp nincsenek olyan kérdések, amelyek közöttük ellentétet kelthetnének. Helyes, hogy ez így van, és tragikus volna, ha ez másképp lenne. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne tudjuk jobban felhasználni lehetőségeinket, hogy ne igyekezzünk okosabban felhasználni erőinket, hogy így jobban növeljük táborunk befolyását. Ezt minden országnak figyelembe kell vennie külpolitikai tevékenységében.”²

Valódi függetlenséget jelentő külön útról tehát nem lehetett szó, a szovjet vezetés ugyanakkor valójában már 1954 tavaszától, a genfi négyhatalmi külügyminiszteri tárgyalások megindulásától „aktív külpolitika” folytatására ösztönözte a kelet-közép-európai államokat. Az új doktrína lényege az volt, hogy ezek az országok – természetesen Moszkvával szoros együttműködésben – igyekezzenek a nemzetközi politikában önálló aktorként megjelenni, legyenek kezdeményezők a nemzetközi szervezetekben. A cél az volt, hogy a Szovjetunió a nyugaton csak „csatlós államoknak” nevezett európai kommunista országokból a nemzetközi porondon szalonképes partnereket, „valódi” szövetségeseket kreáljon, s így az enyhülési politika előmozdítása során a nyugati politikai-katonai szövetséggel, a NATO-val a keleti oldalon is működőképes, és persze egységes *blokk* léphessen fel és folytasson párbeszédet. Erre szolgált a KGST reformjának kezdeményezése 1954 tavaszán, és min-

¹ A tanácskozáson, akárcsak a VSZ alakuló ülésén, megfigyelőként a kínai vezetés is képviseltette magát. Hruscsov elvtárs beszéde az 1956. januári moszkvai értekezleten. Magyar Országos Levéltár (MOL) M-KS 276. f. 62. cs. 84. ő. e.

² Uo.

denekelőtt ezért alakult meg a keleti blokk katonai-politikai szervezete, a Varsói Szerződés is 1955 májusában. Hruscsov célja valójában tehát a szovjet blokk gyorsított ütemű katonai, politikai és gazdasági integrációja volt. Ebben a folyamatban kiemelkedő szerep jutott az 1956-os évnél: ekkor alapozták meg a blokk országainak hosszú távú együttműködését. Gazdasági téren a KGST 1956. májusi berlini ülése jelentett áttörést, ahol az ipari termelés hosszú távú szakosításának programjáról született döntés, és ekkor kezdődött meg a kelet-közép-európai országok második öt éves terveinek összehangolt tervezése is. A Varsói Szerződést ugyan már 1955 májusában megalakították, szervezetének valódi létrehozására azonban csak a Politikai Tanácskozó Testület 1956. januári, prágai ülésén került sor. Az 1956. januári moszkvai csúcstalálkozót nem sokkal később, júniusban egy újabb általános eligazítás követte a szovjet fővárosban, amelynek csak egyik fő napirendi pontja volt a Jugoszláviával való viszony rendezése. A tanácskozáson legalább ilyen fontos hangsúlyt kapott a gazdasági együttműködés, a hadiipari kooperáció stb. kérdéseinek megvitatása,³ illetve az a szovjet szándék, hogy a szövetségesek számára világossá tegyék: bár ezekről a dolgokról korábban is volt szó, mostantól komolyan kell venni. Nem lényegtelen mozzanat az sem, hogy ekkor, 1956 nyarán állították fel a szocialista országok közös atomkutató központját Dubnában.

Az 1956-os év nemcsak Moszkva és a szövetségesek közötti viszonyban hozott jelentős változásokat; ekkor kezdődött meg a kelet-közép-európai országok *egymás közötti* horizontális viszonyának átalakulása is, ismét csak a szovjet vezetés kezdeményezésére. A Szovjetunió Legfelső Tanácsa már 1955 februárjában felhívásban javasolta, hogy a békés egymás mellett élés előmozdítása érdekében az egyes államok parlamentjei küldjenek delegációkat egymás országaiba. Jó példát mutatva, először a szovjet blokk országai közötti cserelátogatások kezdődtek meg, s különösen 1956-ban bonyolítottak le sok látogatást. Megélénkültek a pártok és kormányok, valamint egyes kormányzati szervek közötti kapcsolatok is. Komolyabb bilaterális *gazdasági kapcsolatok* is kezdtek kialakulni az egyes országok között: korlátozott mértékű kétoldalú kereskedelem addig is létezett, most azonban megtörténtek az első lépések az ipari kooperáció kiépítése, a nyersanyagellátás koordinálása terén.

Az egyik leglátványosabb pozitív változás a blokkbeli országok állampolgárainak utazási lehetőségeit érintette: szintén szovjet kezdeményezésre 1956 júniusában Szófiában a bolgár, csehszlovák, lengyel, magyar, román és szovjet kormány képviselői egyezményt kötöttek a vízum nélküli utazás kölcsönös bevezetéséről. Ez elvben azt jelentette, hogy a blokkon belül az állampolgárok a személyi igazolványba helyezett betétlappal léphették át a határt.

Ez valódi áttörés volt: addig vízummal is rendkívül körülményes volt az utazás a szomszédos országokba, most pedig hirtelen (elvileg) olyan új politikát vezettek be, amelynek liberalizmusa túltett a korabeli nyugat-európai gyakorla-

³ A tanácskozásról készült korabeli magyar feljegyzéseket közli Urbán-Vida (1993).

ton. A valóságban a helyzet azonban ennél bonyolultabb volt: a szófiai szerződést aláíró államoknak ezután kétoldalú egyezményben kellett szabályozniuk az utazás könnyítésének feltételeit. Így 1956 nyarára Magyarországon sajátos helyzet jött létre: Lengyelország és Románia viszonylatában kölcsönösen megvalósult a vízummentesség, így az utazók soha nem tapasztalt egyszerűséggel, személyi igazolvánnyal utazhattak: mindennek különösen Románia esetében volt nagy jelentősége, mivel 1956 augusztusától októberig nagyszámú romániai magyar látogatott Magyarországra, akik innen a forradalom előtti erjedés tapasztalataival tértek haza, s októberben-novemberben közülük sokan vettek részt különböző erdélyi megmozdulásokban.⁴ Ha nem is ilyen mértékben, de javultak a csehszlovákiai utazás feltételei is.

Még nagyobb jelentőségű volt a nyugati nyitás: 1956-ban szervezték az első IBUSZ társasutazásokat Angliába, augusztus-szeptember folyamán pedig több magyar turistacsoport vett részt bécsi hajókiránduláson.

A forradalom bukása után ez a pozitív folyamat elakadt, a turizmus fejlődése mind keleti, mind nyugati viszonylatban csak a hatvanas évek elejére-közepére közelítette, illetve haladta meg az 1956 őszére kialakult állapotokat.

A magyar külpolitika és az új kihívások 1953–1956 között

A korszak magyar külpolitikájával kapcsolatban két általános megjegyzést kell tenni: 1. Magyarország 1953 júniusától 1956 októberéig – az aktuális szovjet irányvonallal mindig összhangban – fokozatos és egyenes vonalú külpolitikai nyitást hajtott végre, az egyes relációkban különböző intenzitású, de folyamatos fejlődés volt tapasztalható. 2. A magyar külpolitika egyik fontos sajátossága, hogy míg 1953 júliusa és 1955 márciusa között, Nagy Imre miniszterelnöksége idején jelentős belpolitikai és gazdasági változások kezdődtek meg, a külpolitika terén csak szerény eredmények születtek. Mindez alapvetően összhangban volt a sztálini időkből örökölt igen korlátozott nemzetközi szereppel, amit a szövetséges államok 1953 előtt a szovjet blokk tagjaiként játszhattak.

Ugyanakkor, 1955 tavaszától, amikor a magyar belpolitikában részleges visszarendeződés kezdődött, Rákosi konzerválni igyekezett a meglévő, illetve a korábbi állapotokat, és megpróbálta megállítani és visszafordítani a már megindult folyamatokat, a külkapcsolatok terén – megint csak teljes összhangban az aktuális szovjet szándékokkal – éppen ekkor ment végbe a legintenzívebb nyitási folyamat a Nyugat irányában. Szintén jelentős pozitív változásnak tekinthető, hogy az ország ekkor, 1955 decemberében vált az ENSZ tagjává.

A Sztálin halála utáni időszakban a szovjet vezetés mindenekelőtt az európai szövetséges államokban felgyülemlett feszültségek feloldásával, a kialakult válságok

⁴ Lásd a kötetben Stefano Bottoni tanulmányát.

kezelésével, illetve hasonló helyzetek elkerülésével volt elfoglalva. A külpolitika terén így 1953 folyamán még nem ösztönözték ezeket az országokat jelentősebb aktivitásra, a fő cél ekkor a *status quo ante* visszaállítása, vagyis az 1949 utáni abnormalis helyzet felszámolása volt. Az 1953 júliusában hivatalba lépő Nagy Imre-kormány első külpolitikai intézkedései ennek megfelelően a Rajk-per nyomán, illetve Edgar Sanders angol üzletember letartóztatása miatt kifejezetten ellenségessé vált magyar–jugoszláv⁵ és magyar–angol viszony rendezését célozták. Sanderst már augusztusban feltétel nélkül szabadon engedték, és néhány hét múlva megkezdődtek a gazdasági tárgyalások a két kormány között. 1954–55 folyamán megindult a kapcsolatok fejlesztésének felmérése, majd fokozatos javítása a többi nyugat-európai országgal is, 1956 nyarán pedig diplomáciai kapcsolat létesült Magyarország és a NATO-tag Görögország között.

A legnagyobb nehézséget a magyar–amerikai viszony rendezése okozta. Bár 1955-től mindkét fél a kapcsolatok fejlesztésének szükségességét hangoztatta, a helyzet normalizálását számos tényező nehezítette. A gazdasági kapcsolatok fejlesztésének legfőbb gátja a jelentős magyar tartozás volt (háborús és államosítások miatti kártérítés), amelyet a magyar fél nem tudott és nem is akart rendezni. Az amerikaiak mindenekelőtt budapesti követségük munkájának akadályozását (utazási korlátozás, magyar alkalmazottak letartóztatása stb.) nehezményezték, s noha a Külügyminisztérium 1955–56 folyamán már kifejezetten törekedett a helyzet megoldására, az „állam(védelem) az államban” elv alapján operáló Belügyminisztérium egy ideig sikeresen szabotálta az ügyet. 1956 nyarán újabb javulás kezdődött, amit jól jelzett az amerikai kormányzat gesztusa: a magyar kormány képviselőit (s személyesen a párt új vezetőjét, Gerő Ernőt) meghívták a novemberben esedékes elnökválasztás megfigyelésére.

A szovjet diplomácia – a nyugati irányú aktivitás fenntartása mellett – ekkortól kezdett különös figyelmet szentelni a semleges országoknak is.⁶ A differenciált megközelítés jegyében Magyarország a szomszédos Ausztriát „kapta” feladatul. A moszkvai elképzelés az volt, hogy megfelelő hatásra a függetlenségüket éppen csak visszanyert osztrákok a semlegességnek végül nem a nyugati, hanem a keleti, azaz a finn modell szerinti változatát választhatják. A magyar–osztrák kapcsolatok ennek megfelelően már 1955 tavaszától ígéretesen fejlődtek. Ennek illusztrálására talán elegendő megemlíteni, hogy 1956 nyarán Julius Raab osztrák kancellár budapesti meghívása volt napirenden.⁷ Még nagyobb jelentősége volt annak a maga idejében jól ismert, ám mára jobbára elfeledett eseménynek, hogy a jószomszédi viszony kialakítása érdekében 1956 tavaszán a magyar–osztrák

⁵ A magyar–jugoszláv viszony alakulásáról lásd a kötetben Ripp Zoltán tanulmányát.

⁶ A szovjet külügyminisztérium feljegyzése a külpolitika kérdéseiről. MOL M-KS 267. f. 62. cs. 75. ó. e. Közli Kiss–Ripp–Vida (1995) 33–40. p.

⁷ Jegyzőkönyv az MDP Politikai Bizottságának üléséről, 1956. május 24. MOL M-KS 276. f. 53. cs. 288. ó. e. A magyar–osztrák kapcsolatok alakulásáról lásd Gecsényi–Vida (2000), valamint Gecsényi (1995).

határon megkezdték és szeptemberre befejezték az aknazár, vagyis a „vasfüggöny” felszámolását. Ennek történelmi jelentőségét nehéz lenne túlbecsülni, különösen, mivel az 56-os forradalom után a műszaki zárat rövid időn belül, 1957 januárjában május között helyreállították.⁸ Az is jól ismert, hogy bár a magyar–osztrák viszony a hatvanas évek elejétől dinamikusan fejlődött, és egy idő után például szolgált az eltérő társadalmi rendszerű országok számára, hasonló nagy jelentőségű technikai nyitásra mégis csak a kommunista rendszer összeomlásának idején, 1989 nyarán került sor, amikor a „vasfüggöny” a magyar és az osztrák külügyminiszter szimbolikus aktusként közös erővel bontotta meg.⁹ Számunkra az sem lehet mellékes körülmény, hogy a történelem sajátos fordulata következtében az 1956 októberében kirobbant forradalom idején az aknazár már (és még) nem működött, a felkelés bukása után így közel kétszáz ezer ember biztonságos emigrálása vált lehetővé.

Az ötvenes évek második felének szovjet külpolitikáját a kollektív európai biztonsági rendszer megvitatása céljából összehívott 1954. november–decemberi moszkvai tanácskozáson megfogalmazott kettős üzenet jellemezte. A kombinált politika értelmében a keleti blokk egyfelől deklarálta, hogy mindent megtesz saját biztonsága növelésére, s ezt demonstrálandó nem késlekedett létrehozni a Varsói Szerződést. Egyidejűleg azonban Moszkva a kelet-európai országokat még határozottabban ösztönözte, hogy mindenekelőtt a német veszély *békés* semlegesítése érdekében törekedjenek a kapcsolatok fejlesztésére, illetve felvételére a nyugati határok szempontjából fontos semleges Ausztriával és a NATO-taggá vált nyugatnémet állammal, valamint általában a nyugati kapitalista országokkal és a harmadik világgal. A szovjet diplomácia, amelynek aktivitása 1955 nyarán tovább nőtt, kedvező légkört teremtett a kelet-európai tapogatózásokhoz. Az 1955 júliusában megtartott genfi csúcstalálkozó, amely a potsdami konferencia óta az első ilyen jellegű négyhatalmi tárgyalás volt, nem hozott ugyan látványos eredményeket, de a személyes kontaktus megteremtése a keleti és nyugati nagyhatalmak között jelentősen befolyásolta a kelet–nyugati viszony további kedvező alakulását.¹⁰ Ennek eredményeként Adenauer nyugatnémet kancellár Moszkvába utazott, majd szeptemberben sor került a diplomáciai viszony felvételére a Szovjetunió és az NSZK között. A nyitást szorgalmazó szovjet politika, s konkrétan ez a lépés egyértelműen jelezte a kelet-közép-európai országoknak, hogy a keleti blokk számára kívánatos az Ausztriával és a Német Szövetségi Köztársasággal való viszony valamilyen formában való rendezése.

Magyarország – Romániával és Bulgáriával együtt – azok közé a szocialista országok közé tartozott, amelyeknek nem voltak lényeges rendezetlen kérdéseik az

⁸ Erről bővebben lásd a kötetben Gecsényi Lajos tanulmányát.

⁹ A magyarországi rendszerváltás nemzetközi háttéréről lásd Békés (2000). A határnyitásról és a keletnémetek kiengedéséről lásd Horváth–Németh (1999) 350–375. p.

¹⁰ A genfi csúcstalálkozó történetéről lásd Bischof–Dockrill (2000).

NSZK-val, viszont annál inkább érdekelték voltak a második világháború után megszakadt gazdasági kapcsolatok újraépítésében. A magyar külügyminiszter a kedvező hátszelet kihasználva már június végén javasolta, hogy Magyarország – a moszkvai tárgyalások eredményétől függően – vegye fel a diplomáciai kapcsolatot az NSZK-val.¹¹ Mi több, 1955 júniusában az MDP Politikai Bizottsága Rákosi vezetésével elvi határozatot hozott, hogy a szovjet blokk országaival való egyeztetést követően ezt a lépést meg kell tenni. A magyar vezetés tehát 1955-ben helyesen ismerte fel: a szovjet kezdeményezés kiváló alkalom arra, Magyarország is rendezze kapcsolatait az NSZK-val. Ez elvileg mindkét államnak fontos lehetett volna. Magyarország első számú nyugati kereskedelmi partnere addig is az NSZK volt, s a diplomáciai kapcsolatok felvétele számos más területen is kifejezetten jó irányban befolyásolhatta volna a magyar társadalom életét. A tervet ebben az időszakban a szovjetek határozottan támogatták; Jurij Andropov szovjet nagykövet maga is bátorította a magyar vezetőket.¹² A kérdés rendezésének útjában azonban két, az adott viszonyok között leküzdhetetlennek bizonyuló akadály állt. Az egyik nyugati részről: az úgynevezett Hallstein-doktrína szerint Bonn nem létesített diplomáciai kapcsolatot olyan országgal, amely elismeri az NDK-t. (A nyugatnémet vezetés csak a Szovjetunióval – mint a német békeszerződésért felelős négy nagyhatalom egyikével – tett kivételt, s ez ekkoriban bátoríthatta a kelet-európai kezdeményezéseket.) Másfelől viszont a keleti blokk orszagai közül Lengyelországnak, Csehszlovákiának és az NDK-nak komoly ellentétei voltak a nyugatnémetekkel, ezért a legkevésbé sem nézték jó szemmel, hogy a tábor más tagjai – a Szovjetuniót követve – *feltételek nélkül* hajlandók lennének diplomáciai kapcsolatot létesíteni az NSZK-val. Ezért minden bizonnyal erősen lobbiztak a kapcsolatfelvétel ellen, így a tervezett lépésre nem kerülhetett sor. A táboron belüli jelentős érdekellentétek már a Varsói Szerződés megalakulásának idején megmutatták, hogy a szervezet keretében zajló együttműködés a jövőben korántsem lesz zavartalan. S jelezték mindenekelőtt azt a *minőségileg* új fejleményt, hogy a multilaterális politikai koordináció ekkor kialakuló modelljében már nem feltétlenül csak a Szovjetunió és szövetségesei közötti szembenállásra és érdekellentétekre, hanem a szövetségesek közötti konfliktusokra is fel kell készülni.

Ekkor, 1956 tavaszán – hasonlóképp az aktív pacifikáló külpolitika jegyében – merült fel a Japánnal való kapcsolatok rendezésének kérdése is. Ebben Magyarország szintén nem volt ellenérdekelt, ezért ismét aktív szerepet játszott. A szovjet külpolitika ekkortájt olyan illúziókat táplált, hogy a távol-keleti országban a kedvező belső politikai fejlődés a semlegességi tendenciákat juttathatja érvényre. Ez viszont egyet jelentett volna Japán kiválásával az amerikai érdekszférából, ami a Szovjetunió számára komoly stratégiai nyereséget hozott volna. A közeledési folya-

¹¹ A külügyminiszter előterjesztése a Politikai Bizottsághoz, 1955. június 28. III. sz. melléklet. MOL M-KS 276. f. 53. cs. 239. ő. e.

¹² Borhi (2000) 98. p.

matban Magyarország egy rövid ideig központi szerepet kapott. A Szovjetunióknak ugyanis nemcsak diplomáciai kapcsolata nem volt Japánnal, hanem a második világháborút követően a két ország még fegyverszünetet sem kötött, vagyis nemzetközi jogi értelemben hadiállapotban álltak. Magyarország viszont a tengelyhatalmak szövetségeseiként – mint később kiderült – formálisan sem 1945-ben, sem később nem szakította meg diplomáciai kapcsolatát Japánnal. A magyar diplomácia számára tehát nem új kapcsolat felvételéről, hanem csupán egy fennálló diplomáciai viszony „reaktivizálásáról” volt szó. A magyar vezetés így azt a feladatot kapta, hogy állítsa helyre a kapcsolatot Japánnal. Ezután pedig a precedenselv alapján már mind a Szovjetunió, mind pedig a tábor más országai számára adott lett volna a lehetőség a viszony normalizálására. Magyar részről meg is tették a szükséges lépéseket, és Szántó Zoltánt bízták meg a tárgyalások megkezdésével.¹³ Végül, mint tudjuk, nem ez a forгатókönyv valósult meg, és a Szovjetunió 1956. október 19-én fegyverszüneti egyezményt kötött Japánnal, ami egyúttal a diplomáciai kapcsolatok felvételét is jelentette.

A magyar külpolitikában tehát 1956 januárja és októbere között a korabeli szovjet politikával teljes egyetértésben, illetve annak intencióit követve megindult egy radikális *nyitási*, átértékelési folyamat – mind a blokkon belül, mind pedig a Nyugat, illetve a harmadik világ irányában –, amely lényegében a hatvanas évek elejétől folytatott magyar külpolitika elveit fogalmazta meg, és valójában később annak alapját képezte. Ez az új megközelítés jelent meg az 1956 tavaszán megfogalmazott általános külpolitikai irányelvekben¹⁴ és az egyes országokra vonatkozóan kidolgozott részletes relációs tervekben. A Külügyminisztérium szerepének felértékelődését, illetve a külpolitikai orientáció terén tervezett részleges korrekció szándékát jelezte, hogy Rákosi leváltása után kormányzati szinten ezen a területen történt a legfontosabb személyi változás: 1956 augusztusában a munkáskáder „végzettségű”, leginkább feltétlen szovjetbarátságáról ismert Boldoczki Jánost a londoni követség korábbi vezetője, Horváth Imre váltotta fel a külügyek élén. Ugyanekkor indult a külföldi média informálására a kétheti rendszeres külügyminisztériumi sajtótájékoztatók sorozata is, az augusztusi követi konferencia pedig az első valódi orientációs és konzultációs fórum volt a magyar külképviseletek vezetői részére, ahol alapos és részletes eligazítást kaptak az új külpolitikai irányvonal érvényesítésével kapcsolatban.¹⁵

Ezt a kezdetben lassú, majd egyre határozottabb ütemben kibontakozó evolúciós folyamatot azonban hamarosan társadalmi robbanás szakította félbe, radikálisan új kihívásokat teremtve a magyar külpolitika számára is.

¹³ Jegyzőkönyv az MDP Politikai Bizottságának üléséről, 1956. május 17. MOL M-KS 276. f. 5. cs. 287. ő. e.

¹⁴ Irányelvek a Külügyminisztérium és a külképviseletek munkájához 1956 II. és III. negyedévre. 1956. április 7. MOL M-KS 276. f. 71. cs. 29. ő. e.

¹⁵ A követi konferencia anyaga. (dátum nélkül) MOL KÜM TÜK XIX-J-1-j 4/fb 27.d. 4956/1956

Magyarország és a nemzetközi politika az 1956-os forradalom idején

Lengyelországban 1956. október közepén drámai események kezdődtek,¹⁶ és néhány nappal később Magyarország is önálló szereplőként lépett a nemzetközi politika színpadára. Az október 23-án kitört forradalom alapvető változást idézett elő Magyarországon nemzetközi státusában: a szovjet blokk történetében precedens nélküli módon a szovjetek által is legitimnek elismert kormány november 1-jén kinyilvánította az ország semlegességét és kilépését a Varsói Szerződésből. Ma már tudjuk, hogy ez az egyoldalú lépés a várható második szovjet intervenció elleni kétségbeesett válaszként született, az is igaz azonban, hogy ilyen követelések már a forradalmat közvetlenül megelőző egyetemi gyűléseken megfogalmazódtak, majd október végére az egész országban általánossá váltak. A válság kezelése során a magyar és szovjet vezetésnek, illetve az 1956. október 24-én a kedélyek lecsillapításának reményében miniszterelnökké kinevezett Nagy Imrének így kezdettől fogva nem csupán az ország belső életének átalakítását célzó, napról napra radikálisabb társadalmi követelésekkel kellett szembenéznie, hanem már kezdettől fogva olyanokkal is, amelyek alapjaiban kérdőjelezték meg Magyarország nemzetközi státusát, illetve a szovjet szövetségi rendszerben elfoglalt helyét.

Bár a forradalom első napjaiban ezt csak kevesen tudták, Nagy Imre egy szűk körben terjesztett elméleti írásában¹⁷ már 1956 januárjában állást foglalt az el nem kötelezett államok mozgalma által megfogalmazott *pancsa síla*, vagyis a békés egymás mellett élés öt alapelve mellett (a területi épség és a szuverenitás kölcsönös tiszteletben tartása, meg nem támadás, az egymás belügyeibe való be nem avatkozás, egyenlőség és kölcsönös előnyök, békés egymás mellett élés), mégpedig oly módon, hogy ezek összességét magával a nemzeti függetlenség kategóriájával azonosította. A szuverenitás birtoklását ugyanakkor nem csupán a nemzetközi politikában jelentkező értéknek, hanem a nemzet belső fejlődése szempontjából is alapvető előfeltételnek tekintette. Már ekkor megfogalmazta, hogy a nemzeti függetlenség megvalósításának útja Magyarország számára a jugoszláv modell követése, azaz a szocialista gazdasági-társadalmi rendszer fenntartása mellett az el nem kötelezett külpolitika folytatása. A megvalósítást azonban korántsem valamilyen egyoldalú lépés útján képzelte el; abban reménykedett, hogy a világpolitikában érzékelhető pozitív változások rövid időn belül elvezethetnek a szemben álló hatalmi tömbök felszámolásához, megteremtve annak a

¹⁶ 1956. október 19-én Varsóban a Lengyel Egyesült Munkáspárt VIII. kongresszusa Władysław Gomułkát választotta a párt első titkárává annak ellenére, hogy Hruscsov más szovjet vezetők társaságában azzal a szándékkal érkezett a lengyel fővárosba, hogy megakadályozza a lengyel pártvezetésen belül várható személycserét. A szovjet katonai beavatkozással is fenyegető válsághelyzet végül kompromisszumos megoldással zárult: a szovjetek elfogadták az új lengyel pártvezetést, Gomułka pedig ígéretet tett Moszkvának, hogy a várt politikai reformok nem ingatják meg a kommunista rendszer alapjait Lengyelországban, és nem érintik az ország szovjet tömbön belüli helyét sem.

¹⁷ Nagy I. (1984b).

lehetőségét, hogy a kelet-európai országok maguk is önállóan, a nemzeti függetlenség, az egyenlőség és az egymás belügyeibe való be nem avatkozás alapján építsék tovább a szocializmust. Ez annál is inkább elképzelhető volt számára, mivel a Szovjetunió ebben az időben kifejezetten pozitívan viszonyult az el nem kötelezett államok mozgalmához, így elfogadta a békés egymás mellett élés alapelveit is, a Jugoszláviával való kibékülés pedig azt az illúziót keltette, hogy hajlandó elfogadni a szocializmus építésének különböző útjait.

Nagy Imrének a forradalom napjaiban az a hálátlan feladat jutott, hogy kifejezetten *evolúciós* használatra kidolgozott külpolitikai elképzeléseit az egyre radikálizálódó forradalmi követelésekkel szembesítse. A válságmenedzselés céljából október 24-én Budapestre küldött Mikojjal és Szuszlovval¹⁸ folytatott tárgyalásokon az első perctől arra törekedett, hogy a szovjet vezetést meggyőzze: megfelelő támogatás esetén képes lesz konszolidálni a helyzetet, mivel nagyon is tisztában volt azzal, hogy a forradalom sorsa egyedül a Szovjetunió magatartásán múlik. A lengyelországi válság megoldódása valószínűleg tovább erősítette Nagy Imre meggyőződését, hogy a szovjetek is érdekelték a magyarországi helyzet békés rendezésében, és ennek érdekében engedményekre is hajlandók. Ezért már október 25-én felvetette, hogy hiba volt a szovjet csapatok beavatkozása, és a kedélyek lecsillapítása érdekében be kell jelenteni, a kormány tárgyalásokat fog kezdeményezni a szovjet csapatok kivonásáról. Aznap délutáni rádióbeszédében a miniszterelnök ezt a bejelentést – ma már tudjuk, a szovjetek kifejezett tiltakozása ellenére – meg is tette.¹⁹ A következő napon pedig már a vezetésre gyakorolt társadalmi nyomást is kihasználva arról igyekezett meggyőzni a moszkvai küldötteket, hogy a pártnak a helyzet rendezése érdekében a fegyveres ellenállás letörése mellett az országban kibontakozott tömegmozgalom élére kell állnia.²⁰

A következő néhány nap eseményei igazolni látszottak Nagy Imre szovjetekkel kapcsolatos politikáját, vagyis hogy a helyzet konszolidálásának ígérete fejében újabb és újabb engedményeket igyekezett kicsikarni tőlük: október 29-én megkezdődött a szovjet egységek kivonulása Budapestről, a szovjet kormány másnapi nyilatkozata pedig egyenesen azt az ígéretet tartalmazta, hogy a Szovjetunió és a szocialista országok viszonyát az egyenlőség és az egymás belügyeibe való be nem avatkozás elveinek tiszteletben tartásával új alapokra helyezik, a Magyarországon tartózkodó szovjet csapatok kivonásának kérdését pedig meg fogják vizsgálni.

¹⁸ Az 1956. október 24-én Budapestre érkező szovjet tárgyalódelegáció tagjai: A. I. Mikojan, M. A. Szuszlov, I. Szerov, a KGB vezetője és M.S. Malinyin, a vezérkari főnök helyettese. Mikojan és Szuszlov a magyar pártvezetőkkel tárgyalt, Szerov és Malinyin inkognitóban érkezett. Csak az 1992-ben megnyílt szovjet levéltárak dokumentumaiból derült fény arra, hogy a forradalom napjaiban ők is végig Magyarországon tartózkodtak.

¹⁹ Mikojan és Szuszlov távirata az SZKP KB-nak, 1956. október 25. Gál–Hegedűs–Litván–Rainer (1993) 51. p.

²⁰ Mikojan és Szuszlov távirata az SZKP KB-nak, 1956. október 26. Szereda–Sztikalin (1993) 111. p.

Ezzel szinte egy időben azonban vészes gyorsasággal szaporodtak a szovjetek valódi szándékait előrevetítő jelek: október 31-től folyamatosan érkeztek a hírek arról, hogy az országba újabb szovjet csapatok vonulnak be, megszállják a fő stratégiai pontokat, bekerítik a városokat és elfoglalják a repülőtereket. A kilátástalan helyzetben a kormány az egyetlen esélyt abban látta, hogy mindent elkövet a belső konszolidáció gyors megteremtéséért. Amikor azonban a szovjet csapatmozgásokkal kapcsolatos kérdésekre és tiltakozásokra adott semmitmondó, illetve félrevezető válaszokból világossá vált, hogy a szovjetek célja a kormány megdöntése, a kabinet november 1-jén bejelentette Magyarország egyoldalú kilépését a Varsói Szerződésből, és deklarálta az ország semlegességét.²¹ Egyidejűleg felhívást intézett az ENSZ főtitkárához, kérve, hogy a négy nagyhatalom nyújtson segítséget a semlegesség megvédéséhez, illetve, hogy a kérdést sürgősséggel tűzzék napirendre a Közgyűlés soron következő ülészakán.²² Ennek ellenére Nagy Imrének sem a Nyugat, sem pedig az ENSZ esetleges segítségével kapcsolatban nem voltak komoly illúziói. A szovjet birodalmi politikát jól ismerő politikusként valójában tisztában volt vele, hogy az adott világpolitikai helyzetben vajmi kevés a realitása annak, hogy a szovjet vezetők, akik kezdetől pontosan tudták, hogy a felkelés leverése számukra csak katonai kérdés, lemondanak a birodalmukhoz tartozó, számukra stratégiaileg fontos országról, csak azért, mert annak kormánya függetlennek nyilvánította magát. Ezért, miközben november 2-án újabb üzenetben sürgette az ENSZ közbenjárását, a színpalak mögött az utolsó pillanatig kétségbeesetten kereste a szovjetekkel való megegyezés lehetőségét. November 1-jét követően sorra fogadta a szocialista országok nagyköveteit, mindenekelőtt Andropovot, és igyekezett őket politikája helyességéről meggyőzni. A szovjet nagykövetnek azt is felajánlotta, hajlandó visszavonni az ENSZ-hez intézett felhívást, amennyiben garanciát kap arra, hogy a szovjet csapatok nem készülnek újabb beavatkozásra. Egyúttal kérte, hogy a legmagasabb szinten, közvetlenül tárgyalhasson a szovjet vezetőkkel; kérését azonban elutasították. Ők ugyanis a magyar forradalom leverését elhatározó október 31-i döntés után már a rendteremtés irányítására kiszemelt Kádár Jánossal és Münnich Ferencsel egyeztették a Nagy Imre-kormány megbuktatásának forgatókönyvét.²³

²¹ A Nagy Imre-kormány semlegesség kérdésével kapcsolatos politikájának elemzését lásd Békés (2006a).

²² A Nagy Imre-kormány ENSZ-szel kapcsolatos politikájának elemzését lásd Békés (2006b).

²³ Kádár János és Münnich Ferenc november 2-i, illetve november 3-i tárgyalásairól az SZKP KB Elnökségének tagjaival lásd Rainer–Szereda (1996) 75–82. és 88–90. p. A közelmúltban ismertté vált szovjet források bizonyítják, hogy Kádár János eredetileg, amikor november 1-jén Münnichhel együtt a Szovjetunióba távozott, nem gondolt ellenkormány alakítására. November 2-án a szovjet pártvezetéssel folytatott első tárgyaláson arról próbálta meggyőzni az Elnökség tagjait, hogy van még esély a válság békés rendezésére. A következő napi találkozón, amikor már Hruscsov és Malenkov is visszatértek Moszkvába, Kádárnak szembesülnie kellett azzal, hogy a szovjet döntés megszületett, és már csak azt döntheti el, együttműködik-e vagy sem.

A kádári külpolitika kezdete

Az 1956. november 4-én hatalomra került Kádár-kormány személyi összetételét tekintve ugyan erős kontinuitást mutatott a Rákosi leváltását követően regnáló pártvezetéssel, de hamar kiderült, hogy a kapott és vállalt feladat, vagyis a kommunista diktatúra helyreállításának és különösen hosszú távú működtetésének tekintetében a forradalom után csak új módszerekkel lehet sikert elérni. A politikai stabilitás megteremtésének és a társadalom pacifikálásának fő eszköze az ekkor megkezdett életszínvonal-politika, illetve az a sajátos „életminőség-politika” volt, amely a forradalomtól elhatárolódó *többség* számára szinte azonnal jobb és lényegesen elviselhetőbb életet biztosított, a „bűnösöket” és ellenállókat pedig a legszigorúbb büntetésben részesítette. Állandóan emelkedő életszínvonalat azonban csak működőképes gazdaság tud biztosítani, így az is hamar tisztázódott, hogy az alapvetően külső forrásokra és behozatalra utalt magyar gazdaság hosszú távú fejlesztése csak úgy képzelhető el, ha a vezetés képes mind a keleti, mind pedig a nyugati kapcsolatokból adódó lehetőségek hatékony kihasználására. Ez mindenekelőtt a magyar gazdaság szovjet nyersanyaggal és energiával történő tartós ellátását jelentette, nyugati relációban pedig a világgazdasági folyamatokhoz való legalább részleges (vissza)csatlakozást, a gazdaság modernizálásához, hatékonyabb működtetéséhez szükséges fejlett technológia átvételét.

A forradalom elbukásának tapasztalatai, a Kádár-rendszer születésének körülményei, valamint a magyar vezetők politikai beállítottsága együttesen határozták meg, hogy a magyar külpolitika vezérelve kezdettől az a középútas irányvonal volt, amely a Szovjetunióhoz való feltétlen lojalitás szakadatlan hangoztatása (és gyakorlása) mellett az adott mozgástér minél hatékonyabb kihasználására, a vezetés szemében nemzetinek számító érdekek érvényesítésére törekedett, feltéve, hogy azok nem ütköztek a Szovjetunió érdekeivel.²⁴

Ennek a politikának az alapelveit Kádár, akinek a magyar külpolitika irányításában is mindvégig meghatározó szerepe volt, már a kommunista és munkáspártok 1957. novemberi moszkvai értekezletén ismertette: „[...] a magyar munkásosztály és a nemzetközi munkásosztály érdeke az nem két különböző dolog, hanem azo-

²⁴ Az 1956 utáni magyar külpolitika történetéről még nem született levéltári kutatásokra alapozott, átfogó jellegű monografikus feldolgozás. Fülöp–Sipos (1998) összefoglaló munkájának a korszakra vonatkozó fejezetei a vázlatos áttekintés igényével mutatják be a főbb tendenciákat. Ezen kívül főleg dokumentumkötetek és -közlések állnak az olvasó rendelkezésére, valamint néhány, egy-egy résztémát vagy rövidebb időszakot feldolgozó tanulmány. A teljesség igénye nélkül az alábbiakban azokat a munkákat jelzem, amelyek az *ötvenes évek második felének* magyar külpolitikájára vonatkozóan (is) tartalmaznak új kutatási eredményeket. Ripp (1994); Park (1994); Romsics (1995), Kiss–Ripp–Vida (1995); Kiss–Ripp–Vida (1997), Békés (2004); Borhi (2000); Fischer–Majoros–Vonyó (2000); Gecsényi (2000); Szobolevszki–Vida (2001); Borhi (2002); Földes (2002); Békés (2003). A rendszer-váltás előtt Nyugaton megjelent kremlinológiai irodalomból máig is jól használhatók az alábbi munkák: Felkay (1989); Radványi (1979); Gati (1990).

nos, [...] mi a nemzetközi munkásosztálynak csak akkor tudunk segíteni, ha figyelembe vesszük a magyarországi sajátosságokat és a magyar munkásosztály pozícióit – másfelől viszont, fejezte be a dialektikus okfejtést – „a magyar munkásosztálynak feltétlenül ártunk, ha valami olyasmit csinálunk, ami a nemzetközi munkásosztály érdeke ellen szolgál.”²⁵

Az MSZMP KB tagjai előtt kifejtett másik, ehhez kapcsolódó és nem kevésbé dialektikus alaptétel pedig – a pártzsargon némileg szabadabb értelmezésével – egyenesen arra utal, hogy a forradalom tapasztalatai alapján a jövőben a magyar párt politikájának egyik sarokköve kell legyen a magyar társadalom érdekeinek és tűrőképességének folyamatos figyelembevétele: „Ha a magyar munkásosztály bírálata és segítségét igénybe vesszük, az véd minket, hogy ne vétsünk az elmélet konkrét alkalmazásánál a nemzeti sajátosság figyelembevétele kérdésében. A testvérpártok véleményét pedig meg kell hallgatnunk, hogy ne vétsünk az internacionalizmus ellen.” A gyengébbek kedvéért Kádár azt is tisztázta, hogy „[...] a jelenlegi időszakban az internacionalizmus központi kérdése a Szovjetunióhoz való viszony.”²⁶

Az óvatos, de pragmatikus és összességében sikeresnek tekinthető külpolitika alkalmazására a nemzetközi környezet kifejezetten kedvező volt nemcsak a hatvanas években, hanem bizonyos értelemben már közvetlenül 1956 után is. Bár Magyarország 1956–63 közötti részleges külpolitikai elszigeteltsége ellentmondani látszik ennek, a valóságban a *meghatározó és hosszú távra* ható tényezők sokkal inkább pozitívan befolyásolták a vezetés mozgásterét. A legfontosabb fejlemény ebben a tekintetben az volt, hogy a Szovjetunióban – különösen az 1957. júniusi sikertelen puccskísérletet követően – Hruscsov vezetésével folytatódott a desztalinizáció, illetve a posztstálinista rendszer kiépítése, nemzetközi téren pedig megerősítést nyert a békés egymás mellett élés politikája. Ez a világháború elkerülhetőségének deklarálásán túl mindenekelőtt a két világrendszer békés versenyt, a két tábor

²⁵ Kádár János beszámolója az MSZMP KB 1957. november 29-i ülésén a kommunista és munkáspártok moszkvai értekezletéről. M-KS 288. f. 4. cs. 4. ő.e. Közli Kiss–Ripp–Vida (1997) 247. p.

²⁶ Uo. Kádár János moszkvai értekezleten tartott beszédében ez a két tétel az alábbi megfogalmazásban szerepelt: 1. „Abban az esetben, ha elhanyagoljuk a magyar nemzeti sajátos tényezőket, nem szolgálhatjuk jól a nemzetközi munkásosztály érdekeit, s ugyanakkor csak ártanánk a magyar munkásosztály érdekeinek, ha valami olyat tennénk, amely sérti a nemzetközi munkásosztály érdekeit.” 2. „Nekünk természetesen minden lényeges kérdésben megvan a saját nézetünk. Vezetési munkánkat úgy tekintjük, hogy annak két nélkülözhetetlen bírálója, egyben segítője van. Egyik bírálónk és segítőnk a saját munkásosztályunk véleménye, a másik pedig testvérpártjaink véleménye munkánkról, mert ez a nemzetközi munkásosztály állásfoglalását személyesíti meg számunkra. Az első óv bennünket a nemzeti sajátosságok elhanyagolásától, a másik megvéd a nemzetköziség alapelveinek megsértésétől. Mindez ugyanannak a dolognak két oldala.” Kádár János felszólalása a kommunista és munkáspártok moszkvai értekezletén, 1957. november 19. MOL M-KS 288. f. 9. cs. 1957/12. ő. e. Közli Kiss–Ripp–Vida (1997) 232. p.

vezetőinek, politikusainak találkozását, tárgyalásokat, a gazdasági és kulturális kapcsolatok fejlesztését, vagyis az ideológia szintjén mindvégig antagonisztikusnak tekintett ellentétekhez képest már-már „normális” viszonyok megteremtését jelentette. E politika követését elősegítette a Szovjetunió nemzetközi presztízsének éppen ebben az időszakban bekövetkezett nagymértékű megnövekedése, amely mindenekelőtt annak volt köszönhető, hogy a rakéatechnika területén (interkontinentális rakéták, szputnyik – 1957, Gagarin űrrepülése – 1961) a szovjet tudomány megelőzte az amerikaiét. Bár ez az előny átmenetinek bizonyult és a későbbiekben soha nem is sikerült megismételni, Hruscsov a világpolitika színpadán rendkívül hatékonyan használta ki.

Mindez azt is lehetővé tette, hogy a szovjet vezetés folytassa szövetségeseivel fenntartott viszonyának már 1956 októbere előtt megkezdett rendezését, átalakítását. Elvi alapjául a szovjet kormány 1956. október 30-i deklarációja szolgált, s noha a kinyilatkoztatott és később is hangoztatott egyenjogúság, a belügyekbe való be nem avatkozás a valóságban sohasem valósult meg, ez a viszony a posztstálini korszakban lényeges átalakuláson ment keresztül. Az alapvető stratégiai kérésekben továbbra is a szovjeteké volt a döntő szó, a részleteket, a taktikát illetően azonban – adott korlátok között, beleértve a belső fejlődés alakítását is – a szövetségesek a korábbinál jóval nagyobb önállóságot kaptak, egyfajta korlátozott értelmű partneri státusra tettek szert. A szovjet tanácsadókat visszavonták, a korábbi kézi vezérést távirányítással váltották fel. Kommunista világszervezet helyett a szocialista országok vezetőinek rendszeres találkozóin, a Varsói Szerződés, a KGST ülésein vitatták meg az aktuális kérdéseket, ahol az egyes országok képviselői gyakran léptek fel kezdeményezően, és ahol – többnyire persze a nyilvánosság kizárásával – komoly viták zajlottak, tétjük mindinkább az egyes országok sajátos érdekeinek képviselete volt. A gazdasági kapcsolatokat a korábbi alig leplezett szovjet kizsákmányolás helyett a *kölcsönös előnyök és hátrányok* jól ismert – persze másként nevezett – elve²⁷ és gyakorlata uralta. Mivel Moszkva számára a magyar forradalom után az egyik legfontosabb célkitűzés a tábor országaiiban a politikai stabilitás fenntartása volt, ennek érdekében nemcsak engedményekre volt hajlandó, hanem időről időre gazdasági segítséget nyújtott kisebb-nagyobb belső válságokkal küzdő szövetségeseinek. A szovjet vezetés ugyanezen okból – ha nem is örömmel – elfogadta azt a számára korántsem kedvező helyzetet, hogy a kelet-közép-európai országok egy részében a lakosság életszínvonala hosszú távon lényegesen magasabb lesz, mint magában a Szovjetunióban. A szovjet minta követésének kényszere tehát mindin-

²⁷ Kádár János a Politikai Bizottság 1966. június 28-i ülésén némi eufemizmussal majdnem szó szerint így fogalmazta meg ezt az alapelvet: „Azt kell mondani: a KGST-be tömörült szocialista országok együttműködése [...] és ha már kell, akkor két elvet mondjunk, mégpedig a kölcsönös előnyt és kölcsönös segítséget. Vagy mondhatjuk a nemzeti érdekek megfelelő fejlesztését, de akkor oda kell írni, hogy és a szocialista világrendszer egyetemes fejlesztését. De inkább maradjunk a kölcsönös előny és kölcsönös segítség mellett.” MOL M-KS 288. f. 5. cs. 399. ó. e.

kább „önkéntessé” vált, és annak belátásán alapult, hogy mivel a szovjet érdekszférából való kiszabadulásra nincs esély (lásd a magyar forradalom példáját), a legtöbb, ami megtehető: az adott mozgástér és kapcsolatrendszer minél hatékonyabb kihasználása. A kínai külön vonal 1956 utáni jelentkezése, majd 1960-tól a nyilvános vita és végül a szakítás a Szovjetunióval csak felértékelte a tábor országai előtt a posztsztálinista szovjet szövetségi modell nyújtotta rugalmasabb lehetőségeket, így ez is hozzájárult ahhoz, hogy Albánia csatlakozásán túl más országokat nem sikerült kiszakítani a szovjet blokkból.

Az persze már az adott pártvezetés összetételén, vérmérsékletén múltott, hogy az adott mozgástérben hogyan manőverezik, milyen prioritások alapján alakítja politikáját. Ebben a tekintetben Kádár és csapata kifejezetten jó helyzetből startolt, hiszen a forradalom tapasztalata olyan impulzust adott a sajátos magyar posztsztálinista modell kiépítésének, hogy az új politika a lakosság többsége számára – a széles körű megtorlásokkal *párhuzamosan* – már 1957-től a korábbiaknál lényegesen jobb létfeltételeket biztosított.²⁸

Ennek megfelelően a kádári vezetés lelkesen támogatta Hruscsov leszerelési kezdeményezéseit is, mert Kádár a hadsereget lényegében szükséges rossznak tartotta, s igyekezett védelmi célokra minél kevesebbet költeni. Jól tudta ugyanis, hogy a hadikiadások növelése komolyan veszélyeztetné a társadalom pacifikálását célzó életszínvonal-politikáját. Valójában azt várta, hogy a Szovjetunió biztosítsa Magyarország védelmét, mivel a szövetségesek együttesen sem képviselnek számottevő erőt a NATO ellen. Minden valószínűség szerint ezért utasította el Hruscsov javaslatát 1958 tavaszán, amikor az SZKP főtitkára felvetette, hogy miként Romániából, Magyarországról is kivonhatnák a szovjet csapatokat. A nevezetes, ám a Kádár-korszak végéig gondosan titokban tartott ajánlatra²⁹ a szovjet párt- és kormánydelegáció 1958. április 2–10. között lezajlott budapesti látogatásán került sor. Ebben az időben Hruscsov hasonló ajánlatot tett a román vezetésnek is, és mint ismeretes, 1958 nyarán a szovjet csapatokat ki is vonták Romániából.³⁰ A jelenleg ismert dokumentumok alapján Kádár arra hivatkozva utasította vissza ezt a lehetőséget, hogy az ország belső helyzete ugyan már stabil, de külső fenyegetés esetén a magyar hadsereg nem lenne képes az ország biztonságát garantálni.³¹ Néhány hónappal később Hruscsov lényegében hasonlóan

²⁸ Kalmár Melinda az 1956–63 közötti korszakra vonatkozóan a *szanálás* kategóriát vezette be, amely kétségtelenül sokkal inkább megfelel a tudományos elemzés követelményeinek, mint a korábban és sokak által ma is alkalmazott – akaratlanul is politikai konnotációt hordozó – *restauráció*, illetve *konzolidáció* fogalmak. Kalmár (1998).

²⁹ A nyilvánosság előtt ugyan sohasem tárgyalták ezt a kérdést, a közvéleményben mégis időről időre felmerült a szovjet csapatok kivonásának ügye, így 1959-ben is Lásd Esterházy (2001) 89. p.

³⁰ Munteanu (2002) 1. köt. 6. sz. dok.

³¹ Kádár János beszámolóját a VSZ PTT üléséről lásd Soós (1997) 336–341. p. A szovjet delegáció látogatásáról lásd Rainer (1994).

interpretálta a történeteket egy Mao Ce-tunggal folytatott beszélgetése során,³² így ez a közvetett forrás is megerősíti az előbbieket. Mivel Hruscsov célja a romániai csapatkivonással egyértelműen a nyugati közvéleményt befolyásoló, Moszkva békés szándékait bizonyító nagyvonalú gesztus gyakorlása volt – ráadásul tudjuk, hogy ekkor ezt a lépést *saját* elhatározásból, maga kezdeményezte –, nagyon valószínű, hogy eredetileg a magyarországi csapatkivonás is része volt ennek a tervnek.³³ Amennyiben a további kutatások, s mindenekelőtt a ma még nem ismert elsődleges szovjet források később megerősítik, hogy valóban komoly ajánlatról volt szó, kijelenthetjük: a kádári vezetés ebben a nagy jelentőségű kérdésben – bár módja lett volna – a nemzeti érdekek érvényesítésével ellentétes döntést hozott, s ezért a lépéséért súlyosan elmarasztalható.

A kádári politika érvényesítését a nemzetközi politika színterén elsősorban az zavarta, hogy az ENSZ Közgyűlésében 1962-ig évről évre megtárgyalták a „magyar kérdést”, és a magyar és szovjet vezetés nagy bánatára nem a magyarországi rekonstrukció eredményeit elemezték, hanem az 1956. novemberi szovjet beavatkozás miatt ítélték el újból és újból mindkét országot.³⁴ Mindez egyúttal Magyarország részleges és relatív diplomáciai elszigeteltségét is jelentette. Bár a magyar ENSZ-delegáció megbízólevelének elfogadását felfüggesztették, az országot nem zárták ki a világszervezetből, és sem a nyugati szövetségi rendszer tagállamai, sem maga az ENSZ-akciók fő mozgatója, az Egyesült Államok nem szakította meg a diplomáciai viszonyt a Kádár-kormányval. A gazdasági kapcsolatok mutatóit tekintve pedig a nyugati országokkal már 1957 végére helyreállt a *status quo ante*, vagyis az 1956 októbere előtti állapot.³⁵ A kapcsolatok fejlesztését azonban kétségtelenül gátolta ez a helyzet, ami Kádárt azért is bosszantotta, mert úgy vélte, kiépülő rendszere a lakosság többsége számára nyugati szemmel nézve is jobb a többi kommunista országénál (Lengyelország kivételével). A helyzet normalizálásának kulcsa az amnesztia lett volna, ennek kezelésében azonban mindkét fél ideológiailag merevnek és rugalmatlannak bizonyult. Kádár a belpolitikai stabilitás szempontjából az ötvenes évek legvégéig veszélyesnek ítélte az 56-os „bűnösök” kiengedését (arról nem is beszélve, hogy a megtorlás folyamata ekkor még be sem fejeződött), és 1959-ben, valamint 1960-ban is csak részleges amnesztiát hajtottak végre. A nyugatiak viszont sokáig azt nem vették számítás-

³² Zubok (2002).

³³ Ennek valószínűségét az is erősíti, hogy a VSZ PTT 1960. februári ülésén Hruscsov – alighanem inkább teoretikus értelemben – felvetette a szovjet csapatok Magyarországról és Lengyelországból történő kivonásának kérdését. Mastny (2002). Kádár János az MSZMP KB 1960. február 12-i ülésén tartott beszámolójában ezt úgy interpretálta hogy Hruscsov szerint a lengyelországi és magyarországi „megszálló hadseregek szerepe csökken, nem növekszik, csökken”. Soós (1999) 426. p.

³⁴ Lásd Békés (1996b).

³⁵ Kádár János beszámolója az MSZMP KB Központi Bizottságának 1957. november 1-jei ülésén. MOL M-KS 288. f. 4. cs. 13. ó. e.

ba, hogy a Kádár-kormánnyal szembeni nyilvános nyomásgyakorlás nem vezet eredményre. Megkockáztatható, hogy titkos tárgyalások útján – úgy, ahogyan a magyar és az amerikai kormány között 1960–1962 között történt – nagyobb esély lett volna a megtorlások enyhítésére, emberéletek megmentésére. A meg egyezés végül 1962-ben született meg, eredményeképpen a magyar ügyet levették az ENSZ-közgyűlés napirendjéről, Magyarországon pedig 1963 márciusában általános amnesztiát hirdettek.³⁶

Mindez megteremtette a feltételeket a nyugati államokkal való viszony normalizálására, mégpedig éppen egy olyan időszakban, amikor a kelet-közép-európai országokkal való kapcsolatok fejlesztése komoly igénnyel merült fel nem csupán Anglia, Franciaország és az Egyesült Államok, hanem még a korábban ettől elvi alapon elzárkózó NSZK részéről is. Az addigi belpolitikai fejlődés alapján Magyarország kifejezetten jó esélyekkel indult ebben a versenyben, hiszen egy Johnson elnök számára készült, a kétoldalú kapcsolatok javítását szorgalmazó amerikai feljegyzés már 1964 áprilisában azt állapította meg, hogy „Magyarország feltehetően bármelyik más csatlósnál messzebb jutott a kommunista rendszer desztalinizálásában”.³⁷

³⁶ A magyar–amerikai titkos tárgyalások történetéről lásd Radványi (1979); Borhi (2002).

³⁷ Memorandum from the President's Special Assistant for National Security (Bundy) to President Johnson, 14 April, 1964. *FRUS, 1964–1968*. Vol. XVII. 301. p.

MAGYARORSZÁG ÉS A SZOVJET BLOKK

Szovjetunió

RAINER M. JÁNOS

Az 1945-ben a Szovjetunió politikai-katonai érdekszférájába került Magyarországon a XX. század negyvenes éveinek harmadik harmadában a szovjet típusú rendszer (Kornai János kifejezésével) klasszikus, sztálini változata épült ki. Ezzel mind a külpolitikai tevékenység, mind az erről való gondolkodás folytonossága megszakadt, a struktúrájában részben folytonos intézményrendszer a hazai pártkontroll és a külső nagyhatalmi ellenőrzés következtében alapvetően átalakult, és gyökeresen megváltozott a személyi állomány is. A magyar külpolitika játéktere radikálisan beszűkülött (ez egyáltalán nem volt példa nélküli történelmünkben), preferenciái, céljai, eszközei radikálisan átrendeződtek.

Magyarország és a Szovjetunió között különleges, csaknem teljesen egyoldalú viszony jött létre, amely nem hasonlítható egyetlen más országgal fenntartott kapcsolathoz sem. A Szovjetunió vezetői áttekintéssel bírtak Magyarország gazdasági, politikai, társadalmi, katonai stb. helyzetének szinte minden vonatkozásáról – ugyanez fordítva a legkevésbé sem volt így. A szovjet párt- és állami vezetés rendszeresen befolyásolta a magyar politikai és más döntéseket. Előfordult – bár nagyon ritkán – a nyílt utasítás, a nyomásgyakorlás is, a leggyakoribb azonban az „elvtársi bírálat és tanács” volt. A befolyásolás igen gazdag és tagolt intézményrendszere magában foglalta a pártközi kapcsolatokat (Sztálin életében a pártvezetők személyes csúcstalálkozói voltak jellemzők, 1953–56 között jobbára a két pártvezetés szűkebb vagy tágabb körei tárgyaltak egymással – majd mindig Moszkvában); a hagyományos diplomáciai kapcsolatrendszer; a gazdasági egyeztetést; a szovjet tanácsadói szervezetet Magyarországon (elsősorban a hadseregben és az állambiztonsági szervezetben); különféle speciális szervezeteket (például baráti társaságok, kulturális központ) és – valószínűleg – a Magyarországgal kapcsolatos titkos adatgyűjtést is. (A társadalmat közvetlenül érintő dimenziók – utazás, spontán információcsere, személyes érintkezési formák – ebben az időszakban szinte teljesen hiányoztak a magyar–szovjet kapcsolatokból. Mégis, az ötvenes évek közepén aligha volt olyan felnőt看 magyar ember, akinek ne lett volna valamilyen viszonyulása a Szovjetunióhoz...) A magyar–szovjet kapcsolatokról tehát nincs értelme a külkapcsolatok

történetének hagyományos módján és nyelvén gondolkodni. A Szovjetunió aktívan és közvetlenül formálta a magyar belpolitikát, 1956 őszén pedig egy rövid időre a magyar forradalom határozta meg a szovjet politika napirendjét. 1956 egy különleges kapcsolatrendszer különleges éve volt. A következőkben e kapcsolatrendszer csúcshintjére, a legfelső szintű pártközi (s kisebb részben, a forradalom napjaiban az államközi) kapcsolatokra összpontosítunk.

Magyarország és a Szovjetunió kapcsolatainak egykorú írott forrásai 1989 után is csupán részlegesen váltak hozzáférhetővé. A forrásfeltáró munka természetes módon összpontosult a „kapcsolat” kezdeteire, az 1944–45-ös időszakra és a kommunista hatalomátvétel éveire, az 1953–55-ös, Sztálin utáni első évekre – és mindenekelőtt az 1956-os forradalomra, valamint annak közvetlen előzményeire. A kilencvenes évek közepén Oroszországban is megkezdődött a második világháború utáni korszak dokumentumainak rendszeres feldolgozása és kiadása. Magyarországról is számos nagyon érdekes (bár magyarul már jobbra korábban megjelent) dokumentumot tartalmaznak az 1944–53 közötti szovjet Kelet-Európa-politikával foglalkozó gyűjteményes kötetek.¹ Az új orosz forráskiadás egyik reprezentatív munkája az 1956-os magyar forradalommal foglalkozó szovjet (és magyar) dokumentumok mintaszerűen összeállított és jegyzetelt kötete.² Ugyanakkor a magyar–szovjet kapcsolatok 1945 utáni történetét levéltári dokumentumok alapján, rendszeres formában még nem dolgozták fel.

A Szovjetunió Magyarországgal kapcsolatos politikáját a nemzetközi szakirodalom elsősorban a hidegháború összefüggésében vizsgálja. E globális összefüggések szemszögéből érthető módon úgy tűnik, hogy a Birodalomnak – néhány kivételes pillanattól eltekintve – Magyarországgal kapcsolatban nem volt olyan különleges politikája, amilyen például Németországgal vagy Lengyelországgal. A magyar–szovjet viszonyt Moszkvában regionális és globális megfontolások határozták meg. A negyvenes évek második harmadában kibontakozó hidegháborús konfrontációban Magyarország – a Szovjetunióval határos és a nyugati világgal érintkező országgékként – a szovjet katonai-biztonsági zóna, a „cordon sanitaire” fontos részévé vált. Ezért nem volt megengedhető, hogy Budapesten a Szovjetunióval szemben ellenséges, vagy akár a Nyugat és Kelet között „egyensúlyozó” kormányzati politika érvényesüljön. Magyarorszáért – akárcsak Csehszlovákiáért, Lengyelorszáért, Németország keleti részéért – a második világháborúban „szovjet katonák vére folyt”, s ezen a törvényes alapon egy esetleges háborúban a szovjet területek előzetes védelmére szolgálnak. Nyugati külpolitikai orientáció sem fogadható el, de még a semlegesség sem. A hidegháborús konfrontáció élesedésével párhuzamosan a szovjet

¹ Volokityina–Iszlamo–Murasko (1997–98); Volokityina (1999). E forráskiadványok mellett újabban orosz feldolgozás is rendelkezésre áll: Volokityina–Murasko–Noszkova–Pokivajlova (2002).

² Orehova–Szereda–Sztikalin (1998). Megszületett a magyar forradalomról szóló első monográfia is: Sztikalin (2003).

biztonsági „tűrőképesség” tovább csökkent, s kockázati tényezővé vált a „frontországok” szovjet modelltől eltérő társadalmi berendezkedése is. Ebben a pillanatban, a negyvenes évek végén találkozott a szovjet világpolitikát alakító két tényező, a biztonságot preferáló, defenzív „birodalmi”, illetve a kommunista ideológiai kizárólagosság talaján álló, offenzív „forradalmi”.³

Ebben az általános szerkezetben nem sok minden indokolta, hogy Moszkva Magyarországot különleges, a Birodalom számára létfontosságú területként kezelje. Mégis úgy tűnik, végig léteztek olyan megfontolások, amelyek „különleges kezelést” tettek szükségessé, s ezek időnként változtak. Így például az orosz birodalom hagyományos terjeszkedési irányai és fenyegetettségei befolyásolták a szovjet kommunista politikacsinálókat is. A terjeszkedés szempontjából Magyarország nem állt a „célkeresztben”, mivel azonban a két világháborúban német szövetségben harcolt Oroszország, illetve a Szovjetunió ellen, „gyengítése” a közép-európai térséget hagyományosan domináló nagyhatalom, Németország ambíciói ellenében hatott. Ugyanígy (különösen a nagyorosz nacionalizmussal kacérkodó késő sztálini években) a magyarok szoros ellenőrzését indokolta az is, hogy a szláv szövetségesek közötti „szígyeten” fekvő nem szláv országnak tekintették. Magyarország második világháborús szerepvállalása, részvétele szovjet területek megszállásában Moszkva szemszögéből szintén a megszállást és az ellenőrzést legitimáló tényező volt. A háborút követő években néhány magyar stratégiai nyersanyag iránt (olaj, urán, bauxit) különleges érdeklődés nyilvánult meg Moszkvában.⁴ Ennek okán a gazdasági behatolás és kizsákmányolás jelentősen megelőzte a politikai szerkezetek átalakítását. A Jugoszláviával kialakult negyvenes évekbeli konfliktus pedig felértékelte Magyarországot katonai-stratégiai jelentőségét.

A szovjet típusú rendszer bevezetését követően kiteljesedtek a kapcsolat intézményei, amellyel a rendszer megszilárdítását és a következő háborúra való felkészülést, Magyarország területének, erőforrásainak és katonai erejének biztosítását célozták. Sztálin halála után az új vezetés politikai percepcióját a válságjelek, célképzeteit a konszolidációs törekvések határozták meg. Paradox módon a szovjet beavatkozás Magyarország irányában, ha lehet, még intenzívebbé vált 1953 után. Moszkva „korrekciókra” adott utasítást, amelyek csökkentik a társadalomra gyakorolt nyomást, és a rendkívüli, vagyis háborús helyzetre való felkészülés helyett egyértelműen a gazdasági, társadalmi normalizálást célozzák. A közvetlen szovjet beavatkozás ebben az esetben a magyar társadalom nagy többsége számára vitathatatlanul pozitív változásokat hozott. A korrekciót azonban a Birodalom stabilizálásának szándéka vezérelte, az azon túlmutató vagy túllépő jelenségek elutasításban részesültek. A „pozitív beavatkozás” paradigmája nem válhatott tartós jelenséggé. Azok, akik a korrekcióban valamiféle „kommunista felvilágosodást” láttak (mint Nagy Imre miniszterelnök 1953–54-ben, vagy a pártellenzék az SZKP XX. kong-

³ Gaddis (1997); Mastny (1996); Zubok–Pleshakov (1996).

⁴ Borhi (2000) 5–70. p.

resszusa után), csalatkoztak. A korrekció visszavétele Magyarországon politikai válságot eredményezett, s az osztársadalmi ellenállással találkozva ez vezetett az 1956-os forradalomhoz.

Magyarország 1955–56-ra a szovjet tömb „beteg emberévé” vált. Az első ötéves terv végrehajtása során megbillent magyar gazdaság nem nyerte vissza egyensúlyát az 1953-as korrekció nyomán sem, és szovjet kölcsönökre szorult. A leváltott Nagy Imre körül kialakult egy olyan politikai csoportosulás, amely képes volt az uralkodó diskurzusban megfogalmazni a társadalom elégedetlenségét. A párton belüli bírálatot 1955 elején visszafojtották, de már az év őszén kiderült, hogy a kritikai fórumok bármikor újraéledhetnek.⁵ A pártelitben a konstruált perekért viselt felelősség miatt folytatódott a morális erózió. A magyar külpolitikát sem hagyta érintetlenül a válság: a szovjet vezetés 1955-ben kibékült Titóval; Magyarország, Jugoszlávia szomszédja ehhez képest „fáziskésésbe” került. Hasonló szindróma alakult ki, mint a koncepciós perek kapcsán: a Jugoszlávia elleni, negyvenes évek végi kampány főszereplői, elsősorban Rákosi, a magyar vezetés csúcsán maradtak.

Miközben 1956 elején a Szovjetunió aktívabb, önállóbb külpolitikát és bizonyos fokú nyitást kért csatlósaitól,⁶ azok paradox módon jobban függtek a szovjet belpolitikától, mint valaha. 1956. február 14-én Moszkvában megkezdődött a Szovjetunió Kommunista Pártja XX. kongresszusa. Már Hruscsov beszámolója, benne a háború elkerülhetőségéről, a békés versenyről szóló tétélekkel, az osztályharc éleződéséről szóló teória kritikájával fordulatra utalt. Mikojan felszólalása világosan jelezte, hogy a szovjet párt valamilyen mértékben szakítani fog Sztálin eszmei és módszertani örökségével. A jelekből körülbelül egy hónappal később bizonyosság lett, amikor a nyugati rádiókban teljes egészében ismertették Hruscsov február 27-i, zárt ülésen elhangzott beszédét Sztálin hibáiról és bűneiről.

Az MDP Központi Vezetősége 1956. március 12–13-án tartott ülésén kiderült, hogy Rákosi, aki jelen volt a XX. kongresszuson, még elutazása előtt megkapta a „titkos beszéd” szövegét. Emlékirataiban felidézi a megrázkódtatást és félelmet, amit a Sztálin-kritika kiváltott benne. Elutazása előtt Hruscsov négy szemközt olyan megjegyzést tett, amiből arra következtetett, hogy a szovjet vezetők iránta való bizalma megrendült.⁷

⁵ Erre utalt például az *Irodalmi Ujság* Veres Péter cikke nyomán kibontakozott Öreges és fiatalok vitája, és ezt követően az írói memorandum ügye. Rainer (1990) 181–191. p.

⁶ Békés (2003) 16–17. p.

⁷ Rákosi (1997) 2. köt. 997–999. p. „Én még Moszkvában, a kongresszus alatt, [...] arra a meggyőződésre jutottam, hogy tisztázni kellene végre, mi is volt az, ami 1953 júniusában a Kremlben velünk, a magyar párt vezetésével történt. [...] Ezért elhatároztam, hogy szóvá teszem ezt Hruscsov elvtársnál. [...] Azt találtam mondani, hogy beszélni kellene végre azokról a hibákról, amelyeket a szovjet elvtársak a magyar kérdésben elkövettek. A hatás nem is maradt el. Hruscsov elvtárs arca haragosra változott, s villámló szemekkel azt válaszolta: mi a magyar kérdésben semmiféle hibát nem követtünk el! S ezzel véget is ért a beszélgetés. Én pedig megértettem, hogy az a bizalmatlanság, amelyet 1953 júniusában magammal szemben tapasztaltam, jórészt most, három évvel később is fennáll.” Uo. 999. p.

Rákosi ugyan megpróbálta úgy interpretálni a szovjet pártkongresszust, hogy az csak igazolta a magyar pártvezetés évek óta folytatott helyes politikáját, ez azonban a Nagy Imre-féle reformkísérletek egy évvel korábbi megbuktatása után teljességgel hiteltelennek hatott. A titkos beszéd pedig egyenesen a pártellenzéknek jelentett hatalmas politikai tőkét, hiszen Sztálin hibái és bűnei analógiájára legitim módon beszélhettek a magyar vezetés, kivált Rákosi hibáiról és bűneiről – azzal a különbséggel, hogy Rákosi életben, sőt hatalmon volt. A kongresszus után egy hónappal a sajtóban, a pártszervezetekben és különféle vitafórumokon (például az ifjúsági szervezet Petőfi Körében) minden korábbinál hevesebb bírálatok hangzottak el. Egyelőre csak politikai részkérdésekről, de érezhető volt, hogy a viták itt nem állnak meg. A lappangó válság ezzel nyílttá vált. 1954 őszén az ennél sokkal visszafogottabb kritika és óvatosabb nyilvánosság elegendő volt ahhoz, hogy Moszkvában élesen bírálják Nagy Imre miniszterelnököt. A budapesti politikai turbulenciáról szóló hírek most sem kerülhették el a szovjet párt vezetésének figyelmét. Nem is egyedül Magyarország okozott gondot – a XX. kongresszus visszhangja hasonló jelenségeket gerjesztett az egész tömbben, és megrendítette a nemzetközi kommunista mozgalmat. A szovjet politika szembekerült a periféria komplex válságával, elsősorban Lengyelországban és Magyarországon. Pedig ezek az országok ebben az időben nem álltak a szovjet vezetők gondolkodásának előterében; úgy hitték, hogy a korábbi évek változtatásai nyomán az akut gondokat orvosolták. Érdeklődésüket elsősorban a Nyugattal való „békés egymás mellett élésre” való berendezkedés, ugyanakkor az új katonai és biztonságpolitika (a stratégiai fegyverek fejlesztése), a Jugoszláviával és Titóval való kibékülés felívelése, Kína helyének és szerepének értelmezése a táboron belül, a később harmadik világnak nevezett térséghez és rendszerekhez (az arab világ, India) való viszony kötötte le. Hruscsovnak a kongresszus nagy győzelem volt, de az utódlás kérdése még mindig nem dőlt el véglegesen.

1953-tól, de még inkább a XX. kongresszustól kezdve a szovjet vezetés több gondot fordított az ország kedvező arculatának (image) megformálására. A szovjet vezetés békés szándékainak, türelmes és belátó politikájának bizonygatásán túlmenően ez a törekvés a csatlós országok „kezelésében” is megnyilvánult. Moszkva kerülni próbálta a nyílt és durva beavatkozásokat, az erőpolitikát, az utánzás megálázó jelenségeinek túrését paternalista vezetéssel kívánta felváltani. A kérdés az volt, hogy ebben a helyzetben mit lehet és mit kell kezdeni a kelet-európai szabadságmozgalmakkal.

Moszkva információs csatornái jelezték a magyar pártellenzék erősödését, de mintha ez nem keltett volna különösebb visszhangot.⁸ Ezzel szemben a magyar PB-t érintő személyi változások és a „Farkas-ügy” Jurij Andropov budapesti szovjet

⁸ A budapesti nagykövetség beosztottjainak jelentései 10–15 napos késéssel jutottak el – csupán a moszkvai külügyminisztériumig. Lásd Orehova–Szereda–Sztikalin (1998) 55–61. p.

nagykövet figyelmének középpontjába került.⁹ A szovjet pártvezetés a csatlós országok normális vagy válságos állapotát elsősorban a legszűkebb pártvezetés összetételén és hatékonyságán mérte le. Szovjet szemmel a PB kiegészítése a nyílt utódlási harc nyitányát jelentette, és súlyos működési zavarokra utalt. Az MDP PB többsége úgy vélte, hogy az 1954-ben rehabilitált Kádár János és az értelmiség körében népszerűnek vélt, 1953-ban háttérbe került Révai József bevonásával lecsillapítják az ellenzéket. Rákosi és Hegedüs András miniszterelnök azonban ezt a „jobboldali opportunistáknak tett engedményként” értékelte. Andropov beszámolt Gerő Ernő és Kovács István növekvő befolyásáról is. Kommunista rendszerekben az egyszemélyi vezető utódlásának kérdése minden szabályozás ellenére mindig rendkívüli nehézségekkel járt. Vezetőcserére vagy súlyos nyílt (felkelés, forradalom), illetve a pártvezetésbe zárt (puccs) politikai válság esetén került sor, avagy elhalálozás következtében (mely esetben maga az utódlás idézhetett elő válságot). A csatlós országok legfelső vezetőinek kijelölésében a szovjet félnek legalábbis vétőjoga volt. Jól tudták ezt a magyar vezetők is, akik a moszkvai irányítás fegyverét maguk is megpróbálták felhasználni a helyi hatalmi harcokban. Rákosi és Hegedüs például Révai és Kádár jelölése ellenében a szovjet vezetés két általános káderpolitikai „elvére” apellált: az antiszemizmusra (Révai) és a rehabilitáltakkal szembeni bizalmatlanságra (Kádár).¹⁰ A biztonság kedvéért céloztak arra is, hogy Kádár a pártellenzékkel való szimpátiával gyanúsítható.

Andropov jelentései nyomán 1956. június 7-én Budapestre érkezett az SZKP KB egyik titkára, a baráti kommunista pártokkal való kapcsolatokért felelős Mihail Szuszlov. Tompítani próbálta az ellentéteket, hogy elejét vegye az utódlási válságnak. Mentésíteni igyekezett Rákosit, akinek felelősségével persze teljesen tisztában volt, de az akkori nemzetközi helyzetre, Sztálin és Berija hibáira hivatkozva felmentést adott neki. A konstruált perekért viselt felelősség felső határát Farkas Mihálynál húzta meg, aki ellen már amúgy is pártvizsgálat folyt. Szuszlov jelezte, hogy ezt akár ügyészszégi vizsgálat, sőt (zárt) bírósági tárgyalás is követheti. Egyetértett Révai és Kádár bevonásával a PB-be. Kádár Szovjetunióhoz való viszonyát megnyugtatónak tartotta, ráadásul úgy vélte, „a Politikai Bizottságba való beválasztása nagymértékben megnyugtató az elégedetleneket, magát Kádárt pedig erkölcsileg megköti”.¹¹ Ám „a pártvezetés leváltása, Rákosi elvtárs leváltása vagy a Központi Vezetőség szétverése olyan ajándék volna az ellenségnek, amelyet nem is vár” – mondta.¹² Semmit sem mondott azonban a háttérben lappangó fő kérdésről: mi legyen Nagy Imrével? A volt miniszterelnökről az egész MDP-vezetés azt gon-

⁹ Andropov jelentései a Rákosival (1956. április 18.), a Rákosival és Hegedüssel (1956. április 29.), a Hegedüssel (1956. május 4.) és a Rákosival (1956. május 6.) folytatott beszélgetésekről. Uo. 62–71. p.

¹⁰ Uo. 64. p. A rehabilitáltakkal szembeni bizalmatlanságról lásd Veres–Bächer (1992).

¹¹ Orehova–Szereda–Sztikalin (1998) 86. p.

¹² MDP PB 1956. június 8. Feljegyzés a PB-tagok és Szuszlov 1956. június 8-i beszélgetéséről. Magyar Országos Levéltár (MOL) M-KS 276. f. 53. cs. 310. ő. e. 20., 22. p.

dolta, hogy ő irányítja a háttérből a bírálati hullámot. Szuszlov hallgatásával szemben állt az a beszédes tény, hogy Budapesten találkozott Naggyal is – az ország vezetői mellett mintegy az ellenzék vezérével.

A válságjelek Szuszlov látogatása után sem csökkentek, inkább szaporodtak. 1956. június 22–23-án, a KGST moszkvai kormányfői találkozójával párhuzamosan, Moszkvában találkoztak a csatlós országok pártvezetői is. Bár a csúcstalálkozó Tito moszkvai látogatásáról szólt, a szovjet vezetők kifogásolták, hogy az egyes pártok (köztük a magyar) „nem lépnek fel eléggé határozottan a különféle ellenséges megnyilvánulásokkal szemben”. Hruscsov szerint: „Az ellenséggel szemben élni kell a hatalommal. A hatalommal nem szabad visszaélni, mint Sztálin tette, de élni kell vele. Az ellenséges törekvésekkel szemben fel kell használni az államvédelmet, a bíróságot, az elnyomás szerveit. Ha ezt nem tennénk meg, liberális fecsegőkké válnánk és elpusztulnánk.”¹³

Bár Vorosilov szovjet államfő a tanácskozás végén bizonytalannak és aggódónak látta Rákosit, az MDP vezetése gyorsan próbált reagálni a szovjet igényekre. 1956. június 30-án a Központi Vezetőség rendkívüli ülést tartott, melyet a „felélenkülő jobboldali támadás elleni fellépés első lépésének [sic]” szántak.¹⁴ Első számú célpontként a Petőfi Kört jelölték meg. Ugyanakkor hírek terjedtek el a pártellenzék tagjainak közelgő letartóztatásáról, egy négyszáz fős listáról, amelynek élén Nagy Imre áll, majd a prominens ellenzékiek következnek. A budapesti politikai folklór szerint – miután Kovács István, hallván a listáról, közölte a hírt a szovjet nagykövettel – ezért váltották le néhány hét múlva Rákosit.¹⁵

Rákosi bukását valóban az okozta, hogy a legszűkebb vezető mag több tagja ellene fordult. De nem az ellenzéki fellépés miatti engedékenységeért, hanem épenséggel azért, amiért az ellenzék is támadta: a Rajk-ügyért és más konstruált perekért. Július 6-án Gerő Ernő Andropovon keresztül azzal fordult Moszkvához, hogy véleménye szerint Szuszlov júniusi útmutatásai alapján már nem biztosítható a KV egysége. Egyidejűleg Andropov azt is jelentette, hogy az elítélt Péter Gábor levelet írt Kovács Istvánnak, a Farkas-ügyben vizsgálódó bizottság vezetőjének, amelyből „kiderült”, hogy a Rajk-vizsgálatot Rákosi és a szovjet tanácsadók irányították. Andropov vészjelzést adott: a KV következő ülésén Rákosi igen nehéz helyzetbe kerülhet, s úgy tűnik, immár a legszűkebb vezetésen belül sincs egység.¹⁶ Hamarosan maga Kovács is megjelent Péter Gábor levelével a Bajza utcai szovjet nagykövetségen, s tanácsot kért, mit is tegyen: ismertesse Péter írományát a KV

¹³ Jegyzőkönyv, MDP PB 1956. június 28. MOL M-KS 276. f. 53. cs. 293. ő. e. 11. p.

¹⁴ Uo. 1. p.

¹⁵ A Nagy Imre-per vizsgálata során erről többen tettek tanúvallomást, legérzékenyebben Jánosi Ferenc (MOL XX-5-h Nagy Imre és társai pere. Vizsgálati iratok, 34. köt. 120., 136–137.; 25. köt. 230–231. p.), továbbá Haraszti Sándor, Márkus István és Schurecz József.

¹⁶ Andropov jelentése a Gerővel folytatott 1956. július 6-i beszélgetésről. Orehova–Szereida–Sztikalin (1998) 137–142. p.

következő ülésén, vagy csak a PB tagjainak mutassa meg, s főként: szóljon-e előtte Rákosinak? Mert ha szól, még megtörténhet, hogy ez „megzavarná őt [Rákosit] a KV legközelebbi ülésére szánt előadása elkészítésében”.¹⁷ Andropov természetesen átlátott Kovácson, különösen, hogy még ugyanaznap megtudta: Kovács a levéllel Gerőt is megkereste, s javasolta Rákosi leváltását. Gerő a nagykövet előtt kiállt az első titkár mellett, de érzékeltette, hogy „elég nehéz lesz megvédeni”. Péter írása Icsenko államvédelmi főtanácsadón keresztül már valószínűleg eljutott a szovjet fővárosba. Andropov jelzései nyomán 1956. július 9-én és 12-én a szovjet párt elnöksége kétszer is foglalkozott a magyar párt helyzetével. Az év folyamán első ízben Magyarország, pontosabban a magyar pártvezetés kérdése önálló napirendi pontként került az SZKP KB Elnöksége elé.

Moszkvát a térségben továbbra is elsősorban a Jugoszláviával való békülés érdekelte. Rákosi nyilvánvalóan útkukban állt merev magatartásával és Tito-ellenes intrikáival. A jugoszláv sajtó 1956 nyarán többször is feltűnő rokonszenvvel írt a magyar antisztálinisták akcióiról, ami szintén kellemetlenül hangzott. A térség társadalmi mozgásairól (a poznaíni munkásfelkelés, a Petőfi körüli sajtóvita és a július elején szórványosan jelentkező budapesti sztrájkmozgalmak) ugyancsak riasztó hírek érkeztek.¹⁸ Az elnökség július 9–12-i tanácskozásáról készült feljegyzés arról tanúskodik, hogy mindennek ellenére ekkor még Szuszlov missziójának tanulságai voltak irányadók. Az elnökség most saját tagjai közül Anasztaz Mikojan vezényelte Budapestre, de ő is olyan utasítást kapott, hogy: „A Rajk-üggyel kapcsolatban könnyíteni kell Rákosi helyzetén. [...] Mikojan et. tárgyaljon Kováccsal és keményen utasítsa rendre.”¹⁹ Hruscsov július 15-én üzenetet küldött Titónak, melyben kifejtette, hogy a szovjet vezetés a legvégsőig kész elmenni Magyarország megtartása érdekében. Az üzenet rámutatott arra is, hogy a békülékeny szovjet vezetés sem gondol a befolyás megosztására Jugoszláviával, például a Rákosi utáni Magyarországon.²⁰

Mikojan az általános instrukciók mellé széles körű felhatalmazást kaphatott Hruscsovtól: ha úgy látja jónak, a helyszínen ne a határozat, hanem a saját (és valószínűleg Hruscsov) belátása szerint cselekedjék.²¹ 1956. július 13-án kelt első budapesti jelentéséből kiderült, Andropov helyzetjelentései cseppet sem túloztak. Nyilván azt is elmondták neki (bár jelentése erről nem szól), hogy érkezése napján,

¹⁷ Péter levelét lásd [Koltay–Bródy] (1990) 13–29.; p. Andropov jelentéseit a Gerővel és Kováccsal folytatott beszélgetésekről lásd Orehoa–Szereda–Sztikalín (1998) 143–147. p.

¹⁸ Andropov jelentése a Hegedüs Andrással folytatott beszélgetésről 1956. június 27. után. Uo. 118–123. p. A sztrájkokról lásd Andropov jelentését a Rákosival, Gerővel, Kováccsal, Véggel és Boldoczival folytatott beszélgetésről, 1956. július 4. Uo. 134–137. p.

¹⁹ Uo. 149–150. p.

²⁰ Mićunović (1990) 86. p.

²¹ November 3-án Hruscsov a Kremlben elismerte, hogy a végső döntést ketten hozták: „Én és Mikojan hibáztunk, amikor Gerőt javasoltuk Kádár helyett.” Orehoa–Szereda–Sztikalín (1998) 545. p.

július 12-én a PB de facto megbuktatta Rákosit. Egyhangúlag elvetették ugyanis a KV-ülésre szánt beszámolóját, ami kommunista rendszerekben felért egy bizalmi szavazás elvesztésével. Elsősorban azt kifogásolták, hogy a pártellenzékét sommásan ellenségként kezelte.²² Mikojan ekkor gyorsan változtatott a terven, nem ellenezte Rákosi távozását, s azt javasolta, hogy a magyar vezetés tegyen határozott lépéseket a hatalom megszilárdítása érdekében, adminisztratív és agitatív eszközöket egyaránt igénybe véve.²³ Lázás tárgyalások kezdődtek. Mikojan július 13-án reggeli érkezett, és a KV-ülés július 18-i kezdetéig, vagyis öt nap alatt legalább tíz formális (PB) és informális megbeszélésre került sor. Jellemző, hogy először mindenki Mikojan kezdeményezésére várt. Ő Hegedüs András kormányfőt javasolta első titkárnak, Szalai Bélát pedig miniszterelnöknek. Az elnökség akkori „személyzeti irányelveit” követte: fiatal (vagyis súlytalan és/vagy az előző kurzusban kevésbé kompromittált), magyar nemzetiségű (nem zsidó) kádereket próbált az előtérbe helyezni. Ez nagyon emlékeztetett Nagy Imre 1953-as jelölésére, azzal a különbséggel, hogy mellőzte a „moszkovitákat”.

A „királyválasztás” folyamata három lépcsőben zajlott le. Július 13-án Mikojan informális megbeszélést folytatott Rákosival, Geróval, Hegedüssel és Vég Bélával. Ezt egy PB-ülés követte, amelyen Mikojan is jelen volt; másnap, a PB újabb ülésén viszont nem volt ott. Az első alkalommal Mikojan vetette fel Rákosi távozását, majd megtette javaslatát. Ezt hárman elleneztek: Hegedüs Gerőt, Rákosi és Gerő pedig Kádár Jánost javasolta első titkárnak, igaz, fenntartásokkal. Gerő jelölését – amit Mikojan nyíltan nem ellenezett – Rákosi és Vég, Kádárét Hegedüs ellenezte. Az eljárás megfeneklett, Mikojan pedig a második lépcsőben, a PB 13-i ülésén megelégedett annyival, hogy végleg kimondták Rákosi menesztését.²⁴

Vajon Kádár jelölése csak annak kitapogatására szolgált, mennyire kívánja a szovjet vezetés a kritikus irányvonalat a PB-be integrálni? Andropov egy korábbi jelentése utalt rá: a magyar vezetők aggódtak, hogy a XX. kongresszus és az SZKP KB személyi kultuszról szóló, immár nyilvános határozata után az elnökség ismét előveszi Nagy Imrét.²⁵ Mikojan a PB ülésén félreérthetlenné tette: Nagy kizárását „hibának tartották és most is annak tartják. Ha Nagy Imre a párt soraiban maradt volna, köteles lenne engedelmeskedni a pártfegyelemnek. [...] Világosan értésére kell adni Nagynak, hogy a párt elleni harc révén nem juthat vissza a párt soraiba. A párt elleni harc útja olyan út, amely elkerülhetetlenül a börtönbe viszi őt. Ellenben ha változtat magatartásán, akkor számíthat rá, hogy visszaveszik a pártba.”²⁶ Magyar partnerei megkönnyebbültek és hozzátették: de nem „a jelenlegi

²² Jegyzőkönyv, MDP PB 1956. július 12. MOL M-KS 276. f. F. 2437.

²³ Orehova–Szereda–Sztikalin (1998) 152–157. p. Mikojan javaslatával egyező a PB ülésén elfogadott határozat. Uo. A PB 1956. július 13-i üléséről magyar jegyzőkönyv nem készült. A legrészletesebb beszámolót az ugyancsak jelen lévő Andropov készítette. Uo. 158–160. p.

²⁴ Uo. 160–173. p.

²⁵ Uo. 118–124. p.

²⁶ Uo. 155–156. p.

helyzetben [...], majd egy idő után, ha tesz egy sor lépést a párt javára, és hibái kijavításának irányában, akkor vissza lehet venni.” Kovács külön Mikojan lelkére kötötte, hogy ezt ő maga közölje Nagy Imrével.²⁷

A július 14-i PB-n Mikojan feltehetően azért nem vett részt, hogy a magyar vezetők maguk között próbáljanak megegyezni, saját konszenzuális jelöltet találni. Amíg az ülés tartott, hosszú beszélgetést folytatott Kádárral. Kádár elsősorban Rákosit támadta – nem lévén PB-tag, talán nem tudta, hogy már az utód kijelölése van soron. Mikojant a pártvezetés belviszonyai és Kádár múltja érdekelte, jelül annak, hogy utódként maga is számításba vette.²⁸ Azt viszont nem akarta, hogy megismétlődjön 1953 júniusa, amikor a szovjet jelöltet, Nagy Imrét Rákosi és a PB többsége ellenérzéssel fogadta. A magyar vezetők viszont még a szovjeteknél is szovjetebb módon gondolkoztak. Rákosi után Gerő következett a rangsorban, erre vonatkozóan bizonyára egyeztetett is Hegedüssel, aki amúgy is Gerő „felfedezettje”, vagyis kliense volt. Július 14-én a már de facto leváltott Rákosi a PB-ben megismételte javaslatát Kádár első titkárságáról, ez azonban nem sokat számíthatott. Gerő viszont Kádár helyett ezúttal Hegedüst ajánlotta, aki már korábban határozottan visszautasította a jelölést. Ebben a helyzetben Hegedüs javaslata, hogy Gerő legyen az első titkár, elnyerte a többséget. Mikojan érzékelt a játszma taktikai elemeit, de Moszkva áldását adta Gerő személyére.²⁹ Nem maradt más hátra, mint a Gerő jelölése ellen berzenkedő KV-tagok előzetes meggyúrása.

A Központi Vezetőség nehezen várt ülése 1956. július 18-án kezdődött, s voltaképpen az első napon be is fejeződött, noha még három napon keresztül tanácskoztak. Rákosi Mátyás megromlott egészségi állapotára hivatkozva kérte felmentését, amit a testület rövid vita után (a dolog ugyanis néhány be nem avatottat meglepett, és Mikojan jelenlétében sem tudták türtőztetni magukat) elfogadott. Gerő Ernőt, az 1953 előtti vezetés második emberét első titkárrá választották, a PB-be bekerült Kádár János (egyúttal a KV titkárává is megválasztották), Kiss Károly, Révai József és Marosán György. A döntést már másnap közzétették a sajtóban, jelül annak, hogy ez az ülés valódi „üzenete” a párttagság és az ország számára egyaránt. Ezután a testület hosszadalmas „vitát” folytatott, amelynek során mintha mindenki önmagának bizonygatta volna, hogy a felelősségteljes személyi döntések megoldottak minden bajt. A frissen leváltott Rákosi szinte áldozatnak tűnt a párt-egység oltárán, a párt lázas állapota (ezt a kifejezést az ülésen jelen lévő Mikojan használta felszólalásában) máris javult. A résztvevők végighallgatták a szovjet küldött hosszú beszédét, amely számos érdekes részletet tartalmazott Sztálin háború előtti és alatti tevékenységéről, a Politbüro tagjaival szembeni beteges bizalmatlan-

²⁷ Uo. 156. p.

²⁸ Uo. 160–168. p.

²⁹ Uo. 168–173. p. A dokumentumoktól némileg eltér Hegedüs András visszaemlékezése. Hegedüs (1988) 266–268. p. Részletes és a dokumentumokkal többé-kevésbé egybevág Rákosi (1997) 2. köt. 1018–1020. p.

ságáról, Rákosi érdemeiről, Gerő néhány előnytelen személyes tulajdonságáról, a Farkas-ügy politikai kezeléséről, még a Nagy Imrével szemben tanúsítandó magatartásról is. Mindenki buzgón helyeselte Gerő frissen született formuláját, a múlt-ról szóló politikai és etikai viták lefolytatása helyett az azok lezárását jelentő „tisztalapot” is. Az MDP vezetése tehát egy felemás, vagyis rossz személyi döntés mellett teljes politikai tanácstalanságáról tett tanúbizonyságot, miközben úgy vélte, hogy mindent rendbe hozott.³⁰

Az ülés rányomta a pecsétet a rákosista vezetők és a XX. kongresszus után fellépő elégedetlenek (Kádár, Révai és mások) hónapok óta érlelődő szövetségére. Csak éppen Rákosi nélkül, s immár nem Nagy Imre és a pártellenzék differenciálatlan elítélésének alapján. A KV elfogadta a Mikojan-elvet, s megkezdődött Nagy Imre „visszavezetése a pártba”. E lehetőséget Gerő felkínálta az ellenzéki íróknak és újságíróknak is, mondván, „meg fogjuk velük találni a megegyezést”.

Mikojan még 1956. július 13-án, Budapestre érkezése napján kijelentette a PB-ben: „[...] a magyarországi helyzet miatt Központi Bizottságunkban és az egész szocialista táboron belül nyugtalanság tapasztalható, amely abból indul ki, hogy nem engedhető meg, hogy Magyarországon bármiféle váratlan, kellemetlen esemény történjék. [...] ha bármiféle segítségre – tanácsra vagy más egyébre – van szükség, akkor Központi Bizottságunk kész segítő kezet nyújtani a magyar elvtársaknak, hogy rendbe hozzák a helyzetet.”³¹

A kellemetlen események bizonyos hamarabb következtek be, mint Moszkvában várták, ha nem is váratlanul. A KGB már közvetlenül az MDP KV júliusi ülése után jelezte, hogy az ellenzék folytatja tevékenységét. Andropov 1956. augusztus 30-án terjedelmes elemzést küldött a magyar helyzetről, felhívva a figyelmet a sajtó bíráló cikkeire.³² Szeptember közepén a moszkvai külügyminisztérium Andropov jelentéseiből rövid, de vészjósló összefoglalót készített az elnökség számára. Az MDP vezetését azzal vádolták, hogy „engedményeket tesz a hatalom kérdésében”. A *Szabad Nép* egyik vezető munkatársa, Pándi Pál cikket közölt az Erdélyben élő magyarokról – ennek kapcsán a jelentés a táboron belüli konfliktus rémét festette fel.³³

Moszkva tehát komoly jelzéseket kapott a magyarországi feszültség fokozódásáról. Mivel azonban láthatóan nemigen gondolkodott társadalmi mozgalmakban, legfeljebb többé-kevésbé szűk politikai csoportok dualizmusában (pártvezetés – ellenség/ellenzék), és Budapesten általuk jóváhagyott PB tevékenykedett, az „ellenállást” tőlük várták. Nagyon jellemző ezzel kapcsolatosan Hruscsov szóhasználata,

³⁰ A KV ülésének jegyzőkönyve. MOL M-KS 276. f. 52. cs. 35. ő. e. A Rákosi felmentéséről szóló közleményt lásd *Szabad Nép*, 1956. július 19. Gerő Ernő beszámolója uo. Az ülés határozata: Pártegységgel a szocialista demokráciáért! *Szabad Nép*, 1956. július 23.

³¹ Orehova–Szereda–Sztikalin (1998) 153. p.

³² Uo. 240–254. p.

³³ Gromiko összefoglalója a magyar helyzetről, 1956. szeptember 17. Uo. 261–164. p. Az SZKP KB 1956. szeptember 27-én vitatta meg a jelentést. Uo. 278. p.

amelyet a CSKP első titkára örökített meg 1956. október 24-én, amikor Moszkvában a szovjet pártvezér tájékoztatta kissé megcsappant számban megjelenő szövetségeseit a lengyel és a magyar helyzetről: „Hruscsov elvtárs közölte, nem érti, mit művel Gerő elvtárs, Hegedüs elvtárs és a többiek.”³⁴

A magyar pártvezetés 1956 szeptemberének elejétől növekvő félelemmel, mindinkább elbizonytalanodva szemlélte, ahogy a pártellenzék és a tömegmozgalom átveszi a sajtó, a rádió és az egész nyilvánosság irányítását. De belpolitikai reformok helyett sürgősebbnek tartották Magyarország táboron belüli helyzetének újrafogalmazását. Gerő szeptemberben a Szovjetunióba utazott, ahol találkozott Titóval. Megállapodtak egy októberi jugoszláviai csúcstalálkozó időpontjában. Kádár a Kínai Kommunista Párt kongresszusára utazott. Ugyanakkor segélykiáltásokat is hallattak. A Jugoszláviai készülődő Gerő Ernő október 12-én közölte Andropov szovjet nagykövettel, miszerint „[...] most már világos, hogy Nagy saját programjával akar visszatérni a pártba. Előre látni kell, hogy Nagyot egy idő után valószínűleg vissza kell venni a pártvezetésbe, a KV-be, esetleg a Politikai Bizottságba is, mivel ebben az irányban igen nagy a nyomás. Ha viszont Nagy visszakerül a Politikai Bizottságba, akkor lehetséges, hogy ő lesz a »helyzet ura«.” Gerő igen sötét képet festett arról, hogy Nagy politikája (amelyet szerinte az „iparfejlesztés lélegzétvételnői szüneteltetése”, az „aldemokratizmus” és a „szövetkezettellenesség” jellemez) mennyire népszerű, úgyhogy e „veszélyes elgondolások” megvalósítása esetén Magyarország berendezkedése még kevésbé hasonlít majd a szocializmushoz, mint Jugoszláviáé.³⁵ Ennek ellenére a teljes magyar pártvezetés (Gerő, Hegedüs, Kádár, Kovács stb.) Belgrádba utazott, s csak október 23-án tértek vissza.

Andropovot Gerő víziójánál is jobban megijesztette a magyar első titkár teljes tanácsalansága a teendőket illetően, úgyhogy azt jelentette Moszkvának: ha folytatódik az „ellenállás elkerülésének politikája”, akkor valószínűleg Nagy lesz az ország vezetője.³⁶ Ugyanerről győzte meg egy nappal korábbi, Vas Zoltánnal folytatott beszélgetése. Vas közölte, hogy a vezetésbe való visszatérése esetén Nagy nem szándékozik a „Politikai Bizottság tizenharmadik tagjának” szerepét vállalni. Mi több, visszatérésének feltétele, hogy programját következetesen végigvihesse.³⁷

Az októberi lengyel válság kezelése és végkifejlete rámutatott a szovjet külpolitika dilemmájára, továbbá sejteni engedte a legfelső vezetés megosztottságát. Arra is fény derült, hogy a váratlan vagy váratlannak tűnő események bekövetkezése zavart és kapkodást idéz elő a testületben. Minthogy azonban a katonai pozícióvesztés nem fenyegetett, az elnökség, nyilván nem vita nélkül, a politikai

³⁴ Hajdu (1992) 153. p.

³⁵ Andropov jelentése a Gerő Ernővel folytatott beszélgetésről, 1956. október 12. Oreho-va–Szereda–Sztikalín (1998) 300–306. p.

³⁶ Uo.

³⁷ Andropov jelentése a Vas Zoltánnal folytatott beszélgetésről, 1956. október 12. Uo. 306–310. p.

megoldást részesítette előnyben.³⁸ 1956. október 20-án a magyar kérdés a moszkvai prezídium napirendjének második helyén szerepelt, de mivel figyelmüket a lengyel események kötötték le, nem született döntés. Ugyanaz történt, ami egy-két hónappal korábban: Andropov vészjelzései nagy késéssel, Gromiko külügyminiszter-helyettes közbenjárására kerültek a csúcsvezetés elé, amely azután semmiféle lényegi döntést nem hozott. Andropov október eleji távirataival kapcsolatban a forradalom kitörése előtt három nappal ismét csak az elnökség bizonytalansága fejeződött ki: „Átgondolni, esetleg Mikojan e[lv]t[ársat] odaküldeni.”³⁹

A lengyel események magyar sajtóvisszhangja, a hadsereg és a rendőrség engedtlenségéről szóló hírek, az ellenzéki követelések robbanásszerű terjedése a társadalomban,⁴⁰ továbbá a magyar vezetés teljes demoralizáltsága arra készítette Andropovot, hogy vészjelet adjon le. „Számunkra úgy tűnik, hogy az így kialakult hangulatban a magyar elvtársak segítség nélkül aligha képesek a határozott és bátor cselekvés útjára lépni.”⁴¹

Egy magyarországi belpolitikai válsághelyzet, az esetleges tüntetések és zavargások esetén sorra kerülő szovjet karhatalmi beavatkozás gondolata már hónapokkal korábban felmerült. Malasenko tábornok, a Magyarországon állomásozó Különleges Hadtest törzsparancsnokának helyettese ennek pontos terveit is elkészítette.⁴² Amint az 1956. október 23-i budapesti tüntetés délután öt óra körül tömeges jelleget öltött, Andropov nagykövet és a Honvédelmi Minisztérium szovjet főtanácsadója, Tyihonov altábornagy érintkezésbe lépett a székesfehérvári hadtestparancsnoksággal és Moszkvával, jelezték a helyzet veszélyeit. (Moszkvában tudtak az aznapi debreceni tüntetés utáni fegyverhasználatról és az áldozatokról is.⁴³) Ugyanígy tett Gerő Ernő, aki másnapra a lengyel helyzet megbeszélésére összehívott ad hoc „csúcstalálkozóra” lett volna hivatalos Moszkvába, ám ezt a találkozót lemondta.⁴⁴ Az, hogy Gerő akár Andropovhoz, akár Hruscsovhoz formális kérést intézett volna arra vonatkozóan, hogy a szovjet csapatokat rendeljék Budapestre, dokumentumok híján nem jelenthető ki egyértelműen. Amit másnap Hruscsov a Moszkvába összehívott vezetőknek mondott, hogy tudniillik Gerő a katonai attasét kérte, rendelje a magyar fővárosba a szovjet csapatokat,⁴⁵ Gerő személyiségének ismeretében igen valószínűtlen. Ő nagyon is tisztában volt a „szolgálati úttal”. A

³⁸ A lengyel eseményekről lásd Gluchowski (1995); Orehova–Szereda (1996).

³⁹ Orehova–Szereda–Sztikalin (1998) 315–316. p.

⁴⁰ Ezekről lásd az MDP KV Párt- és Tömegszervezetek Osztálya 1956. október 18–23. közötti jelentéseit. MOL M-KS 276. f. 62. cs. 38. ő. e. 40–45., 51–65. p.

⁴¹ Andropov jelentése, 1956. október 23. Orehova–Szereda–Sztikalin (1998) 342. p.

⁴² Malasenko visszaemlékezését lásd Györkei–Horváth (1996) 214–217. p.

⁴³ Feljegyzés az SZKP KB Elnökségének 1956. október 23-i üléséről. Orehova–Szereda–Sztikalin (1998) 356–359. p.

⁴⁴ Hajdu (1992).

⁴⁵ Uo.

döntés-előkészítés kulcsszereplője leginkább a szovjet fegyveres erők helyi és felső vezetése és Andropov nagykövet lehetett. A szovjet hadsereg a lengyel események miatt október 18-tól harcászaltságban volt, ám végül 21-én a politikai vezetés a beavatkozás ellen döntött.⁴⁶ A hasonló, de veszélyesebbnek tűnő helyzetben a frusztrált, magát és a birodalmat veszélyeztetettnek érző hadvezetés jelentéseiben nyilván „ráerősített” a tényekre, sőt hajlamosnak mutatkozott a politikai döntéseket megelőzően cselekedni.⁴⁷ Október 23-án, magyar idő szerint este 9–10 óra körül a hadsereg gyorsjelentése bizonyára együtt találta az SZKP Elnökségét, amely azonnal napirendre tűzte a budapesti helyzet megvitatását. Zsukov tájékoztatója után Hruscsov nyomban javaslatot tett: „[...] a csapatoknak be kell vonulniuk Budapestre.” Hruscsov és Zsukov nem vesztegetett szót a magyar „elvtársak” vagy Gerő kérésére, ahogyan a döntésben (amelyet jellemző módon nem foglaltak hivatalos határozat formájában írásba) sem esett szó ilyenről.⁴⁸

Az MDP Politikai Bizottsága már október 23-a előtt néhány nappal határozatot hozott arról, hogy rendkívüli ülésre össze kell hívni a Központi Vezetőséget.⁴⁹ Erre csak a PB-tagok Jugoszláviából való visszatérése, a tüntetés, a fegyveres felkelés kitérése és a szovjet beavatkozásról szóló döntés után, 23-án este 11 órakor került sor.⁵⁰ Gerő beszámolója a történetek okairól két tényezőt biztosan hangsúlyozott: helytelen volt, hogy a tüntetést betiltó határozatot visszavonták, s általában lebecsülték az „ellenforradalmi, szovjetellenes erőket”. Horváth Márton szerint harmadik okként elhangzott az ellenzéki hangulatú sajtó tevékenysége is.⁵¹ Gerő a PB határozataként közölte a szobájában tartott informális ülésen Nagy Imre jelenlétében megbeszélteket: „a hatalmat minden eszközzel meg kell védeni, a fő hatalmi pozíciókat megtartani”. Hruscsovval folytatott telefonbeszélgetései „eredményeképpen” azt is elmondta: a szovjet csapatokat Budapestre rendelték, a PB átalakítását

⁴⁶ Orehova–Szereda (1996) 182–183. p.

⁴⁷ Malasenko visszaemlékezésében például a következőket írja: „Néhány nappal az események [október 23. – R. M. J.] előtt jelentést küldtünk a moszkvai vezérkarnak, amelyben beszámoltunk több, már korábban is említett tényről és rendelkezésünkre álló adatról, és rámutattunk az »elszigetelt« fegyveres fellépések lehetőségére a közeljövőben. Ekkor Lascsenko az »elszigetelt« szót kihúzta, így jelentésünk objektívebb tükrét adta a bekövetkező eseményeknek.” Györkei–Horváth (1996) 218. p.; Zsukov jelentése az SZKP Elnökségének 1956. október 23-i ülésén budapesti idő szerint este 9 óra előtt azt állította: „Felgyújtották a Rádiót.” Orehova–Szereda–Sztikalin (1998) 356. p. A szovjet informátorok azonban csak a riasztólövések, könnygáz- és füstgránátokat, és a tömeg által felgyújtott járművek füstjét láthatták.

⁴⁸ Uo. 356–357. p.; Ripp (1997) 183–186. p.

⁴⁹ Orehova–Szereda–Sztikalin (1998) 339. p.; Glatz (1990) 34. p. Vö. Jegyzőkönyv, MDP PB 1956. október 20. MOL M-KS 276. f. 53. cs. 309. ő. e.

⁵⁰ Az ülésről jegyzőkönyv nem készült, menetét számos közvetett forrás alapján megbízhatóan rekonstruálta Ripp (1997) 190–209. p. Az ülés első feléről készített hevenyészett feljegyzés ezzel teljesen egybevág. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) V-150.006/6. dossz. 293–294. p.

⁵¹ Interjú Horváth Mártonnal, készítette Rapcsányi László. In Vámos (1986) 103. p.

pedig másnapra halasztják. Azt viszont nem tudatta a KV tagjaival, hogy Hruscsov kifejezetten kérte: várjanak a PB átalakításával, amíg az SZKP válságkezelésre kijelölt delegációja (Mikojan, Szuszlov, Malinyin vezérezredes, a vezérkari főnök első helyettese és Szerov tábornok, a KGB elnöke) Budapestre nem érkezik.⁵² Nagy visszaemlékezése szerint a szovjet vezetés telefonon azt kérte, hogy emisszáriusai megérkeztéig „a politikai döntéseket, személyek leváltását, a PB és a kormány összetételének kérdését, további, a helyzetből adódó politikai kérdések eldöntését [...] tartsák függőben”.⁵³ Gerő javaslatai között szerepelt a rendkívüli állapot bevezetése, egyelőre körvonalazatlan formában.

A halasztásra vonatkozó szovjet kérést Gerő nem tudta teljesíteni. „A felszólalók nagy többsége az eseményekre való hivatkozással sürgős intézkedéseket követelt. Egyben javasolták egy jelölőbizottság megválasztását, melynek feladata lenne a javaslattétel a szükséges személyi változtatásokra.”⁵⁴ Ennek eredményeképpen lett 24-én reggel Nagy Imre miniszterelnök úgy, hogy sem a pártvezetés összetétele, sem az előző éjszakai határozatok nem változtak meg döntően.

Október 24-én délben a szovjet párt elnökségének küldöttsége Mikojan és Szuszlov vezetésével a budapesti pártközpontba érkezett. Moszkvába küldött délutáni jelentésük már a Gerő–Hegedüs–Kádár–Szántó–Nagy összetételű magyar fogadódelegációval (s megelőzően a katonai vezetéssel és az előző éjszaka kiküldött katonai lépéseket koordináló bizottsággal, a „stábbal”) folytatott beszélgetés után született. Igen derűlátóan ítélték meg a helyzetet: „Az a benyomásunk, hogy főképp Gerő elvtárs, de más elvtársak is túlbecsülik az ellenfél erejét, és lebecsülik saját erejüket.”⁵⁵ Hruscsov Moszkvában még náluk is optimistább volt. Ahogy a cseh, keletnémet és bolgár pártvezetőknek elmondta, „[...] a helyzet nem olyan szörnyű, amilyenek a magyar elvtársak és a szovjet nagykövet lefestették. [...] Reggelre feltételezhetően helyreáll a teljes nyugalom.”⁵⁶ Már az első jelentések érzékelték Nagy és Gerő nézetkülönbségeit, de az ellentéteket tompítani próbálták.⁵⁷ Október 24-én este fél

⁵² Figyelemre méltó, hogy a KV-ülésről készült feljegyzésben a következő olvasható: „4. Pol. Biz. átalakítása holnap. Sz. U.-tól karhatalmat kérni – de végső esetben” (ÁBTL V-150.006/6. dossz. 293. p.). Hruscsovnak a személyi változtatásokra vonatkozó halasztási kérelmét lásd az 1956. október 23-i elnökségi ülésről készült feljegyzésben („Nagyot vonjuk be a politikai tevékenységbe. De egyelőre ne tegyük meg [miniszter]elnöknek.”). Orehova–Szereda–Sztikalin (1998) 357. p.; illetve az október 24-i moszkvai értekezletről készült feljegyzésben („Hruscsov elvtárs azt ajánlotta Gerő elvtársnak, tegyen meg mindent annak érdekében, hogy az MDP Központi Vezetőségének plénuma ne üljön össze a tüntetés elfojtása előtt.”) Hajdu (1992) 177. p.

⁵³ Nagy Imre: *Gondolatok, emlékezések*. Kézirat, Snagov, 1956–1957. 78. p. 1956-os Intézet Közalapítvány Könyvtára, Kézirattár.

⁵⁴ Nagy Imre kihallgatási jegyzőkönyve, 1957. június 14. MOL XX-5-h. Nagy Imre és társai pere. Vizsgálati iratok, 1. köt. 78. p.

⁵⁵ Orehova–Szereda–Sztikalin (1998) 372. p.

⁵⁶ Hajdu (1992) 179. p.

⁵⁷ Orehova–Szereda–Sztikalin (1998) 373–374. p.

kilenckor a PB Mikojanék részvételével ülést tartott, amelyen az általános derűlátás jegyében már inkább a biztosra vett normalizációt követő politikai feladatokról esett szó.⁵⁸ Még a tűzszünet elrendelése is felmerült.⁵⁹

Ez az önmegnyugtató optimizmus nem a korábbi vészjeleket követő kedvezőbb helyszíni tapasztalatokon és jelentéseken alapult. Elsősorban egy előző napi vita magyarázza. Mikojan ugyanis 23-án este ellenezte a fegyveres beavatkozást, és így fogalmazott: „Nagy [Imre] nélkül nem lehet úrrá lenni a mozgalmon, így nekünk is olcsóbb.” Molotov szerint viszont: „Nagy útján csak aláássuk Magyarországot.” Hruscsov kompromisszumos megoldása (zöld út Nagy vezetésbe való bevonására – de nem miniszterelnökként) bizonytalan jóindulatot fejezett ki Nagy iránt, Mikojan személyében pedig az intervenció egyetlen ellenzőjét küldte Budapestre. Mikojan számára politikai presztízskérdést jelentett, hogy a válságot saját formulái szerint próbálja orvosolni. A magyar forradalom ismét nyíltá tette az ellentétet a posztstálini szovjet vezetés ortodoxai és a rugalmasabbak között, Hruscsov ismét egyensúlyozni kényszerült. A lengyel esetben a rugalmas és konciliáns irányvonal kerekedett felül, a kisebb súlyú Magyarország esetében viszont a főtitkár meghajolt az erőpolitikát követelők nyomása előtt (vagy maga is egyszerűbbnek látta az erődemonstrációt), ami végső kényszerpályára állította. Ha egyszer ugyanis a Szovjetunió 1945 óta másodízben fegyveres erejét használja egy politikai válság megoldására a birodalmi periférián, ezután minden engedmény vereségnek tűnik. Még az esetleg szükséges, értelmes, Mikojan szavaival „olcsóbb” kompromisszum is.

Október 25-én délelőtt, a Kossuth téri vérfürdő⁶⁰ lélektani hatása alatt az MDP PB leváltotta Gerőt, a magyar párt első titkára Kádár János lett. Délután Nagy rádióbeszédet mondott, amelyben közölte, a rend helyreállítása után az országgyűlés „mindenre kiterjedő és megalapozott reformprogramot” fogad majd el. Bejelentette, hogy „a magyar kormány tárgyalásokat kezdeményez a Magyar Népköztársaság és a Szovjetunió közötti kapcsolatokról, többek között a Magyarországon állomásozó szovjet haderők visszavonásáról”; megígérte a harcoló szovjet erők haladéktalan visszavonását is, de csak a rend helyreállta után. Október 26-ra

⁵⁸ Horváth–Ripp (1997) 29–30. p.

⁵⁹ Valószínűleg erről az ülésről, esetleg az ezt követő, a katonai vezetőkkel éjjel folytatott tanácskozásról maradt fenn Nagy Imre kézírásos feljegyzése a határozatokról vagy saját felszólalásáról. „1. Tűzszünet. 2. Élelmiszer kereskedelem rendbe hozása. Felhívás 3. Támogassátok a pártot és a kormányt. Olyan hangulatot kell teremteni, hogy a lakosság a párt és a kormány mögött állnak. [sic!] Felhívás a néphez a KV és a kormány részéről. Ellenpropaganda.” MOL XX-5-h. Nagy Imre és társai pere. Vizsgálati iratok 8. köt. 51. p. A tűzszünet határozatként való megfogalmazására utal Kiss Károly másnapi megjegyzése a KV ülésén: „Az éjszakai harcok folyamán, amikor komolyan [fellángoltak a harcok], hajnalban a szovjet irányító szervek parancsot adtak a tűzszünetre.” Horváth–Ripp (1997) 35. p. Ugyanezen a napon délben ilyen értelmű utasítást kapott a vezérkari főnöktől a Kilián laktanyánál a felkelőkkel harcban álló Maléter Pál ezredes is. Horváth (1995) 73. p.

⁶⁰ A Parlament előtti téren magyar karhatalmisták és szovjet egységek belelőttek a békésen tüntető tömegbe; mintegy hatvan halott és több száz sebesült maradt a kövezeten.

két irányvonal körvonalazódott a magyar párt- és (az immár vele összefonódott) katonai vezetésben. Az egyiket Nagy Imre és elvbarátai, a másikat a 23-án éjjel megválasztott, a felkelés leverését koordináló Katonai Bizottság, valamint Gerő és Hegedüs jelentette meg. A Politikai Bizottság szűkebb körében Nagyék megegyezésre hajló, a politikai teendőket hangsúlyozó, „kifelé” kapcsolatokat kereső elgondolásai érvényesültek. Ez jelent meg nyilvánosan Nagy Imre október 25-i rádióbeszédében (szovjet csapatkivonás), Gerő leváltásában, ezt érzékelték a Naggyal tárgyaló küldöttségek. A stáb és Gerőék uralták a szélesebb körű, Központi Vezetőség néven ülésező amorf testületet. A két tábor 26-án és 27–28-án nagyszabású összecsapásban találkozott.

Az első menetet a régi rend erői nyerték meg, mert a PB-ben már körvonalazott politikai megoldást a Katonai Bizottság tagjai a KV-ban megtorpedózták.⁶¹ Pedig Nagy már a szovjet kiküldötteket is informálta. Ők bizalmatlanul és kétkedve hallgatták: „Két lehetséges út áll előttünk: elutasítani a követeléseket, [...] és a Szovjet Hadseregre támaszkodva folytatni a harcot. Ebben az esetben azonban elveszítjük a békés lakosság [...] bizalmát, újabb áldozatok lesznek, melyek még jobban elmélyítik a szakadékot a kormány és a lakosság között. Ha erre az útra lépünk, elveszünk. Ezért a magyar elvtársak a második utat tartják elfogadhatónak: bevonnai a kormányba néhány tekintélyes demokratát, a népi demokrácia híveit, mind az egykori kispolgári pártok, mind az értelmiségiek, egyetemisták, munkások köréből. [...] Arra a figyelemzetésünkre, hogy a burzsoá demokráciák bevonásának ez az útja síkos út, óvatossá kell lenniük, különben elcsúszhatnak, és elveszíthetik a tömegek tiszteletét, Nagy azt válaszolta, hogy ezt a lépést végső szükségességből minimálisan szükséges lépésként teszik meg, hogy ne csúszson ki végképp a kezükből az irányítás.”⁶²

Október 27-én este az előző nap választott szűk körű pártvezetés, a direktórium ülésezett. Nagy ismét a politikai lépések mellett szállt síkra, amelyeket azonban még mindig „erőteljes katonai akciókkal” párosított.⁶³ Éjszaka Kádár és Nagy Imre beszélgetést folytatott Mikojjal és Szuszlovval. A szovjet küldöttek támogatták a Nagy és Kádár által előterjesztetteket, de csak azt jelentették Moszkvának, amit a magyarok határozatként közöltek velük. „Kádár hajlik arra, hogy tárgyalásokat folytasson az ellenállási góccokkal [...]. Tartózkodnának az ellenállás egyetlen góciának elfojtásától. Nagy azt mondta, ha akcióba lépünk, akkor lemond” – idézte Hruscsov az 1956. október 28-i pártelnökségi ülésen az éjszaka kapott információkat.⁶⁴ A politikai lépéseket a PB másnap, október 28-án reggel tartott ülésén Kádár előterjesztése körvonalazta, nyilván a direktórium 27-i, esti irányvonala

⁶¹ Horváth–Ripp (1997) 57–71. p.

⁶² Mikojan és Szuszlov jelentése az SZKP KB-nak, 1956. október 26. Orehova–Szereda–Sztikalin (1998) 387–390. p.

⁶³ Nagy Imre saját kezű feljegyzése. MOL XX-5-h. Nagy Imre és társai pere. Vizsgálati iratok, 7. köt. 99–100. p.

⁶⁴ Az esti-éjszakai beszélgetésről készített jelentés eddig nem került elő. Hruscsov szavait lásd Orehova–Szereda–Sztikalin (1998) 432–434. p.

alapján. Alapeleme az új kormány politikai nyilatkozata, amelyben szerepel az ÁVH későbbi megszüntetése, a szovjet csapatok kivonása az október 25-i Nagyformula alapján, azonnali kivonásuk Budapestről, és az egész eseménysor minősítésének megváltoztatása. A testület a szovjet küldöttek részvételével és támogatásával a határozatot hosszabb vita után elfogadta.

Október 28-án Nagy Imre kihirdette a tüzszünetet, rádióbeszédében „nagy, egész népünket átfogó és egyé forrasztó nemzeti demokratikus mozgalomnak” nevezte a történeteket, és bejelentette a forradalmi követelések egy részének elfogadását. Megszűnt a hatalom teljes szembenállása a változatos formákban megnyilvánuló népakarattal, de nem esett szó a fennálló politikai rendszer megváltoztatásáról. Két nappal később, október 30-án teljessé vált a 28-i félfordulat. Már nem a forradalommal szemben álló politikai erőközpont fogadta el a követeléseket. Többpárti kormány alakult, amely minden eddiginél több okkal számíthatott a politikailag aktív csoportok és a közvélemény nagy részének támogatására. Amikor Nagy Imre első alkalommal ejtette ki nyilvánosan a „forradalom” szót, a kormányzást és önmagát az október 23-án kezdődött népmozgalom legitímációs alapjára helyezte.

Október 26-án az SZKP KB Elnöksége vitát kezdett a magyarországi fejleményekről, amelyet 28-án délelőtt folytattak. Bár következtetésekig nem jutottak el, érzékelhetően nőtt az ingerültség Nagy Imre és általában a magyar vezetés, sőt a Budapesten tevékenykedő kiküldöttek ellen. De nőtt a tanácstalanság is: a 27-én és 28-án reggel folytatott budapesti politikai viták hírére, valamint kollégái megosztottsága láttán Hruscsov feltette a kérdést: „Milyen változatok lehetségesek?”⁶⁵ Válasza szerint „két változat. A kormány cselekszik, mi segítünk. Ez hamar véget érhet. Vagy pedig Nagy ellenünk fordul, követelni fogja a tűz beszüntetését és a csapatok kivonását, utána jön a kapituláció.” Erre az esetre a kiút: „Bizottság alakítása, [amely] kezébe veszi a hatalmat.”⁶⁶ Az az elgondolás, hogy Moszkva kiküldöttei útján vagy más módon „forradalmi-katonai bizottságot” alakít, már október 26-án felbukkant az elnökség kusza vitáiban,⁶⁷ de Hruscsov még 28-án is úgy vélte: „ez a legrosszabb variáns”.⁶⁸ 28-án este a moszkvai pártelnökség ülésére hazarepülő Szuszlov be tudott számolni a kormánynyilatkozat főbb pontjairól, s talán egy sebtében fordított fogalmazványt is magával vitt.⁶⁹ Szuszlov beszámolója (amellyel egy időben Nagy már valószínűleg el is mondta beszédét a Rádióban) mindenestre azt a hitet erősítette Moszkvában, hogy „a kormány cselekszik”, s ennek fejében (utólag) jóváhagyták a kormánynyilatkozatot, sőt a Budapestről való csapatkivonás is zöld utat kapott. Minderről Nagy Imre részleteiben semmit sem tudhatott, de az október 28-i PB-vita, valamint korábbi tapasztalatai alapján kikö-

⁶⁵ Uo. 435. p.

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Uo. 412. p. Ekkor Kaganovics javasolta a bizottság alakítását, de a többiek a jelek szerint nem reagáltak rá.

⁶⁸ Uo. 435. p.

⁶⁹ Uo. 436. p.

vetkeztethetett egyet-mást – s mindez óvatosságra inthette. Mindenképpen arra, hogy a szovjetekkel megbeszélte intézkedéseken egyelőre ne lépjen túl. Akik egyébként aznap még egy szívességet tettek: este elszállították Budapestről Gerő Ernőt, Hegedüs Andrást, Piros Lászlót és Bata Istvánt.⁷⁰

E látható hezitálás mögött Moszkvában is drámai viták zajlottak. Október 30-án a keményvonalasok Molotov vezette csoportjával szemben színre lépett egy meglehetősen bizonytalan „liberális” csoport. Sepilov külügyminiszter egyenesen a teljes szovjet külpolitika felülvizsgálatát sürgette: „Az események alakulása megmutatta, hogy a népi demokratikus országokkal való kapcsolataink válságban vannak. [...] Fel kell tárni a mélyen fekvő okokat. [...] Ki kell küszöbölni a parancsolgatás elemeit. [...] Kapcsolatainkban az intézkedések egész sorozatát kell kidolgoznunk.” Sepilov szerint a magyar kormány kérésére ki kell vonulni Magyarországról. Katonailag a „be nem avatkozás elvét valljuk” – jelentette ki. Zsukov a legfontosabb teendőnek nevezte a magyarországi helyzet „megoldását”: „A csapatokat ki kell vonni Budapestről; ha szükséges, Magyarországról is. Számunkra ez katonai-politikai lecke.” Kifejezetten elválasztotta viszont az NDK-ban és Lengyelországban állomásozó szovjet haderő kérdését, mint amiről tárgyalni kell a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testületében. A kapcsolatok általános felülvizsgálatát támogatta Furceva is. Szaburov miniszterelnök-helyettes ugyancsak egyetértett a csapatkivonással, és az eddigi összes elnökségi ülés legönkritikusabb felszólalását tartotta: „A XX. kongresszuson jó munkát végeztünk, de utána nem álltunk a tömegek körében kibontakozó kezdeményezésnek élére. Nem lehet a nép akarata ellenére vezetni. Nem tértünk át a vezetés igazi lenini elveire. [...] A kapcsolatokat az egyenlőség alapján kell építeni.”⁷¹ Ezek után Hruscsov előterjesztése alapján megszületett a szovjet kormány nyilatkozata a tábor országainak kapcsolatairól és a magyar helyzetről.⁷²

Az október 28-a és 30-a között kialakult, rövid életű moszkvai értékelés azzal számolt, hogy a magyar kormány Nagy Imre 28-i nyilatkozata alapján stabilizálja a helyzetet, a kommunista párt vezető politikai erő marad, bár inkább „népi demokratikus”, mint „szovjet” típusú rendszerben.⁷³ Magyarország a szovjet

⁷⁰ A moszkvai jegyzőkönyv szerint eredetileg Bulgáriába szándékoztak vinni őket, végül Moszkvába kerültek. Uo. 439. p.

⁷¹ Uo. 457–561. p.

⁷² *Pravda*, 1956. október 31.

⁷³ A népi demokratikus terminust itt egy 1998-ban megjelent tanulmányomban kifejtett módon használom – eszerint az 1944 decemberétől 1945 novemberéig (az első választásig) Magyarországon fennállott politikai rendszer népi demokráciának nevezhető. „A népi demokrácia elsődlegesen a szovjet érdekszféra és a jaltai megállapodások kettős követelményrendszerének megfelelő politikai struktúrát jelentett Kelet-Európában. Az első követelményt a helyi kommunista pártok Moszkvában megtervezett parlamenti és kormányzati túlsúlya és egyes fontos pozíciók (elsősorban a belügy és a közigazgatás) kommunista kézben tartása jelentette. A másodikat az egyelőre csak ideiglenesen létrehozott álkormányzatok reprezentativitása elégítette ki: a politikai életben – formálisan, bár távolról sem egyenlő súllyal – részt vett minden demokratikus politikai erő.” Rainer (1998) 20. p.

politikai-katonai szövetség része marad a szovjet csapatok részleges vagy esetleges teljes kivonása után is. A „liberálisok” tehát nem szándékoztak szakítani a szovjet politika két alapvető prioritásával: a Birodalom egységét fenn kívánták tartani, csakúgy, mint a kommunista rendszer valamilyen válfaját. Erre nagy hangsúllyal utalt Szepilov, mondván: „Az alapok megingathatatlanok maradnak.” Vagyis abban az esetben, ha az „alapokat” fenyegeti valami, ez a megoldás nem marad érvényes. Szepilov egy másik feljegyzett mondatából az is világos, hogy a „liberálisok” tudatában a veszély a „nemzeti kommunizmus”, tehát a hatalmon maradó helyi kommunista pártok nagyobb függetlensége, belpolitikai önállósága irányából fenyegetett, nagyjából olyan módon, ahogyan a lengyel paradigmában Gomulka, a magyar válság eddigi szakaszában Nagy Imre cselekedett. A „nemzeti kommunista” alternatíva ugyan sokkal nagyobb függetlenséget biztosított volna Magyarországnak, mint Rákosi vagy Gerő országlása, de a szovjetekkel való konfliktusok melegágya lett volna. A „liberális” tábor sem fogadta el a forradalom követeléseit, de viszonylag önálló szubjektumokként próbálta kezelni a szövetséges országokat.

Hogy ez az alternatíva egyáltalán kialakulhatott, abban nagy szerepet játszott a posztisztalini szovjet vezetésben még mindig folyó hatalmi harc, mert lehetőséget biztosított csoportok képződésére, vitákat indukált, egy-egy döntés premisszáit sokszínűbbé és kimondhatóvá, esetenként képviselhetővé váltak. A desztalinizációs folyamat kételyt, bizonytalanságot, revízióra való hajlamot gerjesztett a vezetésben, s ez kihatott a külpolitikára is. Ebben az értelmezésben nem csupán a bevált előfeltevéseket alkalmazták Magyarországra, hanem a magyar események is formálták a szovjetek előfeltevéseit.

1956-ban, a magyar forradalom válsághelyzetében a szovjet döntéshozatal ugyanúgy az ideologikus (forradalmi) és a pragmatikus (birodalmi) paradigma kettőssége és rivalizálása mozgatta, ahogyan korábban. Az ennek eredményeképpen kialakított politikát legalábbis három terepben kellett megjeleníteni: magában a Szovjetunióban (a szovjet politikai-katonai elitben és a pártaktivista rétegben), Magyarországon (annak kommunista elitjében és hasonlóan a birodalmi periféria más részein), valamint Nyugaton (elsősorban USA, de például az afroázsiai térség, a későbbi harmadik világ felé is). Elvileg minden politikai terepben létezett mindkét paradigmának megfelelő politika. A döntéshozatal, a válságkezelés során egyes elemei mindkettőnek meg is jelentek. Ezért ütközések is előfordulhattak. Október 30-án úgy érezték, hogy Magyarország és a külvilág felé a posztisztalini Szovjetunió image-politikája elsőbbséget élvezhet mindaddig, amíg a birodalmi érdekeket nem fenyegeti súlyos veszély. Még a tiszta szovjet modell fellazítása sem elképzelhetetlen ennek érdekében.

1956. október 31-én, az elnökség következő tanácskozásán, ahol napirenden a lengyel vezetéssel folytatandó tárgyalások szerepeltek, Hruscsov látszólag váratlanul jelentette ki: „Felül kell vizsgálni az értékelést, a csapatokat ne vonjuk ki Magyarországról és Budapestről, kezdeményezően lépünk fel a rend helyreállítása érde-

kében Magyarországon.” Hruscsov attól tartott: a pragmatikus álláspont (a magyar forradalom politikai pacifikációjának folytatása az október 28-i formulák mentén) minden terepben a legrosszabb forgatókönyvet indíthatja be, használatára viszont legfeljebb hosszú, bizonytalan távon jelentkezhet. Ehhez képest az ideológikus döntés, a („szocializmus védelmében”) végrehajtott intervenció kockázatai sokkal kisebbnek tűntek. Valójában Hruscsov érvelése csak kisebb részben nyugodott az ideológián, október 31-i felszólalása az SZKP KB Elnökségében elsősorban a birodalmi presztízs védelmét állította a középpontba. A szuezi háborúban elért első izraeli–angol–francia sikerek hatására Moszkva Egyiptom elvesztésével számolt. („Ha kivonulnánk Magyarországról, ez felbátorítaná az amerikai, angol és francia imperialistákat. Ezt gyengességünknek fognák fel, és támadásba lendülnének. [...] Egyiptomon felül odaadnánk nekik Magyarországot is.”) Másodsorban úgy látta, hogy egy mégoly részleges „visszavonulás” Kelet-Európában ebben a helyzetben alapot adhat a keményvonalas sztálinisták fellépésére. („[A kivonulással] pozícióink gyengeségét demonstrálnánk. Pártunk ez esetben nem értene meg bennünket.”⁷⁴) Ezenkívül nyilvánvalóan egy sor olyan tényezőt is figyelembe vett, amiről nem szólt (a korlátozott desztalinizációt és a tömb egyben tartását egyszerre képviselő kínai álláspontot, a „dominó-effektus” veszélyét Kelet-Európában, Palmiro Togliatti, a legerősebb nyugati kommunista párt vezetőjének fellépését a magyar forradalom ellen, az amerikai kormány hangsúlyozott jelzését arról, hogy nem készülnek határozott politikai-katonai lépésekre, a Nyugat nagyhatalmainak Szuezi miatti megosztottságát stb.).⁷⁵

A nemzetközi kockázatok kritikus tömege egybeesett a birodalmi központ-periféria viszony teljes megbillenésével. Hruscsov október 31-én nyomatékosan utalt arra, hogy a budapesti helyzet nem normalizálódott a várt mértékben. („Meg kell mondani, hogy mi elébük mentünk, de most nincs kormány.”⁷⁶) Birodalmi érdekeik biztosítását a szovjetek a legmagasabb szinten négy intézményben látták. Először: egységes és cselekvőképes kommunista pártvezetésben vagy más politikai központban. Másodsor: ütőképes és szilárd állambiztonsági erőkkben. Harmadszor: lojális és fegyelmezett katonai vezetésben. Végül: ellenőrzött nyilvánosságban, sajtóban és hírközlésben. A négy közül akár egyetlen elem megrendülése kiválthatott politikai beavatkozást, s ha tünetegyüttes (szindróma) következett be, a beavatkozás radikális, katonai formát öltött.

⁷⁴ Orehova–Szereda–Sztikalin (1998) 479. p.

⁷⁵ Békés (1996); Kramer (1996/97); Bak (1997); Borhi (2005); Rainer (1996); Muszatov (1996) 11–113. p., továbbá Sztikalin (2003) és ugyanő, valamint Vjacseszlav Szereda bevezető tanulmánya in Orehova–Szereda–Sztikalin (1998) 321–339. p. Az amerikai dokumentumokat lásd *Foreign Relations ...* (1990). Togliatti október 30-i táviratát az SZKP KB-hoz Federigo Argentieri tette közzé. In Bak (1997) 252–253. p. Az újabb források nagyrészt igazolták a forradalom nemzetközi kontextusát vizsgáló első tanulmányok feltevéseit, így elsősorban Méray (1989) és Molnár (1991) megállapításait.

⁷⁶ Orehova–Szereda–Sztikalin (1998) 479. p.

Október 29-én és 30-án a szovjet megbízottak széteső pártvezetéssel találkoztak, amely az eseményeket kevésbé tartotta ellenőrzése alatt. A másik döntési centrumot, a kormányt Nagy Imre határozta meg, és benne nem bíztak feltétlenül. A többpárti koalíciós kormány alakítása (néhány nem kommunista társutas bevonása helyett) fokozta a bizalmatlanságot. Olyan szimbolikus események is latba eshettek, mint a *Szabad Nép* székházának elfoglalása, amit Mikojan október 30-i jelentése a tömegkommunikáció és a hírközlés feletti ellenőrzés elvesztéseként értékelte. A kerületi pártbizottságok épületeinek elfoglalása viszont a helyi pártapparátus széteséseként jelent meg.⁷⁷ A belügyi hálózatok október 28-tól radikális vidéki önszerveződések létrejöttéről tudósítottak.⁷⁸ Október 29-én kelt jelentésében Szerov drámai hangon ecsetelte a Belügyminisztérium, különösen az államvédelem összeomlását. A jelentés erősen eltúlzott adatokat közölt az államvédelmisek elleni atrocitásokról.⁷⁹ Az utolsó figyelembe vehető helyi jelzések október 29-én és 30-án a szovjet szempontból vitális intézményrendszerek összeomlását mutatták.

Hruscsov bizonytalannak mutatkozott abban, hogy ki is legyen az „ideiglenes forradalmi kormány” feje. A katonai előkészületekhez szükséges idő mellett elsősorban ez magyarázza, miért is vártak a végrehajtással négy egész napot. Hruscsov előbb Kádárt említette, majd („[mégis] az a legjobb, ha helyettes lesz”) inkább Münnich kezében kívánta összpontosítani a végrehajtó hatalom legnagyobb részét („Münnich legyen a miniszterelnök, a honvédelmi miniszter és belügyminiszter”⁸⁰).

Ezt követően Nagy Imre külpolitikai lépései már csak azt célozták, hogy elhárítsa a fenyegető katasztrófát. Döntései 1956. november 1-jén a Varsói Szerződésből való egyoldalú kilépésről és a semlegességi deklarációról a szovjet intervenció lépésekre adott válaszul születtek. Ám történelmi választást fejeztek ki: a párt és a nemzetközi mozgalom érdekeivel és dogmáival szemben a kommunista Nagy Imre a nemzet követeléseivel azonosította magát. Ezt természetesen nem szimbolikus, hősi gesztusnak szánta (bár végeredményben azzá vált). Még a reménytelennek látszó helyzetben, a szűkös diplomáciai mozgástérben is megpróbálkozott a helyzet befolyásolásával, abban bizakodva, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezete valamiféle „védőernyőt” biztosít Magyarországnak, de legalábbis fellép, s ez meggondolásra készíti a szovjeteket.⁸¹ Ez nem sikerült, a november 4-i végkifejletet nem tudta feltartóztatni.

November 1-je és 3-a között Hruscsov a szövetségesekek és Tito tájékoztatása céljából Bresztbe, Bukarestbe, Szófiába, majd Brioniba utazott. Távollétében az elnökség november 1-jén és 2-án folytatta az október 31-i határozat részfelada-

⁷⁷ Uo. 451–452., 467–468. p.

⁷⁸ Uo. 414–415., 419–420. p.

⁷⁹ Uo. 447–450. p.

⁸⁰ Uo. 479–480. p.

⁸¹ Békés (2003) 162–182. p.

tainak kidolgozását, s meg kellett győznie a döntésben részt nem vevő kulcsszereplőket arról, hogy a határozat helyes. Ebből a célból 1956. november 2-ára Moszkvába rendelték Kádár Jánost és Münnich Ferencet.

A szovjet intervenció első számú kiszemelt politikai kulcsfigurája ekkor már minden bizonnyal Kádár János volt, amiben szerepet játszhatott ugyan Tito véleménye, de azt Hruscsov csak 2-áról 3-ára virradóra hallhatta Brioni szigetén. 1956. november 2-án a Kremlben azonban már Kádárt hallgatták meg először. A prezídium üléseiről feljegyzéseket készítő KB-osztályvezető, Malin sokkal hosszabban jegyzetelte Kádár szavait, mint Münnichét. Kádár ez alkalommal még valószínűleg nem tudta pontosan, miért hívatják. Szembeötlően a magyar politikai terenumra összpontosított – és az ideologikus megközelítést alkalmazta. Részletesen kifejtette, leírta a megmozdulás tömegjellegét, hangsúlyozta munkásbázisát, szocialista célkitűzéseit. Másnap, november 3-án – a döntő pillanatban – a szovjet világbirodalom terenumába lépett át, de továbbra az ideológia nyelvén beszélt: „Mi a teendő? Nem szabad átengedni egy szocialista országot az ellenforradalomnak. Egyetértünk önökkel. A helyes lépések – forradalmi kormányt kell alakítani.”⁸² Kádár azért sohasem felejtette el a népmegmozdulás tömeges jellegének nyomasztó élményét, november 3-án is többször utalt erre („Az egész nép megmozdult [...]. A nép nem akarja megsemmisíteni a népi demokratikus rendszert”), ahogyan a szovjet rendszer bevezetésének magyar nemzeti sérelmeire és a birodalmi függőségre is („Ez a kormány ne legyen bábkormány”).⁸³ Az igazán lényeges mozzanat azonban az maradt, hogy az SZKP KB Elnökségének november 3-án este hozott határozatával Magyarország új kormánya megalakult. Másnap 4 óra 15 perckor megindult a katonai akció Budapest ellen.

A magyar forradalom „jelensége” a Szovjetunió vezetése számára új kihívást jelentett, olyan helyzetet, amelyre nem léteztek előre kidolgozott „forgatókönyvek”, menet közben kellett kitalálni őket. Az 1953 után formálódott és 1956. október 30-án deklarált elveket nyíltan nem vonták vissza – békésebb periódusokban és például a kádári Magyarországgal szemben részlegesen érvényesültek is. A szovjet válságkezelés módszerében viszont a magyar paradigma érvényesült: a nyomásgyakorlás, a beavatkozás analóg „forgatókönyvei” 1968-ban, 1979-ben, 1981-ben rendre feltűntek.

1956. november 4-én, majd utána néhány hétig Magyarország a szó szoros értelmében gyarmati sorban volt: vezetőit Moszkvában nevezték ki, az országot egy darabig szovjet párt- és állami vezetők irányították, kézi vezérléssel. A Kádár-kormány legfontosabb politikai döntéseinek egy részét valójában a november 4-e után Budapestre küldött, ezúttal Malenkov vezette új szovjet válságstáb hozta. Így a karhatalom felállításáról, a megtorlás beindításáról szólót, ők adták az egész forradalom hosszabb távra szánt ideológiai magyarázatát, és szövegezték az

⁸² Orehova–Szereda–Sztikalin (1998) 543. p.

⁸³ Uo.

MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának 1956. decemberi határozatát (Malenkov és Kádár együtt fogalmazták át a magyar pártvezetés által benyújtott tervezetet).⁸⁴

1956 mégis új felismeréseket indukált a szovjet determináció intézményrendszerében, alapelveiben és (főleg) gyakorlatában. A Szovjetunió legalább annyira igyekezett elkerülni az 1956-os magyar válság megismétlődését, mint ahogy Kádár János és vezetőtársai.

Moszkvában a teljes sztálinista restaurációra törekvő ortodoxok szinte órákkal a katonai intervenció után egy kisebb, későbbi sorsukat előrevetítő vereséget szenvedtek. Molotov és Kaganovics nem tudta elérni, hogy a magyar párt legalább néhány szimbolikus és személyes vonatkozásban ne szakítsa meg a folyamatosságot a Rákosi-féle párttal. Hruscsov a beavatkozásból erőt merített, és később folytatta desztalinizáló politikai irányvonalának érvényesítését. Nem mellesleg a maga szempontjából élete egyik legjobb személyes döntését hozta, amikor Kádár Jánost helyezte Magyarország élére. 1956 után Moszkva birodalmi övezetének biztonságát a katonai erőn túl a hozzá mindenekfelett lojális, ám egyben a helyi sajátosságokat ismerő, azokat értő és bizonyos fokig képviselni is tudó helyi vezetőkben és vezetéseikben látta. Kádár János ennek az elvárásnak kiválóan megfelelt, valóságos archetípusa volt a posztstálini szovjet vezetés ideális partnerének. A teljes lojalitást és a kezdeményezőkézséget, a szolgálai alárendelődést és a személyes autonómiát sokáig sikeresen vegyítve hozta létre a „hruscsovizmus mintaállamát”.⁸⁵ A közvetlen pacifikáció periódusa után Magyarországon leépültek a szovjet befolyásolás és kontroll leglátványosabb intézményei. Az állambiztonság és a hadseregvezetés területének kivételével mindenhol visszahívták a tanácsadókat, „szabályos” államközi egyezményt kötöttek a megszálló csapatokról. A szovjet befolyásolásnak többé nemigen voltak offenzív céljai Magyarországon, a meglévő megtartására rendezkedtek be.

⁸⁴ Uo. 711–715., 718–720. p.

⁸⁵ Fehér–Heller (1990) 71–90. p.

Jugoszlávia*

RIPP ZOLTÁN

Magyarország és Jugoszlávia ellentmondásos, hol éles feszültségekkel terhelt, hol a közeledés jeleit mutató viszonyában különleges helyet foglal el az 1956-os esztendő. Októberig úgy tűnt, sikerül helyrehozni az 1948 után végletesen megromlott kapcsolatot. A magyar forradalom, illetve az azt követő események, nevezetesen a Nagy Imrének és társainak nyújtott jugoszláv menedékjog, majd a csoport Romániába deportálása nyomán kibontakozó viszály elhúzódó konfliktusokhoz vezetett.

A történetek áttekintése előtt le kell szögezi: kétoldalú kapcsolatról csak nagyon viszonylagosan beszélhetünk. Moszkva szándékaitól és instrukcióitól független magyar külpolitika – ellentétben a szovjet tábortól elkülönülő Jugoszláviával – nem létezett, ezért a kapcsolatok története nem is tárgyalható másként, mint Moszkva, Belgrád és Budapest háromszögének keretében.

Előzmények: a konfliktustól az enyhülésig

Sztálin halála után az új szovjet külpolitika alakítói számára az egyik nagy feladvány az volt, hogy helyrehozzák a végletesen megromlott viszonyt, amely 1948 után a szocialista tábor országainak valóságos „hidegháborús blokádjá” alá vett Jugoszláviával kialakult. A szocialista országokban megrendezett koncepciók kirokatperek – köztük a hírhedt magyarországi Rajk-per – első számú célpontjai a „szocializmus ügyét eláruló” jugoszláv kommunista vezetők voltak. A moszkvai kezdeményezésre és szovjet közreműködéssel konstruált perek is azt igyekeztek alátámasztani, mennyire megalapozott volt a Kominform 1948. júniusi, jugoszláv-

* Tanulmányomban nagyrészt azokra a kutatásokra támaszkodom, amelyeket Marelyin Kiss Józseffel és Vida Istvánnal közösen végeztünk, amiért ezúton is köszönetet mondok. A közösen elért és publikált (az irodalomjegyzékben feltüntetett) eredményekre esetenként külön nem hivatkozom.

ellenes hadjáratot elindító határozata.¹ A szélsőséges hangvételű propagandakampányban a kommunisták vezette Jugoszláviát mint „az imperializmus csatlósát”, Josip Broz Tito államelnököt és pártvezetőt pedig különösen durván, egyenesen mint az imperializmus „láncos kutyáját” támadták.²

A szakítás alapja az 1947-ben meghirdetett szovjet külpolitikai doktrína volt, amelyet először Andrej Zsdanov fejtett ki a Kominform alakuló ülésén. A koncepció fő tézise arról szólt, hogy a világ két táborra szakadt, az „antiimperialista erők tömörítésére” van szükség – természetesen a Szovjetunió vezető szerepe mellett –, és ebben a szembenállásban a semlegesség elfogadhatatlan álláspont. A következő hónapokban azután kiderült, hogy a korábban példaképnek állított Jugoszlávia vezetőinek „túlzott önállósága” elfogadhatatlan Moszkva számára, különösen azért, mert olyan kezdeményezésekben is megnyilvánult, mint a közép- és délkelet-európai kisállamok összefogása valamiféle konföderáció keretében.³ A Szovjetunió a maga érdekszférájában kétoldalú – és korántsem egyenrangú – kapcsolatok keretében kívánta érvényesíteni akarátát, ezért Sztálin tőle függő és általa instruált kommunista vezetőket kívánt a táborába sorolt országok élén látni. Titót és Jugoszláviát meg akarta leckéztetni önállóságra törekvése és regionális hatalmi ambíciói miatt. A jugoszláv kommunista vezetők azonban ellenálltak, és az ellentét valódi hidegháborús helyzeté fajult, rányomva bélyegét Jugoszlávia és a szomszédos szocialista országok viszonyára is.

A kezdetben ortodox kommunista vonalat követő Jugoszláviában a konfliktus kibontakozása nyomán sztálini módszereket idéző eljárással állították félre a szovjet politika mellett hitet tevő belső ellenzékét.⁴ Az ötvenes évek elejétől azonban jelentős változásokat hajtottak végre a gazdasági és politikai szerkezeten. Tito Jugoszláviája, amely inkább vállalta a szakítást, mint hogy alávetett országgént igazodjon a Kreml politikájához, rákényszerült a közeledésre a Nyugathoz. A Nyugat országai pedig – mindenekelőtt az Amerikai Egyesült Államok – gazdasági és katonai segítséget nyújtottak a szovjet tábortól elkülönülő ország státusának megőrzéséhez. Az ötvenes évek első felében Jugoszlávia – a proletárdiktatúra kemény alkalmazása mellett – termelői öngazgatáson alapuló, sajátos belső rendet épített ki.⁵ Ennek nyomán támadt a kelet-közép-európai térség reformerei között – illúziókat sem nélkülöző – érdeklődés és

¹ A Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodáját (Kominform) 1947 szeptemberében a lengyelországi Szlarska Porebában alakította meg kilenc kommunista párt. Az 1948. június 19–23-i ülés Jugoszláviát elítélő határozatát közölte a *Szabad Nép* 1948. július 1-jei száma. Lásd ehhez Lipkovic (1990) 19–25. p.; Gibianszkij (1994) 141–143. p.

² A tájékoztató iroda 1949. november 16–19-én, Galyatetőn tartott ülésén hozott határozatot *A Jugoszláv Kommunista Párt kémek és gyilkosok kezében* címmel, ennek nyomán bontakozott ki a féktelenül uszító kampány.

³ Lásd erről Ripp (1998a).

⁴ 1948-ban letartóztatták Andrija Hebrangot és Sreten _ujovićot, az úgynevezett kominformistákat, akik nem értettek egyet a szovjet pártvezetéshez írt elutasító válaszelevéllel. Együttal komoly tisztogatások folytak a Jugoszláv Kommunista Pártban.

⁵ Lydall (1984); Wilson (1979).

vonzalom a szovjet formától eltérő berendezkedés iránt.⁶ Az SZKP 1952. októberi XIX. kongresszusán a szovjet vezetők minden felelősséget a titoi vezetésre hártottak a rossz viszonyért, kijelentették, hogy a jugoszlávok nem a szocializmust építik, hanem a nyugati imperializmus csatlósává váltak, élesen bírálták, hogy a Jugoszláv Kommunista Szövetsége nem ismeri el a világ két táborra szakadásának koncepcióját. A JKSZ 1952. november eleji kongresszusán viszont elutasították Moszkva agresszív érdekevezet-politikáját és a világ két részre osztását.⁷

Magyarország – geopolitikai helyzetéből adódóan – „frontország” lett a szovjet tábor és Jugoszlávia között kialakult konfliktusban. A magyar kommunista vezetés Rákosi Mátyással az élén a Jugoszláviához fűződő viszony alakításában mindenben meg akart felelni a szovjet szándékoknak; a Rajk-per csak a háborús feszültség fokozódó szembenállás nyitánya volt. Az ötvenes évek elején még a szokványos államközi kapcsolatok fenntartásáról sem lehetett szó. Magyarország 1949 májusától kezdve az év végéig egyoldalúan felmondta az összes gazdasági, politikai és kulturális egyezményt, amelyet 1947 után Jugoszláviával kötött. Normális diplomáciai érintkezés sem folyt, hacsak a határ menti összetűzéseket, provokációkat kísérő jegyzékváltásokat nem tekintjük annak.⁸ A feszültség mértékét jelezte, hogy tiltott övezetként határsávot jelöltek ki, műszaki védelmi vonalat építettek, sőt aknazárakat telepítettek a jugoszláv határon. A magyarországi délszláv népességet potenciális ellenségként zaklatták, sokakat kitelepítettek vagy internáltak. Rákosi és társai mindezzel, valamint szélsőséges jugoszlávellenes propagandájukkal végletesen kompromittálódtak a belgrádi vezetők szemében.

1953-ban az új moszkvai vezetésnek a külpolitikában is sürgősen kezdenie kellett valamit a súlyos sztálini örökséggel, hiszen nem volt kétséges, hogy az addig folytatott hidegháborús politika semmire sem vezet. A Hruscsov-féle vezetés egyebek mellett hozzálátott, hogy normalizálja a Szovjetunió Jugoszláviához fűződő viszonyát, helyrehozza, amit Sztálin elrontott. A két ország kapcsolatának rendezése több szempontból is fontos volt. Elég egy pillantást vetni a térképre annak belátásához, hogy a Földközi-tengertől elzárt Szovjetunióknak milyen jelentős geopolitikai érdeke fűződött ahhoz, hogy szövetségest találjon a Balkán legnagyobb (ráadásul ambiciózus hatalmi terveket szövögető) országában.⁹ A kapcsolatok meg-

⁶ A sztálinizmust, a hatalmi-befolyási övezetek politikáját, az ideológiai diktatúrával ötvözött bürokratikus elituralom létrejöttét először a jugoszláv kommunisták bírálták összefüggően. Milovan Đilas „új osztály elmélete”, a kommunista uralom szociológiai kritikája azonban már a Tito-féle vezetésnek is sok volt, 1954. januárban Đilast kizárták a JKSZ vezetőségéből, majd a pártból is. 1956. november 19-én letartóztatták és bebörtönözték.

⁷ Marelyin Kiss–Ripp–Vida (2001) 236. p.

⁸ Fórizs (1993).

⁹ A Szovjetunió érdekeltségét jelzi, hogy 1957. szeptember 12-én Albániával egyezményt kötött tengeri-katonai bázis létesítéséről Vlorában. Magyar Országos Levéltár (MOL) KÜM TÜK Albánia XIX-J-1-j 10. d. 002667/1/1963. (Később, az 1961-es szovjet–albán szakítás idején komoly konfliktus is keletkezett a két ország között a támaszpont felszámolása ügyében.)

szakítása azzal járt, hogy Jugoszlávia erősen függött a nyugati, mindenekelőtt az amerikai hitelektől és anyagi támogatástól,¹⁰ Moszkvának pedig nyilvánvalóan az volt az érdeke, hogy a kommunisták vezette Jugoszlávia térjen vissza „természetes szövetségesei” körébe. Fontos volt a kapcsolat rendezése Belgráddal azért is, hogy a közép-európai és a balkáni térségben oldódjon a hosszabb távon aligha fenntartható feszültség. Jugoszlávia ebben az időszakban a Balkáni Szövetség keretében szorosabb kapcsolatot keresett Görögországgal és Törökországgal. A kibékülésnek globális összefüggésben is volt jelentősége, hiszen Tito intenzív külpolitikát folytatott a harmadik világ irányában, országa függetlenségének megőrzésével tekintélyt szerzett, és ennek az ötvenes évek közepén kezdtek is beérni a gyümölcsei. Márpedig a Szovjetunió számára szintén egyre fontosabbá vált a kapcsolat a gyarmati státusból kiszabaduló országokkal.

Ezek a hosszabb távra érvényes szempontok azonban csak akkor jöhettek szóba, ha a közeledés első lépései sikeresek. Az 1953 őszén kezdődött puhatolózó tárgyalások után a hivatalos kapcsolatfelvételre az SZKP vezetőinek 1954. június 22-i levelével került sor, amelyre Belgrádból augusztus 11-én érkezett meg a válasz.¹¹ A békülés jeleként Hruscsov Titóhoz címzett, szeptember 23-i levelében egyetértéssel fogadta, hogy a két ország viszonyát mentesítsék a belpolitikai nézeteltérésektől, és a normális államközi kapcsolatok helyreállítása érdekében a jugoszlávok által vallott külpolitikai alapelveket, vagyis a más országok belügyeibe való be nem avatkozást, a különböző társadalmi berendezkedésű országok együttműködését és a békefolyamat erősítését tartásuk szem előtt.¹² A jugoszlávok nemcsak a levelezésben siettek leszögezni: a közeledés elfogadása nem jelenti azt, hogy bármit is feladnának önállóságukból, nyugati kapcsolataikból és a harmadik világban elért pozíciójukból – a kapcsolatok rendezéséről szólva Tito ezt december 21-i beszédében is világosan kifejezésre juttatta.¹³ Az előző napon megkezdett kétoldalú kereskedelmi tárgyalások gyorsan sikerre vezettek, és nyilván ennek is jelentős szerepe volt abban, hogy Tito február elején végre beleegyezett a szovjetek által kezdetől szorgalmazott csúcstalálkozó megtartásába.

A szovjet–jugoszláv békülési folyamattal párhuzamosan, a Nagy Imre-kormány időszakában megindult – igaz, meglehetősen vontatottan haladt – a magyar–jugoszláv közeledés is. 1953 augusztusában magyar kezdeményezésre a két ország követi szinten felújította diplomáciai kapcsolatait.¹⁴ Először a határ menti fegyveres akciók beszüntetését kellett elérni, és néhány hetes tárgyalások

¹⁰ 1952. október 13-án jelentették be, hogy az Egyesült Államok, Nagy Britanniá és Franciaország újabb egy éven át gazdasági segítyt nyújt Belgrádnak 99 millió dollár értékben.

¹¹ A kapcsolatok alakulásának dokumentumait lásd Marelyin Kiss–Ripp–Vida (2001).

¹² Uo. 254. p.

¹³ Clissod (1975) 249. p.

¹⁴ Kurimszky Sándor lett Magyarország belgrádi követe, Jugoszláviából pedig Dalibor Soldatić érkezett a budapesti követség élére.

után, 1953. augusztus 28-án már meg is született az első egyezmény.¹⁵ Szeptemberben elkezdődhetett a Magyarországon mintegy túszként tartott jugoszláv állampolgárok repatriálása. A kereskedelmi kapcsolatok felújítására 1954 tavaszán került sor, az első árucserre-forgalmi egyezményt a két kormány május 22-én kötötte meg, 1,2 millió dollár értékben. A magyar fél ugyanakkor igyekezett elkerülni, hogy a tárgyalások napirendjére tűzzék a viszony normalizálása szempontjából döntő kérdést, az 1949 előtti időkből származó tartozások megfizetését.¹⁶

A magyar vezetők természetesen sem ekkor, sem a továbbiakban nem a saját szakállukra cselekedtek. 1954 szeptemberében – a helyes értelmezéshez szükséges levél kíséretében – Moszkvából megkapták a szovjet–jugoszláv levélváltás dokumentumait. Válaszában Farkas Mihály már az MDP Politikai Bizottságának a jugoszláv kapcsolat normalizálását szolgáló határozatairól tájékoztatta szovjet elvtársait.¹⁷ A közeledést nemcsak a magyar sajtó hangvételének megváltozása jelezte, hanem diplomáciai gesztusok is: 1954. november 29-én, a Jugoszlávia nemzeti ünnepe alkalmából rendezett fogadáson Nagy Imre és Rákosi Mátyás mellett az egész magyar felső vezetés megjelent, Nagy Imre miniszterelnök pedig a jugoszláv hírgyűnéységnek adott újévi nyilatkozatában a két ország azonos érdekeit hangsúlyozta „a béke biztosításában és a békés együttélés kérdéseiben”.¹⁸ Nem használtak viszont a magyar–jugoszláv kapcsolatoknak az 1955. tavaszi magyarországi belpolitikai fejlemények, nevezetesen Nagy Imre leváltása a miniszterelnöki tisztségből – és általában a Rákosi-féle politika visszatérésével fenyegető változások.

A szovjet szándékokon nem mindig volt könnyű kiigazodni. Hruscsov a testvérpártok vezetőihez, köztük Rákosihoz írott 1955. február 25-i levelében közölte, hogy Tito végre beleegyezett személyes találkozójukba, ugyanakkor meglehetősen éles kritikát fogalmazott meg a jugoszláv vezetőkkel szemben, amiért azok nem adták fel álláspontjukat külön újtjukról, a semlegességről, és nyugati kapcsolataikat sem kívánták visszazorítani.¹⁹ A nemzeti érdekeiket és saját ideológiájukat féltve őrző jugoszláv kommunistákkal Hruscsov nem könnyen találta meg a megfelelő hangot. Az országok közötti hatalmi kérdést átszőtték az ideológiai-koncepcionális problémák. Az ideológiai engedményeknek mindkét fél részéről komoly tétje volt, mivel a nyers hatalmi megfontolásokat is a kommunista világ egészére érvényesnek tekintett alapelvek értelmezése mögé rejtették. A kibékülés folyamatát így folytonosan a taktikázó egyensúlykeresés jellemezte az ideológiai, a diplomáciai és a gazdasági kérdésekben.

¹⁵ MOL KÜM TÜK Jugoszlávia XIX-J-1-j; 540615/25/19/1953. sz. MT határozat.

¹⁶ MOL KÜM TÜK Jugoszlávia XIX-J-1-j; 541105/2/1954. sz. MT határozat, 1954. november 5.

¹⁷ Marelyin Kiss–Ripp–Vida (2001) 256–258. p.

¹⁸ *Szabad Nép*, 1955. január 1.

¹⁹ Marelyin Kiss–Ripp–Vida (2001) 261–265. p.

1955. május 26-a és június 2-a között került sor Tito és Hruscsov belgrádi találkozójára, amelyet afféle szovjet „Canossa-járásként” szokás értékelni. Nem is ok nélkül, hiszen Hruscsov nyilvánosan bocsánatot kért a Sztálin idején Jugoszláviával szemben elkövetett súlyos hibákért. Ideológiai kérdésekben a szovjet fél látványos engedményekre kényszerült: elismerte, hogy minden népnek saját joga eldönteni, milyen úton kíván eljutni a szocializmushoz. Az SZKP (majd ennek nyomán a többi kommunista párt is) visszavonta a tájékoztató iroda 1949-es határozatát, viszont a jugoszláv kommunistákat enyhébben bíráló 1948-as határozattal kapcsolatban erre nem voltak hajlandók.²⁰ A szovjet vezetők abba is kénytelenek voltak belemenni, hogy a közös nyilatkozat a katonai tömbökről mint a háborús veszélyt fokozó tényezőkről szóljon, jóllehet csak két hét telt el a Varsói Szerződés aláírása óta. Titóék biztosították tárgyalópartnereiket arról, hogy Jugoszlávia szocialista ország, és az is marad. Számos fontos külpolitikai kérdésben – az európai biztonság, a leszerelés, a német kérdés – támogatták a szovjet álláspontot. Ugyanakkor a szovjet vezetők beleegyeztek, hogy a két ország kapcsolatát az el nem kötelezett országok kevéssel azelőtt, április 18–24-én megrendezett bandungi értekezletén elfogadott külpolitikai elvekre építsék. Az első alapelvet, az emberi jogok tiszteletben tartását a jugoszlávok sem hangoztatták, annál fontosabb volt számukra a szuverenitás és területi sérthetlenség tiszteletben tartásának, a kis és nagy nemzetek egyenlőségének, a más nemzetek belügyeibe való be nem avatkozásának, a békés együttélés elvének hangsúlyozása. A két fél között ideológiai kérdésekben meglévő jelentős különbségek és nézeteltérések ugyan továbbra is fennmaradtak, de igyekeztek őket háttérbe szorítani. Az SZKP vezetői a többi kommunista párt vezetőihez intézett levélben a belgrádi találkozót fontos lépésnek értékelték Jugoszlávia közeledésében a „táborhoz”.²¹ Ugyanakkor élesen bírálták – Edvard Kardelj, a JKSZ főideológusa egyik előadását kifogásolva – a jugoszlávok különutas rendszerét és az el nem kötelezett országok mozgalmának szervezésében játszott szerepét.²²

A belgrádi találkozó után mindenestre feltűnő javulás mutatkozott a szovjet–jugoszláv államközi és gazdasági kapcsolatokban. A Szovjetunió elengedte a jugoszlávok 1948 előttről származó 90 millió dolláros adósságát, szeptember 1-jén pedig gazdasági és kereskedelmi keretegyezményt írtak alá Moszkvában. A magyar–jugoszláv viszony javulását viszont komoly nehézségek akadályozták. A magyarországi politikai fordulat, Rákosi pozíciójának megerősödése növelte a jugoszláv vezetők

²⁰ Hruscsov Rákosihoz írott 1955. május 23-i levelében jelezte, hogy az 1949-es határozatot, amelyhez a Rajk-per és a jugoszlávellenes offenzíva kapcsolódott, vissza kell majd vonni, ellentétben az „igazságos bírálatot” tartalmazó 1948-as dokumentummal. Uo. 266–267. p.

²¹ Hruscsov 1955. június 25-én kelt levele az MDP vezetőihez a szovjet–jugoszláv tárgyalások eredményeiről. Uo. 268–277. p.

²² Edvard Kardelj inkriminált előadása *A szocialista demokrácia a jugoszláv gyakorlatban* címmel 1954. november 8-án Oslóban, a Norvég Munkáspárt aktívája előtt hangzott el. *Borba*, 1955. január 1–3.

bizalmatlanságát, különösen mert önkritika helyett Péter Gáborra, az ÁVH volt vezetőjére igyekeztek hátrítani a felelősséget a korábbi hibás politikáért.²³ Tito 1955. június 28-i karlovaci beszédében felemlegette az őket ért sérelmeket, egyúttal bírálta a magyar és a csehszlovák vezetőket, amiért keveset tesznek a kapcsolatok javításáért.²⁴ A jugoszlávok elvárták volna, hogy a magyar vezetés reagáljon az elhangzottakra, erre azonban nem került sor. Az újra elhidegülni látszó viszony ellenére a magyar vezetők – szovjet nyomásra – mégis tárgyalóasztalhoz ültek, hogy megbeszéléseket kezdjenek a gazdasági együttműködésről.²⁵ Nem sikerült azonban megegyezni a legfontosabb, a magyar fél számára a legnagyobb terhet jelentő ügyben, nevezetesen az elmaradt jóvátétel kifizetésének módjában. Márpedig a múlt problémáinak rendezése nélkül a jugoszlávok nem akartak tárgyalni a jövőről. A jóvátétel összegének nagyságában és törlesztésének időtartamában is nagy volt a különbség a vélemények, illetve a szándékok között. A jugoszlávok hatalmas, 150 millió dolláros követelésüket hét év alatt szerették volna behajtani, ezzel szemben a magyar tárgyalók tíz év alatt 70–72 millió dollárt fizettek volna. A jugoszlávok 1955. szeptember végén megszakították a nem sok sikerrel kecsegtető gazdasági tárgyalásokat, és október 15-én jegyzékben követelték a magyar tartozások rendezését.²⁶

A békülés rögös útja

Az 1956-os esztendő első felében a magyar–jugoszláv kapcsolatok alakulásában – legalábbis a felszínen – nem sok jele volt a Szovjetunió Kommunista Pártja XX. kongresszusa hatásának. Pedig az új szovjet külpolitikai doktrína követelményei alól a magyar vezetők sem vonhatták ki magukat. Az év első hónapjaiban a kétoldalú kapcsolatok rendezésének már megkezdett útján jártak. A pénzügyi tárgyalások ugyan december 15-én Belgrádban újrakezdődtek, de jó ideig nem vezettek eredményre. A kérdés jelentőségét mutatja, hogy Rákosi Mátyás Budapestről személyesen irányította a magyar tárgyalók munkáját. A nehéz gazdasági helyzetben lévő országnak egyáltalán nem volt mindegy, hogy milyen módon rendezik a jóvátételi kötelezettségeket. Mivel a magyar–jugoszláv közeledést a Szovjetunió is erősen szorgalmazta, feltehetően a kérdés lezárásában is közvetítő szerepet játszott.²⁷

²³ Szalai Béla, a Politikai Bizottság tagja „Péter Gábor és bandája” provokációjával igyekezett magyarítani a két ország viszonyának megromlását. *Szabad Nép*, 1955. július 8.

²⁴ Tito (1966) 253–254. p.

²⁵ Lásd a Rákosi Mátyás számára készült feljegyzéseket: MOL M-KS 276. f. 65. cs. 218. és 213. ő. e.

²⁶ A jugoszláv kormány 1955. október 15-i jegyzéke és magyar kormány december 9-i válasza. MOL KÜM TŰK Jugoszlávia XIX-J-1-j 009764/3/1955.

²⁷ Rákosi Mátyás visszaemlékezése szerint a szovjetek kezdetben azt tanácsolták: a magyarok fizetés helyett hivatkozzanak arra, hogy a többi szocialista ország a tartozás többszörösét kitevő összeget engedett el Jugoszláviának. Rákosi (1997) 2. köt. 1007. p.

A megállapodást végül 1956. május 29-én írták alá; eszerint Magyarország – tartozásai és a jóvátétel fejében – áruszállítás formájában öt év alatt 87 millió dollárt fizet Jugoszláviának.²⁸ A Magyarország számára komoly terheket jelentő egyezmény aláírását követően már nem volt akadálya, hogy június 21-én Belgrádban megkössék az 1957. évre szóló árucere-forgalmi megállapodást.²⁹

A kemény vitákkal kísért pénzügyi-gazdasági tárgyalások mellett az államközi kapcsolatok normalizálását segítő intézkedések sorát hozták. 1956. március 8-án a magyar kormány megszüntette a 15 kilométeres határsávot,³⁰ egyúttal a műszaki határzárat is felszámolták. (A határ menti településekről korábban kiköltöztetett délszláv nemzetiségű lakosok visszatelepedését a kormány augusztus végi határozata tette lehetővé.³¹) A pénzügyi megállapodás tető alá hozását követően jugoszláv kezdeményezésre további fontos, de a politikai kapcsolatokat közvetlenül nem érintő egyezmények előkészítése indult meg a légi forgalomról, a fertőző betegségek elleni védelemről, az egészségügyről és az állategészségügyről, a jogségyről, a kiadatásokról és hasonló kérdésekről.³² Az állami egyezmények lassan csordogáló rendezése a feszültség oldódását jelezte, de korántsem jelentette, hogy a „nagypolitikában” áttörést értek volna el. A magyar sajtó mindenestre nagy hangsúlyt adott a kapcsolatok javulásának.³³

A szocialista országok vezetői a kommunista pártok közötti kapcsolatokat tekintették a legmagasabb szintűnek, amelyek az államok viszonyát is meghatározzák, márpedig ebben a jugoszláv fél sokáig elzárkózott a közeledéstől. Igaz, Rákosi sem szorgalmazta, hiszen nyilvánvaló volt, hogy nem lesz megkerülhető felelősségének felvetése a kapcsolatok korábbi megrontásában. Jevgenyij Kiszeljov, a Szovjetunió budapesti nagykövete már egy 1954. február 18-án kelt jelentésében megírta, hogy Rákosinak döntő szerepe volt a Rajk-per jugoszlávellenes koholmányában.³⁴ A moszkvai vezetőket természetesen nem lephette meg ez a közlés, hiszen irányítóként a szovjet titkosszolgálat „segítette” a per megkonstruálását, inkább az volt a fontos, hogy erre Gerő Ernő, az MDP-vezetés „erős embere” hívta fel a figyelmet. Tudniuk kellett, hogy a politikai felelősség kérdését nem lehet végtelenségig sző-

²⁸ Az egyezményt lásd Kiss–Ripp–Vida (1995) 56–63. p. A sajtó is beszámolt a tárgyalások eseményeiről. *Szabad Nép*, 1956. május 29., 30., június 4.

²⁹ MOL M-KS 276. f. 65. cs. 207. ó. e.; *Szabad Nép*, 1956. június 22.

³⁰ MOL KÜM TŰK Jugoszlávia XIX-J-1-j; 3186/1956. sz. MT határozat, 1956. március 12.

³¹ *Magyar Nemzet*, 1956. augusztus 28.

³² Sík Endre külügyminiszter-helyettes 1956. június 20-i feljegyzése. Kiss–Ripp–Vida (1995) 63–65. p.

³³ Alapvetően megjavult a magyar-jugoszláv kapcsolat. A *Szabad Nép* 1956. június 5-én *Megnyílt a baráti együttműködés útja* címmel közölt cikket, majd a nyár folyamán a párt központi lapjában sorozatosan jelentek meg a jugoszláv kapcsolat javulásáról, illetve a különféle szintű tárgyalásokról hírt adó cikkek: június 27-én, július 7-én, 14-én, 17-én, 18-án, 22-én, augusztus 1-jén, 3-án, 13-án (ez utóbbi a *Tovább javul kapcsolatunk a testvéri jugoszláv néppel* című írás).

³⁴ Baráth (2002) 142. p.

nyeg alá söpörni, hiába próbálták azt „Péter Gáborra és bandájára” hárítani. A jugoszláv pártvezetés világossá tette, hogy ehhez az eljáráshoz nem lesz partner, a pártközi kapcsolatok helyreállítására vonatkozó kezdeményezéseket el is hárította. Tito látványos tanújelét adta Rákosival szembeni fenntartásainak, amikor 1956 júniusában Moszkvába tartva nem volt hajlandó vonaton Magyarországon keresztülutazni.³⁵

Milyen is volt 1956 elejétől a Szovjetunió Jugoszlávia-politikája, és miként viszonyult ehhez a magyar pártvezetés? A szocialista országok 1956. január eleji, Moszkvában megrendezett csúcstalálkozójára készülve a Szovjetunió külügyminisztériuma összefoglalta a nemzetközi viszonyok alakítására vonatkozó legfontosabb téziseket.³⁶ A dokumentum készítői a közelmúlt eredményeinek sorolását azzal az értékeléssel nyitották, miszerint „gyökeres fordulat” következett be a Szovjetunió és a népi demokráciák Jugoszláviához fűződő viszonyában. A feladatokat pedig így fogalmazták meg: „Célszerű lenne eszmecsere folytatni a Jugoszláviával való viszony továbbfejlesztéséről. A Belgrádi Nyilatkozat, valamint a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottsága és a JKSZ Központi Bizottsága közötti levélváltás kedvező feltételeket teremtett a Jugoszláviával való együttműködés és barátság továbbfejlesztésére politikai, gazdasági, kulturális, valamint a pártközi kapcsolatok terén.” Felhívták a figyelmet arra, hogy „egyes népi demokratikus országoknak még vannak nyitott kérdései Jugoszláviával kapcsolatban”, egyúttal ezek mielőbbi rendezését szorgalmazták. A dokumentumból egyértelműen kitűnik: a szovjet vezetés szerette volna gyengíteni a jugoszlávok nyugati kapcsolatait, enyhíteni anyagi függőségüket. Arra is esélyt láttak, hogy Jugoszláviát bevonják a KGST-együttműködésbe. Különös figyelmet szenteltek a pártkapcsolatok rendezésének, és ezzel kapcsolatban a céljukat sem rejtették véka alá: „növeljük kommunista befolyásunkat Jugoszláviában, s további közeledést érzünk el a szocialista tábor és Jugoszlávia között”.³⁷

Ugyanebben az időben az MDP vezetőihez Moszkvából közvetlenebb instrukció is érkezett a jugoszláv kapcsolat alakításával kapcsolatosan. A bizalmas „tájékoztató” a szovjet tábor és Jugoszlávia viszonyának javulását hosszan méltató szakaszok után rátért a problémák sorolására is. Hangsúlyozta az ideológiai kérdésekben fennálló nézeteltéréseket, amelyeket rövid úton nem is látott áthidalhatónak. Kifogásolta, hogy még mindig nem következett be változás a jugoszlávok „két tömbről” vallott felfogásában. Ekkor már eldőlt, hogy a JKSZ nem küld delegációt az SZKP közelgő XX. kongresszusára. A döntést azzal indokolták, hogy nem akarnak olyan benyomást kelteni, mintha csatlakoznának a kelet-

³⁵ Tito ezt a tényt később, 1956. november 11-i nevezetes pulai beszédében is fontosnak tartotta hangsúlyozni. Kiss–Ripp–Vida (1995) 206. p. Rákosi Mátyás is kitér erre visszaemlékezésében: Rákosi (1997) 2. köt., 1011. p.

³⁶ Vö. Békés (2003) 16–17. p.

³⁷ A Szovjetunió Külügyminisztériumának 1956. januári feljegyzése. Kiss–Ripp–Vida (1995) 33. és 36. p.

európai országok tömbjéhez, nem akarják ezzel kockáztatni nyugati gazdasági kapcsolataikat. Szóvá tették, hogy nem érzik a kelet-európai kommunista vezetők részéről a közeledés őszinte szándékát.³⁸ Az SZKP vezetői megfogalmazták a feladatot: folytatni kell azokat a lépéseket, amelyekkel Jugoszláviát letérítik a „helytelen” útról, erősíteni kell bennük a szándékot, hogy mind jobban függetlenedjenek a „nyugati imperialistáktól”, és közeledjenek a szocialista táborhoz. Ugyanakkor türelemre is intettek, mondván: „Helytelen volna Jugoszlávia zónánk való közeledését mesterséges intézkedések vagy engedmények árán gyorsítani.” A nyilvános vitákat kerülve, „tapintatos” módon arra próbálták rászorítani Titót és társait, hogy maguk lássák be hibáikat, korrigálják eltéréseiket a „marxista-leninista elvektől”.³⁹

Hruscsov az SZKP XX. kongresszusa 1956. február 25-i zárt ülésén Sztálin súlyos hibáit sorolva külön kitért azokra, amelyeket Jugoszláviával szemben követett el, majd hangsúlyozta, hogy már rátaláltak a helyes útra, rendbe hozzák a korábban abnormálissá vált viszonyt.⁴⁰ A kongresszust követően, a szovjet külpolitikai elveket érvényesítve az MDP vezetése megfogalmazta iránymutatásait a magyar külpolitika soron lévő teendőire. Jugoszláviát nem a „békeövezet”, hanem a „szocialista világszisztem” – igaz, speciális helyzetben lévő – tagjaként kezelték. Szorgalmazták az akkor még függőben lévő pénzügyi kérdések rendezését, ebben látták a továbblépés fő akadályát. Dalibor Soldatić jugoszláv követ jó személyes kapcsolatokat is teremtő, kezdeményező tevékenységének elismerésére utalt, hogy hasonló munkára ösztökélték a belgrádi magyar követséget.⁴¹

A pártközi kapcsolatok helyreállításának lehetősége 1956 tavaszán még nem merült fel. A minőségi változás útjában állt Tito bizalmatlansága a Rákosi-csoporttal szemben, és álláspontjában csak megerősítették a XX. kongresszust követő időszak fejleményei. A magyarországi belpolitikai helyzet változásai, az MDP-n belül kibontakozó viták és pozícióharcok közvetve a jugoszláv kapcsolatra is hatottak. A pártellenzék és általában a Rákosi-féle politika kritikussai fegyverként használták a Rajk-ügy felülvizsgálatának követelését. Jugoszlávia függetlensége a Szovjetuniótól, valamint az önálló szocialista út elismerésének kikényszerítése kétségkívül ösztönzést adott annak az irányzatnak a kibontakozásához, amelyet azután az „ortodox” és „moszkovita” csoport ellenpólusaként nemzeti kommunizmus gyanánt emlegettek. Ez sem volt persze teljesen új vonás, Gerő Ernő már egy évvel korábban „Tito babérajaira” pályázó nacionalistaként jelentette fel Nagy Imrét Jurij Andropov szovjet nagykövetnél.⁴²

³⁸ Az SZKP tájékoztatója Edvard Kardelj ezzel kapcsolatos érveit idézte. Uo. 46. p.

³⁹ Uo. 48. p.

⁴⁰ Hruscsov (1988) 63–65. p.

⁴¹ Irányelvek a Külügyminisztérium és a külképviseletek munkájához 1956. II. és III. negyedére, 1956. április 7. MOL M-KS 276. f. 71. cs. 29. ó. e. Az irat másolatát Békés Csaba bocsátotta rendelkezésemre – R. Z.

⁴² Baráth (2002) 223. p.

Belgrádból természetesen figyelemmel kísérték a Rákosi politikájával szemben kibontakozó, a jugoszláv felfogáshoz közel álló irányzat erősödését. Ha magával Nagy Imrével nem volt is kapcsolatuk, a XX. kongresszus után a pártellenzék más tagjaival érintkezésbe léptek; a jugoszláv követségre Gimes Miklós és Vásárhelyi Miklós juttatta el Nagy Imre tanulmányait és az MDP vezetőihez intézett beadványait.⁴³ Ezekből egyértelműen kiderülhetett a jugoszlávok számára, hogy Nagy Imre külpolitikai koncepciója milyen közel áll az ő felfogásukhoz.⁴⁴ A Petőfi Kör növekvő figyelmet kiváltó rendezvényein Jugoszláviát rendre követendő példaként emlegették, a szimpátiatüntetés jele volt már az április 18-án megrendezett jugoszláv irodalmi est is. Rákosi pozíciójának tarthatatlanságát jelezte, hogy a korábban kikezdetlenül vezért egyre több támadás érte.⁴⁵ A jugoszlávok Moszkva újabb gesztusaként vehették tudomásul, hogy régi követelésüknek utat adva április 17-én formálisan is megszüntették a jó ideje nem funkcionáló tájékoztató irodát.

Az SZKP vezetése növekvő aggodalommal figyelte a magyarországi fejleményeket, s aggodalmaikat csak erősítették Andropov nagykövet jelentései. A KB Elnöksége május 3-án tárgyalta a magyarországi helyzetről, és Mihail Szuszlovot bízta meg, hogy vegye kézbe az ügyek intézését. Mivel a nyugtalanító hírek nem ritkultak, június 7-én Szuszlov Budapestre utazott. A Tito vezette jugoszláv küldöttség már június 1-je óta a Szovjetunióban tartózkodott, és Hruscsov tárgyalópartnerét is tájékoztatta Szuszlov missziójáról. A jugoszláv vezető egy percig sem titkolta súlyos kifogásait Rákosival szemben, nagyon is ínyére lett volna, ha mihamarabb leváltják az MDP éléről.⁴⁶ Szuszlov azonban nem Rákosit leváltani ment Budapestre, ellenkezőleg, a vezetés helyzetét próbálta megszilárdítani. Nem látta olyan sötétben a helyzetet, mint Andropov; az elégedetlenség lecsillapításához elegendőnek vélte, ha Kádár Jánost bevonják a szűkebb pártvezetésbe.⁴⁷ Rákosi pedig, aki a Szuszlov-látogatás után szilárdnak érezhette pozícióját, Jugoszláviával kapcsolatos álláspontjában sem látott okot a változtatásra.⁴⁸

Tito moszkvai tárgyalásai során a magyarokhoz fűződő kapcsolatát nem tekintette olyan sarkalatos kérdésnek, hogy ebben külön állást foglalt volna. Sokkal lényegesebb volt a jugoszlávok számára, hogy elismertessék országuk független státusát, és fejlesszék gazdasági kapcsolataikat a Szovjetunióval.

⁴³ Marelyin Kiss–Ripp–Vida (2001) 248–249. p.

⁴⁴ Nagy I. (1984a) 200–207., 225–243. p.

⁴⁵ Rákosi 1956. március 27-én Egerben kénytelen volt bejelenteni, hogy a Rajk-per „provokáció alapult”, de ezzel nem tudta elhárítani a felelősséget. Három nap múlva Lukácsy Sándor az írószövetség taggyűlésén már a „júdási ajakkal” kimondott szavak miatt támadta. *Literatúra*, 1989. 1–2. sz. 23. p.

⁴⁶ Gibianszkij (1997) 138–139. p.

⁴⁷ Mihail Szuszlov 1956. június 13-án kelt jelentése az SZKP Központi Bizottságának. Szereda–Sztikalin (1993) 21–23. p.

⁴⁸ Jurij Andropov 1956. június 19-i feljegyzése. Baráth (2002) 310. p.

Hruscsov július közepén levélben tájékoztatta az MDP vezetőit a Titóval Moszkvában folytatott tárgyalások eredményeiről. Rákosi ebből akár arra a következtetésre is juthatott, hogy a kibékülés érdekében nem szükséges „elvi engedményeket” tennie a jugoszláv félnek. Hruscsov levele ugyanis taktikai szempontokkal magyarázta, miért járult hozzá a Szovjetunió a közös nyilatkozatban⁴⁹ olyan megállapítások rögzítéséhez, amelyekkel nem teljesen ért egyet. Eszerint a szovjetek elfogadták azt a jugoszláv érvelést, hogy ők a számukra fontos nyugati gazdasági kapcsolatok miatt ragaszkodnak saját – a szovjet ideológiai követelményektől eltérő – nyilatkozattervezetük megfogalmazásaihoz. A levél azt üzentte: Jugoszlávia fokozatos közelítése a táborhoz mégér bizonyos engedményeket, ez azonban a legkevésbé sem jelenti, hogy a nyilatkozatban foglaltak általában is érvényesek lennének a Szovjetunió és a szocialista tábor többi országának viszonyára.⁵⁰

Nem ez volt az első alkalom, hogy a szovjet vezetők konzultáltak a magyarokkal a júniusi szovjet–jugoszláv tárgyalások tanulságairól. Vorosilov Rákosival folytatott megbeszéléséről beszámolva jelezte, hogy a magyar vezető megőrizte fenntartásait, de természetesen hajlandó követni a Belgrádhhoz fűződő kapcsolatok javítását célzó szovjet instrukciókat, és ez ügyben megfelelő levelet készült intézni Titóhoz.⁵¹ Június 24-én Hruscsov fogadta a Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Hegedüs András, Berei Andor összetételű küldöttséget, és egyebek között jelezte, hogy a jugoszlávok szerint kapcsolataik az utóbbi időben jól fejlődtek a népi demokratikus országokkal, csak Magyarországgal, Bulgáriával és mindenekelőtt Albániával vannak gondjaik. Hruscsov világossá tette: erőfeszítéseik célja, hogy Jugoszláviát „áthozzák” a szovjet táborba. Ennek elősegítésére szorgalmazták a pártok közötti viszonyok rendezését.⁵² A rendezés feladata azonban már nem Rákosi Mátyásra hárult.

A magyarországi belpolitikai feszültségek növekedése, amelyet világosan jelezett a Petőfi Kör vitáinak radikalizálódása, önmagában is okot adott a nyugtalanságra Moszkvában, ráadásul az eseményekre a június 28-i poznaí felkelés fenyegető árnya is rávetült. Jugoszláviában is élénk figyelemmel kísérték a fejleményeket, beleértve a még mindig Rákosi által vezetett MDP reakcióját, amely a kemény kéz politikájának felújítására utalt.⁵³ A moszkvai jugoszláv nagykövet, Veljko Mićunović naplójában beszámolt Hruscsovvval folytatott július 13-i beszélgetéséről, amelynek során a szovjet első titkár elmondta, Poznań után nem

⁴⁹ Nyilatkozat a Jugoszláv Kommunista Szövetsége és a Szovjetunió Kommunista Pártja viszonyáról. *Szabad Nép*, 1956. június 21.

⁵⁰ Nyikita Hruscsov 1956. július 13-án kelt levele Rákosi Mátyáshoz. Kiss–Ripp–Vida (1995) 77–84. p. Vö. Mićunović (1990) 72. p.

⁵¹ Kliment Vorosilov feljegyzése az SZKP KB számára, 1956. június 26. Kiss–Ripp–Vida (1995) 67–68. p.

⁵² Feljegyzés a magyar pártdelegáció 1956. június 24-i moszkvai tárgyalásairól. Uo. 69–72. p.

⁵³ Lásd a belgrádi *Politika* 1956. július 1-jei, valamint a *Borba* 1956. július 6–7-i számában Julius Duka, illetve Gavro Altman cikkét.

fogják eltérni, hogy Magyarországon is hasonló helyzet alakuljon ki, mindent megtesznek, nehogy a helyzet odáig fajuljon, s a jugoszláv nagyköveten keresztül meg is üzente Titónak: bármi áron megakadályozzák a Nyugat arra irányuló mesterkedéseit, hogy „rést üssenek a tábor frontján”. Megjegyezte, küszöbön áll Rajk László rehabilitálása, ugyanakkor azt is jelezte: nem szeretné, ha a kemény fellépés és Rákosi további támogatása miatt újabb szovjet–jugoszláv konfliktus alakulna ki. Hruscsov mindenesetre világossá tette, hogy Moszkva nem kívánja feladni Magyarország feletti befolyását, és ezt Mićunović Belgrádhhoz intézett figyelmeztetésként is értelmezte.⁵⁴

Ezúttal nem Szuszlov, hanem Anasztasz Mikojan készült Budapestre a helyzet rendezése érdekében. Lehet, hogy Hruscsov csak taktikázott, amikor a kemény kéz alkalmazásának szükségességéről és Rákosi további támogatásáról beszélt a nagykövetnek, gondolván, hogy a jugoszlávok ezek után megkönnyebbülve fogadnak bármely ennél kedvezőbb megoldást,⁵⁵ a tény mindenesetre az, hogy a jelzettel ellentétes megoldást választottak. Mikojan július 16-án Budapestről Moszkvába küldött jelentése már arról számol be, hogy az MDP Politikai Bizottsága (mondani sem kell, éppen az ő közbenjárására) Rákosi eltávolításáról döntött.⁵⁶

Az MDP Központi Vezetősége 1956. július 18-i ülésén az egészségi állapotára hivatkozva lemondó Rákosi Mátyás helyett a politikai alteregójának tekintett Gerő Ernőt választotta a párt főtitkárává. Az ülésen felszólalt Mikojan is, aki szóvá tette a Gerővel kapcsolatban elhangzott fenntartásokat, de reményének is hangot adott, hogy hibáit le tudja vetkezni. Egyúttal téves döntésnek minősítette Nagy Imre kizárását a pártból, mondván: ha a párton belül tartják, és úgy vitáznak vele, jobban megkötötték volna a kezét.⁵⁷ Az első titkárrá választott Gerő Ernő a KV-ülésen jelezte: a pártnak fontos adósságot kell törlesztenie Jugoszláviával szemben, ezért napokon belül levelet küldenek a JKSZ vezetőinek, amelyben sajnálatukat fejezik ki a korábban törtétekért, visszavonják a jugoszlávokra szórt rágalmakat, és tárgyalásokat javasolnak a két kommunista párt közötti jó viszony megteremtése érdekében.⁵⁸ Az ülésen felszólalt Kádár János is, aki elismerte a jugoszlávok érdemeit, méltatta fellépésüket a sztálini politika torzulásaival szemben, ugyanakkor sietett leszögezni: helyes az elv, amely hangsúlyozza a pártok egyenjogúságát és a tartózkodást az egymás ügyeibe való beleszólástól, ám az SZKP nem egyike a testvérpártoknak, hanem kétségkívül útmutató szerepet játszik elvi, ideológiai, politikai kérdésekben.⁵⁹ Nagyon is fontos szerepe volt ennek a megjegyzésnek, hiszen Moszkvában élénk figyelemmel kísérték a Nagy

⁵⁴ Mićunović (1990) 86. p.

⁵⁵ Vö. Gibianszkij (1997) 140. p.

⁵⁶ Szereda–Sztikalin (1993) 57–58. p.

⁵⁷ MOL M-KS 276. f. 52. cs. 35. ó. e. Mikojan beszédének legfontosabb részeit Kiss Józseffel közöltük. *Népszabadság*, 1992. július 18.

⁵⁸ Gerő Ernő beszéde az MDP KV 1956. július 18-i ülésén. Kiss–Ripp–Vida (1995) 93. p.

⁵⁹ Uo. 97–98. p.

Imre-csoport jugoszláv példára is támaszkodó nemzeti kommunista felfogását, illetve e felfogás növekvő hatását.⁶⁰

Gerő Ernő „tisztá lap” politikáját Belgrádban nem fogadta lelkesedés, az új első titkárról nemigen volt jobb véleményük, mint Rákosiról, múltja alapján egyáltalán nem tekintették Jugoszlávia barátjának. Mikojan Budapestről Brioni szigetére utazott,⁶¹ hogy elősegítse Gerő elfogadtatását, akinek megválasztását Tito a július 21–22-i megbeszélések során vonakodva ugyan, de – mint a magyar párt belügyét – tudomásul vette.⁶² Mikojan telefonon tájékoztatta az MDP új első titkárát a magyar tárgyalási kezdeményezés pozitív fogadtatásáról,⁶³ és ennek nyomán a Politikai Bizottság a következő ülésén már úgy döntött, hogy Gerő vezesse a pártdelegációt, amely majd a jugoszlávokkal tárgyal, tagjainak pedig előzetesen Hegedüs András miniszterelnököt, Kádár Jánost, Kovács Istvánt és Apró Antalt javasolta.⁶⁴

Rákosi leváltása után a magyar–jugoszláv viszonyban újabb javulási hullám volt tapasztalható, de továbbra is csak államközi-gazdasági téren. Augusztus 8-án az Elnöki Tanács Kurimszky Sándor utódjaként Münnich Ferencet (Rákosi régi ellenlábását) nevezte ki a belgrádi követség élére, majd október elején nagyköveti szintre emelték a diplomáciai kapcsolatot. Újabb lendületet vettek a gazdasági tárgyalások,⁶⁵ amelyek nyomán szeptember 19-én jegyzőkönyvet írtak alá Jugoszlávia és Magyarország együttműködéséről.⁶⁶ Augusztus 8-án Gerő a követségi konferencián a magyar külpolitikai nyitásról szólva kiemelt feladatként említette a Jugoszláviához fűző kapcsolat javítását.⁶⁷ A hónap végén a *Vjesnik* című jugoszláv lap tudósítójának nyilatkozva a kapcsolatokat megterhelő kényes kérdésekre is kitért. Az MDP és a JKSZ viszonyának rendezését sürgetve sajnálkozását fejezte ki a jugoszlávokra szórt rágalmak és sértések miatt, a koncepciók perkeit elítélte, ügyét firtató kérdés elől viszont azzal tért ki, hogy a rehabilitáció problémáját lezártnak tekintik. Ígéretet tett, hogy a magyarországi délszláv nemzetiségű lakosságot ért atrocitások következményeit jótételezik, a vagyoni és kártalanítási kérdéseket megoldják.⁶⁸

A magyar fél sürgetései ellenére a jugoszlávok nem siettek a válasszal a pártközi tárgyalást kezdeményező Gerő-levélre. Andropov augusztus végi jelentése

⁶⁰ Vö. Andropov nagykövet 1956. július 9-i táviratát a Gerő Ernővel folytatott beszélgetéséről. Baráth (2002) 320. p.

⁶¹ Rákosi visszaemlékezésében leírta, hogy első gondolata az volt, amikor Mikojantól tervezett belgrádi látogatásáról hallott: „Tányéron viszi a fejemet Titónak.” Rákosi (1997) 2. köt. 1022. p.

⁶² Wilson (1979) 103. p.

⁶³ Baráth (2001) 30. p.

⁶⁴ A Politikai Bizottság 1956. július 26-i ülésének jegyzőkönyve. Kiss–Ripp–Vida (1995) 104–105. p.

⁶⁵ Bognár József külkereskedelmi miniszter feljegyzése Gerő Ernőnek. Uo. 109–110. p.

⁶⁶ *Szabad Nép*, 1956. szeptember 20.

⁶⁷ MOL M-KS 276. f. 66. cs. 134. ó. e.

⁶⁸ Kiss–Ripp–Vida (1995) 110–113. p.

szerint a magyar vezetők súlyos problémának tekintették, hogy a jugoszlávok bizalmatlanok Gerővel és társaival szemben, a pártellenzék támogató megnyilatkozásokat tesznek, és attól sem tartózkodnak, hogy a követség munkatársai közvetlen propagandát folytassanak a „jugoszláv út” mellett. A szovjet nagykövet kifejezetten rosszalta, hogy a magyarok felfüggesztették a JKSZ tényleges hibáinak bírálatát, a viszony javulását remélve valósággal „hízelegnek” Belgrádnak. Szorgalmazta, hogy az SZKP vezetése nyújtson segítséget a két párt kapcsolatának rendezéséhez.⁶⁹

Ez idő tájt Tito is törekedett a szovjet–jugoszláv kapcsolatok javítására. Mićunović nagykövet augusztus elején jugoszláviai utazásra szóló meghívást adott át Hruscsovnak. A szovjet főtitkár ezt szeptemberi dátummal el is fogadta, de csak úgy, ha Tito nyomban viszonzza, és az ő üdülővendégeként a Krímbe látogat.⁷⁰ Hruscsov a szeptember végi cserelátogatást használta ki arra, hogy segítse a legfelső szintű magyar–jugoszláv találkozót tető alá hozni. Tito szeptember 11-én válaszolt Gerő július 19-i levelére, a magyar kezdeményezésre pozitívan reagált, és további egyeztetést javasolt a találkozó konkrétumairól.⁷¹ (Kora ősszel egyébként számos alacsonyabb szintű magyar küldöttséget fogadtak Belgrádban, így a Vas Zoltán vezette SZÖVOSZ- és a Gáspár Sándor vezette szakszervezeti delegációkat, majd a DISZ küldöttségét.⁷²) Veljko Mićunović beszámolójából ismert, milyen meglepetés érte a Krímbe tartózkodó jugoszláv vezetőket, amikor – ugyancsak Hruscsov vendégeként – Gerő Ernő is megjelent.⁷³ Hruscsov számítása mindenestre bevált, Tito és a Gerő megállapodott, hogy október közepén fogadják Belgrádban a magyar párt- és kormányküldöttséget.

Rajk László és mártírtársai ünnepélyes újratemetésének napján, 1956. október 6-án hozták nyilvánosságra a magyar delegáció jugoszláviai utazásának hírért. Rajk és társai ilyesfajta rehabilitálásánál nem is lehetett volna egyértelműbb módja a vele együtt jelképesen a vádlottak padjára ültetett jugoszláv vezetők megkövetésének. A jugoszláv kormány értékelte a gesztust.⁷⁴ A temetés azonban katarzist és megtisztulást nem hozott, csak a sebeket szakította fel, s tovább mélyítette a kommunista pártvezetés erkölcsi válságát. A bűnbaknak kijelölt (egyébiránt valóban bűnös) Farkas Mihály letartóztatása és Nagy Imre visszavétele a pártba ugyancsak nem oldott meg semmit. Gerő „tiszta lap” politikájának bukása nyilvánvalóvá vált. Maga az első titkár is tisztában volt a helyzet súlyosságával. A szovjet pártvezetésnek Andropov nagyköve-

⁶⁹ Jurij Andropov 1956. augusztus 30-i jelentése az SZKP Elnökségének. Gál–Hegedűs–Litván–Rainer (1993) 35–37. p.

⁷⁰ Gibianszkij (1997) 142. p.

⁷¹ J. B. Tito 1956. szeptember 11-én kelt levele Gerő Ernőhöz. Kiss–Ripp–Vida (1995) 116–117. p.

⁷² MOL M-KS 276. f. 53. cs. 333. ő. e.; *Szabad Nép*, 1956. szeptember 6. és 29.; *Szabad Nép*, 1956. október 13.

⁷³ Mićunović (1990) 116. p.

⁷⁴ Branko Drašković külügyi szóvivő nyilatkozata. *Szabad Nép*, 1956. október 13.

ten keresztül beszámolva arra figyelmeztetett, hogy az MDP-ben megerősödött a jugoszlávbarát hangulat és a hajlam a jugoszláv példa követésére.⁷⁵

A jugoszlávokkal való kibékülés jelei nem segítettek, inkább rontottak az MDP-vezetés helyzetén, hiszen okkal merült fel a kérdés – különösen a lengyelországi fejlemények mellett –, hogy miért ne lehetne az ő példájukat követve, Moszkvától eltávolodva „saját utat” választani. A JKSZ vezetői nem voltak érdekeltek a javíthatatlan sztálinistaként számon tartott Gerő támogatásában, a protokoll szerint elfogadták a bocsánatkérő gesztusokat, de a barátság minden jelétől tartózkodtak. Titónak a „nemzeti kommunista” pártellenzék megerősödése, vezető pozícióba kerülése, ezzel egy más típusú, Moszkvától nagyobb távolságot tartó magyar politika lett volna kedvére, hasonló az októberi lengyelországi fejleményekhez, hiszen akkor – a szovjet törekvésekkel ellentétben – nem Jugoszláviát csalogatják be a táborba, hanem az egyenrangúságot és az önállóság elismerését követelő JKSZ pozíciója erősödik meg.

A magyar párt- és kormányküldöttség jugoszláviai látogatása indokolatlanul hosszúra nyúlt, október 15-én kezdődött, és egészen 22-ig tartott. Tito fogadta a magyar küldöttséget, de ennél többre nem volt hajlandó, a jugoszláv delegációt nem is ő, hanem egyik helyettese, Aleksandar Ranković vezette. A hivatalos tárgyalások már október 16-án be is fejeződtek, a látogatás végén kiadott közös közlemény lényegében a júniusi szovjet–jugoszláv tárgyalásokat követő nyilatkozat mintáját követte.⁷⁶ A következő csaknem egy hetet főlegesen töltötte Jugoszláviában a szinte a teljes magyar felső vezetést magában foglaló küldöttség,⁷⁷ közben Lengyelországból és otthonról is sorra érkeztek a nyugtalanító hírek.

Jugoszlávia és a magyar forradalom

Az október 23-án kirobbant budapesti fegyveres felkelés és annak ereje váratlanul érte a jugoszláv vezetőket, jóllehet érzékelték a válság elmélyülését.⁷⁸ A jugoszlávok viszonya a felkeléshez kezdettől fogva kétarcú volt. A nép megmozdulásában a Rákosi–Gerő-féle sztálinista vezetés csődjét látták, és annak bizonyítékát, hogy a szocializmus gyakorlatában alapvető változásokra van szükség. Egy jugoszláv típusú fordulatban reménykedtek, de semmiképpen nem kívánták a kommunista vezetés számára kontrollálhatatlan felfordulást.

⁷⁵ Jurij Andropov 1956. október 12-én kelt jelentése a Gerő Ernővel folytatott megbeszélésről. Szereda–Sztikalin (1993) 83–90. p.

⁷⁶ *Szabad Nép* 1956. október 24. Közli Kiss–Ripp–Vida (1995) 125–127. p.

⁷⁷ Annyira nem törődtek az ott tartózkodó magyarokkal, hogy még eltávozásuk előtt, október 20-án fogadták Belgrádban a Gheorghe Gheorghiu-Dej vezette román párt- és kormánydelegációt.

⁷⁸ A forradalom időszakában történtek jugoszláv vonatkozásairól részletesebben lásd Varga (1994) 132–158. p.

Belgrádban a pozitív példának Lengyelországot tekintették, a válságnak azt a megoldását, amelyet ott Władisław Gomułka vezetésével értek el. Mivel azonban a felkelés kirobbanása pillanatában a magyar és a szovjet vezetők ellenforradalmiaknak ítélték a népfelkelést, egyúttal a szovjet csapatok bevetése és az erőszakos megoldás mellett döntöttek, a lengyel konszolidációs kísérlet példája Magyarországon nem volt követhető. Annak alapja ugyanis elsősorban az volt, hogy Gomułka kommunista vezetőként a Szovjetunió ellenére folytatott nemzeti érzelmeket megragadó politikát, és emellett az is fontos tényező volt, hogy visszautasította a poznańi munkásfelkelés „ellenforradalmi” megbélyegzését. Az október 23-a utáni helyzet Magyarországon gyökeresen másként alakult. Fokozatosan derült ki, hogy a felkelés nyomán egy lehetséges békés konszolidáció politikai feltételei jóval túlmutatnak azon, mint amit akár Tito, akár Gomułka kívánatosnak tartott, vagy maga Nagy Imre kezdetben magáénak vallott. Abban, hogy a jugoszlávok határozatlanul, „ügyetlenkedőnek” látták Nagy Imrét, tulajdonképpen saját dilemmájuk tükröződött. Egyfelől elítélték a Gerő fémjelzte sztálinista vezetést, amiért politikájukkal előidéztek a felkelést, az ő eltávolításukban és a Nagy Imre–Kádár János-féle vezetésben vélték felfedezni egy a jugoszláv modellhez közel álló rezsim kialakításának lehetőségét. Másfelől azonban azt is látniuk kellett, hogy amennyiben a kommunisták kezéből kicsúszik a hatalom, aligha lesz mód „titoista” alapon végrehajtott konszolidációra. Soldatić nagykövet jelentéseiben beszámolt a tüntetők Titót életető szavairól és arról, hogy sokfelé voltak tapasztalhatók a jugoszlávok iránt feltűnő szimpátia jegyei.⁷⁹ A munkástanácsok létrejötte is keltett olyan benyomást, hogy a magyarok a jugoszláv modell felé közelítenek, az események menete mégis aggodalmat okozott Belgrádban.

A jugoszlávok első hivatalos reagálásai a helyzet ambivalens értékelésének megfelelően visszafogottak voltak. A sztálinista vezetés összeomlását kísérő elégtétel-érzés nem öltött szélsőséges formát, a szovjet beavatkozást rosszalhatták, de erőteljes elítélését kerülvén inkább az azt kiváltó okokat kárhoztatták. Egyúttal szimpátiájukról biztosították a jogos népi követelések kielégítésének politikáját, amelyet az új kommunista vezetéstől vártak.⁸⁰ Az október 28-i fordulat, amelynek lényege az volt, hogy a párt Központi Vezetősége az eseményeket nemzeti demokratikus felkelésként értékelte, és a konszolidáció érdekében a népi követeléseknek engedő (de a gazdasági és politikai rendszert fenntartó) döntéseket hozott, Belgrád számára olyan platformot jelentett, amelyre egy független, de egyúttal kétséget

⁷⁹ Dalibor Soldatić nagykövet 1956. október 13-i és október 25-i, 503. és 516. sz. táviratai Belgrádba. Kiss–Ripp–Vida (1995) 130–133. p.

⁸⁰ Branko Drašković, a külügyi államtitkárság szóvivője október 26-án sajtótájékoztatón adott értékelést a magyar helyzetről, diplomatikusan támogatásáról biztosította az új vezetőket, Nagy Imrét és Kádár Jánost. *Magyar Szó*, 1956. október 27. A jugoszláv hírügynökség a belgrádi vezetés félhivatalos szócsöveként annak a reményének adott hangot, hogy Magyarországon is a lengyelországihoz hasonló változások következnek be. *Szabad Nép*, 1956. október 27.

kizáróan kommunista rendszerű ország épülhet. Tito október 29-én eleget tett a magyar kérésnek, hogy nyílt levélben támogassa a pártvezetés törekvéseit, de az antisztálinista és nemzeti kommunista platformban egyúttal megjelölte a határokat is.⁸¹ A levélből kicsendülő mély aggodalom, a „beláthatatlan következményekre” való figyelmeztetés és az október 28-i irányvonallal való szolidaritás együttesen alkották a jugoszláv kommunisták álláspontját.

Belgrádban kedvezően fogadták a Szovjetunió és a szocialista országok kapcsolatának új alapokra helyezését, amit az október 30-i moszkvai kormánynyilatkozatot a magyarországi csapatkivonásokról szóló tárgyalással együtt kilátásba is helyezett.⁸² Támogatták a közélet demokratizálását, a munkástanácsok létrejöttét,⁸³ a kommunista párt gyökeres újjászervezését. Komolyan tartottak azonban attól, hogy Magyarországon az 1945 előtti erősen jobboldali, autokratikus Horthy-rendszert kísérlik meg restaurálni, s hogy ezzel összefüggésben a jelentős számú jugoszláviai magyar kisebbség kérdését is felvető nacionalista tendenciák jutnak uralomra. Rémműlten tapasztalták a kommunistaellenes atrocitásokat és általában a fegyveres felkelés erejét. Kifejezetten elutasították a korlátozás nélküli többpártrendszer bevezetését, a polgári demokratikus politikai struktúra létrejöttét, a jobboldali pártok megszerveződését, vagyis mindazt, ami november elején napok alatt bekövetkezett. A Varsói Szerződésből való kilépést és a semlegesség deklarálását viszont a sajtóban neutrális hangvétellel, mégis olyan módon kommentálták, hogy abból kiderült, széles társadalmi egyetértést látnak a Nagy-kormány döntése mögött.⁸⁴

Október 30-a után néhány nap alatt ki kellett derülnie a jugoszlávok számára, hogy a fokozatosan négypárti koalíciós jellegűvé váló Nagy Imre-kormány konszolidációs kísérlete csupa olyasmire alapozhat, amit saját elveik szerint már nem támogathatnak. A folyamatok túlléptek azon a ponton, amikor „titoista” megoldás még békés, szerves úton elképzelhető volt. Ezért Tito és társai számára hamarosan nem látszott annál kevésbé rossz megoldás, mint hogy az október 30-i szovjet nyilatkozat ismeretében – és bízva Hruscsov reformelkötelezettségének erejében – elfogadják a második szovjet katonai beavatkozást. Természetesen ezt komoly személyi feltételekhez kötötték, amelyekből azt várták, hogy a magyar vezetésben Kádár János és vele együtt a Nagy Imre névvel fémjelzett vonulat végképp kiszorítja a sztálinistákat.

⁸¹ Tito nyílt levele. *Magyar Nemzet*, 1956. október 30. Közli Kiss–Ripp–Vida (1995) 141–142. p.

⁸² *Pravda*, 1956. október 30. Mindenesetre jellemző Mićunović naplófeljegyzése, amely szerint a nyilatkozat elkésett, ráadásul ellentmondott neki a szovjet politika gyakorlata. Mićunović (1990) 128–135. p.

⁸³ Lásd ehhez a Jugoszláv Szakszervezetek Szövetsége Központi Tanácsa üdvözlétét. *Népszabadság*, 1956. november 2.

⁸⁴ A jugoszláv lapok kommentárjaiból jellemző részleteket idéz Molnár (1998) 243–245. p.

A szovjet megfontolástól eltérően tehát, amely a katonai intervencióval a kelet-európai status quo megbontását kívánta megakadályozni, Belgrádban úgy látták, hogy egy számukra kedvező politikai megoldásnak is feltétele az erőszakos beavatkozás, legyen az bármily kockázatos is a jövő fejlődés jellegét illetően. Szovjet források szerint 1956 novemberének közepén Tito elnök és Ivan Gošnjak honvédelmi miniszter is egyértelműen utalt rá, hogy végső soron a jugoszláv hadsereg is kész lett volna a beavatkozásra.⁸⁵ Ilyesmire ugyan aligha volt valódi eshetőség, ám maga a tény, hogy a lehetőséget felvetették, jelzi a jugoszláv vezetők gondolkodásmódját. Mindenesetre amikor az SZKP Elnöksége meghozta döntését az intervencióról, még korántsem lehettek biztosak benne, milyen lesz a lépés fogadtatása a lengyel és különösen a jugoszláv kommunista vezetők részéről.

Ezek után Hruscsov és Malenkov várákázáson felül sikeresnek értékelhette a november 2-ról 3-ra virradó éjjel Brioni szigetén lezajlott nevezetes találkozót,⁸⁶ amelyen a legfőbb jugoszláv vezetők – Tito, Kardelj és Ranković – nyomban egyetértésre jutottak velük abban, hogy a szocializmus vívmányainak védelmében elengedhetetlen a katonai beavatkozás. Álláspontjuk valójában egyenesen következett az említett megfontolásokból. A döntő kérdésben való egyetértés ellenére azonban a két fél megközelítésének különbsége később súlyos feszültségek forrásának bizonyult. A tárgyalások során Hruscsov elengedte a füle mellett azokat a jugoszláv érveket, amelyek a munkástanácsokra támaszkodó szocializmusra, a reformokra, a desztalinizációra vonatkoztak. Az október 30-i szovjet kormánynyilatkozatban foglaltak deklaratív megerősítése is elsősorban a jugoszlávok támogatásának elnyerését szolgálta, hiszen nyilvánvaló volt, hogy a katonai intervencióval nem a szocialista országok kapcsolatainak új alapokra helyezését fogják demonstrálni. Ellenkezőleg: a magyarországi események – a XX. kongresszus vonalának „fellazító” hatásával szemben – épp a régi egység helyreállításának igényét erősítették meg a szovjet vezetésben.

A szovjet és a jugoszláv vezetők eltérő felfogása leginkább a személyi kérdésekben volt tetten érhető. A jugoszlávok azzal, hogy a szovjetek első számú jelöltjével, a Szovjetunióban jól ismert Münnich Ferencsel szemben a Rákosi börtönét is megjárt Kádár János élre állítását szorgalmazták, egy Moszkvától függetlenebb politikai vonalvezetés érvényre juttatását remélték. Más jelöltjeik is lettek volna az új magyar kormányba, akiktől egy hozzájuk közel álló politika folytatását remélték,

⁸⁵ Hruscsov 1957. január 10-én kelt, Titóhoz írott levelében idézte fel a beszélgetést, amelyre akkor került sor, mikor Tito és Gošnjak 1956. november 18-án fogadta Belgrádban a V. N. Komarov tábornok vezette szovjet katonai küldöttséget. Kiss–Ripp–Vida (1997) 99. p.

⁸⁶ A Brionin történeteket kutató Leonyid Gibianszkij a JK SZ KB egyik iratában talált utalást arra, hogy készülhetett jegyzőkönyv a megbeszélésekről, ilyen irat azonban egyelőre nem ismert. Vö. Gibianszkij (1997) 144. p. Visszaemlékezések és más dokumentumok utalásai alapján rekonstruálhatók a történetek, elsősorban Mićunović (1990) 128–135. p.; Hruscsov (1971) 420–422. p.

de ez ügyben nem tudták meggyőzni Hruscsovét.⁸⁷ Személyi vonatkozásban a brioni tárgyalások legnagyobb tétje Nagy Imre és a közvetlen környezetéhez tartozó politikusok jövője volt. A szovjetek magától értetődőnek tekintették az „ellenforradalomban” vétkes Nagy Imre eltávolítását, és leváltásával a jugoszlávok is egyetértettek. Ők azonban szerették volna, ha legalább „nemzeti kommunista” irányvonalát (és persze az annak képviselőit alkalmas politikusokat) átmentik, ha a konszolidáció a rendszeren belüli reformokhoz visszatérő, a jugoszláv modellhez közelítő politika nyomán valósul meg.

Tito és vezetőtársai nyilván abban bíztak, hogy Nagy Imréék belátják: a katonai beavatkozás elkerülhetetlen, de együttműködésük esetén még van lehetőség legalább a „lengyel típusú” viszonylagos önállóságra. Ezért felajánlották szovjet tárgyalópartnereiknek, hogy Nagy Imrét és néhány társát a jugoszláv követségre hívják, és ott ráveszik őket a lemondásra, valamint a Kádár-kormány támogatására. Hruscsovék örömmel fogadták az ajánlatot, mert Nagy zökkenőmentes kapcsolásának megfelelő technikáját fedezték fel, illetve a miniszterelnök lemondatásának egyértelmű ígéretét látták benne. A jugoszláv vezetők Soldatić nagykövet november 1-jei, a magyar miniszterelnöki hivatalban folytatott megbeszélésére alapozták elgondolásuk technikai kivitelezését, amikor felvetették, hogy budapesti nagykövetségük ideiglenes menedékhelyet adhatna Nagy Imre és társai számára. A nagykövet ugyanis ezt megelőzően beszélgetést folytatott Nagy Imre munkatársaival, Losonczy Gézával és Szántó Zoltánnal, és ennek során Szántó felvetette, hogy a jugoszlávok szükség esetén menedéket adhatnának néhány politikus családtagjainak, ha azok az „ellenforradalmi veszély” miatt fenyegetve éreznék magukat.⁸⁸

Nagy Imre lemondása valószínűsíthetően lett volna a szovjet vezetők számára, hiszen így az általuk hatalomra juttatott kormány nem kerül súlyos legitimitációs problémák elé, és a fegyveres beavatkozást is egy törvényesként beállított magyar kormány kérésével tudták volna igazolni. A Brionin tárgyalók egyetlen tényezőt hagytak ki a számításból: Nagy Imre várakozásukkal ellentétes magatartását.

A november 4-én hajnalban megindult szovjet támadásra a magyar miniszterelnök nem lemondással, ellenkezőleg, a rádióban személyesen beolvasott nevezetes deklarációval reagált, amelyben kinyilvánította, hogy egy idegen hatalom fegyveres agressziót követ el a törvényes magyar kormány megdöntésének szándékával. Soldatić nagykövet az intervenció kezdetén ugyan haladéktalanul kapcsolatba lépett Szántó Zoltánnal és több Nagy Imre köréhez tartozó politikussal, akiket sikerült is rávennie, hogy a nagykövetség épületébe menjenek, és elfogadják a felkínált menedékhelyet, ezzel azonban csapdába ejtette őket, a jugoszláv kormányt pedig súlyos dilemma elé állította.

⁸⁷ Mićunović feljegyzésében Losonczy Gézáról és Maléter Pálról ír, Hruscsov emlékirata nevéket nem említi. Vö. Gibianszkij (1997) 145. p.

⁸⁸ Az ügy főszereplője, Szántó Zoltán számos későbbi feljegyzésében szólt a történetekről. Lásd Kiss–Ripp (1991) 136–158. p.

A konfliktus

Az 1956. november 4-ét követő hetek eseményei újabb konfliktus kibontakozásához vezettek a szovjet–jugoszláv és egyúttal a magyar–jugoszláv viszonyban is. Az év végéig, vagy inkább 1957 elejéig a Szovjetunió és Jugoszlávia, illetve a Magyarország és Jugoszlávia kapcsolatait évekre meghatározó viszály minden lényeges eleme megjelent.⁸⁹

A jugoszlávok november 4-én Nagy Imrét és társait a miniszterelnök hajnali rádiós nyilatkozata után, annak ismeretében fogadták be a nagykövetségre, és adtak nekik családtagjaikkal együtt menedékjogot,⁹⁰ márpedig ez a szovjet vezetők szemében, akik kezdettől hajlottak arra, hogy Nagyot árulóként kezeljék, tűrhetetlen lépésnek számított. A jugoszlávok sietve biztosították szovjet partnereiket arról, hogy mindent megtesznek az inkriminált deklaráció visszavonására és Nagy Imre lemondása érdekében, meg is próbálkoztak ezzel,⁹¹ a menedékjogot azonban (amint azt számos dokumentumban le is szögezték) nem kötötték semmiféle nyilatkozathoz. Nagy Imre erre hivatkozva el is hártott minden próbálkozást, amely a lemondására és a Kádár-kormányt támogató nyilatkozat megtételére irányult. Ezzel pedig a Brionin kifundált terv összeomlott.

A jugoszlávok feloldhatatlanul ellentmondásos helyzetbe, igazi csapdába lavírozták magukat. Támogatásukról biztosították a Kádár-kormányt, elfogadták a szovjet katonai intervenciót olyan lépésként, amely az ellenforradalomtól mentette meg Magyarországot, ugyanakkor a menedékjog megadásával immár közvetlen felelősséggel tartoztak a Kádártól mereven elhatárolódó Nagy Imre-csoport sorsa iránt. Ráadásul az új helyzetben egyre ingerültebbé váló Hruscsovval is igyekeztek megőrizni a jó viszonyt. Tekintettel kellett lenniük nemzetközi reputációjukra, amelyet komolyan megterhelhet a szovjet intervenció elfogadása, és persze a történetek hazai fogadtatása sem volt közömbös számukra.⁹²

A legnagyobb gondot Titóék számára a rohamosan elhidegülő szovjet–jugoszláv viszony okozta. November 7-én már nyoma sem volt annak a „forró elvtársi üdvözlötnek”,⁹³ amelyet Moszkvából az intervenciót támogató magatartásuk vissza-

⁸⁹ A magyar–jugoszláv kapcsolatoknak ez a legjobban dokumentált és legrészletesebben feldolgozott szakasza. Lásd Kiss–Ripp–Vida (1995, 1997); Varga (1994) 127–199. p.; Ripp (1994); Ripp (1998b) 204–211. p.; Gibianszkij (1997) 148–151. p.; Ember (1989).

⁹⁰ Menedékjogot kapott Nagy Imre, Losonczy Géza, Donáth Ferenc, Szántó Zoltán, Lukács György, Jánosi Ferenc, Szilágyi József, Fazekas György, Ujhelyi Szilárd, Vas Zoltán, Tánczos Gábor, Rajk Júlia és családtagjaik. Az egyik jugoszláv diplomata lakására menekült Vásárhelyi Miklós, Nádor Ferenc és Erdős Péter. A jugoszláv nagykövetség november 4-i jelentése. Kiss–Ripp–Vida (1995) 160. p.

⁹¹ Vö. Gibianszkij (1997) 146. p.

⁹² A hazai visszhang problematikusságát jól jelzi, hogy Milovan Đilast november 18-án újra letartóztatták, ezúttal a magyar forradalomról kifejtett álláspontja miatt.

⁹³ Hruscsov és Malenkov 1956. november 5-i levele a jugoszláv vezetőkhez. Kiss–Ripp–Vida (1995) 165–166. p.

igazolásoként kaptak. Hruscsov Titóhoz, Rankovičhoz és Kardeljhez küldött levelében elkeseredésének adott hangot, amiért a jugoszlávok nem teljesítették a magyar miniszterelnök kikapcsolására tett ígéretüket. Nagy Imrét ekkor már nem csupán mint kiküszöbölendő tényezőt, hanem egyre inkább mint a magyar ellenforradalom főbűnösét jelenítették meg. Moszkva számára ezért elfogadhatatlan volt a Nagy-csoport Jugoszláviába szállítása, amit Tito szorgalmazott, helyette követelték kiadásukat a Kádár-kormánynak. Ellenkező esetre Hruscsov – nem is burkoltan – azzal fenyegette meg a jugoszlávokat, hogy Nagyot jugoszláv ügynökként fogják feltüntetni, s a magyar eseményekért a felelősség egy részét Belgrádra hárítják.⁹⁴ Tito a fenyegetést visszautasította, de még igyekezett békülékeny hangot megütni, megértést kért kényes helyzetükben.⁹⁵

Komolyan kellett venni azt a jelzést, hogy a *Pravda* közölte a jugoszlávok legelszántabb ellenségének számító – és mindenféle békülési törekvéstől elzárkózó – albán Enver Hoxha írását, amely kezdte felmelengetni az ötvenes évek elejéről ismert jugoszlávellenes vádak.⁹⁶

Tito november 11-én, Pulában elmondott híres beszéde pontosan tükrözte a jugoszlávok ellentmondásos helyzetét, egyúttal – szándékától függetlenül – felgyorsította a konfliktus kibontakozását.⁹⁷ A jugoszláv elnök beszédében mindenekelőtt biztosította támogatásáról a Kádár-kormányt. Pontosán tisztában volt azzal, hogy Moszkva erősödő türelmetlensége könnyen eredményezhet keményvonalas fordulatot, ezért a Rákosi-rendszer keltette jogos felháborodással indokolta a magyar felkelés kirobbanását, amelyben „a munkásosztály és a haladó emberek nagy része” is fegyvert ragadott. Tito a jugoszláv érdekek szempontjából létkérdésnek érezte, hogy a nemzetközi kommunista mozgalomban egy reformista vonal erősödjön meg, a magyar felkelés értékelése ne adjon indokot a visszafordulásra, ezért világossá tette, hogy Kádár támogatása egy antisztálinista megoldásnak szól. Ennek megfelelően szorgalmazta, hogy a szocialista országok viszonyát azok az elvek szabályozzák, amelyek 1955–56-ban a szovjet–jugoszláv kibékülés alapját szolgáltatták. De ezért volt fontos az is, hogy éppen ezt az alkalmat ragadja meg annak kijelentésére, hogy a XX. kongresszus leegyszerűsítette a sztálinizmus problémáját, mikor a rendszer egésze helyett a személyi kultusz jelenségére korlátozta bírálatát. Az így kezdeményezett „rendszer vita” funkciója az volt, hogy a magyar felkelés tanulságainak levonása ne a keményvonalasok álláspontjának feleljen meg, hanem inkább a jugoszláv modellnek megfelelő reformista vonalat erősítse – mindenekelőtt Magyarországon és Lengyelországban.

⁹⁴ Hruscsov 1956. november 7-én kelt levele a JK SZ Központi Bizottságához. Uo. 175–177. p.

⁹⁵ Tito 1956. november 8-i válaszlevele. Uo. 183–186. p.

⁹⁶ Enver Hoxha (a korabeli fonetikus írásmód szerint: Hodzsa) írása az Albán Munkapárt 15. évére tekintett vissza. *Pravda*, 1956. november 8.

⁹⁷ Tito beszéde az isztriai pártaktíván 1956. november 11-én. Újra közli Kiss–Ripp–Vida (1995) 204–209. p.

A szovjeteket nemcsak az háborította fel, hogy Tito saját presztízsét védte, és igyekezett elhatárolódni a katonai intervenciótól (az október 24-i első szovjet beavatkozást a jugoszlávok mindig is elhibázott lépésnek tekintették), de Hruscsov számára külön is kényes pont volt a sztálinizmus felvetése. A szovjet és a jugoszláv modell vitáját egyáltalán nem tartotta időszerűnek, hiszen ahhoz, hogy biztos politikai hátteret tudjon a Kremlben, mindenekelőtt azt kellett bizonyítania, hogy rendet tud teremteni a birodalom perifériáján, érvényesíteni képes a szovjet térségi politika rendíthetetlen elveit. Kádárnak kapóra jött az a segítség, amelyet Tito támogatása jelentett, de kínossá vált a kiéleződő szovjet–jugoszláv feszültség, különösen hogy Moszkvából árgus szemmel figyeltek minden jelre, amely a magyar vezetésben vagy a sajtóban valami fajta „titoizmusra” utalt.⁹⁸

A pulai beszéd súlyosan érintette a jugoszláv nagykövetségen csapdába esett Nagy Imre-csoportot, hiszen Tito „megszökésükről” beszélt, s ez a szolidaritás felbomlását jelezte. A jugoszlávok ugyan gondot fordítottak arra, hogy az együttérzés látszatát megőrizzék, de az egyre inkább csak terhet jelentő Nagy-csoport sorsáról folyó tárgyalások során valójában szinte kizárólag saját presztízsük védelme és a tarthatatlan helyzettől való szabadulás szándéka vezette őket.

A szovjet vezetők számára Nagy Imre november 4-i rádiónyilatkozata után nem sok jelentősége volt már, hogy a jugoszlávok Nagy Imrét és az államminiszter Losonczy Gézát rá tudják-e venni a lemondásra. A súlyos legitimációs gondokkal küszködő Kádár Jánosnak viszont annál fontosabb lett volna a „Nagy Imre-kérdés” gyors rendezése. Amikor Moszkvában megbízást kapott a hatalom átvételére, azzal számolhatott, hogy nem kell szembenéznie a kettős kormány problémájával. Miután kiderült, hogy a jugoszlávok nem tudják rávenni Nagy Imrét és társait álláspontjuk megváltoztatására, Kádár mereven elzárkózott attól, hogy a menedékjogot kapott csoport tagjai Jugoszláviába utazzanak. Nem tűrhette, hogy Nagy, akit a kádári vezetés valamennyi számottevő ellenfele visszakövetelt az ország élére, kikerüljön a hatóköréből.

Az új kádári vezetés működésének első időszakában nem csupán a széles körű ellenállás és a legitimációs válság okozott nehézséget. November 11-én ülésezett első ízben az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága.⁹⁹ Az ülésen elhangzottak

⁹⁸ A magyar pártvezetésben komoly feszültséget okozott a vita. A központi pártlap főszerkesztőjét leváltották egy szerkesztőségi sztrájk miatt, amely a szovjet–jugoszláv vitába beavatkozó cikk letiltása következtében robbant ki. Lásd az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága 1956. november 23-i ülésének jegyzőkönyvét. Némethné-Sipos (1993) 99–101. p. A magyar vezetésben tapasztalható „titoizmusról” szó esett Malenkov, Szuszlov és Arisztov 1956. november 24-i, az SZKP KB-hoz intézett jelentésében. Szereda–Sztikalin (1993) 175–177. p.

⁹⁹ Ugyanekkor a jugoszláv nagykövetségen tanácskozott az MSZMP *eredeti*, 1956. október 31-én létrehozott Intéző Bizottsága is, amelynek Kádár és a már letartóztatott Kopácsi Sándor kivételével minden tagja ott tartózkodott. Az ülésről készült feljegyzést lásd Kiss–Ripp–Vida (1995) 195. p.

nemcsak arról adtak tanúbizonyságot, hogy a párt szélesebb vezető testületében koránt sincs teljes egység a konszolidáció módját és ezzel összefüggésben az új politikai stratégiát illetően. Az is kiderült, hogy a Nagy Imre-csoporttal való kiegyezés hívei a desztalinizációs folyamat szükségességét és a nemzeti függetlenség igényét hangoztatva lényegében a jugoszláv modell iránt mutattak fogékonyságot.¹⁰⁰ Mivel a KB-ülés véletlenül egy napra esett Tito pulai beszédével, még inkább kiütöközött az elhangzottak közötti tartalmi hasonlóság. Malenkov, Szuszlov és Arisztov 1956. november 22-én az SZKP KB-nak küldött jelentésben maguk is kiemelték, hogy az MSZMP IKB ülésén elhangzott egyes felszólalások összecsengtek Tito szavaival.¹⁰¹

Tito pulai beszédének közreadása új helyzetet teremtett a Nagy Imre-kérdésben. A jugoszláv vezető lényegében fölmondta a maradék szolidaritást a csoport tagjaival, amikor élesen bírálta Nagy Imre magatartását, mondván, hogy azzal a „horthysták és az egykori reakció” előretörése előtt nyitott utat. Egyre világosabbá vált, hogy szabadulni akarnak a kényelmetlen, sőt igencsak kényes helyzetből. Tárgyalási pozíciójukat egyértelműen az határozta meg, hogy Jugoszlávia presztízvesztés nélkül kerüljön ki az ügyből. Nem ragaszkodtak már ahhoz, hogy a csoport tagjait Jugoszláviába vihesék, csupán írásos biztosítékot akartak kicsikarni bántatlanságukról. Hazatérésük vagy Romániába távozásuk egyaránt megfelelő volt számukra, feltételként csupán annak látszatához ragaszkodtak, hogy Nagy Imrék akarata és beleegyezése mellett járulnak hozzá bármilyen megoldáshoz. A Nagy Imre-csoport egyre kevésbé volt a történelem alanya bár a velük kapcsolatban álló jugoszláv diplomaták ügyeltek a látszat fenntartására, a csapdából csak az ő feláldozásuk árán nyílt kiút.

A jugoszlávok szorult helyzete segítette Kádár törekvését, hogy a Nagy Imre-csoportot mihamarabb eltávolítsák a magyar politika közegéből, lehetővé téve ügyük későbbi rendezését. Kádárnak több szempontot is szem előtt kellett tartania. Meg kellett felelnie a kemény kéz politikáját szorgalmazó szovjet vonalnak, de egyúttal saját pártján belül is ki kellett vívnia politikája elfogadását és személye elismerését. Egyúttal el akarta kerülni a jugoszláv kapcsolat végletes megromlását is. Mozgásterének szűkössége világosan látható abból a tárgyalássorozatból, amelyet a jugoszláv diplomatákkal, a végső szakaszban Dobrivoje Vidić külügyi államtitkár-helyetttel (korábbi moszkvai nagykövettel) folytatott a Nagy Imre-csoport sorsáról.¹⁰²

A tárgyalások lényegében arról szóltak, hogy a jugoszláv fél a csapdahelyzetből menekülve, presztízskérdéseinek érvényesítése és későbbi mozgásszabadságának megőrzése érdekében a magyar vezetéssel komoly árat fizettet, de valójában sorsára

¹⁰⁰ Az MSZMP vezetésében elsősorban Fehér Lajos, Aczél György, Köböl József és Gyenes Antal képviselték ezt az álláspontot. Lásd Némethné-Sipos (1993) 1819., 2560. p.

¹⁰¹ Szereda-Sztikalín (1993) 173. p.

¹⁰² A tárgyalások dokumentumait lásd Kiss-Ripp-Vida (1995) 233–277. p. A történeteket elemzi Varga (1994) 165–198. p. A tárgyalásokról Moszkvába küldött szovjet jelentéseket lásd Gál-Hegedűs-Litván-Rainer (1993) 129130. p.; Szereda-Sztikalín (1993) 143144., 163165., 223243. p.

hagyja a Nagy Imre-csoportot. A kényes helyzet gyors rendezése mellett szólt az is, hogy a szovjet megnyilvánulásokból egyre világosabban látszott: ha érdekeik úgy kívánják, felelőssé fogják tenni a jugoszlávokat a magyarországi eseményekért. A szovjetek és velük együtt Kádár abban nem ismert kompromisszumot, hogy megszerezzék a Nagy Imre-csoport sorsa feletti rendelkezés lehetőségét. Másodlagos volt, hogy a problémát közvetlenül vagy valamely baráti ország (jelesül Románia) közvetítő szerepét, ideiglenes vendégszeretetét igénybe véve oldják meg. Kádár János nehezen adta meg ennek az árát, de végül megadta. A jugoszlávok hamar letettek arról, hogy saját hazájukban biztosítsanak menedéket Nagy Imrének, Romániába szállításuk engedélyezése ellen pedig a csoport tagjainak ellenállása szólt. Maradt tehát a menedékjog megszüntetése, ehhez azonban ki kellett követelniük a Kádár-kormánytól azt a garancialevelet, amely szabad hazatérést és büntetlenséget ígért a csoport tagjainak.¹⁰³ Mindkét fél előre tudta, tudniuk kellett, hogy a megállapodásban foglaltakat meg fogják sérteni. Malenkov, Szuszlov és Arisztov november 17-én Moszkvába küldött jelentésében már javaslatokat fogalmazott meg a Nagy-csoport letartóztatásával kapcsolatos teendőkre.¹⁰⁴ A jugoszlávok, ha másból nem, abból felmérhették, mi vár Nagy Imrékre, hogy november 18-án a menedéket elhagyó Vas Zoltánt, Szántó Zoltánt és Lukács Györgyöt azonnal letartóztatták.

A Nagy Imre-csoport elrablását és Romániába szállítását követő diplomáciai akciókkal, tiltakozó jegyzékekkel a jugoszláv vezetők elsőrendű szempontja nemzetközi tekintélyük helyreállítása volt.¹⁰⁵ Egyúttal még nagyobb energiát fordítottak arra, hogy minden eszközzel megpróbálják befolyásolni a magyarországi konszolidáció jellegét. A *Pravda* és a *Borba* hasábjain folyó polémia immár nyíltan a szovjet és a jugoszláv szocializmusmodellek vitájaként jelent meg, s a szovjet hegemonizmus alternatívájaként egyúttal az egyenjogú kapcsolatok kérdését is felvetette. A jugoszlávok szövetségesként még számolhattak a lengyel Gomułka-val, aki a magyar kérdésben igen tartózkodóan viszonyult a szovjet álláspont-hoz.¹⁰⁶ A jugoszláv vezetők számára a magyar kérdés kitűnő lehetőséget adott saját álláspontjuk kifejtésére, sőt mintegy öngazolászként próbálták felhasználni a történeteket. Különös aktivitást fejtettek ki annak érdekében, hogy a magyar forradalomban megnyilvánult törekvéseket összekapcsolják a jugoszláv modell propagandájával.

¹⁰³ Kiss–Ripp–Vida (1995) 269. p.

¹⁰⁴ Szereda–Sztikalin (1993) 236. p.

¹⁰⁵ Jugoszlávia jegyzékben tiltakozott 1956. november 23-án a magyar, 24-én pedig a szovjet kormánynál is a megállapodás durva megsértése miatt. A jegyzékváltás iratait lásd Kiss–Ripp–Vida (1995) 282–284., 291–296., 305–307. p.; Kiss–Ripp–Vida (1997) 52–55. p.

¹⁰⁶ W. Gomułka nem helyeselte az erőszakos megoldást, és 1957 tavaszáig tartózkodott az „ellenforradalom” megnevezéstől. 1956. december 19–29. között jugoszláv pártküldöttség tárgyalta Lengyelországban, ezzel is kifejezve a két ország közelségét.

Budapesten azonban egyre kínosabb helyzetet teremtett, hogy a jugoszláv támogatás megőrzésének igénye ellentmondásba került a fordulattal, amely a konszolidációs koncepció változásával bekövetkezett. December elejétől egyre inkább erőszakossá, megtorlóvá és főleg restaurációs jellegűvé váltak a hatalom megszilárdítására tett lépések. December elején az MSZMP Központi Bizottsága határozatban fogalmazta meg az „ellenforradalom okait”, mégpedig olyan módon, hogy könnyen ki lehetett fejleszteni belőle a nemzetközi imperialista összeesküvés és az azt segítő belső árulás koncepcióját. Hogy Jugoszláviát bűnösökként vonják-e be ebbe a koncepcióba, az csakis Belgrád és Moszkva viszonyának alakulásától függött.

Az így létrejött helyzetre a jugoszlávok ideológiai offenzívával reagáltak. A vitában a magyar események értékelése is új dimenziót kapott. Edvard Kardelj december 7-i, a jugoszláv Skupštinában elmondott beszéde sokáig valóságos botránykőnek számított a szocialista országok vezető köreiben.¹⁰⁷ Kardelj ugyanis ismét a rendszer kérdését vetette fel annak kapcsán, hogy a munkásosztály Magyarországon felkelt „saját történelmi érdekei ellen”. A jugoszlávok láthatóan nem akartak sem a „tudatosan megszervezett ellenforradalom”, sem pedig a „szabadságért és függetlenségért vívott harc” álláspontjára helyezkedni, ezért a felkelés minősítéséről a konszolidáció jellegére próbálták helyezni a hangsúlyt, mégpedig a munkástanácsok perspektívájára összpontosítva. Kardelj kifejtette, hogy az igazi kommunista álláspont nem a bürokratikus rend visszaállítása, a pártot a középpontba helyező politikai rendszer rekonstrukciója, hanem a dolgozók önjagztatásán alapuló rendszer kialakítása, amelyet a munkástanácsok ösztönösen szocialista álláspontra helyezkedve követelnek. Nagyvonalúan eltekintett attól, hogy a munkástanácsok a többpártrendszerhez és a többi „burzsoá liberális csökevényhez” is ragaszkodtak, amit a jugoszláv kommunisták élesen elutasítottak. A jugoszláv vezetők számára az volt a lényeg, hogy a sztálinizmus helyreállítása helyett saját modelljüket kínálják alternatívaként. Magyarországnak azonban nem volt választási lehetősége, a nyomásgyakorlás kísérlete reménytelen volt, az érvelés egyre inkább önjagzolóssá vált az elmérgesedő vitában.

A Kádár-kormányt kellemetlenül érintette a kihívó jugoszláv fellépés, egyfelől azért, mert kétségbe vonta az erőszakos hatalmi konszolidáció jogosságát az aktuálisan legfontosabb területen, a munkástanácsok elleni harcban,¹⁰⁸ másfelől pedig azért,

¹⁰⁷ Kardelj beszédének teljes szövegét közölte az újvidéki *Magyar Szó* 1956. december 8-i és 9-i száma, némileg rövidítve a *Népakarat* 1956. december 9., 11., 12. és 13-i száma. Lásd ehhez: A Pravda cikke Kardelj elvtárs beszédéről. *Népszabadság*, 1956. december 21.; A Borba válasza a Pravdának. *Népszabadság*, 1956. december 22. Frank Roberts belgrádi brit nagykövét Kardelj beszédét 1956. december 8-én kelt táviratában Milovan Đilas véleményének óvatos és marxista zsargonban előadott változatának minősítette, egyúttal jelezte, hogy a Tito pulai fellépésén is túlhaladó beszéd komoly visszhangra számíthat a szovjet blokk országaiban. Kiss–Ripp–Vida (1997) 64–65. p.

¹⁰⁸ A szovjet beavatkozást követően a munkástanácsok vezetésével általános politikai sztrájk volt Budapesten és országszerte, amelyet a Kádár-kormány a területi munkástanácsok betiltásával és a vezetők letartóztatásával tört meg.

mert fölerősítette a kényszert, hogy élesen elhatárolódjon a népszerűbb jugoszláv modelltől, és határozottabban deklarálja igazodását a szovjet vezetéshez, márpedig ez a feszült belpolitikai helyzetben rontotta legitimációs törekvései esélyét.

A jugoszláv vezetők is ellentmondásos helyzetbe kerültek. Nem tehetők meg, hogy nem szállnak szembe a Belgrád számára kedvezőtlen fejleményekkel, miközben ezzel Kádár pozícióját gyengítették, lehetetlenné tették, hogy a legcsekélyebb mértékben is ellenálljon a szovjet nyomásnak. A jugoszlávok fenyegető lehetőségként számoltak a Rákosi-féle vezetés visszatérével, különös tekintettel arra, hogy a Moszkvába menekített és ott tartott Rákosi-csoport – érzékelvén a konfliktus mélyülését – a kádári vezetés „titoista” jellegét is hangoztatva folytatta intrikáit a hazatérés és a hatalom visszaszerzése érdekében.¹⁰⁹ Kádár valóban a viszonylag legjobb megoldás volt Belgrád számára, hiszen szűkös lehetőségei között igyekezett gátolni a kapcsolatok romlását, s miközben az ideológiai harc terén igazodott a táborban elvárt tételekhez, többnyire a szovjet igényeknek való minimális megfelelés taktikáját követte. A Moszkvához való hűség képét egy pillanatra sem engedte volna elhomályosítani, de nem ment elébe a Kreml kívánalmainak. Hruscsovnak elég is volt, hogy a magyarok hűségesen kövessék a politikai vonalra vonatkozó instrukcióit, s főleg hogy ne okozzanak gondot a táboron belül különutas törekvésekkel. Kádár a jugoszláv–magyar viszonyban a hosszúra nyúlt konfliktusok ellenére mindvégig arra törekedett, hogy az államközi és gazdasági kapcsolatokat mentesítse a politikai viszály következményeitől, és ebben sem tért el Hruscsov szándékaitól.

A revizionizmus és a nemzeti kommunizmus ellen 1957 elejétől indított nagy nemzetközi kampány világosan jelezte, hogy nincs választási lehetőség sem Magyarország, sem a tábor többi országa számára. Az ideológiai harcban egyszeriben defenzívávé vált Belgrád helyzete, különös tekintettel a Kínai Kommunista Párt a térségben addig szokatlanul aktív fellépésére.¹¹⁰ A Szovjetunió és a többi szocialista országa vezetőinek kifejezett kívánsága volt, hogy a hatalmi konszolidáció Magyarország a szovjet típusú rendszer következetes helyreállításának útján menjen végbe. Jugoszláviát és a Nagy Imre-csoportot egyaránt a „revizionista” jelzővel bélyegezték meg, márpedig ez 1957 elején már jellegében más minősítést jelentett, mint a „baloldali elhajlás”. A revizionizmus a szocialista rendszeren kívül került,

¹⁰⁹ Rákosi 1957. január 9-i, Hruscsovhoz írt levelét közli Gál–Hegedűs–Litván–Rainer (1993) 147–148. p.

¹¹⁰ Nagy jelentősége volt a kínai pártlap cikkének: Még egyszer a proletárdiktatúra történelmi tapasztalatairól. *Zsenmin Zsípao*, 1956. december 30., valamint Csou En-laj miniszterelnök szovjetunióbeli, lengyelországi és magyarországi tárgyalásainak. Tovább rontotta a viszonyt, hogy a jugoszlávok elutasították a kínai közvetítéssel felajánlott részvételt egy nemzetközi kommunista konferencián, amelyről nem volt nehéz felismerni, hogy kísérletnek szánták Jugoszlávia közelítésére a szovjet blokkhoz. Tito korábban számolt Kína támogatásával önállósági törekvéseiben, de ennek vége szakadt. A kommunista vezetők 1957. eleji nemzetközi tárgyalásainak jugoszláv vonatkozásairól lásd Ripp (1994) 31–33. p.

elítélése kiegészült az árulás és a nemzetközi imperializmus kiszolgálásának vádjával. Ezzel párhuzamosan megindult a Nagy Imre-ügy kriminalizálása. Mindez pedig azzal fenyegetett, hogy az ideológiai „fővesélyt” megtestesítő Jugoszláviával szemben kialakuló viszonyt újra az 1953 előtti állapotok fogják jellemezni. Tito Hruscsovhoz írott február eleji levelében maga is arra figyelmeztetett, hogy fölerősödtek a XX. kongresszus előtti idők idézhető jelenségei, és a tábor országainak lépései az 1948-as helyzet visszaállításának szándékára utalnak. Továbbra is azt javasolta, hogy a magyar vezetésben a „progresszív kommunista erők” bevonására törekedjenek, ne pedig revizionista árulóként bélyegezzék meg őket.¹¹¹

Kádár János mit sem kívánt kevésbé, mint hogy Magyarországot újra frontországá tegye Jugoszláviával szemben, de a döntés nem az ő kezében volt. A nemzetközi vitában a szemben álló felek elsősorban a magyar esetből levont következtetéseken találhattak érveket az ideológiai harchoz. A viszony romlásának fékezése ellen hatott az is, hogy 1957 elejére nemcsak az dőlt el végképp, hogy a rendszer ideológiai legitimációjának alapja a magyar október ellenforradalommal nyilvánítása lesz, hanem az is, hogy ehhez Nagy Imre árulóként való megbélyegzését is hozzákapcsolják. Az októberi magyarországi forradalmat követő konfliktus elemei ekkorra összegződtek, és a magyar–jugoszláv kapcsolatok alakulását meghatározó következmények rendszerévé álltak össze. Az ebből kibomló folyamat fordulatos történet során vezetett a tragikus végkifejlethez, a Nagy Imre-perhez, egyúttal a magyar–jugoszláv kapcsolatok újabb mélypontjához.¹¹²

¹¹¹ J. B. Tito 1957. február 1-jei levele az SZKP Központi Bizottságához. Kiss–Ripp–Vida (1997) 128. p.

¹¹² A folyamatot részletesen bemutatja Ripp (1994); dokumentumait lásd Kiss–Ripp–Vida (1997).

Lengyelország

TISCHLER JÁNOS

Magyarország és Lengyelország sorsa 1956-ban – történelmük során nem először, s nem is utoljára – szorosan összefonódott. Az év októberében Budapest és Varsó uniformizált, sematikus viszonyának keretei egyszeriben szétroppantak – mégpedig minden vonatkozásban. Kiderült, hogy hiába is akarták, nem lehetett meg nem történné tenni a közelmúlt eseményeit – a friss emléket: a lengyel menekültek magyarországi befogadását 1939-ben –, és kitörölni a két nemzet emlékezetéből a szocializmust építő államok népeinek kötelező internacionalista barátságától élesen különböző kölcsönös rokonszenvet. Mindez egyedi színezetet adott a magyar–lengyel 1956 „legfelső szintű” történetének is, az egymásra ható és egymást befolyásoló politikai és társadalmi eseményeknek a két országban. Erről lesz szó ebben a munkában.

Kicsit visszatekintve az időben, államközi szinten a második világháború végével éledtek újjá az 1939–40-ben szétszaggatott – de több téren végig létező – magyar–lengyel kapcsolatok. Ha a meghatározó dátumokat nézzük: a diplomáciai viszonyt 1945. december 28-án állították helyre, majd 1955. február 13-án nagykövetségi szintre emelték. A történetírásban és a „népemlékezetben” ezerévesként emlegetett közös történelem és sorsközösség annyi fordulat után megint új szakaszba lépett. Azzal, hogy a Szovjetunió mind Lengyelországot, mind Magyarországot érdekszférájába vonta, és kikényszerítette saját diktatórikus társadalmi berendezkedésének átvételét, több tekintetben is kijelölte a kapcsolatok milyenségét. Ez leginkább az államközi szférát határozta meg, abban az értelemben mindenképp, hogy 1956-ig gyakorlatilag alig történt valami említésre méltó esemény a két ország hivatalos kapcsolatainak történetében.¹ Ezt támasztják alá többek között a varsói magyar

¹ A két ország viszonyának minőségét érzékletesen mutatja, hogy 1948 és 1958 között egyetlen államközi szerződést sem írtak alá, és a legfelső szintű hivatalos látogatások is a minimumra korlátozódtak. Kupiecki–Szczepanik (1995) 200., 209–211. p. Szükséges megjegyezni, hogy 1956 őszéig leginkább az érdektelenség tükröződött Varsó és Budapest vonatkozásában (is), míg – amint ez a jelen munkából kiviláglik – 1958 tavaszáig a következetes lengyel politikai magatartással magyarázható a diplomáciai távolságtartás.

nagykövetség, illetve a Magyar Külügyminisztérium által az 1958-as magyar–lengyel csúcstalálkozóra készített háttéranyagok is. *A kapcsolatok fejlődése a Magyar Népköztársaság és a Lengyel Népköztársaság között* címet viselő ötoldalas jelentésben például az 1950 és 1956 ősze közötti időszakról mindössze három, nem túlságosan lényeges megjegyzés szerepel.² A kétoldalú viszony hőfokát híven tükrözi az is, hogy az 1956 márciusában elhunyt lengyel pártvezető, Bolesław Bierut varsói temetésén jelen lévő magyar küldöttség élén Hegedüs András miniszterelnök állt, aki viszont a párhierarchiát tekintve „csupán” a Politikai Bizottság tagja volt.

Éppen 1956 tavaszától viszont némi pozitív változás vette kezdetét, kifejezetten budapesti kezdeményezésre. Az utazások megkönnyítése és a turistaforgalom fellendítése céljából lehetővé vált – néhány más szocialista államhoz, például Romániához hasonlóan – Lengyelországot is útlevél nélkül, az érvényes személyi igazolvány felmutatásával felkeresni.³ (A forradalom bukása után a Kádár-kormány visszaállította az útlevelet és a vízumkényszert, és csak a hatvanas évek elején törölték el.) Ugyancsak figyelemre méltó, hogy Varsó helyet kapott a gesztusértékű magyar külpolitikai nyitás más folyamataiban is. Az aktivizálódás kívánalma, nem meglepő módon, Moszkvában fogalmazódott meg 1955-ben, amikor a Szovjetunió Legfelső Tanácsa elsősorban a „népi demokráciákhoz” intézett felhívást tett közzé: „[...] teremtsenek egymással kapcsolatot a parlamentek, mert ezek a kapcsolatok jelentős mértékben hozzájárulhatnak a nemzetközi feszültség csökkentéséhez, a népek baráti kapcsolatainak kiépítéséhez.”⁴ A szocialista országokban különösen az ötvenes években statisztaszerepre kárhóztatott parlament alkalmas volt arra, hogy első lépésként hatékonyan szolgálja bármely két állam hivatalos kapcsolatainak megélénkítését vagy szorosabbra fűzését, a magasabb szintű kötelezettségvállalás terhe nélkül.

Az ilyen típusú utazásokon javarészt nagy létszámú – tíz-tizennégy fős – küldöttségek vettek részt, és a látogatások is hosszúra: átlagosan másfél-két hetesre nyúltak. A magyar országgyűlés delegációja 1956-ban – időrendben – Csehszlovákiában, a Német Demokratikus Köztársaságban, a Szovjetunióban és Romániában

² „Az 1950–53-as években jelentkező gazdaságpolitikai hibák és merevségek káros kihatással voltak a két ország kapcsolataira is. Ezt jelzi az a tény, hogy a KGST keretében 1950-ben megkötött lengyel–magyar hosszú lejáratú külkereskedelmi egyezmény – a népgazdasági tervek összehangolásának hiánya miatt – aránylag rövid ideig funkcionált, az árucseréforgalom pedig lényegében stagnált. Hasonló jelenségek mutatkoztak kulturális kapcsolataink terén is. Egyre fokozódó gazdasági nehézségeink miatt e téren is a pangás tünetei jelentkeztek. Már az említett évek merevsége bizonyos fokú feloldásának hatására született meg 1955 januárjában a lengyel és magyar tudományos akadémia közötti külön egyezmény. A két ország közötti kapcsolatok alakulásának jelentős állomása volt az 1955. május 14-én megkötött Varsói Szerződés, mely a NATO agresszív törekvéseinek az elhárítására létrehozta a szocialista országok szoros védelmi összefogását.” Magyar Országos Levéltár (MOL) M-KS 228. f. 32. cs. 14. ő. e.

³ *Szabad Nép*, 1956. június 18.

⁴ *Szabad Nép*, 1956. április 21.

járt, míg Budapesten fogadták a finn, illetve a lengyel parlamenti küldöttséget. Október végén került volna sor a jugoszláv szövetségi nemzetgyűlés képviselőinek magyarországi utazására, ez azonban a forradalom kitörése miatt elmaradt.

Ami a lengyeleket illeti, tízfős küldöttségük 1956. július 23-a és augusztus 6-a között tartózkodott Magyarországon, Stanisław Kulczyński, a szejm helyettes elnökének vezetésével. A balatoni kirándulással is fűszerezett országjárás valóban kellemes emlékekkel gazdagította őket, a varsói vezetés és a Kádár-kormány közötti, a forradalom megítélésével kapcsolatos nézetkülönbség, illetve a lengyel politikai távolságtartás miatt azonban a magyar fél vizontlátogatására egészen 1959 késő tavaszáig várni kellett.

„Népi demokratikus” képviselő – ott és itt

Budapest és Varsó diplomáciai kapcsolatainak 1945-ös újrafelvételét követően hamar helyreálltak a gazdasági, kereskedelmi és kulturális kapcsolatok is. Az „új korszak” igazi mérföldköve a Magyar és a Lengyel Köztársaság szovjet mintára kötött, 1948. június 18-án, a lengyel fővárosban aláírt barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződése volt. A (nagy)követek személye híven tükrözte ezt a változást – 1947-től 1956-ig sorrendben Révész Géza, Szántó Béla, Drahos Lajos és Szántó Zoltán vezette a varsói magyar (nagy)követséget. Közülük felkészületlenségével és alkalmatlanságával Drahos Lajos rítt ki a legjobban, aki elsőként töltötte ki a külügyi gyakorlatban szokásos négy évet (1951–55).⁵ Működése a magyar–lengyel diplomáciatörténet egyértelmű mélypontja. Amikor 1951 tavaszán Budapesten úgy határoztak, hogy őt küldik a népi Lengyelországba, a varsói magyar követség élére, Drahos 56 éves volt. Nyelveket nem beszélt, a diplomáciában teljesen járatlan volt. Kiválasztásakor a döntéshozókat egyetlen szempont vezérelte: a megbízhatóság, s nagyköveti tevékenysége pontosan tükrözte a „magyar népi demokrácia” káderpolitikáját és értékrendjét. A Drahos helyére a Magyar Dolgozók Pártja vezető köreiből „varsói száműzetésbe” érkezett Szántó Zoltán sokkal jobban megállta a helyét, a magyarországi politikai változások azonban 1956. június végén „hazaszóltották”. Ezután egy éven keresztül – a forradalom kirobbanása miatt, majd pedig mert a kádári vezetés hosszan kereste az „alkalmas személyt” – nem töltötték be a varsói magyar nagyköveti posztot.

⁵ Drahos 1913-tól szakszervezeti és szociáldemokrata aktivista volt, majd 1936-ban csatlakozott Demény Pál kommunista mozgalomához. 1945 és 1949 között a csepeli Weiss Manfréd-gyár üzemi bizottságának elnöke, illetve alelnöke. 1946-ban nyilvánosan szembefordult a letartóztatott Deménnyel. A két munkáspárt 1948. júniusi „egyesülését” követően az MDP Központi Vezetőségének tagja (1948–56), egyben parlamenti képviselő (1945–53), 1949 augusztusa és 1951 májusa között az Országgyűlés elnöke. Varsóból való visszatérése után a Vas-, Fém- és Villamosenergia-ipari Dolgozók Szakszervezetének elnöke. 1983-ban hunyt el Budapesten.

A lengyel vezetés ellenben, legalábbis a budapesti állomáshely tekintetében, mindig odafigyelt arra, hogy a kiválasztott a kötelező politikai megbízhatóság mellett valamelyest értsen a diplomáciához, és beszéljen idegen nyelveket. 1955 elején Adam Willman lett a Lengyel Népköztársaság budapesti nagykövete, aki tisztségét egészen 1959-ig töltötte be. Vegyész végzettséggel került a kohászati minisztériumból a külügyminisztériumba, ahol rögtön kinevezték a magyar fővárosba. Willman mind a magyar forradalom időszakában – melynek célkitűzéseivel kifejezetten rokonszenvezett –, mind a korai Kádár-korszakban kulcsszerepet játszott a magyar–lengyel kapcsolatok alakulásában.⁶ Rugalmas gondolkodásmódját bizonyítja, hogy 1956. október 22-én nem emelt kifogást az ellen, hogy a Budapesten tanuló lengyel egyetemisták részt vegyenek a másnapi tüntetésen. A forradalom iránti rokonszenve mellett pedig emberségét mutatja, hogy nem jelentette Varsónak: október végén a varsói tudományegyetem két magyar szakos hallgatója – Lidia Widajewicz és Hanna Linsenman –, akik korábban csoporttársaikkal érkeztek háromhetes tanulmányútra Magyarországra, megtagadták a visszatérést a csoporttal, és csatlakoztak a budapesti egyetemen létrehozott nemzetőregységhez. Így Willmannak köszönhető, hogy néhány héttel később mindkét lengyel diáklány nyugodtan visszautazhatott, semmiféle retorzió nem érte őket, folytathatták egyetemi tanulmányaikat is.⁷

Általában elmondható, a kapcsolatok alakulását lengyel részről jelentősen befolyásolta – és egyben sajátossá tette – az a tény, hogy a magyar–lengyel kulturális, gazdasági, kereskedelmi, sajtótudósítói stb. munka területén többségben voltak azok, akik 1939-től éveken keresztül lengyel menekültekként Magyarországon tartózkodtak. Gyakran innen származott magyar nyelvismeretük, és bár a kommunista Lengyelországot képviselték, túlnyomó részük nem felejtette el, ki nyújtott nekik egyedülként segítő kezét a világháború kitörésekor.

A magyar–lengyel (párt)politikai kapcsolatok alakításához a varsói magyar nagykövetség, Willman budapesti lengyel nagykövettel ellentétben, vajmi keveset tudott hozzátenni az 1956. november 4. utáni időszakban is. A Kádár-kormány diplomáciai képviselőinek tehetetlensége három okra vezethető vissza. Egyrészt – mint említettük – Szántó Zoltán hazatérte után, 1957 kora nyaráig csupán ideiglenes ügyvivő látta el a kötelező feladatokat, az új nagykövet, Katona János pedig – akit a londoni magyar követség éléről vezényeltek át a lengyel fővárosba – egyáltalán nem állt feladata magaslatán. Ráadásul a magyar forra-

⁶ Willman hazatérése után azonnal a római lengyel nagykövetség vezetője lett, akkreditálása egyben a Vatikánba is szólt (ez „kényes” helynek számított, s épp ezért nagy szakértelmet követelt). Karrierje csúcsát külügyminiszter-helyettesként érte el (1969–72); ezután Finnországban volt nagykövet, és az 1975-ös helsinki konferencián a lengyel küldöttség tagja.

⁷ Interjú Edward Liszewskivel, készítette Tischler János, 1994. 1956-os Intézet Oral History Archívuma (OHA), 617. sz.; illetve Interjú Hanna Linsenman-Kwaśniewskával, készítette Tischler János, 1994. OHA, 618. sz.

dalom napjaiban teljesen megszakadt a kapcsolat a budapesti központtal, ennek következtében a képviselő érdemi tevékenységet 1956 végéig szinte nem is folytatott, de azután is meglehetősen szokatlan légkörben kellett dolgoznia. Mindenképpen igyekezett bizonygatni hűségét a Kádár-kormány iránt, Budapestnek ugyanúgy, mint a velük szemben kezdetben rendkívül hidegen viselkedő – és fenntartásait kimutató – más kommunista nagykövetségeknek Varsóban. Nehezítette a varsói magyar képviselő helyzetét az is, hogy a hivatalos lengyel szervek gyakorlatilag megkerülték őket, minden ügyet Willman nagyköveten keresztül intéztek, párt- és állami vonalon egyaránt. A lengyel vezetés nyugodtan támaszkodhatott budapesti nagykövetségére és annak vezetőjére. Willmantól mindig tárgyilagos és helytálló jelentések érkeztek Varsóba, nem kozmetikázták a magyar bel- és külpolitikai élet egyetlen jelenségét sem. Ráadásul a lengyel nagykövetség kiterjedt kapcsolatai voltak a magyar közéletben, és jó viszonyt tartott fenn más diplomáciai képviselőkkel is.

Nem véletlen, hogy Kádár és köre nem tudta megbocsátani Willman forradalom alatti magatartását, s különösen azt, hogy a lengyel diplomata 1956. november 4-e után nem az új magyar vezetés szája íze szerint tájékoztatta feletteseit a magyarországi állapotokról és az MSZMP politikájáról, s szerintük éppen a nagykövet „félrevezető információs tevékenysége miatt” esett kútba a lengyel pártvezető, Władysław Gomułka annyira óhajtott látogatása 1957-ben. Gondoskodtak róla, hogy mindezt Willman tudomására hozzák – persze nem nyíltan, hanem közvetett módon. Az MSZMP Titkársága 1957. november 8-i ülésén megvitatta a Külügyminisztérium javaslatát a „Magyarországra akkreditált követségek és követségi beosztottak” kitüntetéséről. Az előterjesztés készítői négy „baráti” nagykövetségnek, a kínai, a keletnémet, a román és a lengyel misszióvezetőnek a Magyar Népköztársaság Zászlórendje I. fokozatát, hat követségi beosztottnak – egy-egy csehszlovák és román, valamint négy szovjet diplomatának – ugyanezen kitüntetés II., illetve III. fokozatát kívánták adományozni. Az indoklás szerint „a nevezett diplomaták az ellenforradalom időszakában és az utána következő időkben egyénileg is ténylegesen hozzájárultak országaik és a Magyar Népköztársaság kapcsolatainak erősítéséhez, a szocializmus ügyének megvédéséhez, a magyar nép megsegítéséhez, a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány helyzetének megszilárdításához és az ellenforradalom által okozott károk helyreállításához”. A Titkárság egyetértett a betérjesztett személyek névsorával, egyetlen kivétellel: Willmant nem tartotta méltónak a kitüntetésre.⁸ A döntés kézhezvétele után Horváth Imre külügyminiszter levelet írt a Politikai Bizottságnak: kérte, hogy a testület bírálja felül a Titkárság határozatát, és járuljon hozzá Willman kitüntetéséhez. Arra hivatkozott, hogy a lengyelek – mind az állam, mind a társadalmi szervek – helyzetükhöz képest komoly gazdasági segítséget nyújtottak, s „az ellenforradalmi eseményeket követően” nagy gondot fordítottak arra, hogy

⁸ MOL MK-S 288. f. 7. cs. 16. ó. e.

a magyar féllel szemben vállalt szén- és energiaszállítási kötelezettségeiknek maradéktalanul eleget tegernek. Éppen ezért „Willman lengyel nagykövet kitüntetését a lengyel Párt és kormány nem személyi, hanem politikai kérdésnek fogja tekinteni”. Megemlítette azt is, hogy Willman mint a budapesti diplomáciai testület második doyenje „fontos feladatot látott el, és hasznos szolgálato-
kat tett”.⁹ A Politikai Bizottság azonban hajthatatlan maradt, s egy hónappal a levél kelte után, december 11-én „Ságvári Ágnes elvtársnő”, az MSZMP KB Irodájának vezetője szóban közölte a Külügyminisztériummal, hogy „Willman nagykövet kimarad”, így az Elnöki Tanácsnak hat nappal később megküldött kitüntetési listán valóban nem is szerepelt a neve.¹⁰

A lengyel pártvezetés és az 1956-os magyar forradalom

Közismert, hogy 1956 őszén jelentős változások mentek végbe a Visztula mentén. Október 19-e és 21-e között tartotta ülését a Lengyel Egyesült Munkáspárt Központi Bizottságának 8. plénuma, ahol Moszkva kezdeti tiltakozása ellenére és egy szovjet fegyveres beavatkozás fenyegető árnyékában a párt élére a korábban „jobb-
oldali-nacionalista elhajlóként” megbélyegzett és bebörtönzött Władysław Gomuł-
kát választották. A hatalomba ily módon visszatérő Gomułka meghirdette a „szocializmus lengyel útját”, amelynek lényege ekképp foglalható össze: a Szovjetunió által nyújtott „függetlenséget” maximálisan megtartani és ameddig lehet, tágitani, következetesen felszámolni a sztálini időszak maradványait, nemzeti jelleget kölcsönözni a szocialista építésnek.

A program mozgósító erővel hatott a Duna mentén: az október 23-i budapesti felvonulás a „lengyel október” melletti szolidaritási tüntetésként indult, ezt jelképezte a demonstráció egyik fő helyszíne, a közös hős, Bem tábornok szobra, illetve a jelszó, amely tömören megfogalmazta a magyar emberek követelését: „Lengyelország példát mutat, kövessük a magyar utat!”¹¹ A két országban zajló események tényleges összekapcsolódására 24-én került sor Varsóban, azon a többszázazres, Gomułka támogatására szervezett nagygyűlésen, mely az 1956. októberi lengyelországi változások tetőpontját jelentette. Néhány egyetemista csoport, az előző napi budapesti tüntetésekről értesülvén, magyar zászlóval vonult ki a térre, ami az összegyűlték körében nagy tetszést váltott ki.¹² A gyűlés végeztével több mint kétezer ember – akikhez útközben még néhány ezren csatlakoztak – „a Magyar Nagykövetség elé vonult, hogy kifejezze szolidaritását a

⁹ MOL KÜM TÜK Lengyelország XIX–J–1–ny 1. d. 73/HI/1957.

¹⁰ MOL KÜM TÜK Lengyelország XIX–J–1–ny 1. d. 68/HI/1957.

¹¹ A jelszó azt is hangsúlyozta, hogy nem más országok példájának szolgálai másolásáról van szó, hanem minden nemzetnek a saját útját kell járnia.

¹² Interjú Emanuel Planerrel, a Lengyel Rádió Tájékoztató Osztálya egykori vezetőjével, készítette Tischler János, 1993. OHA, 572. sz.

magyar nemzettel”. Végül az egyik tüntető csoport a belvárosban „rövid gyűlést tartott Varsó–Budapest–Belgrád jelszóval”.¹³

A harmadik helyszín, ahol a lengyel és a magyar események egy ideig párhuzamosan napirenden szerepeltek: Moszkva. Mint ismeretes, a testvérpártok képviselőit eredetileg azért hívták 1956. október 24-re a szovjet fővárosba, hogy Nyikita Hruscsov – aki vonakodva egyezett bele a szovjet csapatok október 23-i bevetésébe Budapesten, mert még nem zárta ki az esetleges lengyelországi szovjet katonai intervenciót – tájékoztatást adjon néhány nappal korábbi varsói tárgyalásairól, de az ülés napirendjén már a lengyel és a magyar helyzet szerepelt, s ez utóbbi jóval hangsúlyosabban. A „lengyelországi felfordulást” – amely a robbanás lehetőségét magában hordozó veszély ellenére mégiscsak békés úton oldódott meg – villámgyorsan követték a magyar események. Hruscsov számára épp a magyar forradalom tette világossá, mennyi kellemetlen következménytől mentesítette a Szovjetuniót a lengyel válság politikai megoldása. A forradalminak nevezett lengyel október történetének fényében nem csoda, hogy Lengyelország és az 1956-os magyar forradalom között különleges „viszony” alakult ki.

A LEMP új vezérkara megkülönböztetett figyelemmel követte a „magyar október” eseményeit, amelyekről több információ csatornán keresztül is tudomást szerezhettek. A legfőbb forrás a budapesti lengyel nagykövetség rejtjelezett táviratainak sora volt: 1956. október 23-a és november 4-e között hatvan (!) táviratot küldtek Budapestről Varsóba, a lengyel külügyminisztériumba. Willman nagykövet objektív és kimerítő helyzetjelentéseket írt, a lengyel vezetés neki köszönhetően viszonylag pontosan nyomon követhette, mi is történik Magyarországon. Részletes táviratokat olvashattak arról, hogyan zajlott le az október 23-i tüntetés, felmérhették, mekkora rokonszenvvel viseltetik Budapest lakossága a lengyel változások iránt.¹⁴ Mindez hozzájárult ahhoz, hogy Varsóban nem tekintettek elutasítónak a magyar forradalomra, és néhány nappal később a közvetlen kapcsolatteremtést sem nehezítették különösebb akadályok az új magyar vezetéssel.

A budapesti lengyel nagykövetség rejtjelezett táviratainak címettjei között, a bevett gyakorlatnak megfelelően, szinte kivétel nélkül ott szerepelt a Politikai Bizottság és a Titkárság, vagy név szerint a két testület tagjai Gomułka első titkárral és Cyrankiewicz miniszterelnökkel az élen. Ők rendszeresen olvasták, sőt megjegyzéseikkel látták el a jelentéseket, és minden forrást megragadtak a minél pontosabb és hitelesebb tájékozódás érdekében.¹⁵ Ilyen forrásnak számított a Lengyel Rádió, a PAP hírfügynökség, valamint a két intézmény sajtófigyelő szolgálata által

¹³ Tischler (1996) 157. sz. dok. 203–204. p. A válogatást alapvető hivatkozásként használtam, az abban olvasható iratokat nem levéltári jelzetük, hanem könyvbeli oldalszámuk alapján adom meg. A kötetben nem szereplő források esetében természetesen a levéltári jelzeteket tüntettem fel.

¹⁴ Willman nagykövet budapesti jelentéseit lásd Tischler (1996) 32–137. p.

¹⁵ Interjú Emanuel Planerrel, a Lengyel Rádió Tájékoztató Osztálya egykori vezetőjével, készítette Tischler János, 1993. OHA, 572. sz.

mindennap összeállított, szigorúan belső használatra készített, a kiemelt külföldi rádióadók és sajtótermékek legfontosabb tudósításait, elemzéseit tartalmazó tájékoztató. Az ily módon a Politikai Bizottsághoz Budapestről eljutó hírek mellett a még erőtlen pártvezetésre nyomást gyakorolt a honi közvélemény, amely a magyar forradalomban teljes azonosságot vélt felfedezni a „lengyel forradalommal”, és ekkor már tömeges veradással segítette a „magyar testvéreket”. Ez a kettős hatás megmutatkozott a Politikai Bizottság október 28-i ülésén is. A kétségtelen változások útjára lépett Lengyelország régi-új vezetői támaszt, szövetségést kerestek a szovjet tömb országai között, amelyekben akkor még a „sztálinista vonal” volt a meghatározó. Ezt a szövetségést Magyarországon vélték felfedezni. A magyar forradalom egyúttal megosztotta az addig csak a lengyelekre nehezedő, erőteljes moszkvai politikai és részben katonai nyomást a két ország között. A lengyelek így könnyebben véghez vihették a már említett elodázhatatlan változásokat, például Konstanty Rokossowski szovjet-lengyel marsall leváltását a nemzetvédelmi miniszteri tisztségről, a szovjet tisztek és katonai tanácsadók hazaküldését.

A LEMP Politikai Bizottsága október 28-i ülésén határozta el, hogy felhívást intéz a magyar nemzethez.¹⁶ Erre annál inkább szükség volt, mert az október 23-át követő napokban a lengyel vezetés hallgatott, hiszen az egymásnak is gyakran ellentmondó hírek özönében, Willman nagykövet minden igyekezete ellenére sem tudta pontosan, mi is történik valójában Budapesten. Ugyanakkor tovább már nem lehetett hallgatni, főként úgy nem, hogy a *Trybuna Ludu*, a LEMP központi orgánuma és az ennek megfelelő különböző vajdasági pártlapok – az illetékes szervek engedélyével vagy az ekkor tökéletesen talaját vesztett cenzúra tehetetlenségét kihasználva – vezércikkekben üdvözölték a magyar felkelést, és tettek hitet mellette. Egy ilyen felhívás a „támaszkeresés” mellett jótékony hatást gyakorolhatott a magyar forradalom – és közvetve a lengyelországi helyzet – konszolidációjára.

Ugyanezen a napon Gomułka megbízásából kétfős küldöttség indult Varsóból Budapestre, hogy közvetlenül tájékozódjon a helyzetről. Feladatul szabták számukra azt is, hogy a lengyel pártvezetés érdekeit figyelembe véve igyekezzenek lehetőség szerint elejét venni a magyar forradalom további jobbratulódásának, kíséreljék meg rábírní Nagy Imrét és Kádár Jánost a változások lezárására az adott szinten. Emellett ez a látogatás jó alkalom volt arra, hogy támogatásukról biztosítsák az új magyar vezetést, és egyértelműen elítéljék azt, hogy a „közrend helyreállítása céljából” Gerő Ernő segítségül hívta a szovjet csapatokat. A lengyel vezetők – a magyar forradalom fejleményeinek ismeretében – örülhettek, hogy a náluk kialakult válsághelyzetben ilyesmire nem került sor. Ebben az időszakban maga Gomułka is gyakran hangoztatta, milyen nagyra értékeli a lengyeleknek az októberi napokban tanúsított politikai higgadtságát.

A küldöttséget Marian Naszkowski külügyminiszter-helyettes és Artur Starewicz, a Központi Bizottság póttagja (majd nem sokkal később a KB mellett

¹⁶ Tischler (1996) 133. sz. dok. 152. p.

működő Sajtóiroda vezetője) alkotta. Amint megérkeztek Budapestre, rögtön kapcsolatba léptek a magyar vezetéssel, és ezt tudatták a LEMP Politikai Bizottságával.¹⁷ Azt nem lehet tudni, hogy a PB-ülésen említett felhívás szövege diplomáciai csatornán jutott-e el a budapesti lengyel nagykövethez, vagy ez a kétfős küldöttség vitte magával, mindenesetre Willman Varsóból azt az utasítást kapta, hogy azonnal fordíttassa le a felhívást, mert a másnapi magyar újságokban meg kell jelennie.¹⁸ Éjfélkor Willman a lengyel eredetit és a magyar szöveget átadta Nagy Imrének és Kádárnak, akik arra kérték a nagykövetet, tolmácsolja „forró köszönetüket” a lengyel testvérpárt vezetőinek az irántuk tanúsított nagy együttérzésért és a segítségért.¹⁹ Nekik a lengyel támaszra volt szükségük. Október 29-én valóban az összes lengyel napilap és a *Szabad Nép* is közzétette a LEMP felhívását a magyar nemzethez.

Ennek megerősítéseként a LEMP KB Szervezési Osztálya ezen a napon valamennyi vajdasági pártbizottsághoz leiratot intézett, mely szerint a következő napokban zajló gyűléseken ezt a „magyar testvérekhez” szóló felhívást fel kell olvasni. Hozzá tették, ha kifejezetten a magyarok iránti támogatás céljából hívnának össze bármiféle tömegrendezvényt – Gomułka egyértelmű kívánsága ellenére, aki azt óhajtott, hogy a lengyelek térjenek végre vissza hétköznapi teendőikhez –, a felhívás felolvasása után győzzék meg az egybegyűlteket: nyilvánítsák ki egyetértésüket a felhívásban megfogalmazott gondolatokkal.²⁰ Ezzel kísérelték meg csillapítani a gyűlések hangulatát, és saját megerősödésükig ideiglenesen még fel tudták maguk mögött sorakoztatni a további demokratizálás radikálisabb szószólóit is.

Az új lengyel pártvezetés valóban sok azonosságot vél felfedezni a lengyel és a magyar változások között, ezért támogatta ezekben a napokban Nagy Imrét és Kádárt. De ekkor még belpolitikailag is támaszra volt szüksége – amelytől később majd meg kellett szabadulnia –, és gyenge lévén, sok – rendezett körülmények között nehezen elképzelhető – kompromisszumot kellett kötnie. Amikor október 29-én Gomułka lapszerkesztőkkel találkozott, nem rejtette véka alá jelenlegi erőtlenségüket és a konszolidáció irányába tett, egyelőre kevés sikert hozó, mérhetetlen erőfeszítéseiket.

A magyarokhoz intézett felhívást Gomułka és Józef Cyrankiewicz miniszterelnök (együttal a PB tagja) írták alá. Ebben először kifejezték a vérontás és a Budapestet ért súlyos pusztítás miatti fájalmukat, majd felszólították a magyarokat a „testvérgyilkos harc” mielőbbi beszüntetésére. Az üzenet így folytatódik: „Ismerjük a magyar nemzeti kormány programját: a szocialista demokráciának, a jólét növelésének, a munkástaná-

¹⁷ Uo. 16. sz. dok. 44. p.

¹⁸ Interjú Adam Willman egykori budapesti lengyel nagykövettel, készítette Tischler János, 1991. OHA, 571. sz.

¹⁹ Tischler (1996) 18. sz. dok. 45. p.

²⁰ Uo. 139. sz. dok. 158. p.

csok megalakításának, a szovjet csapatok Magyarországról való kivonásának és a lenini egyenjogúsági elvek alapjára helyezett szovjet–magyar barátságnak a programját. Távol áll tőlünk, hogy beavatkozzunk belső ügyeitekbe. Úgy véljük azonban, hogy ez a program megfelel a magyar nép, az egész béketábor érdekeinek. [...] Úgy gondoljuk, hogy a magyar nemzeti kormány programját csak azok vethetik el, akik Magyarországot le akarják téríteni a szocializmus útjáról. [...] Ti is, mi is ugyanazon az oldalon állunk – a szabadság és a szocializmus oldalán. [...] Legyen úrrá a béke Magyarországon, a béke és a nép egysége, amely annyira szükséges számotokra, hogy megvalósíthatóak a demokratizálás, a haladás és a szocializmus széles körű programját, amelyet nemzeti kormányok kitűzött.²¹

Különösen szembetűnő ellentmondás rejlik abban a mondatban, amelyben a lengyel vezetés helyesli a szovjet csapatok kivonását Magyarország területéről, ugyanis ezt Lengyelország vonatkozásában elképzelhetetlennek tartották. Az egyre erőteljesebb követelésekre október végén Gomułka még csak azt válaszolhatta, hogy Magyarország geopolitikai helyzete teljesen eltér Lengyelországtól, és akik ezt követelik, azok a belső és a külső reakció kezére játszanak, amely ugrásra készen várja, hogy a helyzetet a maga javára használhassa ki.²² Szükség volt még némi időre és néhány nagy jelentőségű eseményre ahhoz, hogy a lengyel pártvezető megtalálja az ideillő és később hosszú évekre használatba vett formulát a „lengyel államérdekről”.

Október 29-én este Gomułka sok programja mellett ellátogatott a varsói Műszaki Egyetemre, és találkozott a hallgatókkal, akik rendkívül aktívak voltak a „lengyel október” napjaiban. Az egyetemisták számos kérdése között az is szerepelt, vajon a Magyarország iránti szolidaritás jeleként nem kellene-e Lengyelországban nemzeti gyászt elrendelni. A KB első titkára ezt elvetette, egyúttal kijelentette, hogy ami Magyarországon végbement, az a magyarok számára dicsőséges és boldog eseményként vonul majd be a történelembe, és Lengyelország mellett, hogy együtt érez a magyarokkal az elszenvedett emberi és anyagi veszteségek miatt, örül annak, hogy Magyarország lerázta a szolgaság, a rabság láncait, és Lengyelország lehetőségeihez képest segítséget fog neki nyújtani.²³ A válasz meglepedéssel töltötte el az egyetemistákat, de Gomułka kijelentése egyáltalán nem volt üres frázis. Ezt az előző és a következő napok eseményei is bizonyították, amikor a lengyel pártvezetés és a kapcsolódás közös pontjait keresve „lehetőségeihez képest” valóban igyekezett politikai segítségben részesíteni Magyarországot. Nem támasztott adminisztratív akadályt (nem is tudott volna) az elé sem, hogy a lengyel sajtó valóságként számoljon be a magyar forradalomról, és annak célkitűzéseivel egyetértő írások,

²¹ A LEMP KB felhívása a magyar nemzethez. *Szabad Nép*, 1956. október 29. Közli Nagy E. (1989).

²² Archiwum Akt Nowych (AAN, Újkori Iratok Levéltára) KC PZPR, 237/V–840. Przemówienia Wł. Gomułki, 20.10–23.11. 1956.

²³ Kula (1992) 140. p.

felhívások és táviratok lássanak napvilágot. Ugyancsak nem akadályozták a lengyel társadalom alulról és önkéntes alapon szervezett, az egész országra kiterjedő segélyakcióját (véradás, pénz-, élelmiszer- és gyógyszergyűjtés) a „tragikus sorsú és szabadságukért harcoló magyar testvérek” támogatására. Ez volt a legelső és a legnagyobb mértékű külföldi segítség a magyar forradalom napjaiban.

Az október 28-án Budapestre érkezett kétfős lengyel küldöttség – Naszkowski és Starewicz – még aznap megbeszélést folytatott Nagy Imrével és Kádárral, valamint Szántó Zoltánnal és Horváth Mártonnal, a *Szabad Nép* főszerkesztőjével. A találkozóról a lengyel fél többoldalas rejtjelezett jelentést küldött egyenesen Gomulának és Adam Rapacki külügyminiszternek, egyben a PB tagjának saját budapesti diplomáciai képviselőitől. A titkos távirat a magyar beszélgetőpartnerek által adott, az előző napok történéseit és a kibontakozás lehetőségét megfogalmazó objektív helyzetleírás. A lengyel küldöttség szerint „a pártvezetésből senki sem tudott említeni nekünk egyetlen reakciós központot sem, sőt a mozgalom kifejezetten antikommunista és antiszocialista jellegéről tanúskodó tényeket sem a fővárosban”, ugyanakkor a magyar vezetők egyetértettek abban, hogy „a harc elhúzódásának minden napja, minden órája elkerülhetetlenül a reakciós és antikommunista söpredéket helyezi a felkelő mozgalom élére”.²⁴ Starewicz úgy látta, hogy a valóban a demokratizálásért és a „szocializmus megjavításáért” folytatott békés küzdelem akkor fajult el végletesen, amikor a szovjet hadsereg közbeavatkozott. Ez vezetett az egész mozgalom jobbrtolódásához és szembefordulásához a párttal. A szovjet beavatkozás a Magyar Dolgozók Pártját is megbénította, sőt a párttagság nagy része is a másik oldalra állt.²⁵

A Budapesten látottak alapján a tágabb lengyel vezetés két tagja személyesen is szembesülhetett azzal, hogy a 8. plénum idején fellépő krízis vértelen megoldása milyen katasztrófától mentette meg országukat és pártjukat, hiszen ők is tisztában voltak azzal, hogy a szovjet csapatok varsói bevonulása esetén – a mindennemű konfrontációt elkerülni kívánó józan megfontolások ellenére is – Lengyelországban elemi erejű felkelés tört volna ki, amelyen a LEMP ugyanúgy képtelen lett volna úrrá lenni, mint Magyarországon az MDP.²⁶ Csakhogy egy esetleges fegyveres harc lengyel földön jóval nagyobb arányokat öltött volna, felszakítva a háború ütötte, épphogy behegedt sebeket.

Naszkowski és Starewicz következő, szintén Gomulához intézett október 29-i rejteltávirata már jóval pesszimistább hangvételű. A jelentés a helyzet általános rosszabbodásáról számol be, láthatóan közvetlen élmények hatására írták.²⁷ Ugyan-

²⁴ Tischler (1996) 19. sz. dok. 45–47. p. Természetesen a két lengyel küldött – a protokollszabályoknak megfelelően, de nyilvánvalóan elsősorban azért, mert a magyar vezetőket szerfelett érdekelte a közvetlen tájékoztatás – hosszabb beszámolót adott arról, mi is történt Lengyelországban néhány nappal korábban. Rainer (1999) 283. p.

²⁵ Tischler (1992) 277–278. p.

²⁶ Uo.

²⁷ Tischler (1996) 20. sz. dok. 47–48. p.

ezen a napon a két lengyel küldött a szovjet nagykövetségen találkozott az éppen Budapesten tartózkodó Mikojannal és Mihail Szuszlovval, akik szándékaikról nem tudtak vagy nem akartak egyértelműen nyilatkozni, annyit mondtak, hogy minden attól függ, vajon a Nagy Imre-kormánynak sikerül-e ellenőrzése alá vonnia az eseményeket.²⁸

Naszkowski és Starewicz október 30-án tért vissza Varsóba, és a Politikai Bizottság ülésén még aznap beszámoltak magyarországi tapasztalataikról.²⁹ A beszámoló egyesek szerint a magyarországi konszolidációt illetően megnyugtatta Gomulákat, mások szerint továbbra is kaotikusnak látta a helyzetet, és nem nagyon titkolta nyugtalanságát. Legalább ennyire lényeges, hogy fontosnak tartották tájékoztatni a lengyel közvéleményt is, s ezért Starewicz röviddel visszaérkezése után a Lengyel Rádió riporterének felelt arra a kérdésre, mit látott Magyarországon. Hangot adott meggyőződésének: a szovjet csapatok kivonulása után megkezdődhet a Nagy-kormány programjának megvalósítása.³⁰

1956. november 1-jén délelőtt a szovjet–lengyel határ mentén fekvő Bresztben Hruscsov, Malenkov és Molotov találkozott a Gomulka vezette háromfős lengyel küldöttséggel. A szovjet fél tájékoztatta őket a küszöbönálló magyarországi intervencióról, amelyről a végleges döntést október 31-én hozták meg Moszkvában.³¹ A lengyelek „különvéleményüket” hangoztatták, hiszen azt fenntartások nélkül nem fogadhatták el, hogy az ilyen jellegű válságokat – mint a magyar (vagy tizenkét nappal korábban a lengyel) kérdés – egy idegen hatalom egyszerűen saját fegyveres erejével intézzen el. A szovjet delegáció Bresztből telefonüzenetet küldött Moszkvába a találkozóról, amely szerint „nem alakult ki teljes egyetértés”, a lengyeleknek az a véleménye, hogy ez magyar belügy, és nem szabad beavatkozni. Ugyanakkor azzal Gomulákék is egyetértettek, hogy Magyarországon nagyon súlyos a helyzet, valóban felütötte a fejét a reakció, komolyan fennáll az ellenforradalom veszélye, és tisztában vannak azzal, hogy egy esetleges szabad választáson a „magyar kommunista párt” legjobb esetben is csak nyolc-tíz százalékot kapna. Éppen ezért az volt a véleményük, hogy „fel kell fegyverezni a magyar munkásokat, hadd tartsák meg a fegyvert”.³² Azt is javasolták, ne vonják ki a szovjet csapatokat Magyarországról, de azok ne kezdjenek katonai hadműveletekbe; engedni kell, „hadd leplezze le magát a Nagy-kormány, amely ellenforradalmi álláspontot foglalt el, és akkor majd maga a magyar munkásosztály dönti meg”. Hruscsov ezt azzal utasít

²⁸ Tischler (1992) 278–279. p.

²⁹ Tischler (1996) 134. sz. dok. 153. p.

³⁰ Archiwum Polskiego Radia i Telewizji (APRT, Lengyel Rádió és Televízió Archívuma), Polityczne Nagrania Archiwalne (Archív Politikai Felvételek), 4351/3, Muzyka i Aktualności (Zene és aktualitások), 30. 10. 1956.

³¹ Lengyelországnak a szovjet tömbön belüli különös jelentőségére utal, hogy Hruscsov először a lengyeleket értesítette személyesen a kommunista csatlóspártok vezetői közül, majd Bresztből repült Bukarestb.e, aztán Szófiába, s onnan Titóhoz Jugoszláviába.

³² Szereda–Rainer (1996) 66. p.

totta el, hogy a válság így nagyon sokáig eltarthat.³³ Ekkor a lengyelek a beavatkozás ellen gyenge érveként azt hozták fel, hogy a szovjeteknek hosszan tartó partizánháborúval kell számolniuk Magyarországon.³⁴

A feltételezés erőtlensége nem abban rejlett, hogy vajmi kevés volt a valóság alapja, hanem abban, hogy ismerve a szovjet vezetést, Gomułka és elvtársai is tökéletesen tudták: ha a világhatalmi pozíciókról van szó, az emberveszteség nagysága egyáltalán nem visszatartó erő a Szovjetunió irányítói szemében. Mindazonáltal a szovjet döntést, noha végül nem jutottak egyetértésre, más egyebet nem tehetvén, ők is tudomásul vették. Viszont két és fél hónappal a találkozó után, 1957. január 11–12-én Csou En-laj kínai miniszterelnökkel tárgyalva Gomułka úgy összegezte a breszti megbeszélések tartalmát, hogy a szovjet elvtársak saját szándékukról egyetlen szót sem szóltak, csak azt kérdezték meg tőlük, hogyan ítélik meg a magyarországi helyzetet. Erre ők azt válaszolták, ebben a bizonytalanságban a szovjet csapatoknak ott kell maradniuk, ahol jelenleg is állomásoznak, abból az alapelvből kiindulva, ezek az egységek a legjobb biztosítékai annak, hogy a „horthysta reakció” nem veszi át a hatalmat, és nem fogja kiszakítani Magyarországot a szocialista blokkból. Legfőbb gondjuk az volt – tette hozzá mindehhez a LEMP KB első titkára –, hogy az új magyar kormány (a Moszkvában felállítandó magyar kormány – T. J.) támaszt találjon a munkásosztályban.³⁵

Gomułka annyiban nem állított valótlanul kissé későbbi visszaemlékezésében a breszti találkozóról, hogy saját politikai nézetrendszere alapját valóban a szovjet csapatok – az ő esetében: lengyelországi – jelenléte képezte, hiszen véleménye szerint – a tagságon kívül – ez volt a legtöbb kommunista rendszer létezésének feltétele a Varsói Szerződésben. Álláspontját a vezetés minden tagja osztotta. Gomułka egyébként november elejéig önellenmondásban is volt, mivel addig a Nagy Imre-kormány szovjet csapatkivonásra vonatkozó programpontjának támogatásával precedenst teremtett, amit ráadásul a lengyel sajtó széles körben visszhangzott is. Így egyre nehezebben magyarázhatta meg odahaza, ha Magyarországról lehet, akkor Lengyelországból miért ne lehetne a szovjet hadsereg egységeit kivonni? A breszti szovjet közlés ugyanakkor, minden negatívuma ellenére, egyedülálló adut adott a kezébe, mert politikai meggyőződését ettől kezdve taktikázás nélkül egyértelművé tehetta a „lengyel államérdekre” hivatkozva, amely a két alappillér mellett – a szovjet csapatok jelenléte, az ország varsói szerződésbeli tagsága – az 1945-ben alapjaiban átrajzolt lengyel határok megváltoztathatatlanágát is magában foglalta. Gomułka azzal zsarolta meg a társadalmat, hogy a „lengyel államérdek” figyelmen kívül hagyása vagy megsértése Magyarország tragikus sorsára juttatja Lengyelországot is, ezt pedig egyetlen józanul gondolkodó lengyel sem akarhatja. Ezért az egyetlen helyes megoldás, ha egy ilyen veszterhes külpolitikai helyzetben a nép felsorakozik a LEMP mögött. A „magyar testvérek” iránt a társadalomban, de még a párttagok között is megnyilvánuló hatal-

³³ Uo. 68. p.

³⁴ Tischler (1996) 145. sz. dok. 175–179. p.

³⁵ Tischler (1994) 157. p.

mas és sok formában jelentkező rokonszenvet a pártvezetés éppen a „magyar tragédiára” mutatva tudta nagyon hatékonyan egyre szűkebb mederbe terelni, elősegítve ezzel a Gomułka-féle rendszer megszilárdítását.

A „lengyel államérdek” ilyen nyílt megfogalmazása először a LEMP KB november 1-jén kelt, a lengyel nemzethez intézett felhívásában jelent meg, és szintén ebben található az aznap délelőtt Bresztben a lengyelek által Hruscsovnak kifejtett „különvélemény” is, amelynek nyilvánosságra hozatalát ugyanakkor a lengyel vezetés fontosnak ítélte. A breszti találkozót jelentőségét mutatja, hogy néhány órával később jórészt csak azért ült össze a Politikai Bizottság – a „breszti hármakkal” kiegészülve –, hogy megvitassa a Magyarországgal kapcsolatos új fejleményeket. Az ülésről készített jegyzőkönyv szerint első napirendi pontként áttekintették „a magyarországi politikai helyzetet és a szovjet csapatok Magyarországra való bevonulásának ügyét”, s a „PB negatívan nyilatkozott a Szovjetunió magyarországi fegyveres intervenciója ügyében”. A napirendhez kapcsolódó határozatban az áll, hogy egy, a nemzethez intézett felhívásban közzé kell tenni a párt álláspontját, miszerint „Magyarországon a néphatalom és a szocializmus vívmányainak védelmét és fenntartását a magyar népnek, nem pedig külső intervenciónak kell megoldania”. Elhatározták azt is, hogy november 2-án a különböző párttaggyűléseken fel kell olvasni a Politikai Bizottság által készített, a párt álláspontját kifejtő tájékoztatót a magyarországi helyzetről és a lengyel–szovjet kapcsolatokról.³⁶

A két szöveg – a lengyel nemzethez intézett felhívás, illetve a párttagoknak szóló tájékoztató – megfogalmazására Jerzy Morawski PB-tag irányításával szerkesztőbizottságot hoztak létre. A Központi Bizottság felhívásának másik, a jegyzőkönyvben nem szereplő célja az volt, hogy „hideg vizet öntsenek a túlságosan felforrósodott lengyel fejekre”,³⁷ mivel Gomułka emlékezetes október 24-i ajánlása – „elég a gyűlésezésből, lássunk hozzá a mindennapi munkához!” – ellenére még erősen hullámozottak a „lengyel október” és a valamivel később a magyar forradalom által felszabadított érzelmek. A felhívás – amely Gomułka jóváhagyása után másnap meg is jelent a lengyel újságokban – Magyarországra vonatkozó szakasza elítélte az MDP korábbi, a munkásosztály és a nemzet többségének akaratával szembeálló vezetését, amiért a demokratizálás helyett a szovjet csapatokat hívta segítségül. A folytatásban hangsúlyozták az egyre növekvő ellenforradalmi veszélyt, rámutattak a magyar helyzet kaotikus voltára, s megemlégtették, hogy a „reakciós bandák önbíráskodásokat követnek el, és bestiális módon gyilkolják a kommunistákat”. Lengyelország nevében határozottan elítélték a Magyarországot katasztrófa felé sodró reakciós erőket, kifejezve egyúttal reményüket, hogy a magyar munkásosztály és a dolgozó tömegek képesek egyesülni, és így a „reakció mérnyleteit elhárítani”. Ezt követte a PB-ülésen megfogalmazott határozat az idegen beavatkozás helytelenségéről, majd a Központi Bizottság felhívása áttért annak taglálá-

³⁶ Tischler (1996) 135. sz. dok. 153–154. p.

³⁷ Interjú Jerzy Morawskival, a LEMP PB egykori tagjával, készítette Tischler János, 1991. OHA, 473. sz.

sára, hogy a szovjet hadsereg a potsdami egyezmény alapján, az NDK-ban lévő csapatok utánpótlási vonalait biztosítandó állomásozik lengyel területen. Így kivonásuk Lengyelországból mindaddig elképzelhetetlen, amíg Németországgal a békeszerződés meg nem születik, vagy amíg mind a négy nagyhatalom egyidejűleg ki nem vonja csapatait német földről. Az utánpótlási vonalak biztosításán kívül éppen a szovjet csapatok lengyelországi jelenléte védi az ország nyugati határait a német revíziós étvággyal szemben, de itt tartózkodásuk feltételeit és körülményeit megfelelő jogi formák szabályozzák majd, amelyekről a lengyel vezetés megállapodást fog kötni a szovjet kormánnyal. Végezetül a párt leszögezte: a nemzetközi viszonyok ismeretében a szovjet csapatok kivonásának követelése ellentétes a legalapvetőbb lengyel államérdekkel, valamint a mostani időszak nem a tüntetéseket és a gyűléseket, hanem a nyugalmat, a feyelmet és a felelősségtudatot követeli meg, ez „a pillanat legfontosabb parancsa”.³⁸

A taggyűléseken felolvasott, „szigorúan bizalmas” megjelölésű tájékoztató – amelyet Gomulka ugyancsak személyesen hagyott jóvá – alapvonásaiban nem különbözik a sajtóban közzétett felhívástól, eltérések csak a megfogalmazásokban mutatkoznak. A Magyarországról szóló részben az áll, hogy a Központi Bizottság előtt nem ismeretesek azok az okok, amelyek kiváltották a szovjet csapatok újabb beözönlését Magyarországra, a KB csak azt tudja, hogy a magyar nemzet szabadságért és demokráciáért folytatott harca során – amit a lengyel nemzet „forrón támogatott” – szóhoz jutottak a helyzet destabilizálására törekvő erők is. A november 1-jei PB-határozat e helyütt úgy jelent meg, hogy idegen csapatok fegyveres beavatkozása az anarchia, a gyilkosságok és az önbíráskodások ellenére helytelen cselekedet – még ha a szabadság és a szocializmus nevében teszik is –, ha a magyar nemzet és a magyar munkásosztály nem kívánja. A lengyel belpolitikai viszonyokat taglaló részben a Központi Bizottság megállapította: az októberi krízis idején tanúsított megfontolt bátorság óvta meg Lengyelországot Magyarország sorsától, emellett az ország nem nagyhatalom, hanem egy olyan állam, amely nem is olyan régen megismerte a háború összes borzalmát, embervesztése milliókra rúgott, területe pedig romhalmazzá vált. Ez még egyszer nem ismétlődhet meg, ezért kerülni kell a beláthatatlan következményeket rejtő felelőtlen lépéseket, figyelembe kell venni az ország geopolitikai fekvését, és „józan ésszel” kell cselekedni bármit is.³⁹ Ide tartozik, és a még képlékeny állapotokat hűen tükrözi a lengyel belbiztonság főnökének körlevele, amelyet 2-án, a KB-felhívás megjelenésének és a párttaggyűlésekre szánt tájékoztató ismertetésének napján küldött szét a funkcionáriusokhoz, akiknek – amellyel, hogy feladatuk szabta a „felelőtlen és reakciós elemekkel szembeni fellépést” – elsősorban a lengyel és a magyar helyzet különbségeire kellett nyilvánosan rámutatniuk.⁴⁰

A szovjet fegyveres beavatkozásra utaló összes jel ellenére Naszkowski külügyminiszter-helyettes aláírásával a lengyel külügyminisztérium november 2-án utasította

³⁸ Tischler (1996) 140. sz. dok. 159–161. p.

³⁹ Uo. 141. sz. dok. 162–164. p.

⁴⁰ Kochański (1996) 633. p.

Willman nagykövetet, hogy Nagy Imre előző napi segítségkérésére válaszolja azt: a lengyel vezetés reményei szerint segítséget jelent számára a LEMP KB lengyel nemzethez intézett felhívásában megfogalmazott hivatalos álláspont – erről, mint láttuk, a Politikai Bizottság 1-jén este döntött –, amely leszögezi, hogy „Magyarországon a néphatalom és a szocializmus fenntartását csak a nemzet belső erői oldhatják meg, nem pedig külső intervenció”.⁴¹

A felhívás visszhangjaként november 2-án érdekes feljegyzés jutott el „Morawski elvtárs megbízásából” a Politikai Bizottság tagjaihoz, amelyet Emanuel Planer, a Lengyel Rádió Tájékoztató Osztályának vezetője készített. (Planer volt az, aki október 26-án az első lengyel repülőgépes segélyszállítmányt, egyben az első, Magyarországnak eljuttatott vér- és gyógyszer szállítmányt megszervezte.)⁴² Ebben a feljegyzésben azt olvashatjuk, hogy Marian Bielicki, a Lengyel Rádió budapesti különtudósítója – miután a rádióban hallotta a LEMP KB felhívását – telefonált Varsóba, és elmondta, hogy a felhívásban a magyarországi helyzetet leíró megfogalmazások nem felelnek meg a valóságnak, különösen ami az „ellenforradalmi, fasiszta bandák térnyerését és a kommunistákkal szemben megnyilvánuló általános terrort” illeti. Ezután Bielicki pontos és objektív helyzetértékelést adott, és a végén megállapította: a Szovjetunió iránti érzelmek a bekövetkezett események tükrében olyanok, hogy Nagy Imrének és kormányának nem maradt más választása, mint szakítani a Varsói Szerződéssel. Ugyanakkor a budapesti lengyel tudósító szerint a magyar kormánykoalíció különböző politikai irányultságú képviselői a lehető legbarátabb viszonyt óhajtják Lengyelországgal és a szomszédos népi demokratikus országokkal. Bielicki – észrevételeit és fenntartásait összefoglalva – határozottan leszögezte: az olyan felületes megfogalmazások, amelyek a LEMP Központi Bizottságának felhívásában a magyarországi helyzet további fejlődéséről helyet kaptak, magyar földön a nyugatbarát érzelmek megerősödéséhez járulhatnak hozzá, és ha a lengyel belpolitikai helyzet diktálta az ilyesfajta szövegezést, akkor is szükség van olyan lépésekre, amelyek a magyarok rokonszenvét a lengyelek iránt továbbra is fenntartják. Ezután Planer kérdésére, vajon a véleményét Roman Kornecki, a *Trybuna Ludu* budapesti különtudósítója és az ottani lengyel nagykövetség egész személyzete osztja-e, Bielicki igennel válaszolt.⁴³ A Planer-féle feljegyzés érdekes reakciót váltott ki a Politikai Bizottság tagjaiból: a lengyel külügyminisztérium még aznap késő délelőtt rejtjelráviratot küldött Willman nagykövetnek: a Lengyel Rádió tudósítójának telefonhívását megemlítve azt kérdezték tőle, ő hogyan értékeli a helyzetet.⁴⁴ A másnap Varsóba küldött válaszjelentésben a nagykövet lényegében megerősítette Bielicki véleményét.⁴⁵

⁴¹ Tischler (1996) 118. sz. dok. 140. p.

⁴² Interjú Emanuel Planerrel, a Lengyel Rádió Tájékoztató Osztálya egykori vezetőjével, készítette Tischler János, 1993. OHA, 572. sz.

⁴³ Tischler (1996) 142. sz. dok. 165–166. p.

⁴⁴ Uo. 116. sz. dok. 139. p.

⁴⁵ Uo. 33. sz. dok. 56–57. p.

November 2-án este Willmantól rejtjelezett távirat érkezett Rapacki külügyminiszternek, amelyben a magyar kormány azt kérte a lengyel kormánytól, hogy „Varsó legyen a színhelye Magyarország és a Szovjetunió kormányküldöttségei közötti tárgyalásoknak, amelyeknek témája a két fél közti kapcsolatok rendezése, ezen belül is a szovjet csapatok magyarországi állomásozásának kérdése”.⁴⁶ Nyilvánvaló volt, hogy ez magyar részről a szovjet hadsereg távozásának követelését jelentette, egy olyan követelést, amelyet a LEMP vezetése Lengyelország vonatkozásában nem egészen egy nappal korábban újlag és mindenki számára érthetően teljes egészében elvetett. Mégis, másfél órán belül megszületett és elindult a magyar fővárosba a válasz: ha mindkét félnek megfelel, a lengyel kormány beleegyezik, hogy a színhely Varsó legyen, sőt ha a tárgyalások időpontja ismertté válik, akkor erről a lengyel közvéleményt is tájékoztatni akarják.⁴⁷

Nem tudni, hogy a pozitív válasz megszületésében mekkora szerepe volt Willman november 1-jén kelt, szerfelett valószínű jelentésének a magyar helyzetről,⁴⁸ vagy Marian Bielicki november 2-i, reggeli telefonjának és az erről készített Planer-féle feljegyzésnek. Azt sem lehet megállapítani, vajon eljutott-e addigra Gomulkához vagy a Politikai Bizottság bármely más tagjához a PAP hírügyenökség által naponta összeállított *Biuletyn Specjalny* november 2-i száma, benne az interjú, amelyet Nagy Imre az olasz *Giornale D'Italia* tudósítójának október 31-én adott.⁴⁹ Ebben a magyar miniszterelnök kijelentette, hogy – az újságíró szavai szerint: nyugati típusú – demokráciát óhajt építeni Magyarországon, amely nem hasonlít sem a titoizmushoz, sem a Gomulka-féle irányvonalhoz, hanem a „sajátos magyar úton” halad majd. Sőt, a riporter kissé erőszakos kérdésére Nagy Imre nem zárta ki Nyugat-Németország elismerését sem. Az interjú a lengyel pártvezetés elutasító válaszát is kiválthatta volna. Mindenesetre a magyar kormány kérésének eleget téve a LEMP Politikai Bizottsága ismét kinyilvánította „breszti különvéleményét”, s ez esetben nem sok jelentősége van annak, vajon ezt minden mindegy alapon tették-e, vagy azért, mert úgy vélték, ezzel mégiscsak elkerülhető, illetve tompítható a hamarosan meginduló második magyarországi szovjet fegyveres beavatkozás.

Ami pedig a Varsói Szerződést illeti, a hivatalos lengyel szervek két úton is közvetlenül kapták kézhez a magyar kormány erre vonatkozó november 1-jei állásfoglalását. Egyrészt Nagy Imre ezen a napon magához kérette a Magyarországon akkreditált külföldi követeket és nagyköveteket – köztük Willmant is –, és a nekik átadott jegyzékben tudatta az ország semlegességének kinyilvánítását.⁵⁰ Másrészt Kenéz István ezredes, a varsói magyar nagykövetség katonai attaséja – Mísur György sajtóattasé kíséretében –, a Budapestről diplomáciai úton érkezett utasítás-

⁴⁶ Uo. 31. sz. dok. 55. p.

⁴⁷ Uo. 117. sz. dok. 140 p.

⁴⁸ Uo. 28. sz. dok. 52–54. p.

⁴⁹ Polska Agencja Prasowa, Biblioteka PAP (PAP Lengyel Hírügyenökség Irattára), *Biuletyn Specjalne* 1–15. XI. 1956 r. *Biuletyn Specjalny* nr. 3473, Warszawa, 2 listopada 1956 r.

⁵⁰ Gál–Hegedűs–Litván–Rainer (1993) II/17. sz. dok. 82–83. p.

nak megfelelően november 3-án Jerzy Borysiński szovjet tábornok, lengyel vezérkari főnöknek átadta a Nagy Imre-kormány hivatalos jegyzékét Magyarország kilépéséről a Varsói Szerződésből. Amikor Borysiński a jegyzéket átvette, csak annyit mondott: „Önök tudják, mit cselekednek.”⁵¹

November 3-ról 4-re virradó éjszaka érkezett az a távirat Willmantól Varsóba, amely a lengyel nagykövet Nagy Imrével november 3-án kora délután folytatott beszélgetéséről számol be. A kilátástalannak tűnő helyzetben a magyar miniszterelnök igyekezett minden lehetőséget megragadni a politikai helyzet normalizálására. Mivel feltételezte, hogy Mindszenty József prímás „reakciós szellemben léphet fel”, azt kérte a lengyel kormánytól, érje el a hivatalába frissen visszakérült Stefan Wyszyński bíborosnál, hogy a lengyel egyház feje gyakoroljon „megfelelő befolyást Mindszentyre a magyarországi feszültség csökkentése érdekében”.⁵² A november 4-én kezdődő új fordulat, a „magyar tragédia” következő felvonása sok egyébvel együtt tárgyalanná tette ezt a kérést is.

Varsóban 1956. november 4-én éppen a LEMP országos pártaktíva-értekezlete zajlott. Gomułka szándéka a tanácskozás összehívásával az volt, hogy a változásoktól megrémült, bizalmatlan és talaját veszített vidéki, többségében konzervatív pártapparátussal megegyezzen. Fórumot kellett nekik biztosítani, ahol kibeszélhetik magukat a nagy politikai földrengés után, és meg kellett őket győznie arról, hogy szükség van rájuk, és a jövőben semmi veszély nem fenyegeti őket. Jóllehet ez az apparátus nem bízott igazán Gomułkában, mégis – egyéb lehetőség híján – kénytelen volt felsorakozni mögé. Ezen a rendezvényen értesült Gomułka az újabb magyarországi fordulatról, és rögtön állást is kellett foglalnia a kérdésben. Szavaiban nyoma sem volt annak, hogy bármilyen formában is tiltakozni kíván a szovjet lépés ellen. Sokkal erősebb volt benne a félelem, hogy a szocialista tábor egyik láncszemének kiszakadását követi majd a másik, az pedig Lengyelország lesz, vagyis a magyarországi kommunista rendszer meggyengülése az ő helyzetüket is erőteljesen megingathatja. Noha a LEMP KB november 1-jei felhívásában újfent megerősítette a Magyarországot érintő legfontosabb kitélt egy külső intervenció helytelenségéről, mégis felül-

⁵¹ Interjú Misur Györggyel, a varsói magyar nagykövetség egykori sajtóattaséjával, készítette Tischler János, 1993–1994. OHA, 569. sz. Egyébként a magyar kormány utasítására a Varsói Szerződésből történt kilépést tartalmazó diplomáciai jegyzéket Magyarország moszkvai VSZ-képviselője, Szilágyi László ezredes is kézbesítette, aki a Nagy Imre-kormány határozatát Ivan Konyev marsallal, a VSZ egyesített fegyveres erőinek akkori főparancsnokával közölte. Interjú Tadeusz Pióro tábornokkal, a Lengyel Vezérkar egykori moszkvai VSZ-képviselőjével, készítette Tischler János, 1994. OHA, 570. sz.

⁵² Tischler (1996) 34. sz. dok. 57–58. p. Wyszyński bíboros néhány esztendei házi őrizet után 1956. október 26-án térhetett vissza egyházvezetői posztjára. Az ő rugalmas, ugyanakkor határozott és következetes politikai tevékenységének köszönhető, hogy a lengyel egyház mindvégig komoly erő maradt a LEMP-pel szemben. Wyszyński kompromisszumkészsége és pragmatizmusa abban mutatkozott meg 1956 őszén, hogy az ország érdekét és a társadalmi béke megőrzését szem előtt tartva Gomułka mellé állt. Ezzel elejét vette a nagy áldozatokkal fenyegető konfrontációs politika térnyerésének.

kerekedett benne a „szocialista blokk egysége és a belső nyugalom mindennél előbbre való” gondolata. Elismerte, hogy bár minden beavatkozás rossz és „nem üdvözlendő dolog”, Lengyelországot kész helyzet elé állították ezzel a szovjet támadással. Mindezzel együtt a lengyel vezetésnek politikai realistának kell lennie, hosszú távú politikát kell folytatnia, és az ország „érdekeit” nem szabad feláldozni a pillanatnyi célokért hirtelen meghozott döntésekkel. Hozzátette, hogy ebben a vészterhes időszakban a társadalmi béke és a nyugalom egyedüli biztosítéka az erős, egységes és aktívan tevékenykedő párt, amelynek apparátusát nagy felelősség terheli: a még meglévő nyugtalanságot le kell lecsillapítani, és a nyugalmat mindenáron meg kell őrizni. Elmondta azt is, hogy tekintettel kell lenni a két világtábor meglétére, a kettéosztottság tényére, az ország geopolitikai helyzetére. Ugyanakkor a Magyarországon történtek semmi hatást sem gyakorolhatnak a Központi Bizottság 8. plénuma irányvonalának továbbvitelére és a Szovjetunióval rendezendő vitás gazdasági és katonai kérdések mihamarabbi megoldására (ez túlnyomórészt már 1956 november–decemberében meg is történt). Gomulka érezte azt is, hogy Lengyelország mindenképpen tagja marad a szocialista tömbnek, mert ott a helye, hiszen az ország a rá és a társadalmi berendezkedésre leselkedő külső és belső reakciók és revizionista veszélyeket egymagában nem lenne képes elhárítani, márpedig az ellenséges erőket felbátorítaná, ha Lengyelország nehezményezné a Szovjetunió magyarországi eljárását. Véleménye szerint Magyarországon már így vetődött fel a kérdés: szocializmus vagy kapitalizmus? Erre pedig minden lengyel párttag csak egyféleképpen felelhet: szocializmus. Leszögezte: a nemzetnek mindig az igazat kell mondani, hogy Lengyelország soha ne kerüljön olyan helyzetbe, amilyenbe ezen a napon, november 4-én Magyarország került. Befejezésül a „kínai elvtársakat” idézte, akik szerint a LEMP KB 8. plénuma és az ezzel összefüggő események a szocialista tábor országai közötti kapcsolatok kérdéskörébe tartoznak, Magyarország helyzete viszont már nem a táboron belüli viszonyok függvénye, hanem egyértelműen túlmutatott azon, a népi demokrácia léte vagy nemléte forgott kockán.⁵³

Az országos pártaktíva-értekezlet berekesztése után, november 4-én este csak azért ült össze a Politikai Bizottság, hogy döntést hozzon, hogyan szavazzon Lengyelország az ENSZ Közgyűlés rendkívüli ülésén a magyarországi szovjet fegyveres beavatkozást elítélő amerikai határozat ügyében. Ezen a PB-ülésen ismertették Naszkowski külügyminiszter-helyettes feljegyzését, amelyet a varsói kínai nagykövettel aznap délután lezajlott találkozájáról készített. Vang Ping-nan kifejtette neki kormánya hivatalos álláspontját a magyar eseményekkel kapcsolatban: a Kínai Népköztársaság teljes mértékben támogatja a Kádár-kormányt és a szovjet álláspontot az ENSZ-ben. A nagykövet elismételte a már sokszor hangoztatott érveket a Nagy Imre-kormány ellenforradalmi jellegéről. A kínaiak szerint a szocialista tömb érdekeit szem előtt tartva a Kádár-kormány létrejöttét győzelemként kell értékelni, s ebből számukra az következik, hogy a testvérpártoknak üdvözölniük és

⁵³ Tischler (1996) 144. sz. dok. 169–174. p.; *Życie Warszawy*, 1956. november 5.

támogatniuk kell az új magyar kormányt. A varsói kínai nagykövet biztosította a lengyel felet arról, hogy Peking fenntartás nélkül a Gomułka-féle pártvezetés mellett áll, egyúttal kifejezte kormánya reményét, hogy a lengyel küldött az ENSZ-ben a Szovjetunió és a Kádár-kormány mellett fog szavazni.⁵⁴ A feljegyzés ismertetése után a Politikai Bizottság úgy döntött, hogy a lengyel ENSZ-képviselő az amerikai határozat ellen foglaljon állást, és nyilatkozatban fejtsse ki, miért teszi.⁵⁵

Jerzy Michałowski ENSZ-küldöttnek indoklásában a következőket kellett volna elmondania: Lengyelország jogszerűnek tartja, hogy minden nemzet önmaga határozzon saját sorsáról. Országá már az első perctől fogva támogatta, sőt segítséget nyújtott a szocialista demokráciáért küzdő magyar erőknél, de amikor a Nagy Imre-kormány elveszítette uralmát a helyzet felett, és lábra kapott a terror is, a szovjet csapatok közreműködésével új kormány alakult Kádár vezetésével, amely a szocialista rendszer védelméért száll síkra, és első teendői között tartja számon a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok ügyének rendezését a Szovjetunióval történő megegyezés útján. Ezért a lengyel kormány úgy véli, nem szabad megnehezíteni ennek a kérdésnek a megoldását és a rend helyreállítását Magyarországon.⁵⁶ Az indoklás közzétételére akkor mégsem került sor, ugyanis Michałowski fellépése előtt az ENSZ-ben a határozatról folytatott vitát félbeszakították, és megkezdődött a szavazás. A lengyel ENSZ-képviselő pontosan végrehajtotta a varsói utasítást: a Lengyel Népköztársaság valóban a szovjet blokk többi tagjával összhangban foglalt állást.

Amikor másnap megérkezett a hír, hogy Lengyelország az ENSZ-ben a szocialista táborral egyetemben szavazott, a LEMP Központi Bizottságának épületében éppen a varsói napilapok főszerkesztői és a Lengyel Rádió szerkesztői tartottak gyűlést. Michałowski magatartásáról értesülve, dühösek lettek, azt állították, hogy a lengyel közvélemény sohasem bocsátja meg Magyarország elárulását, és követelték az eljárás felülvizsgálatát. Úgy vélték, az egyedüli dolog, ami megmentheti a lengyel vezetés és Gomułka presztízsét, Rapacki külügyminiszter azonnali lemondatása. Gomułka végighallgatta őket, és indulatosan reagált: „Önök azt várják tőlem, hogy kockára tegyem Lengyelország sorsát. Azt akarják, hogy lépjek fel Nagy Imre védelmében, én pedig azt sem tudom, kicsoda ő, és mik a szándékai. Csak azt tudom, hogy kormányában gyakorlatilag már nem voltak kommunisták, a reakciós pártok kerültek túlsúlyba, a tömeg pedig a lámpavasakra húzta fel a kommunistákat. És annak a kormánynak a védelmében maguk azt akarják, hogy Lengyelországnak olyan sorsot készítsék elő, mint amilyenben most Magyarországnak van része. Ezt én sohasem fogom megtenni. Egyébként is, belegendoltak abba, mi történne itt, Lengyelországban, ha Magyarországon győzedelmeskedtek volna az

⁵⁴ Tischler (1996) 143. sz. dok. 167–168. p. A kínai „sugalmazásra” azért is szükség volt, mert a Kínai Népköztársaság csak 1971 októberében lett az ENSZ tagja, addig Kínát a kapitalista Tajvan képviselte.

⁵⁵ Tischler (1996) 136. sz. dok. 154. p.

⁵⁶ Uo. 121. sz. dok. 141–142. p.

antikommunista pártok? Hiszen akkor a reakció torkon ragadna minket is, [...] és előttele bennünket ez a hullám. Én ebbe nem megyek bele.”⁵⁷

Mindezek ellenére ez az állásfoglalás nem jelentette a magyarországi szovjet intervencióval, a Kádár-kormányral, de leginkább a „Nagy Imre-kérdés” elintézési módjával való teljes azonosulást.

Gomułka és Nagy Imre

Az 1956. november 4-én szovjet segítséggel hatalomra került Kádár-kormány egyszerűre tekintett bizalmatlansággal a Gomułka nevével fémjelzett kísérletre, a „szocializmus lengyel útjára”, és érezte nagy szükségét a magyar társadalom körében is jelentős tekintélynek örvendő lengyel pártvezető politikai támogatásának. Magyarországon jól emlékeztek az 1956. októberi lengyelországi eseményekre, amelyek mintaként szolgáltak a budapesti utcákon október 23-án felvonulók számára. A lengyelek októberi követeléseit, amelyeket az új lengyel vezetés többségében teljesített, jórészt megfelelték a Magyarországon kezdetben megfogalmazott jelszavaknak.

Ami a másik oldalt illeti, 1956 decemberére kristályosodott ki az a lengyel álláspont a magyar események megítéléséről, amely mellett a következő másfél évben a LEMP vezetése következetesen kitartott. A november 4-i szovjet intervenció szükségességét egyáltalán nem vitatták – bár bekövetkeztét „mélységesen fájalták” –, úgy vélték, hogy az intervenció abban a helyzetben az elkerülhetetlen rossz volt, amelyre azért volt szükség, hogy ne a „reakció” kerüljön hatalomra Magyarországon, mert ez az összes többi szocialista országra nézve hatalmas veszélyt jelentett volna. A LEMP azonban viszonylag ritkán hangoztatta „mélységes sajnálkozását”, mert „kellemetlen dolgokról rendszerint nem akarózik sokat beszélni”.⁵⁸ A megítélés másik eleme volt az, amiben a lengyel vezetés élesen különbözött a szovjet tömb többi országától. A magyar eseményeket a többiek szinte kizárólag a külső és belső reakció számlájára írták. A lengyel vélemény szerint a magyarországi robbanás Rákosi Mátyás és társai bűnös és torzulásokkal teli politikájának szomorú eredménye volt, a gyújtóanyag évek hosszú sora alatt halmozódott fel. Ha más kommunista pártok a teljes felelősséget kizárólag a diverzáns csoportok tevékenységére, a külső tényezőkre teszik, akkor ezzel elhárítják a felelősséget, amelyet a pártnak az elkövetett belső hibák, a párt által egy adott országban folytatott hamis politika miatt viselnie kell.⁵⁹

⁵⁷ Werblan (1991) 17. p.

⁵⁸ Ezt Gomułka is kiemelte a LEMP rzeszóvi vajdasági pártkonferenciáján 1956. december 22-én elmondott felszólalásában. AAN KC PZPR, 237/V–842. Przemówienia tow. Wł. Gomułki, 19–22. XII. 1956.

⁵⁹ Ezt a hivatalos lengyel álláspontot Gomułka, lényegtelen módosításokkal, minden egyes alkalommal kifejtette azokon a decemberben tartott varsói és vajdasági pártaktíva-üléseken, amelyek összehívásával elsődleges célja az volt, hogy az apparátust felsorakoztassa maga mögé, illetve hogy megvitassák a LEMP KB 8. plénuma utáni új politikát.

Gomułka viszonya Nagy Imréhez két tényezőtől tevődött össze. A LEMP első titkára elítélte a magyar miniszterelnök november eleji cselekedeteit (különösen a Varsói Szerződésből való kilépést), s az aktív – vagy a november 4-ét követő első két-három napban még aktívnak tűnő – magyar politikus érdekében nem volt hajlandó semmit sem tenni. Ezután a helyzet némiképp megváltozott, a lengyel vezetés valamiféle kompromisszum megkötését kívánta elősegíteni azzal, hogy Kádár kérésére november 11-én felhatalmazta Willman nagykövetet a közvetítésre Nagy Imréék és a Kádár-kormány között, azzal az utasítással, hogy a lengyel diplomata „közvetítésének a célja a segítségnyújtás kell legyen a megegyezésben és a szocialista erők kormánybeli koncentrációjában”.⁶⁰ A közvetítést mindkét részről akkor vélték időszerűnek, ha Dalibor Soldatić budapesti jugoszláv nagykövet már egyeztetette Belgrádban kormánya álláspontját a kérdésben. Willman tájékoztatta missziójáról Andropov szovjet nagykövetet is, aki a tervezett közvetítésről nem tudott. Három nappal később Rapacki külügyminiszter aláírásával újabb távirat utasította Willmant, hogy sürgősen keresse fel Kádárt, kérjen tőle információkat a jugoszláv nagykövetségen tartózkodó csoporttal kapcsolatban, és kérdezze meg, hogyan viszonyulnának Budapesten az ő esetleges „jószoigálataihoz” a Nagy Imrével való tárgyalásokban, majd a pontos stratégia kidolgozása céljából egy napra azonnal hazarendelték őt Varsóba.⁶¹ Willman elutazása előtt elment a jugoszláv nagykövetségre, majd az ott folytatott beszélgetéseiről beszámolt Kádárnak, aki ezt elismételte az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottságának november 16-i ülésén.⁶² A továbbiakban viszont sem a magyar, de nyilván a szovjet vezetés sem tartotta már szükségesnek a lengyel közvetítő szerepet, amely ezzel az apró epizóddal végképp le is zárult.

A Nagy Imre-csoport elrablásával kapcsolatban hamarosan új helyzet állt elő. Az elintézési módot Varsóban határozottan kifogásolták, és ennek tanújelét is adták. Gomułka 1957 májusában olyan lépésre szánta el magát, amelyre rajta kívül egyetlen más kommunista pártvezető sem vállalkozott: közbenjárta Hruscovnál Nagy Imre védelmében, ami közvetve a saját érdeke is volt. Nem a Nagy Imrével való politikai nézetazonosság vezette – ilyen értelemben igencsak távol álltak egymástól –, hanem a régi gyakorlat visszatérésének réme, a politikai ellenfél/ellenség fizikai megsemmisítésének Sztálin alatt megszokott gyakorlata, aminek maga Gomułka is csaknem áldozatul esett annak idején. Szinte egy időben azzal, hogy a LEMP KB 9. plénuma meghirdette a harcot az ideológiai revizionizmus ellen, titkos rejteltávirat érkezett Willman nagykövettől, amelyből kiderült, hogy a Gomułka által szintén revizionistának tartott Nagy Imrét visszazállították Budapestre, és folynak a per előkészületei.⁶³ Egy

⁶⁰ Tischler (1996) 125. sz. dok. 144. p.

⁶¹ Uo. 126. sz. dok. 144. p.

⁶² Némethné-Sipos (1993) 64. p.

⁶³ Tischler János: Egy 1957. májusi lengyel követjelentés Budapestről. *Népszabadság*, 1993. február 13. Az informátor a Moszkvából frissen visszatért Révai József volt, aki nem tartotta magára nézve kötelezőnek az MSZMP-pártfegyelmet, ezért nyugodtan „fecsegett” Willmannak.

héttel a távirat kézhezvétele után Gomulka és Cyrankiewicz vezetésével, minden nyilvánosságot mellőzve, lengyel küldöttség utazott Moszkvába, hogy egyeztesse az 1956 novemberében megkötött lengyel–szovjet szerződés alapján még nem tisztázott vitás kérdéseket. A megbeszélések során – szinte teljesen mellékesen – maga a lengyel párt első titkára hozta szóba Nagy Imrét. Az esetleges per ellen annak politikai ártalmasságával, a várható nemzetközi felháborodással érvelt, és kijelentette, hogy Nagy „minden bizonnyal nem volt imperialista ügynök”. Hruscsov elutasító magatartásával szemben Gomulka azzal igyekezett menteni a magyar miniszterelnököt: ha Nagy áruló lenne is, egymaga akkor sem lett volna képes mindent irányítani és minden kérdésben dönteni (még Cyrankiewicz is közbevetette, hogy az ellenforradalom győzelme esetén Nagy Imrét is felakasztották volna).⁶⁴ Tényleges eredményt ez a közbenjárás nem hozott, de ha Kádárnak addig kétségei lettek volna, hogyan viszonyul a lengyel vezetés ehhez a kérdéshez, ezután már tudnia kellett elítélő véleményükről, hiszen Mikojan – aki résztvevője volt a májusi szovjet–lengyel találkozóknak – megemlítette neki, hogyan nyilatkozott Gomulka Hruscsovnak.⁶⁵ Kádár rosszállását fokozta, hogy miközben a lengyel pártvezető nem hajlandó eleget tenni meghívásának, Nagy Imre érdekében interveniál, mégpedig Moszkvában, és nem a magyar fővárosban. Mindezt Kádár annak jelzéseként is felfoghatta, mennyire tartja őt döntéseiben „önállóknak” a LEMP KB első titkára.

Varsó hivatalos magatartása ugyanakkor némileg eltért attól, ami a kulisszák mögött zajlott. 1956 novemberétől a lengyel külpolitika Magyarországgal kapcsolatban azt tartotta legfontosabb feladatának, hogy a magyar események megítélését mellőzve gazdasági segítséggel (főként a százmillió zloty értékű vissza nem térítendő áruségéllyel, amelyet 1956. november 24-én szavazott meg a lengyel vezetés Budapest kifejezett kérésére⁶⁶) és nemzetközi politikai kiállással járuljon hozzá a Kádár-féle vezetés helyzetének megszilárdításához. Ezzel egyidejűleg a LEMP vezérkara a magyar–lengyel kapcsolatok szintjén a távolságtartást választotta, és félreérthetetlenül Kádár tudtára adta, hogy a könyörtelen megtorlással, a terrorral nem ért egyet. A magyar vezetésnek másfél évet kellett várnia, míg végre 1958 májusában Gomulka látogatást tett Budapesten, valamelyest legitimálva Kádárt. A különféle magyar (kormány)szervek bő egy esztendőn keresztül többször felröppentették a hírt, hogy a legfelső szintű lengyel küldöttség hamarosan Budapestre érkezik, a lengyel külügyminisztérium vagy más illetékes hivatalok pedig ezt mindig határozottan cáfolták.

A LEMP Politikai Bizottsága végül 1958. március 15-i ülésén döntött úgy, hogy május 9-e és 12-e között eleget tesz a magyar párt és kormány meghívásának.⁶⁷ Ugyanakkor a Nagy Imre-per lehetséges megrendezése erősen aggasztotta Gomulkát

⁶⁴ Tischler (1996) 145. sz. dok. 175–179. p.

⁶⁵ Baráth–Ripp (1994) 260. p.

⁶⁶ Tischler (1996) 137. sz. dok. 155. p.

⁶⁷ AAN KC PZPR, p. 17, t. 69. Protokoly Biura Politycznego KC za 1958, protokól nr. 193.

és vezetőtársait, éppen ezért feltételt szabtak: garanciát óhajtottak Budapesttől arra, hogy a látogatásig Nagyot nem vonják felelősségre. Willman nagykövetet utasították, szerezzen be információkat a magyar pártvezetéstől arra vonatkozóan, hogy lesz-e per, s ha igen, mikor? A lengyel diplomata a kérdést Fock Jenőnek, az MSZMP Politikai Bizottsága tagjának tette fel március 21-én, aki biztosította Willmant, hogy Gomułka utazását megelőzően nem kerül sor Nagy Imre „esetleges” perére (a valóságban február 5-én megkezdődött a bírósági eljárás, de másnap felfüggesztették, s bizonytalan időre elnapolták), a találkozó során pedig ezt a kérdést meg lehet és meg kell vitatni. Willman válaszában többek között rámutatott arra, hogy természetesen semmiképpen sem kívánnak beavatkozni Magyarország belügyeibe, mindazonáltal a lengyel közvélemény élénken érdeklődik az ügy iránt.⁶⁸ A lengyel fél előzetes tárgyalási tervezetében is markáns álláspontot fogalmazott meg a Nagy Imre-ügyben: „ha a megbeszélések folyamán ez a téma szóba kerül, célszerűnek tűnik felhívni a magyar elvtársak figyelmét, hogy egy esetleges per mekkora visszhangot váltana ki a nemzetközi munkásmozgalomban”.⁶⁹

Noha az 1958. májusi magyar–lengyel találkozóról készített tárgyalási jegyzőkönyvek egyikében sem szerepel, biztosra vehető, hogy szóba került Nagy Imre személye. Lengyelországban és Nyugaton később általánosan tartotta magát az a hír, hogy Kádár megígérte Gomułkának, ha lesz is bírósági eljárás, semmiképpen sem hoznak halálos ítéleteket.

A látogatás után öt héttel mégiscsak lezajlott Nagy Imre-per; végkifejlete váratlanul érte a lengyel pártvezetést, és szinte teljes megrökönyödést váltott ki. Gomułka dührohamot kapott – úgy vélte, Kádár becsapta őt, aljas gyilkosságról beszélt.⁷⁰ A LEMP első embere a kivégzést neki szóló, közvetett figyelmeztetésként is értelmezte: le kell számolni azzal a tévhitel, hogy Lengyelország valamivel is enyhébb politikát folytathat, mint keményvonalas társai a szovjet blokkban. Varsó külső jelekkel is Budapest értésére adta, hogy nem helyesli az ítéletek végrehajtását. A magyar nagykövetségen a magyar–lengyel barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés aláírásának tizedik évfordulója alkalmából, 1958. június 18-án adott fogadásról mind Gomułka, mind Cyrankiewicz tüntetően távol maradt. A fogadásról megjelent hivatalos kommuniké is a szokottnál rövidebb és barátságtalanabb megfogalmazású volt, a *Trybuna Ludu* főszerkesztője pedig az évforduló alkalmából már korábban előkészített szerkesztőségi cikket felsőbb utasításra visszavonta. Helyette egy rövid, semmitmondó, általános kis cikket írtak, és az üdvözlő táviratokat nem közölték le (azt sem, amelyet Kádár első titkár, Münnich Ferenc miniszterelnök és Dobi István, az Elnöki Tanács elnöke küldött lengyel kollégáinak).

⁶⁸ Archiwum Polskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych (Lengyel Külügyminisztérium Levéltára), z.–depsz, w. 57, t. 783. Szyfrogramy, Budapest, 1958.

⁶⁹ AAN KC PZPR, p. 111, t. 21. Materiały do stosunków polsko–węgierskich z lat 1955–1964.

⁷⁰ Interjú Emanuel Planerrel, a Lengyel Rádió Tájékoztató Osztálya egykori vezetőjével, készítette Tischler János, 1993. OHA, 572. sz.

Június 19-én a LEMP Politikai Bizottsága csak azért ült össze, hogy áttekintse a Nagy Imre-per nyomán előállt helyzetet. A beszámolót Gomułka tartotta, a vitához minden jelenlévő hozzászólt, s véleményüket így fogalmazták meg: a pártvezetésnek állást kell foglalnia a külföld és a lengyel társadalom előtt, amely a magyar események idején oly nagymértékben rokonszenvezett a szabadságukért harcoló magyarokkal.⁷¹ Ebből az állásfoglalásból semmi nem lett, a lengyel vezetés idegességére és bizonytalanságára utal, hogy a 26-i PB-ülésem jórészt még egyszer meg kellett ismételni az egy héttel korábbi határozatokat. Gomułka ismét rámutatott a „nyilvános állásfoglalás szükségességére”, ezután a Politikai Bizottság úgy döntött, hogy a Nagy Imre-perrel kapcsolatos hivatalos lengyel álláspontot a LEMP KB első titkára mondja el június 28-án Gdańskban, a Tenger Napjának szentelt ünnepi gyűlésen.⁷²

A legfelsőbb lengyel pártszervek állásfoglalásának elmaradásán kívül – ami elbizonytalanította a pártapparátust, s amivel elszigetelődtek a szovjet táboron belül – belföldön és külföldön egyaránt különböző találgatásokra adott alkalmat az is, hogy a lengyel sajtó teljes hallgatásba burkolódzott. A Nagy-perről Magyarországon kiadott közleményt csak a *Trybuna Ludu* hozta le teljes terjedelmében, a többiek csak hírként közölték, és egyetlen lengyel lap sem jelentetett meg semmilyen kommentárt az ügyben. Olyan hírek terjedtek el, hogy Gomułka tiltakozó levelet intézett Hruscsovhoz, a lengyel pártvezetés pedig belső körlevelet adott ki, amelyben mélységesen elítélte a halálos ítéleteket; vagy hogy Gomułka távozik, és helyét egy dogmatikus nézeteiről ismert politikus veszi át.

Ha ebben a tizenkét napos hallgatási időszakban a nyilvánosság előtt nem is – kifelé azért igyekeztek egységet mutatni –, de más alkalmakkor a Politikai Bizottság néhány tagja szóban is kifejezésre juttatta nemtetszését. Adam Rapacki azt mondta például az egyik vajdasági pártbizottsági ülésen, hogy bár ezek a kivégzések Magyarország belügyét képezik, ha a pártvezetés tudta volna, hogy ez történik, nem látogattak volna el Budapestre májusban, s ezt nemcsak ő gondolja így a PB tagjai közül.⁷³ Hasonlóképpen nyilatkozott a Csehszlovák Kommunista Párt kongresszusán a lengyel testvérpárt küldötteként részt vevő PB-tag, Ignacy Loga-Sowiński is. Jerzy Morawski valamivel még ennél is tovább ment Katona János nagykövettel június 25-én folytatott beszélgetésében. Elmondta, hogy a Nagy Imre-per rendkívül kedvezőtlenül érintette őket, belpolitikailag is nagy nehézségeket okoz nekik. A lengyel párt a kivégzéssel nem érthet egyet, de különösen elfogadhatatlannak tartja azt a módot, ahogyan megrendezték. Ez a per nem használ a nemzetközi munkásmozgalomnak sem, s mivel pártjukat az ügy teljesen felkészületlenül érte, csak magyar belügyként tudják kezelni, éppen

⁷¹ Tischler (1996) 164. sz. dok. 217. p.

⁷² Uo. 165. sz. dok. 218. p.

⁷³ AAN KC PZPR, 237/VIII–273. Wydział Propagandy, referaty, przemówienia, 1954–1958.

ezért nem fűztek eddig semmilyen hivatalos kommentárt a kivégzés híréhez. De rögtön hozzátette azt is: a LEMP semmi olyat nem fog tenni, amit a nyugati imperialista hatalmak kihasználhatnak.⁷⁴

Egyértelművé vált tehát, hogy Nagy Imre kivégzésének kulisszák mögötti helytelenítése ellenére sem fognak megromlani a lengyel–magyar kapcsolatok, és Lengyelország nem helyezkedik szembe a tábor többi országával. 1958 nyara nagyon távol állt 1956 őszétől, Gomulka június 28-i gdański beszéde nem is hagyott kétséget efelől. Először élesen bírálta a jugoszláv revizionizmust, majd – a „politikai pragmatizmus” jegyében – magáévá tette a Nagy Imre kivégzésével kapcsolatos magyar álláspontot: „A magyar bíróság szigorú ítélete a közel két évvel ezelőtti tragikus magyar események epilógusa. Ez mintegy azzal az ellenforradalommal való lezámolás lezárása, amely akkoriban Magyarországon lejátszódott. [...] Visszagondolva a magyar eseményekre, nem szabad megfeledkezni arról, hogy akkoriban a társadalmi rendszer sorsa forgott kockán Magyarországon. Az ellenforradalom, amely meg akarta dönteni a szocialista rendszert, és be akarta vezetni a kapitalista rendszert, véresen és könyörtelenül számolt le a kommunistákkal, a szocialista rendszer védelmezőivel. [...] Ugyanebben az időben, amikor az ellenforradalom a kommunistákat akasztotta Magyarországon, Nagy Imre, a magyar kormány miniszterelnöke, a rádión keresztül közzétette: »Senkit sem érhet semmilyen bántódás azért, hogy részt vett a fegyveres harcokban« (*Szabad Nép*, 1956. október 29.). Nagy Imre, aki revizionista volt, az ellenforradalom erősödő hulláma, a néphatalommal szemben ellenséges erők nyomására lépésről lépésre haladt az ellenforradalom előtti kapituláció felé, teljesítette annak követeléseit, elveszejtette a szocialista rendszert Magyarországon. Bejelentette Magyarország kilépését a Varsói Szerződésből, és az imperialista államokhoz fordult segítségért. Ezeket a tényeket az egész világ ismeri.»⁷⁵

Volt ugyan két mondat a beszédben („Nem a mi dolgunk megítélni a bűnnek és a Nagy Imre-ügyben a vádlottakkal szemben kiszabott büntetés igazságosságának a mértékét. Ez Magyarország belügye.”), amellyel jelezni kívántak bizonyos távolságtartást a feltétlen helyesléstől (ahogyan azt Morawski előre jelezte), de ez semmit sem változtatott a tényen, hogy ezzel az aktussal az 1956-os „lengyel október” felett is nagyrészt elmarasztaló ítéletet mondott az a Gomulka, aki azoknak az eseményeknek a „hőse” volt. Ebben az időszakban az 1956 októberében megindult lengyelországi politikai és gazdasági változások jórészt nemcsak megakadtak, hanem kezdetét vette egyfajta visszarendeződésként.

Budapesten természetesen elégedettek voltak a Gomulka-beszéddel, a lengyel nagykövetség hamar „elkönyvelhette” a dicséretet a magyar pártvezetés számos tagjától, a „testvérországok” budapesti külképviseleteinek vezetőitől Jevgenyij

⁷⁴ MOL KÜM TÜK Lengyelország XIX–J–1–j 3. d. 4/j, 004533/1958.

⁷⁵ A Gomulka-beszéd Jugoszláviára és Magyarországra vonatkozó része a *Népszabadság* 1958. június 29-i számában jelent meg.

Gromov szovjet nagykövettel az élen, akihez csatlakozott Kozakov tábornok is, a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok főparancsnoka.⁷⁶ A LEMP KB első titkárának megnyilatkozása iránti meglepedettséget csak fokozta, hogy a hosszú hallgatás időszakában az MSZMP vezetői közül többen hitelt adtak egynémely Lengyelországgal kapcsolatos híresztelésnek. A július 22-i lengyel kommunista ünnep alkalmából adott fogadáson Kádár – többek között Münnich és Biszku Béla társaságában – hosszasan magyarázta és próbálta igazolni a lengyel nagykövet előtt a jugoszlávok 1956-os „áruló szerepét”, és a Nagy Imre-per megrendezésének szükségességét, mindezt nagyon szívélyes és barátságos légkörben, amely Willman szerint a Gomulka-beszédnek volt köszönhető. Kádár pozitívan értékelte a budapesti lengyel nagykövetség tevékenységét az 1956. októberi–novemberi napokban (ez különösen annak fényében szembetűnő, hogy eladdig Kádár és köre minduntalan kritizálta a nagykövetet emiatt), és kifejezte reményét, hogy augusztusban, a Szovjetunióban töltendő szabadsága idején alkalma lesz találkozni a szintén oda-utazó Gomulkával. Mindazonáltal Willman jelentésében megjegyezte, hogy a barátságos légkör ellenére sem látta célszerűnek felvetni, miért kapott Fock Jenőtől félrevezető információt a Nagy Imre-perről 1958 márciusában.⁷⁷ Azt viszont nem tagadta, hogy a per belpolitikai bonyodalmakat váltott ki Lengyelországban. Kádár az MSZMP Központi Bizottsága 1958. július 25-i ülésén a maga sajátos stílusában így beszélt erről: „Tegnapelőtt Willmannal egy-két szót váltottam, általában velük most normális a viszonyunk. Mondom neki, hogy egy-két pártban ez [a Nagy Imre-per] egy kis nehézséget okozott, erre azt mondta, hogy bizony nálunk is. Persze azt nem mondta, hogy nála és családjánál, vagy a lengyel pártnál, vagy hol? Tovább nem részletezte. De én elhiszem, hogy a lengyel pártban is. Bizony a mi pártunkban is van legalább kétezer olyan tag, aki nem helyesli ezt az ítéletet. Így vannak a lengyel pártban is vagy kétezren. Viszont a lengyel párt állásfoglalása, Gomulka elvtárs hajógyári beszéde [...] hatalmas csapás volt a reakció reménységeire, és világos, határozott állásfoglalás volt, különösen, mert össze volt kötve a jugoszláv kérdésben elfoglalt állásponttal.”⁷⁸

Kádár reményei valóra váltak, augusztusban a Krímben találkozott Gomulkával, aki „teljesen elvtársi, baráti módon és hangon” felvetette, nem lehetett volna nyilvános tárgyalást tartani a Nagy-ügyben. A magyar pártvezető kezdte felsorolni, hogy szerinte milyen érvek szóltak ez ellen, mikor egyszer csak „Gomulka elvtárs a fejére ütött, és azt mondta, hogy tulajdonképpen most már erről hiába is beszélünk. Ezzel be is fejeződött a véleménycsere a Nagy Imre-ügyről.”⁷⁹ Hasonló jelenet játszódott le, fordított felállásban, a LEMP Központi Bizottságának 1958 őszi megtagott 12. plénumán, ahol a „dogmatikusok” azért támadták Gomulát, hogy

⁷⁶ Tischler (1996) 167. sz. dok. 221. p.

⁷⁷ Uo. 168. sz. dok. 222–225. p.

⁷⁸ Némethné–Soós–T. Varga–Ujváry (1997) 428. p.

⁷⁹ Uo. 540. p.

1958 nyaráig nem képviselte a „helyes” álláspontot a magyar eseményeket és Nagy Imre szerepét illetően. Gomułka mindezt ingerülten azzal hátrította el, hogy ez már a múlt, nincs miről beszélni, éppen ezért a jövőben hallani sem akar sem Nagy Imréről, sem az 1956-os magyar eseményekről. A magyar–lengyel legfelső szintű pártkapcsolatok változatosságát jellemzi, hogy 1958 nyaratól az MSZMP lett a belpolitikailag viszonylag jobb helyzetben lévő párt, és dönthetett arról, hogy feltétel nélkül támogatja Gomułkát saját dogmatikusainak támadásával és a testvérpártok közötti támaszkeresésükkel szemben.⁸⁰

Nagy Imre és társai kivégzését követően hivatalos lengyel részről egy ideig még létezett egyfajta ösztönös, de már korántsem jelentős távolságtartás, amelyet véglegesen Kádár 1960 márciusában tett lengyelországi utazása oldott fel. A látogatás „előkészítő anyagaként” készült, a két ország viszonyát áttekintő varsói magyar nagyköveti jelentésben már ez állt: „Azok az elvi és politikai akadályok, amelyek korábban megnehezítették a baráti kapcsolatok fejlődését, mindenekelőtt politikai és kulturális téren, lényegében már 1958 második felében megszűntek.”⁸¹ Katona János nagykövetnek, aki a politikai jelenségek megítélésekor gyakran tévedett, ebben az esetben igaza volt. A magyar–lengyel államközi kapcsolatok jellege, egészen a hetvenes évek végéig, javarészt megfelelt annak, amit a szocialista országok között „normálisnak” – vagyis semmitmondóan sablonosnak – neveztek.

⁸⁰ Uo. 540–541. p.

⁸¹ MOL KÜM TÜK Lengyelország XIX–J–1–j 6. d. 5/b, 001622/1960.

Kína*

VAMOS PÉTER

A magyar kormány – szovjet javaslatra – már a Kínai Népköztársaság (KNK) megalakulása előtt, 1949 nyarán kapcsolatot kezdeményezett a „Szabad Kína” kommunista vezetésével. A népköztársaság 1949. október 1-jei kikiáltása után – a Szovjetunió példáját követve – Magyarország, akárcsak Bulgária, Csehszlovákia és Románia, szinte azonnal, már október 4-én elismerte az új államalakulatot Kína egyedül törvényes képviselőjének, ezzel is hozzájárulva a KNK nemzetközi elismertetéséhez. Két nap múlva megérkezett a kínai kormány választávirata, amelyben kifejezte, hogy „forrón üdvözli a diplomáciai kapcsolatok azonnali felvételét”.¹

A kapcsolatfelvételt az ismerkedés időszaka és az új viszonyoknak megfelelő intézményrendszer meglehetősen lassú kiépülése követte. 1949 októberére megváltozott a világhelyzet. Európában kialakult az egymással szemben álló két tömb, kiéleződött a hidegháború. Létrejött a NATO (április 4.), megtartotta első ülését a KGST (április 24.), megalakult az NSZK (szeptember 21.), illetve az NDK (október 7.). Meghiúsult több szocialista állam felvétele az ENSZ-be. A magyar párt és kormány külpolitikája – így Kína-politikája is – a Szovjetunióval és a szovjet érdekszférába tartozó többi szocialista országgal azonos elvi alapokon nyugodott, és gyakorlatában szorosan követte a szovjet lépéseket. A magyar–kínai kapcsolatok e korai korszakának áttekintése előtt ezért indokolt emlékeztetni a már akkoriban is meglehetősen bonyolult szovjet–kínai viszony alakulására.

* A szerző köszönetet mond a tajvani Chiang Ching-kuo Alapítványnak (Chiang Ching-kuo Foundation for International Scholarly Exchange) a magyar–kínai kapcsolatok dokumentumainak kutatásához nyújtott támogatásáért. A tanulmányban szereplő kínai nevek és szavak az úgynevezett népszerű magyar átirásban szerepelnek.

¹ A kétoldalú kapcsolatok felvételéről és a követek cseréjéről szóló iratok: Kínai Külügyminisztérium Levéltára (Kínai KÜM Levéltár), Peking, 109-00011-01.

Kína a Szovjetunió erőterében

A negyvenes évek végére a hidegháborús szembenállásnak megfelelően Ázsiában is két politikai-hatalmi tömb alakult ki. Kína két, egymással versengő nemzetközi rendszer részévé vált, két kínai állam jött létre: a kommunista KNK, a Szovjetunió szövetségese, és az Amerikai Egyesült Államok támogatását élvező Tajvan, a Kuomintang irányítása alatt álló Kínai Köztársaság. Az ötvenes évek (és a következő fél évszázad) kínai külpolitikáját, amint a két kínai entitás belső fejlődését is, ez a megosztottság erősen befolyásolta.

Az ENSZ-ben és más nemzetközi szervezetekben 1971-ig Tajvan képviselte egész Kínát, a KNK elszigetelődött. Az ötvenes években Peking nemzetközi kapcsolatai a Szovjetunió és a szocialista országok mellett csak a harmadik világ államaira terjedtek ki, gyakran nem is állami, hanem pártközi kapcsolatok formájában.

1949 nyarán, amikor Mao Ce-tung meghirdette az „egy oldalra hajlás” politikáját, a párt második számú vezetője, Liu Sao-csi Moszkvában többek között abban állapodott meg Sztálinnal, hogy miközben a Szovjetunió marad a nemzetközi kommunista mozgalom központja, Kelet-Ázsiában a világforradalom irányítása a Kínai Kommunista Párt (KKP) feladata lesz.² A Szovjetunió ehhez minden politikai és gazdasági segítséget igyekezett megadni. Kezdetben a KNK vezetése „új demokratikus” politikát folytatott, amelynek része volt (legalábbis elméletben) a népfrempolitika, a koalíciós kormányzás és a vegyes gazdaság létének elfogadása. 1953 októberében Mao meghirdette a „szocialista építés általános vonalát”, ami a szovjet gazdaságirányítási modell közvetlen átvételét jelentette, Sztálin 1929-es, erőszakos kollektivizálásra és ugrásszerű fejlődésre alapozó politikáját másolta. Az első kínai öt éves terv (1953–57) megindulását követően szovjet segítséggel százötvennél több, a nehézipar és a vegyipar fejlesztését szolgáló nagyberuházásba kezdtek, rendszeres gyakorlattá vált a gyártási eljárások térítésmentes átadása, ennek megfelelően szovjet tervek alapján épültek a kínai gyárak és üzemek. Több ezer szovjet szakember – politikai és katonai tanácsadó, valamint technikai és technológiai szakértő – dolgozott Kínában, kínai mérnökök és diákok tízezreit képezték a Szovjetunióban.

A „barátként” vagy „testvérként” aposztrofált szocialista országok adottságaiknak és lehetőségeiknek megfelelően részt vállaltak a kínai szocializmus támogatásában. Annak ellenére, hogy mindannyian a nehézipar fejlesztésére helyezték a hangsúlyt, kialakult egyfajta munkamegosztás. Az iparilag rendkívül elmaradott, viszont természeti kincsekben gazdag Kína gyakorlatilag kizárólag a „keleti tömb” országaiból importált termelési eszközöket. Az árak mindkét fél számára elfogadhatók voltak, a rubelhitelek kamata sosem haladta meg az évi két százalékot, és a jó alkupozíciót a szocialista partnerek nem használták gazdasági előny szerzésére.³ A gazdasági tárgyalásokat is a szolidaritás jellemezte. A „testvéri ország” kifejezést a felek komolyan gondolták, és „a szocializmus építésének nagy ügye” segített a viták elsimításában.

² Chen (1994) 74–75. p.

³ Kirby (2001) 34. p.

Az erős birodalmi hagyományokkal rendelkező Kína vezetése úgy vélte, hogy az egykori Középső Birodalom a szocialista országok Szovjetunió vezetete nemzetközi szövetségének autonóm, szuverén tagjává vált. Ennek megfelelően lépett fel a nemzetközi politikában. Az ideológiai alap, a Mao Ce-tung eszméivel kiegészített marxizmus-leninizmus elhatárolta Kínát az „imperialista” hatalmaktól, biztosította számára a közösséget a szocialista „testvérországokkal”, s megfelelő keretül szolgált a kínai fejlődés sajátosságainak hangsúlyozásához, a saját érdekeket is figyelembe vevő, pragmatikus külpolitikához. Erre szükség is volt, amikor Sztálin halála után nyilvánvalóvá vált a szovjet modell – háborús felkészüléssel, a nehézipar eltűzött fejlesztésével, az életfeltételek rosszabbodásával, a terrorisztikus hatalomgyakorlással összefüggő és a hierarchia csúcsán uralmi vetélkedéssel kombinálódó – általános válsága. A válság végigsöpört Kelet-Európán: a csehszlovákiai pénzreform elleni tüntetésekkel kezdődött, Kelet-Berlinben felkeléshez vezetett, Lengyelországban szovjetellenes demonstrációk voltak, érintette Romániát és Bulgáriát, Magyarországon kormányváltást idézett elő.

Az ideológia és a politikai realitás közötti ellentmondás a kínai vezetőkben nem kérdőjelezte meg világnézetük helyességét. Ehelyett az történt, hogy az ideológia szerepe a külpolitikában lassan átalakult. Az eszmék belpolitikai identitásképző volta megmaradt, de a nemzetközi kapcsolatokban az elvont elvekre és normákra (elsősorban a békés egymás mellett élés öt elvére) a továbbiakban csak más országok viselkedésének kritizálása alkalmával hivatkoztak.⁴

Az SZKP XX. kongresszusának fogadtatása és hatása is más volt Kínában, mint a kelet-európai országokban, így Magyarországon. A Sztálin személyi kultuszát elítélő titkos Hruscsov-beszédre akkor került sor, amikor a szocialista építés lendülete Kínában kezdett alábbhagyni. A mezőgazdaság 1955–56-ban végrehajtott kollektivizálása közvetlenül érintette a lakosság 80–85 százalékát. Mao erőszakos intézkedéseinek kudarcai annyira hasonlítottak a sztálini szövetkezetesítés során tapasztaltakra, hogy a Sztálin bűnei elleni támadás Mao hibáinak közvetett kritikájaként is értelmezhető volt. Ez a lehetőség Mao Ce-tungot védekezésre kényszerítette. Úgy vélte, ha nyilvánosan támogatná Hruscsov Sztálin-kritikáját, az egyben azt jelentené, hogy az ő személye elleni támadások is megengedhetők. Nem akart „egészségtelen érdeklődést” kelteni, ezért még a pártapparátusban sem engedte meg a titkos beszéd terjesztését.

Az SZKP a XX. kongresszuson Leninre hivatkozva (és globális katonai erejére támaszkodva) feladta a háború elkerülhetetlenségének elvét, és deklarálta a kapitalista világgal való békés egymás mellett élés lehetőségét. A kínai vezető ezzel döntéskényszerbe hozta: vagy elfogadja az új politikát, vagy alternatívát dolgoz ki. Mao az utóbbit választotta.

⁴ Levine (1994) 39. p. Az öt elv (pancsa síla): más országok területi épségének tiszteletben tartása; kölcsönös meg nem támadás; egymás belügyeibe való be nem avatkozás; együttműködés az egyenlőség és a kölcsönös előnyök alapján; békés egymás mellett élés.

Vu Leng-hszi, a *Zsenmin Zsipao* egykori főszerkesztője arról számol be emlékirataiban, hogy a legfelső kínai vezetés a KKP KB Politikai Bizottság Állandó Bizottságának március 17-i ülésén foglalkozott először a Hruscsov-beszéddel. Maónak ekkor még nem volt kiforrott véleménye, de a megbeszélést láthatóan a saját helyzete és politikájának jövője szempontjából kedvező irányba akarta terelni. Örült annak, hogy Sztálin kultusza véget ért, de úgy értékelte, hogy a szovjet viselkedés a nagyhatalmi sovinizmus megnyilvánulása. A beszédet meglepetésszerű támadásnak nevezte, nehezményezte, hogy a szovjetek a beszédet megelőzően nem konzultáltak a testvérpártokkal. Úgy érezte, hogy nem megfelelő tisztelettel bántak vele.⁵

Két nappal később már kiforrottabb értékeléssel állt elő. Arról beszélt, hogy Sztálin tevékenysége hetven százalékban helyes volt, és hibái csupán harminc százalékot tesznek ki, ám ezek kevésbé fontosak, mint az eredményei. Ráadásul Sztálin a hibákat Mao politikája és személye ellenében követte el.⁶ Sztálin személyi kultuszának kritikájával tehát Mao lényegében a saját kultuszát erősítette.

A következő, március 24-én megtartott ülésen Mao kezdeményezte, hogy készüljön egy Sztálint értékelő cikk, amely rávilágít Hruscsov zárt ülésen elmondott beszédének egyoldalúságára.⁷ Az üzenetnek szánt írást április 6-ra, Mikojan látogatására időzítették.⁸ A *proletárdiktatúra történelmi tapasztalatairól* című cikk egyrészt tartalmazza a titkos beszéd vádjait (az elkövetett törvénytelenégekről, a diktatórikus vezetésről, az önkritika hiányáról, a háborús hibákról, Jugoszláviáról és a mezőgazdaságról), másrészt a Szovjetunió Mao által felemlített hibáit, amelyeket Sztálin a Kína-politikájában követett el. A cikk a népen belüli ellentmondásokról szóló, Mao által Jenanban megfogalmazott tételt hangsúlyozza, és azzal vádolja Sztálint, hogy nem tulajdonított kellő jelentőséget az osztályharc folytatásának.

Mao egy hónap múlva megerősítette értékelését. A tíz legfontosabb kölcsönviszonyról szóló beszédében elismerte, hogy a KKP a sztálini munkastílus hibás vonalát követte, a felelősséget azonban a többször megbírált és félreállított Vang Mingre hárította.⁹ Elismerte, hogy „Sztálin számos ártatlan embert végeztetett ki”, de hozzátette: „Szükséges, hogy a különböző ellenforradalmárokat különbözőképpen, a körülményeknek megfelelően kezeljük [...]” Kínában az ellenforradalmárok ellen 1951–52-ben indított mozgalomról azt mondta, hogy az szükséges volt, a végrehajtott kivégzésekről pedig azt, hogy „ezeket az ellenforradalmárokat szükséges volt kivégezni”.¹⁰ Egyetérthetünk Lorenz Lüthi svájci történésszel, aki szerint Mao hajlandó volt tanulni a desztalinizációból, ugyanakkor nem volt képes – vagy nem volt hajlandó – elismerni, hogy ő

⁵ Vu (1999) 6–7. p.

⁶ Uo. 12. p.

⁷ Uo. 19–20. p.

⁸ Uo. 24. p.

⁹ Vang Ming (Csen Sao-jü) 1931–34 között a KKP főtitkára, akit baloldali hibákra hivatkozva váltottak le. A negyvenes évektől Moszkva politikájának képviselőjeként tartották számon, jobboldali hibákért bírálták. 1956-tól a Szovjetunióban élt.

¹⁰ Mao (é. n.) 288–289. p.

maga is élt sztálinista módszerekkel.¹¹ A tíz kölcsönviszonyról tartott beszédben is arról szólt, hogy bár „[k]öztünk és az ellenség között világos választóvonalat kell húznunk”, azt is mondta: a bizalom erősítése érdekében „[m]inden ellenforradalmárnak lehetőséget kell hagynunk, hogy hibáját belássa, és új életet kezdhessen”.¹² A hibázókkal kapcsolatban úgy vélte: „először is meg kell figyelniük őket, másodsor segítenünk kell [...]. A helyes és helytelen között világos különbséget kell tennünk, mert a párton belül elvi kérdésekben folytatott viták a társadalomban végbemenő osztályharcot tükrözik. A határozatlanság ebben megengedhetetlen.”¹³ Néhány nap múlva, május 2-án Mao a Politikai Bizottság ülésén meghirdette az új jelszót: „Virágozzék száz virág a művészetben, vitatkozzék száz iskola a tudományban!”

A KKP VIII. kongresszusára (1956. szeptember 15–27.) készülve a tartományi fórumokon Mao tízpontos programját vitatták meg, ám a kongresszus mégis a Mao-féle gazdaságpolitika és személyi kultusz ellenzőinek sikerét hozta. A párt új szervezeti szabályzata, amelyet Peng Tö-huaj kezdeményezésére, Liu Sao-csi és Teng Hsziao-ping vezetésével dolgoztak ki, nem tartalmazott utalást Mao Ce-tung eszméire.¹⁴ Mao kultuszának hivatalos és intézményes alapja ezzel megrendült. A kongresszus azt is kimondta, hogy a KNK-ban az osztályharc véget ért, és a kiegyensúlyozott gazdasági fejlődést kitűző második ötéves terv (1958–62) mellett tette le a voksát.

Magyar–kínai kapcsolatok 1949–1956 között

Magyarország, a többi népi demokráciához hasonlóan, kezdettől támogatta a KNK belpolitikai és nemzetközi törekvéseit. Egymás kölcsönös megismerésének jegyében megszülettek az első államközi szerződések, a nagy földrajzi távolság ellenére megindultak a kölcsönös látogatások.¹⁵ A politikusok mellett művészegyüttesek és

¹¹ Lüthi (2003) 60. p.

¹² Mao (é. n.) 291. p.

¹³ Uo. 292–293. p.

¹⁴ A Kínai Kommunista Párt 1956. szeptember 26-án elfogadott szervezeti szabályzata a program alaptételei között a következőket említi: „Kína Kommunista Pártját tevékenységében a marxizmus–leninizmus vezérli. Csak a marxizmus–leninizmus világítja meg helyesen a társadalom fejlődésének törvényszerűségeit, jelöli ki helyesen a szocializmus és kommunizmus felépítésének útjait.” In KKP VIII. 339. p.

¹⁵ Az első hivatalos kínai delegáció 1950. április 4-e alkalmából járt Magyarországon. A tizenegy tagú kormányküldöttséget Kína moszkvai katonai attaséja vezette. Lásd A kínai kormánydelegáció látogatása. Sík Endre rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter szigorúan bizalmas levele a Magyar Népköztársaság pekingi nagykövetsége részére. Budapest, 1950. április 29. Magyar Országos Levéltár (MOL) KÜM TUK Kína XIX-J-1-j4/i-00528/1950.

A legjelentősebb látogatások 1956 előtt: Je Csi-csuan külkereskedelmi miniszter 1953. áprilisi budapesti vizitje; 1955. március–áprilisban Teng Ce-huj miniszterelnök-helyettes vezetésével a magyar nemzeti ünnepre hazánkba érkezett kínai delegáció útja; illetve Hegedüs András miniszterelnök-helyettes 1954. szeptember–októberi kínai látogatása, amelynek része volt a KNK megalakulásának ötödik évfordulója alkalmából rendezett ünnepségeken való részvétel.

kiállítások népszerűsítették a kínai, illetve a magyar kultúrát.¹⁶ A kapcsolatok első szakaszában alakult ki az a szerződéses és egyezményes kapcsolatrendszer, amelynek betetőzéséként a felek 1959. május 6-án Pekingben barátsági és együttműködési szerződést kötöttek.¹⁷

A személyes érintkezések az ötvenes évek első felében kizárólag a hivatalos utazásokra korlátozódtak. A kereskedelmi kapcsolatok 1951-ben indultak meg. Az 1951. évi magyar nagyköveti jelentés gazdasági kapcsolatokra vonatkozó része kiemeli: „Részünkről nehézséget jelentett a számunkra teljesen ismeretlen tárgyalási mód és a piac részben szokatlan igényei.” Safrankó azonban azt is hozzáteszi: „A barátságot [a kínaiak] őszintén értelmelték, és a szállítások – természetüknél fogva is – Kína részéről még a tárgyalások alatt megindultak.” A magyar vezetést meglepetésként érte, hogy „Kína aránylag könnyen tudta igényeinket kielégíteni”, szemben a magyarokkal, akik a határidőket nem tudták betartani, és a minőségi elvárásoknak sem tudtak megfelelni.¹⁸ A kereskedelmi kapcsolatok fejlesztését magyar részről hátráltatta, hogy a szerződésben megállapított mennyiségnek a magyar fél egyik évben sem tudott eleget tenni. A nagy távolságból, illetve mindkét gazdaság teljesítőképeségének korlátaiból adódóan a magyar–kínai külkereskedelmi kapcsolatok egyik fél számára sem voltak elsődleges jelentőségűek. A magyar adósság évről évre nőtt, aminek következtében a kínai külkereskedelmi szervek bizalma a magyar

¹⁶ Kínában a nagykövetség első jelentős rendezvénye az 1950. április 4-i ünnepi fogadás és dokumentációs kiállítás volt. A rendezvények célját Safrankó nagykövet az alábbiakban jelölte meg: „megismertetni Magyarországot a kínai vezető elvtársakkal, és bevinni a lehető legszélesebb kínai tömegekbe, hogy van egy Magyarország, amely ha kicsi is, bizonyos szerepet tölt be a békefrontban”. Safrankó Emánuel nagykövet 1950. évi összefoglaló jelentése. MOL KÜM TÜK Kína XIX-J-1-j 8. d. 47-0028286/1950. A magyar rendezvények sikeréhez hozzájárult, hogy ezek voltak az elsők a szocialista országok hasonló rendezvényeinek sorában.

¹⁷ 1956-ig az MNK és a KNK között a következő egyezmények megkötésére került sor: árucere-forgalmi és fizetési egyezmény (Peking, 1951. január 22.); kulturális együttműködésről szóló egyezmény (Peking, 1951. július 12.); filmcsere-megállapodás (1951. augusztus 20.); a postaforgalomról és a távközlési forgalomról szóló megállapodás (Peking, 1953. július 16.); egyezmény a tudományos és műszaki együttműködésről (Peking, 1953. október 3.); rádiós együttműködési egyezmény (Peking, 1953. október 15.); egyezmény a kölcsönös együttműködésről a mezőgazdasági növények betegségektől és kártevőktől való védelme tárgyában (Peking, 1954. december 28.). 1955. évi 33. tvr.

¹⁸ Safrankó Emánuel nagykövet 1951. évi összefoglaló jelentése. MOL KÜM TÜK Kína XIX-J-1-j 8. d. 27-00875/1952.

A magyar export áruösszetételét tekintve a gépipari cikkek aránya 1951-ben 12%, 1952-ben pedig 20% volt, miközben a fogyasztási cikkek aránya 34%-ról 3,4%-ra csökkent. 1953-ban a magyar export összetételében a nehézipari cikkek (1800 különböző jármű, 500 traktor, mélyfűrők, híradástechnikai eszközök) már 75%-ot tettek ki. 1956-ban a hárommillió Peking utcáin közlekedő 300 autóbusz negyede Ikarus gyártmányú volt, és ebben az évben került sor a Csepel Autógyár teherautóinak tibeti próbaútjára is. Kína Magyarországnak elsősorban mezőgazdasági termékeket, nyersanyagot és más olyan termékeket szállított, amelyeket egyébként nyugati országoktól kellett volna beszerezni.

partnerek iránt egyre csökkent. Rákosi és Mao 1956 tavaszán személyes levélváltással igyekezett a problémákat megoldani.

1956 januárjában a Külügyminisztérium elégedetlen volt a nagykövetség munkájával, összességében nem tartotta kielégítőnek sem a jelentéseket, sem a kínaiakkal kialakított kapcsolatok körét.¹⁹ A pekingi nagykövetség feljegyzése sokkal konkrétabban és önkritikusabban fogalmazott: „[...] a gyakorlatban nem érvényesül Pártunk politikája a Kínai Népköztársaság irányában. Kulturális egyezményünk szegényes, tájékoztatási munkánk egyáltalán nem kielégítő, kereskedelmi kapcsolatainkban nem törekszünk eléggé a gondos, határidős szállításokra, szállított áruink minősége kifogásolható. Ugyancsak gyenge a Nagykövetség munkája a kapcsolatok kiépítése terén. A sajtó vonalán teljesen megszakadt a kapcsolat a sajtóattaché és a kínai sajtó képviselői között, a gazdaságpolitikai vonalon ki sem volt alakítva személyes kapcsolat, amely nyújthatott volna valamilyen segítséget a gazdaságpolitikai beosztottaknak. Kulturális vonalon is egészen jelentéktelen volt a Nagykövetség kapcsolata.” A kínaiul tudó új munkatársak, Galla Endre és Tálás Barna 1955. novemberi megérkezését követően a jelentés szerint a helyzet némileg javult, bár „a kapcsolatokat illetően még nem mondható kielégítőnek”.

A „testvéri szolidaritáshoz” szokott magyar nagykövet rosszállással teli értelmiségének adott hangot: „az utóbbi időben kínai részről minden árut csak kiváló minőségben akarnak venni, éppen ezért csak azokat az országokat keresik, ahol ezt megtalálják. Az az elv érvényesül náluk minden területen, hogy jóból a legjobbat.” A magyar diplomácia próbálkozott ugyan a kapcsolatok javításával, 1956 elején textil- és geológiai kiállítást rendezett, valamint traktorista tanfolyamot szervezett Kínában, ami „segítette traktoraink megkedveltetését”, ám hiába, ha Magyarország 1955-ben sem tudta teljesíteni az éves kereskedelmi egyezménybe foglalt vállalását.²⁰

A kínai bel- és külpolitika nyomán követése a korlátozott információs lehetőségek (és a nyelvtudás hiánya) miatt a követségi munkatársak számára sokszor megoldhatatlan feladatot jelentett. A párt- és állami vezetők a legkritikább esetben érintkeztek a Pekingben dolgozó diplomatákkal, a rendszeres információadás és kapcsolattartás elől elzárkóztak. Egy-egy tájékoztató előadás tartalma nem ment túl a sajtóban megjelenteken. Alacsonyabb rangú káderek nem is voltak hajlandók külföldiekkel szóba állni.

A bandungi értekezletet követő időszakban, 1955–56 során Kína jelentősen javította viszonyát Japánnal, valamint a délkelet-ázsiai országokkal, elsősorban Burmával,

¹⁹ Nagykövetség munkája. Kárpáti József miniszterhelyettes rendelete a pekingi nagykövetségnek, Budapest, 1956. január 17. MOL KÜM TÜK Kína XIX-J-1-j 2. d. 12-001575/1956.

²⁰ Szkladán Ágoston nagykövet jelentése Boldoczki János külügyminiszternek. Tárgy: Évi jelentés 5., 6. és 7. pontjához. Peking, 1956. január 18. MOL KÜM TÜK Kína XIX-J-1-j 8. d. 27-003260/1956.

Indiával, Kambodzsával, Nepállal, Afganisztánnal és Pakisztánnal.²¹ A pekingi diplomáciai testület a kínai politikusok viselkedésén is érezte a változást: „[...] amióta a Párt elhatározta, hogy javít a kapitalista országokkal fenntartott viszonyán, és tovább szilárdítja az ázsiai és afrikai országokkal való barátságot, a Kínai Külügyminisztérium munkatársai, de más állami vezetők is teljes lelkesedéssel e feladatnak szentelik magukat” – írta az 1956 nyarán ideiglenes ügyvivői feladatot ellátó Száll József.

Száll, aki 1956. májusi pekingi kinevezését megelőzően öt évig vezette a Külügyminisztérium Tájékoztatói Főosztályát, nemcsak a kínaiak magatartásában látta a problémát. Szerinte Kína jelentőségét a nemzetközi helyzet befolyásolásában Magyarország nem mérte föl eléggé, ami kihatott a magyar–kínai kapcsolatok alakulására is. Úgy vélte, a KNK megalakulását és a kapcsolatfelvételt követő lendület megtört, a kereskedelmi kapcsolatok nem fejlődtek kielégítően, amit a magyar diplomácia politikai kezdeményezésekkel nem tudott kellő mértékben ellensúlyozni. A politikai kapcsolatok fontosságát felismerő más szocialista országok (Csehszlovákia, NDK, Lengyelország, Szovjetunió) párt- és állami vezetői több alkalommal tettek látogatást Kínában, magyar részről azonban Hegedüs András miniszterelnök-helyettes 1954-es kínai útja volt az egyetlen magas szintű látogatás. Száll József 1956. augusztusában úgy értékelte, hogy a kínaiak kvázi „leírták” Magyarországot: „[...] az európai népi demokráciák közül elsősorban Csehszlovákiát és az NDK-t tartják a maguk számára fontosnak. Magyarország, Románia, Bulgária, Albánia iránt lényegesen kevésbé érdeklődnek, aminek oka jórészt tájékozatlanságuk, különösen, ami a Magyarországgal való kapcsolatok jelentőségét illeti... [a kínai vezetés] nem egészen tekinti ezeket az országokat valóban független országoknak, a nemzetközi politikában szerepüknek nem tulajdonít jelentőséget”. Száll szerint a kínai vezetés úgy érezte, hogy „a külkereskedelmi, gazdasági kapcsolatoknak ezekkel az országokkal Kína számára sok perspektívája nincsen”.²²

E vélekedés igazát látszik bizonyítani [P.] Szabó József sajtóbeosztott beszámolója. 1956. júniusában a baráti külképviseletek sajtóbeosztottait a *Zsenmin Zsipao* szerkesztőségébe hívták, s közölték velük, hogy a lap július 1-je után négy helyett nyolc oldalon jelenik meg. A külpolitikai rovat erősítése érdekében több külföldi tudósító kiküldését is tervezték, „mivel csakis a személyes élményeken alapuló színes írásokkal lehet megszüntetni a lap szürkeségét”.²³ Elsősorban a népi demok-

²¹ 1956-ra a magyar Ázsia-politika egyik fontos eleme a Japánnal létrehozandó diplomáciai kapcsolat előkészítése volt. Száll József 1956. júniusában feljegyzést készített Marjai József főosztályvezető számára a magyar külpolitika távol-keleti aktivitásának szükségességéről. Száll úgy vélte, a Kínával fenntartott baráti viszonyt sokkal jobban ki lehetne használni a térség országaival kialakítandó kapcsolatok elősegítésére. Azt javasolta, hogy a kapcsolatok bővítését, például Japán felé, Pekingből kellene előkészíteni, a helyszínen tett utazásokkal is.

²² Kínai külpolitika néhány jelensége. Száll József jelentése. Peking, 1956. augusztus 16. MOL KÜM TÜK Kína XIX-J-1-j doboz? 006707/1956.

²³ A Zsenminzsipao [sic!] meghívása. Száll József ideiglenes ügyvivő jelentése (előadó: [P.] Szabó József). Peking, 1956. június 8. MOL KÜM Admin. Kína XIX-J-1-k 5767/1956.

rációkba és az ázsiai országokba kívántak tudósítót küldeni, de nyugati országokkal is bővíteni akarták az újságírócserét. Kelet-Európában korábban a lapnak nem volt tudósítója. 1956-ban két helyre, Belgrádba és Prágába küldtek újságírókat. Budapesti tudósítói poszt felállítása nem szerepelt a tervek között. A lapbővítés nyomán minden lapszámában egy teljes oldal jutott a Szovjetunió és a népi demokráciák híreinek, anyagainak. A magyar politika kritikájaként és egyben önkritikaként is felfogható [P.] Szabó véleménye: „a Szovjetunió kivül egyetlen baráti ország sem tudta megfelelően kihasználni a lehetőséget”.²⁴

1956 első felében mindkét fél részéről csupán gesztusértékű, protokolláris eseményekre és látogatásokra került sor, amelyek politikai demonstráció jellege erősebb volt, mint a közvetlen gazdasági vagy kulturális jelentősége. A kölcsönös látogatások sorából három esemény emelkedik ki: Csü Te, a KNK elnökhelyettese januári magyarországi látogatása, illetve Péter János református püspök (későbbi külügyminiszter), valamint a Koreai Munkapárt III. kongresszusáról hazautazó Vég Béla és Köböl József KV-titkárok pekingi látogatása.

Csü Te magyarországi útjának legfontosabb politikai üzenete maga a látogatás ténye volt. Az európai szocialista országokat végiglátogató Csü és kísérete (Nie Zsung-csen marsall, Liu Lan-tao, Si Csö tolmács és két titkár) három napot töltött Magyarországon, de a programból úgy tűnik, érdemi tárgyalásokra nem került sor, elsősorban protokolláris jellegű vizitról volt szó.²⁵ A budapesti kínai nagykövetség látogatásról szóló jelentése kiemelte, hogy Rákosi „a Szovjetunió és a Kínai Népköztársaság vezette kilencszázmillió béketábor” élte.²⁶ Péter János márciusban két héten át volt a pekingi és a nankingi protestáns egyházi vezetők vendége. A látogatás apropója a kommunista párt vezető szerepét elismerő, a párt és az állam bizalmát bíró hazafias „három autonómia” protestáns egyházi mozgalom március 15–23. között megtartott kongresszusa volt. A kínaiak emellett az Egyházak Világtanácsa Központi Bizottságának 1956 nyarára tervezett magyarországi ülése iránt érdeklődtek.²⁷

²⁴ A Zsenminzsi-pao [sic!] cikkellátása. Száll József ideiglenes ügyvivő jelentése (előadó [P.] Szabó József). Peking, 1956. augusztus 16. MOL KÜM TÜK Kína XIX-J-1-j 005767/1/1956.

²⁵ : Kínai kormánydelegáció Magyarországon. Rózsa Irén KÜM főosztályvezető-helyettes rendelete a pekingi magyar nagykövetségnek. Budapest, 1956. január 27. MOL KÜM TÜK Kína XIX-J-1-j 4/b-001565/1956.

²⁶ A magyarországi nagykövetség távirata Csü Te elnökhelyettes magyarországi látogatásáról. Budapest, 1956. január 20. Kínai KÜM Levéltár, 109-01030-05 (1). A budapesti kínai nagykövetség jelentésében a nagykövetség mulasztásai között említette, hogy a küldöttséget hivatalos kormánydelegációként tüntette fel. Csak 14-én, Liu Lan-tao észrevétele nyomán javította ki a hibát, de akkor a magyar lapok már két napja hivatalos látogatásról írtak.

²⁷ Az Egyházak Világtanácsa 1948-ban, Amszterdamban alakult meg, és munkájában 1951-ig részt vettek kínai protestáns egyházak is. A hazafias mozgalomban „megtisztult” kínai protestáns egyházak képviselői 1956 nyarán, a galyatetői tanácskozáson ugyan nem vettek részt, a magyar szervezők azonban lehetővé tették számukra, hogy az ülés idején „baráti látogatást” tehessenek Magyarországon.

A Koreai Munkapárt kongresszusáról május elején hazautazó lengyel, román, albán és keletnémet delegációval együtt a magyar párt két titkárát is vendégül látták két napra Pekingben. A vezetők vacsorát adtak a baráti küldöttségek tiszteletére, amelyen Mao Ce-tung ugyan nem jelent meg, de Liu Sao-csi, Csou En-laj, Csü Te, Teng Hsziao-ping, Tung Pi-vu, Peng Csen és Peng Tö-huaj képviselte a pártot. Peng Tö-huaj már itt – tehát 1956 májusában, jó másfél évvel az 1957-es moszkvai értekezleten elhangzott Mao-bejelentés előtt – arról beszélt, hogy Kína három-négy ötéves terven belül el fogja érni, és fölül fogja múlni Anglia acéltermelését.²⁸ A találkozón Vég Béla felvetette egy magyar–kínai hosszú lejáratú szerződés megkötésének lehetőségét, amire Csü Te azt válaszolta, hogy kínai részről egy ilyen szerződésről már folynak megbeszélések.²⁹ Csü Te érdeklődött Rákosi egészségi állapotáról, és megjegyezte, hogy az év második felében várják őt Kínába.³⁰

Az utazásra már nem kerülhetett sor, mert 1956 nyarán Rákosit leváltották. Ezután a kínaiak viselkedése érzékelhetően megváltozott a magyarok irányában. Száll József ideiglenes ügyvivő még a sajtóbeszámolóok előtt tájékoztatta a kínai külügyminisztérium illetékeseit a KV üléséről, amit a kínaiak úgy köszöntek meg, hogy „maga Mao Ce-tung elvtárs igen nagy jelentőséget tulajdonít a magyarországi változásoknak”. A kínai partnerek ezek után „természetesen” rendre elfogadták a nagykövetség vacsorameghívásait, sőt július–augusztusban a hivatalos vacsorákra családtagjaikat is elvitték, a protokollfőnök egyszer a feleségével együtt a kisfiát is, hangsúlyozva, hogy a hasonló meghívásokat a továbbiakban barátként kezeli és teljesíti.

Szeptemberben Kádár János vezetésével indult magyar pártküldöttség a KKP VIII. kongresszusára. A delegáció tagja volt Hidas István és Szántó Zoltán, valamint Szkladán Ágoston pekingi nagykövet. Kádár számára a pekingi út az első jelentős nemzetközi szereplést jelentette, ráadásul a ritkán utazó magyar politikus rögtön több napig tartó repülőutat tett. Nagy hatással volt rá a kínaiak „leírhatat-

²⁸ Mao és Hruscsov versengése egyfajta nyilatkozatháborúban is tetet öltött. 1957 májusában a szovjet vezető bejelentette, hogy a Szovjetunió mezőgazdasági termelése rövid időn belül meghaladja az Egyesült Államokét. Mao júliusban azzal válaszolt, hogy Kína ötven éven belül gazdaságilag felülmúlja Amerikát. Novemberben, az októberi forradalom 40. évfordulóján Hruscsov bejelentette, hogy a szovjetek 15 éven belül megelőzik az amerikai gazdaságot. Mao válaszul arról beszélt, hogy Kína ugyanennyi idő alatt túlszárnyalja Nagy-Britannia acéltermelését és nehéziparát. Ez a bejelentés szolgált Mao „acéltermelő korszakának” kezdetével. Alig egy évvel később Kína-szerte milliányi kis háztáji kohóban készült a semmire sem használható acél.

²⁹ Száll József május 13-án találkozott Csou En-laj miniszterelnökkel, aki elmondta, hogy a PB néhány nappal korábban foglalkozott a hosszú lejáratú kereskedelmi egyezményrel. Lásd Beszélgetés Csou En-laj elvtárral. Száll József feljegyzése. Peking, 1956. június 9. MOL KÜM TŰK Kína XIX-J-1-j 5/e-005791/1956.

³⁰ Vég [sic!] és Köböl elvtársak Kínában tartózkodása. Szkladán nagykövet jelentése (az előadó: Galla Endre). Peking, 1956. május 25. MOL KÜM TŰK Kína XIX-J-1-j 005778/1956.

lan” figyelmessége. A „tüllmennyezetes és oldalfüggönyös ágy” mellett – írta nagy lelkesedéssel feleségének – a kispolcon a kínai lapok mellett ott volt a *Szabad Nép* is, ugyanúgy összehajtogatva, „ahogy én rakom otthon a kispolcra az ebédlőben”.³¹ A magyar delegáció vezetője az MDP nevében szeptember 17-én köszöntötte a kongresszust. A részvétel alkalmat adott arra, hogy a testvérpártok vezetőivel is találkozzon. A kongresszus befejezését követően a magyar küldöttség Tiencsinbe, Mukdenbe és Sanghajba látogatott, valamint részt vett az október 1-jei pekingi ünnepeken.

A kongresszus ideje alatt Csou En-laj fogadta a magyar pártdelegációt, és „hosszú megbeszélést folytatott velük a magyar belpolitika és a kínai külpolitika kérdéseiről”.³² Hazaérkezése után Kádár a PB-nek beszámolt kínai útjáról, de a beszámolóról és a tárgyalásokról írásos feljegyzés nem maradt fenn. Kádár Csou En-laj miniszterelnökkel folytatott mintegy háromórás tárgyalásának részleteiről csak közvetetten, Gerő Ernő Andropov szovjet nagykövetnek tartott beszámolójából tudunk. Csou Kádárnak is elismételte a KKP álláspontját Hruscsov Sztálin-kritikájával, illetve Sztálin eredményeivel és hibáival kapcsolatban. Andropov kérdésére, hogy Gerő informálta-e a tárgyaláson elhangzottakról Mikojant és Szuszlovot, a magyar politikus azt felelte, „nem tudja informálni őket, mivel úgy állapodtak meg, hogy ezt Kádár elvtárs fogja megtenni a megbeszélés során. Ő azonban nem tette meg, arra hivatkozva, hogy »nem adódott alkalom«.» Gerő azt is elmondta, „feltételezi, hogy a kínai elvtársak bizonyára tájékoztatták az SZKP KB-t álláspontjukról, ő azonban azt akarta, hogy az SZKP KB-nak tudomása legyen róla, hogy a kínai elvtársak felvetették ezeket a kérdéseket a magyar delegációval folytatott megbeszéléseken”.³³

Kádár János biográfusa, Huszár Tibor azt írja, Kádárban annak ellenére hagyott életre szóló nyomot Kína, a kínai modell és a kínai vezetők megismerése, hogy a magyar delegációnak a kínaiak csak orosz tolmácsot biztosítottak, és Kádár nem túl jól tudott oroszul.³⁴ A pekingi nagykövetség jelentéséből ugyanakkor kiderül: a KKP nemzetközi osztálya a magyarok kérésére hozzájárult, hogy a kongresszusi beszámolókat és felszólalásokat a kongresszus termében magyarra fordíthassák, ami egyúttal azt is lehetővé tette, hogy a nagykövetség valamennyi politikai munkatársa közvetlenül részt vegyen a kongresszus ülésein.³⁵ Kádár János pekingi útjának jelentőségét – különösen az októberi–novemberi események fényében – tovább növeli, hogy a kínai vezetőknek módjuk volt személyesen is megismerkedni vele.

A kongresszus befejezése után Hidas Istvánt, az MDP PB tagját, a miniszterelnök első helyettesét, valamint a gazdasági tárgyalásokon Pekingben tartózkodó

³¹ Huszár (2001) 293. p.

³² Szobolevszki–Vida (2001) 9. sz. irat, 70–71. p.

³³ Andropov jelentése a Gerő Ernővel folytatott beszélgetéséről, 1956. október 12. Idézi Szereda–Rainer (1996) 167–168. p.

³⁴ Huszár (2001) 294–295. p.

³⁵ Szobolevszki–Vida (2001) 9. sz. irat, 70. p.

Bognár József külkereskedelmi minisztert a kínai kormány nevében fogadta a gazdaságpolitikával foglalkozó Csen Jün, a miniszterelnök első helyettese, Li Hszién-nien miniszterelnök-helyettes és Je Csi-csuang külkereskedelmi miniszter. A tárgyaláson ismét felmerült egy hosszú lejáratú egyezmény megkötésének lehetősége, s magyar kezdeményezésre napirendre került a kétoldalú gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok kérdése is. A kínai fél az ország gazdasági nehézségei ellenére ígéretet tett, hogy 3,5 millió angol fontnyi valutahitelt biztosít, amit Magyarország bármilyen árucikkben visszafizethet.³⁶

Alighogy a magyar pártküldöttség hazatért Kínából, Kádár – Gerő Ernő oldalán – jugoszláviai látogatásra indult. A magyar közvéleményt ezekben a napokban a lengyel események foglalkoztatták. Gomułka visszatérése, a hadsereg felvonultatása és visszavonása, valamint a szovjet pártvezetőkkel folytatott éles vita a kínai vezetőket állásfoglalásra készítette. Mao október 20-án délután rögtönzött PB-ülést hívott össze a hálósobájába. Ott úgy határoztak, hogy figyelmeztetik az SZKP-t, tartózkodjon a fegyveres erő bevetésétől, és ne avatkozzon Lengyelország belügyeibe. Mao, aki a nap folyamán végig pizsamában volt, azonnal magához hívatta a szovjet nagykövetet, és közölte vele: „Ha a Szovjetunió csapatokat küld, mi a magunkkal szemben álló Lengyelországot fogjuk támogatni, és nyilatkozatban ítéljük el magukat, hogy fegyveres erővel beavatkoznak Lengyelországban.”³⁷ Mao kategorikus kijelentése október 20-án hangzott el, amikor Hruscsov már leállította a lengyelországi szovjet csapatmozgásokat, és megállapodott Gomułkával a tárgyalások folytatásában. Október 20-án este a varsói kínai nagykövet találkozott szovjet kollégájával. Vang Pingnan egy szóval sem tett említést Mao véleményéről. Ugyanakkor Ponomarenko elmondta: Hruscsov, annak ellenére, hogy csak egy éjszakát töltött Varsóban, megismerte a helyzetet, és a lengyelországi politika fejleményeiről be fog számolni a testvérországoknak, hogy együtt vitassák meg a szükséges lépéseket. Ponomarenko arról beszélt, hogy Lengyelország a szocialista tábor leggyengébb láncszeme, ezért a szocialista országoknak közösen kell megtalálniuk a lengyelországi helyzet helyes kezelésének módját. „Arról nem beszélhetek, hogy a Szovjetunió a jövőben mit fog tenni

³⁶ A pekingi nagykövetség összefoglaló jelentése a Kádár János vezette magyar pártküldöttség útjáról. Szkladán Ágoston nagykövet jelentése. Peking, 1956. október 12. In Szobolevszki–Vida (2001) 71. p.

Október 20-án a magyar Külügyminisztérium Távol-Keleti Osztályának munkatársa arról érdeklődött a budapesti kínai nagykövetség munkatársától, hogy Je miniszter szóbeli ígéretéről érkezik-e hivatalos, írásbeli megerősítés, és hogy a kölcsön tényét nyilvánosságra hozzák-e. Az október 26-i keltezésű (!) választávirat arról értesíti a budapesti nagykövetséget, hogy Je miniszter válasza hivatalosnak tekintendő, további írásbeli megerősítésre nincs szükség. A válasz második részében a kínai külügyminisztérium, arra hivatkozva, hogy a kölcsönt Kína annak ellenére folyósítja, hogy a külföldi valutataralékok tekintetében maga is nehéz helyzetben van, a nyilvánosságra hozatal ellen foglalt állást. A magyarországi nagykövetség és a Külügyminisztérium táviratváltása a Magyarországnak nyújtandó 3,5 millió angol fontos kölcsön ügyében. 1956. október 20–26. Kínai KÜM Levéltár, 109-00766-01.

³⁷ Vu (1999) 39. p.

Lengyelországgal kapcsolatban, mert olyasmiről nem szólhatok, ami meghaladja a hatáskörömet.” – tette hozzá a varsói szovjet nagykövet.³⁸

A Malin-feljegyzések tanúsága szerint Hruscsov Moszkvában, az SZKP Elnökségének 20-i ülésén még nem volt meggyőződve arról, hogy nem lesz szükség a katonai erő alkalmazására Lengyelországban („Csak egy megoldás lehetséges – véget vetni annak, ami Lengyelországban van. Ha meghagyják Rokosszovszkijt, akkor nem kell sietnünk”³⁹), és bizonyára csak 21-én, Rokosszovszkij hatalomból való kikerülését követően döntött a békés megoldás mellett. Ennek ellenére a kínai források is egyetértenek abban, hogy a lengyelországi válság megoldásában Kínának nem volt közvetlen szerepe.

Kína szerepe a magyar forradalom leverésében

Fél évszázada folyik vita arról, volt-e, s ha igen, miféle szerepük volt a kínaiaknak a magyar forradalom fegyveres leverésében, pontosabban az azt elrendelő szovjet pártelnökségi döntésben. 1960-ban, a szovjet–kínai viták idején nyilvánosságra hozott hivatalos kínai változat szerint „1956. október végén a kritikus pillanatban, amikor a magyarországi ellenforradalmi terror kiterjedt majdnem az egész országra, az SZKP KB Hruscsov elvtárrsal az élen arra készült, hogy kivonja Magyarországról a szovjet csapatokat. Akkor mi elmondtuk az SZKP KB-nak véleményünket arról, hogy szükséges határozottan visszaverni az imperialisták és ellenforradalmárok támadását a nagy szocialista család ellen. Eleinte az SZKP KB kifogásolta véleményünket, és csak többszöri ingadozás után értett egyet véleményünkkel.”⁴⁰

A szovjet válasz ezzel szemben érthetetlennek nevezte a kínai álláspontot, amely úgy tünteti fel a történeteket, mintha a kínaiak tanácsai készítették volna az SZKP KB-t a magyarországi lázadással kapcsolatos állásfoglalásra: „[...] a kínai elvtársak alaptalanul tulajdonítják maguknak majdhogynem a Szovjetunió cselekedeteinek irányítását a magyarországi ellenforradalmi lázadás elfojtásában.”⁴¹

A kínai álláspont és a szovjet reakció a Peking és Moszkva között egyre élesedő, ideológiai köntösbe bújtatott hatalmi harcban fogalmazódott meg. Az álláspontok valóságtartalmát korabeli dokumentumok ismerete híján megítélni ma még nem lehet. 2006 májusában ugyan a kínai külügyminisztérium a lengyel és magyar eseményekre vonatkozó dokumentumokat is felszabadított a levéltárban őrzött 1956–60 közötti iratokból – elsősorban követségi jelentéseket és táviratokat –, amelyek bővítik és árnyalják eddigi ismereteinket, de a kulcskérdésekkel kapcsolatban nem szolgálnak

³⁸ Vang Ping-nan és Ponomarenko beszélgetésének fő pontjai. 1956. október 20. Kínai KÜM Levéltár, 109-01141-02

³⁹ Szereda–Rainer (1996) 22. p. A szövegben a szovjet–lengyel politikus nevének írásmódja Rokosovski.

⁴⁰ Szobolevszki (1996) 86. p.

⁴¹ Uo. 87. p.

perdöntő információval. A döntéshozók véleményéről rendelkezésre álló két korabeli dokumentum, az SZKP KB Általános Osztályát vezető Vlagyimir Nyikiforovics Malin feljegyzése, valamint Pavel Jugyin pekingi szovjet nagykövet Liu Sao-csival október 30-án Moszkvában folytatott beszélgetéséről készült naplójegyzete csupán hipotetikus következtetések levonására alkalmas. A kínai politikusok 1956 októberét követő megnyilvánulásaiából, valamint abból, ahogyan a magyar eseményeket saját propagandacéljaikra használták fel, mégis elének tárul egy jól követhető, logikus folyamat.

Kínai pártdelegáció Moszkvában, 1956. október 23–31.

Az SZKP Elnökségének október 20-i üléséről fennmaradt feljegyzés tanúsága szerint a szovjet vezetők eredetileg csak a közép- és kelet-európai pártok képviselőit akarták meghívni a lengyel kérdéstről folytatott vitákra, a kínaiakat csupán tájékoztatni kívánták a döntésekről.⁴² Másnap mégis úgy határoztak, hogy a KKP képviselőit is meghívják, 22-én különgépet küldtek Pekingbe a kínai vezetőkért. Veljko Mićunović moszkvai jugoszláv nagykövet naplójában azt írja, a szovjetek „tudták, hogy Mao Ce-tung nem tudott volna eljönni, ezért másokat kerestek meg: Liu Sao-csit, a Kínai Kommunista Párt titkárát⁴³ meg Csou En-lajt, akiről Hruscsov megjegyezte, hogy »bolsoj diplomat«”.⁴⁴ A nagykövet szerint a szovjetek azért szerették volna hallani a kínaiak véleményét, mert „ők messze vannak az eseményektől (vagyis a forrongó Lengyelországtól és Magyarországtól), nincsenek közvetlenül érintve, és talán jobb a rálátásuk, mint az oroszoknak, akiknél még működik a tehetetlenségi erő és erősek a múlt reflexei”.⁴⁵

A KKP vezetése úgy döntött, a párt második emberét, Liu Sao-csit küldi Moszkvába. Mao Ce-tung meg volt győződve róla, hogy a meghívás oka a kínai párt lengyel kérdésben kifejtett álláspontja volt.⁴⁶ Október 23-án hajnalban (közép-európai idő szerint október 22-én este), a kínai delegáció Moszkvába indulása előtt néhány órával a legfelső pártvezetés (Mao Ce-tung, Liu Sao-csi, Csou En-laj, Csen Jün, Teng Hsziao-ping, Vang Csia-hsziang és Hu Csiao-mu) Jugyin szovjet nagykövet jelenlétében megtartott ülésén csak a lengyelek ügye volt napirenden.⁴⁷ Az értekezlet „közvetítő” delegáció küldését határozta el. Mao utasítása az volt, hogy a kínai küldöttek a szovjet és a lengyel féllel kizárólag külön-külön tárgyaljanak, mivel nem tartotta helyesnek, hogy a lengyelek előtt kritizálják a szovjeteket, vagy fordítva.⁴⁸ Vu Leng-hsi szerint Mao álláspontja helyesnek bizonyult, ugyanis a kínaiakkal folytatott

⁴² Szereda–Rainer (1996) 22. p.

⁴³ Helyesen: a Politikai Bizottság Állandó Bizottságának alelnökét.

⁴⁴ Mićunović (1990) 133. p.

⁴⁵ Uo. 133. p.

⁴⁶ Vu (1999) 43.

⁴⁷ Po (1997) 596. p.

⁴⁸ Vu (1999) 44.

kétoldalú megbeszéléseken mind a lengyelek, mind a szovjetek a másikat vádolták a múltban elkövetett hibákért, miközben a kínaiak a maguk vállalta külső közvetítő szerepében arra törekedtek, hogy mindkét felet arra ösztönözzék, tegyék félre nemzeti sérelmeiket, s a közös érdekeket helyezték előtérbe.⁴⁹

A delegáció október 23-a és 31-e között tartózkodott Moszkvában. Az október 24-i ülésen a magyar eseményekről is elhangzott tájékoztatás, ám Liu Sao-csi – felhatalmazásának megfelelően – csak Lengyelország kérdésében nyilatkozott. Hangsúlyozta, hogy helyesli a lengyel KB intézkedéseit. Szavakban ragaszkodott ahhoz az alapelvhez, miszerint a Szovjetunió a szocialista tábor központja, ám arról is beszélt, hogy a szovjetek hibákat is elkövetnek, amelyeket ki kell javítani. Az egyik hibaként a szovjetek Mao által nagyhatalmi sovinizmusként aposztrofált viselkedését jelölte meg, azt, hogy „olykor ránk kényszerítették akarataikat”. Ráadásul Liu szerint mindez elszegt a döntésekkel, formai hibákkal párosult. A hibákat előbb ki kell javítani, és csak azután kell nyilvánosságra hozni őket – vélekedett.⁵⁰ A szovjet pártelnökség üléséről készült Malin-feljegyzésben és az események háttéréről szóló kínai forrásban semmiféle utalás nincs arra, hogy az első budapesti fegyveres beavatkozásra vonatkozó szovjet döntésben a kínaiak bármilyen szerepet játszottak volna. Liu 26-án is részt vett a szovjet pártelnökség ülésén, de annak ellenére, hogy már értesülhetett a magyarországi fejleményekről, és az ülésen is szó volt Magyarországról, csak Rokosszovszkij és Gomułka kapcsán szólt fel, a magyar eseményekről, az előző, 24-i üléshez hasonlóan, nem volt mondanivalója.⁵¹

A KKP képviselői a szovjet fővárosban folytatott tárgyalásaikon a kínai párt szocialista táboron belüli helyzetét és befolyását igyekeztek megerősíteni, Moszkva befolyását pedig, amennyire csak lehet, korlátozni, bár Liu Sao-csi október 26-án ismét megjegyezte: „[...] a Szovjetunió a szocialista tábor központja. Nem lehet más központ.”⁵²

A pekingi külügyminisztérium október 27-én összefoglaló jelentést küldött a moszkvai nagykövetségnek és Liu alelnöknek a testvérországok lengyel és magyar eseményekkel kapcsolatos reakcióiról. Ebben a magyar helyzettel csupán néhány rövid megjegyzés foglalkozik.⁵³

⁴⁹ Uo. 46–47.

⁵⁰ Szereda–Rainer (1996) 30–31. p.

⁵¹ Uo. 33. p.

⁵² Uo. 30. p.

⁵³ A jelentés a csehszlovák miniszterelnök-helyettes véleményét idézve megállapítja: „A magyar helyzet nem kevésbé súlyos, mint a lengyel. A magyar szakszervezetek lapja szerkesztőségi cikkben követelte Rákosi letartóztatását. A korábban feloszlott irodalmi és kulturális szervezetek Rajk állami temetése után újraalakulhattak. Azt lehet mondani, hogy a magyar pártnak Naggyal szemben nincs semmiféle javaslata, teljesen ellentmondásosan cselekszik.” Az NDK Honvédelmi Minisztérium Tájékoztatói Osztályának vezetője szerint a magyarok még a lengyeleknél is jobban elégedetlenkednek. Az egyetemisták diák-önkormányzati szervezetet hoztak létre, sok kritikát fogalmaztak meg, többek között azt követelték, hogy a sajtóban legyen szólásszabadság, és az egyetemisták szabadon utazhassanak külföldre. A Külügyminisztérium összefoglalója a testvérországok reakcióiról a lengyel és magyar eseményekkel kapcsolatban. 1956. október 27. Kínai KÜM Levéltár, 109-00972-05.

Pavel Jugyin pekingi szovjet nagykövet 1956. október 30-án megbeszélést folytatott Liu Sao-csival. Jugyin feljegyzése szerint Liu főleg a szocialista országokban dolgozó szovjet tanácsadókról beszélt. A kínai vezető (név említése nélkül, de nyilván elsősorban Rokosszovszkijra és a lengyel eseményekre utalva) úgy fogalmazott, hogy a Szovjetunióknak valamennyi politikai tanácsadóját vissza kellene vonnia a szocialista országokból, mivel vagy „kevésbé ismerik az adott ország sajátosságait”, vagy „már teljesítették a feladatukat”, ráadásul jelenlétiük „gyakran negatív jelenségekhez vezetett”.⁵⁴ A kínai vezető azonban – gondolván rá, hogy Kínának szüksége van a szovjet technológiai segítségre – rögtön azt is hozzátette, hogy a technikai szakértők természetesen maradhatnak.

A beszélgetés végén a magyarországi események is szóba kerültek. Ezekkel kapcsolatban Liu csak annyit mondott: „[...] egészséges leckéül kell hogy szolgáljanak az egész kommunista mozgalom számára. [...] Nekünk, kommunistáknak elméleti igényrel kell általánosítanunk ebből a tapasztalatból, ahogyan Marx a maga idejében általánosította és elemezte a Párizsi Kommün vereségének okait, Lenin pedig az oroszországi burzsoá-demokratikus forradalom vereségének okait” – idézi őt Jugyin.⁵⁵ Liu szavai a szovjet politika burkolt kritikájának tekinthetők, arról azonban nincs szó, hogy sürgette volna a szovjet beavatkozást, vagy egyértelműen kifejtette volna a szovjet csapatok esetleges második magyarországi beavatkozásával kapcsolatos véleményét.

Jugyin a találkozót követően a pártelnökség ülésén beszámolt a Liuval és a kínai küldöttség többi tagjával folytatott tárgyalásáról. A másik korabeli szovjet forrás, Malin feljegyzése csak néhány kulcsszót tartalmaz Jugyin beszámolójáról („Mi a helyzet? Kilép-e Magyarország a táborunkból? Kicsoda is Nagy? Lehet-e hinni neki? A tanácsadókról.”⁵⁶), amelyek a Liu és Jugyin között lefolyt beszélgetésre utalva igazolják annak tartalmát.

Október 30-án a szovjet pártelnökség a Szovjetunió és a szocialista országok kapcsolatáról szóló nyilatkozatról vitázott. Hruscsov ismertette a kínaiak álláspontját, miszerint a Szovjetunióknak figyelembe kell venni azon országok véleményét is, ahol szovjet csapatok tartózkodnak.⁵⁷ A szovjet pártvezetők megjegyzéseiből ítélve Liu Sao-csi a nyilatkozat kapcsán a kínai párt álláspontjáról tájékoztatta a szovjeteket – amely bele is került a november 1-jén kiadott kínai nyilatkozatba –, vagyis arról, hogy a pancsa sílát terjesszék ki a szocialista országok közötti viszonyra is. A szovjet vezetők megjegyzései is erre reagálnak. (Bulganyin: „A kínai elvtársaknak helytelen elképzelésük volt a népi demokratikus országokkal fenntartott kapcsolatainkról.” Molotov: „A kínai elvtársak véleményéről – [szerintük] a szocialista

⁵⁴ Zapisz beszédü sz tovariscsem Liu Sao-csi 30 oktyabrja 1956 goda. Arhiv Vnyesnej Polityiki Rosszijszkoj Federacii (AVP RF), f. 0100, op. 49, papka 410 gy. 9. 202–203. p. A dokumentum angol fordítását Lorenz Lüthi bocsátotta a rendelkezésemre.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Szereda–Rainer (1996) 56. p.

⁵⁷ Uo. 51. p.

tábor országaival fenntartott kapcsolatokat a pancsa síla elveire kell alapozni. Más elveken alapulnak az állami vonalon fenntartott kapcsolatok, s megint másokon a pártkapcsolatok.” Kaganovics: „Pancsa síla – de nem hiszem, hogy azt javasolták volna, hogy a pancsa síla elveire alapozzuk kapcsolatainkat.”⁵⁸⁾

A kínai véleménye a csapatkivonásról október 30-án megváltozott – a kínai memoárok szerint azután, hogy Liu telefonon konzultált Maóval. A 30-i ülés folytatásán, ahol már a kínai küldöttek is részt vettek, Liu Sao-csi ismertette „a KKP KB véleményét, amely szerint a csapatoknak Magyarországon és Budapesten kell maradniuk”.⁵⁹ Hruscsov a következőket mondta Liu felszólalása után: „Két út van. A háborús: a megszállás útja. A békés: a csapatok kivonása, tárgyalások.”⁶⁰ A kínai vélemény megváltozásában és a szovjet vezető árnyaltabb fogalmazásában minden bizonnyal Mikojan és Szuszlov október 30-én Budapestről küldött, a folyamatosan romló helyzetről beszámoló jelentése játszotta a döntő szerepet.⁶¹

A Malin-feljegyzések elemzése alapján úgy tűnik, hogy a szovjet vélemény nem kínai nyomásra, hanem a magyarországi események következtében változott meg. Békés Csaba szerint az október 31-én hozott döntés és a november 4-én megindult intervenció az október 23-án Moszkvában meghozott rossz politikai döntés logikus és elkerülhetetlen következménye volt. A magyar felkelés fegyveres leverése nem csupán az egyik alternatíva, hanem annak a következménye volt – állítja Békés –, hogy a szovjetek október 30-a után már nem tehetek több engedményt annak érdekében, hogy a Nagy Imre-kormány a helyzetet a kommunista rendszer kerekein belül és a szovjet blokk egységének megtartása mellett legyen képes konzolidálni.⁶² Ezt igazolja Hruscsov október 31-i megjegyzése, amely Egyiptomra utalva megállapítja: „felül kell vizsgálni az értékelést, hogy a csapatokat ne vonjuk ki Magyarországról és Budapestről, kezdeményezően lépünk fel a rend helyreállítása érdekében Magyarországon. Ha kivonulnánk Magyarországról, ez felbátorítaná az amerikai, angol és francia imperialistákat. Ezt gyengeségünknek fognák fel, és támadásba lendülnének. [A kivonulással] pozícióink gyengeségét demonstrálnánk. Pártunk ez esetben nem értene meg bennünket. Egyiptomon felül odaadnánk nekik Magyarországot is. Nincs más választásunk.”⁶³ Malin

⁵⁸ Uo. 52. p. A kötetben a „pancsa síla” helyett, pontatlanul, „pancsa szila” szerepel.

⁵⁹ Uo. 57. p.

⁶⁰ Uo. 57. p.

⁶¹ Anasztaz I. Mikojan fia, Sergo A. Mikojan Amerikában élő történész, aki apja hagyatékának kiadásán dolgozik, fél évszázaddal később úgy nyilatkozott, hogy a döntésre kizárólag a Budapestről érkező jelentések hatására került sor, szerinte a kínaiaknak arra semmiféle befolyásuk nem volt. A szerző interjúja Sergo Mikojannal, Budapest, 2003. november 1.

⁶² Békés (2004) 166–167. p.

⁶³ Szereda–Rainer (1996) 62. p. Október 29-én indult meg az Egyiptom elleni izraeli támadás, két nappal rá, október 31-én pedig angol és francia részvétellel megkezdődtek az Egyiptom elleni bombatámadások.

feljegyzései szerint a szovjet pártvezetés egyetlen tagja sem tett olyan megjegyzést, hogy hajlandó lett volna elfogadni Magyarország kiszakadását a szocialista országok táborából. November 1-jén a Magyarországról éppen csak hazatért Mikojan arról beszélt, hogy „Magyarországot nem szabad kiengednünk a mi táborunkból”, Szuszlov pedig megjegyezte, „egészen közel a burzsoá restauráció veszélye”.⁶⁴

Hruscsov a beavatkozás eldöntését követően a teendők kapcsán még egyszer említést tesz a kínaiakról: „Tájékoztatni a kínai elvtársakat, a cseheket, a románokat, a bolgárokat.”⁶⁵ Megjegyzése egyáltalán nem azt igazolja, hogy a szovjet vezetés a KKP-t más elbánásban részesítette volna, mint a többi testvérpártot.

A hivatalos kínai álláspont alátámasztására szolgáló kínai memoár (Vu Lenghszi és Si Csö emlékiratai) arról számolnak be, hogy Mao Ce-tung 30-án egyrészt azért bírálta a szovjeteket, mert Lengyelországban azt a hibát követték el, hogy be akartak avatkozni, amikor nem kellett, Magyarországon pedig éppen az ellenkezőjét, ki akartak vonulni, amikor pedig beavatkozásra volt szükség.⁶⁶

A fentiekből úgy tűnik, hogy ha október 30-a után megváltozott is Mao véleménye, az minden bizonnyal nem volt hatással a szovjet döntéshozókra. A szovjet vezetők egyetlen utalást sem tesznek arra, hogy a kínaiak a beavatkozás mellett álltak volna ki. November 1-jén Bulganyin tájékoztatást adott az október 31-én hozott határozatról: „Megváltozott a nemzetközi helyzet. Ha nem hozunk intézkedéseket, elveszítjük Magyarországot.” Kaganovics hozzátette: „A dolog megvitatása bonyolult volt. A kínaiak álláspontja az volt, hogy ne vonjuk ki a csapatokat.”⁶⁷ Tehát sem Bulganyin, sem Kaganovics nem azt mondta, hogy a kínaiak a beavatkozás mellett voltak. Kaganovics megjegyzése arra utal, hogy a kínaiak csupán a csapatok kivonása vagy Magyarországon hagyása kérdésében nyilatkoztak.

Az idézett szovjet megnyilatkozások nem mondanak ellent annak a hatvanas évek vitái során adott későbbi szovjet magyarázatnak, miszerint a kínaiak ugyan a csapatkivonás ellen voltak, de Liu arról beszélt, még ki kell várni, időt kell adni az „ellenforradalmároknak”, hogy kitombolják magukat, és csak utána kell lecsapni rájuk. Sőt, a kínai delegáció tolmácsának memoárja kifejezetten alátámasztja ezt a változatot. Si Csö szerint Liu telefonon konzultált Maóval, aki azt mondta, mindkét lehetőséget meg kell fontolni, a kivonulást éppúgy, mint a beavatkozást. Mao az utóbbi felé hajlott, azzal a kitételrel, hogy a legjobb megoldás az lenne, ha várnának egy keveset, amíg az ellenforradalmárok kitombolják magukat, és csak akkor kell cselekedni, amikor a nép már tisztábban lát.⁶⁸

⁶⁴ Uo. 69. p.

⁶⁵ Uo. 63. p.

⁶⁶ Vu (1999) 51. p.

⁶⁷ Szereda–Rainer (1996) 70. p.

⁶⁸ Si (1998) 561. p.

A kínai delegáció tolmácsának visszaemlékezése szerint Hruscsov a kínaiak hazautazása előtt, október 31-én este még egyszer találkozott velük a repülőtéren, és közölte, hogy a magyarországi fegyveres beavatkozás mellett döntött. Azt mondta: „olyan sok egységünk van ott, hogy ha most, ilyen körülmények között odavetjük Magyarországot, és megengedjük, hogy az ellenforradalmárok szerezzék meg a győzelmet, az egész világ forradalmárai és kommunistái szidni fognak minket, és azt mondják, bolondok vagyunk. Ezért döntöttünk a támadás mellett.”⁶⁹

A kínai szerep hangsúlyozása ellen szól az is, hogy – amint azt a pekingi külügyi iratok tanúsítják – a moszkvai döntésről a budapesti kínai nagykövetség semmit sem tudott, és a szovjet beavatkozás előkészületeiről is csak Nagy Imrétől értesült.⁷⁰ Ráadásul, mivel a budapesti kínai nagykövetségnek nem volt saját rádióadó-vevő készüléke, és október utolsó napjaiban a táviratkapcsolat sem volt biztosítva Budapest és Peking között, a nagykövetségi jelentések csak több napos késéssel jutottak el Mao kezébe. Október 28. és 31. között a budapesti nagykövetségről egyáltalán nem érkezett jelentés Pekingbe.⁷¹

⁶⁹ Uo. 562. p. Hruscsov november 2-án és 3-án Bresztben, Bukarestben, Szófiában és Brionin igyekezett meggyőzni a lengyel, a cseh, a román, a bolgár és a jugoszláv vezetőket a döntés helyességéről.

⁷⁰ „Az események alakulásáról és jellegéről a nagykövetség folyamatosan jelent. Arról, hogy további szovjet csapatokat vezényelnek-e Magyarországra, semmit sem tudunk.” A budapesti kínai nagykövetség távirata a kínai külügyminisztériumnak Nagy Imre és Hao Töcsing nagykövet tárgyalásairól. A távirat elküldésének időpontja: 1956. november 2. 14 óra. Kínai KÜM Levéltár, 109-01041-01.

⁷¹ A nagykövetségi jelentéseken szerepel az elküldés, a központba való beérkezés és a leírás időpontja is. A dátumokból kiderül, hogy az elküldés és a szöveg leírt változatának kiadása között olykor két-három nap is eltelt. Október 28–30. között Budapestről egyáltalán nem érkezett jelentés a központba. Az október 28-án 11 óra után Budapestről elküldött jelentések csak 31-én vagy még később érkeztek meg Pekingbe. (A budapesti kínai nagykövetség jelentéseit lásd A Magyarországon bekövetkezett ellenforradalmi események idején a magyarországi belső helyzetről küldött táviratok. 1956. 10. 23. – 1956. 11. 5. 117. p. Kínai KÜM Levéltár, 109-01041-01.) A budapesti kínai nagykövetség 1956-os összefoglaló jelentése megállapítja: „A zűrzavaros helyzetben az események nagyon gyorsan változtak, a [magyar] hivatalos szervekkel [való] találkozók és a személyes kapcsolatok megszakadtak, újságot sem volt könnyű kapni, a központtal való táviratkapcsolat nem volt biztosítva... Amikor a Magyar Posta és Távirati Hivatal adása leállt, a [magyar] Külügyminisztériumon és a kínai [magyar] nagykövetségen keresztül juttattuk haza a jelentéseket. Volt olyan jelentés, amelyet kétszer is elküldtünk, hogy elkerüljük a hírvesztést. Az események utáni vizsgálat megállapította, hogy habár minden táviratunk el lett küldve a központnak, de bizonyosan volt olyan, amelyik későn érkezett meg, különösen az október 30-a körül elküldött jelentések, mivel akkor az összes távíróeszköz néhány napra leállt, és a szovjeteken és a csehszlovákokon keresztül küldött jelentések lassabban [értek célt]. Volt olyan jelentés, amely csak néhány napos késéssel érkezett meg. Ez tanulságul szolgál arra, hogy [milyen következményekkel jár], ha sürgős esetekben nincs saját rádiókészülékünk.” A magyarországi nagykövetség 1956-os éves összefoglalója és az 1957-es munkaterv felterjesztése, 1957. január 18. Kínai KÜM Levéltár 109-01037-01.

Az október 30-i szovjet és a november 1-jei kínai nyilatkozat

Október 30-án a szovjet vezetés kiadta híres nyilatkozatát, amelyben az állt, hogy a Szovjetunió a szocialista országokkal folytatott politikájában a teljes egyenlőség, a területi sérthetetlenség, az állami függetlenség és szuverenitás tiszteletben tartása és a más országok ügyeibe való be nem avatkozás elveit tartja irányadónak. A nyilatkozat kiadását a kínai szerzők egyértelműen azzal magyarázzák, hogy a kínaiak – a nagyhatalmi sovinizmus politikájával való szakítás és a panca síla elfogadása érdekében – nyomást gyakoroltak a szovjet vezetésre. Arról nem tudunk, hogy a nyilatkozat meg-
szövegezésében volt-e, a kiadásban azonban valóban lehetett a kínaiaknak szerepe azzal, hogy ígéretet tettek annak nyilvános és azonnali támogatására.

A kínai vezetés azonnal reagált Szovjetunió és a szocialista országok kapcsolatát új alapokra helyező szovjet kormánynyilatkozatra. A kínai nyilatkozat november 1-jén jelent meg a *Zsenmin Zsipaó*-ban, vagyis az időeltolódást is figyelembe véve alig több mint huszonnégy órával a szovjet nyilatkozat nyilvánosságra kerülése után.⁷² A szokatlanul gyors reakció magyarázata az lehet, hogy Maónak október végére már kialakult a Szovjetunióval kapcsolatos stratégiája, amelynek része volt az áprilisi újságcikk, a tíz kölcsönviszonyról tartott beszámoló, valamint az év tavaszán, a „sajátosan kínai színezetű desztalinizáció” jegyében meghirdetett „száz virág” kampány, amelynek egyik fő célja a kínai kultúra és tudomány világába való közvetlen szovjet behatolás visszaszorítása volt.

A kínai nyilatkozat elítélte a szovjet „nagyhatalmi sovinizmust”, amely „komolyan károsítja a szocialista országok szolidaritását és közös ügyét”. Joggal feltételezhető, hogy a hatalmát féltő, ugyanakkor a nemzetközi kommunista mozgalomban teoretikus és vezetői babérokra törő Mao Ce-tung e szavak közzétételekor nem elsősorban a magyar eseményekre, hanem saját politikai jövőjére gondolt. Annak hangsúlyozása, hogy „kormányunk vezetése, a munkásság és egész népünk azért köteles állandó éberséget tanúsítani, hogy megelőzze a sovinizta jellegű hibákat a szocialista és más országokkal fenntartott viszonyban”, valamint hogy „állandó nevelőmunkát kell végeznünk az egész nép körében, hogy erélyesen küzdjenek a nagyhatalmi sovinizmus ellen, [...] hogy biztosítsuk a békés egymás mellett élést *minden országgal*, és előmoz-

⁷² A kínai vezetés mindig alapos megfontolás után alakítja ki hivatalos álláspontját. Az SZKP 1956 februárjában lezajlott XX. kongresszusára és az ott elhangzott titkos Hruscsov-beszédre az első – 1956 őszéig egyben az utolsó – nyilvánosságra hozott hivatalos kínai reakció az április 5-én megjelent *Zsenmin Zsipaó*-cikk volt. 1956 októberében is meglehetősen óvatosan közöltek híreket a magyarországi eseményekről. A *Zsenmin Zsipaó*-ban először október 27-én (az Új Kína Hírügynökség prágai tudósítójának jelentése alapján) jelent meg Magyarországról szóló híradás. Az oldal tetején: A Magyar Dolgozók Pártjának Központi Vezetősége megváltoztatta a vezető szervek elnevezését. Az alcím: Kádár az első titkár, Apró és társai a PB tagjai. Alatta, „kisbetűvel” szedve a következő cím: Budapesten és mástutt a diákok békés felvonulásokat tartanak, az ellenforradalmárok kihasználják az alkalmat, és beavatkozásukkal fegyveres zavargásokat okoznak.

dítsuk a világbéke ügyét”, tulajdonképpen nem más, mint a szovjet politika kritikája, a Szovjetuniótól való kínai függetlenség nagyon finom megfogalmazása és egy esetleges önkényes szovjet katonai beavatkozás elleni fellépés.⁷³

Kínai szempontból a nyilatkozat azért is nagy jelentőségű, mert továbbfejlesztette a békés egymás mellett élés öt elvét, az 1954-ben megfogalmazott pancsa sílát, amelyet a kínai és az indiai miniszterelnök az eltérő társadalmi rendszerű államok közötti kapcsolatok alapjaként vett számba, a nyilatkozat viszont a szocialista országok közötti viszony meghatározójaként említett.⁷⁴ Ladányi László, a Hongkongban élő magyar jezsuita, egykori kínai misszionárius, aki 1953 óta szerkesztette a hetente megjelenő *China News Analysis* című hírlevelet, részletesen ismertette a kínai nyilatkozatot. A „Kína-figyelő” Ladányi szerint a „sovinizmus” („savencsuji”) kifejezés ebben a szövegben jelent meg először nyomtatásban kínaiul.⁷⁵

November 1-je után a kínai vezetés a kritika ellenére mindent megtett, hogy felsorakozzon a Szovjetunió mögé, pontosabban – saját szándéka szerint – mellé. November 2-án Csou En-laj búcsúlátogatáson fogadta Szkladán Ágoston pekingi magyar nagykövetet. A beszélgetés során a kínai miniszterelnök többször megjegyezte, hogy Magyarország nagyon nehéz időszak elé néz, de azt is hozzátette, hogy a szocializmusért harcoló magyar nép és párt bízhat a kínai nép és párt támogatásában.⁷⁶ A *Zsenmin Zsipao* szerkesztőségi cikke november 3-án a szocialista országok nagy egységét éltette: „[...] a kínai nép szilárdan áll a Szovjetunió által vezetett

⁷³ Kiemelés V. P. A Szabad Európa Rádió magyar adása november 1-jét követően többször is foglalkozott a kínai nyilatkozattal. 1956. november 1-jén a 22 órás hírekben már elhangzott: „A pekingi rádió a közép-európai eseményekkel foglalkozva hangsúlyozta, hogy vörös Kína álláspontja szerint Magyarországnak és Lengyelországnak a demokrácia, függetlenség és egyenlőség megteremtésére irányuló kívánsága teljes mértékben jogosult. A pekingi rádió azonban hozzáfűzte, hogy különbséget kell tenni a két nép tömegeinek jogos kívánságai és reakciós elemek összeesküvő tevékenysége között. Nemzetközi diplomáciai körökben megállapítják, hogy a rádió közlése az első hivatalos pekingi állásfoglalás a magyarországi események megindulása óta.” November 2-án 14.10-kor Sebők Tibor kommentárjában is érvként szerepel, hogy „[a szovjetek] érzik, hogy elszigetelődnek, hiszen nemcsak a szabad népek fordulnak el tőlük, hanem Jugoszlávia és Lengyelország is. Sőt még Vörös Kína is elítéli a Magyarország belügyeibe való otromba beavatkozást.” November 3-án 22.20-kor a nemzetközi lapszemlében hangzott el a francia *Aurore* cikkének ismertetése: „Érdekességként említi a lap, hogy míg Mao-Ce-tung a Vörös Kína nevében tiltakozott az oroszok magyarországi beavatkozása ellen, addig Csang Kaj-sek Nemzeti Kínájának képviselője az ENSZ Biztonsági Tanácsában állt ki a magyar ügyért. Most történik meg először, hogy a két halálos ellenség valamiben egyetért.” Lásd Itt a Szabad Európa Rádiója... Műsortükör, 1956. október 23. – november 5. Sajtó alá rendezte és szerkesztette Vámos György (kézirat).

⁷⁴ A nyilatkozatot a *Népszava* 1956. november 2-i száma közölte. Közreadja Szobolevszki-Vida (2001) 12. sz. irat, 83–84. p.

⁷⁵ *China News Analysis*, Hongkong, 1956. november 9, 1–2. p. A „nagyhatalmi sovinizmus” (takuo savencsuji) kifejezést Vu Leng-hszü memoárja szerint Mao a KKP legfelső vezetésének 1956. március 17-i ülésén már használta. Vu (1999) 6. p.

⁷⁶ Csou miniszterelnök és Szkladán nagykövet, Magyarország kínai nagykövetének beszélgetéséről készült jegyzőkönyv. 1956. november 2. Kínai KÜM Levéltár, 109-01038-02.

szocialista tábor oldalán – írta a lap. – A Kínai Népköztársaság és a Szovjetunió barátsága örök és megrendíthetetlen.” November 5-én pedig – Ladányi szerint az újság történetében rekordgyorsasággal – szerkesztőségi cikket közölt a szovjet erők magyarországi győzelméről. Az időeltolódás miatt a november 4-i dátummal jegyzett írás minden bizonnyal akkor született, amikor a szovjet erők éppen csak elkezdték az akciót. (A *Zsenmin Zsipao* szerkesztőségi cikkének címe: *Megalakult a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány. A szovjet hadsereg segítségével szétverte az ellenforradalmi restaurációs összeesküvést.*) A magyar nép óriási győzelméhez gratuláló szerkesztőségi cikk szerint „a hatalmas Szovjetunió barátságának fontossága a szocializmus minden népe számára a magyar események során ismét dicsőséges bizonyítást nyert. Vannak néhányan, akik nem eléggé ismerték fel a Szovjetunió barátságának hatalmas jelentőségét, a szovjet nép internacionalista lelkületét, a szocialista országok egységének szükségszerűségét.” „[...] a magyarországi ellenforradalmi restauráció sikere azt jelentette volna – folytatódik az írás –, hogy az európai szocialista országok függetlenségét, szabadságát és biztonságát súlyosan fenyegette volna az imperialista erők agressziója. Ez a fenyegetés nemcsak az európai szocialista országok felé irányult volna, hanem az ázsiai szocialista országok felé éppen úgy, mint a világ szocialista és munkásmozgalma felé [...]. Nagyrabecsülésünket fejezzük ki a szovjet nép és a szovjet hadsereg iránt, amely *kétszer segített* a magyar népnek, hogy elnyerje a felszabadulást.”⁷⁷ Az írásban tehát már szó sem volt a sovinizmusról, a Szovjetunió bármiféle kritikájáról. Egyetérthetünk Ladányival, aki szerint a cikk üzenete az, hogy a komoly belpolitikai problémákkal küszködő pekingi vezetés felismerte, katonailag nem függetlenedhet a Szovjetuniótól, vagyis a szovjet hadsereg bármikor bevonulhat Mandzsúriába vagy Pekingbe, éppen úgy, ahogy azt Budapesten is megtette.⁷⁸

A kínai vezetés ezután, saját pozícióját javítandó, teljes mellszélességgel kiállt a szovjet katonai beavatkozás mellett.

Kína szerepe a Kádár-kormány konszolidációjában

1956 őszén a Honvéd Művészegyüttes éppen Kínában vendégszerepelt. November 15-én Csou En-laj kínai miniszterelnök-külügyminiszter meglepő és a nemzetközi közvélemény számára szimbolikus látogatást tett az együttesnél. Előadás után találkozott a művészekkel, és arról beszélt, hogy a nép elégedetlensége jogos volt, mivel a párt és a kormány a múltban hibákat követett el, az ellenforradalmárok

⁷⁷ Gratulálunk a magyar nép hatalmas győzelméhez! Megalakult a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány. A szovjet hadsereg segítségével szétverte az ellenforradalmi restaurációs összeesküvést. *Zsenmin Zsipao*, 1956. november 5. 1. p. Kiemelés – V. P.

⁷⁸ *China News Analysis*, Hongkong, 1956. november 9. 2. p. Ladányi értékelését alátámasztja, hogy a kínai sajtó 1956. november–decemberben főként a szocialista országok egymás közötti viszonyával, valamint a nagyhatalmi sovinizmus bírálataival volt elfoglalva.

azonban megpróbálták saját céljaikra felhasználni a tüntetéseket. A magyar haderő szétzilálódott, és képtelen volt helyreállítani a rendet. „Ha lett volna ütőképes magyar hadsereg – folytatta Csou –, nem lett volna szükséges szovjet csapatok behívása. Egy ilyen magyar hadsereg elég erős lett volna ahhoz, hogy biztosítsa a rend mellett az országot mindenféle külső beavatkozással szemben. Jelen körülmények között a szovjet csapatok segítségét tehát nem »agresszióknak«, hanem olyan támogatásnak kell minősíteni, amelyet hasonló esetben valamennyi szocialista testvérország megadna egymásnak a proletár internacionalizmus szellemében.”⁷⁹

November 6-án Csou En-laj táviratban értesítette Kádár Jánost, hogy a morális támogatás mellett a kínai kormány harmincmillió rubel értékben áru- és készpénzgyorssegélyt nyújt Magyarországnak. Kádár rendkívül nagy jelentőséget tulajdonított kínai elvtársai szimpátiájának. Rendszeresen találkozott Hao Tö-csing nagykövettel, és a megbeszélésekről be is számolt az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottságának. A november 16-i ülésen elmondta: „Beszéltem a kínai nagykövettel, aki külön tájékoztatott arról, hogy a *Zsenmin Zsipao* négy fontos vezércikket közölt a magyar helyzetről, ami a mi politikai munkánkban segítséget nyújthat. A Nagy Imre-kormány működésének láttán rendkívül súlyosan ítélték meg helyzetünket, és nagyon örülnek a határozott fellépésnek. Szerényen közölte, hogy amiben a 600 milliós kínai nép és a kormány segítséget tud nyújtani, mindenben rendelkezésünkre áll. Hivatalosan átnyújtotta Csou En-laj elvtárs nyilatkozatát. Mint kommunista, nem hivatalosan néhány tanácsot adott: rendszerünket a kínaiak népi demokratikus diktatúrának nevezik, amely tartalmában kifejezi a mi rendszerünk lényegét is: demokrácia a nép felé és diktatúra az ellenforradalom felé. A diktatúrának az ellenforradalom felé mindig és rendszeresen érvényesülnie kell. Most, a jelenlegi helyzetben a diktatúrán van a hangsúly. Ha nem leszünk kíméletlenek, elsodornak bennünket.”⁸⁰ A további megjegyzésekből kitűnik, hogy a kínaiak azt a stratégiát ajánlják a magyaroknak is, amelyet Mao az SZKP XX. kongresszusa után dolgozott ki: a feladatokat kell hangsúlyozni, és keveset kell beszélni a múltban elkövetett hibákról, az elméleti következtetéseket majd akkor kell levonni, amikor „az erők alapvető tömörítése már megtörtént”. Ha a magyarok csak az elkövetett hibákról beszélnek, a saját dolgukat nehezítik meg.⁸¹

Kádár újabb sikerként könyvelhette el, hogy Csou En-laj – kelet-európai útjának eredeti tervét megváltoztatva – 1957. január 16-án, lengyelországi látogatását követően egy napot Budapesten töltött. A látogatás előzménye az volt, hogy Hrus-

⁷⁹ Szobolevszki–Vida (2001) 94. p. Megjegyzendő, hogy 1968-ban Csou En-laj a szovjet vezetőket szociálimperialistáknak nevezte, a Szovjetunió csehszlovákiai beavatkozását pedig az amerikaiak vietnami agressziójához hasonlította, és a leghatározottabban elítélte. A magyar jelentések nem említik, hogy 1956. november 27-én a kínai vezetés második embere, Liu Sao-csi is találkozott az együttes vezetőjével. A beszélgetés szövegét lásd Kínai KÜM Levéltár 109-01038-03.

⁸⁰ Jegyzőkönyv az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága 1956. november 16-i üléséről. MOL M-KS 288. f. 5 cs. 2. ő. e.

⁸¹ Uo.

csov Moszkvában csúcstalálkozót szervezett, amelyen kínai részről Csou En-laj vett részt. A szovjet vezetés célja a meghívással a testvéri államok közti viszony rendezése és a kommunista mozgalom új irányvonalának kidolgozása volt. Hruscsov igyekezett bevonni a kínaiakat a szocialista tábor újrendezésének folyamatába. A kínai kormányfő moszkvai meghívása, majd lengyelországi és budapesti látogatása a kínaiak számára is jó alkalmat teremtett politikájuk kibontakoztatására.

Csou január 7-én indult Pekingből Moszkvába. A szovjet főváros repülőtérén a teljes szovjet pártvezetés és Otto Grotewohl, valamint a KNK-val diplomáciai kapcsolatot fenntartó országok nagykövetei, a Kínával diplomáciai kapcsolatban nem álló országok közül Ausztria, Izrael, Kambodzsa és Szudán nagykövete, továbbá a francia első beosztott üdvözölte. A kitüntetett bánásmód részeként 9-én a kínai miniszterelnök a Moszkvai Egyetem díszdoktori címét is megkapta.⁸² A tárgyalások első napján, január 8-án a felek egyetértettek abban, hogy a legfontosabb feladat a szocialista tábor nyugalalmának helyreállítása. Hruscsov arra kérte Csout, repüljön Budapestre, és biztosítsa támogatásáról az új magyar vezetést. A kínai miniszterelnök úgy határozott, hogy lengyelországi látogatását követően egy napra Budapesten is megáll, de előtte még Moszkvában beszélni akart az új magyar vezetéssel. Kádárakat azonnal Moszkvába hívták, ám a hóvihár miatt a gép Prágában volt kénytelen leszállni, így Kádár és Marosán csak egy nappal később, 10-én érkezett a szovjet fővárosba.⁸³ Csou a magyar vezetőkkel január 10-én délután találkozott a Kremlben.⁸⁴ Tájékoztatta Kádárt: Hruscsov kezdeményezésére úgy határozott, hogy a kínai küldöttség ellátogat Magyarországra. Kádár kifejezetten örült a hírnek: „nem baj, mondta, ha a látogatás rövid, maga a látogatás ténye a fontos.”⁸⁵ Az éjszakába nyúló tárgyalások központjában a magyarországi helyzet és

⁸² Csou (1993) 183–184. p.

⁸³ Hszia (1991) 24–25. p.

⁸⁴ A napirend a következő volt: délben a magyar párt- és kormányküldöttség képviselőivel ebédelt, délután háromtól Kádárral tárgyalt, fél héttől pedig háromoldalú tárgyalásokat folytatott a szovjet és a magyar vezetőkkel. Csou (1993) 182. p.

⁸⁵ Hszia (1991) 23–28. p. Lásd még Li (1995) 144–145. p. A magyarokban már korábban is felmerült a kínai miniszterelnök-külgügyminiszter meghívása. A pekingi magyar ügyvivő, Száll József december 27-i levelében arról ír, hogy „Csou En-laj elvtárs budapesti meghívása felbecsülhetetlen kül- és belpolitikai jelentőségű lenne”, többek között azért, mert „a kért kölcsön ügyét is előbbre vinné”. Száll József pekingi ideiglenes ügyvivő levele Sebes István külügyminiszter-helyettesnek. Peking, 1956. december 27. MOL KÜM TÜK Kína XIX-J-1-j 4/b-00371/1957. Közreadja Szobolevszki–Vida (2001) 107–110. p. Száll József magyar ügyvivő december végén a kínai külügyminisztériumban felvetette, hogy a magyarok – moszkvai és lengyelországi látogatása után – szívesen látnák Csou En-lajt Magyarországon, vagy akár ők maguk is Moszkvába utaznának Csouval tárgyalni. December 30-án Száll hivatalosan is bejelentette, hogy a magyar kormány Csout magyarországi látogatásra hívja meg. A pekingi külügyminisztérium január 8-i feljegyzése szerint Csou elfogadta a magyar meghívást. A pekingi feljegyzés Hruscsov szerepéről nem szól. Lásd A miniszterelnök magyarországi meghívásának körülményei. Külügyminisztérium, 1957. január 8. Kínai KÜM Levéltár 203-00023-01.

a Jugoszláviával fenntartott viszony állt. Hruscsov azt javasolta, hívják meg Titót is Budapestre, a kínai vezető azonban elutasította a kezdeményezést, mivel a jugoszláv kérdésről és a kínai–jugoszláv viszonyról még nem konzultált Pekinggel.⁸⁶ A felek január 11-én közös nyilatkozatot adtak ki a tárgyalásokról.⁸⁷ A kínai küldöttség másnap reggel elutazott Lengyelországba. Csou Varsóban tárgyalásokat folytatott Gomulkával és más vezetőkkel, majd az ország több nagyvárosában részt vett a kommunisták választási nagygyűlésein.⁸⁸

Csou En-laj volt az első kormányfő, aki az októberi események után Magyarországra látogatott. A kíséző delegáció egyik tagja, Hszia Tao-seng budapesti attasé leírja, hogy a kínai miniszterelnök a Budapesten töltött egy nap alatt összesen öt beszédet mondott, és közel hét órán át tárgyalt Kádárral.⁸⁹ A magyarországi és kínai levéltári források ezt megerősítik.

Csou a magyar belpolitikai viszonyokról érdeklődött, majd a felek a magyar események nemzetközi vonatkozásait tették számba. „[...] a magyar helyzetre rányomta a bélyegét Nagy Imre árulása – mondta Csou a tárgyaláson. – Kádár János Nagy Imrével szemben és szovjet segítséggel tudta megmenteni Magyarországon a szocializmus ügyét.” A megtorlásokkal kapcsolatban azonban hangoztatta: „Feltétlenül alá kell húzni a diktatúra demokratikus jellegét [...]. Dudás [...] bűne kétségtelenül nagy, megérdemli a halálbüntetést, de nem kell elsietni a dolgot. Jobb, ha élő bizonyíték van a kezünkben. Ha kivégzik, az ellenség később azt állítja, hogy hamis vallomást csikartak ki belőle. Ellenben ha életben marad, töredelmes vallomás esetén csökkenteni lehet a kimért büntetést [...]. Ha már halálra is ítéljük érdeme szerint, legalább ne hajtsuk végre az ítéletet, hogy később is élő tanúként felhasználhassuk [...]. Ha a vezető ellenforradalmárokat életben hagyják, több anyagot tudnak összegyűjteni, és a nyilvános tárgyalás nevelőbb hatású lesz.” Kádár Csou felvetésére így reagált: „Ha a vezetőket nem büntetik, akkor a tömegek nem látják, hogy ez a kormány az ellenforradalommal komolyan le akar számolni.” Münnich kommentárja pedig ennyi volt: „Ha kivégzik a vezető ellenforradalmárokat, akkor az ellenforradalom ereje lényegesen gyengül, és a fegyvereket is lényegesen gyorsabban adják be.”⁹⁰ Csou véleménye végül nem befolyásolta a magyar vezetés döntését: Dudás Józsefet két nap múlva kivégezték.

A kínai vendég tiszteletére összehívott budapesti aktívagyűlésen megerősítették, hogy a magyar nép mindenkor számíthat a hatszázmillió kínai nép segítségére.⁹¹ A segítség újabb konkrét megnyilvánulása egy százmillió rubeles hitel volt, amelyet

⁸⁶ Hszia (1991) 25. p.

⁸⁷ Hsziangjali (1957) 112. p.

⁸⁸ Csou (1993) 185–186. p.

⁸⁹ Hszia (1991) 23–28. p.

⁹⁰ A tárgyalásról szóló feljegyzés első közlése Zinner (1989) 93–98. p. Lásd még Kiss–Ripp–Vida (1997) 108–115. p.

⁹¹ Csou (1957) 13–19. p.

évi két százalékos kamatra, háromévi törlesztési haladékkal és tízéves visszafizetési határidővel nyújtott a kínai kormány.⁹² A látogatás záróaktusaként a két fél közös nyilatkozatot adott ki, amelyet január 17-én hajnalban írtak alá a Parlamentben,⁹³ majd a kínai kormányfő a kora délelőtti órákban elutazott Moszkvába.

Csou diplomáciai akciója érzékelhetően megnövelte Kína politikai súlyát az európai szocialista országokban. A kínai vezetés ráadásul úgy érezhette, a sztálini időkhöz képest jelentős javulás állt be a szovjet–kínai kapcsolatokban, Moszkva a „nagyhatalmi sovinizmus” helyett hajlandó egyenlő partnereként tárgyalni Pekinggel.

A magyar események befolyása Mao kül- és belpolitikájára

Kína számára több szempontból is fontos volt, hogy a magyar forradalmat elnyomják, és a szocialista tábor egysége megmaradjon. Amint láttuk, a XX. kongresszust követően Mao lehetőséget látott rá, hogy teoretikusként és gyakorlati vezetőként nagyobb befolyásra és tekintélyre tegyen szert a kommunista mozgalomban. Országa és rendszere nemzetközi helyzetét azonban nem érezte biztonságosnak, külső támadástól tartott. Ne feledjük: csak néhány év telt el a koreai háborút lezáró, meglehetősen bizonytalan fegyverszüneti megállapodás óta. Amerikai csapatok állomásoztak Dél-Koreában, Tajvanon és a Tajvani-szorosban. Annak ellenére, hogy 1954–55-ben a Csou En-laj által képviselt kínai külpolitika több jelentős sikert könyvelhetett el, amelyek következtében Kína nemzetközi elismertsége nőtt, nemzetközileg az ország továbbra is elszigetelt maradt. Mao több beszédében is hangot adott aggodalmának. 1957. január 27-én az amerikai–kínai kapcsolatokról annyit mondott, hogy Eisenhower továbbra is kemény politikát fog folytatni a kommunista párttal szemben, abban reménykedve, hogy Kínában rendbontásokra kerül majd sor.⁹⁴ Februárban arról is beszélt, hogy: „az amerikai imperialisták a csangkajsekista klikkel együtt továbbra is állandóan küldik hozzánk felforgató ügynökeiket. A korábbi ellenforradalmi elemek felszámolása után újak jelentkeznek. Ha lemon-

⁹² Kádár János a kormány nevében 1956. december 3-án kétszázmillió rubel értékben hosszú lejáratú hitel iránti kérelmet intézett a kínaiakhoz. Szobolevszki–Vida (2001) 24. sz. irat, 106–107. p. A kínaiak 1957. január 10-én százmillió rubelnyi szabad valutát folyósítottak a magyar kormány számára. Az MNK és a KNK között 1957. május 13-án született meg a hitelre vonatkozó egyezmény. Lásd Egyezmény a Magyar Népköztársaság és a kínai Népköztársaság között a Kínai Népköztársaság által a Magyar Népköztársaságnak nyújtandó hitelre vonatkozóan. MOL KÜM TÜK Kína XIX-J-1-j 23/b-003184/1957. Az egyezmény harmadik pontja értelmében a visszafizetés 1960-tól volt esedékes. E pont a törlesztést áruk formájában is lehetővé tette, a két fél közötti további tárgyalásoktól függően. A magyar gazdaság gyors konszolidációjának köszönhetően a magyarok már korábban megkezdték a törlesztést, és 1962-re a teljes összeget visszafizették.

⁹³ Magyar–kínai (1957) 20–24. p.

⁹⁴ Mao (é. n.) 354. p.

dunk az éberségről, pórul járhatunk, keservesen meglakolhatunk.”⁹⁵ 1957-es beszédeiben és írásaiban rendszeresen említést tett Magyarországról és a magyar eseményekről, többek között az atomháború kapcsán is. „Terveinkben a legrosszabb lehetőségekből kell kiindulnunk. Nemzetközi téren a világháborúból, az atomfegyver alkalmazásából, belpolitikai téren pedig országos méretű zavargások, »magyar események« bekövetkeztéből, abból, hogy több millió ember kel fel ellenünk, több száz járást foglalnak el, s Peking ellen vonulnak, nekünk pedig nem marad más választásunk, mint visszavonuljunk Jenanba, ahonnan jöttünk.”⁹⁶

1956 végén a KKP vezetése új következtetéseket vont le a XX. kongresszussal kapcsolatban. Novemberben Mao a lengyel és a magyar eseményekre utalva megerősítette Sztálin fontos szerepét: „Úgy vélem, hogy két kard van: az egyik Lenin, a másik Sztálin. Most az egyik kardot, Sztálint az oroszok eldobták. Gomulka és egyesek Magyarországon felvették ezt a kardot, hogy a Szovjetunióra sújtsanak vele, hogy szembeszegüljenek az úgynevezett sztálinizmussal. [...] Mi, Kínában nem dobtuk el.”⁹⁷ A kínaiak viselkedésére vonatkozóan megállapította, hogy „eltérően azoktól, akik mocskolják, tönkre akarják tenni Sztálint, mi a valós helyzetből indulunk ki”⁹⁸

December végén a KKP újabb cikkben adta közre véleményét. A *Még egyszer a proletárdiktatúra történelmi tapasztalatairól* című írás az áprilisi folytatás volt. Az elnök úgy vélte, az új cikknek nem kell túl sok részletet tartalmaznia a magyar eseményekről, és meg kell védenie a XX. kongresszus pozitív elemeit, ugyanakkor hangsúlyoznia kell, hogy Sztálin megítélése túl negatív volt, általában véve támogatni kell az SZKP politikáját, de hibáira is rá kell mutatnia, és végül meg kell erősíteni, hogy Sztálin nagy marxista volt. Az elsőhöz hasonlóan ez az írás is gondosan válogatott érveket használt, és az volt a célja, hogy kész helyzet elé állítsa a szovjeteket. A cikk készítése kapcsán folyó vitákban az elnök sokkal határozottabban lépett fel Hruscsov desztalinizációs törekvései ellen, mint korábban bármikor. Kijelentette: „téves elképzelés megosztani a kommunista pártot sztálinista és nem sztálinista elemekre”, mivel a sztálinizmus nem más, mint „marxizmus [...], hibákkal teli marxizmus”. Végül arra a következtetésre jutott, hogy „az úgynevezett desztalinizáció nem más, mint demarxizáció, vagyis revizionizmus”.⁹⁹ Lüthi megjegyzi, ez volt az első alkalom, hogy Mao éles különbséget tett az SZKP és a KKP véleménye, a szubjektív revizionizmus és az objektív marxizmus között.¹⁰⁰

A szovjet álláspont a Szovjetunió világpolitikai és gazdasági helyzetében bekövetkezett változások eredménye volt. Kína ezzel szemben legfeljebb csak regionális hatalmi ambíciókkal lépett fel, határain kívül minimális érdekeltségei voltak. A Szovjet-

⁹⁵ Uo. 391. p.

⁹⁶ Uo. 364. p.

⁹⁷ Uo. 332. p.

⁹⁸ Uo. 332. p.

⁹⁹ Vu (1999) 68. p.

¹⁰⁰ Lüthi (2003) 69. p.

unióval ellentétben viszont Tajvan kapcsán – egy Kína szempontjából belpolitikainak tekintett vitában – a konfliktus fegyveres megoldására tett kísérlet esetén az USA közvetlen katonai fenyegetésével kellett volna szembenéznie. Lorenz Lüthi elemzésében kimutatja, épp az amerikai fenyegetés volt az elsődleges ok, amiért Kína elutasította Hruscsov 1956. februári javaslatát a szocialista és a nem szocialista világ közötti békés egymás mellett élésről. A kínaiak szerint Hruscsov nem számolt azzal, hogy a panca síla része a más országok belügyeibe való be nem avatkozás is, az USA pedig kínai vélemény szerint Tajvan „elfoglalásával” kínai belügyekbe avatkozott. A magyar események megerősítették a kínaiak azon meggyőződését, amelyet Csou En-laj így fogalmazott meg: „a Nyugat a magyar eseményeket arra használta fel, hogy szovjetellenes és kommunistaellenes hullámokat keltsen”.¹⁰¹

1956 végén a kínaiaknak volt még egy további okuk is arra, hogy elutasítsák a békés egymás mellett élés hruscsovi elvét. Hruscsov gondolatmenetének logikus következménye volt, hogy a nem szocialista országokban is lehetséges a szocializmusra való békés áttérés. Hruscsov a lengyel és magyar eseményeket követően is úgy vélte, hogy a kommunisták sikerrel szerepelhetnek a szabad választásokon a nem szocialista országokban. A kínaiak szemében azonban a parlamentáris út egyenlő volt a revizionizmussal, hiszen elutasította a proletárdiktatúrát, és elfogadta a burzsoá demokráciát, amely nem más, mint a tőkésosztály diktatúrája. „Ami Lenint, ezt a kardot illeti, vajon ebből is elvettek valamit egyes szovjet vezetők? – tette fel a kérdést Mao. – Úgy látom, hogy meglehetősen sokat [...]. Hruscsovnak az SZKP XX. kongresszusán tartott beszámolója megállapította, hogy a hatalom parlamenti úton megragadható. Ezt azt jelenti, hogy más országoknak nem kell többé az októberi forradalomtól tanulniuk. E kapu megnyitásával a leninizmus alapjait vetették el.”¹⁰² Vagyis szerinte Hruscsov beszéde visszalépés volt az októberi forradalom előtti időkbe, tehát a szovjet vezető nemcsak Sztálint, hanem Lenint is megtagadta. Vu Leng-hszi szerint Mao a *Még egyszer...* című cikk előkészítése során felismerte, hogy a teljes elutasítás nem találna támogatókat. Ezért kettős taktikát követett: „[...] stratégiai szempontból fel kell készülni arra, hogy erőszakos úton, forradalmi harccal szerezzük meg a hatalmat, de a tömegtámogatás megszerzése érdekében, taktikai szempontokat figyelembe véve, mondhatjuk azt, hogy hajlandók vagyunk elfogadni a békés átmenetet” – idézi Maót Vu.¹⁰³ A Hruscsov-féle békés egymás mellett élés kritikája a későbbi szovjet–kínai ideológiai vitákban központi helyet foglalt el.

Mao Ce-tung és a kínai vezetés magyarországi helyzettel kapcsolatos véleményét jelentősen befolyásolták a Kínában zajló események. A kínai vezetés azért kísérte olyan nagy figyelemmel a Kelet-Európában történeteket, mert azok nem csupán Lengyelország és Magyarország jövőjét befolyásolták, hanem más szocialista orszá-

¹⁰¹ Uo.

¹⁰² Mao (é. n.) 332. p.

¹⁰³ Vu (1999) 80. p.

gokra is hatással voltak. Csou En-laj a november 4-i PB-ülésen a magyar események nyomán kialakult nemzetközi helyzetről beszélt. Elmondta, hogy minden testvérpártban akadtak ingadozó és a rendszert megtagadó elemek.¹⁰⁴ November 4-e körül tüntetések voltak Romániában (elsősorban erdélyi városokban), Csehszlovákiában (Pozsonyban), sőt a Szovjetunióban is (Moszkvában és más városokban, például a grúziai Goriban, Sztálin szülőhelyén).

A kínai belpolitika sem volt viharoktól mentes. 1956 második felében – a lengyel és magyar eseményeket megelőzően, azoktól függetlenül – sztrájkok tucatjaira került sor, és országszerte egymást követték az incidensek. Tízezrek vonultak az utcákra, a déli országrészen százvezrek léptek ki a termelőszövetkezetekből, egyetemista és főiskolás diákok magasabb ösztöndíjat követeltek. Nyáron Tibetben nyugati jelentések szerint négyszázezres, egykorú hivatalos korabeli kínai források szerint százhatvan ezres lázadás zajlott.¹⁰⁵ Mao 1957 januárjában beszélt először zavargásokról.¹⁰⁶ Két helyet említett, Sicsiacsuangot és Pekinget, de más kínai és külföldi forrásokból tudjuk, hogy 1956 végén az egész országban voltak hasonló események. A pekingi magyar nagykövetség többek között sanghaji és vuhani összetűzésről számolt be.¹⁰⁷ Az elégedetlenkedők jelszavaiban gyakran került elő Magyarország is. A rendteremtéshez néhány esetben karhatalom bevetésére és fegyverek használatára is szükség volt.¹⁰⁸ Mao Ce-tung és Liu Sao-csi 1959 tavaszán a Kínába látogató magyar párt- és kormányküldöttségnek azt mondta, hogy a magyar ellenforradalom hatására Kínában is voltak kisebb méretű „magyar események”.¹⁰⁹

Mao a magyar példát arra használta, hogy a VIII. pártkongresszuson megrendült egyeduralmát visszazereze. Sőt, mint a későbbi események is bizonyítják, számára ebben állt az 1956-os magyar október igazi jelentősége. Mint említettük, a KKP VIII. kongresszusa kimondta, hogy a forradalmi időszak véget ért, az ország a szocialista építés új, békés szakaszába lépett. Mao azonban 1957-ben visszatért korábbi politikájához. Ezt az álláspontot az elmúlt években megjelent kínai elemzések

¹⁰⁴ Vu (1995) 16. p.

¹⁰⁵ Tibet helyzete és a szecsuan felkelés. Száll József ideiglenes ügyvivő jelentése. Peking, 1956. augusztus 16. MOL KÜM TÜK Kína XIX-J-1-j 5/j-006716/1956.

¹⁰⁶ Mao (é. n.) 352–353. p.

¹⁰⁷ A pekingi magyar nagykövetség 1957. évi jelentése. Belpolitika, 2. p. MOL M-KS 288f. 32. cs. 9. ő. e.

¹⁰⁸ Po (1997) 590. p.

¹⁰⁹ Mao ezt mondta Münnichéknek: „A magyar események 1956-ban történtek, mi 1957-ben követtük az Önök példáját, és országszerte több tízezer kis magyar eseményt csináltunk. Arra készítettük a jobboldali elemeket, hogy vadul támadjanak. Ezek a jobboldali elemek olyanok voltak, mint az Önök egykori Petőfi körösei.” Mao Ce-tung elnök és a magyar párt- és kormányküldöttség találkozájáról készült jegyzőkönyv. Peking, 1959. május 6. (8 oldal). Kínai KÜM Levéltár, 204-00073-03. Liu és a magyar delegáció tárgyalásairól lásd Jelentés a Politikai Bizottságnak a magyar párt- és kormányküldöttség távol-keleti útjáról. Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL), Kiss Károly hagyatéka, 905. f. 59. ő. e.

is alátámasztják.¹¹⁰ „A népen belüli ellentétek helyes kezeléséről” 1957. február 27-én elmondott beszédében tette meg az első lépést. „Ma a helyzet a következő: a forradalmi időszak nagy tömegeket megmozgató, viharos osztályharca alapján véve befejeződött, de az osztályharc mint olyan még nem fejeződött be teljesen”¹¹¹ – hangoztatta. Az a fordulat, hogy az osztályharc alapján véve befejeződött, de még nem fejeződött be teljesen, úgy értendő: az osztályharcot folytatni kell. Ma már tudjuk, hogy Mao válasza a kínai zavargásokra az ellenforradalmár és jobboldali elemek leleplezése és likvidálása volt. Az 1957 tavaszán újra meghirdetett száz virág kampányt néhány hónapon belül a jobboldalelleses kampány követte.

Január 18-i és február 27-i beszédében Mao a káderek között végigsöprő „tájéfunról”, „szélvészről” beszélt. „Valahányszor tájfun közelít, az eső előtt a hangyák előbújnának a hangyabolyból. Nagyon érzékeny »orruk« van, értenek a meteorológiához. Ahogy az SZKP XX. kongresszusának tájfunja süvíteni kezdett, Kínában is akadtak hangyák, akik előbújtak a bolyból [...]. A párton belül és kívül egyesek micsoda dicshimnuszokat zengnek a lengyel és a magyar eseményekről! Ki sem tudják nyitni a szájukat anélkül, hogy Poznańról és Magyarországról ne beszéljenek. Ezzel azonban kiadták magukat. A hangyák, a teknősbékák, és a Föld minden söpredéke elhagyta búvóhelyét. [...] A magyar eseményeknek az volt az egyik hasznuk, hogy nálunk, Kínában arra bírták ezeket a hangyákat, hogy előbújjanak.”¹¹²

Az oktatási intézményekben „egyes ellenforradalmi elemek hangulatkeltésre használták fel ezt a lehetőséget, tüntetést szerveztek”, egyes professzorok is olyasmikről beszéltek, hogy „nincs szükség a kommunista pártra”, hogy „a kommunista párt nem vezet minket”, „a szocializmus nem jó dolog” – állította Mao. – A magyar események idején az ellenforradalmár elemek „azt szerették volna, ha Magyarországot zűrzavar keríti hatalmába, de még inkább, ha Kínát is.”¹¹³ Január 18-án pedig a következőket mondta: „Az egyetemi hallgatók egy részének körében Gomulka nagyon népszerű, s Tito és Kardelj is az. A földesurak és kulákok falun, a tőkésék és a demokratikus pártok és csoportosulások tagjai városon többségükben még viszonylag rendesen viselték magukat a lengyel és magyar megmozdulások idején, nem robbantottak ki lázadásokat, nem álltak azzal elő, hogy ezeket és tízezreket akarnak lemészárolni. Rendes viselkedésükhöz azonban elemző módon kell közelíteni. Ennek a viselkedésnek ugyanis az az oka, hogy nincs politikai tőkénk, a munkásosztály, a szegényparasztság és a középparasztság alsó rétege nem hallgat rájuk, s nincsen talaj a lábuk alatt.”¹¹⁴ „Magyarországon a nagy demokrácia dezorganizálta a pártot, a kormányt és a hadsereget. Kínában erre nem kerülhet sor. Fafejúeknek kellene lennünk ahhoz, hogy hagyjuk pártunkat, kormányunkat és hadseregünket

¹¹⁰ Jen (1997) 88–94. p.; Vang (1999) 35–44. p.

¹¹¹ Mao (é. n.) 388. p.

¹¹² Uo. 345–346, 349. p.

¹¹³ Uo. 342–344., 363. p.

¹¹⁴ Uo. 344. p.

néhány zöldfülű diák rohamára széthullani.¹¹⁵ Erőteljesen kikelt a „revizionista” nézetek ellen, amelyek elmosásák a különbséget a szocializmus és a kapitalizmus, a proletárdiktatúra és a burzsoá diktatúra között: „Hazánkban a forradalmi időszak nagy tömegek részvételével történő, nagyarányú, viharos osztályharca alapján véve befejeződött, de az osztályharc, különösen a politika és ideológia frontján vívott osztályharc, tovább folytatódik, mégpedig igen kiélezett formában.”¹¹⁶ Az év folyamán egymást követték hasonló szellemű megnyilvánulásai. 1957. október 9-én nyíltan is bírálta a VIII. kongresszus döntéseit: „[...] a fő ellentmondás a szocializmus és a kapitalizmus, a kollektívizmus és az individualizmus, röviden a szocialista és a kapitalista út között van. A VIII. kongresszus határozata nem említette ezt a kérdést, hanem azt mondja, hogy a fő ellentmondás a haladó szocialista rendszer és az elmaradott társadalmi termelőerők közötti ellentmondás. Ez a megfogalmazás hibás.”¹¹⁷

Sok mindent nem tudunk még a kampány részleteiről.¹¹⁸ Ami a lényeg: a magyar példán iskolázott kínai kommunisták önerőből iktatták ki az ideológiai provokációval színvállásra bírta, majd kíméletlenül lefejezett ellenzékét. A jobboldalelles kampány és a munkastílus-javító mozgalom eredményeként mintegy 530 ezer ember, a kínai értelmiség egytizede jobboldalinak nyilvánított, és a következő években különböző megtorló intézkedések célpontjává és áldozatává vált. A kínaiak úgy cselekedtek, ahogyan szerintük korábban magyar elvtársaiknak is kellett volna.

A magyar események a kínai propagandában

A magyarországi események kiváltó okainak és tanulságainak első kínai értékelései megegyeztek az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága 1956. december 2–5-i plénumán elfogadott és az 1957. júniusi pártértekezlet által megerősített hivatalos magyar értékeléssel.¹¹⁹ Csou En-laj a magyar Honvéd Művészegyüttes tagjaival 1956. november 15-én Pekingben folytatott beszélgetésén arról szólt, hogy „a párt és a kormányzat által a múltban elkövetett hibák joggal vívták ki a dolgozó tömegek elégedetlenségét, [...] azonban ezt a megmozdulást az ellenforradalom felkészült erői saját céljaik kiaknázására akarták felhasználni”.¹²⁰ A *Zsenmin Zsipaóban* 1956. december 29-én megjelent *Még egyszer a proletárdiktatúra történelmi tapasztalatairól* című vezércikk a magyar események kiváltó okaival kapcsolatban ezt írja: „[...] ahogyan a Magyar Szocialista Munkáspárt Ideiglenes Központi Bizottságának határozata megállapítja, a magyar események különféle, mind belső, mind külső okok

¹¹⁵ Uo. 349. p.

¹¹⁶ Uo. 429–430. p.

¹¹⁷ Uo. 489. p.

¹¹⁸ A jobboldalelles kampány egyik új kínai elemzését lásd Csú (1998).

¹¹⁹ A Magyar Szocialista Munkáspárt országos értekezletének határozata. In Jegyzőkönyv (1957) 244–275. p.

¹²⁰ Szobolevszki–Vida (2001) 20. sz. irat, 94. p.

következményei voltak. Az egyoldalú magyarázat helytelen, de az okok között a nemzetközi imperializmus játszotta a fő és döntő szerepet.”¹²¹ A Csou En-laj kínai miniszterelnök magyarországi látogatásakor, 1957. január 16–17-én kiadott *A magyar–kínai barátság dokumentuma* úgy fogalmazott: „A két kormányküldöttség a magyarországi helyzetet teljesen egyetértő álláspontra jutott.”¹²²

A hivatalos kínai propaganda – Csou En-laj 1956. november 15-én elmondott véleményének és az 1956. december 29-én megjelent *Még egyszer...*-cikkben foglaltaknak megfelelően – 1960-ig nagyra értékelte a Szovjetunió Magyarországnak nyújtott katonai, politikai és gazdasági segítségét, és azon igyekezett, hogy az ingadozókat meggyőzze a szovjet katonai „segítségnyújtás” szükségességéről.

A kínai vezetők 1957 és 1959 között a magyar eseményekről szinte kizárólag a kínai belpolitikára gyakorolt hatásuk kapcsán tettek említést. Az új pekingi magyar nagykövet, Nógrádi Sándor 1957. május 9-én indult Budapestről állomáshelyére, és megérkezése után szinte azonnal, május 17-én átadta megbízólevelét a KNK elnökének, Mao Ce-tungnak.¹²³ Az eseményen Mao arról beszélt, hogy „a kínai párt is tanult a magyar eseményekből. A Magyarországon elkövetett hibák nem kis mértékben Kínában is megvoltak és megvannak”, majd az öt foglalkoztató belpolitikai kérdésekről, az értelmiséggel kapcsolatos problémákról, a száz virág és a munkástílus-javító mozgalomról szólt. A szovjet–kínai ellentétet nem említette.¹²⁴ Liu Sao-csi, az Országos Népi Gyűlés Állandó Bizottságának elnöke május 29-én, Nógrádi nagykövet bemutatkozó látogatásakor azt mondta, hogy az 1956-os magyar eseményekből és az azokat megelőző hibákból Kína egyaránt sokat tanult. „Lényegében Kínában is hasonló hibákat követtek el, csakhogy ezeknek a hibáknak az intenzitása, minőségi foka nem volt olyan erős, mint Magyarországon.” Elismer- te, hogy Kínában is történtek túlkapások, de ezek méretüket és hatásukat tekintve nem érték el a magyarországi szintet. „Az ellenforradalom felszámolása során itt is bebörtönöztek és megöltek ártatlan embereket is, de fő tömegében mégis elsősorban az ellenforradalmat számolták fel. Ezzel szemben Magyarországon inkább a kommunisták szenvedtek, míg az ellenforradalom lényegében szabadlábban maradt. Ez bizonyos fokig az októberi események eredetét is megmagyarázza.”¹²⁵

¹²¹ Uo. 26. sz. irat, 111. p.

¹²² Magyar–kínai (1957) 21. p.

¹²³ Nógrádi Sándort az MSZMP országos értekezletén, 1957. június 29-én a KB tagjává választották.

¹²⁴ A beszélgetés szövegét lásd Szobolevszki–Vida (2001) 45. sz. irat, 190–194. p. A kínai szöveget lásd Mao Ce-tung elnök fogadja Nógrádi Sándort, Magyarország kínai nagykövete megbízólevele átadásakor. Tárgyalási jegyzőkönyv (5 oldal). Kínai KÜM Levéltár 109-00806-03.

¹²⁵ Nógrádi Sándor nagykövet beszámolója a Külügyminisztériumnak Liu Sao-csinél, az Országos Népi Gyűlés Állandó Bizottsága elnökénél tett bemutatkozó látogatásáról. Peking, 1957. június 5. MOL KÜM TÜK Kína XIX-J-1-j 4/c-002925/1957. Közreadja Szobolevszki–Vida (2001) 46. sz. irat. 194–196. p. A kínai szöveget lásd Liu Sao-csi elvtárs és Magyarország kínai nagykövete Nógrádi beszélgetése (5 oldal). Kínai KÜM Levéltár 109-00806-04.

1957. július 31-én Csou En-laj miniszterelnök a kínai kormány nevében baráti látogatásra hívta meg a magyar kormány küldöttségét Kínába.¹²⁶ A nem hivatalos baráti látogatásra utazó küldöttséget Kádár János miniszterelnök vezette, tagja volt Marosán György államminiszter (aki januárban Kádár mellett a Csouval Moszkvában folytatott tárgyalásokon is részt vett) és Nógrádi nagykövet.¹²⁷ A delegáció szeptember 24-én indult Budapestről, és kétnapos moszkvai tartózkodást követően, 27-én érkezett Pekingbe. Mao Ce-tung már az első este, a magyarok tiszteletére rendezett fogadás után fogadta Kádárékat. A háromórás beszélgetésen a kínai felső vezetés minden fontos tagja jelen volt. Mao, miután megállapította, hogy a magyarok az októberi események óta „jól dolgoztak”, a Kínában zajló jobboldal elleni harcról beszélt. A jobboldal párt elleni támadása igen erős volt, mondta, „amit az is bizonyít, hogy az októberi magyar eseményekhez hasonlóan itt is szinte minden állami intézmény, hivatal, iskola stb. fellépette a maga »kis« Nagy Imrét. Körülbelül két hétig szinte kizárólag a jobboldalé volt a szó, ez alatt a két hét alatt sok helyütt kicsiben is lejátszódtak a magyar októberi események előzményei.”¹²⁸ A magyar eseményekből, illetve a burzsoá értelmiség kínai aktivizálódásából és támadásából azt a következtetést vonta le, hogy az osztályharc még nem ért véget. Mao szerint Kínában a fő ellentmondás „a burzsoázia és értelmisége, valamint a proletariátus között, tehát lényegében a kapitalizmus és a szocializmus között” húzóódott.¹²⁹

Kós Péter a magyar delegáció kínai útját értékelve úgy fogalmazott, hogy „a megbeszéléseken a legteljesebb véleményazonosság alakult ki a világpolitika, valamint a magyar–kínai kapcsolatok időszerű kérdéseiben, mint ahogy ez a látogatás végén kiadott közös nyilatkozatból is kitűnik. A Magyar Népköztársaság szempontjából különösen annak volt rendkívüli jelentősége, hogy kínai részről a legteljesebb egyetértést nyilvánították [ki] a kormánynak az ellenforradalom leverése óta folytatott politikájával kapcsolatban.” Kiemelte, hogy a magyar delegációt a KNK megalakulásának évfordulóján rendezett ünnepségen fővendégként kezelték, és „tüntetőleg megkülönböztetett figyelemmel vették körül”.¹³⁰

1957 novemberében, a szocialista országok kommunista és munkáspártjainak moszkvai értekezletén a kínai delegáció és személyesen Mao Ce-tung amellelt kardoskodott, hogy a Szovjetuniót nevezzék meg a tábor vezetőjeként, és hogy

¹²⁶ Szobolevszki–Vida (2001) 208. p.

¹²⁷ A delegációt politikai tanácsadóként elkísérte Szirmai István, a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának elnöke, Vályi Péter, az Országos Tervhivatal elnökhelyettese és Kós Péter, a Külügyminisztérium IV. Politikai Osztályának vezetője.

¹²⁸ Szobolevszki–Vida (2001) 55. sz. irat, 218–219. p.

¹²⁹ Uo. 219. p.

Ezt a tételt Mao Ce-tung már 1957 februárjában, a népen belüli ellentmondások tárgyalásakor is előadta.

¹³⁰ Kormánydelegáció Kínában. Kós Péter, a Külügyminisztérium IV. Politikai Osztály vezetőjének szigorúan titkos feljegyzése. Budapest, 1957. október 16. MOL KÜM TÜK Kína XIX-J-1-j 4/bc-sz.n./1957. A magyar–kínai közös kormánynyilatkozat szövegét lásd Szobolevszki–Vida (2001) 59. sz. irat, 230–233. p.

Moszkvának legyen joga rendszeresen összehívni nemzetközi értekezletet. A szocialista tábor és az imperialisták közötti összecsapás elkerülhetetlenségét hirdető KKP és Mao Ce-tung számára – aki nem utolsósorban az októberben felbocsátott szovjet szputnyik sikerén felbuzdulva hangsúlyozta az amerikai imperializmus „papírtigris” voltát – befolyásának erősítésére még ekkor sem tűnt célravezetőnek az a módszer, hogy a szovjetekkel egyenrangú vezető szerepre jelentsen be igényt. A rendszeresen megtartott értekezletek viszont elvi lehetőséget nyújthattak a kínaiaknak saját álláspontjuk eredményes képviselésére, miközben a szovjetek kétoldalú, egyenlőtlen kapcsolataik révén érvényesíthették jobban vezető szerepüket. Ripp Zoltán szerint „a kínaiak álszent, önkéntes alárendelődése, a Szovjetunió dicsőítése tehát nem egyébre szolgált, mint az általuk preferált irányvonal közös és kötelező elfogadtatására, valamint az enyhülés szorgalmazása helyett az offenzív külpolitikai vonalvezetés érvényre juttatására”.¹³¹

A rendelkezésre álló magyar és kínai levéltári iratok tanúsága szerint Mao még 1959-ben sem hangsúlyozta a magyar események kapcsán Kína szerepét. A Münnich Ferenc vezette párt- és kormánydelegáció 1959. április–májusi kínai látogatásán a programban eredetileg nem szerepelt a Mao Ce-tunggal való találkozás, ám a látogatás utolsó napján, délben a KKP elnöke mégis fogadta a küldöttséget. A megbeszélésről hivatalos magyar feljegyzés nem készült.¹³² A magyar diplomáciai jelentések rövid, protokolláris fogadásként írják le Mao és a magyar küldöttség találkozóját.

Radványi János, aki a Külügyminisztérium Protokoll Osztályának vezetőjeként a delegáció tagja volt, 1970-ben – vagyis több mint egy évtizeddel a beszélgetés után, a szovjet–kínai határincidensek és az amerikai–kínai közeledés idején, már disszidens amerikai magyarként – hosszas beszélgetésről számol be, és részletes leírást ad a magyar kormányküldöttség kínai látogatásának legkiemelkedőbb eseményéről. Mao már 1959 májusában az események szovjet és kínai megítélésének különbségeiről beszélt – írja cikkében Radványi. Interpretációja szerint Mao szavaiból magabiztosság érződik, az a bizonyosság, hogy az események alakításában döntő szerepet játszott saját tisztánlátása és határozottsága. A magyar kommunisták nagy szolgálatot tettek a nemzetközi kommunista mozgalomnak, és a kínaiak sokat profitáltak a tapasztalataikból – mondta Mao a találkozón. A kínai vezetés figyelmesen követte és napról napra értékelt a magyar eseményeket. Radványi úgy emlékszik, hogy ekkor Mao Hao Tö-csingre mutatott, aki Csen Ji külügyminiszter mögött ült, és azt mondta, a nagykövet jelentései és ajánlásai 1956-ban nagy segít-

¹³¹ Ripp (1994) 56–57. p.

¹³² A magyar delegáció látogatásáról szóló nagyköveti jelentésben Nógrádi Sándor a szervezési hiányosságok között említette, hogy a hivatalos megbeszéléseken csupán a kínai fél tolmácsai vettek részt, a legtöbb tárgyaláson a nagykövetség munkatársai nem is lehettek jelen, ezért az elhangzottak pontos rögzítésére nem került sor, sőt több megbeszélésről egyáltalán nem készült feljegyzés. A magyar párt- és kormányküldöttség kínai látogatása. Nógrádi Sándor nagykövet jelentése a Külügyminisztérium IV. sz. Politikai Osztálya részére. Peking, 1959. május 10. MOL KÜM TUK Kína XIX-J-1-j 3. d. 4/b-002169/6/1959.

séget jelentettek a gyorsan változó magyar események megítélésében és a helyzet kezelésében. Állítólag azt is felidézte, hogy október utolsó napjaiban a budapesti kínai nagykövetség azt jelentette, hogy az ellenforradalom egyre nagyobb teret nyer, és arra figyelmeztetett, hogy ha a Szovjetunió nem képes likvidálni a Nagy Imre-kormányt, Magyarországon elkerülhetetlen a kapitalizmus restaurációja. A budapesti követségtől és a kelet-európai kommunista pártoktól szerzett információk alapján aztán sürgős üzenetet küldött a Kremlbe, amelyben arra kérte Hruscsovot, hogy tegyen gyors katonai lépéseket a magyar revizionisták ellen. Állítólag úgy fogalmazott, hogy ő nem számolt bármiféle külföldi beavatkozás veszélyével vagy amerikai nukleáris fenyegetéssel, mert Amerika nem más, mint papírtigris.

Mao azt mondta – írja Radányi –, hogy folyamatosan szoros kapcsolatot tartott a szovjet pártelnökséggel, és megkönnyebbült, amikor hírt vette, hogy további szovjet csapatokat rendeltek Magyarországra, hogy „rendet tegyenek”. Kádárral kapcsolatban úgy fogalmazott, azért hagyta jóvá a kinevezését, mert teljes mértékben megbízott Kádár képességeiben és politikai ítéletében. Különösen nagyra értékelte, hogy a második világháború alatt Kádár a magyar kommunisták vezetője volt. A beszélgetés során Mao érintette a kelet-európai vezetésről Sztálinnal folytatott hosszas vitáját is: Sztálin helyeselte olyan vezetők kinevezését, mint Rákosi, akik éveken át a Szovjetunióban éltek, és elvesztették a kapcsolatot a hazájukkal, Mao viszont úgy vélte, az olyan helyi vezetők lehetnek a leghatékonyabbak, mint Kádár.

Radányi emlékezete szerint a magyar helyzettel kapcsolatos megjegyzéseit követően Mao hosszasan beszélt a száz virág mozgalomról. A kampányt egy hosszú és bonyolult folyamat részeként jellemezte, amelynek célja a kínai társadalomban Sztálin halála után kialakult feszültség levezetése. Azt mondta, a mozgalom kezdetben jó eredményeket hozott: a konstruktív kritika és a nyílt, élénk viták mozgósították a tömegeket és az értelmiséget. Megítélése szerint a jobboldali elemek ott rejtőztek a tömegek sorai között, és csak ritkán hallatták hangjukat. A mozgalom kezdeti szakaszában a párt nem tudta pontosan, ki az ellensége és ki támogatja. A dolgok ilyenén állására való tekintettel a magyar „ellenforradalom” és a lengyel események meggyőzték, hogy a népen belüli ellentmondásokat „helyesen kell kezelni”. A továbbiakban is gyakran utalt a Kelet-Európa és Kína között fennálló kapcsolatokra.¹³³

A tárgyaláson részt vevő Radányi írásának hitelével kapcsolatban kételyre ad okot, hogy állításait a 2006 májusa óta a kínai külügyminisztérium levéltárában hozzáférhető, Mao és Münnich tárgyalásáról készült kínai nyelvű jegyzőkönyv nem támasztja alá. Éppen ellenkezőleg: a magyar delegáció hivatalos jelentésével vág egybe. A kínai külügyminisztérium levéltárának eljárása szerint az eredeti dokumentumot kutató nem tarthatja a kezében, a képernyőn megjelenő dokumentum hitelességében még sincs jogunk kételkedni. Az előkerült kínai jegyzőkönyv szerint Mao Ce-tung és a magyar delegáció tagjai között valóban csupán rövid, meglehe-

¹³³ Mao és a magyar delegáció találkozásának részletes leírását lásd Radányi (1970) 125–128. p.

tősen protokolláris jellegű beszélgetés zajlott. Mao Kína szerepét nem emelte ki a magyar események megoldása kapcsán, nem beszélt sem saját szerepéről, sem Hao Tö-csing jelentéseiről – amint az újonnan kutathatóvá vált kínai külügyi iratanyagból kiderül, október 28–31. között Budapestről egyáltalán nem érkezett jelentés Pekingbe –, sem Kádár kinevezésének jóváhagyásáról, sem pedig a Sztálinnal folytatott vitájáról. Csupán azt ismételte meg, amit Kádárnak már két évvel korábban is elmondott, hogy a magyar események Kína számára is jó leckét szolgáltak a jobboldali elemekkel való leszámolás során. Maót nem magabiztosság, inkább önkritika jellemezte, amikor arról beszélt, hogy vezetőtársaihoz hasonlóan ő sem ért a gazdasághoz.¹³⁴

Radványi feltehetően Mao Ce-tung Kádárral folytatott 1957-es beszélgetéséből veszi át azokat az elemeket, amelyeket az 1959-es beszélgetésen elhangzottaknak tart, például a Sztálinról és Rákosiról szóló mondatokat.¹³⁵

Mao a magyar eseményekkel kapcsolatban 1959-ben még Hruscsovval szemben sem volt magabiztos. A közelmúltban előkerültek a Mao és Hruscsov 1958. tavaszi és 1959. őszi pekingi találkozóiról készült jegyzőkönyvek.¹³⁶ A szovjet–kínai viták kibontakozásának időszakában a két pártvezető első pengeváltásait megőrkítő feljegyzések szerint az 1959. októberi megbeszéléseken felmerült ugyan a magyar események kérdése, de nem Mao hozta szóba, sőt Hruscsov felvetésére semmilyen módon nem is reagált. Mao az amerikai–szovjet közeledés miatti aggodalmának adott hangot, erre válaszolva említette Hruscsov a magyar példát: „[...] a magyarországi események idején nem haboztunk, hogy döntő csapást mérjünk az ellenforradalomra. Liu Sao-csi elvtárs ott volt velünk, és együtt oldottuk meg a kérdést. Ha ismét szükséges lesz, ismét teljesíteni fogjuk internacionalista, kommunista kötelességünket, emiatt ne legyenek kétségei.” Hruscsov megjegyzéséből magabiztosság sugárzik, és nem úgy tűnik, hogy magyarázkodni próbálna az 1956-os szovjet hezitálás miatt. A szovjet pártvezető még egyszer említette a magyar kérdést: „A magyar és a lengyel események idején Liu Sao-csi és Csou En-laj elvtársak eljöttek hozzánk. Liu Sao-csi és én különböző, néha homlokegyenest ellentétes véleményen voltunk. Több napon keresztül nem sikerült közös véleményre jutnunk. Az álláspontjaink változtak, de végül egyezsége jutottunk, és jól oldottuk

¹³⁴ A tárgyalásról készült kínai nyelvű jegyzőkönyvet lásd Mao Ce-tung elnök és a magyar párt- és kormányküldöttség találkozójáról készült jegyzőkönyv. (8 oldal) Peking, 1959. május 6. Kínai KÜM Levéltár, 204-00073-03.

¹³⁵ Rákosiról a következő beszélgetés zajlott le Mao és Kádár között: „Mao: Nem tudunk mit tenni vele kapcsolatban. A Szovjetunió sem tud mit kezdeni vele. Önök sem tudnak mit kezdeni vele. Csak Marxra és Leninre hagyhatjuk a dolgot, hogy ők csináljanak valamit. Sztálinnak önkritikát kell gyakorolnia, mivel rosszul ítélte meg Rákosit. Kádár: Sajnos Sztálin már nem tud önkritikát gyakorolni. Mao: A túlvilágon is megteheti.” Mao és Kádár beszélgetésének kínai nyelvű jegyzőkönyvét lásd Mao Ce-tung elnök és Kádár magyar miniszterelnök tárgyalásáról készült jegyzőkönyv (16 oldal). Peking, 1957. szeptember 27. Kínai KÜM Levéltár, 204-00054-04.

¹³⁶ Zubok (2001).

meg az ügyet.” Hruscsov nem említett részleteket a véleménykülönbség mibenlétéről – nyilván mindketten tisztában voltak azzal, hogy mivel kapcsolatban tért el a két fél véleménye. Mao a beszélgetésen Hruscsov mindkét Magyarországra vonatkozó megjegyzését válasz nélkül hagyta, a tanácsadók és szakértők kérdését azonban – 1956 októberéhez hasonlóan – ismét feszegette. Megjegyezte, hogy a probléma régóta fennáll, „de mi, például a magyar események idején, szándékosan tartózkodunk a kérdés előhozásától”. Mao később annyit fűzött még a témához, hogy „esetleg minden tanácsadót szakértőkre cserélhetnénk fel”.¹³⁷

E beszélgetések nem támasztják alá – de nem is cáfolják – a későbbi kínai érvelést, amely szerint a bizonytalankodó szovjetek kizárólag kínai nyomásra döntöttek a beavatkozás mellett. Azt azonban igazolják, hogy Mao számára már 1956-ban is fontos volt a szovjet *politikai és katonai* szakértők kínai tevékenységének kérdése, és az ötvenes évek második felében minden lehetőséget igyekezett megragadni a kínai vezetést irritáló szovjet jelenlét csökkentésére. A feszültség növekedésének eredményeként, a kínai vezetés meglepetésére, 1960 nyarán a Szovjetunió *valamennyi* tanácsadóját és szakértőjét kivonta a KNK-ból.

1959-ben, a szovjet–kínai viszony feszültebbé válásának idején, a nagy ugrás és a népi kommunák kapcsán több szovjet pártvezető is felfigyelt a kínai vezetők – szerintük túlzott – magabiztosságára. 1959-es látogatásáról Szuszlov a következőket írta: „A dolog lényege, hogy a KKP vezetése újabban egyre gyakrabban kiszínezi a sikereit és képességeit, eltúlozza a szocialista viszonyok érettségének fokát Kínában. Egy kicsit megszárdultak attól, hogy Kína ismét talpra állt, és látványosan megerősödött. Az önteltség és a gőgösség jelei mutatkoznak, ami leginkább a VIII. kongresszus 1958. májusi második ülészakája¹³⁸ után vált nyilvánvalóvá.” Szuszlov Hruscsovot idézi, aki 1959. októberi látogatását követően megjegyezte, hogy a kínai elvtársak „magáról beszélgettek velünk” (szviszoka razgovarivali sz nami).¹³⁹

A szovjet–kínai viszonyban mutatkozó feszültségek a magyar politikusok 1957-es és 1959-es kínai látogatásai során elhangzott beszédeinek összehasonlításából is kitűnnek. 1957-ben a magyar vezetés még a Szovjetunió és Kína által vezetett szocialista táborról beszélt, 1959-ben viszont Kínáról már csak mint a szocialista tábor jelentős tagjáról esett szó. Kádár János 1957. szeptember 28-án Pekingben, a Csinghua Egyetemen mondott beszédében¹⁴⁰ a Kínai Népköztársaságot a szocialista világ egyik vezető nagyhatalmának nevezte, amelyet az egész dolgozó magyar nép mélységesen tisztel és szeret. Október 2-án Senjangban (Mukdenben), a man-

¹³⁷ Uo. 265. p.

¹³⁸ A „nagy ugrás” politikájának jóváhagyására, a kommunista pártok történetében egyedülálló módon, 1958 májusában összehívták a KKP 1956-ban megtartott VIII. kongresszusának második ülészakát, amelyre nem hívták meg a testvérpártok képviselőit, sőt nem tették közzé az ülés teljes anyagát sem.

¹³⁹ Részlet Szuszlovnak az SZKP KB 1959. december 18-i plénuma számára készített beszámolójából. *CWIHP Bulletin*, 8–9. sz. 244–248. p.

¹⁴⁰ Kádár (1987) 311–313. p.

dzsúriai ipari központban Marosán György a hatszázmilliós Kínát a Szovjetunióval azonos magasságba emelte beszédében. Többször is megismételte és hangsúlyozta, hogy a „politikailag, gazdaságilag és katonailag erős, legyőzhetetlen” szocialista tábor a Szovjetunió és Kína vezeti, a kínai nép győzelmes harcát pedig a nagy októberi szocialista forradalom óta a világtörténelem legnagyobb eseményének nevezte. Az 1956-os kínai szerepvállalást Marosán így kommentálta: „A Kínai Kommunista Párt vezette kínai nép nagy segítséget nyújtott népünknek, amikor szocialista rendünkre rátámadt a külföldi imperializmus által szervezett és támogatott fasiszta ellenforradalom.”¹⁴¹

Dobi István 1959-ben, az Országos Népi Gyűlés Állandó Bizottságának és a Népi Politikai Tanácskozó Testület Állandó Bizottságának együttes, kibővített ülésén beszédében megköszönte az 1956-os eseményeket követő kínai segítséget, de hangsúlyozta, hogy a szocialista tábor egésze segített: „Az ellenforradalom nemzetközi imperializmusra támaszkodó fegyveres erejének leverése csakúgy, mint súlyos erkölcsi, politikai és gazdasági következményeinek felszámolása elképzelhetetlen lett volna magunkra hagyatva, a szocialista tábor segítsége nélkül. Ezt a segítséget, a legjobb idejében, minden baráti, szocialista országtól meg is kaptuk.”¹⁴²

A magyar események kiváltó okainak kínai értékelésében beállt változást először a kínai delegációt vezető Tan Csen-lin beszéde jelezte 1959 decemberében, az MSZMP VII. kongresszusán. A KKP KB titkára, a PB póttagja azt mondta, hogy „1956-ban a magyar munkásosztály és a dolgozó nép újból súlyos megpróbáltatásokon ment keresztül. A külföldi imperialisták és a belső reakciós erők ellenforradalmi lázadást robbantottak ki”, és nem említette a magyar argumentáció részét képező „Rákosi–Gerő-féle dogmatikus, szektás vezetés” szerepét.¹⁴³ Ezt az értékelést 1960. április 3-án Csen Ji külügyminiszter, a pekingi magyar nagykövetségen megtartott baráti találkozó szónoka megismételte, csakúgy, mint Vu Hsziu-csüan, a Kínai Külügyminisztérium Szovjetunió és Kelet-Európai Osztályának igazgatója az MSZMP VIII. kongresszusán, 1962-ben.

1960 után, a KKP és az SZKP között egyre élesedő ideológiai vitákkal párhuzamosan a KKP több fórumon is felvetette a kérdést, hogy ki kezdeményezte a katonai intervenciót: az SZKP-val folytatott levelezésében, a magyar delegációkkal és diplomatakkal, valamint a kommunista pártok Pekingben dolgozó képviselőivel folytatott bizalmas, nem hivatalos találkozókön, magánbeszélgetésekben. A szovjet–kínai vita nyilvánosságra kerülésének első jelzése az 1960 áprilisában megjelent *Éljen a leninizmus!* című cikkgyűjtemény volt. 1960 májusában, alig néhány nappal a kínai álláspont nyilvános megfogalmazását követően Szigeti Károly pekingi

¹⁴¹ Beszéd a mukdeni munkásgyűlésen. Tervezet. MOL KÜM TÜK Kína XIX-J-1-j 4/bc-sz.n./1957.

¹⁴² Dobi István beszéde az Országos Népi Gyűlés Állandó Bizottsága és a Népi Politikai Tanácskozó Testület Állandó Bizottságának együttes, kibővített ülésén. 1959. október 19. (15 óra). MOL KÜM TÜK Kína XIX-J-1-j 4/bc-sz.n./1959.

¹⁴³ Tan Csen-lin, a KKP KB titkára felszólalása. In Jegyzőkönyv (1960) 183. p.

ideiglenes ügyvivő a magyar–kínai kapcsolatok alakulásáról készített összefoglaló jelentésében ezt írja: „[...] a kínai szervekkel és elvtársakkal viszonyunk napról napra szívélyesebbé válik. A kínai sajtó általában sokat foglalkozik hazánkkal.” A kiemelt bánásmód fő oka szerinte az 1956-os eseményekhez való kínai viszony. A kérdés napirenden tartása – állapítja meg – a kínai kül- és belpolitika szempontból egyaránt fontos. Példaként Tibet 1959-es kínai megszállását hozza fel, amelyet úgy értékel, hogy Tibetben „az imperialista erők felkelést robbantottak ki. Mindezeket az imperialisták nagy Kína-ellenes kampányra használják fel. A kínaiak azt látják, hogy az imperialisták Kína és Magyarország felé egyforma merev, ellenséges politikát folytatnak, éppen ezért a magyar ellenforradalmi eseményeket gyakran használják fel arra, hogy leplezzék az imperialistáknak a szocialista országok viszonylatában megmutatkozó igazi arcát és céljait.”¹⁴⁴

A másik kérdés, amelynek kapcsán a kínaiak rendszeresen hivatkoztak a magyar eseményekre, a revizionizmus elítélése volt. „Sokat említett példa a magyar ellenforradalom a modern revizionizmus leleplezésénél, a párton belül jelentkező jobboldali veszély leküzdésénél, annak feltárásánál, hogy hova vezethet a revizionista áruulás.”¹⁴⁵ A szovjet–kínai vitáról és Magyarországnak a vitában elfoglalt pozíciójáról a magyar diplomata nem tesz említést. Kritikai megjegyzés a kínai külpolitikát nem éri. Ma már tudjuk, hogy a kínai vezetés ebben a kontextusban szovjetellenes propagandájának részeként használta a magyar eseményeket. A modern revizionizmus vádja kimondatlanul ugyan, de Jugoszlávia és a Szovjetunió ellen szólt, 1956 vége óta a szovjetek elleni kínai propaganda része volt. Szigeti második megjegyzésében könnyen felismerhető a szovjeteket már nyíltan is bíráló kínai vezetés azon törekvése, hogy a szovjet érdekszférába tartozó országokat, köztük Magyarországot, a Szovjetunió ellenében maga mellé állítsa. Később ez a megosztó, leválasztó kínai politika éles szovjet kritika tárgya volt, egészen a nyolcvanas évekig.¹⁴⁶

¹⁴⁴ Magyar–kínai kapcsolatok. Szigeti Károly szigorúan titkos jelentése a külügyminiszter részére. Peking, 1960. május 4. MOL KÜM TÜK Kína XIX-J-1-j 4/b-004252/1960. Tibet kérdését Mao Ce-tung is párhuzamba állította az 1956-os magyarországi eseményekkel. A Münnich Ferenc vezette magyar párt- és kormányküldöttséggel folytatott beszélgetésen elmondta: „A múltkor, amikor Kádár elvtárs Kínában járt, azt mondtam neki, hogy: »Az Önök harca nagyon jó, gratulálok Önöknek, a magyar eseményeknek nagyon nagy a hasznuk, az egész világ számára nagy a hasznuk.« Ezzel azt akartam mondani, hogy az ellenforradalmi támadás jó dolog. Most az egész világ reakciós erői kihasználják a tibeti kérdést, hogy bekerítsenek és elnyomjanak minket. Ez nagyon jó dolog.” Mao Ce-tung elnök és a magyar párt- és kormányküldöttség találkozájáról készült jegyzőkönyv. Peking, 1959. május 6. Kínai KÜM Levéltár, 204-00073-03.

¹⁴⁵ Uo.

¹⁴⁶ Ezt a szándékot alátámasztja, hogy a budapesti kínai nagykövetség 1957-ben rendszeresen beszámolt arról, milyen lelkesen tanulmányozzák a magyarok Maót és a kínai példát. Lásd Mao Ce-tung elnök beszédeivel, a munkastílus-javító mozgalommal és a jobboldalellenes kampánnyal és más, Kínát érintő eseményekkel kapcsolatos magyar visszhangról. Kínai KÜM Levéltár, 109-01154-03.

Szovjetellenes véleményüket a kínaiak 1960-ban nyíltan még nem hangoztatták a magyar politikusok előtt. 1960 nyarán, a bukaresti értekezletet követően Liu Sao-csi már államelnökként fogadta a Kínába látogató, Sándor József által vezetett magyar pártmunkásküldöttséget. Liu a „hosszas baráti beszélgetésen” a kínai fejlődés sajátosságairól beszélt, és semmilyen vonatkozásban nem említette a KKP és az SZKP között fennálló ideológiai ellentéteket, sem a magyar események kapcsán felmerült szovjet–kínai véleménykülönbséget. A magyar eseményekről kizárólag a már megszokott kontextusban, a kínai belső problémák megoldásával összefüggésben beszélt.¹⁴⁷

1963-ban, az egyre durvább szovjet–kínai sajtóviták időszakában a kínai vezetés minden lehetőséget megragadott saját álláspontjának ismertetésére. Baracs Dénes, az MTI egykori pekingi tudósítója a kínai tájékoztatási rendszert elemző könyvében ezt írja: „A politikai hír Kínában nem politikai eseményekről szóló beszámoló, nem is csak »politizáló« tájékoztatás, hanem maga is, önmagában, áttételek nélkül – politikai tett.”¹⁴⁸ A kínai propagandagépezet feladata nem a közvélemény informálása volt. A propaganda célja Kínában – csakúgy, mint általában az információ feletti totális ellenőrzésre igényt tartó totalitárius rendszerekben – nem az, hogy segítsen az embereknek saját, független véleményük kialakításában, hanem az, hogy megmondja: mit és hogyan gondoljanak, hogyan alkossanak véleményt és hogyan cselekedjenek. Baracs szavaival: „A tájékoztatás közvetlen utasítást is jelent, hogy foglaljanak állást valami mellett vagy valami ellen. A kínai sajtó nem híreket közölt, hanem a politikai vonal magyarázatához szükséges válogatott illusztrációkkal szolgált. Addig ismételtet- te a normákat és szlogeneket, amíg azokat tényként fogadták el.”

A szovjetellenes propagandában az egyik ilyen illusztráció a magyar „ellenforradalom”, illetve az abban játszott szovjet és kínai szerep volt. A kínai külügyminisztérium magyar csoportjának vezetője egy magyar diplomatának elmondta: „A magyar ellenforradalom idején voltak, akik visszavonultak akkor, amikor be kellett volna avatkozni, és csak a mi követelésünkre, a mi nyomásunkra voltak hajlandók cselekedni. Ezeket a tényeket lehetséges, hogy nagyon sok egyszerű ember nem ismeri, de ez így van.”¹⁴⁹

A kínai propagandagépezetről a pekingi szovjet nagykövetség tanácsosa, Ilja Sz. Scserbakov 1963-ban a következőképpen beszélt: „[...] a magyar ellenforradalom tényét, az azzal kapcsolatos szovjet magatartást a kínaiak ugyanúgy, mint az USA az ENSZ-ben, lényegében 1956 óta napirenden tartják. A különbség csak az, hogy míg az USA a kérdés napirendről való levételére kényszerül, addig a kínai elvtársak most kürtölik világgá igazán. Sajnos nem kevésbé szovjetellenes éllel, mint az USA. A »magyar ügyön« ugyanúgy keresni akarnak, mint az USA.”¹⁵⁰ A hatvanas évektől a külön

¹⁴⁷ Liu Sao-csi elvtárs beszélgetése a magyar pártmunkásküldöttség tagjaival. Másolat a pekingi nagykövetség 1960. július 7-én kelt jelentéséről. MOL MK-S 288. f. 32. cs. 9. ó. e.

¹⁴⁸ Imre (1973) 8. p.

¹⁴⁹ A kínai vezetés álláspontja a magyar ellenforradalom kérdésében. Budapest, 1963. augusztus 23. MOL KÜM TÜK Kína XIX-J-1-j 4/f-006161/1963.

¹⁵⁰ Beszélgetés Scserbakov elvtárral. Peking, 1963. október 23. MOL KÜM TÜK Kína XIX-J-1-j 27/f-0041-/RT/1963. Másolatban MOL MK-S 288. f. 32. cs. 12. ó. e.

irányvonalát hangsúlyozó kínai vezetés a szöcsöveként működő sajtóban a magyar eseményekre olyan országok kapcsán hivatkozott, amelyekkel Kína kapcsolata megromlott, illetve akkor, amikor más országok kritikáján keresztül – közvetett módon – a Szovjetuniót bírálhatta. 1961. november 7-én, az SZKP XXII. kongresszusát követően a szovjet–jugoszláv közeledést érzékelő kínai politika a *Zsenmin Zsipaó*-ban Enver Hodzsa beszédét közölte. Az albán vezető a magyar eseményekben játszott jugoszláv szereppel is foglalkozott, és kijelentette: Hruscsov és Tito az ellenforradalom idején megállapodott, hogy Kádárt teszik a magyarországi forradalmi erők vezetőjévé. A Hodzsa-beszéd közlésével a kínai vezetés egyrészt Jugoszláviát támadta, másrészt a már említett revizionizmus-tételt igyekezett alátámasztani, azt sugallván, hogy a hibás szovjet politika semmiben sem különbözik a jugoszláv revizionizmustól. A kínai propaganda nem korlátozódott a sajtóra. A leválasztási taktikát alkalmazó politika jegyében a budapesti kínai nagykövetség egyik vezető munkatársa magyar állampolgárok kínai születésű feleségeivel folytatott bizalmas beszélgetésben úgy fogalmazott: „Magyarország azzal, hogy javítja kapcsolatait Jugoszláviával, rehabilitálja a jugoszlávok ellenforradalomban játszott szerepét, ugyanakkor rehabilitálja Nagy Imrét is.”¹⁵¹

Egy másik példa a magyar események felhasználhatóságára az indiai–kínai viszony megromlása. 1962. október 27-én, egy héttel azután, hogy a kínai erők a vitatott kínai–indiai határszakaszon offenzívát indítottak az indiai csapatok ellen, a *Zsenmin Zsipaó* cikket publikált *Még egyszer Nehru filozófiájáról* címmel. Az írás röviden kitért Nehru magyarországi „ellenforradalom ügyében elfoglalt negatív álláspontjára”, ezzel is bizonyítva, hogy az indiai miniszterelnök már akkor is „az amerikai imperialistákat támogatta”.¹⁵²

¹⁵¹ A kínai vezetés álláspontja a magyar ellenforradalom kérdésében. Budapest, 1963. október 8. MOL KÜM TÜK Kína XIX-J-1-j 4/f-006161/1963.

¹⁵² Uo. Csou En-laj és Nehru indiai nagykövet tárgyalásairól, illetve Dzs. Nehru indiai miniszterelnök magyar eseményekkel kapcsolatos véleményének kínai megítéléséről lásd Csou En-laj és India kínai nagykövete megbeszéléseinek jegyzőkönyvét. Peking, 1956. november 5. Kínai KÜM Levéltár, 105-00327-12.

A kínai Külügyi Levéltár 2006-os eljárása szerint a kutathatóvá tett iratok bizonyos „nem kívánatos” részeit kitakarják. (A 2004-ben hozzáférhetővé tett iratok között ilyen „megcsonkított” iratok nem szerepeltek, akkor még inkább a teljes iratot titkosnak minősítették.) Pekingi kutatásaim során az egyetlen dokumentum, amelynek egy része a képernyőn látható változatban feketével volt kitakarva, ez az irat volt, a kitakarás pedig a szövegkörnyezetből ítélve éppen Nehru miniszterelnöknek a szovjet csapatok magyarországi beavatkozásával kapcsolatos véleményére vonatkozhat. Csou november 5-i megjegyzése Nehru véleményéről a következő volt: „Nehru miniszterelnök értékelése egészében véve nagyjából egyezik a mi megítélésünkkel, egyetlen kivétel a szovjet csapatok magyarországi jelenlétének kérdése. A magyar helyzet teljes mértékben a nyugati országok tervei alapján alakult ki, ezek készítették a reakciós erőket a restaurációra. Számos ellenforradalmár külföldről tért vissza Magyarországra, meg akarták dönteni a magyar alkotmányt, szakítani akartak a szocialista renddel. Miután megalakult a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány, felkérte a szovjet hadsereget, hogy segítsen a rend helyreállításában. A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány gyorsan létrejött, a rend helyreállítása sem tarthat túl soká, ezért nem valószínű, hogy túl sok [magyar katonát] tartóztatnának le.”

Az 1963. július 14-én a *Pravda*-ban megjelent szovjet nyílt levélre adott hetedik és nyolcadik kínai válaszcikk megjelenése (1964. február 4. és március 31.) közötti időszakban a *Zsenmin Zsipao* a Ted Hill nevével fémjelzett, Kínát támogató ausztráliai marxista–leninista csoport által jegyzett cikket közölte. Az eredetileg egy ausztrál kommunista lapban megjelent írás összefoglalását a kínai pártlap március 29-i száma publikálta. A kínai cikk azt a kérdést veti fel, hogy ha egy szocialista ország vezetősége revizionista lesz, vajon visszavezetheti-e országát a kapitalizmusba. „Példa erre Magyarország, ahol ha a revizionista ellenforradalmárok nem szenvednek vereséget, akkor Magyarország régen az USA támogatását élvező kapitalisták és földesurak kezébe hullott volna.” A Belga Kommunista Párt Kína-barát csoportjának vezetője, Jacques Grippa 1964. június 10-én a pekingi pártfőiskolán tartott beszédet, amelyet a *Zsenmin Zsipao* június 12-i száma közölt. Grippa a Belga Kommunista Párt szovjeteket támogató Politikai Bizottsága elleni támadásra a magyar eseményeket is felhasználta: „A PB a nemzetközi helyzet enyhítésének nevezte azt, hogy Hruscsov kivonta a Magyarországon állomásozó szovjet csapatokat”, később pedig „sajnálkozását fejezte ki amiatt, hogy a szovjet csapatok beavatkoztak az MNK belügyeibe”.¹⁵³

A magyar „ellenforradalom” kérdése fontos helyet kapott a kínai közbeszédben is. 1956 után a „Petőfi körös” a mindenkorai politikai ellenzék megjelölése lett.¹⁵⁴ 1964 nyarán Mao saját belső ellenzékét a szovjet revizionistákhoz és a Petőfi Körhöz hasonlította. Július 2-án a PB úgy döntött, hogy „megjavítja” a párt és a kormány kulturális munkáért felelős egységeit, különben, ahogy Mao fogalmazott, „bizonyosan olyan szervezetekké válnak, mint a magyar Petőfi Kör”.¹⁵⁵

A magyarországi események árnyéka még hosszú időn át rávetült a szovjet–kínai viszonyra és Kína belső fejlődésére.

Összefoglalás

A magyar–kínai kapcsolatokban 1956 októbere fordulópont. A kelet-európai események felkavarták az állóvizet, a kapcsolatok új lendületet vettek. A Kádár-kormány felismerte, elismerte és rendkívül nagyra értékelte Kína szerepét. A kínai vezetés és az egész kínai közvélemény is nagy érdeklődést mutatott Magyarország iránt. A kínai sajtó rendszeresen foglalkozott a magyarországi eseményekkel, 1957 elején négy tudósítója dolgozott Budapesten.

Mivel a szovjet és a kínai pártvezetés között a magyarországi fegyveres beavatkozás kérdése volt az első számottevő ütközés, a hatvanas években, az éles szov-

¹⁵³ Hogyan használja fel a kínai sajtó más pártok és frakciók anyagait az ideológiai vitában? Juhász Ottó jelentése. Peking, 1964. június 25. Másolatban MOL M-K-S 288. f. 32. cs. 21. ő. e.

¹⁵⁴ Mao megjegyzéséről a kínai Petőfi körösökkel kapcsolatban lásd a 110. jegyzetet.

¹⁵⁵ Vu (1995) 148. p.

jet–kínai ellentétek kiéleződésének idején – az akkori viszonyokat visszavetítve – a szembenállást felnagyították. Tény, hogy a kínai álláspont 1956. október végén megváltozott. Mao kezdetben a szovjet csapatok kivonását támogatta, de október 30-án megváltoztatta a véleményét, majd november 4-e után keményen kiállt a rendszerellenes felkelés fegyveres leverése mellett. Az a beállítás azonban, hogy a szovjetek a kínaiak nyomásának engedve változtatták meg a véleményüket és döntöttek a második fegyveres beavatkozás mellett, az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején létrejött konstrukció. A szovjet vezetéssel egyre nyíltabban szembeforduló kínaiak, illetve a kommunista mozgalomban Sztálin örökébe lépni kívánó Mao Ce-tung többek között ezzel kívánta bizonyítani saját igazát és felsőbbrendűségét.

Ezzel szemben az eddig megismert szovjet iratok, a diplomaták beszámolóí, valamint azokkal egybevégezően néhány kínai diplomata visszaemlékezései mind azt hangsúlyozzák: Hruscsovra és a pártelnökségre sohasem volt jellemző, hogy hagyta volna magát a kínaiak által befolyásolni. A szovjetek magatartását látszik igazolni az a tény, hogy a lengyel válság megoldására összehívott nemzetközi megbeszélésre az SZKP vezetése eredetileg nem is akarta meghívni a KKP képviselőit, nem számított Mao Ce-tung részvételére. Az bizonyítottnak tekinthető, hogy Hruscsov a lengyel válság rendezésének módjáról még Liu Sao-csiék Moszkvába érkezése előtt döntött, és a rendelkezésre álló korabeli forrásokból úgy tűnik, hogy a magyarországi beavatkozásról született szovjet döntésben szintén nem a kínaiak játszották a főszerepet. Ennek ellenkezőjére egyelőre semmilyen közvetlen bizonyítékunk nincs.

Az, hogy Kína november 4-e után teljes mellszélességgel kiállt az új magyar vezetés mellett, teljesen érthető. Az SZKP politikájától lassan eltávolodó, de a nyílt szembeforduláshoz elég erőt még nem érző Mao 1956 őszén még csak azt tűzhetette ki célul, hogy befolyását a lehető legnagyobb mértékben igyekezzen kiterjeszteni a szovjet érdekszférába tartozó kelet- és közép-európai szocialista országokra. E törekvése Magyarország esetében nyilvánvalóan sikerrel járt.

Mao számára azonban a kínai belső helyzet („a népen belüli ellentmondások helyes kezelése”) szempontjából talán még fontosabb volt a magyarországi folyamatok tanulmányozása és a tanulságok levonása. Országszerte elégedetlenségekkel kellett szembenéznie, ráadásul erőltetett gazdaságfejlesztő politikájának kudarcra nyomán saját pozíciója is megrendültni látszott. Az a kínai érvelés, miszerint Mao és a kínai pártvezetés a Budapestre érkező elrettentő hírek hatására október utolsó napjaiban megváltoztatta a véleményét, és minden befolyását latba vetve arra próbálta rávenni a gyengének mutakozó Hruscsovot, hogy mégis vesse be a szovjet hadsereget, és hogy a magyar események valódi „ellenforradalmi” jellegének felismerését követően, november 4-e után minden támogatást megadott a Kádár-kormányoknak, valószínűleg azt igyekszik elfedni, hogy a kínaiak csupán igazodtak a szovjet döntésekhez, mivel Mao még nem érezte megfelelőnek az időt a Moszkvával való nyílt szembefordulásra. Hangsúlyozzuk, hogy bizonyító erejű kínai (és szovjet) dokumentumok hiányában csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk. Az

viszont ugyancsak tény, hogy a kínai vezetés a magyar eseményeket felhasználva, manipulálva kialakíthatott egy olyan konstrukciót, amely saját álláspontjának helyességét volt hivatva igazolni.

Ha figyelembe vesszük, hogy a magyar eseményeket és a belőlük leszűrhető tanulságokat Mao és a kínai vezetés milyen széles körben használta fel a belpolitikai folyamatok kordában tartására már közvetlenül megtörténtüket követően is, és ha számításba vesszük azt is, hogy a kínai propaganda hány és hány kontextusban vette elő és tekintette hivatkozási alpnak őket, illetve a velük kapcsolatos szovjet–kínai nézeteltérést, nyilvánvaló, hogy a magyar eseményekkel kapcsolatos véleménykülönbség hangsúlyozása a szovjet–kínai vita egyik fő elemévé válhatott, attól függetlenül, hogy a kínai és a szovjet álláspont között eredetileg volt-e különbség, és ha volt, valóban játszott-e szerepet a szovjet döntés meghozatalában. Ilyen értelemben tehát az, hogy mi történt Magyarországon, s arról Mao milyen utakon szerzett információkat, és azok az információk miről szóltak a forradalom napjaiban, másodlagosnak tekinthető.

A történet részleteiről még közel sem tudunk mindent. Az elsődleges források, a kínai levéltárakban őrzött 1949 utáni legfontosabb dokumentumok máig titkosak; nemhogy külföldi, de még kínai történészek sem férhetnek hozzájuk. Az elmúlt néhány évben a forrásellátottság javulni látszik: egyes levéltárak néhány gondosan megválogatott iratcsoportját újabban akár külföldi kutató számára is hozzáférhetővé teszik. E tekintetben jelentős újdonság a pekingi Külügyi Levéltár 1956–1960 közötti iratanyagának részleges megnyitása. Az újonnan hozzáférhető iratok, ha perdöntő tényekkel nem szolgálnak is, tovább árnyalják az eddig ismert képet, és újabb részletekkel gazdagítják ismereteinket. Emellett – a kilencvenes évek eleje óta folytatott „rég” gyakorlatot követve – egy-egy politikus visszaemlékezéseiben korábban nem ismert részleteket is nyilvánosságra hoz Mao Ce-tung politikájának alakulásáról. Ám a nagyközönség és a nemzetközi közvélemény számára elsődleges forrásként szolgáló „hivatalos” történelmet, a legtöbbször bibliográfiai és levéltári hivatkozásokat mellőző kínai történeti munkákat és dokumentumgyűjteményeket – a császárkorban kialakult kínai történetírói hagyományt folytatva – továbbra is kizárólag kiválasztott történészek „állítják elő”, akiktől a párt- és állami vezetés szigorú titoktartást követel meg.

Románia*

STEFANO BOTTONI

Jelen tanulmány az 1956-os magyar forradalom magyar–román kapcsolatokra, valamint a román nemzetiségpolitika szemléletváltására gyakorolt hatását tekinti át. Abból kiindulva, hogy az 1945 utáni bilaterális kapcsolatokat az ellentétekkel, kölcsönös félelemekkel és előítéletekkel Trianon óta terhelt viszonyrendszer nagymértékben befolyásolta, szükség van a szakirodalomban szokásos diplomáciatörténeti és kisebbségtörténeti megközelítés összekapcsolására.¹ Megvizsgáljuk, milyen hatást gyakoroltak a román kommunista rendszer szerkezetére a Sztálin halálát követően Magyarországon beindult politikai változások: a nemzetiségi kérdés „másképp” kezelése, a Szovjetuniótól való önállósodás folyamata és a szocialista országok viszonyának átrendezésére tett kísérletek, a gazdaságpolitikai és egyben ideológiai (legitimációs) útkeresés. Értelmezésünkben a Kádár-korszakbeli magyar–román kapcsolatokat a Román Munkáspárt alárendelte azoknak az államépítési/nemzetépítési technikáknak, amelyeket Gheorghe Gheorghiu-Dej alakított ki a magyar forradalom hatására és az egyidejűleg elindított belső hatalmi konszolidáció során, és amelyeket utóda, Nicolae Ceaușescu sikeresen alkalmazott egészen 1989-es bukásáig.

A párhuzamos fejlődéstől az első konfliktusjegyekig, 1948–55

A második világháború után gyökeres fordulat következett be Magyarország és Románia viszonyában. Az 1947. február 10-én megkötött párizsi békeszerződés végleg lezárta Erdély területi hovatartozásának majdnem harminc éve tartó vitáját. A világháború után mindkét szovjetbarát kormány súlyos politikai és gazdasági problémákat

* Köszönettel tartozom Vincze Gábornak, aki vállalta a kézirat szakmai lektorálását, és segítséget nyújtott a végleges változat előkészítéséhez.

¹ A kérdést diplomáciatörténeti szemszögből vizsgálja Lungu–Retegan (1996); Lipcsey (2004); kisebbségtörténeti megközelítésben Andreescu (2003), Székelyhidi (1996) 1. köt., Tófalvi (1998). Az 1956 utáni román nemzetiségpolitikai fordulathoz lásd Szesztay (2003); Vincze (1997).

örökölt, köztük például az 1944-ben Erdélyből Magyarországra átköltözött/menekült magyar nemzetiségű személyek vagyoni ügyeinek elrendezését, a CASBI-törvény² alkalmazását, valamint a budapesti Gozdu Alapítvány magyarországi vagyonának Trianon óta rendezetlen kérdését. Közel öt évig tartó titkos tárgyalások és egyeztetések után a két állam pénzügyminiszter-helyettesei 1953. július 7-én megkötötték a „függőben lévő egyes pénzügyi és gazdasági kérdések végleges rendezése” tárgyában készült egyezményt, melynek értelmében mindkét fél kölcsönösen lemondott minden egymással szemben támasztott igényéről.³ De a kommunista rendszer kiépítésével az 1946-ig állandó vitatémát jelentő kisebbségi kérdés is lekerült a kétoldalú kapcsolatok (hivatalos) napirendjéről, és belügyi kérdéssé vált. A romániai nemzetiségi kérdés „megoldásában” kételkedő magyar kommunista vezetés elsősorban a diplomáciai csatornákon keresztül igyekezett realisabb képet alkotni a helyzetről,⁴ érdemi tárgyalásokra azonban legfeljebb a pártközi csúcstalálkozókon kerülhetett sor. 1956 előtt erre utoljára 1949. február 19-én volt alkalom Bukarestben. A találkozót a magyar fél kellő alapossgal készítette elő: 1948 decemberében – elsősorban Széll Jenő bukaresti követ kiváló jelentéseire alapozva – Vas-Zoltán Péter miniszteri titkár három azonos című feljegyzést készített Rajk László külügyminiszternek (Rendezetlen kérdések a magyar–román kapcsolatokban). A kétoldalú kapcsolatokban kifogásolt pontok között találjuk a korábban már nacionalizált magyar vállalatok romániai érdekeltségének államosítását, az áruforgalom leállítását és a határok átjárhatatlanságát, a magyar sajtó romániai forgalmazásának akadozását, valamint a kolozsvári konzulátus megnyitása körüli bonyodalmakat.⁵ Bár a Rákosi, Rajk és Gerő alkotta magyar delegáció nyíltan felvetette az említett kérdéseket, a román tárgyalópartnerek (köztük Pauker, Gheorghiu-Dej és Luka) – különösen a határ menti forgalom ügyében – elutasító választ adtak.⁶

A kétoldalú kapcsolatok Rajk lemondását követően – annak ellenére, hogy az 1948. január 21-én aláírt kölcsönös barátsági, együttműködési és segítségnyújtási szerződés érvényben volt – soha nem látott, minimális szintre zsugorodtak, ami érzékenyen érintette a magyar–román viszonyt, elsősorban a nagy létszámú erdélyi magyar lakosság, másrészt a magyarok közötti rokonsági kapcsolatok miatt. A bezártságot jól példázza az 1949. augusztus 8-ától működő és kizárólag az állam-

² Az „ellenséges” tulajdonban lévőknek vélt javakat zár alá helyezték (a tulajdonban formailag nem történt változás), és kezelésével egy központi alapot bíztak meg.

³ A vagyoni vitáról és annak lezárásáról lásd Vincze (2000).

⁴ Az 1948–50 közötti bukaresti követ, Széll Jenő szerint Révai József az MDP részéről azzal az utasítással küldte Romániába, hogy „láttassa magát Erdélyben”, és érzékeltesse a román vezetéssel, hogy a magyar kormány szem előtt tartja a nemzetiségi kérdést. Interjú Széll Jenővel. Készítette Hegedűs B. András, Kozák Gyula, Szabóné Dér Ilona, 1981–82. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 4. sz.

⁵ Magyar Országos Levéltár (MOL) M-KS 276. f. 65. cs. 212. ő. e.; Vincze (2001b).

⁶ Vincze (2003) 119–124. p. Az eredeti dokumentum lelőhelye: Arhivele Naționale Istorice Centrale, București (ANIC) f. CC al PCR, Cancelarie, dosar 17/1949, ff. 1–69. A találkozó jegyzőkönyvét közli Andreescu (2003).

polgársági egyezmény végrehajtásából adódó feladatok elvégzésére szánt kolozsvári magyar útlevélfhivatal tevékenysége. Miután 1949. november 1-jén a magyar–román határügyi egyezmény értelmében megszűnt a kishatárforgalom, még az addigi határátlépőket is bezárták. 1952-ig magánszemélyek és diák-, illetve dolgozói delegációk részére egyetlen belépési vízumot sem adott ki a hivatal; 1953-ban mindössze nyolcvanhatot, és 1954-ben is csak ezret.⁷ 1955 tavaszán pedig, a két ország közötti személyi forgalom megélénkülésével egyidejűleg a román hatóságok kikényszerítették a bezárását, mivel a vízumkérelmekkel alig terhelt hivatal inkább információszerzéssel foglalkozott, és például az 1952-ben Erdélyben végrehajtott párton belüli tisztogatásokról és a tömeges megtorlásokról értékes adatokkal szolgált a bukaresti magyar követségnek – és közvetett módon a magyar kormánynak is.⁸

1948 és 1953 között mindkét országban a bezártság érzése uralkodott, és a hivatalos politika a lehető legszorosabban kötődött a Szovjetunióhoz. A kutatási eredmények mégis arra engednek következtetni, hogy a romániai kommunista párt a magyarnál is drasztikusabban tagadott meg minden lehetséges nemzeti hagyományt. A régi „nemzetépítő” elitet nemcsak eltávolította a szellemi élet élvonalából, hanem fizikailag is megterjedte (a máramarosszigeti és más speciális börtönökben nagyságrendekkel magasabb volt a halálozási ráta, mint Magyarországon). Négy év alatt kétszer – 1948-ban és 1952-ben – vezettek be szovjet mintára szabott alkotmányt, a nemzeti zászlót és a himnuszt kétszer is megváltoztatták. Lucian Boia történész a korszakot egyenesen „nemzetellenes szakasznak” nevezi a román köztudatról szóló művében.⁹

Sztálin halálát követően a romániai és a magyarországi kommunista rendszer fejlődését is lényegesen befolyásolta a nemzeti múlthoz és az alternatív eszmerendszerekhez való viszony, az, hogy mennyire voltak képesek kialakítani, illetve elfogadni egy korlátozott pluralizmust. A magyar forradalom első (közvetett) előfeltétele a Nagy Imre-kormány programjának nyilvánosságra hozatala volt 1953 júliusában. Ekkor jutottak lélegzethez a nem kommunista értelmiségiek és a vidéki társadalom aktívabb rétegei, és ekkor indult el az MDP „belső” forradalma is: a korábbi (téves) politikai álláspontok és gazdasági elképzelések gyors revideálása és még inkább a kikényszerített egység felbomlása, amit az 1955-ös „visszarendezés” sem volt képes megállítani, mivel a törésvonalakat ekkor már nem az „etnikai/szocializációs” (zsidó/nem zsidó, moszkovita/hazai illegalista), hanem a politikai háttér határozta meg: reformerek kontra keményvonalasok. Az RMP felső vezetése attól tartott, hogy Moszkva Romániában is reformokat és személyi változásokat követel majd. A lakosság ugyanakkor érdeklődéssel követte a szomszédos országban kibontakozó változásokat. Egy kolozs-

⁷ Baráth (2002) 236. p. Más források szerint 1953-ban látogatás és végleges kiutazás céljából összesen 62 (!), míg 1954. januártól decemberig 149 vízumot adtak ki. December 8-tól (a román hatóságoknak a kiutazást megkönnyítő intézkedésétől kezdve az év végéig) még további 177-et adtak ki. Vincze (2001b) 333. p.

⁸ MOL KÜM TÜK Románia XIX-J-1-j 9. d. 001335/1952; 001704/1952, 001829/1952; 00571/1954.

⁹ Boia (1999) 71. p.

vári jelentés a következőképpen számolt be Nagy Imre programjának visszhangjáról: „Itten a legnagyobb érdeklődést váltotta ki. Az újság [a *Szabad Nép* – S. B.] csak kedd reggel érkezett az itteni lapkiadásítókhoz, az emberek már nagyon várták, és a kora reggeli órákban elkapkodták. Az újságelosztók szerint másnap és azután is folyton érdeklődnek a lap felől, sőt román parasztok is keresték az újságot. A tartományi pártszervezet első titkára, Gavriș elvtárs telefonon felhívott, és elkérte az újságot: a *Babeș* egyetem pártaktívájából Bugnariu professzor szintén megkeresett az újság végett, mert aktívagyűlés volt és a kérdést alaposan akarta ismerni.”¹⁰

A Nagy Imre-kormány kül- és szomszédságpolitikája 1954 nyaráig–őszéig a megszokott be nem avatkozási paradigma mentén alakult. A lakosság közhangulata azonban Magyarországon és Erdélyben is sokkal gyorsabban változott, mint a hivatalos politikai vonal. 1954 nyarán a román állambiztonsági szervek és a bukaresti magyar diplomaták egyaránt többször jelentették feletteseiknek, hogy az erdélyi magyar lakosság körében elterjedtek a híresztelések, miszerint Erdély egy része újra Magyarországhoz kerülhet.¹¹ Ekkor Nagy Imre, aki elérkezettnek látta az időt az egy évvel korábban meghirdetett kormányprogram megvalósítására, nekifogott a Hazafias Népfront szervezésének, és levélben fordult Gheorghiu-Dej román miniszterelnökhöz, amelyben a két ország kapcsolatainak „barátságosabb” és szorosabbá tétele érdekében találkozót javasolt. A lenini–Romániában felszínre kerülő nemzetiségi feszültségek olyan pillanatban jelentkeztek, amikor maga a moszkvai vezetés is szorgalmazta Gheorghiu-Dej hatalomból való eltávolítását (1954 áprilisában ideiglenesen el is vesztette az 1945 óta birtokolt első titkári funkciót). Így Gheorghiu-Dej, aki a kezdeményezést az általa megoldottnak deklarált nemzetiségpolitika bírálataként értelmezte, október 6-án látszólag pozitív választ adott. Novemberre tűzte ki a találkozót, ezt azonban a budapesti belviszályok megghiúsították.¹² 1954 őszétől az alig egy éve nagykövetségi szintre emelt magyar–román diplomáciai kapcsolatokban újabb mélypont következik. Ehhez hozzájárult a Luka László volt pénzügyminiszter, az RMP PB magyar tagja elleni sztálinista koncepció perben októberben hozott életfogytiglani ítélet és a kolozsvári útlevélhivatal bezárása¹³ 1955 áprilisában, egy meglehetősen hűvös budapesti találkozót követően, amikor a román küldöttség felröptette Rákosinak az Erdély iránti túlzott érdeklődést. A

¹⁰ Kolozsvár, 1953. július 14. MOL KÜM TÜK Románia XIX-J-1-j 9. d. 001472/1953.

¹¹ A Magyar Autonóm Tartomány két éve, 1955. március 11. MOL KÜM TÜK Románia, XIX-J-1-j 18. d. 002249/1/1955.; Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (ACNSAS), fond Informativ, dosar 4436, p. 63.; Arhivele Naționale Direcția Județeană Mureș, Târgu-Mureș/Marosvásárhely (ANDJM) fond Comitetul regional al PCR Mureș 1950–1968, dosar 96/1954, ff. 117–130.

¹² Baráth (2002) 235. p.

¹³ Bár Andropov egy 1955. április 15-i feljegyzése szerint Rákosi utasítást adott az útlevélhivatal bezárására, a külügyi iratokból az derül ki, hogy nem magyar kezdeményezésre szűnt meg, hanem (egy telefonutasítással) a bukaresti külügyminisztérium záratta be 1955. április 25-én. Lásd Baráth (2002) 236. p. és Vincze (2001a) 333. p.

konfliktus lényegét a román fél mellett állást foglaló budapesti szovjet nagykövet, Jurij Andropov is feljegyezte naplójában: „Rákosi azt is elmondta, hogy véleménye szerint a román elvtársak alaptalanul bizalmatlanok Magyarországgal szemben; ez már önmagában elegendő ahhoz, hogy az ismeretes nehézségek fellépjenek. Rákosi többek között nem érti, miért volt szükség a kolozsvári magyar útlevelehivatal bezárására. Nem ért egyet a román elvtársak azon követelésével sem, hogy szüntessék meg Erdélyben a magyar újságok terjesztését, habár már utasítást adott erre. Úgy véli, hogy az ilyen intézkedések csak felszítják a nacionalista hangulatot, és rontják a helyzetet. Miután meghallgattam Rákosit, azt mondtam: ha jól értem, most, a román delegáció és az MDP KV Politikai Bizottságának tagjai között lezajlott őszinte beszélgetés után a kérdést lezártnak tekinthetjük. Rákosi azt felelte, hogy nem így gondolja, ellenkezőleg, úgy véli, hogy két-három év múlva Erdély kérdése újból felvetődhet.”¹⁴

1955 körül már világos volt, hogy a román kommunista vezetés a poszt-sztálini ideológiát a magyarországitól teljesen eltérő „ügyek” köré építette. Így amíg Budapesten a fő kérdés a liberalizáció mértéke és az elkövetett hibákkal, bűnökkel való leszámolás volt, Romániában a nyitás kérdése fel sem merült. 1953-tól azonban a baloldali gondolkodású erdélyi magyar és zsidó elit egyre inkább ráébredt a sztálini modell kudarcára és a Romániát különösen sújtó politikai liberalizáció hiányára. Ez az elit a szabadság ügyét szorosan összekapcsolta a nemzetiségi jogok kérdésével és a nemzet ügyével, és nemzeten a magyar nemzetet értette, nem az őt integrálni kívánó román állami szerkezetet.¹⁵ Ha igaz volt is, hogy Magyarország viszonylatában 1955-ig gyakorlatilag nem volt lehetséges a személyes kapcsolattartás (például utazás révén), a budapesti rádió és a Romániában is terjesztett magyarországi sajtótermékek tovább éltek egyfajta közös kommunikációs teret. Részben a világpolitikai folyamatok (az osztrák államszerződés aláírása, a Varsói Szerződés megkötése, majd a genfi négyhatalmi csúcstalálkozó), részben pedig a Bukarest által is támogatott budapesti „visszarendeződés” hatására 1955 második felében átmenetileg enyhült a feszültség a két hatalmon lévő párt között. Abban az esztendőben az egyszerű állampolgárok kapcsolattartása is könnyebb lett, és lehetőség nyílt a két ország közötti magáncélú utazásokra (a bukaresti magyar nagykövetség közel ötezer engedélyt adott ki). A kibékülés az RMP 1955. december 23–28-a között megtartott II. kongresszusán vált egyértelművé, amikor Rákosi Mátyás engedékeny hangú beszédet tartott, és az MDP nevében kifejezte meggyőződését: a nemzetiségek példás együttélése azt bizonyítja, hogy Románia sikeresen megoldotta az erdélyi kérdést. Az MDP vezére azonban nem számolt a megváltozott erdélyi magyar közhangulattal: beszédének rendkívül negatív visszhangja volt, sokan levélben fejezték ki rosszsallásukat az első titkárnak amiatt, hogy „lemondott” a magyar sérelmek orvoslásáról.¹⁶

¹⁴ Baráth (2002) 237. p.

¹⁵ Az egyik legfontosabb kordokumentum erre vonatkozóan Jordáky Lajos naplója. Közzéteszi Molnár (1988).

¹⁶ Rákosi (1997) 990. p.

Részleges nyitás és ideiglenes enyhülés: 1956. február–október

Az SZKP XX. kongresszusának hatását a magyar kommunista rendszerre az 1989 utáni szakirodalom mélyrehatóan feldolgozta. A már jól ismert eseménytörténet nem igényel részletes tárgyalást.¹⁷ A kétoldalú kapcsolatok szempontjából sokkal érdekesebbnek tűnik a román válaszlépéseket vizsgálni. A kongresszuson részt vevő delegáció tagjai eltérően reagáltak az SZKP-főtitkár titkos beszédére. Közben Gheorghiu-Dej nem leplezte személyes és „politikai” zavarát Hruscsov gesztusával kapcsolatban, a másik két jelenlévő, Ioan Chişinevschi és főleg Miron Constantinescu élt az alkalommal, hogy a kongresszus által adott új mozgásteret kihasználva fellépjen a késlekedő ideológiai megújulás érdekében.¹⁸ Gheorghiu-Dej Bukarestbe visszatérve majdnem egy hónapot várt a dokumentum feldolgozásával, és amikor rászánta magát, taktikus ködösítéssel operált. A KB március 23–25-i plénumán felolvasta a hruscsovi jelentés átdolgozott és megszelídített változatát, hangoztatva, hogy a jelentés nem vonatkozik a román pártra, amely már 1952-től, a „Pauker–Luca–Georgescu-féle frakciós csoport” leleplezésével sikeresen felvette a harcot a „személyi kultusszal” szemben.¹⁹ Április 3-án azonban elindult a párton belüli politikai támadás, amelyről Gheorghiu-Dej már hetek óta tartott. A Politikai Bizottság április 3–4-én, 6-án és 12-én tartott rendkívüli ülései alkalmával Miron Constantinescu, a belső tisztogatásokat túlélte „rég gárda” legképzettebb tagja súlyos vádakkal illette a főtitkárt, nehezményezve a politikai reformok hiányát.²⁰ Támadta a Securitate túlhatalmát és arroganciáját (mivel az mindannyiszor kivonta magát a párt ellenőrzése alól), a tévesztés első éveiben elkövetett atrocitásokat, valamint Gheorghiu-Dej személyi kultuszát. Ugyanakkor azzal vádolta a főtitkárt, hogy hiányzik belőle a bátorság és a nemzeti szellem, mivel 1955 augusztusában, miután a Politikai Bizottság megszavazta a szovjet csapatok visszavonásának kérelmét, ahelyett hogy személyesen állt volna ki mellette, Emil Bodnăraş honvédelmi miniszterre bízta a feladatot, hogy továbbítsa a kérelmet a szovjeteknek.²¹ Constantinescu csapása, aki mellett – noha kevésbé exponált pozícióban – kiállt a meggyőződéses exsztálinista Iosif Chişinevschi is, valóságos és nyílt vitát váltott ki. A különböző üléseken a főtitkár védelmében felszólaltak a rendszer kulcsszereplői: Gheorghe Apostol, Chivu Stoica, Mogyorós Sándor és Alexandru Drăghici. Ez utóbbi különösen világosan fogalmazott, amikor emlékeztette Constantinescut, hogy az utóbbi években az országot irányító hatalmi csoportosulás piramisszerű, monolitikus struktúraként működött, amelyben a csúcson elhelyezkedők együttesen viselik a felelősséget a meghozott döntésekért. Talán ismeretlenek lettek

¹⁷ Erről lásd Rainer (1999)

¹⁸ Tismăneanu (2003) 142–143. p.

¹⁹ Deletant (2001) 195. p. Lásd még Bocă (2001) 20–21. p.

²⁰ Az RMP Politikai Bizottsága 1956. áprilisi jegyzőkönyvei. In Tudor–Cătănuş (2001) 50–169. p.

²¹ Tudor–Cătănuş (2001) 16. p.

volna Constantinescu előtt a Securitate rendszeres „illegális” akciói vagy a munkatáborok és speciális börtönök működése?²² A vitasorozat a román kommunista rendszer történetében a valódi konfliktushelyzet ritka példája volt egészen 1989-ig, és látszólag győztesek nélkül zárult le. Gheorghiu-Dej legitimitását nem érintette súlyosan a belső megosztottság, az eseményekbe a nyilvánosságot nem avatták be. Constantinescut és Chişinevschit – akik 1957. júliusi eltávolítását bizonyosan ezekben a napokban döntötték el – egyszerű megrovással büntették, ugyanakkor elérték, hogy a PB ismét napirendjére tűzze a szovjet csapatok kivonásának kérdését. A XX. kongresszus anyagait májusban és júniusban nyilvános ülések ezerein elemezték és vitatták meg; Gheorghiu-Dej a kongresszus szellemének tett legfőbb engedménye az volt, hogy a július 3-i *Scinteia*-ban közölték az SZKP KB személyi kultuszt elítélő határozatát.²³

Magyarország és Románia kapcsolatrendszerében ekkor már jelentős változások álltak be. A kezdeményező fél szerepét Magyarország vállalta. Az 1956. tavaszi magyar nyitási kezdeményezések azonban nem kizárólag Románia és a szocialista országok felé irányultak: a XX. kongresszus hatására az egész magyar külpolitika aktívabbá vált. Egy április 7-i feljegyzés szerint a magyar kormány (valószínűleg márciusban) valamennyi népi demokratikus országnak javaslatot tett az utazási korlátozások megszüntetésére, az ajánlatot azonban nem fogadták túl lelkesen: Csehszlovákia válasza sem méltatta a kezdeményezést, és a többi országban is „vonakodás” volt tapasztalható.²⁴ Különösen igaz ez Románia esetében, noha 1955-ben sokkal több magyar állampolgár utazhatott a szomszédos országba, mint az előző hat évben. Világosan jelezte a bizalmatlanság egyik fő okát Pataki László bukaresti nagykövet 1956. március 8-i jelentése a magyar–román kapcsolatok „javításáról”: „Tekintetbe kell venni általában azt, hogy a román elvtársak igen érzékenyek minden olyan megnyilvánulással szemben, melyek az itteni magyarságot is érintik, ezeket előítéletekkel fogadják, s általában a román belügyekbe való beavatkozásként fogják fel.”²⁵

A korabeli magyar–román viszony alapkérdése nem a gazdasági kapcsolatok fejlődése volt (a magyar diplomácia az ipar „profilizálásának” szükségességéről, valamint az árucere-forgalom bővítéséről beszélt, de konkrét intézkedési tervek nem születtek), hanem a két ország közötti vasúti és közúti közlekedés: már február óta folytak a tárgyalások a magyar Közlekedésügyi Minisztérium és a román vasútiügyi minisztérium között néhány közös határállomás létrehozásáról (a teher- és személyforgalom számára Biharkeresztes és Curtici/Kürtös, kizárólag a teherfor-

²² Deletant (2001) 196. p.

²³ Tudor–Cătănuş (2001) 35–37. p.

²⁴ Irányelvek a Külügyminisztérium és a külképviseletek munkájához 1956 II. és III. negyedére. 1956. április 7. MOL M-KS 276. f. 71. cs. 29. ő. e. Vég Béla, a KV külügyi titkárának iratai. Hálás vagyok Békés Csabának, aki felhívta figyelmemet a fontos dokumentumra.

²⁵ Lipcsey (2004) 53. p.

galom számára Kőtegyán, Valea lui Mihai/Érmihályfalva és Carei/Nagykároly).²⁶ A határátkelők befogadóképességének növelése nyilván a tervezett utazási könnyítésekhez társult. Júniusban a szocialista országok közlekedésügyi miniszterhelyettesei értekezletet tartottak Szófiában a nemzetközi vasúti forgalom meggyorsításáról.²⁷ Ennek eredményeként megszüntették a vonatok kötelező kíséretét és megállításukat a határon, román viszonylatban a Püspökladány–Nagyvárad és Békéscsaba–Lökösháza vonalon bevezették a menet közbeni ellenőrzést,²⁸ de Katona Antal belügyminiszter-helyettes már májusban arról számolt be a kormánynak, hogy a határokon forgalomnövekedés várható, és fel kell készülni arra (és itt mentalitásváltás érezhető), hogy „a kulturált utazást biztosítani tudjuk”.²⁹ A romániai relációt Katona problematikusnak nevezte a közúti közlekedés tekintetében is, és kétoldalú tárgyalásokat szorgalmazott: „Magyar–román viszonylatban csupán egyetlen közúti átkelőhely van rendszeresítve, a biharkeresztesi–nagyváradai műúton. Semmiféle más átkelőhely megnyitva nincs.³⁰ Már ebben az évben jelentős forgalom lebonyolítására lehet számítani intézmények, iskolák, vállalati dolgozók és egyéni turisták részéről, míg jövőre előreláthatóan az IBUSZ is szervez már közúton lebonyolódó turisztikai idegenforgalmat román viszonylatban is.”³¹

A nyár folyamán folytatott kétoldalú megbeszélések végül is eredményre vezettek: a szocialista országok közül csak Romániával sikerült olyan egyezményt kötni, melynek értelmében augusztus 15-től viszonylag szabadon, vízum, sőt útlevél nélkül (érvényes személyi igazolvánnyal) léphették át a határt a magyar és a román állampolgárok. Erről augusztus 14-én mind a magyarországi, mind a romániai lapok beszámoltak, de furcsa módon a kezdeményező szerepet a román kormánynak tulajdonították.³² Becslések szerint október 23-ig szerint több ezer magyar, illetve román állampolgár használta ki a megegyezés adta lehetőséget. Sok család ekkor találkozott először a második világháború után. Miközben tehát a Magyarországon végbement politikai változások, elsősorban Rákosi Mátyás eltávolítása az MDP éléről riadalmat keltettek a bukaresti pártvezetésben, látszólag közeledés ment végbe a hivatalos Magyarország és az erdélyi magyar lakosság között: augusztusban népes magyar országgyűlési küldöttség látogatta meg Romániát, és a koráb-

²⁶ A Határőrség Országos Főparancsnokságának (HÖR) iratai 1956 MOL XIX-B-10 16. d. V/1-13. tárgykör 10–11. folyószám.

²⁷ Uo. 22. folyószám. A személyforgalom akadályozásának egyik jellegzetes példája, hogy a Bécs–Budapest vonalon az éjszakai vonatok közel négy órát váraakoztak a magyar–román határon, mivel Budapesten nem tudták fogadni reggel nyolc óra előtt a Románia felől érkező szerelvényeket. A HÖR Országos Parancsnoksága szerint mindez éves szinten egymillió schilling veszteséget okozott a magyar államnak.

²⁸ Uo. 24. folyószám.

²⁹ Uo.

³⁰ A magyarországi Nagylak és a romániai Nagylak (Nădlac) között csak 1968. április 6-án nyílt meg a nemzetközi közúti határátkelőhely a személygépkocsik számára.

³¹ Uo. 29. folyószám.

³² *Szabad Nép*, 1956. augusztus 14.; *Előre*, 1956. augusztus 14.

ban „zárt övezetként” kezelt magyarlakta területeket is bejárta.³³ A Romániában tevékenykedő magyar diplomácia nem csupán szemlélője, egyre inkább egyfajta résztvevője is lett az erdélyi magyar közösséget megosztó politikai konfliktusoknak (a kolozsvári és a marosvásárhelyi kulturális elit között folyó közéleti harcban például egyértelműen a Nagy Imre vezette reformereket támogató kolozsváriakat pártolta).³⁴ Szeptember folyamán a bukaresti magyar nagykövetség már nemcsak politikai jellegű, hanem gazdasági kérdéseket is felvetett, például a magyar állampolgárok Romániában hátrahagyott javainak – 1953 óta hivatalosan lezártnak minősített – jogállását.³⁵

Ezzel párhuzamosan a budapesti kormány egyfajta kulturális reintegrációt ajánlott fel a határon túli közösségeknek. Ennek fontos jele volt a két ország tudományos akadémiainak közreműködésével elindított Petőfi-kutatás, amelyet a magyarországi és a romániai magyar sajtó is kitüntetett figyelemmel kísért. Augusztus 18-án, a *Szabad Nép* több hete Romániában tartózkodó vezető munkatársa, Pándi Pál nyíltan meghirdette a magyar–magyar kulturális reintegráció programját: „Közelebb kell kerülünök egymáshoz! Ma már összehasonlíthatatlanul könnyebb az utazás a Magyar Népköztársaság és a Román Népköztársaság között, mint évekkkel ezelőtt. Ma már több könyv jut innen oda és onnan ide, mint korábban [...]. De még nem elég rendszeresen. Jöjjenek Budapestre, Magyarországra a marosvásárhelyi egyetemisták, munkások, parasztok, értelmiségiek. S jöjjenek Magyarországról diákok, dolgozók Erdélybe.”³⁶

Pándi cikke az általánosan uralkodó lelkesedést és várankozást tükrözte, de burkolt kritikát is megfogalmazott a korábbi izolációs politikával szemben, s ezt Budapestre hazatérve a *Szabad Nép* hasábjain is megismételte a *Közös dolgainkról* címet viselő nagy hatású, a román pártvezetést valósággal sokkoló írásában.³⁷ A magyar diplomácia azonnal felismerte, hogy Pándi cikke megsértette a román belügynek tekintett nemzetiségi kérdésben hirdetett semlegességi elvet, és elrendelte, hogy a bukaresti nagykövet hivatalosan kérjen bocsánatot, s a Központi Bizottságban magyarázza el a román elvtársaknak azt az egyszerű igazságot, hogy – Romániában felfoghatatlan módon – a szerkesztőség nem hagyta jóvá a szöveget a pártvezetéssel.³⁸ Az erdélyi magyarok kezdeményezései nyugtalanították a szovjeteket is, akik még 1945-ben a magyar kisebbséggel szembeni egyenlő bánásmódra kötelezték a bukaresti kormányt. 1956. október 17-én két szovjet diplomata érdeklődött a magyar Külügyminisztérium egyik magas rangú hivatalnokánál, vajon miért hallgat a párt Erdély kérdésében, jelentéseket kértek a pártban és a lakosság körében ta-

³³ ANIC, fond CC al PCR, Cancelarie, dosar 86/1956, ff. 50–65.

³⁴ MOL KÜM TÜK Románia XIX-J-1-j 12. d 006571/1956; uo.006569/1956. A konfliktusról lásd Bottoni (2004) 113–134. p.

³⁵ Lipcsey (2004) 83–88. p.

³⁶ *Vörös Zászló* (Marosvásárhely), 1956. augusztus 18.

³⁷ Bukarest, 1956. október 9. MOL KÜM TÜK Románia XIX-J-1-j 16. d. 001147-7/1956.

³⁸ Baráth (2003) 215. p.

pasztalható hangulatról, és hozzátették: a Szovjetunió azt óhajtja, hogy a kérdést „tudományos alapon”, mindkét ország történészeit bevonva tanulmányozzák.³⁹

A két ország közötti hangulatkülönbség egyre érezhetőbbé vált. Augusztus végén magyarországi nőküldöttség utazott Marosvásárhelyre,⁴⁰ szeptember elején Ruffy Péter, a budapesti *Béke és Szabadság* munkatársa,⁴¹ néhány nappal később egy több mint százfős, debreceni és nyíregyházi tejjipari dolgozókból álló küldöttség lepte meg a város lakosságát.⁴² Szeptember 23-án Marosvásárhelyen, a Magyar Autonóm Tartomány központjában akadémiai ülészakot rendeztek Hunyadi Jánosról, többek között az 1945 után félreállított Mályusz Elemér részvételével. Mindez immár a nyilvánosság előtt, sőt a nyilvánosság fórumainak támogatásával történt. Szinte mindennaposá váltak a cserelátogatások is: október 11-én Tamási Áron látogatott el Erdélybe, 1944 óta először, október 12-én 76 szegedi diák érkezéséről tudósítottak a lapok, október 14-én lelkesen üdvözölték Szőnyi Sándort és Galgóczi Erzsébetet, a Magyar Írók Szövetségének küldötteit.

A legjelentősebb változás mégis a mindennapi élet ábrázolásában ment végbe: egy szeptember 30-án Székelyudvarhelyről megjelent riport – arra utalva, hogy egyre többen látogatják meg Magyarországról erdélyi hozzátartozóikat – érzelmesen jeleníti meg a 10–12 éve szétszakított családok összetartozását: „Szülők rég nem látott gyermekeiket ölelheték keblükbe.”⁴³ Itt már a korabeli sajtótól teljesen idegen szóhasználattal és szövegkörnyezettel találkozunk: a mondat rejtett értelmzése, hogy a szülő (vagyis Magyarország mint anyaország) rég nem látott gyermekét (az elveszett Erdélyt) öleli keblére. Az „értelmezhető” mondat természetesen szimbolikus és nem politikai mezőben mozgott, de mégsem kerülhette el a figyelmesebb (és a kódolt mondatok értelmezésében már edzett) olvasók figyelmét. Ugyanúgy, ahogy nem kerülhette el figyelmüket az *Előre* október 19-i közleménye sem, mely szerint Aradon elkezdtek az 1925-ben eltávolított Szabadság-szobor visszaállítását.⁴⁴ Október 20-án pedig az országos napilap elismerte, amit a magyar rádió műsoraiból sokan már napok óta tudtak Erdélyben is: Rajk Lászlót rehabilitálták, és Budapesten kezdetét vette a forradalomhoz vezető út.

A forradalom hatása Romániában

Az 1956-os romániai megmozdulások részben a magyar folyamatok hatására következtek be, részben a romániai rendszer belső fejlődéséből adódtak, de mindenképpen önálló történeti eseménynek kell tekintenünk őket. Két jól körülírható társa-

³⁹ Uo.

⁴⁰ *Vörös Zászló*, 1956. augusztus 26.

⁴¹ *Vörös Zászló*, 1956. szeptember 7.

⁴² *Vörös Zászló*, 1956. szeptember 13.

⁴³ *Vörös Zászló*, 1956. szeptember 30.

⁴⁴ A Szabadság-szobor visszaállítása a közbejött forradalom miatt meghiúsult.

dalmi csoport lépett fel Erdélyben már a nyári hónapokban: a magyar értelmiség, valamint az 1948-ban betiltott román görög katolikus egyház. Az első csoport jelentkezésében döntő a magyarországi folyamatok hatása és a magyar–magyar kapcsolatok újjáéledése. Az 1956. áprilisi cserelátogatás alkalmával a debreceni egyetemistákból és tanárokból álló népes küldöttség érkezett Kolozsvárra, majd ezt viszonyozták a két kolozsvári egyetem diákjai. Amint a memoáirodalom és a rendőrség jelentései is bizonyítják, a néhány napos együttlét szemléletváltásra készítette a kolozsvári értelmiség tekintélyes részét.⁴⁵ Magyarország ismételt megjelenése az értelmiségi köztudatban hozzájárult ahhoz, hogy október 23-án a diákok és a fiatalabb tanárok egyértelműen a forradalom mellé álltak.

A magyar értelmiségtől eltérően – amely egy integrációs pályából „kanyarodott el” – a görög katolikus egyház nem a szomszédos állam reformkísérleteiből, hanem a nemzetközi helyzet radikális változásából indult ki. 1956 nyarán petíciós mozgalom indult Észak-Erdély több tartományában az egyház újbóli engedélyeztetéséért, és csak Máramarosban 15 ezer aláírást gyűjtöttek össze.⁴⁶ 1956. augusztus 12-én Kolozsvárron precedens nélküli esemény zajlott le: több ezer hívő szabad ég alatt rendezett szertartást a városközpontban, tiltakozva az ellen, hogy megfosztották őket templomuktól.⁴⁷ Bár a hatalom letartóztatásokkal és perekkel válaszolt, a megmozdulás azt jelentette, hogy az 1949 óta tartó általános terror megszűnőben van. Ezzel párhuzamosan szerveződött az úgynevezett Szoboszlai-összeesküvés előbb a Bánságban, majd Székelyföldön is. A Szoboszlai-féle konspiráció nemcsak merész céljaiban volt eredeti (forradalom megszervezése egyszerre Budapesten és Bukarestben, amit egy osztrák–magyar–román konföderáció megalakítása követett volna), hanem összetételében is: a résztvevők és a vezetők között egyaránt voltak magyarok és románok. Szoboszlai és társai – bár legalábbis 1956 nyarától tudatában voltak annak, hogy a magyarországi kommunista párton belül is bomlási folyamat indult – nem reformálni kívánták a fennálló rendszert, hanem megdönteni. Szoboszlai figyelte a magyarországi folyamatokat (július második felében Budapestre is ellátogatott), de „önálló” kezdeményezéssel kívánt fellépni: puccskísérletét augusztus 28-ra időzítette. Az október 23-i budapesti tüntetéssorozat, majd a forradalom kitörése új lehetőségeket teremtett azoknak, akik már az év folyamán elkezdték a rendszer elleni szervezkedésüket (hogy csak néhány magyar példára utaljak: Szoboszlai Aladár, Fodor Pál, Dobai István és kapcsolathálózatuk), de még inkább azoknak, akik a XX. kongresszus hatására értékelték át a fennálló rendszerhez fűződő viszonyukat. Itt feltétlenül meg kell említeni Jordáky Lajos, valamint Földes László „félellenzéki” tevékenységét. Ennél határozottabb volt Erdély-szerte a középiskolai tanárok és diákok ellenzéki attitűdje: ilyen hátterű volt a brassói–székelyföldi Erdélyi Magyar Ifjak Szövetsége (EMISZ), a Székely Ifjak Szö-

⁴⁵ Molnár (1998), lásd még „Gyurka János”, a kolozsvári Bolyai egyetem tanársegédje jelentéseit. In ACNSAS fond Informativ, dosar 3010, vol. 1, ff. 56–58.

⁴⁶ Vasile (2003a) 35. p.

⁴⁷ Vasile (2003b) 251. p.

vetsége (SZISZ), valamint a partiumi Szabadságra Vágyó Ifjak Szövetsége (SZVISZ) és a Maros-völgyi „Fekete kéz” nevű szervezet.

A romániai 56-os események Temesváron követték leginkább a magyarországi modellt. Itt a modern(ebb) politikai kultúra és a különböző nemzetiségek harmonikusabb együttélése (az etnikailag motivált ellentétek csekély száma) kooperációs lehetőséget teremtett a román, magyar, német és szerb fiatalok számára. Az együttműködés nem korlátozódott a diáktársadalom partikuláris kérdéseire (kollégiumok építése, ösztöndíjak emelése, az orosz nyelvtanítás megszüntetése), hanem elkanyarodott a politika felé is: a Temesváron közzétett „pontok” szinte megegyeztek a szegedi, majd a budapesti diákok eredeti követeléseivel. Október 30-án a több ezer diákot érintő megmozdulás akár forradalommal is válhatott volna. A műszaki egyetem ebédlőjébe összehívott gyűlésen megjelent KB-tagok nyugalomra intő beszédét félbeszakították, és a vezető pártfunkcionáriusokat menekülésre kényszerítették.⁴⁸ Ekkor a Securitate alakulatai páncélosokkal vették körbe az épületet, a diákokat kihurcolták az ebédlőből, s egy hétre egy város közeli szovjet laktanyába, Kisbecskerekre internálták őket. A tüntetés szervezői ellen izgatás vádjával pert indítottak, és decemberig összesen 32 személyt ítéltek többéves börtönbüntetésre.⁴⁹ A többi nagyvárosban sokkal visszafogottabb volt a lakosság reakciója. Kolozsvárott például a város etnikai megosztottsága és a lakosság nemzeti alapú szocializációja határozta meg az október 27-ére tervezett közös magyar–román diáktüntetés sorsát. A Ion Andreescu képzőművészeti főiskola és a Bolyai Tudományegyetem diákjainak kezdeményezését az állambiztonság és a Babeş vezetése rendkívül hatékonyan hátrította el: rémhíreket terjesztett a román diákok körében a megmozdulás irredenta jellegéről. A kölcsönös félelem és a bizonytalanság lehetlenné tett együttműködést; a város polgárai és a munkások sem mozdultak meg úgy, mint Temesváron. Ezzel szemben Marosvásárhelyen inkább a helyi román kisebbség szervezkedett. A Magyar Autonóm Tartományi Néptanács több tucat hivatalnok (nagy többségükben volt tisztek vagy altisztek) jelentkezett egy „Patria 7” fedőnevű szervezetbe, amelynek vezetője a moldvai születésű Ioan Faliboga volt. A forradalmárok terve nem világos: az egyetlen levéltári forrás, a Securitate tartományi vezetőjének 1957. májusi jelentése szerint Faliboga szándéka az volt, hogy saját szervezetének egy megfelelő, még megalakulóban lévő magyar szervezetet rendel alá, amellyel együtt svájci mintára egy központi kormányzattal rendelkező független Erdély megteremtését célozták meg. Néhány besúgó jelentésnek köszönhetően a Securitate már november 3-án, még a második magyarországi szovjet beavatkozás előtt felszámolta a szervezkedést, és több mint hatvan embert tartóztatott le. 1957-ben a Nagyszebenbe kihelyezett III. (kolozsvári székhelyű) Katonai Törvényszék súlyos börtönbüntetésre ítélte a csoport tagjait.⁵⁰

⁴⁸ Bocă (2001) 137. p.

⁴⁹ Uo. 138–140. p.

⁵⁰ ACNSAS fond Documentar, dosar 202, f. 56. A magyar szervezetet egy bizonyos Bakaló Zoltán vezette volna. 1957-ben Falibogát és két társát a katonai törvényszék halálra ítélte, amit utólag az Államtanács az ítéletet életfogytig tartó kényszermunkára változtatott.

Bukarestben, ahol a diákság elsősorban a Szabad Európa Rádió, valamint az újjvidéki rádióstúdió román műsorából tájékozódott, szórványos szimpátiatüntetésekre került sor, de a diákok november 5-re tervezett, nem engedélyezett megmozdulását a Securitate és az Ifjúsunkás Szövetség „rohambrigádjainak” brutális fellépése meghiúsította. Fazekas János KB-tag a pártvezetés és az állambiztonsági szervek 1957. február 23-i csúcstalálkozóján arra utalt, hogy a brigádok több száz diákot bántalmaztak a nyílt utcán és a kollégiumokban, és hogy Butyka Ferenc, a BM vezető tisztje, aki a kihallgatásokat vezette, azzal dicsekedett kollégái előtt, hogy saját kezével ölte meg az egyik tüntetőt.⁵¹

Bukarestet nem érte felkészületlenül a magyarországi pártapparátus összeomlása. A Politikai Bizottság gyorsan reagált az eseményekre: 24-re rendkívüli ülést hívott össze, amelyen eldöntötték, hogy teljes hírzárlet lép életbe a szomszéd országgal kapcsolatban, lezárják a határt, és kerülnek minden olyan intézkedést, amely ingerekkelhetné a magyar vagy a német lakosságot. A belügyi szerveket arra utasították, hogy „a letartóztatások terén tapintatot és politikai mérlegelést mutassanak, hogy értelmetlenül ne idegenítsék el a lakosságot”.⁵² A határ menti, vegyes lakosságú és politikailag „érzékenyebbnek” tartott tartományokba teljhatalmú megbízottakat küldtek ki: Fazekas Jánost Marosvásárhelyre, a Magyar Autonóm Tartomány székhelyére, Miron Constantinescut Kolozsvárra,⁵³ más magyar származású vezetők Nagyvárad, Nagybánya és Temesvár felé indultak.⁵⁴ Október 26-án a PB újabb operatív ülést tartott, ahol 22 pontos akciótervet dolgoztak ki. Legfontosabb elemei a következők voltak: gyűlések összehívása minden munkahelyen, hogy „feldolgozzák a magyarországi eseményeket”, azonnali intézkedések foganatosítása a lakosság jobb élelmiszer-ellátása érdekében, valamint a katonai védelem megerősítése a nyugati határokon.⁵⁵ Október 30-án 22 órakor megalakult egy négytagú Általános Parancsnokság (vezetője Emil Bodnăraș, segítői Alexandru Drăghici, Nicolae Ceaușescu és Leontin Sălăjan), azzal a feladattal, hogy „megtegyenek minden szükséges lépést, hogy biztosítsák a legnagyobb rendet a Román Népköztársaság területén”.⁵⁶ Ettől kezdve a forradalom leverésig e parancsnoksághoz futott be az ország biztonsági helyzetével kapcsolatos összes információ.

A Román Munkáspárt Gheorghiu-Dej Jugoszláviából való hazatéréséig lényegében három információs csatornán keresztül tájékozódott a magyarországi helyzetről: a budapesti magyar nagykövetség jelentéseiből, a forradalom kitörésekor Magyarországon tartózkodó románok (például az írószövetség főtítkára, Mihai

⁵¹ ANIC fond CC PCR, Cancelarie, dosar 113/1957, ff. 26–28.

⁵² Lungu–Retegan (1996) 198. p.

⁵³ Constantinescu aradi származású volt, ismerte a magyar nyelvet, és szeptember–októberi látogatásai során Kolozsváron már felmérte, mekkora feszültség, sérelem halmozódott fel a magyar értelmiség soraiban.

⁵⁴ Andreescu (2003) 184–185. p.

⁵⁵ Lungu–Retegan (1996) 94. p.

⁵⁶ Uo. 144. p.

Beniuc) beszámolóiból és végül a titkosszolgálatoktól: megbízottaik már nyár óta egy Nicolae Ceaușescu és egy Bukarestbe kihelyezett KGB-tanácsos által koordinált akció keretében kezdtek beszivárogni Magyarországra, felhasználva a kémelhárítás nyugati turistának álcázott, hamis osztrák, nyugatnémet, francia és olasz útlevelekkel belépő magyar nemzetiségű tisztjeit.⁵⁷ Az utóbbi csatornáról sajnos nem rendelkezünk ellenőrizhető adatokkal; a másik kettő bizonyíthatóan hozzájárult a budapesti forradalom nemcsak „ellenforradalmi”, hanem „revansista” és „irredenta” jellegéről kialakuló képhez. Gheorghiu-Dej hazatérése után, október 29-én a PB újabb megbízottakat küldött Budapestre (Aurel Málnășant⁵⁸ és Valter Romant⁵⁹). Az ő jelentéseik is a forradalom nacionalista jellegét domborították ki: „Az első kapcsolatfelvételekből (a Vöröskereszt aktivistái, a nagykövetségi elvtársak) és az utazás során szerzett benyomásokból kitűnik, hogy e pillanatban az általános helyzet sokkal súlyosabb, mint azt Bukarestben gondoltuk. És ez annak ellenére így van, hogy a fegyveres konfliktusoknak véget vetettek. Jelen pillanatban nincs olyan politikai erő, amely ellenőrzése alatt tartaná a helyzetet. Nem érződik a párt jelenléte. A kezdeményezés továbbra is a reakció és a kormány kezében van, utóbbi nyomása alatt engedményt engedmény követ. Megjelennek a burzsoá pártok szlogenjei. A szovjetellenes hangulat elérte még a párt- és államapparátust is. [...] A szovjet nagykövetséget harcokcsik veszik körül. A nacionalista szellemiség erőssége minden elképzelést meghalad.”⁶⁰

Valter Roman visszatérése után, a november 2-án tartott KB-ülésen megerősítette párttársaiban a veszélyérzetet: „Még a pártvezetésben is nyílt románellenes érzelem dominált; nem szabad szemet hunynunk afölött, hogy alulról jövő nyomásgyakorlás volt főleg Erdély ügyében, mert az állami vezetők sem foglaltak el soha helyes álláspontot Erdély kérdésében, sőt – bátorították ezeket az elemeket. És még ebben a tragikus helyzetben is, ahelyett, hogy azt mondanák: »Vigyázzatok az ország biztonságára!« vagy valami hasonlót, Kádár – nagyon jól emlékszem ezekre a szavaira – azt mondta nekem: »Adjatok autonómiát Erdélynek.« Pontosan így mondta. Nem tudhatjuk, mire gondolt.”⁶¹ Ez az érthető – bár minden reális alapot nélkülöző – veszélyérzet magyarázza azt a kitüntetett figyelmet, amelyet Bukarest nemzetközi szinten is a magyar kérdés „megnyugtató” rendezésére fordított: gondoljunk csak a Hruscsovnak felajánlott katonai segítségre, majd a forradalom

⁵⁷ Deletant (2001) 206. p.

⁵⁸ Az erdélyi születésű Málnășan a korabeli román–magyar kapcsolatrendszer egyik kulcs-embere volt. Budapesti (1949–52) és római (1952–54) konzuli szolgálata után 1955-ben külügyminiszter-helyettes lett a Chivu Stoica vezette kormányban. Budapest, 1957. május 29. MOL KÜM Admin. Románia XIX-J-1-k 5. d. 119/1957.

⁵⁹ Valter Roman (eredeti nevén Neulander Ernő) egy nagyváradi magyar kultúrájú zsidó családban született, és már 1944-ben az erdélyi kérdés egyik legjobb ismerőjének számított. Bővebben lásd Iszlamov (1994).

⁶⁰ Lungu–Retegan (1996) 142. p.

⁶¹ Andreescu (2003) 224. p.

leverését követően a Nagy Imre-csoport Romániába szállítására. Ugyanakkor éppen a magyar forradalom „etnikai” olvasata készítette elő politikai síkon azt a megtorlási kampányt, amely arányaiban a magyarországihoz volt mérhető.

Az 1956 utáni romániai megtorlás jellemzői és mérlege

A Romániában alkalmazott megtorlási stratégia a magyarországihoz hasonlóan egy, a Szovjetunió által kezdeményezett és összehangolt, 1957 elején kibontakozó akció keretében született, és 1957 és 1964 között több tízezer letartóztatáshoz vezetett. A Kádár-kormányt szolgáló magyar állambiztonság több ezer harcost és felbujtót célozhatott meg, román megfelelője viszont csak potenciális ellenségeket vehetett számba: azokat az erőket (a még tevékeny vasgárdista illegális mozgalom, az 1945–48-tól a hegyekben rejtőzködő fegyveres partizánok, a betiltott szekták és nem utolsósorban a „cionisták”, illetve a „magyar nacionalisták”), amelyek nemcsak a hivatalos ideológia monopóliumára, hanem elsősorban az épülőfélben levő román kommunista állam belső biztonságára jelentettek veszélyt. A fordulópontot mindkét országban az 1957. január elején, Budapesten megtartott tanácskozás jelentette, amelyen a Varsói Szerződés országai vettek részt, Lengyelország és az NDK kivételével.⁶² Néhány nappal később, 1957. január 14–15-én a román belügyminisztérium operatív gyűlést tartott. A találkozó eredményeként 1957 januárjában a belügyminiszter kabinetjéből kibocsátották a 70/1957. sz. operatív parancsot a minisztérium központi apparátusának és az állambiztonság tartományi igazgatóságainak.⁶³ A rendelet „hírszerző akciók” elindítását (azaz a célszemély baráti és ismeretségi köréből ügynökök beszervezését) írta elő olyan személyekkel szemben, akik a „fasisztaként” megjelölt mozgalmak tagjai (elsősorban vasgárdisták, nyilaskezesek, imrédysták) vagy szimpatizánsai voltak, illetve a feloszlott történelmi pártokban tevékenykedtek (az 1922–38 közötti Magyar Országos Pártban, valamint a magyar adminisztráció alatt az 1940 utáni Erdélyi Pártban, de az intézkedés kiterjedt a liberálisokra, a nemzeti parasztpártiakra és a független szociáldemokratákra is). Valamennyi felforgató tevékenységgel vádolt szervezet felépítését rekonstruálni kellett (beleértve a cionista mozgalmat is), és minden „hívüket” el kellett helyezni az általános politikai gyanúsítottak nyilvántartásában.⁶⁴ Következésképpen világosnak tűnnek az állambiztonsági szervek 1957 elején megállapított értékelési kritériumai: a középpontban vagy bizonyos társadalmi „kategóriák” álltak (vasgár-

⁶² Bár a Hruscsov által szokatlan időpontban (január 1.) összehívott tanácskozás jegyzőkönyve nem került elő a magyar vagy az orosz levéltárakban, a román és a csehszlovák delegáció által készített feljegyzések rendelkezésre állnak. Békés–Byrne–Rainer (2002) 489–493. p. A magyarországi megtorlások politikai és állambiztonsági előkészítéséről lásd Zinner (2001) 42–46. p., valamint Huszár–Szabó (1999) 86–92.

⁶³ ACNSAS fond Documentar, dosar 202, f. 117.

⁶⁴ Uo.

disták, magyar fasiszták stb.), vagy bizonyos földrajzi egységek: azok, ahol a legnagyobb volt a magyar lakosság aránya (a Magyar Autonóm Tartomány és Kolozs), illetve azok, amelyekben a legnagyobb számban voltak a szélsőjobboldaliak vagy a „cionisták” – azaz a régi cionista mozgalom Romániában maradt tagjai (Bákó és Iași). Ugyanakkor a pártvezetés is foglalkozni kezdett a megtorlás szervezésével. 1957. február 23-án a KB épületében zárt ülést tartottak. A párt részéről Nicolae Ceaușescu elnökölt, aki ez idő tájt tünt fel a bukaresti vezetés egyik legkeményebb és befolyásos képviselőjeként. A feszült légkörben zajló ülés további résztvevői első-sorban a megfigyelés alatt tartott tartományok párt- és állambiztonsági felelősei voltak, és a hosszúra nyúlt vitában először vált központi kérdéssé a magyar kisebbség viszonyulása a magyarországi eseményekhez.⁶⁵

A magyar–román kapcsolatok szempontjából fontos hangsúlyozni, hogy nemcsak a két megtorlási stratégia megfogalmazása esett egybe (például a repressziót koordináló Biszku Béla és Alexandru Drăghici belügyminiszteri kinevezése 1957. február végén), de több évtizeden át összeforrasztotta a két ország vezetőségét. Az MSZMP ideiglenes vezető testületeinek és az RMP, valamint a Securitate operatív gyűléseinek összehasonlító vizsgálata tartalmi és szemantikai hasonlóságokat tárna fel. Az ellenség „megsemmisítése”, „likvidálása” mellett Magyarországon és Romániában egyaránt felmerült a társadalmat átszövő ügynöki hálózatok bővítésének szükségessége. Ezt Ceaușescu kitűnően fogalmazta meg 1957-ben: „Mindent meg kell tenni, hogy a biztonsági szerveink úgy dolgozzanak, hogy kivívják a dolgozók és parasztok rokonszenvét, szeretetét. [...] Ha letartóztatunk mindenkit, aki ilyen vagy olyan módon sérteget minket, nem cselekszünk jól, és sosem fogjuk leleplezni az ellenforradalmár elemeket. Az a feladatunk, hogy beszéljünk az emberekkel, megértsük velük az üzenetünket. [...] A legjobb hírszerző munkát akkor fogjuk elérni, amikor az emberekben olyan tömegmozgalmat leszünk képesek létrehozni, amelyben mindenki állampolgári kötelességének érzi majd feljelenteni a hasonló gyárbeli vagy azon intézménybeli mozgalmakat, ahol dolgozik. Ezt a munkát hozzáértéssel kell folytatnunk, erre a hozzáértésre van szüksége a munkánknak, hogy elmélyítsük a biztonsági szervek és a tömegek közötti kapcsolatot, hogy minden állampolgár hazafias kötelességének érezze az ellenség leleplezését ott, ahol rátalál.”⁶⁶

Az 1957 tavaszától tömegessé váló politikai megtorlás ennek ellenére inkább az erőszakos szervezetek nyílt és brutális fellépésére támaszkodott. A megtorlás intenzitása 1958-ban és 1959 első felében tetőzött: csak ebben az időszakban több mint tízezer letartóztatás történt.⁶⁷ Egy 1967-es összefoglaló jelentés szerint 1958-ban és 1959-ben az állambiztonsági szervek összesen 15272 főt tartóztattak le,⁶⁸ közülük

⁶⁵ Az ülésen részt vettek a BM központi káderei, a Securitate tartományi parancsnokai, valamint a tartományi párttitkárok. Az 1957. február 23-i gyűlés jegyzőkönyve. ANIC fond CC al PCR, Cancelarie, dosar 113/1957.

⁶⁶ ANIC fond CC al PCR, Cancelarie, dosar 113/1957, ff. 46–50.

⁶⁷ ACNSAS fond Documentar, dosar 53, vol. 3, ff. 127–133.

⁶⁸ Uo. vol. 21, ff. 76–79.

1. táblázat. A politikai megtorlás nagyságrendje

	Politikai fogoly címen letartóztatottak	„Adminisztratív büntetés” összesen	Letartóztatott személy összesen	Kényszer- lakhelyre költöztetettek (D. O.)	Az érintett személyek összesen
1956. okt.–nov.	1120	/	1120	/	1120
1957	3257	/	3257	523	3780
1958	6362	946	7308	349	7657
1959	8910 (8964) ⁶⁹	1954	10864 (10918)	249	1167
1960	1711 (1723) ⁷⁰	113	1824 (1835)	155	1990
1961	2232 (2677) ⁷¹	516	2748 (3193)	192	3385
1962	657	116	773	147	920
összesen	24249 (24760)	3645	27894 (28405)	1615	30120

a három regionális hadbíróóság (Bukarest, Kolozsvár, Iași⁷²) 1958 januárja és 1959 májusa között 7222 személyt ítélt el. Különösen 1958-ban volt magas a halálos ítéletek, valamint az életfogytiglani, illetve 20–25 éves kényszermunka-büntetések száma (34 halálos ítéletről van adatunk, de a valódi szám ennél magasabb lehet). A börtönökben és a Duna-delta táboraiban sokkal rosszabb állapotok uralkodtak, mint a bármelyik magyarországi büntetés-végrehajtási intézményben: az 1958. július 14-én kitört szamosújvári lázadást gépfegyverrel verték le a Kolozsvárról odavezényelt állambiztonsági erők. Ez az egyetlen sortűz több tucat életet követelt, de a rendkívül súlyos eset körülményei mindmáig szinte ismeretlenek. Egy 1959-es kimutatás szerint abban az évben az ország börtöneiben és kényszermunkatáborai-
ban átlagosan 17–18 ezer politikai letartóztatottat tartottak számon.⁷³ Mivel sokakat később (gyakran több hónapi raboskodás után) szabadon engedtek, az ideiglenesen börtönbe zárt gyanúsítottak számát csak becsülni lehet. A politikai megtorlás nagyságrendjéről azonban több belügyminisztériumi jelentés alapján hozzávetőlegesen pontos képünk van. Az 1. táblázatban az erre vonatkozó adatokat foglalom össze.⁷⁴

⁶⁹ Ez az adat egy másik 1967-es belügyi összesítés eredményeit tükrözi az 1954 és 1967 között végrehajtott politikai letartóztatásokról. Közli Bălan–Bălan (2001) 655. p.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Uo.

⁷² Uo. vol. 1, ff. 100.

⁷³ Uo. vol. 1, ff. 151–155.

⁷⁴ A táblázat alapforrása ANCSAS fond Documentar, dosar 53, vol. 21, ff. 76–79.

2. táblázat. Az 1957. január 1. és 1959. július 31. közötti időszak összefoglalása

	Elmarasztaló ítéletek száma	Halálos ítéletek száma	A börtönben vagy a kihallgatások során elhunytak száma	Leleplezett „ellenforradalmi” szervezetek száma
1957	2737	10	54	68
1958	4083	27 ⁷⁵	85 ⁷⁶	182
1959	3139	?	?	180
Összesen	9959	45+?	139+?	430

Öt év alatt tehát több mint 27 ezer politikai okú letartóztatásra került sor országshoz. Ezenkívül közel 1500 személyt kényszerlakhelyre költöztettek (D. O. – *domiciliu obligat*). A legkeményebb kétségkívül az 1958-as év volt: ekkor került sor a legtöbb elmarasztaló ítéletre (4083), valamint a legsúlyosabb ítéletek meghozatalára (elsősorban a Szoboszlai-per tíz halálos ítéletére gondolok, ezeket 1958. szeptember 1-jén hajtották végre). Az eddigi levéltári kutatások alapján lehetetlen megállapítani a három katonai törvényszék (Bukarest, Iași és Kolozsvár) által meghozott halálos ítéletek számát. Részletes és használható adatok csak az 1957. január 1. és 1959. július 31. közötti időszakra vonatkozóan állnak rendelkezésre, az ezekből összeállítható kimutatást a 2. táblázat tartalmazza.

A megtorlás kezdeti szakaszában nem fedezhető fel kimondottan etnikai diszkrimináció: a letartóztatottak nagy része román nemzetiségű, szélsőjobboldali meggyőződésű volt, bár 1957-ben már a magyarok voltak túlréprezentáltak. A BM III. Csoportfőnökség egyik összesítése szerint 1957. január és június között országshoz 1471 személyt vettek őrizetbe politikai okok miatt, közülük 661-et ítélték el: 538 románt (81,4 százalék), 98 magyart (14,8 százalék), 18 németet és két zsidót és öt más nemzetiségűt.⁷⁷ Bár a későbbi évekről ehhez mérhetően pontos kimutatások nem állnak rendelkezésre, megfigyelhető, hogy a magyar kisebbség aránya szignifikánsan meghaladta országos számarányát, a tíz százalékot. A magyarlakta vidékeket egy másik összesítés szerint is intenzívebben érintette a Securitate tevékenysége: 1957 első négy hónapjában a Magyar Autonóm Tartományban 125 letartóztatásra került sor, a teljes szám körülbelül nyolc szá-

⁷⁵ A halálraítéltek névsora nem teljes. 1958-ból például 27 név szerepel, de a Szoboszlai-per tíz áldozatából csak három van közöttük.

⁷⁶ A kimutatásban nem szerepel az 1958. július 14-i szamosújvári börtönben kitört lázadás megtorlásának többtucatnyi áldozata.

⁷⁷ 1957. szeptember 4. A BM III. Csoportfőnökség (belső elhárítás) összeállítása az 1957 első felében történt letartóztatásokról és a meghozott ítéletekről. ACNSAS fond Documentar, dosar 53, vol. 2, ff. 26–28.

zalékára.⁷⁸ 1958-ra, 1959-re és 1960-ra csak tartományi felbontásban ismerünk egyébként is töredékes adatokat a megtorlás „földrajzi” megoszlásáról. Megfigyelhető azonban a magyarlakta vidékek, elsősorban a Székelyföld és a Partium fokozatos „előretörése” e különleges kimutatásban. 1956 és 1959 között a Magyar Autonóm Tartomány Securitate-parancsnoksága vezette például a leleplezett „ellenforradalmi” szervezetek országos osztályozását,⁷⁹ 1960-ban pedig – miközben már elkezdődött a szélsőjobboldali (vasgárdista) tevékenység miatt fogva tartottak és elítéltek szabadon engedése – a Székelyföldön még javában tartott az 1956-os titkos szervezkedések felderítése (ekkor a Magyar Autonóm Tartomány területén több mint száz letartóztatást hajtottak végre, az összes – 1711 – letartóztatás több mint hat százalékát). Az állambiztonsági források alapján feltételezhető, hogy a magyar nemzetiségű/anyanyelvű érintettek aránya a kezdeti tíz százalékról 1958-ban 15 százalékra emelkedhetett, majd a hatvanas évek elején (tehát a megtorlások általános enyhülésével) már a húsz százalékot is elérhette. A leg súlyosabb ítéleteket az 1958–59-ben megtartott „magyar” perek során (Szoboszlai-féle, Varró–Lakó-féle, Sass Kálmán-féle, EMISZ-féle, SZIT-féle per) hozták meg. A bírósági megtorlásnak kétszeres funkciót tulajdonítottak: az egyéni felelősség megállapítása mellett egyre nagyobb szerepet kapott az egész (nemzeti, vallási vagy falusi) közösségnek szánt figyelmeztetés. 1958-ban például a 34 kivégzett között 12 volt magyar nemzetiségű. Valamennyi magyarokat érintő halálos ítéletet a tordai születésű, magyar nemzetiségű Macskási Pál ezredes, katonai bíró vezette kolozsvári III. Katonai Törvényszék hozta.

1957–59: színlelt normalizáció és új kihívások

A magyar–román kapcsolatokban mély törést okozott az 1956-os forradalom, elsősorban az általunk „reintegrációs” nevezett folyamat hirtelen megszakadásával. A saját helyzetének stabilizálásával elfoglalt Kádár János és elvtársai azt tapasztalhatták, hogy a kétoldalú kapcsolatokban visszatértek az 1955 előtti állapotok: a leglátványosabb visszaesés a személyi forgalomban volt, mivel a két ország közötti utazási feltételek a korai ötvenes évek gyakorlatához tértek vissza (beutazásivízumkötelezettség, a forgalom szüneteltetése 1957 nyaráig), de a magyar diplomáciát a politikai szférában is mozdulatlanság és cselekvésképtelenség jellemezte. A forradalmat követő hónapokban ugyan gyakran találkozott a két ország vezetősége, de a kizárólag „operatív” célokat szolgáló látogatások a nyilvánosság részleges vagy teljes kizárásával történtek. 1956. november 22-én Gheorghiu-Dej, Chivu Stoica miniszterelnök és Emil Bodnăraş hadügyminiszter budapesti látogatása a jugoszláv nagykövetségen menekült státusban tartózkodó Nagy Imre és társai ügyének megol-

⁷⁸ Uo. vol. 2, f. 15.

⁷⁹ Uo. vol. 3, ff. 101–114.

dását szentesítette. A november 17-én a Kádár-kormánnyal és a szovjetekkel megkötött egyezmény szerint Romániában „fogadják” Nagy Imrét és 38 fős „csoportját”.⁸⁰ A csoport letartóztatásának és elrablásának előestéjén maga Valter Roman, Gheorghiu-Dej teljhatalmú budapesti megbízottja vitte véghez az utolsó megtévesztő manővert: arról próbálta meggyőzni Nagy Imrét, hagyja el önként Magyarországot, hogy Romániában „kikapcsolódhasson egy ideig”.⁸¹ Fontos megjegyezni, hogy Gheorghe Gheorghiu-Dej, a román párt első titkára Budapesten az MSZMP Ideiglenes Bizottsága 1956. november 24-i ülésén részt vett és – példátlan módon a két ország diplomáciatörténetében – fel is szólalt, s a forradalmat támogatókkal szembeni bírósági megtorlás azonnali elindítását követelte.⁸² Budapesti látogatása során az RMP első titkára azonnali, konkrét segítséget ígért Kádáréknak. A két ország képviselői decemberben megállapodtak, hogy Magyarország negyvenmillió rubel áruhitelt kap, emellett a román partner az egyezményben megígérte, hogy a következő évben teljesíteni fogja a budapesti kormány húszmillió rubel értékű szabad devizahitel-kérelmét. Ezt az ígéretet azonban Bukarest nem teljesítette.⁸³ 1957 áprilisáig, Nagy Imréék Budapestre való visszatéréséig alighanem a sorsuk körüli titkos pártközi egyeztetések alkották a magyar–román kapcsolatok súlypontját: ezt tanúsítja Kállai Gyula bukaresti látogatása 1957 januárjában,⁸⁴ valamint Marosán György útja 1957. február 15-én.⁸⁵ Román diplomáciai és hírszerzési tevékenység ugyanakkor már a forradalmat követően folyt Magyarország területén, elsősorban Wilhelm (Vilmos) Einhorn ezredesnek köszönhetően, akit 1956 végén a budapesti román nagykövetség első tanácsosává neveztek ki. Einhorn azonban nem volt karrierdiplomata: életútja és pályafutása az illegális mozgalomhoz és a végigharcolt spanyol polgárháború után az NKVD hálózatához kötődött. Ennek köszönhetően 1948-ban az új, „népi” román állambiztonság hírszerző osztályának egyik kulcsembere lett.⁸⁶

Az új politikai helyzetben az 1956-ban fellendülő kulturális kapcsolatok is a nyers hatalmi érdekeket szolgálták. 1957. február 21-én például 17 év kényszer-szünet után megjelent Kolozsváron a *Korunk* című, világnézeti, társadalmi, tudományos és művelődési szemle”. Bár az erdélyi magyar (és a harmincas években az összmagyar) baloldal történelmi orgánumának újraindítását már 1956 őszén, a forradalom előtt jóváhagyta az RMP vezetése, a magyarországi írók

⁸⁰ A Nagy Imre-csoport sorsáról lásd Kiss–Ripp–Vida (1995) 246–247., 280–282. p., valamint a román állambiztonság snagovi feljegyzéseit Nagy Imre megbeszéléseiről magyar és román politikusokkal. Ioanid (2004).

⁸¹ Rainer (1999) 351. p.

⁸² Az ülés jegyzőkönyvét közli Balogh (1993) 107–117. p.

⁸³ Vincze (2001a) 363. p.

⁸⁴ Békés–Byrne–Rainer (2002) 491. p.

⁸⁵ Andreescu (2003) 264–268. p.

⁸⁶ Deletant (2001) 202. p. Bővebb információk Einhornról: 1957. április 29. MOL KÜM Admin. Románia XIX-J-1-k 8. d. 5/b sz. n./1957.

éppen akkor tetőző sztrájkja arra készítette a két ország hatóságait, hogy a tervezett háromezer példányon fölül magyarországi terjesztésre még néhány ezret nyomtassanak.⁸⁷

A román államépítési folyamatban a parlamenti választások „sikeres” lebonyolítása (1957. február 3.) és egy új, a korábbiaknál jóval kisebb létszámú kormány felállítása fordulópontot jelentett, ami március közepén vált nyilvánossá, amikor Chivu Stoica kormányfő – Gheorghiu-Dej új stratégiai irányvonalát közvetítve – jelentős beszédet mondott az új Nagy Nemzetgyűlés beiktatásakor. Ebben hármas külpolitikai prioritásrendszert fogalmazott meg, és súlyos szavakkal ítélte el a területi revizionizmust. A vád egyaránt szólt a Nagy Imre vezette forradalmároknak, a magyar társadalomnak és az erdélyi magyaroknak, és arra készítette Budapestet, hogy Nagy Imre ügyének „lezárása” után, májustól kezdődően ismét aktivizálja a Romániával szemben addig teljesen passzív magyar diplomáciát.⁸⁸ A magyar-román kormányközi tárgyalások gondolatát hivatalosan először Sebes István külügyminiszter-helyettes felbukaresti látogatásán, 1957 májusában. Ezután Málnășan román külügyminiszter-helyettes budapesti látogatása alkalmával meghívta a magyar pártvezetést Bukarestbe.⁸⁹

Az egyeztetések közel fél évig húzódtak, és a konkrét politikai vagy gazdasági kérdéseket nem érintették (az újraépülő magyar tervrendszernek nem volt lehetősége megerősíteni a gazdasági együttműködést Romániával), csak a látogatás „technikai” lebonyolítását (időtartama, menetrendje, útvonala). Végül 1958. február 20-án érkezett Romániába nyolcnapos „országjáró körútra” a Kádár János vezette magyar párt- és kormányküldöttség: Apró Antal miniszterelnök-helyettes, Kállai Gyula államminiszter, az MSZMP KB Titkárságának tagja, Németh Károly, az MSZMP KB tagja, Szirmai István, a KB Agitációs és Propaganda Osztályának (erdélyi származású) vezetője, Sebes István külügyminiszter-helyettes és Keleti Ferenc nagykövet. A látogatás feszültségekkel teli időpontra esett: a román kormányban és az állambiztonságban felülkerekedett a Nicolae Ceaușescu és Alexandru Drăghici belügyminiszter vezette vonal, amely már 1957 elejétől sürgette a „magyar revizionizmus” felszámolását és a többség–kisebbség reláció új, „hegemonikus” alapokra helyezését. Ráadásul Petru Groza január 7-én bekövetkezett halála után az erdélyi magyar lakosság elvesztette 1945 utáni fő politikai támaszát. Bukarest elvárta a magyar kormány és az MSZMP vezetőinek nyilvános és határozott fellépését minden területi követelés ellen; de a romániai magyar politikai elit is a „védőhatalmi” státus lemondásától remélte a retorziók megfékezését, szembehelyezkedve a lakosság többségével, amely Erdély kérdésének felvetését támogatta volna. A február 26-án kiadott közös nyilatkozatból, valamint korabeli magyar és román értékelésekből világossá vált, hogy a magyar

⁸⁷ Bárdi (2005) 659. p.

⁸⁸ Lipcsey (2004) 35. p.

⁸⁹ Vincze (2001a) 363. p.

delegáció mindenben engedett a román félnek.⁹⁰ Kádár János Bukarestben (akárcsak Kállai Gyula Marosvásárhelyen) kijelentette: „Megmondjuk világosan: nekünk semmiféle területi igényünk nincs. Azt tartjuk, hogy Magyarországnak van épp elég földje és népe, hogy azon – testvéri egyetértésben a szomszéd népekkel – felépítse a maga szocialista hazáját.”⁹¹

A megalázó látogatás azonban nem fordíthatta meg a román kommunista rendszerben jelentkező új tendenciákat (a társadalom „nemzetiesítése”, a hivatalos antiszemitizmus, magyarellenesség és oroszellenesség), amelyeknek újabb lökést adott a szovjet csapatok 1958. május 25-én bejelentett és augusztusban befejezett kivonulása. A román kommunizmus fokozatos mutációjáról tudomást szerzett a szovjet vezetés is, amely az előző évektől eltérően, amikor úgy tűnt, hogy kisebbségpolitikai ügyekben közelebb van a bukaresti állásponthez, 1958-tól megértőbben hallgatta a magyar panaszokat és igényeket, sőt némi erkölcsi támaszt is nyújtott.⁹² Magyar oldalról részletes tájékoztatást adott Budapestnek az egyre szakszerűbben működő diplomáciai képviselő és az MSZMP KB Külügyi Osztálya is, de válaszlépésre (vagy annak kísérletére) csak 1959-ben, a kolozsvári egyetemek erőszakos egyesítése után került sor, amikor a bukaresti magyar nagykövetség figyelmeztetni kezdte a Kádár-kormányt az RMP nyíltan magyarellenes és antiszemita „nemzetépítő” stratégiájának veszélyeire. 1959 júliusában – mint legutóbb 1949 februárjában – a Kállai Gyula, Kádár bizalmasa által vezetett delegáció titkos kétoldalú tárgyalásokat folytatott Bukarestben.⁹³ A kétnapos megbeszélés azonban szinte a „süketek párbeszéde” volt – ráadásul a román partnerek azzal vádolták a budapesti pártvezetést, hogy nem elég éber a hazai „nacionalista jelenségek” felbukkanása esetén. Kállai végül nemcsak ezt ismerte el, de arról is biztosította tárgyalófeleit, hogy megértik a Bolyai egyetem felszámolásának szükségességét és a többi magyarellenes lépést is.⁹⁴ A bukaresti magyar nagykövetség jelentéseit aggodalommal, az erdélyi magyarok helyzetét empátiával figyelő Sík Endre külügyminisztert pedig 1961-ben leváltották.

Az ötvenhatos forradalmat követően tehát a magyar–román kapcsolatok elindultak azon a (kényszer)pályán, amely egészen 1989-ig (bizonyos szempontból inkább 1996-ig) tartott: korlátozott gazdasági együttműködés, kölcsönös bizalmatlanság és félelem. Úgy vélem, a magyar forradalom állambiztonsági és politikai kezelése Romániában, valamint az erre (is) épülő nemzeti-kommunista rendszer jellege azt bizonyítja, hogy Gheorghiu-Dej és Ceaușescu gondolkodásában a nem-

⁹⁰ A marosvásárhelyi nagygyűlés visszhangjáról lásd ANJDM fond 1134, dosar 198/1958, ff. 36–38; Vincze (2003) 220–221. p. A magyar delegáció kolozsvári látogatásról lásd Andreescu (2003) 323–324. p.

⁹¹ Bárdi (2005) 664. p.

⁹² Baráth (2003) 218–224. p.

⁹³ Vincze (2003) 235–236. p.

⁹⁴ A bukaresti levéltárban található dokumentum megjelent magyar fordításban is. Varga–Vincze (1999).

zeti szempontok figyelembevétele és a politikai reformok, a „humánusabb szocializmus” nem jártak együtt. A román kommunista rendszer csak 1956 után érezte biztosabbnak mind belpolitikai pozícióját, mind külpolitikai mozgásterét. Gheorghiu-Dej és az akkor már kulcsszerepet játszó Ceaușescu teljesen másképp értelmezte 1956-ot, mint a magyar kommunisták: Kádár és környezete belátta, hogy a kezdeti időszak után a rendszert nem lehet terrorral és általános nyomor közepette fenntartani, a román vezetőket viszont kimondottan bátorította, hogy a „renitens” etnikai, politikai és társadalmi csoportok ellen 1956 után indított támadás sikerrel járt. Az ellenzéki csoportok leverésében és módszeres behálózásában ugyanis annak bizonyítékát látták, hogy egy erősen rétegzett és csekély szolidaritást mutató társadalomban a stabilitás záloga nem a (bármennyire is korlátozott) pluralizmus, hanem a diktatórikus kormányzás fenntartása.

Csehszlovákia

JANEK ISTVÁN

Csehszlovákia 1948 és 1956 között

Csehszlovákiában 1948. május 30-án zajlottak le a parlamenti választások. A választópolgárok csupán a Csehszlovákia Kommunista Pártja (CSKP) vezette Nemzeti Front közös listájára voksolhattak. Az egységes listára országos viszonylatban az emberek 89,2 százaléka szavazott. Aki nem értett egyet az egységes jelölőlistával, fehér cédulát dobhatott az urnába. A magyarok közül csak a reszlovakizáltak járulhattak az urnákhoz. Beneš elnök nem írta alá az új alkotmányt, és tiltakozásul – megrendült egészségi állapotára hivatkozva – lemondott. Klement Gottwaldot választották köztársasági elnökké, az új kormányfő pedig Antonín Zápotocký lett. Csehszlovákia elveszítette szuverenitását, egyike lett Sztálin csatlós államainak, de továbbra sem szakította meg teljesen korábbi kereskedelmi kapcsolatait a nyugati hatalmakkal. Sajátos helyzete abban is megmutatkozott, hogy mivel a Szovjetunió egyik korai szövetségese volt, területét nem tartotta megszállva a Vörös Hadsereg.¹ Az államfordulat után a legfőbb állami szervek irányítása (az elnöki hivatal, a parlament és a kormány) a kommunisták kezébe került, akik politikai terror eszközeit alkalmazták: megkezdték az ellenzék likvidálását, a gazdaságban pedig az államosítást szorgalmazták. 1948 után az állami központosítás tovább erősödött. A kommunista hatalom veszélyesnek ítélte a szlovák nemzeti testületeket, így önállósodási törekvéseiket meggátolták.² 1948-ban Szlovákia Kommunista Pártja (SZLKP) a CSKP részévé vált, és a prágai vezetés uralma alá került. Az SZLKP elnevezés megmaradt, és a párt szlovákiai szervei sem szűntek meg, de hatáskörüket erősen korlátozták: kevés önállósággal rendelkező végrehajtó szervvé alakultak át. A hatalomra került kommunista párt az új világ megteremtését Csehszlovákiában is rendcsinálással kezdte. Háborús bűnössé, „árulóvá” nyilvánította és kiközösítette az előző korszak polgári pártjainak politikailag aktív tagjait, a középosztályhoz és a felsőbb rétegekhez tartozókat pedig osztályidegenként kezelte, maradék vagyonukat elkobozta. Az ideológiai és személyi tisztogatásokkal egy időben a pártállam jogrendjét,

¹ Crampton (1994) 270. p.

² Uo.

intézményrendszerét és gazdasági alapjait is elkezdte kiépíteni. A birtokolható mezőgazdasági földterület felső határát ötven hektárban szabták meg. Az osztályellenesség kategóriájába kerültek azok a földművesek is, akik nem akartak belépni a szövetkezetekbe, vagy nem teljesítették beszolgáltatási kötelezettségeiket. Fokozatosan átvették a gazdaság irányítását, rövid időn belül a lakosság nagyobb része állami alkalmazottá vált. Kommunistákból álló akcióbizottságok jöttek létre, amelyek az intézmények dolgozói között nagyarányú tisztogatásokba kezdtek. A kommunista párt tagjai kerültek vezető pozícióba, legtöbbjük mindenféle képesítés nélkül – az állások betöltéséhez elég volt a párttagság. Csehszlovákia Kommunista Pártjának 1949-ben megtartott IX. kongresszusán a szocializmus építését jelölték meg a társadalom legfőbb feladatáknak, ennek megvalósítása érdekében hirdették meg az első ötéves tervet is. Csehszlovákia külpolitikailag a Szovjetunióhoz igazodott. 1949. január 25-én csatlakozott a csatlósokat tömörítő Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsához, a KGST-hez. A KGST révén az érintett országok gazdaságilag is a Szovjetunió alávetettjeivé váltak. Ezt az alárendelt viszonyt erősítette a katonai szövetség az 1955-ben létrehozott Varsói Szerződés révén.

A kommunisták 1949-ben az egyházakat is állami felügyelet alá helyezték Csehszlovákiában. Az Állambiztonsági Hivatal segítségével 1950-ben feloszlatták a férfi szerzetesrendeket, csak a szociális missziót ellátó női szerzetesrendeket hagyták meg. Több püspököt börtönbüntetésre ítélték, kilenc pap ellen folytattak – 10–25 éves ítélettel járó – kirakatperet, a prágai érseket, J. Berant pedig házi őrizetbe helyezték. Kezdetét vette a politikai perek időszaka, ahogy ezt Sztálin elvárta szövetségeseitől. 1950-től több kirakatper is lezajlott. 1952-ben a bíróság Rudolf Slánskýt, a CSKP nem sokkal korábban leváltott főtitkárát halálra ítélte, amit végre is hajtottak. Több társa halál- vagy hosszú börtönbüntetést kapott. Slánskýn kívül Vladimír Clementist, Csehszlovákia volt külügyminiszterét is kivégezték. 1953-ig a koncepciók perekben összesen 233 embert ítélték halálra; 178 halálos ítéletet végre is hajtottak. Az Állambiztonsági Hivatal kiépítette ügynökhálózatát az esetleges ellenállás központjainak és személyeinek azonosítására. A kormány 1953-ban pénzreformot hajtott végre, ezzel a kommunisták és a munkásság bizonyos rétegeit is magára haragította. Sokan elvesztették korábban megtakarított pénzük egy részét. Az intézkedés a jegyrendszer eltörlésével járt ugyan, de csökkent a reálbér is, ezért kisebb tüntetésekre és zavargásokra került sor. Csehország több ipari központjában is tüntetések zajlottak. Az államhatalom, egy esetleges államellenes megmozdulástól félve, 1953–55 között több szakaszban csökkentette az árakat, főleg az ipari termékekét és néhány élelmiszerét, ötödére csökkentették a kötelező beszolgáltatások mértékét, leállították a kulákok összeírását, és eltörölték a különleges adókat. A sztrájkokban részt vevő munkások elleni megtorlást beszüntették. Amnesztiarendeletet adtak ki, esélyt adva a „megtévedt” embereknek. A tömegek lecsöndesítésére tett intézkedések idővel elérték céljukat.³ Sztálin halála után a

³ Kaplan (1992) 31. p.

hatalom némileg mérsékeltebbé lett, a túlkapások is ritkábbakká váltak. A kommunista párton belül átszervezéseket hajtottak végre. Gottwald halála után az addig magabiztos vezetés bizonytalanná, olykor ingadozóvá vált.⁴ 1953-ban az addigi miniszterelnök, Antonín Zápotocký lett a köztársaság elnöke, Antonín Novotný (aki 1957–1968 között a köztársasági elnöki posztot is betöltötte) a CSKP KB első titkára, a kormány élére pedig Viliam Široký került. A CSKP Központi Bizottsága – Gottwald iránti tisztelete jeléül – elhatározta, hogy a pártelnöki tisztelet többé nem töltheti be senki, a legmagasabb tisztség az első titkáré lesz. A kommunista párton belüli Husák-féle szlovák polgári nacionalista csoport fokozatos elszigetelődése is megtörtént. Csehszlovákiában Sztálin halála ellenére folytatódtak a politikai perek, 1954-ben Gustáv Husákot és Daniel Okálit, Szlovákia Kommunista Pártjának vezetőit egy koncepció perben börtönbüntetésre ítélték.⁵ A pernek szlovák-ellenes háttere volt: a prágai vezetés – megelőző intézkedésként – leszámolt a Szlovák Nemzeti Tanács „föderatív modell” támogató tagjaival. Így akarták megakadályozni, hogy a szakadással fenyegető szlovák kérdés ismét napirendre kerüljön. Prága a szlovák kérdést nem nemzetiségi, hanem gazdasági ügyként kezelte. A legfőbb problémát abban látták, hogy a cseh országrész fejlettebb volt a szlováknál. A gazdasági felzárkóztatás politikájával sikerült is elnapolni szlovák kérdést. A CSKP X. kongresszusa 1954 júliusában csökkentette a beruházások gyorsított ütemét, és a stabilizációt, valamint az életszínvonal további emelését vette célba. A csehszlovák vezetés felemáságát jelzi, hogy 1955-ben Prágában Sztálin-szobrot állítottak, amelyet csak 1962-ben távolítottak el.

1955 végén a magyarországi vezetés elhatározta, hogy az ország súlyos gazdasági helyzetében Csehszlovákiától is segítséget kér, miután a Szovjetuniótól, Lengyelországtól és Romániától már korábban kért és kapott. A magyarok annyira fontosnak tartották a tárgyalásokat, hogy az MDP Politikai Bizottsága komoly engedményekre is késznek mutatkozott: egy Duna-szakasz átadására, a pozsonyi magyar konzulátus bezárására, sőt a Prágában működő magyar könyvkiadó és könyvkereskedés átengedésére.⁶ A két kormány között 1955 novemberében tárgyalások kezdődtek egy Dunán építendő erőműről és a gazdasági segítség mikéntjéről. Ennek kapcsán merült fel, hogy a magyar kormány egy nyolc kilométer hosszú Duna-szakaszt – az építkezés gazdaságossága érdekében – átadhatna Csehszlovákiának. A magyar fél ezért mindössze a szabad közlekedést és a halászat jogát kérte.

1956 elején Magyarország, folytatva a korábban megkezdett tárgyalásokat, Csehszlovákiához fordult gazdasági segítségért. A magyar fél tízmillió dollárkö-

⁴ A Prágai Magyar Követség jelentése a Magyar Külügyminisztériumnak, 1953. július 12. Magyar Országos Levéltár (MOL) KÜM TUK Csehszlovákia XIX-J-1-j 21. d. 206/1953.

⁵ Ladislav Novomeskýt még 1951-ben tartóztatták le, ő 1956-ban szabadult és 1963-ban rehabilitálták.

⁶ Jegyzőkönyv a Magyar Dolgozók Pártja Politikai Bizottságának (MDP PB) 1955. november 18-i üléséről. MOL MK-S 276. f. 53. cs. 257. ó. e. A témára vonatkozó iratokat Békés Csaba bocsátotta rendelkezésemre.

csönt kért aranyban vagy készpénzben, két évvel későbbi visszafizetésre. Ezen felül kérték, hogy az elektromos energia szállítását az 1951-es alumíniumegyezményben megállapított 65 megawattórás mennyiségben 1956-ra is biztosítsák, s azt is szeretnék volna, ha a Lengyelországból és az NDK-ból érkező elektromos energia továbbra is Csehszlovákián keresztül érkezik.⁷ Magyarország a Skoda Művektől 1955-ben T-34-es harckocsikat rendelt, de nehéz gazdasági helyzetére hivatkozva nem kívánta átvenni őket, és ehhez a csehszlovák kormány segítségét kérte.⁸ A felvetett kérdések megvitatására 1956. február 3-án és 4-én Prágában került sor Rákosi, Novotný és Siroký miniszterelnök részvételével. A tárgyalások alatt Novotný úgy nyilatkozott, hogy a csehszlovák gazdaság helyzete jó, a korábbi években óriási fejlődést értek el az iparban, a tervezett beralap keretei között maradtak, és a termelékenység is növekedett. A csehszlovák fél kifejtette, megértik Magyarország nehéz gazdasági helyzetét, mivel más szocialista államok is segítséget kértek tőlük. Siroký kifogásolta a magyar fél visszalépését a harckocsik átvételétől: gyártásuk már folyik, és a leállítás nehézséget okoz. Végül a következő ügyekben született megállapodás: Csehszlovákia tízmillió svájci frankot biztosít Magyarországnak két évre, kétszázalékos kamattal, valamint ötmillió svájci frankot egy évre, ugyancsak kétszázalékos kamattal. A csehszlovák fél felajánlotta azt is, hogy – a magyar mezőgazdaság gyorsabb ütemű fejlődését elősegítendő – gépek vásárlásához felhasználható célhitelt nyújt Magyarországnak. A magyar delegáció által kért 65 megawattórás elektromos energia helyett viszont 55 megawattórát ígértek 1956-ra. Döntés született arról is, a két ország külkereskedelmi miniszterei a közeljövőben találkoznak, hogy a kapitalista piacon történő együttes fellépés lehetőségeit megbeszéljék. A dunai vízi erőművel kapcsolatos magyar javaslatot elfogadták, a prágai magyar könyvkereskedés működését viszont nem kívánták megakadályozni. A megbeszélések során mindkét fél kifejtette, hogy a kapcsolatokat még szorosabbá kell fűzni a jövőben a két ország és pártjaik között.⁹

A magyar kérdés Csehszlovákiában 1945–55 között

Az 1956-os magyar forradalom a csehszlovákiai magyar kisebbséget a teljes jogbizonytalanság állapotában találta. A szülőföldjén maradt csehszlovákiai magyarság a világháború és a jogfosztás évei alatt átélt csalódások és szenvedés után nem volt képes érdemi ellenállásra a totalitárius pártállammal szemben. A magyar forradalom eseményeit – a lakosságcsere idején beléjük rögzült traumák hatására – sajátos szemzőgből látta. Hogy mindezt jobban megérthessük, egy kis kitérőt kell tennünk.

⁷ Az MDP PB 1956. február 1-jei ülésének jegyzőkönyve. Uo. 268. ő. e.

⁸ Az MDP PB 1956. február 6-i ülésének jegyzőkönyve. Uo. 269. ő. e. A témára vonatkozó iratokat Békés Csaba bocsátotta rendelkezésemre.

⁹ Uo.

1945. április 5-én Eduard Beneš köztársasági elnök Kassán kihirdetette a kisebbségek kollektív felelősségét hangsúlyozó kormányprogramját, ezzel a magyar nemzetiségű lakosság túlnyomó többségét hontalanságra ítélte, és mindenféle jogvédelmet megvont tőlük. Megkezdődött a magyarság zaklatása, és fokozott diplomáciai tevékenységbe kezdtek, hogy a nagyhatalmak beleegyezését megnyerjék a magyar nemzetiségű lakosság kitelepítéséhez is. A kassai kormányprogram megvalósítását célzó intézkedések sorában az egyik legfontosabb Beneš 1945. augusztus 2-án kiadott 33. számú elnöki dekrétuma volt, amely a csehszlovákiai magyarok döntő többségét megfosztotta csehszlovák állampolgárságától. Ez a dekrétum törvényesítette a már korábban hozott diszkriminációs intézkedéseket, amelyek eredményeképpen a csehszlovákiai magyarság a teljes gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális jogfosztottság állapotába került. A potsdami konferencián (1945. július–augusztus) a nagyhatalmak nem járultak hozzá a magyarok kitelepítéséhez. Ennek ellenére újabb és újabb diszkriminációs intézkedésekre került sor. Beneš és környezete viszonylag hamar felismerte, hogy kizárólag Csehszlovákia jövőbeni biztonságára, illetve a nemzetállam kialakításának tervére hivatkozva nem győzhetik meg a szövetséges nagyhatalmakat a magyar nemzetiségű lakosság kitelepítésének szükségességéről. Éppen ezért a magyar nemzetiség Csehszlovákia 1938–39-es tragédiájában játszott szerepéről – miszerint a német kisebbséggel együtt ők voltak a felelősök Csehszlovákia felszámolásáért – már addig is hirdetett, alapvetően hamis elméletüket kibővítették. A magyarokat kivétel nélkül sovínisztának, irredentának bélyegezték, s ezt használták ki a párizsi béketárgyalások folyamán.¹⁰

Az 1946. február 27-én Budapesten aláírt a magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezmény nem hozott végleges megegyezést a két fél viszonyában. Az egyezmény lényege ugyanis az volt, hogy ahány magyarországi szlovák és cseh jelentkezik kitelepülésre, annyi magyart telepíthetnek át a csehszlovák hatóságok Magyarországra.

Benešék nem adták föl a magyar kisebbség elleni további támadásokat. A magyar határ mentén végighúzódnó érintetlen magyar nyelvterületeket mindenképpen meg kívánták szüntetni, és a korábbi diplomáciai sikertelenség után belpolitikai úton, a reszlovakizációval próbálkoztak. A a visszaszlovákosítási kampányt a szlovák belügyi megbízott 1946. július 17-i rendelete alapján kezdték meg a magyar nemzetiségű lakosság körében. A magyarokat választás elé állították: ha szlováknak vallják magukat, visszakapják állampolgárságukat, de ha nem, el kell hagyniuk Csehszlovákiát. A kampány során több mint négy százezer magyar nyilvánította magát szlováknak. Ezt az akciót egészítette ki a magyarok tömeges deportálása Szudétaföldre, a kötelező közmunkatörvényre való hivatkozással. A munkaszolgálatra behívott magyarokat egész családjukkal együtt vitték el, otthonukat pedig azonnal kedvezményezett kommunista szlovák családok részére utalták ki, akiket északról, a szlovák nyelvterületekről hoztak le.

¹⁰ Beneš (1947) 232. p.

1947. február 10-én Párizsban a szövetséges nagyhatalmak Csehszlovákiával és Magyarországgal is aláírták a békeszerződést. A magyar kormány kifogásolta, hogy a békeszerződés semmilyen biztosítékot nem tartalmaz a Magyarország határain kívül, mindenekelőtt Csehszlovákiában élő magyarok emberi jogainak védelmére. 1947. április 12-én a csehszlovák–magyar lakosságcsere keretén belül kezdetét vette a szlovákiai magyarok áttelepítése és a magyarországi szlovákok önkéntes áttelepülése Csehszlovákiába. A magyar pártvezetés – az 1948. február 23–25-én, a Magyar Kommunista Párt (MKP) és Csehszlovákia Kommunista Pártjának vezetése közötti budapesti megbeszéléseken – beleegyezett a lakosságcsere folytatásába, s ígéretet tett rá, hogy a májusi csehszlovákiai választásokig nem kezdeményeznek tárgyalásokat a szlovákiai magyarság helyzetéről, amiért cserébe a csehszlovák fél vállalta, hogy nem rontja tovább a kisebbségi magyarság helyzetét. A csehszlovákiai magyarság helyzete azonban továbbra sem javult, a létbizonytalanság megmaradt. 1948. április 18-án a magyar kormány jegyzékben tiltakozott a magyar kisebbség folytatódó jogfosztása ellen, s kilátásba helyezték a lakosságcsere felfüggesztését is. Rákosi Mátyás a CSKP vezetéséhez írt levelében kérte számon a két pártvezetés között korábban kötött megállapodás be nem tartását. 1948-ban a Klement Gottwald-féle kommunista puccs és a beneši évek kálváriája után a kommunista párt megígérte, hogy a magyar kisebbség szülőföldjén maradhat, és a marxizmus–leninizmus, a proletár internacionalizmus elveinek szellemében visszaállítják állampolgári jogaikat. 1948. október 25-én a Csehszlovák Nemzetgyűlés elfogadta a 245/1948 számú törvényt, amely lehetővé tette, hogy a magyarok bizonyos korlátozások mellett visszakapják csehszlovák állampolgárságukat, amennyiben kilencven napon belül hűségüket tesznek. A lakosságcsere-egyezmény keretében áttelepültek és azok, akik vétettek a csehszlovák állam ellen, állampolgárságukat továbbra sem kaphatták vissza.

1948. december 22-én véget ért a csehszlovák–magyar lakosságcsere,¹¹ noha néhány áttelepülő még 1949 tavaszán is érkezett Magyarországra. Hivatalosan körülbelül százezer magyart telepítettek át (vagy települt át), Csehszlovákia lakossága pedig mintegy 73 ezer Magyarországról áttelepült szlovákkal nőtt. 1949. július 21-én a lakosságcsere felügyelő csehszlovák–magyar vegyes bizottság hivatalosan is befejezettnek nyilvánította a lakosságcsereét. 1949. július 25-én a két állam megkötötte a csorba-tói egyezményt, amely a lakosságcsere következtében előállt pénzügyi és gazdasági kérdéseket szabályozta.

Csehszlovákia számára megoldandó problémát jelentett a magyar nemzetiségi kérdés is. Az 1948–49. évi kelet-közép-európai kommunista hatalomátvételek nyomán Moszkva, a „Pax sovietica” érdekeit szem előtt tartva, hatalmi szóval megálljt parancsolt a térségben kiéleződő nacionalista konfliktusoknak. Ezután negyven éven át az úgynevezett proletár internacionalizmus dogmája szabta meg a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos kommunista pártállami politikát, Csehszlovákiában is ez érvényesült. A kialakulóban lévő hidegháborús légkör összekovácsolta a szocialista tábor országait,

¹¹ Összefoglalását lásd Vadkerty (2001).

Csehszlovákia és Magyarország kétoldalú kapcsolatai is fejlődésnek indultak. A közeledés első látható jele az 1949. június 23-án megkötött csehszlovák–magyar barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés volt. A szerződés a csehszlovákiai magyarság számára is enyhülést hozott. 1949 márciusában létrejöhetett egy kulturális tömegszervezet, a Csemadok (Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete, 1966-tól Kulturális Szövetsége). Még 1948 decemberében engedélyezték a magyaroknak egy pártlap, az *Új Szó* kiadását. A magyar kisebbség 1949-ben fokozatosan visszanyerte állampolgári jogait. Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottságának Titkársága mellett 1949–51-ben öttagú Magyar Bizottság működött, amely a dél-szlovákiai magyar kisebbséggel kapcsolatos pártállami döntések végrehajtását irányította. A CSKP, illetve az azon belül működő SZLKP engedélyezte magyar nemzetiségű tagok belépését is. A magyarság intézményrendszerét a csehszlovák sajtó mindig a kommunista politikai rendszer áldásaként tüntette fel, amiért a magyarok hálával tartoznak. A CSKP 1948 és 1952 közötti, a magyar kisebbség jogainak helyreállítását célzó titkos párthatározatai a jogfosztottság következményeinek felszámolását, a dél-szlovákiai magyar települések közigazgatásának kétnyelvűsítését, valamint az agrárjellelű régiók fokozatos iparosítását tűzték ki célul. Az intézkedések csak korlátok között és papíron valósulhattak meg. A Csemadok fennállásának első korszakában, 1949 és 1956 között valóságos kispárt szerepét töltötte be Csehszlovákiában, segítsége nélkül semmiféle gazdasági vagy politikai feladat nem volt megoldható. A magyar falvakban az egyik legbefolyásosabb szervezetté alakult. Kulturális jellege csak helyben érvényesült, országos szinten a szövetség politikai funkciót látott el. A szlovák nacionalizmus a Csemadok munkáját is kikezdtte. 1953-ban azt rótták fel, hogy a Csemadok szervezeteinél gyakran játsszák a *János vitézt*. A darabban a piros-fehér-zöld zászlót lenggették, és az egyik dal szövege így szólt: „Mindennünk e zászló, sose hagyjuk el.”¹² A magyarok hangosan sírtak és lelkesen tapsoltak az előadások végén. Az illetékes szlovák szervek ezt a magyar burzsoá nacionalizmus térhódításának tartották.

Az 1949-ben újonnan kiadott alkotmány csak a csehek és a szlovákok államáról beszélt, meg sem említette az országban lakó többi kisebbséget, így a magyarokat sem. Csehszlovákia Kommunista Pártjának magyar nemzetiségi politikáját nem a múlt igazságtalanságainak jóvátétele mozgatta. A kassai kormányprogrammal és a beneši dekrétummal anyagilag és lelkileg tönkretett, elárvult magyarokat szerették volna felhasználni a szocializmus építésének gyorsítására. 1952. július 1-jén lépett életbe az intézkedés, amely a magyar népcsoport teljes egyenjogúságát volt hivatott biztosítani mind a közéletben, mind pedig a gazdaság és kultúra területén, és egyúttal kimondta a kétnyelvűség elvét is. A felvidéki magyarság ennek ellenére nem vált egyenjogúvá. A reszlovakizáltakat például a hatalom 1954-ig nem tekintette magyarnak, az volt a véleményük, hogy szlovák szellemben kell őket nevelni. A kétnyelvűség elve nem érvényesült, mivel az erről szóló párthatározat titokban maradt.

¹² A Pozsonyi Magyar Főkonzulátus jelentése a Magyar Külügyminisztériumnak, 1954. augusztus 6. MOL KÜM TÜK Csehszlovákia XIX-J-1-j 16/b 54. d. 6/5/1954.

1949–50-ben újra engedélyezték az alap- és középfokú magyar nyelvű iskolák működését, s helyenként bevezették a kétnyelvű oktatást is. Rehabilitálták az idős, közügyekben tapasztalt magyar kommunistákat, és őket, valamint gyorstalpalókon kiképzett fiatal kádereket állították az intézmények élére. A könnyítések szabadabbá tették a csehszlovákiai magyarság életét, de a kisebbségi lét megszorításait, illetve az államhatalom beavatkozásait nem szüntették meg. A kisebbség tagjai nem tudták, meddig terjednek jogaik, és hogy milyen törvényekre hivatkozhatnak. 1950. január 6-án az SZLKP KB Elnöksége több pontból álló határozatot fogadott el, amely a magyar kisebbség tényleges egyenjogúsításának és kisebbségi jogaik visszaállításának tervét tartalmazta. A határozat a Csehországból hazatért magyar deportáltak részére is megítélte a kártérítést, kimondta a nemzeti bizottságok magyarokkal való kiegészítését, a hirdetések kétnyelvű közzétételét, valamint a magyar tanítók utánpótlásának biztosítását. Új iskolák nyíltak és új sajtótermékek jelentek meg, ugyanakkor megszűnt néhány, a kulturális életben rendkívül fontos intézmény. Ebben nagy szerepe volt a csehszlovák pártvezetésnek. A likvidált intézmények között volt 1955-ben az Országos Magyar Népi Együttes, és ugyanezre a sorsra jutott 1956 elején az önálló magyar könyvkiadó is. Az intézkedések óriási felháborodást váltottak ki a magyar értelmiség körében. Mivel az együttest és a könyvkiadót is takarékosági okokra hivatkozva szüntették meg, több magyar többségű üzem munkásai társadalmi munkájukat ajánlották fel az intézmények fenntartására, ehhez azonban a hatóságok nem járultak hozzá.¹³

1956 nyarán Csehszlovákiában a kisebbségek megnyugtatására új alkotmánytörvényt hoztak, amely kimondta, hogy biztosítani kell a magyar és ukrán nemzetiségű állampolgárok kulturális életének feltételeit. Megélénkült a kulturális csere Magyarország és Csehszlovákia között, mindkét irányban szabadabbá vált az utazás. Fennmaradt ugyan a vízumkényszer, de 1956 nyarától mindkét ország lakosai jóval egyszerűbben léphettek át a határt, mint korábban. A forradalom kitörésekor két-ötezer magyar állampolgár tartózkodott Csehszlovákiában, körülbelül hasonló számú csehszlovák állampolgár volt Magyarországon.¹⁴ A pozsonyi magyar konzulátus egyik levelében kérte a Külügyminisztériumot, hogy töröljék el a vízumkényszert, mivel a vízumoknak nincs sem ellenőrző, sem forgalomkorlátozó vagy bármilyen más szerepük, csak statisztikát vezetnek az utazók létszámáról. Véleményük szerint az intézkedés politikai hatása kedvező lenne, és pozitívan befolyásolná a két állam viszonyát, mivel az átutazók nagy része felvidéki magyar.¹⁵ A vízum eltörlését végül az 1956-os forradalom eseményei miatt el kellett halasztani.

¹³ A Prágai Magyar Követség jelentése a Magyar Külügyminisztériumnak, 1956. május 3. MOL KÜM TÜK Csehszlovákia XIX-J-1-j 55. d. 215/1955. 005635/1955.

¹⁴ Bényi József pozsonyi főkonzul jelentése a Magyar Külügyminisztériumnak, 1957. január 18. MOL KÜM TÜK Csehszlovákia XIX-J-1-j 4/j. 14. d.

¹⁵ Bényi József pozsonyi főkonzul jelentése a Magyar Külügyminisztériumnak, 1956. július 27. MOL KÜM TÜK Csehszlovákia XIX-J-32-a 8. d.4/8/1956.

Csehszlovákia 1956-ban

Csehszlovákiában a szovjet párt XX. kongresszusát követően és annak hatására kezdődött meg a politikai erjedés. Hruscsov hétórás beszámolója többek között a forradalom békés útjának lehetőségét hangsúlyozta. A kongresszus legnagyobb visszhangot kiváltott eseménye Sztálin politikájának bírálata volt. Csehszlovákia állampolgáraiban felcsillant a remény: ha már a párton belül megindult az öntisztulás folyamata, akkor talán emberhez méltóbb körülmények között élhetnek majd, és megszűnik az elnyomás, a terror. A moszkvai kongresszus után Csehszlovákiában is megélné a pártélet, beszélni és bírálni mertek a párttagok és a pártönkívüliek is. Egyesek még Sztálin szerepét is átértékelték – ez korábban elképzelhetetlen lett volna. A kommunista vezetést saját pártjukon belülről is sok bírálat érte, főleg a szocialista törvényesség megsértését és a rehabilitáció lassú előrehaladását kifogásolták. A CSKP KB 1956 márciusában úgy határozott, hogy szigorúan megszabott mederbe tereli a párttagság személyi kultuszról folyó vitáit, ezért a sajtót szigorúbban ellenőrizték, mint korábban. A társadalmi feszültségeket érzékelve a belpolitikai helyzetet részleges gazdasági reformokkal igyekeztek konszolidálni. Több állami szektorban újabb béremelést hajtottak végre, a munkahetet lerövidítették, és néhány fogyasztási termék kiskereskedelmi árának csökkentésétől a szociális feszültségek enyhülését remélték. 1956-ban Csehszlovákiában nyilvános diákmegmozdulások voltak. Az értelmiségiek időnként kényes témákat boncolgattak. Legfőképp az írók aktivizálódásától tartottak, de szervezkedésükön a politikai vezetés úrrá tudott lenni.

A Csehszlovák Kommunista Ifjúsági Szövetség 1956. május 20-ára Prágában és más városokban is majális szervezett, amelyet a pártvezetés először betiltott, majd mégis engedélyezett. A majális előtti napokban az egyetemi diákszervezetek leveleket küldtek az ipari és üzemi munkásoknak. Arról írtak, hogy Csehszlovákiában a diákság a szabadságért, demokráciáért és a fordulatért harcol, és ehhez kérték a dolgozók támogatását. Követeléseiket 12 pontba szedték. Nagyrészt az egyetemi oktatás liberalizálását akarták elérni, „több szünidőt, kevesebb marxizmust” követeltek.¹⁶ Felvonultak Prága belvárosában, de az Állambiztonsági Szolgálat – látva az államhatalmat sértő táblákat – azonnal közbelépett. Ha a felvonuló fiatalok ellenkeztek, tettelességre is sor került. A rendőrség a felvonulást szervező diákszervezet két vezetőjét még a majális előtt letartóztatta. A többieket behívták a rendőrségre, ahol közölték velük, amennyiben nem változtatnak magatartásukon, viselniük kell a következményeket. A pártvezetés viszont a marxizmus oktatásának eddigi 40–50 órás keretét 30 órára csökkentette, és más könnyítéseket is bevezettek. Mindent elkövettek annak érdekében, hogy az ifjúság ne vitatkozzon. Az egyetemistákat büntetésből –, illetve hogy elkerüljék a megmozdulásokat – a korábbi évek gyakorlatától eltérően nem vezényelték ki több jelentős politikai eseményre.

¹⁶ A Prágai Magyar Követség jelentése a Magyar Külügyminisztériumnak, 1956. május 31. MOL KÜM TUK Csehszlovákia XIX-J-1-j 21. d. 116/2/1956.

A csehszlovák írószövetség pártcsoportja 1956 nyarán a sajtófelügyelet és a cenzúra eltörlését követelte, és azzal vádolta a pártvezetést, hogy gyengesége miatt fél nyilvánosságra hozni a lengyelországi és a magyarországi vitákról szóló híreket. 1955 óta az írók a sajtón keresztül folyamatosan bírálták a rendszert, ezért a vezetés fokozottan figyelte őket. A cenzúrának meg kellett akadályoznia minden pártellenes hangú cikk megjelenését. 1956-ban a magyarországi sajtótermékek iránt rendkívül nagy volt az érdeklődés. A nem kívánatos szellemi irányzatok terjedésének megakadályozására a hatóságok bizonyos magyar újságokat betiltottak Csehszlovákiában. Az *Irodalmi Újság* és a *Ludas Matyi* számaitól tartottak legjobban, ezért ezek hivatalos forgalmazását megszüntették.¹⁷ A lapok figyelését és forgalmazásuk engedélyezését a belügyminiszternek személyesen kellett felügyelnie. 1956 októberének első felében Csehszlovákiában nagy érdeklődést keltettek a Rajk László újratemetéséről szóló híradások. A lengyelországi eseményeket és Władisław Gomułka beszédeit a csehszlovák vezetés egyértelműen elítélte.¹⁸ A szlovák pártvezetés október 18-i ülésén, amelyen a CSKP KB első titkára, Antonín Novotný is részt vett, Karol Bacílek, az SZLKP első titkára előadta fenntartásait azzal kapcsolatban, hogy a Prágából érkező hivatalos információk nem adnak elég világos képet a magyarországi eseményekről, miközben a magyarországi sajtónak itt nemcsak a magyarság, hanem a magyarul nem tudó szlovákság körében is nagy a hatása. Novotný figyelmeztette a pozsonyi vezetőket, ha nem lépnek fel elég erélyesen, olyan helyzet alakulhat ki, mint Magyarországon és Lengyelországban. Az ülésen arról is döntést hoztak, hogy a magyar kommunisták központi lapja, a *Szabad Nép* is felkerül a gyanús sajtótermékek listájára. A cenzúrának állandóan figyelnie kellett a magyar lapokat, és a gyanúsoknak ítélteteket vissza kellett tartaniuk.

Csehszlovákia és a magyar forradalom

Az október 23-i budapesti eseményekről értesülve a CSKP KB Prágában azonnali ülést hívott össze, és több határozatot is hozott. Kinyilvánították, hogy Magyarországon ellenforradalom zajlik, és erről értesíteni kell a kerületi párt- és nemzeti bizottsági vezetőket (ez október 24-én meg is történt). Az első, október 24-i és 25-i katonai intézkedések gyakorlatilag 1956 végéig érvényben maradtak. A csehszlovák hadsereget készenlétbe helyezték. Október 24-én valamennyi magyarországi újság behozatalát betiltották Csehszlovákiában.¹⁹ A PB 1956. október 24-én tartott ülésének jegyzőkönyve szerint a csehszlovák vezetés egyelőre nem foglalt állást Nagy Imre politikájával kapcsolatban. A CSKP vezetése ekkor még nem tudta, hogy az SZKP XX. kongresszusa utáni hatalmi harcban Moszkvában a hrucscsovi,

¹⁷ Čierna-Lantayová (1996) 84. p.

¹⁸ Kaplan (1992) 56. p.

¹⁹ Marušiak (2003) 97. p.

vagy a Molotov által képviselt irányvonal győzedelmeskedik-e. Prágában és Pozsonyban sokkal jobban értették a magyarországi eseményeket, mint a többi szocialista országbeli testvérpárt, azonnal lemondták a kormánydelegáció már hónapokkal korábban egyeztetett kínai útját, tudván, hogy a távolból nehéz döntéseket hozni. Október 24-én Moszkvában Antonín Novotný részt vett a SZKP KB Elnöksége rendkívüli, lengyelországi és magyarországi eseményekkel foglalkozó ülésén, ahol „meggyőződve a helyzet súlyosságáról”, indokoltan tartotta a szovjet fegyveres erők budapesti beavatkozását. Megbeszéléseket folytatott Nyikita Hruscsovval és más kommunista államok vezetőivel, és még aznap visszatért Prágába, ahol elmondta, hogy Hruscsov élesen bírálta a magyar vezetést, amiért passzív maradt. A magyar eseményeket ellenforradalmi puccsként jellemezte, a felkelőket pedig „banditáknak” nevezte.²⁰ A csehszlovák pártvezetés attól tartott, ha Szlovákiára is áttérjednek a megmozdulások, a Szovjetuniótól függetlenedő, lázadó térség területileg az Adriától a Balti-tengerig összeér.²¹ Ennek megakadályozására több védelmi rendszabályt vezettek be. Szlovákiát a magyarországi forradalom idején elzárták az idegenforgalom elől, nehogy a nyugati ügynökök és más nem kívánt elemek aktivizálódhassanak. Október 24-én Pozsonyban és a határ közeli szlovákiai városokban, ahol nyugtalanságot tapasztaltak, azonnal letartóztatták a „gyanús” személyeket. Ehhez az is elég volt, ha valaki a magyar eseményeket „szabadságharcként” emlegette. Hamar megnyilvánult a szlovák nacionalizmus is: az utcán zaklatták a magyarul beszélőket, a munkahelyeken sértegették a magyar nemzetiségűeket. A Magyar Tudományos Akadémia egyik kutatóintézetének 35 tagú csoportja arról számolt be, hogy a vendéglátó szlovák üzem vezetősége közölte velük: készüljenek fel rá, hogy a közeljövőben internálják őket a hatóságok.²²

Rudolf Strechaj, a kormány funkcióját ellátó Szlovák Megbízottak Testületének elnöke 1956. október 25-én értekezletet tartott a társadalmi szervezetek vezetői számára. Tanácskozásuk arra irányult, hogyan lehetne megátolni a magyar forradalom továbbterjedését. Pathó Károly, a Csemadok vezető titkára azt javasolta, biztosítsanak több jogot a nemzetiségeknek, és tartsák be az 1952-ben hozott, a nemzetiségeket is érintő törvényeket. Javaslata óriási felháborodást váltott ki,²³ arcátlansággal vádolták, és azzal, arra használja fel a magyarországi eseményeket, hogy a kisebbség számára előnyöket szerezzen Csehszlovákiában. A csehszlovák kommunista párt kezdetől egységes volt a magyar forradalom megítélésében. A szlovákiai helyi szervek felhatalmazást kaptak, hogy befolyásolják a magyar közvéleményt a határ túloldalán és nyújtsanak közvetlen támogatást a megyék pártvezetőinek. Csehszlovákia vezetői attól féltek, hogy a politikai,

²⁰ Bílek–Pilát (1996) 500. p.

²¹ Kaplan (1993) 91. p.

²² 1957. január 16. MOL KÜM TÜK Csehszlovákia XIX-J-1-j 4/j, 14. d. 12/1957.

²³ Pathó Károly: Miért csökkent 1956-ban a Csemadok taglétszáma? *Vasárnap* (Pozsony), 1999. május 5.

nemzetiségi és szociális problémák az ország egész területén, de főleg Szlovákiában megmozdulásokhoz vezethetnek, ami a rendszerrel szembeni felkeléshez vezethet. Kezdetben volt is erre némi esély. A pozsonyi magyar konzulátus egyik diplomatájának feljegyzésében ezt olvashatjuk: „Az első napokban történt események a szlovákok körében szimpátiát ébresztettek. Ez azonban egyre fokozódó ellenszenvnek adott helyt [...] annak folytán, hogy a szlovák sajtó magyar területi követelésekről és irredenta irányzatról adott hírt.”²⁴

A középületek őrségét megerősítették, a kettőzött rendőrőrszolgálatok éjszakára géppisztolyt kaptak. A fegyverraktárakat és a párt épületeit fokozottan őrizték. Ügyeltek arra is, hogy a rendfenntartó erők ne keltsenek feltűnést. A legnagyobb készséget a magyar határ közelében rendelték el. A csehszlovákiai kisebbségi kérdést nehezítette, hogy maga a szlovák kérdés is rendezetlen volt. A rendőrségi besúgók jelentései arról tudósítottak, a cseh lakosság attól fél, a szlovákok a nemzetközi helyzetet arra használják föl, hogy elszakadjanak Csehszlovákiától. A hatóságok tartottak a szlovák lakosság megmozdulásaitól. „A párttagok az események idején rendszeresen ellenőrizték a templomokat, sporteseményeket és minden olyan helyet, ahol tömegesen jelent meg a közönség.”²⁵ A cseh–szlovák viszony feszültségei a legfelsőbb pártszervek szintjén is jelentkeztek. 1956-ban szóba került a központi szlovák szervek jogkörének bővítése, de a föderáció vagy az autonómia gondolata nacionalizmusnak és államellenes megnyilvánulásnak minősült.

A szlovákiai vezetés iránti bizalmatlanság jele volt, hogy a keményvonalas sztálinista nézeteket valló Bruno Kohlert a prágai vezetés Pozsonyba küldte, hogy a magyar felkelés elleni propaganda-hadjáratot irányítsa, és ügyeljen a szlovákiai elvtársakra. A szlovákok úgy érezték, hogy 1945-ben a csehek ismét becsapták őket, nem kaptak elég önállóságot saját ügyeik intézésére. A prágai és pozsonyi államapparátus képviselői közötti rivalizálás még jobban elmérgesítette a cseh és szlovák nemzet viszonyát. A szlovákok nagyobb függetlenséget kívántak Prágával szemben, de szűkebb hazájukban a magyar kisebbség is nyugtalanította őket. Nem akartak osztozni velük Szlovákián, mert úgy érezték, ezzel saját nemzeti jogukat csonkítják meg. Feltevésüket igazolódni látták, amikor terjedni kezdett a rémhír, hogy a magyarok vissza akarják szerezni Dél-Szlovákiát.²⁶ Követségi jelentések alapján a budapesti pártközpontba is eljutott a hír, hogy a „nemzeti kommunizmus” Szlovákiában is jelentkezett.²⁷ A magyarországi események átmenetileg háttérbe szorították a szlovákiai értelmiségi ellenzék elleni fellépést. Csehszlovákia vezetése számára az egység és az összefogás demonstrálása volt a legfontosabb. Megmozdult a csehszlovák propagandagépezet is. Hirdetni kezdték, hogy ami

²⁴ Bényi József konzulhelyettes Prágából küldött jelentése a Magyar Külügyminisztériumnak, 1956. december 21. MOL KÜM TÜK Csehszlovákia XIX-J-1-j 4/j, 14. d. 00277/1957.

²⁵ Gábor József prágai magyar nagykövet jelentése a Magyar Külügyminisztériumnak, 1957. január 30. MOL KÜM TÜK Csehszlovákia XIX-J-1-j 4/j, 14. d. 00708/1957.

²⁶ Blaire (2001) 300. p.

²⁷ MOL MK-S 288. f. 21. cs. 289. ó. e.

Magyarországon történik, az a magyar reakció műve, a magyar urak újra rá akarják tenni a kezüket Szlovákiára. A propaganda a magyar felkelést nacionalista, sovénista, Csehszlovákia területi épségét veszélyeztető mozgalomnak állította be. Még az a rémhír is felbukkant, hogy Szlovákiát Magyarországhoz csatolják, és az ország az Osztrák–Magyar Monarchia mintájára fog működni.²⁸ Sokan nem látták át, mennyire irreális ez a feltételezés, érthető tehát, ha a szlovákság zöme a kezdeti szimpátia után a magyar forradalom ellen foglalt állást, és azt várta, mikor győznek a szovjet csapatok. Kisebbrészük, nagyrészt a földművesek örültek a magyar forradalomnak, remélve, hogy annak győzelme után náluk is megszűnnek a szövetkezetek, és visszakapják földjeiket. A szlovák lakosság harmadik részét az ingadozók alkották, akik hol a magyar forradalom mellett, hol ellene foglaltak állást. Nem tudták eldönteni, mi lenne a jó számukra, ám miután az oroszok elfoglalták Budapestet, helyeselték a forradalom leverését.

1956. október 26-án a csehszlovák vezetés megkereste az SZKP vezetőit, és felvetette, hogy önkéntes egységeket állítanak fel és vetnek be Magyarországon.²⁹ A magyarországi helyzet tisztázására Široký, Csehszlovákia miniszterelnöke már október 26-án tervbe vette magyarországi utazását, hogy közvetlen segítséget nyújtson, de a Nagy Imre-kormány november elejére tette át a találkozót, remélve, hogy addigra helyreállhat a rend.

A CSKP Politikai Bizottsága 1956. október 26-án tartott ülésének határozata alapján a hadsereg és a belügyi alakulatok számára október 28-ra százszázalékos készsültséget rendeltek el, és a milíciát (Lidová Milícia, a magyar munkásőrségnek megfelelő szervezet) is készsültségbe helyezték. A megmozdulások elkerülése érdekében a csehszlovák vezetésben döntés született, hogy az újságok és folyóiratok szerkesztőit utasítják a „helyes vonal követésére” Magyarországgal és Lengyelországgal kapcsolatban.³⁰ A csehszlovák vezetés helyzetét nehezítette, hogy nem tudták, milyen reakciókra számíthatnak a szlovákiai magyarok körében. A határok védelmét megerősítették, az esedékes leszereléseket bizonytalan határidőre elhalasztották. A csehszlovák hadvezetés magyarokkal szembeni teljesen bizalmatlanságát mutatja, hogy nagyrészt cseh és szlovák tartalékosokat hívtak be. A lengyel nemzetiségű katonák sorozását is kerülték. A magyarokat a cseh és morva területekre helyezték át, illetve hazaküldték.³¹ A szlovák–magyar határ védelmére kirendelt csapatok teljes felvonulása csak október 31-re fejeződött be. A hadvezetés stratégiai célja – egy esetleges támadás esetén – a pozsonyi hídfő megvédése volt. A rendőrség külön intézkedési tervet kapott október 28-ra, ekkor ünnepelték Csehszlovákia megalakulásának harmincnyolcadik évfordulóját.

²⁸ Blaire (2001) 300. p.

²⁹ Bílek–Pilát (1996) 501. p.

³⁰ A CSKP KB Politikai Bizottságának 1956. október 26-i, 146. ülésén elhangzottak. MOL XXXII-16 Csehszlovákia 11. d.

³¹ Marušiak (2003) 100. p.

A csehszlovákiai kommunista ellenzékre a lengyel és a magyar események inspiráló hatással voltak. Október 27-én a belügyi szervek elfogtak egy csoportot, akik Vencel téri tömegben elvegyülve rendszerellenes jelszavakat kiabálva próbálták tüntetést kirobbantani.³² Az első komolyabb incidens október 27-én történt: nyolcan elfoglaltak egy lőszerraktárt a csehországi Jičín közelében. A helyi hatóságok gyors fellépése következtében azonnal lefegyverezték őket. A kommunista vezetésben ez az esemény óriási félelmet váltott ki, az október 27-ről 28-ra virradó éjszaka kidolgozták a terveket a prágai középületek védelmének megerősítésére. A fontos csomópontokra tankokat vezényeltek.³³ A csehszlovák vezérkar október 29-i tanácskozásán felmerült, hogy az ellenforradalmi erők esetleg megpróbálnak átszivárogni a határon, hogy Szlovákiára is kiterjesszék a felkelést, de az is előfordulhat, hogy a magyar felkelőket Csehszlovákiába szorítják üldözőik. Ezt kivédendő döntöttek a tartalékosok behívása mellett, de az ország nyugati feléből nem vezényeltek át egységeket, mert ezzel „olyan benyomást keltettek volna, mintha Magyarország ellen mozgósítanának”.³⁴

Október 31-én éjszaka a csehországi Nymburk középiskolájában négy 16 és 18 év közötti diák a következő szöveget írta táblákra és plakátokra: „Diákok! [...] nem akarunk szocializmust, hanem demokráciát. Szimpatizálunk a magyar nép szabadságharcával. Az Amerikai Egyesült Államokkal mindörökké. Halál a Szovjetunióra. El a kommunistákkal, szabadságot akarunk!”³⁵ Később rendszer elleni izgatásért ítélték el őket. A politikai tisztek a hadsereg felkészítését is megkezdték. Egy akkor ejtőernyősként szolgáló felvidéki magyar emlékezete szerint október 24-én így tájékoztatták őket: „Magyarországon a magyarok felláztak a szlávok, a kommunizmus és a Szovjetunió ellen.”³⁶ Katonatársaival október 25-én a tóketerebesi katonai bázison a helyi politikai tiszttel felhívást íratott alá, amelyben ez állt: „Követeljük önkéntes bevetésünket a magyarok ellen. Ígérjük, hogy eskünkhöz hűen, kiirtjuk még a magyarok írmagját is a szlávok nevében!”³⁷ (Az aláírást megtagadó ejtőernyőst egy héttel később leszerelték.)

A fegyveres erők és a pártapparátus teljes készenlétben állt, hogy ha a magyarországi események hullámai átcsapnának Csehszlovákiába, azt azonnal el tudják fojtani. A pártszervek ösztönzésére a CSKP-hez és a kormányhoz mintegy hétezer tiltakozó távirat érkezett, elítélték a magyarországi ellenforradalmat, de szolidaritá-

³² 1956. október 5. Štátní Ústřední Archiv, Praha(Prágai Központi Levéltár – SÚA), AÚV KSČ, fond 02/2-Politické byro ÚV KSČ 120., archívna. jednotka 149.

³³ Jindřich (1994) 30. p.

³⁴ Feljegyzés a Nemzetvédelmi Minisztérium Kollégiumának rendkívüli üléséről 1956. október 29. Vojenský Historický Archiv Praha (Prágai Hadtörténelmi Levéltár) (VHA) fond MNO, 1956 SM/KM, 1/10-2.

³⁵ 1956. december 28. SÚA Praha, AÚV KSČ, fond 02/2-Politické byro ÚV KSČ 162, archívna. jednotka 126.

³⁶ Balassa (1996) 26. p.

³⁷ Uo.

sukat fejezték ki a magyar nép iránt. Október 29-én a CSKP levélben fordult a Magyar Dolgozók Pártja Központi Bizottságához, amelyben a csehszlovák nép együttérzéséről és megrendüléséről biztosították a magyar pártvezetést: „Mindez mélységesen érinti a mi népünket, mely a Magyar Népköztársaságban baráti testvérországot lát, amelyet a szocializmus és a béke közös eszméi kötnek össze.”³⁸ A csehszlovák vezetés reményét fejezte ki, hogy megszűnnek az összecsapások, és a szocializmus építése folytatódhat Magyarországon. A csehszlovák kormány támogatásáról biztosítja a magyar népet a gazdaság és az életszínvonal emelésében – folytatódik a levél. A magyar munkásosztálynak pedig a magyar vezetésen keresztül a következőket kívánták: „Utunkat a marxizmus–leninizmus nagy tanítása világítja meg. A proletár nemzetköziség forró érzéseivel áthatva kívánjuk a Magyar Dolgozók Pártjának, hogy sikeresen vezesse a magyar népet a jóléthez, az ország felvirágzásához, a szocializmus győzelméhez.”³⁹

A prágai magyar nagykövet november 2-án Široký miniszterelnökkel folytatott beszélgetést, aki ekkor már kétségbe vonta Nagy Imre párhűségét és a szocializmus továbbépítésére irányuló törekvését.⁴⁰

Ugyanazon a napon Novotný és Široký részt vett azon a bukaresti találkozón, ahol Hruscsov és Malenkov a magyarországi szovjet katonai intervencióról tájékoztatta a román és a csehszlovák vezetést. A prágai vezetők ekkor immár másodszor és ismét hiába ajánlották fel a szovjeteknek a közös katonai fellépés lehetőségét.⁴¹ Novotný még aznap ismertette a Politikai Bizottsággal a második magyarországi intervencióról folytatott megbeszélés tartalmát, és határoztak arról, hogy Zápotocký köztársasági elnök november 3-án rádión keresztül tájékoztatja a közvéleményt. A csehszlovák hadsereg hivatalosan nem vett részt a magyarországi katonai intervencióban, de egyes források szerint Komárom térségében néhány egységüket szovjet zászló alatt bevetették.⁴² A magyar események lehetőséget adtak rá, hogy a csehszlovák párt- és állami vezetés megerősítse hatalmi pozícióját országában. A magyar felkelés leverésében saját korábbi politikájuk helyességének igazolását látták, s azt, helyesen döntöttek a XX. kongresszus célkitűzéseinek megítélésében is. 1956. november 20-án a belügyminiszter 128-as titkos rendeletével megszüntette azokat a katonai rendszabályokat, amelyek október 24-től érvényben voltak Csehszlovákia területén.⁴³

A felvidéki magyarságot váratlanul érte a forradalom híre. Egy szemtanú így emlékezett: „...lelkileg összetörve, meggyötörve, egy Szabadító Mózeszt várva vettük hírért a magyar forradalomnak, mely a csüggedő magyarságot olyan meglepetésszerűen érte,

³⁸ Csehszlovákia Kommunista Pártjának Központi Bizottsága küldi a Magyar Dolgozók Pártja Központi Bizottságának, 1956. október 29. MOL Csehszlovákia XXXII-16 11 d.

³⁹ Uo.

⁴⁰ 1957. január 30. MOL KÜM TÜK Csehszlovákia XIX-J-1-j 4/j, 14. d. 33/1957.

⁴¹ Kaplan (1992) 56. p.

⁴² Balassa (1996) 26. p. A csehszlovák csapatok bevetését levéltári forrásokkal nem sikerült igazolni.

⁴³ Pernes (1996) 525. p.

mint derült égből a villámcsapás.⁴⁴ Az első sikerek után remélni kezdték, hogy a forradalmi eszmék Csehszlovákiában is elterjednek. Azt várták, hogy az új eszmék demokratizálják a politikai rendszert, ezért a magyarországi forradalmat saját ügyüknek is tekintették, és nagy szimpátiával nézték: „No, legalább a magyarok egyszer megmutatják a ruszúknak [...]. Nagy Imrét úgy emlegették, mint Petőfit, Kossuthot, az ő személyében reménykedtek... [...] Az emberek titkon lelkesedtek, az asszonyok titkon imádkoztak a forradalom sikeréért – olvashatjuk egy visszaemlékezésben –, teljes bizalommal volt minden magyar aziránt, hogy ha kimennek a bolsevista zsandárok, akkor az itteni csehszlovák politika visszazökken egy humánusabb, legalább a két világháború közötti republika demokráciájához.”⁴⁵

Csehszlovákiában a magyarok annyira meg voltak félemlítve, hogy a forradalom napjai alatt egyáltalán nem gondoltak tömeges megmozdulásokra, csupán rejtve és szimbolikusan tudták kinyilvánítani szimpátiájukat a forradalom iránt. Néhányan illegálisan próbáltak Magyarországra jutni, hogy segítséget nyújtsanak a felkelőknek. 1956. október 30-án a Losonchoz közeli Csákányházánál huszonheten próbáltak meg átmenni a határon, közülük hetet lelőttek, illetve elfogtak.⁴⁶ A dunaszerdahelyi magyarok sztrájkját a hatóságok megakadályozták.⁴⁷

A KB október 24-i ülésén úgy határoztak, hogy a diákság összeföveteleire – az „ideológiái elhajlások” továbbterjedését megakadályozandó – megbízottakat küldenek. A kassai bányamérnöki kar hallgatói a szigorú megfigyelések ellenére egyperces csönddel adóztak elesett magyarországi társaik emléke előtt. Losoncon a helyi magyar középiskola diákjai gyászszalagot viseltek. A vezetés október 24-én utasította a kerületi és járási pártszerveket, hogy a biztonsági szervekkel együttműködve akadályozzák meg minden ellenforradalmi megnyilvánulást. A Csemadokot felügyelet alá helyezték, és vezető tisztviselőiknek megszabták, hogyan kell viszonyulniuk a magyarországi eseményekhez. A Csemadok Központi Bizottsága 1956. október 26-án ült össze. A résztvevők előrelátását bizonyítja, hogy a tanácskozásról nem készítettek jegyzőkönyvet, nehogy később felhasználhassák ellenük. Az október 29-i ülésen a testület elítélte a magyarországi felkelést, és felszólította tagságát, hogy vegyen részt a szovjet–csehszlovák barátsági hónap eseményein.⁴⁸ A Csemadok nyilatkozatát a tagság nyílt árulásként értékelte, és 9–10 százalékuk, mintegy kétezer ember azonnal kilépett a szervezetből.⁴⁹ A Szlovák Nemzeti Front 1957. július 24-i ülésén Lőrincz Gyula, a Csemadok elnöke a következőket mondta: „1957 már nem 1938 [...] a csehszlovákiai magyar dolgozók abszolút többsége a kritikus októberi napokban megállta a helyét, bebizonyították, hogy szeretik hazájukat, a Csehszlovák Köztársasá-

⁴⁴ Kmeczkó (1994) 11.

⁴⁵ Uo. 11., 15. p.

⁴⁶ Szesztay (2003) 39. p.

⁴⁷ Hajdu (1993) 130. p.

⁴⁸ *Új Szó*, 1956. október 30.

⁴⁹ Pathó Károly: Miért csökkent 1956-ban a Csemadok taglétszáma? *Vasárnap* (Pozsony), 1999. május 5.

got, hogy jó hazafiak. Hiba volna azonban nem látni az érem másik oldalát, hogy akadtak eddig megbűjt osztályidegen elemek, akik a magyar forradalom alatt felbátorodtak, és igyekeztek zavart kelteni, ha eredménytelenül is, a csehszlovákiai magyar dolgozók között.⁵⁰ A szöveg igazolásként hangzott, és az következett belőle, hogy nincs ok a magyarok kollektív megbüntetésére, mint 1945-ben. A hír publikálása az országos lapokban azt jelezte, hogy a szlovákiai magyarságot mint közösséget nem lehet azonosítani a forradalommal.

A csehszlovák sajtó magyar vonatkozású hírei, kommentárjai egyébként híven tükrözték a kormány és a párt az ország bel- és külpolitikájának megszilárdítására irányuló törekvéseit. A csehszlovák kormány és a pártvezetés egyetértett a magyarországi szovjet katonai intervencióval, és ahhoz minden háttértámogatást megadott. A Nagy Imre-kormány idején annak egyes intézkedéseit – az aktuális érdekek szerint – kiemelték vagy elhallgatták. Október 24-én még nem jelent meg hír a magyar eseményekről – korábban ugyanis Novotny első titkár óvatosságra intette a sajtót, és azt az utasítást adta, hogy kerüljék a budapesti és varsói események értékelését⁵¹ –, a *Rudé Právo* viszont vezércikkben hívta fel az ország minden dolgozójának figyelmét az egység fontosságára, beszélt a csehszlovák–szovjet megbonthatatlan barátságról és hangsúlyozta: „A mi helyzetünkől, a mi kérdéseinkből és problémáinkból kell kiindulnunk, és nem a másokéból.” A magyarországi harcok kitörésének első napjaiban „fehér terrorcselekményeknek” minősítették az eseményeket, és szovjet lapokból átvett cikkekkal igazolták ezt a véleményt. A *Rudé Právo* október 25-i vezércikke továbbra is éberségre és egységre szólította fel az olvasót, s az újságban már egyértelműen ellenforradalomnak bélyegezte a Magyarországon történeteket. Október 25-től az egész sajtó terminológiája megváltozott: a magyar felkelőket embertelen és bestiális ellenségnek nevezték, akik eddig rejtőzködve gyűjtögették az erejüket, és most, élve a kínálkozó alkalommal, támadásba lendültek a magyar nép ellen.⁵² Az írások másfelől az első perctől kezdve szolidaritást vállaltak „a dolgozó magyar néppel”.

Az *Új Szó* – az akkori egyetlen magyar nyelvű csehszlovákiai napilap – először október 25-én adott hírt az október 23-i budapesti eseményekről. A pártpropagandára jellemző, hogy a cikk előbb közölte a párt állásfoglalását, mint magát a hírt. Az olvasóban azt a benyomást próbálták kelteni, hogy Csehszlovákiában minden a legnagyobb rendben van, és semmi ok sincs a magyarországihoz hasonló megmozdulásokra. A konkrét budapesti történéseket csak a külpolitikai rovatban ismertették *Komoly események Magyarországon* címmel, ezzel is csökkentve az esemény jelentőségét. Véleményük szerint sikeres volt az ellenforradalmi bandák felszámolása. Az olvasóban azt a látszatot próbálták kelteni, hogy már megszűnt minden ellenállás. Október 26-án *Határozottan és biztosan* címmel írtak a budapesti eseményekről, kiemelve a Szovjetunió felé megnyilvánuló hűség és barátság fontosságát.

⁵⁰ *Hét*, 1957. július 7.

⁵¹ Hajdu (1993) 125. p.

⁵² *Rudé Právo*, 1956. október 25.

Az *Új Ifjúság* – a szlovákiai Szocialista Ifjúsági Szövetség Központi Bizottságának hetilapja – október 27-i számának két lázadóbb hangú cikke átcúszott a cenzúrán. A lap utolsó oldalán, a sportrovatban, alaposan körülírva, a Magyarországgal való szolidaritásra szólították fel az embereket, valamint a magyarországi rádió és az osztrák televízió műsorait ajánlották. A másik cikk azt követelte a szlovákiai magyar íróktól, hogy írják meg a csehszlovákiai magyarság háború utáni meghurcolását. A cikkek miatt később többeket elbocsátottak a szerkesztőségéből.

Október 27-én az *Új Szó* a szlovák és a magyar dolgozók egységét és párhúzóit bizonygató cikkeket jelentett meg, s magáévá tette az írószövetség pártszervezete álláspontját, mely szerint a Lengyelországhoz és Magyarországhoz való viszonyban a proletár nemzetköziség alapelveit kell szem előtt tartani. Október 28-tól már a magyarországi események megítélésével kapcsolatban is megszűnt a téma óvatos kerülgetése: ami Magyarországon történik, nem egyszerű helyi lázadás, s határozottan fel kell lépni ellene.

1956. október 28-ától néhány napon át az *Új Szó* két variációját adták ki. Az egyiket továbbra is a csehszlovákiai magyaroknak szánták, a másikat a magyarországiaknak. Emellett – főleg Komárom és Nógrád megyében – rölapokat szórattak szét Magyarországon, amelyeket megtévesztő módon a magyarországi forradalmi szervezetek nevében adtak ki.⁵³ Az *Új Szó* különszámait – egészen november 30-ig lehetett olvasni őket Magyarországon – több ezer, időként tízezer példányban jelentek meg naponta. Az újság általában kétoldalas volt, november 7-én és 25-én négyoldalas ünnepi változata is megjelent. A magyar kiadások cikkeit előzetesen megvitatták a pártközpont illetékes ideológiai osztályával: szó sem volt bennük a felvidéki magyarság álláspontjáról, egyszerűen a csehszlovák pártvezetés szövegét és nézeteit tolmácsolták. Az *Új Szó*n kívül az *Új Ifjúság* szerkesztősége is kiadott néhány különszámot magyarországi terjesztésre. A Magyarországon megjelenő *Északmagyarország* néhány számát Kassán nyomtatták, mivel az itthoni nyomdák dolgozói sztrájkoltak; a lap átjutását és terjesztését Grósz Károly, a későbbi magyar miniszterelnök intézte.⁵⁴

A csehszlovák sajtó október 29-től kezdte elemezni a forradalom kirobbanásának okait. Ráműtötték a súlyos gazdasági hibákra, a vezetés széthúzására és bizonytalanságára. Józanságra intették a dolgozókat, és arra hívták fel a figyelmet, hogy „nem lehet hazardjátékot űzni a munkásosztály hatalmával”. Egységre és kitartásra szólították fel saját országuk dolgozóit, és dicsérően említették, hogy amikor október 24-én a prágai Vencel téren összegyűlt emberek között provokációs kísérlet történt, azt azonnal elfojtották, így nem történt rendbontás.⁵⁵ Az *Új Szó* október 29-én már a rendpárti győzelmet előlegezte meg a magyarok számára:

⁵³ 1957. január 16. MOL KÜM TÜK Csehszlovákia XIX-J-1-j 4/j, 14. d. 12/1957.

⁵⁴ Kmeczkó (1994) 13–14. p.

⁵⁵ 1957. január 30. MOL KÜM TÜK Csehszlovákia XIX-J-1-j 4/j, 14. d. 33/1957.

„A magyar nép a párt vezetésével győz az ellenforradalmi bandák felett.” 1956. október 30-án egyenesen Horthy Miklós ellen kezdtek el kampányolni, *Soha többé Horthy uralom* címmel. Ugyanezen az oldalon *Éberem, szemünk fényeként őrizzük a proletár internacionalizmust* kezdőmondattal jelent meg cikk. A csehszlovák pártvezetés szükségesnek tartotta, hogy a szlovákiai magyarok is tegyenek hűségnyilatkozatot. A Pozsonyi Magyar Pedagógiai Iskola tantestületének és tanulóinak a következő nyilatkozatot kellett tenniük: „Biztosítjuk Csehszlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottságát és a köztársaság kormányát, hogy szilárdan állunk a Központi Bizottság és a kormány mellett. Semmilyen körülmények között nem engedjük, hogy hazánkban, a Csehszlovák Köztársaságban az ellenforradalmi elemek megzavarják a nyugalmat. Továbbra is szilárd barátságban akarunk maradni a Szovjetunióval és a népi demokratikus államokkal.”⁵⁶ A magyarországi események értékelésében újabb fordulatot jelentett október 31-e, amikor a lapok hírt adtak Nagy Imre bejelentéséről, hogy a magyar kormány szűk kabinetjében részt vesznek az 1945-ös koalíciós pártok vezetői. A csehszlovák sajtó ezt úgy értékelte, hogy megnyílt az út a reakció hatalomátvételéhez.

A *Rudé Právo* november 1-jei számában *Tragikus napok Magyarországon* címmel szemtanúk, a Reuters és más tudósítók beszámolója alapján mondták el az eseményeket. A cikk vázolta a gazdasági helyzet nehézségeit Magyarországon, a polgári áldozatok nagy számát, tudósított Mindszenty József fellépéséről és a kommunisták elleni terrorcselekményekről. November 1-jétől az *Új Szó*ban is szemtanúk beszámolója alapján írtak Budapestről, az ország egyes vidékeiről, a csehszlovák–magyar határról, és gyakran közöltek nyugati lapokból átvett felvételeket meggyilkolt kommunistákról, ávosokról. A *Rudé Právo* november 2-i számában egyenesen arról írt, hogy Nagy Imre pozíciója veszélyben van, az ellenforradalmárok olyasvalakivel kívánják felváltani, aki a földbirtokosokat és gyárosokat is méltón képviselheti. Elítélték Nagy Imre engedékenységet az ellenforradalommal szemben. November 2-án az *Új Szó* első oldalán, a *Magyarország népeinek döntenie kell* című cikkben bemutatták, milyen kegyetlen sors várt a magyarországi munkásokra és parasztokra Horthy fehérterrorja idején. A cikkhez két képet is mellékeltek. Az egyik egy modern budapesti városrészt ábrázolt, amelyet a háború után építettek a munkásoknak. A másik kép az 1940-es éveket idézte: egy család volt látható rajta, akiket lakbértartozás miatt kilakoltattak. A kép üzenetét a szlovákiai magyarok egyfajta burkolt fenyegetésnek is vehették, a látvány nagyon is emlékeztetett egy kitelepített szlovákiai családra, s ezt a szerzők megfélemlítésül is használhatták, hogy az ottani magyarok tudják, ha a forradalmat támogatnák, milyen sors várhat rájuk.

November 3-án Antonín Zápotocký köztársasági elnök rádióbeszédet intézett Csehszlovákia állampolgáraihoz, amelyet a *Rudé Právo* november 4-i száma is ismertetett. Az elnök kifejtette, hogy a magyarországi beavatkozás elkerülhetetlen. „A magyar reakció, karöltve a nyugati imperialistákkal, megkezdte régen

⁵⁶ *Új Szó*, 1956. október 30.

előkészített tervének valóra váltását, amely nemcsak a magyarországi néphatalom ellen irányul, hanem következményeiben minden szocialista ország ellen, a világbéke ellen is.” Zápotocký elismerte, hogy Magyarországon korábban számos hiba történt, érthetőnek tartotta, hogy a magyar nép abbéli igyekezetében, hogy tökéletesítse a szocialista államot és kijavítsa a korábbi hibákat, megpróbált tenni valamit. A hibák orvoslására azonban szerinte Magyarországon felelőtlen vita indult, ami megrendítette a szocializmus építését, és frakcióharcokban folytatódva felforgatta a Magyar Dolgozók Pártjának egységét, megbénította tevékenységét. Beszédében Nagy Imrét hibáztatta, amiért Magyarország kilépett a szocialista államok szövetségéből.

Zápotocký Csehszlovákia helyzetét is szóba hozta, ahol a kapitalista sajtó támadásai ellenére nyugalom van, a politikai és gazdasági helyzet szilárd. Csehszlovákiában a reakció a gazdaság stabilitását próbálta támadni – mondta –, hogy ezáltal Magyarország sorsára juttassa az országot. A nyugati államok ezen célkitűzésük megvalósítására több kémbandát is küldtek Csehszlovákiába, de ezeket sikerült elfogni. Bejelentette, hogy szélesebb alapokra helyezik a szocialista demokráciát, amely így biztosítja az anyagi és kulturális szükségletek szüntelen növekedését, valamint a munkások, a földművesek és a dolgozó értelmiség egyre nagyobb részvételét az államigazgatásban. „[...] nem vagyunk bolondok, hogy az ellenséges elemeknek demokratikus jogot adjunk arra, hogy köztársaságunkban veszélyeztessék a nyugalmat és megzavarják hazánkban a szocializmus építését – jegyezte meg fenyegetően. – Ma is érvényesek számunkra Gottwald elvtárs szavai: a köztársaságot nem engedjük felforgatni!” Csehszlovákia Szovjetunióval szembeni magatartásáról a következőket mondja: „Népünk éppen ezekben a napokban fejezi ki Csehszlovákia Kommunista Pártja iránti szilárd bizalmát, amely országos konferenciáján helyes következtetést vont le a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusából. A párt a dolgozók millióinak igyekezetét az ország további felvirágoztatására fordítja.” A beszéd a következő jelszavakkal zárult: „Tovább haladunk a békéért és a nemzetek közötti barátságért vívott harc útján! A Szovjetunióval örök időkre!” Az idézett Zápotocký-beszéd is bizonyítja, hogy az események végső értékelésével kapcsolatosan megvolt a minta, amit követni kellett.

Az *Új Szó* november 3-i száma szerint Magyarországot a klerikális, reakciós és a Horthy-hívek támadása fenyegeti. „A magyar néptömegekre most kétségtelenül történelmi feladat hárul, megakadályozni a reakció győzelmét.” Ugyanezen az oldalon egy másik cikk főcíme már ez: *A helyzet megköveteli, hogy a nép határozottan szembeálljon a Horthy-fasiszta elemekkel.* Csehszlovákiában Horthy neve annyira negatív és pejoratív értelmet kapott, hogy az ottani szlovákok ezek hallatán bármire képesek voltak. A cikk szerint a börtönökből kiszabadultak a horthysta tisztek és más fasiszta szervezetek képviselői is, és a budai hegyekben megalakult a Horthy-tisztek vezérkara, amely a budapesti vérontást szervezte. „Mindez azt mutatja – magyarázza meg a kommentár az olvasónak –, hogy a magyar dolgozó népet aljas, jól felkészült és szervezett ellenség csapdába kerítette és a magyar nép a belső

forradalmi [sic!] erőkhön kívül hamarosan szembetalálta magát a külföldi reakció intervenció [sic!] erőivel is. Csehszlovákia népe a magyar dolgozókat e harcukban meleg testvéri szolidaritásáról biztosítja.”⁵⁷

November 4-én délután és november 5-én délelőtt valamennyi csehszlovák központi napilap rendkívüli kiadásban jelent meg. Az „ellenforradalom” bukását általános megkönnyebbüléssel fogadták, és egyúttal ünnepelték a szovjet csapatok győzelmét. Kifejtették, hogy a Nagy Imre-kormány szétesett, és a vezetője áruló. A Kádár-kormányt megalakulása első pillanatától elismerték és támogatásukról biztosították. 1956. november 6-tól a *Rudé Právo*, később a többi lap is arról számolt be, hogy csehszlovák ipari és mezőgazdasági dolgozók anyagi segítséget ajánlottak fel a magyar dolgozóknak. A vidékiek nagy mennyiségű élelmiszer-adományt juttattak el Magyarországra. A sajtóban folyamatosan közölték a felajánlásokat, a rakodásról és szállításról fényképfelvételeket készítettek.⁵⁸ A *Rudé Právo* november 7-i számában már azt írták, nem bíztak az „áruló Nagy Imre semlegességében”, és nem hisznek a „horthysta elnyomók és a magyar fasiszták semlegességében”.⁵⁹ A téma feszegetésével arra igyekeztek rámutatni, hogy a magyar revizionizmus visszakövetelheti Szlovákia magyarlakta részeit. A lap november 3-a és 7-e közötti számai már inkább a szuezi válsággal, illetve a magyarországi helyzettel foglalkoztak, így ez a téma szép lassan eltűnt a sajtóból.

Az együttérzés megnyilvánulásai a forradalom alatt

Egyetértésüket és szimpátiájukat a magyar események iránt sokan tettekkel is kifejezték – csehek és szlovákok egyaránt. 1956. november 7-én Ostravában az egyik forgalmas utcán plakátot függesztettek ki, a következő szöveggel: „Katyń–Varsó–Magyarország, a szovjet gyilkosok művei.”⁶⁰ Prágában és más városokban is találtak államellenes és szovjetellenes röplapokat. Plzeňben november 12-én a Szabad Európa Rádió fejlécével Gomulka egyik beszédét dobálták ismeretlen tettesek a levelesládákba. Egy másik röplap szabad választásokat és a Slánský-per újratárgyalását követelte. Nyitrán öt diákot fogott el a helyi rendőrség, mert kommunista- és szovjetellenes újságokat és röplapokat osztogattak. 1956 végén Pardubicében egy héttagú egyetemista csoportot ítélték el, mert a magyar forradalom időszakában tüntetéseket akartak szervezni a rendszer ellen. A csehszlovák rendőrségi jelentések a magyar forradalom leverése után arról számoltak be, Csehszlovákiában kezd konszolidálódni a helyzet, nagyobb megmozdulásoktól nem kell tartani. Egy november 10-i brnói jelentés azt írta, hogy a cenzúrázott levelekben egyáltalán nem ítélték el a magyarországi

⁵⁷ *Új Szó*, 1956. november 3.

⁵⁸ 1957. február 20. MOL KÜM TÜK Csehszlovákia. XIX-J-1-k 23 d.13/a/1957.

⁵⁹ *Rudé Právo*, 1956. november. 7.

⁶⁰ Pernes (1996) 522. p.

forradalmat⁶¹ – ebből arra következtettek, hogy itt sokan rokonszenveznek a magyar eseményekkel. Pozsonyban falragaszokon tüntetésre és a magyar szabadságharc támogatására hívták fel a polgárokat, szokás lett így köszönni: „Čépé” („fordulatot várunk”).⁶² A város egyik pályaudvarán a következő felirat volt olvasható: „Szabadságot és függetlenséget akarunk, halál a kommunizmusra!” A vezetés leginkább attól tartott, hogy az októberi szocialista forradalom évfordulójára szervezett ünnepségek alkalmából megmozdulásokra kerülhet sor, ezért országszerte megelőző intézkedéseket tettek. A novemberi felvonulás előtt a nagyobb városokban – a korábbi rendőrségi listák alapján – összegyűjtötték a „gyanús” személyeket, akikről feltételezték, hogy zavargásokat kelthetnek. Prágában hat egyetemistát letartóztattak, akik bevallották, a Vencel téren a rendőröktől akartak fegyvert szerezni, hogy megindítsák a felkelést. Plzeň városában a rendőrség négy orvostanhallgatót fogott el, akik fegyvereket és gyógyszereket halmoztak fel, és a Szabad Európa Rádió híreit terjesztették.

November 4-én Tiszaágcsernyő közelében a szovjet határ felé vezető vasút felső vezetékét – magyarországi felkelők vagy velük szimpatizáló helyiek által elhelyezett – akna rongálta meg; a Csapról Csehszlovákián át érkező szovjet csapatoknak gyalog kellett bevonulniuk Magyarországra.⁶³ Prágában november 7-én mintegy huszonezzer ember gyűlt össze az ünnepi nagygyűlésre, és óriási üdvrivalgással fogadta a magyarországi „ellenforradalom” leveréséről szóló híreket. Október végén–november elején a magyarországi események, illetve a szuezi válság miatt az országban elterjedt a hír: küszöbön áll a harmadik világháború, mozgósítás várható, ismét bevezetik a jegyrendszert, a csehszlovák koronát pedig rubellel váltják fel. A lakosság óriási felvásárlásába kezdett: fogytak a tartós fogyasztási cikkek, főként az élelmiszer, a cukor, a liszt, a zsír és a szappan. Hús-, ötven-, százkilós csomagokban vásárolták őket. Az üzletek előtt hosszú sorok kígyóztak. Az egyik csehországi faluban a rendőrségnek kellett közbelépnie és szétválasztani az asszonyokat, amikor pánik tört ki, hogy nem jut mindenkinek élelmiszer. Prágában az arany és ezüst vásárlása is megugrott. A hatóságok igyekeztek megcáfolni a „reakció propagandáját”, miszerint hamarosan áruhiány lesz. Zápotocký elnök rádióbeszédében kijelentette, ezt a rémhírt az ellenség terjeszti, azzal a céllal, hogy zavart keltsen. Beszédében megemlítette: ha a lakosság az összes forgalomban lévő pénzt azonnal elköltené, akkor sem fogynának ki az élelmiszerüzletek. A hatóságok elrendelték, hogy az árut katonai teherautókon szállítsák az üzletekbe, így nem alakult ki tartósan áruhiány. A felvásárlási láz csak november 10-e után hagyott alább.

A csehszlovák párt- és állami szervek is vontak le bizonyos tanulságokat a magyarországi eseményekből. A korábban december 3-ra tervezett árleszállítást néhány nappal korábbra hozták. A kötelező beszolgáltatások rendszerét ugyan nem szüntették meg, de a beadás feltételeit megkönnyítették.

⁶¹ Uo. 524. p.

⁶² Uo. 520. p.

⁶³ Balogh László: 1956 Kárpátalján. *Napi Magyarország*, 1998. október 27.

Csehszlovák segítség Magyarországnak

Hogyan reagált a csehszlovák hatalom a forradalom leverésére? Már november 4-én kiadtak egy jelentést a magyarországi szovjet győzelemről. A CSKP KB táviratilag utasította a pozsonyi vezetést és a kerületi pártszerveket, hogy másnap munkakezdéskor mindenütt tartsanak röpgyűlést. A röpgyűléseken – a pártfunkcionáriusok instrukciói alapján – a dolgozók különböző felajánlásokat tettek a magyarok megsegítésére. A korábbi politikai segítséget a gazdasági segítségnyújtás követte. CSKP KB Politikai Bizottsága 1956. november 5-én úgy döntött, Szolidaritási Alapot hoz létre a Magyar Népköztársaság dolgozói számára; a befolyt összeget a Csehszlovák Vöröskezeszten keresztül osztották szét. A Csehszlovák Ifjúsági Szövetség, a Nőmozgalom és a Nemzeti Bizottságok segédkeztek a gyűjtés megszervezésében. Az előírányzott háromszázmillió helyett azonban csak mintegy hatvanmillió korona gyűlt össze Magyarország megsegítésére, ehhez jött mintegy kilencvenmillió korona kormánysegély (kiskereskedelmi áron számolva), amely nagyjából elektromos energiát és áruszállításokat foglalt magában.⁶⁴ November 5-e után a csehszlovák állampolgárok személyre szóló segélyküldeményeket is feladhattak. November 8-án a CSKP KB megállapíthatta, hogy a lakosság, a felkérésnek eleget téve, határozatok és levelek ezreiben biztosította támogatásáról a pártot. A Politikai Bizottság 1956. november 12-i, 154. ülésén Kádár Jánosnak szóló levelet fogadott el, amelyben arról értesítették, milyen segítséget szándékozik nyújtani Csehszlovákia Magyarországnak (5000 tonna liszt, 5000 tonna burgonya, 100 tonna hús, 5000 tonna cement, 10 ezer tonna mész, 325 ezer négyzetméternyi tetőfedő anyag, 100 ezer négyzetméternyi ablaküveg, 2000 köbméter gömbfa, 3000 köbméter deszkaárú és 3600 tonna tűzifa; gyógyszer 17,5 millió, textiláru, cipő, porcelánedény, élelmiszer és más fogyasztási cikkek 32,4 millió korona értékben).⁶⁵ Az első kormányküldöttséget 1956. november 16-án a csehszlovák miniszterelnök vezette Budapestre⁶⁶ Kilencvenmillió koronáról szóló árusegély-szerződést vitt magával, és mindennemű segítséget megígért a Kádár János vezette kormánynak. A későbbiek folyamán a Csehszlovák Vöröskezeszt is támogatta a Nyugatról hazatérő magyar disszidenseket, akik Csehszlovákia területén 1957 januárjától díjmentesen utazhattak át. A Magyar Külügyminisztérium és a Csehszlovák Vöröskezeszt levélváltásában szorgalmazták, hogy az adományokat a két kormány közötti megegyezés szerint osszák el – így akarták kiküszöbölni a Vöröskezeszt Nemzetközi Bizottsága budapesti missziójának beleszólását a segélyek elosztásába.⁶⁷ Attól tartottak, hogy a korábban a magyar kommunistáknak juttatott fegyverszállítmányok eredetére fény derül.

⁶⁴ 1957. február 20. MOL KÜM TÜK Csehszlovákia XIX-J-1-k 23. d 13/a/1957.

⁶⁵ 1956. november 12. MOL XXXII-16 Csehszlovákia 11. d.

⁶⁶ *Népszabadság*, 1956. november 17.

⁶⁷ 1957. január 24. MOL KÜM TÜK Csehszlovákia XIX-J-1-k 23. d 13/a 000156/1957.

A szlovákiai pártközpont több mint félszáz magyarul beszélő szlovákiaiból propagandaosztágot hozott létre, amely a határ menti magyar járásokban szinte naponta szervezett gyűléseket és összejöveteleket: ezeken a helyi lakosoknak a párt intézkedéseivel való egyetértésüket kellett hangoztatni. A szlovákiai helyi szervek bizonyos fokú önállóságot kaptak a határ menti magyar megyék pártvezetőinek támogatásában és befolyásolásában.⁶⁸ A segítségnyújtás keretében a fegyver-, ruha- és élelmiszer-szállítmányokkal a határ közeli településeken kívül Miskolcra és Budapestre is eljuttattak. A gépkocsivezetők és kísérőik a járási és kerületi pártbizottságok nemzeti bizottságainak magyarul is beszélő tisztségviselőiből kerültek ki, de akadtak köztük magyarul beszélő önkéntesek is. A segélyek eljuttatásán kívül feladatok volt információk szerzése, illetve a magyarországi elvtársak „megszervezése”.

A forradalom alatt a Szovjetunió után Csehszlovákiába menekült a legtöbb magyarországi kommunista és ávéház is, akiket szívesen fogadtak, azonnal szállást és ellátást kaptak.⁶⁹ De megfigyelésükről is gondoskodtak. A pozsonyi magyar konzulátus egyik munkatársa arról értesülésként, hogy a csehszlovák vezetés nem minden magyar elvtárral volt megelégedve, aki 1956 októberében Magyarországról érkezett Szlovákiába. A magyar elvtársak közül sokan egyáltalán nem akartak visszamenni az események alatt. „Csak kevesen tettek úgy, hogy átjöttek, megbeszéltek a problémákat, és visszamentek harcolni.”⁷⁰ Szlovákiában – különböző szolidaritási akciók miatt – felelősségre vonták a komáromi és a pozsonyi magyar iskolák diákjait, valamint az iskolák igazgatóit is. Az egyik osztályban 1957. március 15-én elszavalták a *Nemzeti dalt*, erre a belügyi szervek még aznap megszállták az iskolát, és napokon keresztül folytak a kihallgatások. Az iskolaigazgatót nacionalistának bélyegezték, és elbocsátották. Az állami és pártszervek évekig a megbízhatóság vagy a megbízhatatlanság bizonyítékának tekintették, ki milyen álláspontot foglalt el ezekben a napokban.

1956. november elejéig 220 magyar nemzetiségű fogoly került Pozsony egyik börtönébe,⁷¹ ebbe valószínűleg olyan magyar állampolgárokat is beleszámolhattak, akik Rajka közelében akartak átjutni Ausztriába, és Csehszlovákia területére tévedtek. A többi fogoly olyan szlovákiai magyar lehetett, aki 1956 októberében a forradalom mellett agitált, vagy megpróbált átjutni a határon, hogy a szabadságharcot támogassa. A pozsonyi magyar konzulátus egyik munkatársának – aki 1957. július 29-én bemutatkozó látogatást tett Rudolf Strechajnál, a Megbízottak Testülete elnökénél – a házigazda megemlítette, hogy Szlovákiában az ellenforradalomnak nem volt különösebb bomlasztó hatása, s külön kiemelte, ez vonatkozik a csehszlovákiai magyarokra is. Tudomása szerint Szlovákiában 43

⁶⁸ Pozsonyi magyar konzulátus jelentése, 1957. július 3. MOL KÜM TÜK Csehszlovákia XIX-J-32-a, 9. d. 47/1/1957.

⁶⁹ Duba (1982) 344. p.

⁷⁰ A pozsonyi magyar konzulátus jelentése, 1957. július 2. MOL KÜM TÜK Csehszlovákia XIX-J-32-a, 9. d. 47/3/1957.

⁷¹ Szesztay (2003) 39. p.

magyar nemzetiségű személyt vettek őrizetbe az ellenforradalom alatt, nagy részük korábban földbirtokos vagy horthysta katonatiszt volt.⁷²

Csehszlovákiában 1956. október 23-án összesen 5757 magyar állampolgár tartózkodott. 1956. november 28-a után 5010 fő visszatért Magyarországra, 392 fő Csehszlovákiában maradt, és 353 fő más államba távozott. 1956. október 23. és november 28. között 1367 fő lépte át illegálisan a csehszlovák–magyar határt.⁷³ 1956 decemberéig Csehszlovákiában 665,⁷⁴ egy másik forrás szerint 674 személy⁷⁵ ellen indult bűnvádi eljárás. Az adatok nem véglegesek, a pontos szám meghatározásához további kutatásokra van szükség.

Összegzés

1956-ban a hatalom Csehszlovákiában egy esetleges felkelés csíráit is sikeresen elfojtotta. Megállapíthatjuk, hogy a magyarországi események idején Csehszlovákia szlovákiai és csehországi részein is nagyrészt nyugalom honolt. Jelentős megmozdulásokra nem került sor. Az egyik cseh újságíró a következőképpen foglalta össze a lakosság magatartását: „A kommunista Lengyelországban az emberek gyűjtést rendeztek, hogy a magyar felkelőknek gyógyszer és vérplazmát jutassanak, addig a csehek lottóztak és a pozsonyiak hokimérvőzésre mentek.”⁷⁶

Csehszlovákia átvészelte a kritikus 1956-os esztendő, és megerősödött. Azért maradhatott el a magyarországihoz hasonló megmozdulás, mert a gazdasági helyzet és az életszínvonal összehasonlíthatatlanul jobb volt. A stabilitás eredményeként a lengyelországi és magyarországi események nem váltottak ki komoly összetűzéseket Csehszlovákiában. A másik fontos ok a vezetés gyors és határozott, egységes fellépése volt, egy gyengébb központi vezetés nehezebben tudta volna kezelni a helyzetet. A sietség indokolt volt, okkal tarthatnak attól, hogy ha Magyarország kikerül a szocialista blokk országai közül, a magyar kisebbség állandó nyugtalanság forrása lesz Csehszlovákiában, ezért elsődleges érdekük volt, hogy a forradalmat mielőbb leverjék, és a rendet helyreállítsák. Ezt bizonyítja a *Rudé Právo* főszerkesztője, V. Koucký a CSKP 1957 márciusában Karlovy Varyban lezajlott kerületi konferenciáján – Koucký a CSKP KB küldöttsége vezetőjeként volt jelen – elhangzott beszéde: „[...] ha a szovjet hadsereg ilyen vagy olyan okból nem tudott volna segítséget nyújtani, akkor mi hasonló módon segítettünk volna a magyar munkásosztálynak.”⁷⁷ A CSKP KB Politi-

⁷² A pozsonyi magyar konzulátus jelentése, 1957. július 29. MOL KÜM TÜK Csehszlovákia XIX-j-32-a, 9 d. 47/5 /1957.

⁷³ Marušiak (2003) 102. p.

⁷⁴ Hajdu (1993) 130. p.

⁷⁵ Germuska (1997) 161. p.

⁷⁶ Pernes (1996) 524. p.

⁷⁷ V. Koucký felszólalása a CSKP 1957. március 16–17-én megrendezett kerületi konferenciáján. SÚA, AÚV KSC fond 19/1, a. j. 3398.

kai Bizottsága rendkívül gyorsan reagált a Magyarországon történetekre, már másnap összeültek és döntéseket hoztak. Az 1953-ban megkezdett óvatos irányváltás és a gazdasági lépések 1956-ra meghozták a gyümölcsüket, a forradalom ezért nem terjedhetett el Csehszlovákiában. A hatalom taktikája, ami a „húzd meg, ereszd meg” elvét követte, bevált. Csehszlovákia társadalma az ötvenes években nem volt felkészülve politikai fordulatra, ez csak a hatvanas évek második felére következett be. A magyarországi eseményeket követően Csehszlovákiában a legtöbb probléma az írószövetséggel, majd az Ifjúsági Szövetséggel, illetve az értelmiséggel volt. Az államvezetés a megelőző intézkedésekkel el tudta érni, hogy az ifjúság tartózkodjon minden „reakciós” megmozdulástól. A vitákon ugyan felvetették a Kádár-kormány legalitásának kérdését, illetve a szovjet beavatkozás jogosságát, de aki a vitákon ellenvéleményét hangoztatta, számíthatott a retorzióra.

A szlovákiai magyarság 1956 őszén választhatott a kisebbségi megmaradás és a történelmi túlélés, valamint a felkelés között. A józan gondolkodás kizárta a nyílt kiállást a magyar forradalom mellett. A szlovákiai magyarság körében még elevenen éltek az 1945 utáni meghurcolások emlékei, és erős lehetett az irredentizmus vádjától való félelem is, így értelmetlennek tartottak bármilyen megmozdulást. A csehszlovákiai magyar nemzeti kisebbséget minden csehszlovákiai és magyarországi sorsfordulón a vádlottak padjára ültették, így történt ez 1918-ban, 1938-ban, 1945-ben, 1948-ban is. 1956-ban volt választási lehetőségük. A felvidéki magyarság megmozdulásai egy-két elszigetelt esetet kivéve nem voltak jelentősek, a passzív ellenállást választották, ettől függetlenül láthattuk, hogy a magyar szabadság eszméje kedvezőbb történelmi helyzetben a csehszlovákiai magyarok számára mozgósító erővé válhatott volna. A 1956-os események után Csehszlovákiában is megbüntették azokat, akik kiálltak a forradalom mellett, de az egész kisebbséget kollektívan büntetni már nem lehetett. Ebben az időszakban ez már nem állt érdekében Csehszlovákiának, de nem lett volna összhangban a Szovjetunió nagyhatalmi érdekeivel sem.

MAGYARORSZÁG ÉS A NYUGAT

Ausztria*

GECSÉNYI LAJOS

Miközben a magyar pártvezetés 1955 tavaszának kezdetén a Nagy Imre miniszterelnök körül kialakult belpolitikai válság megoldásával kínlódott, a nemzetközi kapcsolatokban váratlan fordulat következett be. Az osztrák államszerződés évekkel korábban zátonyra futott ügye a Kreml zöld jelzésére 1955 februárjában hirtelen elmozdult a holtpontról, és azzal kecsegtetett, hogy rövid idő alatt eljut a megoldásig. A nyugati demokráciákhoz tartozó osztrák állam teljes körű függetlenségének visszaállítása, azaz a megszálló hatalmak teljes kivonulása, összekötve az örökös semlegesség klauzulájával, új lehetőségek sorát nyitotta meg a Duna-medencében.

A Sztálin halála után megindult enyhülés hátszelét felhasználva Budapest és Bécs között már 1954 folyamán megtörténtek az első formális lépések néhány akut probléma rendezésére.¹ Ezek közé tartozott júliusban a diplomáciai kapcsolatok normalizálása: a külképviseletek élén álló követi rangú ügyvivőket tényleges követi hatáskörrel rendelkező diplomaták váltották fel. A szeptemberben aláírt éves árucseré-forgalmi egyezmény bővítette a kereskedelmi forgalom kereteit. Mindennél meghatározóbb jelentőségű volt, hogy a közös határon valamelyest enyhült a feszültség, csökkent a határincidensek száma. Az államosított, illetve (a potsdami megállapodás alapján szovjet közvetítéssel) magyar kézre került osztrák vagyona

* A tanulmány az OKTK 0025/2002. sz. pályázati támogatásával végzett kutatások eredményeként készült. Köszönöm Baráth Magdolnának, hogy a témával kapcsolatos szovjet forrásokat önzetlenül a rendelkezésemre bocsátotta, kollégáimnak: Némethné Vágyi Karolának, Siklósné Kosztricz Annának, Haász Rékának, T. Varga Györgynek pedig, hogy egyes forrásokra felhívták a figyelmemet.

¹ A hidegháború „kemény” szakaszának befejeződéséről, a nemzetközi kapcsolatokban történt elmozdulásról lásd Békés (2004) 135–137. p. A magyar–osztrák kapcsolatok 1945–56 közötti történetét vázlatosan lásd Gecsényi–Vida (2000) 1195–1206. p. Az osztrák államszerződést követő másfél esztendő, mindenekelőtt a forradalom napjainak történéseire Rauchensteiner (1981) munkája mellett két gyűjteményes kötetet kell kiemelni: Heine-mann–Wiggerhaus (1999); Schmidl–Engelke (2003).

vonatkozó pénzügyi és vagyoni tárgyalások viszont, amelyeket az osztrák fél a kapcsolatrendezés másik alapkérdésének tekintett, egyelőre nem folytatódtak. 1954 decemberétől fokozatosan megszaporodtak a magyar politikusok jószomszédi viszony helyreállítását szorgalmazó, igaz, nemegyszer csupán verbális fordulatokból álló nyilatkozatai.

Ez a folyamat most újabb lökést kapott. 1955 áprilisában a moszkvai szovjet–osztrák tárgyalások „fényében” hétről hétre elhangzott egy-egy utalás a rendezés szükségességére, mígnem április 23-án a Magyar Dolgozók Pártja Politikai Bizottsága Rákosi Mátyás tájékoztatóját követően határozatot hozott az államszerződés várható aláírása utáni politikai, gazdasági és katonai teendők kidolgozásáról.²

Jelenleg nem ismerünk olyan szovjet forrásokat, amelyek alapján rekonstruálható volna, hogyan ítélte meg a szovjet vezetés Magyarország szerepét az államszerződés aláírása után.³ Az új helyzetben (a szomszédságban nem voltak többé jelen a szovjet megszálló erők) minden téren tapasztalható volt némi kapkodás, bizonytalanság. Erősen valószínűsíthető viszont, hogy Moszkva a változásokra készülve Magyarországot mint lehetséges „hidat” vette számításba Ausztria és azon túl, az NSZK felé,⁴ természetesen azzal a megszorítással, hogy ez mit sem változtathat az ország státusán, a Jaltában meghatározott hatalmi övezeteken belüli elhelyezkedésén. Ezt volt hivatva garantálni a frissiben létrehozott Varsói Szerződés. Azt persze, hogy a gyakorlatban, a mindennapi életben miként alakulnak majd a dolgok, nemigen lehetett meghatározni.

Az első konkrét teendőkről szóló előterjesztés június 23-án került a Politikai Bizottság elé, Boldoczki János külügyminiszter aláírásával. A 22 pontos összeállítás széles, szórt körben lényeges és kevésbé lényeges diplomáciai, jogi, gazdasági, kulturális és tudományos kérdések sorát foglalta össze. A két háború között megkötött egyezmények felülvizsgálata, a grazi magyar konzulátus megnyitása, az áruforgalom bővítése, régi határátkelőhelyek megnyitása, a bécsi Kulturális Intézet életre keltése és a magyar filmek forgalmazása éppúgy szerepelt benne, mint egy történész kiküldése az Osztrák Állami Levéltárba a badeni levéltári egyezmény alapján, a Bartók- és Mozart-évfordulók közös megünneplése, illetve egy osztrák tudós megválasztása a Magyar Tudományos Akadémia külső tagjává. Igaz, két „kakukktojás” is helyet kapott a szövegben, mégpedig az Ausztriában élő emigránsok közötti „munka” erősítése és a magyar egyesületek új alapokra helyezése. Az összeállító külügyesek láthatóan mindent „egybesöpörtek”, amit a múltból előtaláltak. A Politikai Bizott-

² Az MDP PB ülésének jegyzőkönyve. Magyar Országos Levéltár (MOL) M-KS 276. f. 53. cs. 227. ő. e.

³ A budapesti szovjet nagykövetség Baráth Magdolna által publikált feljegyzései, jelentései belpolitikai kérdésekkel foglalkoztak. Külpolitika, pontosabban a pártközi viszony legfeljebb Jugoszláviával összefüggésben került szóba. Baráth (2002).

⁴ Miután a szovjet adminisztráció által „termelt” hatalmas mennyiségű iratanyag teljes mélységében jórészt még ma is hozzáférhetetlen, a történetírás nem foglalkozott az ausztriai kivonulást követő idők forráskönyvével.

ság számára azonban, úgy tűnik, célszerűbbnek tűnt, ha az éppen aktuális nemzetközi kérdéseket együttesen intézik el. Az előterjesztést levették a napirendről, azzal az indoklással, hogy a témákat először az illetékes minisztériumokkal kell egyeztetni.⁵ Azt, hogy ez megtörtént-e, nem tudjuk.

Mindenesetre egy héttel később újabb dokumentumot terjesztettek elő a nemzetközi helyzetről és különösen a Jugoszláviához, Ausztriához és Nyugat-Németországhoz fűződő viszonyról. Az előterjesztés a szokásos frázisok hangoztatása mellett (a támadó, agresszív imperialista politika visszaverése, a nemzetközi feszültség enyhítésének előmozdítása, a béke és a szocialista országok egységének megszilárdítása) áttekintette a nemzetközi kapcsolatokban bekövetkezett változásokat, majd külön-külön foglalkozott az egyes országokkal. Ausztriát illetően „a semleges erők” további erősödéséhez nyújtandó segítséget jelölte meg elsődleges célként. Azaz, miként ezt fentebb már jeleztük, a bilaterális kapcsolatok rendezésével kell hozzájárulni ahhoz, hogy az osztrák politika – nyugati elkötelezettsége ellenére – megerősítse keleti nyitottságát, és a szovjet blokk országainak európai „kilépője” legyen. „Tapasztalhatjuk, hogy osztrák részről törekszenek a kereskedelmi és kulturális kapcsolatok fejlesztésére hazánkkal, ugyanakkor azonban olyan törekvéseket is látunk, hogy a még rendezetlen kérdésekre való hivatkozással lazítják az országaink közötti kapcsolatokat. Ilyen körülmények között igen nagy jelentősége van annak, hogy gyorsan, mielőbb tegyünk egy sor politikai, különösen pedig gazdasági és kulturális kezdeményező lépést. [...] osztrák viszonylatban sem kell mindig – legalábbis egyelőre – feltétlenül figyelembe venni a viszonyosság elvét, mert a viszonyosság szigorú alkalmazásával éppen azoknak az erőknek járnánk a kezére, amelyek lazítani akarják kapcsolatunkat.”⁶ A mellékletben beterjesztett intézkedési terv azután megismételte a korábbi elképzeléseket – kiegészítve a pénzügyi tárgyalások szükségességének hangsúlyozásával⁷ – de elhagyta az emigrációra vonatkozó pontokat.⁸ A PB az előterjesztést – a Kulturális Intézet megnyitása kivételével – elfogadta.

A magyar vezetők a politikai kapcsolatépítés legfelső szintjén is próbálkoztak: június utolsó napjaiban magyarországi látogatásra hívták meg az osztrák parlament küldöttségét.

A „csúcsot” végül is az jelentette, hogy 1955. július 6-án – 12 nappal a nagyhatalmak külügyminisztereinek genfi találkozója előtt – Rákosi Mátyás pártfőtit-

⁵ Az MDP PB ülésének jegyzőkönyve. MOL M-KS 276. f. 53. cs. 227. ó. e.

⁶ Jurij Andropov nagykövet 1955 szeptemberében azt mondta Karl Brauniának, hogy ő maga is nagy érdeklődéssel figyeli a két ország kapcsolatainak kedvező alakulását, és meg van győződve róla, hogy a fejlődés jól halad előre. MOL M-KS 276. f. 53. cs. 239. ó. e. 17–22.; 25–26. p. Az erről szóló jelentést lásd Gecsényi–Vida (2000) 1224. p. 14. sz. irat.

⁷ A sietséget mutatta, hogy az 1953-ban megszakított vagyoni jogi tárgyalások folytatására a magyar küldöttséget már június 11-én kijelölték (MOL M-KS 276. f. 53. cs. 236. ó. e. 100–101. p.), és június 27-én javasolták is az osztrák félnek a tárgyalások őszi felvételét. Gecsényi–Vida (2000) 1214. p. 7. sz. irat.

⁸ Az MDP PB június 30-i ülésének jegyzőkönyve 3. MOL M-KS 276. f. 53. cs. 239. ó. e.

kár, a követ kérésére, fogadta Karl Brauniast,⁹ aki március vége óta képviselte a hazáját Budapesten. Első alkalommal került sor ilyen szintű, tervezett találkozóra egy nyugati diplomata és egy magyar pártvezető között. A követ beszámolója szerint jó hangulatú beszélgetésen Braunias felvetette a kétoldalú kapcsolatok valamennyi lényeges elemét. Rákosi megerősítette a rendezésre irányuló magyar szándékokat, és kiemelte gazdasági kapcsolatok bővítésének jelentőségét.¹⁰ Ez, legalábbis a magyar követ jelentése szerint, egybevágott azokkal az elképzelésekkel, amelyeket Bruno Kreisky külügyi államtitkár fogalmazott meg két héttel korábban, Puja Frigyes követ bemutatkozó látogatásakor. Kreisky egyben könynyítések bevezetését is sürgette a vízumkiadási gyakorlatban, ennek komoly lélektani hatást tulajdonított.¹¹

A külpolitikai enyhülés és a befelé érvényesített szigor jegyében azonban a magyar politika szükségesnek tartotta, hogy a mérleg másik serpenyőjébe is elhelyezze a megfelelő súlyt. Piros László belügyminiszter javaslatára a Politikai Bizottság július 7-én a nyugati határ őrzésének megerősítéséről, tizenegy új határőrs létrehozásáról határozott. A keleti és déli határokon szolgálatot teljesítő állományból 1011 főt helyeztek át.¹² Az átcsoportosítás végrehajtásról már másnap kiadták a miniszter 38. számú parancsát Egri Gyula, a miniszter első helyettese aláírásával. „Államhatárunk nyugati határszakasza Népköztársaságunk határőrzetének fő iránya. Értékelve a nyugati határszakasz helyzetét, azt kell megállapítani, hogy ez a határszakasz úgy a külső, mint a belső ellenség tevékenysége szempontjából egyre aktívabb” – tették egyértelművé az intézkedés okait.¹³

Az Ausztriával kapcsolatos magyar külpolitika a következő egy esztendőben változatlanul az 1955 június–júliusában kidolgozott elképzeléseken alapult. A határon fokozatosan megszűnt a provokatív lövöldözés, enyhült a vízumkiadásban: 1955. október 16-án a századik magyar–osztrák labdarúgó-mérkőzésre közel négyezer szurkoló jöhetett a Lajtán túlról, többen, mint ahányan a megelőző öt évben. Együttműködés alakult ki a Bartók- és a Mozart-évforduló megünneplésében, magyar küldöttség vett részt a bécsi Opera és a Burgtheater megnyitó előadásán, az őszi bécsi vásáron megjelent Mekis József, a Politikai Bizottság póttagja, a Minisztertanács elnökhelyettese és Bognár József kereskedelmi miniszter. Októberben a magyar kormány, a Szovjetuniót és más országokat megelőzve, ötödikként ismerte el Ausztria örökös semlegességét. A *Szabad Nép* belső vezércikkben

⁹ Karl Braunias (1899–1965) jogász, egyetemi tanár, diplomata. Megszakítással 1927 óta állt állami szolgálatban. 1945 áprilisától különböző osztrák külképviseleteken, illetve a külügyi hivatalban dolgozott. 1949–53 között a belgrádi misszió vezetője, 1955. március 1.–1956. március 9. között budapesti követ, 1960 márciusáig a külügyminisztérium kulturális osztályának a vezetője volt. 1963-ban vonult nyugállományba.

¹⁰ A látogatásról készített jelentést közli Gecsényi–Vida (2000) 1216–1219. p.

¹¹ MOL KÜM TÜK XIX-J-1-j Ausztria 5/f 006381/11/1955.

¹² MOL M-KS 276. f. 53. cs. 240. ő. e.

¹³ BM Központi Irattár, Parancsgyűjtemény 2270/1955.

méltatta a semlegességi törvényt. A lelkesedés még a pártlap cikkírójának tollát is félrevitte, hiszen – elfeledkezve arról, hogy a legnagyobb ausztriai megszálló erőt a szovjet alakulatok jelentették – a következőket írta: „A magyar nép különös örömmel üdvözli a semleges Ausztriát. [...] nem közömbös az, hogy nyugati szomszédja független, semleges állam-e, vagy olyan ország, amelynek területén idegen csapatok állomásoznak és idegen katonai támaszpontok vannak.”¹⁴

Az osztrák kormány és a pártok, amelyeket ezekben a hónapokban elsősorban az államszerződés utáni rendezés foglalt le, pozitívan nyugtázták a magyar kezdeményezéseket, de láthatóan lényegi áttörést vártak az elképzelések megvalósításában. Vélhetően ezért nem tűzték ki a parlamenti küldöttség látogatásának időpontját, ezért tért ki Franz Thoma földművelésügyi és Heinrich Drimmel oktatási miniszter a budapesti meghívások elől.

Tény viszont, hogy Karl Braunias követ, aki 1955 márciusától – szűk egyeszenedős működése idején – óriási erőfeszítéseket tett, hogy a két ország közötti kapcsolatokat kimozdítsa a holtpontról,¹⁵ 1956 januárjában tíz témacsoportban 44 olyan problémakört foglalhatott össze, amelyekről megbeszélések folytak az előző hónapokban. Ezek között szerepelt az utazási rendelkezések (vízum) felülvizsgálata, a vagyoni jogi tárgyalások folytatása, új határátkelőhelyek létesítése, a közúti és légi közlekedés, a postai forgalom, a telefon-összeköttetés javítása, fejlesztése, a legkényesebb kérdés: az államhatáron uralkodó állapotok normalizálása, a politikai és diplomáciai kapcsolatok további élénkítése, a kulturális csere, valamint az egyes szakterületek együttműködésének megalapozása.¹⁶ Mindezeket aligha lehet figyelmen kívül hagyni, amikor a két ország viszonyának alakulását vizsgáljuk az 1956 tavaszától az év őszéig tartó hónapokban. A leglényegesebb kérdések realizálásában ugyanis 1956 első fél éve hozta meg a fordulatot.

Puja Frigyes bécsi követ az új esztendő első napjaiban felkereste Burgenlandot, ahol találkozott a tartományi kormány vezetőivel és a helyi közélet képviselőivel, járt Felsőpulyán, Alsó- és Felsőőrön. Elégedetten állapította meg, hogy a tartományi vezetők, tekintet nélkül politikai pártállásukra, szorgalmazzák a Magyarországhoz fűződő viszony javítását, a kishatárforgalom helyreállítását, a szorosabb gazdasági kapcsolatokat.¹⁷ Megbeszéléseket folytatott az alsó-ausztriai tartományi politikusokkal is, a két ország közötti idegenforgalom kiszélesítéséről tárgyaltak.¹⁸ Január 23-án Bécsben megkezdődtek a vagyoni jogi tárgyalások. A magyar küldött-

¹⁴ A semleges Ausztria. *Szabad Nép*, 1955. október 28.

¹⁵ A szovjet külügyminisztérium egyik diplomatája a túlzott aktivitással hozta összefüggésbe Braunias idő előtti visszahívását. Arhiv Vnyesnyej Polityiki Rosszizskoj Federacii, Moszkva (AVP RF) f. 077, op. 37, papka 190, gy. 37, 92–101. p.

¹⁶ Braunias jelentését közli Gecsényi–Vida (2000) 1228–1233. p.

¹⁷ Puja Frigyes követ jelentése, 1956. január 9. MOL KÜM TÜK XIX-J-36-a A bécsi követség iratai. 15/2//1956.

¹⁸ Puja Frigyes követ jelentése, 1956. február 14. MOL KÜM TÜK Ausztria XIX-J-1-j 5/f 001979/1/1956.

séget ekkor Sík Endre, a külügyminiszter első helyettese vezette.¹⁹ Sík több alkalommal találkozott Leopold Figl külügyminiszterrel. A júniusig tartó megbeszéléseken a fő- és albizottságokban egyaránt a potsdami megállapodások alapján szovjet, majd magyar tulajdonba került német (eredetileg osztrák) vagyonért járó kárpótlás volt a központi kérdés. A magyar fél e tárgyban folyamatosan konzultált a szovjet adminisztrációval, miként tájékoztatta az Ausztriával ugyancsak tárgyalásban álló csehszlovák kormányt is.

Miközben a Belügyminisztérium vezetői újabb és újabb intézkedéseket hoztak a magyar–osztrák határ őrizetéről,²⁰ a Politikai Bizottság Piros László belügyminiszter előterjesztésére március 9-én, alig két héttel az SZKP XX. kongresszusának befejezése után három, a magyar–osztrák kapcsolatokat érintő nagy jelentőségű kérdésben hozott elvi döntést, látható előzmények nélkül.²¹ Elsősorban a nyugati határon lévő műszaki akadályrendszer (a „vasfüggöny”) felszámolásáról, a drótsövény és a taposóaknáknak eltávolításáról (azzal, hogy az év végéig kívánatosnak tartja a munkák befejezését);²² másodsorban egy magyar–osztrák állandó vegyes bizottság létrehozásáról a határincidensek kivizsgálására; végezetül a 16 éven aluli határsértők kicseréléséről szóló bilaterális egyezmény előkészítéséről. Mindhárom esetben a Minisztertanácsot bízták meg a konkrét javaslatok kidolgozásával.²³ A továbblépés tehát megtörtént, még ha nincs is nyoma, hogy a kormány napirendre tűzte volna a témákat.²⁴ 1956. április 7-én viszont egyezményt írtak alá a vízgazdálkodásról és a ha-

¹⁹ *Szabad Nép*, 1956. január 24.; A magyar–osztrák pénzügyi tárgyalások jegyzőkönyvei, 1956. február 24.–június 8. MOL KÜM TÜK Ausztria XIX-J-1-j 23/j. Ettől kezdve a tárgyalások szüneteltek, a megállapodást csak 1964-ben írták alá.

²⁰ A belügyminiszter 1956. évi 3. sz. utasítása (1956. február 11.) az osztrák államszerződést követően megnövekedett sikeres illegális határátlépések számának csökkentésére a határőrség és a rendőrség együttműködésének erősítéséről, az állambiztonsági felderítő tevékenység erősítéséről a nyugati határ mentén; a belügyminiszter első helyettesének 1956. évi 4. sz. parancsa (1956. február 24.) a határőrizet javítása érdekében a korábbi három helyett négy határőrkerület (Győr, Csorna, Szombathely, Zalaegerszeg) létrehozásáról a magyar–osztrák határ őrzésére. BM Központi Irattár, Parancsgyűjtemény.

²¹ A nyugati határon már 1955 októberében folytak kísérleti mentesítési munkák. Ezek során mintegy tízezer aknát semmisítettek meg. Azt, hogy ezt milyen indítékból és célból rendelték el, a további kutatásoknak kell tisztáznunk. Léka (1999) 163–164. p.

²² Arról nem szólnak a források, hogy a műszaki zár állapotának milyen szerepe volt a döntésben. 1954 júliusában az 1. sz. határőrkerület állapotáról a BM Kollégiuma elé terjesztett jelentésben arról számoltak be, hogy a műszaki zár állapota gyenge és elavult, az aknamezők elavultak. Az úgynevezett határőrizeti főirányokban 1953/54 fordulóján új aknamezőket telepítettek. Kajári (2001) 820. p.

²³ Jegyzőkönyv a PB üléséről. MOL M-KS 276. f. 53. cs. 275. ó. e. 6–7. p. A XX. kongresszust követően felerősödött külpolitikai önállósulást érinti Borhi (2000) 98. p.

²⁴ Úgy tűnik, a magyar vezetők maguk sem tudták, hogyan kezeljék a kérdést. Amikor Walther Peinsipp osztrák követ a Hegedüs András miniszterelnöknél tett bemutatkozó látogatásakor, március 26-án szóba hozta az aknaövezet megszüntetésének kérdését (hangsúlyozván: tudja, ez magyar belügy), Hegedüs sokat sejtetően közölte: „ezen a kérdésen gondolkodunk, és reméljük, fogunk olyan megoldást találni, amely kielégítő lesz mindkét fél

tárvidék vizeiről. Olyan szakmai megállapodást, amely – tekintettel az országhatár térségében lévő folyó- és állóvizek jelentőségére – biztosította a folyamatos és állandó együttműködést, mégpedig az aknák eltávolítását feltételezve.²⁵

Két hónapos halogatás után, 1956. május 7-én a Politikai Bizottság hirtelen fordulattal megerősítette korábbi döntését a nyugati országhatáron húzódó akna-merő és drótkadály eltávolításáról. Az ülésen, amelyről csak szerkesztett jegyzőkönyv maradt fenn, Rákosi Mátyás ismertette Ausztria Kommunista Pártja vezetőinek levelét, amelyben kérték a határozat felszámolását. Úgy tűnik, az osztrák kommunisták, akik nyilvánvalóan tudtak a korábbi magyar szándékról, szerettek volna egy pozitív döntést felhasználni éppen aktuális parlamenti választási propagandájukban. Rákosi kifejtette, valóban be kell jelenteni a munkák megkezdését, de kikötötte, hogy a bejelentést előzze meg az *Österreichische Volksstimme*, az osztrák pártlap és a *Szabad Nép* cikkváltása, amely – mint a két ország közvéleményének akaratát – támogatja a „vasfüggöny” megszüntetését. Hegedüs András, Gerő Ernő és Piros László (sajnos nem rögzített) felszólalásait követően a PB egyetértett a megoldással.²⁶ Másnap a Minisztertanács Hegedüs András miniszterelnök javaslatára formális határozatot fogadott el a munkálatok beindításáról.²⁷ A *Volksstimme* és a *Szabad Nép* az előírt módon, három egymást követő napon – május 8–10-én – valóban cikkezett a témáról,²⁸ noha ennek érdemi jelentősége természetesen nem

számára”. Megemlíttette a vegyes bizottság létrehozását is, mondván, ez is egy fontos lépés lesz. Gergely Miklósnak, a protokoll munkatársának március 27-én kelt 298/ut/56 sz. feljegyzése. MOL XIX-J-1-j Ausztria 4/af 1956, szám nélkül. Lásd még A Minisztertanács üléseinek jegyzőkönyvei és előterjesztései. 1956. május 9. MOL XIX-A-83-a B-1423/TÜK/1956. A Határőrség által a Politikai Bizottság számára április közepén A Magyar Népköztársaság nyugati határszakaszának határőrizeti helyzetéről címmel készített jelentés előzetes anyagában viszont szerepelt a műszaki zár lebontása. Erre feltételezhetően az MDP KV Adminisztratív Osztályának egyik munkatársa kézzel feljegyezte: „mikor kezdődik a határ műszaki zár felszedése. Megint nem értesítjük a párt és áll. szerveket.” MOL M-KS 276. f. 96. cs. 87. ő. e. 32.; 19–20. p.

²⁵ MOL XIX-J-1-f KÜM Lejárt nemzetközi szerződések „A” sorozat 7. sz. A megállapodás létrehozta a magyar–osztrák vízügyi bizottságot; rögzítette, hogy nem tesznek olyan intézkedéseket és nem végeznek olyan munkákat, amelyek a vízügyi viszonyokat hátrányosan befolyásolják; óvják a határvizeket a szennyezéstől; biztosítják az ipari üzemek szennyvíztisztítását; árvízi jelzőszolgálatot létesítenek; rendezik a régi Rábaszabályozó Társulat alkalmazottainak nyugdíjügyeit.

²⁶ Az MDP PB 1956. május 7-i ülésének a jegyzőkönyve. MOL M-KS 276. f. 53. cs. 285. ő. e. 1–3., 11. p.

²⁷ A Minisztertanács üléseinek jegyzőkönyvei és előterjesztései. 1956. május 9. MOL XIX-A-83-a B-1423/TÜK/1956.

²⁸ Jetzt kann der Stacheldraht fallen. *Österreichische Volksstimme*, 1956. május 8.; Az osztrák–magyar barátság erősítéséért. *Szabad Nép*, 1956. május 9.; Der Stacheldraht fällt. *Österreichische Volksstimme*, 1956. május 10. Az osztrák követet május 9-én 16 órakor tájékoztatták szóban a döntésről. MOL KÜM TÜK XIX-J-1-u. Miniszteri és miniszterhelyettesi iratok. Sebes István külügyminiszter-helyettes iratai. 9/se-1956.

volt, viszont számottevően csökkent a bejelentés diplomáciai súlya. Mind a hazai külügyesek, mind a márciusban Budapestre érkezett Walther Peinsipp²⁹ követ sajnálkozott az „ügyetlenség” miatt.³⁰

A jelenleg ismert forrásokból megállapíthatatlan, hogy a lépést megelőzték-e konzultációk a többi kommunista párttal, mindenekelőtt a szovjet vezetéssel. Évtizedekkel később Hegedüs András így írt erről: „Igen nagy vitát váltott ki az az intézkedésünk, amellyel elrendeltük az osztrák–magyar technikai határzár felszedését. Ma is magam előtt látom az emiatt dühösen bíráló Široký csehszlovák miniszterelnök lángvörös arcát. Május 10-én megkezdődött a határzár eltávolítása. Ez az egyoldalú intézkedés joggal sértette a csehszlovák vezetést. Mi úgy véltük, hogy a határzár akadályozza a jószomszédi viszony kialakítását Ausztriával, amit mi viszont igen fontosnak tartottunk.”³¹ Figyelemre méltó, hogy a szovjet külügy I. Európai Osztályán 1956. május 12-én a magyar–osztrák kapcsolatokról készült leíró jellegű áttekintés – miközben hangsúlyozottan méltányolta és kiemelte, hogy a magyarok jelentős aktivitást tanúsítottak az osztrák kapcsolatok rendezésében, fejlesztésében – nem említette a műszaki zár felszámolásának kérdését.³² Ez legalábbis azt jelezte, hogy alacsonyabb diplomáciai szinten a szovjet apparátus nem volt tájékozott.

A „vasfüggöny” eltávolításáról szóló döntés mind a határőrség állománya, mind a lakosság körében nagy visszhangot váltott ki. A határ mentén élők nem titkoltan abban reménykedtek, hogy visszatérnek a korábbi szabályok, hamarosan meglátogathatják Ausztriában élő rokonaikat, visszaállhat a kihatárforgalom.³³ A Politikai

²⁹ Walther Peinsipp dr. (1906–90) jogi tanulmányait követően újságíróként dolgozott, majd a kancelláriai hivatalban lett tisztviselő. 1938-ban elbocsátották, ettől kezdve magán-tisztviselő. 1947-ben lépett diplomáciai szolgálatba. 1948–51 között zürichi főkonzul, 1952-től 1956-ig ügyvivő Ottawában. 1956. március 20-án érkezett Budapestre, ahol 1962. március 17-ig vezette a követséget. Ezután Izraelben (1962–68), Jugoszláviában, illetve Albániában (1968–71) volt nagykövet. 1971. december 31-én nyugállományba helyezték.

³⁰ Beck István, az osztrák referatúra vezetője a vezetők számára készített feljegyzésében ezt írta: „[...] ha a fenti határozatról előbb a Külügyminisztérium diplomáciai vonalon értesítette volna az osztrák kormányt, illetőleg a KÜM szóvivője közölte volna ezt a külföldi és a magyar sajtó képviselőivel, [...] ez a határozat sokkal nagyobb mértékben segítette volna a magyar–osztrák hivatalos kapcsolatokat is.” MOL KÜM TÜK XIX-J-1-u. Miniszteri és miniszterhelyettesi iratok. Sebes István külügyminiszter-helyettes iratai. 1956. május 9. Érdekes módon két héttel később, május 23-án Beck a követtel folytatott beszélgetésen, ahol Peinsipp ismét előhozta ezt a témát, és gyerekesnek minősítette a *Volksstimme–Szabad Nép* cikkváltást, kijelentette: Boldoczki János külügyminiszter már március első felében, Braunias követ búcsúlátogatásakor közölte, hogy a műszaki zár eltávolítása „számításba jöhet”. A minisztertanácsi döntés természetesen hosszú előkészítést igényelt – mondotta. Beck István 1956. május 23-án kelt 243/1956. sz. feljegyzése. MOL KÜM TÜK Ausztria XIX-J-1-j 4/af /1956, szám nélkül. Ennek a közlésnek nem találtuk írásos bizonyítékát.

³¹ Hegedüs (1988) 258. p.

³² AVP FR f. 077, op. 37., papka 190, gy. 37, 92–101. p.

³³ *Szabad Nép*, 1956. május 21.

Bizottság május 24-én tartott ülésén a meghívottként jelen lévő Gábris Mihály, a belügyminiszter első helyettese és Hortobágyi János, a Győr-Sopron megyei Pártbizottság első titkára egyaránt beszélt erről a várakozásról, amelyre véleményük szerint megoldást kell találni. Szalai Béla PB-tag hozta szóba az útlevélkiadás és a kivándorlás szabályainak enyhítését, Hegedüs András is egyet-értett vele. A határozatban helyet is kapott a kivándorlás kötöttségeinek felülvizsgálata, illetve a tiltott határátlépésekre vonatkozó magyar–osztrák egyezmény előkészítésének kérdése.³⁴

Talán az új helyzetben is kereshetjük a magyar semlegesség esélyeiről a hazai közvéleményben élő illúziók továbbélésének egyik magyarázatát.³⁵ Hiszen ha a Szovjetunió belenyugodott, hogy Magyarország nyugati határán felszedjék az aknákat, akkor egyszer akár ki is engedheti az országot hatalmi övezetéből – vélhette az utca embere.

Az Államvédelmi Határőrség tisztjeit, akik jórészt értetlenül hallgatták az új helyzetre vonatkozó eligazításokat, elsősorban az aknamentes határ őrzéséből adódó feladatok nyugtalanították: ahogyan haladt előre az aknák eltávolítása, úgy növekedett a határ felé igyekvők tömege, akik azt hitték, a megváltozott állapotok közepette sikerül átjutniuk az áhított nyugati világba.³⁶ Egy belügyminiszteri parancs szerint „a nyugati határon szolgálatot teljesítő határőrök és tisztek között vannak, akik helytelen következtetést vonnak le a műszaki zár felszedéséből. Olyan következtetést, hogy lehet csökkenteni a követelményt, az éberséget, most már kevésbé fontos nyugati határunk szilárd, biztonságos őrzése.”³⁷ Természetesen erről szó sem volt. (A sikeresen menekülők száma májusban 127, júniusban 203, júliusban 201, augusztusban 375, szeptemberben 408 fő volt.³⁸)

A magyar pártvezetés valójában nem tudta felmérni, milyen további változásokkal járhat az új helyzet. Aligha lehetett kétséges, hogy a döntés feltételezhetően már középtávon kedvező hatást gyakorol a magyar–osztrák viszony fejlődésére. Miután a „vasfüggöny”, az aknazár, a drótsövény nemcsak lélektanilag volt nehezen elviselhető a határ túloldalán élők számára, hanem igen gyakran súlyos, halállal végződő baleseteket okozott az osztrák polgári lakosság körében, erősen megnehezítette a

³⁴ Gyorsírásos jegyzőkönyv a Politikai Bizottság üléséről: 29–31.; szerkesztett jegyzőkönyv 5–6. p. MOL M-KS 276. f. 53. cs. 288. ő. e.

³⁵ Vö. többek között Rauchensteiner (2003) 243. p. Gerald Stourzh meghatározó jelentőségű monográfiája semmi kétséget nem hagy afelől, hogy az osztrák semlegesség törvénybe iktatására a Szovjetunió követelésére, a nyugati nagyhatalmak fenntartásai mellett került sor. Ausztria a kényszerítő körülmények hatása alatt egyezett bele a svájci típusú (katonai) semlegesség elfogadásába. Aligha kétséges, hogy az 1956. október–novemberi magyar helyzet ettől teljes mértékben eltért. Stourzh (2005) 549–567. p.

³⁶ Jegyzőkönyv a 4. határőrkerületi parancsnokság tiszti gyűléséről, 1956. május 31. 3. MOL XIX-B-10 I-4-66. BM Határőrség Országos Parancsnoksága iratai.

³⁷ A MNK Belügyminiszterének 45. sz. parancsa, 1956. június 11. BM Központi Irattár, Parancsgyűjtemény.

³⁸ A Határőrség jelentése. MOL XIX-B-10 IV/8-10-1956-186 (02704). BM Határőrség Országos Parancsnoksága iratai.

határ menti földek művelését, megszüntetésük – különösen az államszerződést követően – fontos kérdést jelentett az osztrák kormányzat számára. (Az aknák és a dróttakadályok eltávolítása aztán meghatározta a forradalom és szabadságharc idején kialakult helyi barátkozások, majd a forradalom leverését követő tömeges menekülés körülményeit is.)

A változás azonban korántsem jelentette a határőrizet megszűnését, a két ország között nem vált akadálytalanná a közlekedés. A néphadsereg műszaki egységei több helyen már május 10-én megkezdték az aknátlantást,³⁹ és – rohammunkában – szeptember 20-ig a teljes határszakaszon be is fejezték,⁴⁰ miközben a Politikai Bizottság május 24-én ismét a nyugati határ őrzésének megerősítéséről döntött. Az előterjesztés és a határozat első ízben komplex módon foglalkozott a kérdéssel. Miközben bírálta a rendőrség és a határőrség munkáját, arról is szólt, hogy németül beszélő tiszteket vezényeljenek az őrsökhöz, és tegyenek intézkedéseket a határ menti települések áruellátásának, az ott élők lakáshelyzetének, kulturális viszonyainak, sportéletének javítására. Felhívta a Belügyminisztériumot, hogy a rokonlátogatások megkönnyítésére vizsgálja meg az alkalmi „útilapok” (úti okmány) kiadásának, és a kivándorlásra vonatkozó szabályok enyhítésének a lehetőségét.⁴¹ Rákosi az ülésen ezt mondta: „[...] egy év múlva nem lesz határőrizet. Látni kell, hogy merre halad a fejlődés.”⁴² Hogy mire gondolt, amikor ezt kijelentette, legfeljebb csak találgathatjuk.

A határozat alapján kiadott különböző szintű parancsok sok egyéb mellett részletesen rendelkeztek a határon kiépítendő úgynevezett rejtett technikai megfigyelő-rendszerrel, a határ felé vezető utak és vasutak forgalmának állandó ellenőrzéséről, a határőrség fegyelmének erősítéséről, a határ menti helységek ellátásának javításáról, az állambiztonsági felderítő tevékenység kiterjesztéséről. A belügyminiszter első helyettese május 29-én 21 pontban határozta meg a műszaki zár felszedését követően foganatosítandó intézkedéseket. A parancs azt sugallta, hogy várhatóan növekszik a Magyarország elleni kém-, terror-, diverziós és romboló tevékenység, az áru- és embercsempészet.⁴³ A miniszter két héttel később többek között a fegyveres erőktől történő szökések megakadályozásáról, a polgári lakosság körében működő ügynökhálózat bővítéséről, az emigránsok itthon élő hozzátartozóinak fokozott

³⁹ *Szabad Nép*, 1956. május 12.

⁴⁰ Jelentés a műszaki záruk felszedésének a helyzetéről, 1956. szeptember 1. MOL XIX-B-10-1956 IV.8-10. BM Határőrség Országos Parancsnoksága iratai. Ekkor a 354 km hosszú határon 218 km hosszan távolították el a műszaki zárat. A korábban is itt működő 600 fős határőr műszaki zászlóalj és a néphadsereg műszaki zászlóaljai mellé ekkor csatlakozott a déli határról két további műszaki zászlóalj. Az aknaszedés során a határőr zászlóalj állományából egy fő meghalt, kettő igen súlyos, tíz könnyebb sérülést szenvedett.

⁴¹ MOL M-KS 276. f. 53. cs. 288. ő. e. 5–6., 62–78. p. A határozat dátuma 1956. május 31. Az előterjesztéshez képest a határozat keményebb hangot ütött meg.

⁴² Gyorsírástól jegyzőkönyv. MOL M-KS 276. f. 62. cs. 99. ő. e. 233. p.

⁴³ A belügyminiszter első helyettesének 12. sz. parancsa, 1956. május 29. BM Központi Irattár, Parancsgyűjtemény.

figyeléséről rendelkezett.⁴⁴ Iscsenko altábornagy, a BM szovjet főtanácsadója egy augusztusi feljegyzésében a határ ügyében Magyarországra nehezedő nyugati nyomást, a szaporodó osztrák provokációkat, a „disszidensek” számának növekedését tette szóvá. Nem titkolta, hogy elégtelennek tartja a határsértőkkel szemben alkalmazott intézkedéseket.⁴⁵

A Külügyminisztérium által képviselt folyamatos előrehaladás szellemét tükrözte viszont a minisztérium Kollégiumának 1956 júliusában elfogadott állásfoglalása, amelyhez a bécsi magyar követség előzetesen 26 pontból álló „ötletbörzét” terjesztett elő.⁴⁶ Az állásfoglalás sem sokkal maradt el ettől, amikor az általános politikai, gazdasági és kulturális teendők körében – az adott helyzetben nem csekély illúzióval – többek között a Julius Raab kancellár vezette kormányküldöttség meghívását, a kormánypártokkal való kapcsolat felvételét, a határ menti területek (Burgenland, Alsó-Ausztria és a nyugati megyék) közötti együttműködés kialakítását, kereskedelmi egyezmény megkötését, szakmai tapasztalatszerést, a tudományos, a művészeti és a sportkapcsolatok erősítését és különböző (légügyi, jogsegély-, egészségügyi, szociális, idegenforgalmi, kishatárforgalmi) szakegyezmények előkészítését, vagy éppenséggel a korábbi munkálatok folytatását vették programba.⁴⁷ A bő kívánságlistából egyelőre a Bécs–Budapest közötti repülőjárat valósult meg, az első gép június 5-én leszállt a schwechati repülőtéren.⁴⁸ Néhány nappal később, június 8-án viszont átmenetileg lezárták a vagyoni jogi megbeszélések második szakaszát, őszre napolva el a folytatást.⁴⁹

A szándékokat tekintve figyelmet érdemel, hogy az augusztusi követi értekezleten Gerő Ernő, az MDP újonnan megválasztott első titkára a további nyugati irányú külpolitikai nyitásról szólva „rendkívüli fontosságúnak” nevezte az Ausztriához fűződő viszonyt, amelyben még „igen nagy kiaknázatlan lehetőségek” rejlenek.⁵⁰ Ez láthatóan azt jelezte, hogy a magyar pártvezetés – a belpolitikai merevség furcsa paradoxonaként – változatlanul kiemelten kezeli a korábbi bezárkózás felszámolását. Amikor Julius Raab kancellár szeptember első napjaiban nyilatko-

⁴⁴ A belügyminiszter 45. sz. parancsa, 1956. június 11. BM Központi Irattár, Parancsgyűjtemény.

⁴⁵ Iscsenko és Kozicsev jelentése a Magyar Népköztársaság nyugati határán lévő helyzetről. AVP RF f. 077, op. 37., papka 191, gy. 38.

⁴⁶ MOL KÜM TÜK Ausztria XIX-J-1-j 1/a 003577/1/1956.

⁴⁷ Az előterjesztést közreadja Gecsényi (1995) 82–90. p.

⁴⁸ A géppel Földvári László miniszterhelyettes vezetésével küldöttség utazott Bécsbe, amelyet az osztrák közlekedési minisztérium képviselői fogadtak. Az egyezmény megkötésére, noha a Minisztertanács már június 11-én hozzájárult, az osztrák hatóságok késlekedése miatt október közepéig nem került sor. MOL KÜM TÜK Ausztria XIX-J-1-j 002753/1956.

⁴⁹ Szita János helyettes küldöttségvezető 0204/Szi/1956 sz. június 13-án kelt összefoglaló jelentése. MOL KÜM TÜK Ausztria XIX-J-1-j 23/j, szám nélkül.

⁵⁰ A felszólaláshoz készített vázlat. MOL M-KS 276. f. 66. cs. 134. ő. e. Gerő azt is hozzáfűzte, hogy segíteni kell az Osztrák Kommunista Pártot, ám a legcsekélyebb mértékben sem szabad beavatkozni az osztrák belügyekbe.

zatot adott a *Szabad Nép* és Magyar Rádió munkatársainak, a központi pártlap szerkesztőségi vezércikkben méltatta az esemény jelentőségét.⁵¹ Az osztrák követ így számolt be az interjú visszhangjáról: „[...] ez a lakosság és a fővárosi vezető körök számára ténylegesen a napi beszélgetések tárgyát jelentette, hiszen Ausztria divattá vált, és a lakosság minden egyes jó szót a határ túloldaláról a magyar néppel szembeni barátság jeleként értelmez.”⁵²

Az osztrák közvélemény, amelyet megleptek a magyar lépések, a kezdetektől figyelemmel kísérte az aknák eltávolítását, és alapvetően megnyugvással fogadta a fejleményeket. A munkálatok elsősorban Bécsből, de távolabbi településekről is számos érdeklődőt vonzottak a helyszínre, akik – sokszor nem is eredménytelenül – barátkozni próbáltak a magyar műszaki katonákkal és a határőrökkel. Nemegetszer előfordult, hogy csokoládét, italt adtak a katonáknak. Az *Österreichische Neue Tageszeitung* tudósítója azzal zárta egész oldalas helyszíni beszámolóját, hogy az öröm mellett az éremnek van másik oldala is: félő, hogy jelentősen megnövekszik a nemkívánatos menekültek száma, ismét megindul a csempészás. Ám ha valóban normális állapotok uralkodnak majd a határon, akkor néhány csempészt elviselnek – írta az újságíró.⁵³ Hónapokkal később Peinsipp követ is ilyen értelemben beszélt a határzár felszámolásának következményeiről Sebes István miniszterhelyettesnek.⁵⁴ A szocialista kötődésű *Arbeiter Zeitung* arra figyelmeztetett, hogy a magyarországi belpolitikai helyzetben, az ország nemzetközi kötődésében nem történtek változások. Változatlanul a keleti irányt tartották a legveszélyesebbnek a szerveződő osztrák hadsereg stratégiái is. Az 1956 júliusában elfogadott harcászati utasítás két lehetséges változatot rögzített, mindkettő a Magyarország felől fenyegető támadást valószínűsített.⁵⁵ Ennek fényében nem meglepő, hogy a burgenlandi lakosság körében riasztó hírek keringtek; ők is attól féltek, hogy Magyarország felől támadás éri az országot.⁵⁶

Az osztrák kormányzat és a politikai pártok megnyugvással, de az ország bonyolult bel- és külpolitikai helyzetéből adódóan alapvetően inkább óvatos várakozással értékelték a változásokat. A legfontosabb az volt a számukra, hogy megszűnt egy akut veszélyforrás. Ezt tükrözte Raab kancellár említett szeptemberi nyilatkozata is, amelyben hangsúlyozta, hogy a határzár eltávolítása „lényegesen hozzájárult” a

⁵¹ Az interjú: *Szabad Nép*, 1956. szeptember 7., a kommentár: *Szabad Nép*, 1956. szeptember 8.

⁵² Österreichisches Staatsarchiv Archiv der Republik Bundeskanzleramt/Auswärtige Angelegenheiten (ÖStA AdR BKA/AA) Ungarn 2. 511049-Pol./1956.

⁵³ Der Eiserne Vorhang hat ausgedient. *Österreichische Neue Tageszeitung*, 1956. május 31.

⁵⁴ Feljegyzés a Peinsipp követtel folytatott beszélgetésről, 1956. szeptember 7. MOL XIX-J-1-u. Miniszteri és miniszterhelyettesi iratok. Sebes István külügyminiszter-helyettes iratai 53/se-1956. „Olyasmit említett (ti. Peinsipp), hogy bizonyos megszorító intézkedéseket terveznek, mivel a »menekültek« nagy része munkakerülő kalandor.”

⁵⁵ Vö. Rauchensteiner (2003) 240–241. p.

⁵⁶ *Die Presse*, 1956. május 16.

kapcsolatok javulásához, és segít a további normalizálási folyamatban. Manfred Rauchensteiner, a téma kiváló ismerője úgy véli, hogy a forradalom előtt nem csupán Bruno Kreisky külügyi államtitkár tanúsított érdektelenséget a magyarországi események iránt (miként azt emlékirataiban írta⁵⁷), de sok más politikus, sőt az osztrák lakosság nagy része is. Azaz, ellentétben a katonákkal, a politika nem érdeklődött a szomszéd ország iránt.⁵⁸ Ezzel szemben tény, hogy Kreisky június elsején Sebes István külügyminiszter-helyettessel és Marjai József főosztályvezetővel folytatott megbeszélésén hangsúlyozta: „[...] külpolitikai síkon a szocialista párt is arra fog törekedni, hogy együttműködést létesítsen Magyarország és Ausztria között gazdasági és részben, ahol megy, kulturális vonalon is.” Ám hozzáfűzte: „[...] neki meggyőződése, hogy az a fordulat, amely most Magyarországon végbemegy, illetőleg amely a mi táborunkban végbemegy, komoly dolog. A pártban vannak még ilyen emberek, mint ő, de nagyon sokan az egészet csak színháznak, kirakatnak tartják.”⁵⁹

Kétségtelen, hogy a politikusok többsége a bekövetkezett változások stabilizálására, úgymond bizonyításra várt. Peinsipp követ szeptember 22-én kelt jelentésében világosan megfogalmazta ezt. „...jobb lépésről lépésre haladni, és a dolgokat nem siettetni. Mindenekelőtt arra van szükség, hogy a határon végleg nyugalom legyen, továbbá befejezzék a vagyoni tárgyalásokat, illetve megoldják a kettős állampolgárok és a családösszevonások kérdését, és ezzel a lakosságban megértést és visszhangot teremtsenek a további lépésekhez.”⁶⁰

A fontolva haladás jegyében halogatták a parlamenti küldöttség látogatását, udvariasan elhárították Julius Raab meghívását. Másfelől arra is ügyeltek, hogy a magyar emigráció politikai szervezeteit távol tartsák az osztrák fővárostól. Így megakadályozták, hogy a Varga Béla vezette Magyar Nemzeti Bizottmány New Yorkból Bécsbe települjön át.

A kelet-közép-európai országokban szolgálatot teljesítő osztrák követek és nagykövetek szokásos nyári konferenciáján, ahol az SZKP XX. kongresszusa nyomán bekövetkező változások, a szovjet–jugoszláv viszony javulása és a poznańi események várható hatásai álltak az általános politikai tájékozódás és tájékoztatás középpontjában, a magyar–osztrák viszony érdemben nem is került szóba. Peinsipp követ lakonikus rövidezséggel állapította meg, hogy a szovjet változások csupán másodlagos hatást gyakoroltak a magyar belpolitikára. A központi kérdés itt Rákosi bukása vagy maradása – hangsúlyozta a diplomata.⁶¹ Noha a követ csupán bő három hónapja állt a budapesti osztrák képviselő élén, a rendelkezésére álló információk alapján ennél bizonyára árnyaltabb és részlete-

⁵⁷ Ezt korábbi, a témában készült tanulmányaimban magam is többször idéztem.

⁵⁸ Rauchensteiner (2000) 243–244. p.

⁵⁹ Puja Frigyes követ jelentése. MOL KÜM TÜK Ausztria XIX-J-1-j 5/f 005373/1956.

⁶⁰ Peinsipp szeptember 22-i jelentése. ÖStA AdR BKA/AA Ungarn 2 GZ 511.049-Pol./1956.

⁶¹ ÖStA AdR BKA/AA Österreich 2 GZ 516346-Pol./1956.

sebb beszámolót is tarthatott volna. Legalábbis ezt feltételezhetjük a terjedelmes jelentések alapján, melyeket júliusban a magyarországi „íróházadásról” és az ellenzék szerveződéséről a bécsi Ballhausplatzra, a külügyminisztériumba küldött. Itt a sokoldalas tájékoztatók egyikét július folyamán külön feljegyzésben kivonatoltatták a minisztérium apparátusa, illetve a külképviseletek számára. Olyan összefoglalót készítettek, amelyben a hangsúlyt a Petőfi Körben tömörülő ellenzéki erők tevékenységének bemutatására helyezték. Úgy ítélték meg, hogy a június 29-én lezajlott vitaest csupán a párton belüli csoportok „felkelése” volt a Rákosi-féle vezetéssel szemben, és nem áll összefüggésben a poznaí eseményekkel. Az értelmiség ellenzéki mozgalomban játszott vezető szerepével kapcsolatban kiemelték, hogy a sajátos magyar viszonyokból adódóan a polgári réteg csekély és elégtelen bármiféle ellenzéki tevékenységhez, a munkásság viszont korántsem olyan elszánt és harcra kész, mint Lengyelországban.⁶²

A nyári holszezon után, október első felében Peinsipp követ, aki mind szerteágazóbb kapcsolatokat épített ki a budapesti polgári körökkel, elsősorban Nagy Imre személyének gyors előtérbe kerüléséről, népszerűségének növekedéséről küldött információkat. A Rajk László és társai temetésén lezajlott tömegdemonstráció hatása alatt a magyar fejlődést illető véleménye érezhetően módosult, amikor rámutatott a nyugtalanság növekedésére, a szovjetellenes propaganda számottevő erősödésére. „Tájékozott személyek nagyon félnek attól, hogy az ellenzék híjával van az okosságoknak, és szabad folyást enged érzelmeinek” – somázza következtetését.⁶³

A forradalmi események kezdetéről Bécsbe küldött október 24-i távirata, majd a magyar hatóságok által elrendelt hírzárlat következtében csak alkalmilag leadott telefonjelentései közvetlenül már nem befolyásolták az osztrák politikai élet irányítóit a magyar események megítélésében: a meghatározó információs források a magyar és a nemzetközi tömegkommunikáció jelentései, illetve a szomszédságból adódó közvetlen tapasztalatok lettek.

Az osztrák kormány számára ebben a helyzetben Ausztria alig egyesztendő múltira visszatekintő semleges státusának megőrzése és a visszanyert teljes körű államiság sértetlenségének biztosítása volt a döntő.⁶⁴ Ennek megfelelően hozta meg első rendelkezéseit Raab kancellár és Figl külügyminiszter távollétében Oskar Helmer belügy- és Ferdinand Graf hadügyminiszter, amikor október 24-én egy (aligha feltételezhető) magyar vagy szovjet akciótól tartva a néhány héttel korábban

⁶² ÖStA AdR BKA/AA. Ungarn 3 GZ 511190-Pol./1956.

⁶³ Peinsipp jelentései, Gecsényi (2006).

⁶⁴ Karl Gruber volt külügyminiszter, ekkor Ausztria washingtoni nagykövete emlékirataiban leírta, hogy Bécsben a Magyarország iránti hatalmas, magával ragadó együttérzést pánikszzerű hangulat követte. Többen a harmadik világháború kitörésétől rettegetek, ha a „keleti gőzhenger” nem áll meg az osztrák határon. Az amerikai adminisztráció határozott támogató állásfoglalása nyugtatta meg az osztrák politikusokat. Gruber (1988) 187. p.

besorozott újoncokból álló hadsereg alakulatait a keleti határra vezényelték.⁶⁵ A következő napokban ezt a döntést ugyan visszavonták, de számos más intézkedést hoztak az osztrák zászlókkal pontosan kijelölt határ biztosítására.

Október 28-án, a kormány rendkívüli ülésén azután példátlan lépésre került sor. A magyarországi vérontástól megrendülten, a magyar forradalom célkitűzései iránti rokonszenvtől vezérelve nyilatkozatot adtak ki, amelyben, a világ kormányai közül egyetlenként, felszólították a szovjet kormányt a harcok azonnali beszüntetésére. A nyilatkozat kitért arra is, hogy Ausztria fellép a magyarországi viszonyok normalizálásáért, hogy a szabadságjogok helyreállításával erősítse és védje az európai békét. A minisztertanács köszönetét fejezte ki a lakosságnak és a különböző karitatív szervezeteknek a Magyarország számára küldött segélyekért.⁶⁶ Egyúttal felhívta az Egyesült Nemzetek Szervezetét és a tagállamokat, indítsanak átfogó segélyakciót a harci cselekmények okozta szenvedések enyhítésére. Egyetértéssel vette tudomásul, hogy az Osztrák Vöröskereszt a határ mentén segélyhelyeket állított fel, ahol gyógyszereket, kötszert és vérkészítményeket halmoztak fel. Határoztak arról, hogy az esetlegesen fegyveresen osztrák területre lépő magyar és szovjet katonákat le kell fegyverezni, hadifogolyként kell kezelni őket, ám ellenállásuk esetén tüzet kell nyitni rájuk. A forradalom napjaiban Ausztriába menekült államvédelmi és honvédtisztekkel, katonákkal így is jártak el.

Figl külügyminiszter elsőként a szovjet nagykövetnek nyújtotta át a kormány-nyilatkozatot, aki biztosította a minisztert, a szovjet kormánynak nem áll szándékában veszélyeztetni az osztrák semlegességet, egyébként pedig a törvényes magyar kormány kérésére vesz részt az eseményekben. Jelezte azonban, hogy a szovjet kormány számára „szokatlanul” cseng a nyilatkozat stílusa. Egyúttal átnyújtotta azt a levelet, amelyben Anasztaz Mikojan, a minisztertanács első elnökhelyettese lemondta november első hetére tervezett ausztriai látogatását. Mikojan levele és Lapin nagykövet megjegyzése aligha hagyott kétséget afelől, hogy moszkvai politikusok mennyire rosszallják az osztrák magatartást. A következő napok történései ezt nyomatékosan meg is erősítették.

Figl felkérte a nyugati nagyhatalmak nagyköveteit, hogy kormányaik mielőbb indítsanak segélyszállítványokat Ausztriába. Thompson amerikai nagykövet azonnal kijelentette, hogy a Salzburgban lévő gyógyszerkészleteket máris átengedik az osztrák hatóságoknak, és az amerikai kormány kész hozzájárulni a menekültek segélyezéséhez. Puja Frigyes magyar követ annyit mondott a miniszternek, reméli, Magyarországon hamarosan visszatér a nyugalom.⁶⁷ A politikai élet képviselői – mindenekelőtt a szocialista Oskar Helmer belügyminiszter és a néppárti Heinrich

⁶⁵ Rauchensteiner (2003) 244. p.

⁶⁶ Gecsényi (1996a) 174–175. p.; uő (2000) 29. p.

⁶⁷ Az osztrák kormánynak a forradalom idején hozott döntéseiről Gecsényi (1996a) 157–206. p.; Gecsényi (2000) 30–35. p. Vázlatos áttekintést adott a kérdéstről Soós (1993) 47–58. p.

Drimmel oktatási miniszter –, miként az egész közvélemény, egyöntetűen nyílt és határozott rokonszenvükről biztosították a magyar forradalmat. Helmer a „demokrácia helyreállításának” nevezte az eseményeket.⁶⁸

A kormány állásfoglalásának elvi alapját az a felfogás képezte, amelyet Julius Raab kancellár már 1955 októberében megfogalmazott a parlamentben: „A semlegesség kötelezi az államot, de nem kötelezi az egyes állampolgárokat. Az egyes emberek szellemi és politikai szabadságát, különösen pedig a sajtó és a véleménynyilvánítás szabadságát a tartós semlegesség nem érinti. Ez nem ad alapot az ideológiai semlegességhez.”⁶⁹ Más helyütt így fogalmazott: „Azt mondtam, hogy Ausztria katonai semlegességre kötelezte el magát [...]. Egy ilyen elkötelezettség azonban semmiképpen sem jelenti a színtelen neutralizmussal való egyenlőséget politikai kérdésekben. Ellenkezőleg, osztrák népünknek, amely sok évszázadon át a keresztény-nyugati kultúra zászlóvivőinek egyike volt, és ma is ezek mellett az eszmék mellett kötelezi el magát, kötelessége a világot azon emberek és államok vészhelyzetére és nyomorúságára figyelmeztetni, amelyek a mi igaz európai ideáljainktól elfordultak, vagy azoktól kényszerrel eltávolították őket.”⁷⁰

A Magyarországon néhány nap alatt lezajló változások, az osztrák rokonszenv távlatilag kétségkívül egyedülálló esélyt kínáltak a két ország kapcsolatainak tényleges normalizálására. Az Ausztriából vagy az Ausztrián át érkező élelmiszer- és gyógyszerzállmányok tömegét Budapesten az osztrák követség vette gondozásba, Peinsipp követ személyes irányításával. A követség épületében raktározott készleteket szünet nélkül osztották szét a kórházak között. Az osztrák külképviselet kétségkívül a legaktívabb nyugati diplomáciai misszió volt a forradalom napjaiban. „Az amerikai követség a világtól különösen hermetikusan elzártnak tűnt. A válság kezdetén azonnal megkíséreltem, hogy kapcsolatot tartsak a nyugati kollégákkal, és mindenekelőtt a svájciakkal, a belgákkal, a svédekkel és a hollandokkal azonos vonalon haladjak. Ám rövidesen látnom kellett, hogy magamra vagyok hagyva, mivel ők és más nyugati képviselők bezárták a kapukat, visszavonultak, és megelégedtek azzal, hogy bevárják az eseményeket” – jellemezte Peinsipp a forradalom alatti napokat.⁷¹

A segítőkézség segítette áthidalni azt a pillanatnyi bizalmi válságot, amely október utolsó napjaiban keletkezett a budapesti kormányban Ausztriát illetően. Nagy Imre arról tájékoztatta minisztertársait, hogy az osztrák kommunista pártlapban, a szovjet, a csehszlovák és a kelet-német sajtóban és rádióban olyan híreket terjesztenek, amelyek szerint egykori (horthysta) tisztek vezetésével fegyveres emigránsok akarnak Ausztriából benyomulni az országba. Az ügyben felvilágosítást kért Pein-

⁶⁸ Idézi Rauchensteiner (1981) 33. p.

⁶⁹ Raab (1961) 42. p.

⁷⁰ Idézi Eger (1981) 47–48. p.

⁷¹ Minderről Walther Peinsipp követ összefoglaló jelentése ÖStA AdR BKA/AA Ungarn 3 GZ 511190-Pol./1956 (511791).

sipp követtől, aki november 3-án átadta neki az osztrák határon már korábban foganatosított intézkedésekről (a határövezet lezárásáról, a vízumkiadás megszigorításáról, Nagy Ferenc volt miniszterelnök kiutasításáról) szóló emlékeztetőt. Az információkat a bécsi magyar követség Külügyminisztériumhoz küldött távirata is megerősítette.⁷²

Amikor a szovjet csapatok november 4-én megindultak a magyar forradalom eltiprására, a bécsi kabinet késlekedés nélkül reagált az eseményekre. A szovjet intervenció hírére azonnal összehívták a kormány rendkívüli ülését, döntöttek a várható menekülők befogadásáról, biztosították az ellátásukhoz szükséges pénzügyi fedezetet, és rendelkeztek (az ekkor még elegendőnek gondolt) traiskircheni befogadóállomás készenlétbe helyezéséről. Ausztria kezdeményezője volt az ENSZ Közgyűlés november 9-i határozatának a magyar népek nyújtandó humanitárius segélyprogramról, amely valamennyi tagállamot felszólította a közreműködésre. (Az ország a továbbiakban is mindvégig támogatta a magyarországi helyzet kivizsgálásával és a magyar ENSZ-delegáció mandátumának elismerésével kapcsolatos nyugati állásfoglalásokat.)⁷³

Amit az osztrák kormány a magyar forradalom ügyében tett az október 28-án elfogadott nyilatkozattól kezdve a november 9-én benyújtott indítványig, alapja lett – megítélésem szerint – a Kremlben megfogalmazódó koncepciónak. Annak, amely a felkelés kirobbanásáért és gyors előrehaladásáért az állítólag Ausztrián át Magyarországra érkező szélsőjobboldali polgári és katonai emigránsokat, illetve közvetve a budapesti osztrák követség működését (a segélyszállítmányok között „nyugatról becsempészett fegyverek szétszórását”), azaz az Osztrák Köztársaságot tette meg az egyik felelőssé. A cél láthatóan kettős volt: a magyarországi forradalom okai közé „hitelt érdemlően” becsempészni a nyugati hatalmak támogatását és a szélsőjobboldali magyar emigráció aktív részvételét, ugyanakkor közvetett politikai nyomást gyakorolni a semleges, de egyértelműen nyugati orientációjú, az európai integrációs folyamatokhoz csatlakozni kívánó osztrák államra.

A kitalált vádak, melyekhez az osztrák kommunisták lapja, a *Volksstimme* és vélhetően az ausztriai szovjet (és talán magyar⁷⁴) ügynökök szolgáltattak „helyszíni bizonyítékokat”, gyorsan helyet kaptak a szovjet blokk rádióadásaiban és sajtójában. A Kádár-kormány szerveződő adminisztrációja hamarosan átvette az általánoságban mozgó állításokat, és részben a Kossuth rádión keresztül terjesztette őket, részben hivatalosan tiltakozott miattuk Bécsben. A magyar Külügyminisztérium

⁷² Gecsényi (1996a) 160–161. p.; Gecsényi (1996b) 64–94. p.

⁷³ A forradalmat követő eseményeket összefoglalja és a háttérdokumentumokat közli Gecsényi (2000).

⁷⁴ A Bécsben 1950 óta működő magyar hírszerző-rezidentúra munkájáról szóló jelentést a BM Államvédelmi Kollégiuma 1956. augusztus 22-én tárgyalta. Ebből kiderül, hogy hét hírszerző tiszt dolgozott a követség fedésében, ügynökeik voltak az osztrák külügyben és a magyar emigránsok között. MOL XIX-B-1-106-1-71. (A hírszerzők a forradalom napjaiban részben a szovjet nagykövetségre menekültek, részben a helyükön maradtak.)

november 21-én kelt jegyzéke pontosan tükrözte a valóságtól a rágalmak felé vezető utat. Miközben a kormány nevében a minisztérium köszönetét fejezte ki „azért a nagymérvű és eszmei értékét tekintve fel sem mérhető gyors szomszédi segítségért, melyet az osztrák Vöröskereszt, az osztrák hivatalos szervek és az osztrák nép gyógyszer- és élelmiszersegély alakjában a magyar népnek a nehéz napokban nyújtott”, és külön kiemelte a követség közreműködését, fenntartotta a lehetőséget, hogy feléleszthesse az Ausztriával szembeni vádakat.⁷⁵

A következő hónapokban a magyar pártvezetés az „ellenforradalmi” eseményekről közzétett tájékoztatóiban (az úgynevezett fehér könyvekben) ismételten súlyosan rágalmazta Ausztriát. Miután a szovjet és a magyar hadsereg alakulatai már november végén, december elején lezárták a határt, 1957 első napjaiban a kormány nevében Münnich Ferenc miniszterelnök-helyettes, a fegyveres erők minisztere döntött „a nyugati államhatár őrzésének megszilárdításáról”. Ez a határozat – miközben utalt a belügyi és katonai szervek már megtett intézkedéseire: a menekülővel szembeni eljárás megszigorítására, az elfogottak értékeinek elkobzására – még olyan elemeket is tartalmazott, mint kivándorlási lehetőség tízezer fő számára, illetve a határvidék jobb ellátása közszükségleti cikkekkel.⁷⁶ A hidegháború kemény módszereihez való visszatérést jelezte, hogy Kádár János 1957. január 24-én bejelentette: a nyugati és a déli határokon visszaállítják a műszaki zárat, azaz a „vasfüggönyt”.⁷⁷ A munkálatokat február–május folyamán végezték el. A hevenyészetten lerakott aknazár és a szögesdrót kerítés, miként korábban is, számos helyen átnyúlt osztrák területre, vagy egészen közel futott a határvonalhoz.

Noha a magyar követség Bécsben (elsősorban gazdasági téren) erőfeszítéseket tett a kapcsolatok fenntartására, a helyzet – mind bilaterális, mind nemzetközi viszonylatban – folyamatosan romlott. Raab kancellár június 20-án mondott beszédében felvette annak a lehetőségét, hogy Magyarország kapjon semleges státust, és javasolta, hogy erről nemzetközi konferencián tárgyaljanak. Ezt követte a Nemzetközi Szakszervezeti Szövetség és a Béke Világtanács irodáinak bezárása az osztrák fővárosban, ami a szovjet sajtó dühödt támadását váltotta ki Ausztria ellen. Február 5-én a bécsi minisztertanács vízumkorlátozásokat vezetett be a magyar sportolókka és művészekkel szemben, mire válaszul a magyar rendőrség blokád alá vette az osztrák követséget, zaklatni kezdte azokat, akik a forradalom idején segítettek a segélyek szétosztásában, sőt a diplomáciai szabályokat megsértve magát a követet is. Az osztrák légügyi hivatal megtiltotta a Malév első bécsi repülőjáratának fogadását. Az érintkezés néhány héten át éles hangú jegyzékváltásokra korlátozódott.⁷⁸

⁷⁵ Gecsényi (2000) 38–40. p. 9. sz. irat.

⁷⁶ A Minisztertanács üléseinek jegyzőkönyvei és előterjesztései. A kormány 3004/1957. sz. határozata Münnich Ferenc saját kezű aláírásával, dátum nélkül. MOL XIX-A-83-a 20. sz. jegyzőkönyv.

⁷⁷ A Minisztertanács üléseinek jegyzőkönyvei és előterjesztései 1957. január 24. MOL XIX-A-83-a.

⁷⁸ Gecsényi (2000) 14–17. p.

A kapcsolatok teljes jegelését, ami valójában egyik félnek sem állt érdekében, egyes, az Osztrák Néppárthoz tartozó politikusok (elsősorban Franz Grubhofer belügyi államtitkár) és a magyar követ háttérmegebeszélésein, de mindenekelőtt Anasztaz Mikojan miniszterelnök-helyettes áprilisi – korábban elhalasztott – bécsi látogatása alkalmával hártották el. Mikojan figyelmeztette partnereit, hogy a két ország kapcsolatait javítani kell. Ezt Puja követtel személyesen Kádárnak is megüzente. Élesen visszautasította ugyanakkor Raab és Figl javaslatait Magyarország semlegesítéséről.⁷⁹ Szergej Lapin szovjet nagykövet, akivel Puja Frigyes magyar követ folyamatos konzultációkat folytatott, maga is visszafogottságra intett. Ezzel legalábbis megakadályozták, hogy a helyzet tovább romoljon, sőt lassú tájékozódás indult meg a kibontakozás keresése érdekében. Ennek egyik eleme kétségtelenül az volt, hogy 1957 májusában Ausztria, miként 1956 előtt is, elismerte: a műszaki zár kérdése magyar belügy. 1957. november 6-án a két külügyminiszter munkamegebeszélést folytatott Bécsben, ami legalább a problémák közvetlen „kibeszélésében” segített.⁸⁰

Az „összetört porcelán összeragasztása”, ahogyan 1958 nyarán Peinsipp követ fogalmazott,⁸¹ azaz a viszony normalizálása azonban a nemzetközi helyzet változásainak erőterében, a bilaterális problémák fokozatos felszámolásának előrehaladtával, évek hosszú során, lépésről lépésre sikerült. A fordulat, miként más országok esetében is, végül 1964–65 folyamán érett meg.⁸²

⁷⁹ Puja Frigyes jelentése Mikojan látogatásáról. Uo. 55–57. p.

⁸⁰ Puja Frigyes jelentése Leopold Figl és Horváth Imre találkozásáról. Uo. 76–78. p.

⁸¹ Puja Frigyes jelentése a Walther Peinsippel folytatott beszélgetésről. Uo. 111. p.

⁸² Uo. 154. p.

Az Amerikai Egyesült Államok

BÉKÉS CSABA

Az Eisenhower-kormányzat és a kelet-közép-európai kommunista államok

Az 1956-os magyar forradalommal kapcsolatban a Nyugat felelősségének felvetésekor természetesen az Egyesült Államok ellen irányul a legélesebb kritika, hiszen az Eisenhower-kormányzat 1953 és 1956 között folytatott „felszabadítási propagandája” valóban nagymértékben hozzájárult a kelet-európai tévképzet kialakulásához, hogy Amerika csak a kedvező alkalomra vár, és mindent megtesz, akár fegyveres segítséget is nyújt, hogy a második világháború után a szovjet birodalomhoz csatolt kelet-európai országok visszanyerjék függetlenségüket. Ma már világos, hogy a szovjet–amerikai, illetve a kelet–nyugati viszony szilárdnak bizonyuló alapja a hidegháború egész időszakában az európai status quo kölcsönös elismerése és tiszteletben tartása volt. Ennek megfelelően – bár a két szuperhatalom között számos alkalommal került sor közvetett összeütközésre *Európán kívüli* konfliktusok esetében – az európai kommunista rendszerek összeomlásáig nem történt komoly kísérlet arra, hogy az európai status quót megkérdőjelezve beavatkozást kíséreljenek meg egymás érdekszférájába. Ez a racionális belátás tette elkerülhetővé egy termonukleáris világháborúval fenyegető közvetlen kelet–nyugati konfliktus kitörését, így nem túlzás azt állítani, hogy a második világháború után létrejött európai status quo a világbéke fennmaradásának egyik legfontosabb pillére volt.

1945 után az amerikai kormányok Kelet-Európa-politikájának fő célja mindvégig a kommunizmus további terjeszkedésének megakadályozása, azaz *feltartóztatása* volt (containment policy), s a mindenkor amerikai külpolitika a hidegháború egyes szakaszaiban csupán ezt az alapelvet igyekezett az adott körülmények között alkalmazni.¹ Az Eisenhower-kormányzat politikája 1956 előtt valójában csak abban különbözött a későbbi évtizedek amerikai politikájától, hogy a hidegháború kezdeti szakaszának logikája szerint még megengedhetetlen engedménynek számí-

¹ Az Eisenhower-kormányzat külpolitikájának megértésében elsősorban az alábbi művek voltak segítségemre: Spanier (1965); Lafeber (1976); Pach, Jr.–Richardson (1991); Immerman (1990). A Kelet-Európával kapcsolatos amerikai politika felvázolásában pedig – saját levéltári kutatásaimon túl (lásd a 9. számú jegyzetet) – mindenképp a következő kiadványokra támaszkodtam: FRUS 1955–1957. Vol. XXV.; Kovrig (1973); Marchio (1992).

tott az európai status quo *de jure* elfogadása, a hatvanas–hetvenes években viszont az Egyesült Államok egyre inkább efelé közeledett. Az Eisenhower-kormányzat kétarcú külpolitikát folytatott: 1953–56 között jelentős összegeket költött a Kelet-Európába irányuló felforgató propagandára, valamint emigráns szervezetek támogatására, s a „rab nemzetek felszabadításának” ígérete állandó eleme lett a legmagasabb szintű politikai nyilatkozatoknak is, azt a látszatot keltve, mintha a csatlós államok sorsa az amerikai külpolitika sarkalatos pontja volna.

A valódi amerikai külpolitika ugyanakkor ebben az időben a realitások tudomásulvétele és az európai status quo *de facto* elismerésének alapján igyekezett maximálisan kihasználni a Sztálin halála utáni új szovjet vezetés tárgyalási hajlandóságát, és megpróbált minél több területen egyezséget kötni a Szovjetunióval. Eisenhower nemcsak a propagandában, hanem a valóságban is arra törekedett, hogy a hidegháborús feszültség minél alacsonyabb szintre csökkenjen, s komoly reményeket fűzött a szovjetekkel folytatott fegyverzetkorlátozási tárgyalásokhoz, amelyektől a világban felhalmozott atomerzénál szintjének korlátozását, s egyúttal – a hazai gazdasági növekedés fenntartása érdekében – az amerikai hadikiadások csökkentését remélte. A kétoldalú szovjet–amerikai kapcsolatok 1955–56 folyamán a háború vége óta nem tapasztalt fejlődésnek indultak; a kereskedelmi forgalom növekedésén túl ez mindenekelőtt a tudományos és kulturális kapcsolatok létesítését jelentette, amit amerikai részről már ekkor igyekeztek az eszmék szabad áramlásának elősegítése érdekében kihasználni.

Mint látható, az Eisenhower-kormányzat külpolitikájában valójában – az egyidejűleg folytatott hangos hidegháborús és antikommunista propaganda ellenére – már az 1950-es évek közepén számos olyan tendencia jelen volt, amely aztán később, a hatvanas–hetvenes évek amerikai politikájában meghatározóvá vált. A új szovjet vezetés a korábbinál lényegesen pragmatikusabb hozzáállása mellett ez a realitásokkal nagyon is számoló amerikai külpolitika tette lehetővé az 1953–56 között kialakult első déttente-korszak kibontakozását, amelynek legfontosabb eredményeiként a koreai háború lezárását, a genfi négyhatalmi csúcstalálkozót, az osztrák államszerződés megszületését és a leszerelési tárgyalások megkezdését kell megemlíteni.

A kelet-európai országok sorsa ebben az enyhülési folyamatban szükségszerűen alárendelődött a szovjet–amerikai viszony alakulásának, így a két szuperhatalom közeledésével az amerikai vezetés számára mindinkább tehetősebb jelentett a „rab nemzetek” felszabadítása ügyében vállalt elkötelezettség. A szovjetekkel folytatott tárgyalások során ugyanis hamar kiderült, hogy a csatlós államok státusának megvitatásától Moszkva mereven elzárkózik, így a kérdés további erőltetése csak veszélyeztetné az amúgy ígéretesen alakuló enyhülési folyamatot. Mindenekelőtt ennek a helyzetnek a belátása, valamint az időközben bekövetkezett szovjet–jugoszláv kibékülés motiválta azt az amerikai külpolitikában végbement, 1955 őszétől 1956 júliusáig tartó átértékelési folyamatot, amelynek eredményeként megszületett a Nemzetbiztonsági Tanács 5608. sz. határozata a csatlós államokkal kapcsolatban követendő amerikai politika alapelveiről.²

² FRUS 1955–1957. Vol. XXXV. 198–209. p.

Az 1956. július 12-én elfogadott dokumentum megállapította, hogy az adott világpolitikai helyzetben az Egyesült Államok lehetőségei rendkívül korlátozottak a kelet-európai országok függetlenségének visszaállítására, ezért az amerikai kormánynak arra kell törekednie, hogy első lépésként a nemzeti kommunista politikai erők hatalomra jutását segítse elő ezekben az államokban. A szovjet–jugoszláv viszony alakulása ugyanis azt a reményt keltette az amerikai politikusokban, hogy a jugoszláv példa követőkre talál a kelet-európai országokban, és hogy adott esetben a szovjetek hajlandók lennének az addiginál nagyobb külső és belső önállósággal rendelkező nemzeti kommunista rendszert tolerálni.

Az 1956. októberében kirobbant lengyelországi és magyarországi válság előes-téjén tehát az érvényben lévő amerikai politika arra irányult, hogy Kelet-Európában olyan politikai változásokat segítsen elő, amelyek az adott társadalom nagyobb szabadságát eredményezik, de még a Szovjetunió számára is elfogadhatók.

Magyar–amerikai kapcsolatok 1955–56-ban

Az 1955. júliusi genfi négyhatalmi csúcstalálkozót követő enyhültebb nemzetközi helyzet lehetőséget teremtett arra, hogy az egyes kelet-közép-európai országok gyorsabb ütemben normalizálják viszonyukat a nyugati államokkal. A magyar kormány is jelentős kezdeményezéseket tett ekkoriban különösen Ausztria, Franciaország és más országok felé, a magyar–amerikai viszonyban ugyanakkor sajátos módon jelentős feszültségek jelentek ugyanabban az időszakban. Magyarország továbbra is az egyik kiemelt célpontja volt a „rab nemzetek felszabadítását” célzó amerikai propagandának, s ennek egyik fő „médiума”, a lázító üzenetet tartalmazó röpcédulákat terjesztő léggömb-akció különösen 1955–56 folyamán lépett intenzív szakaszába. Magyar részről viszont a budapesti amerikai követséget „felügyelő” államvédelmi szervek túlbuzgósága és rendkívüli aktivitása akadályozta a viszony normalizálását, noha a külügyminisztérium apparátusa már számos kezdeményezést tett ennek érdekében. 1955. szeptemberében az amerikai kormány korlátozta a washingtoni magyar követség tájékoztatói és kulturális tevékenységét, 1956. februárjában viszont Budapesten tartóztatták le az amerikai követség több magyar állampolgárságú alkalmazottját, valamint a UP és a AP hírgyűnökségeket tudósító Marton-házaspárt. Válaszul Washington megtiltotta, hogy amerikai állampolgárok Magyarországra utazzanak.³

Az SZKP 1956. februárjában megtartott XX. kongresszusa után azonban jelentősen megváltozott a helyzet. Ekkortól moszkvai ösztönzésre minden kelet-közép-európai ország számára fontos prioritás lett a kelet–nyugati viszony megjavításának előmozdítása. Ugyanakkor az amerikai politikában is egy fokozatos átértékelési

³ Amerikai beavatkozás magyar ügyekbe. (Dátum nélkül) Magyar Országos Levéltár (MOL), KÜM TÜK USA XIX-J-1-j 26/a 6.d. Szám nélkül. A magyar–amerikai viszony alakulásáról lásd még: Borhi (2005) 302–305. p.

folyamat ment végbe, amelynek lényege az volt, hogy a vezetés mindinkább késznek mutatkozott a realitások tudomásul vételére, így a szovjet csatlós államok kormányaival való kapcsolatok rendezésére.⁴ A magyar–amerikai viszonyban komolyabb elmozdulás 1956 májusában következett be, amikor Ravndal követ és Ács Lajos, az MDP KV titkára találkozáján lényegében megegyeztek a két ország kapcsolatait terhelő feszültség felszámolásáról.⁵ A Külügyminisztérium Kollégiumának 1956 június 4-i előterjesztése már egy komplex programot fogalmazott meg a probléma megoldására⁶. A dokumentum annak érdekében, hogy megszüntessék a nyugati, s mindenekelőtt az amerikai követség rendkívül zavaró titkosszolgálati felügyeletét, a Külügyminisztérium és a Belügyminisztérium képviselőiből alakult vegyesbizottság felállítását javasolta. Az előterjesztés indítványozta továbbá valamennyi letartóztatott követségi alkalmazott szabadon bocsátását, ezzel a kapcsolatok rendezésének legfőbb akadályát kívánván elhárítani. A dokumentum ezen kívül a kétoldalú kapcsolatok fejlesztésének olyan modelljét vázolta fel, amelyek később, a hatvanas évek közepétől jellemezték a két állam viszonyát. Már ekkor komolyan felmerült, hogy a Nagy-Britanniával éppen ekkor aláírt kereskedelmi és pénzügyi egyezmény mintájára az USA-val is hosszú távra rendezzék a régóta függőben lévő pénzügyi és vagyoni jogi problémákat.

A vitás kérdések rendezésére, így a követségi alkalmazottak szabadon bocsátására 1956 októberéig nem került sor, de a nyár és az őszi folyamán mindkét oldalon számos jele volt annak, hogy megértek a feltételek a magyar–amerikai viszony normalizálásra. Augusztusban eltörölték az utazási korlátozásokat a budapesti amerikai követség alkalmazottai számára, a State Department pedig egyenesen Gerő Ernőt, Rákosi utódát hívta meg a november elején esedékes amerikai elnökválasztás tanulmányozására.⁷ Az MDP új vezetője az ajánlattal nem kívánt élni, habár még nem tudhatta, hogy azokban a napokban a másik szuperhatalom fővárosában, a Kremlben fog hasonló megfigyelői feladatot ellátni, még pedig a saját országa számára történő, a nyilvánosság teljes kizárásával megtartott rendkívüli „miniszterelnök-választáson”.

Az amerikai kormány és a magyarországi felkelés

A lengyelországi eseményeket így érthetően rendkívül nagy elégedettséggel vették tudomásul Washingtonban, hiszen Varsóban néhány nap alatt pontosan az aktuális amerikai politika céljának megfelelő változások mentek végbe.

⁴ A magyar–amerikai viszony. MOL KÜM TÜK USA XIX-J-1-j 17/I 002388/1957

⁵ Borhi (2005) 303. p.

⁶ Kollégiumi előterjesztés: A magyar–amerikai viszony alakulása 1945-től 1955-ig. MOL KÜM TÜK USA XIX-J-1-j 26/a 6. d. 00800/8/1956. Idézi Borhi (2005) 302. p.

⁷ Borhi (2005) 302. p.

Ráadásul mindezért az Egyesült Államoknak semmit sem kellett tennie, s ami még fontosabb, a változásokat, ha nem is örömmel, végül a szovjetek is elfogadták. Annál nagyobb lett a zavarodottság az amerikai kormányzatban a magyarországi fegyveres felkelés hírére, hiszen nemcsak hogy a társadalmi elégedetlenség ilyen radikális kitörésére nem számítottak, de ilyen esetre nem is volt semmiféle stratégiájuk.⁸

Minél inkább nyilvánvalóvá vált a felkelés antikommunista és szovjetellenes jellege, annál kényelmetlenebb problémát okozott az amerikai vezetésnek. Az 1980-as évek végétől kutathatóvá vált elnöki és külügyminisztériumi iratok vizsgálata alapján⁹ a magyar forradalom zavarba ejtő jellege mindenekelőtt három területen mutatkozott meg:

– Az Eisenhower-kormányzatnak ekkor kellett szembesülnie azzal, hogy az évek óta folytatott felszabadítási propaganda keltette elvárásokkal szemben az Egyesült Államok, a világ legerősebb katonai hatalma valójában milyen rendkívül korlátozott lehetőségekkel rendelkezik bármiféle beavatkozásra a szovjet érdekszférához tartozó Kelet-Európában. Nyilvánvaló volt ugyanis, hogy amennyiben Amerika, „a rab nemzetek védőszentje” egy ilyen nem várt kihívásra nem tud megfelelően válaszolni, azaz nem képes megakadályozni, hogy a szovjetek a felkelést leverjék, az Egyesült Államok presztízse mind a nyugati, mind pedig a harmadik világban jelentősen csökkenhet.

– A State Department elemzői már a magyar forradalom első napjaiban jelezték azt az aggodalmukat, hogy a budapesti események hatására a szovjetek esetleg keményebb fellépésre kényszerülnek Lengyelországban is, hogy legalább ott megelőzzék a magyarországihoz hasonló súlyos válság kialakulását. Ez egyértelműen az addig leginkább reménykeltőnek tekintett kelet-európai nemzeti kommunista kísérlet bukását, s egyben a vázolt új amerikai politika kudarcát jelentette volna.

⁸ Az amerikai politikáról szóló korábbi elemzések közül Molnár (1988) és McCauley (1981) írásait találtam a leginkább megalapozottnak. Az 1970-es évek elejétől kezdődően több olyan feldolgozás is megjelent, amely részben vagy teljes mértékben levéltári források felhasználásával készült: Campbell (1991); Marchio (1992); Calhoun (1991); Garthoff (1997); Pruessen (1997).

⁹ 1992-ben a washingtoni Woodrow Wilson International Center for Scholars Cold War International History Projectjének ösztöndíjával három hónapot töltöttem az Egyesült Államokban, amelynek során az alábbi levéltárakban folytattam kutatásokat: *Dwight D. Eisenhower Library*, Abeline, Kansas (Dwight D. Eisenhower: Papers as President of the United States; Dwight D. Eisenhower: Records as President, White House Central Files; John Foster Dulles: Papers); *National Archives*, Washington D. C. (Department of State, Central Decimal Files, Policy Planning Staff, Office Files, Assistant Secretary for European Affairs; Joint Chiefs of Staff, Chairman's File, Admiral Radford); *Seeley G. Mudd Manuscript Library*, Princeton University, Princeton, New Jersey (John Foster Dulles Papers, Allen W. Dulles Papers); *United Nations Archives*, New York, N. Y. (PSCA Confidential Notes, Chronological Summary regarding Hungary, Andrew Cordier File). Terjedelmi okokból a fenti felsorolás csupán a kutatás folyamán megvizsgált legfontosabb irategyütteseket tartalmazza.

Ráadásul a magyar forradalom várható fegyveres leverése önmagában is annak veszélyét vetítette előre, hogy az egész kelet-európai térségben visszaveti az SZKP XX. kongresszusa utáni időszakban megindult liberalizálódási folyamatot, s így a kelet-európai kommunista rendszerek evolúciós úton történő felbomlásához fűzött amerikai remények – legalábbis jó időre – megalapozatlannak bizonyulnak.

– A hidegháborús feszültség csökkentésére és az enyhülési folyamat elmélyítésére törekvő amerikai külpolitika számára a magyarországi felkelés a legnagyobb gondot azonban abban a tekintetben jelentette, hogy a válság elmélyülésével egyre kisebb lett annak az esélye, hogy az Egyesült Államok elkerülheti, hogy a Szovjetunióval – hacsak a propaganda szintjén is – konfliktusba bonyolódjon. A magyarországi fejlemények, s különösen az október utolsó és november legelső napjaiban bekövetkezett politikai változások ugyanis sajátos csapdahelyzetet teremtettek az amerikai vezetés számára, amelyben Eisenhowernek és munkatársainak két, a saját szempontjukból egyformán rossz megoldás között kellett választaniuk:

Ha a szovjetekkel való jó viszony fenntartása érdekében nem tesznek semmit, vagyis még a látszatát is elkerülik annak, hogy az Egyesült Államoknak bármi köze van a magyarországi felkelés kirobbantásához, az évek óta folytatott felszabadítási propaganda következtében mind az amerikai társadalomban, mind a világ közvéleményében érthetően komoly csalódást kelt. A harmadik világ országaiban pedig egyenesen azt a meggyőződést erősítik, hogy mivel Amerika, ígéretei ellenére, konkrét válsághelyzetben meg sem próbálja megvédelmezni egy kis állam függetlenségét, jobb lesz a másik szuperhatalom, a Szovjetunió felé orientálódni.

A másik megoldás az volt, hogy – mivel a status quo politikából adódóan katonai vagy akár komolyabb politikai beavatkozás szóba se jött – az Egyesült Államok a *propaganda szintjén* igyekeznek meggyőzni a világot, milyen fontos számára a magyar forradalom ügye, úgy azonban, hogy ezzel minél kevésbé terhelje meg az amerikai–szovjet viszonyt.

Az amerikai vezetés az utóbbi forgatókönyvet választotta, s így lett a magyarországi helyzettel kapcsolatos nemzetközi tárgyalások egyetlen színhelye az Egyesült Nemzetek Szervezete, ahol a Biztonsági Tanács október 28-án napirendre tűzte a kérdést. Ez a megoldás azonban szintén számos veszélyt rejtett magában az Egyesült Államok számára: először is, a szovjetek még ezt a rendkívül visszafogott amerikai magatartást is illetéktelen beavatkozásként értékelték, és azonnal az amerikai imperializmust tették felelőssé a felkelés kirobbantásáért. Ez a „kézenfekvő” moszkvai interpretáció, amely valójában alig függött attól, hogy az Egyesült Államok ténylegesen mit tett, vagy mit nem tett, egyben „jogalapot” szolgáltatott a szovjeteknek ahhoz, hogy a rend helyreállítása érdekében szükség esetén akár a legkeményebb eszközöket is igénybe vegyék. Minél valószínűbbé vált ugyanakkor, hogy a szovjetek az egyre radikálisabb magyarországi változásokat nem fogadhatják el, így nem marad más választásuk, mint a felkelés leverése, illetve az addig általuk is legitimnek tekintett Nagy Imre-kormány megbuktatása, annál világosabb lett, hogy az Egyesült Államok egy ilyen szovjet lépést kénytelen lesz élesen elítélni. A

szovjetek érzékenységének ismeretében azonban várható volt, hogy a moszkvai vezetés ezt nem hagyná válasz nélkül; így a magyar forradalom az amerikai külpolitika számára valójában kezdettől fogva azt a veszélyt rejtette magában, hogy – ha csak időlegesen is – a szovjet–amerikai viszony megromlását eredményezi, és visszaveti a kelet–nyugati viszonyban bekövetkezett enyhülési folyamatot.

Ebben az összefüggésben Washington számára a legváratlanabb fordulatot és egyben a legnagyobb kihívást a magyar kormány november 1-jei semlegességi nyilatkozata jelentette. Addig ugyanis Nagy Imre és kormánya tevékenységét nagyfokú bizalmatlansággal kezelték, és az október végéig bejelentett politikai változások mögött is jobbára a felkelők leszerelését célzó, a szovjetekkel egyeztetett manővert sejtettek. Nagy Imrének az ENSZ főtitkárához még ugyanaznap eljuttatott távirata azonban a semlegesség deklarálásán túl egyben azt is kérte, hogy a négy nagyhatalom nyújtson segítséget az ország semlegességének megvédelmezésében. Ez nem kevesebbet jelentett, mint hogy egy a szovjet érdekszférába tartozó ország kormánya s annak kommunista miniszterelnöke, ha közvetve is, Nagy-Britannia és Franciaország mellett az Egyesült Államok segítségét kéri függetlensége megőrzése érdekében. Ez a nem várt fejlemény alaposan feladta a leckét az amerikai politikusoknak: hogyan lehet az új helyzetben a régi, be nem avatkozási politikát folytatni?

Improvizációk és paradigmaváltás

A lengyelországi események és különösen a magyar felkelés során érzékelt egyre határozottabb antikommunista tendenciák azt eredményezték, hogy az amerikai kormány – amely, mint láttuk, néhány hónappal korábban „belső használatra” már ártértékelt a csatlós államokkal kapcsolatos politikáját – most arra kényszerült, hogy ugyanezt a nyilvánosság előtt is megtegye. A Nemzetbiztonsági Tanács 5608. sz. határozatának megszületését több hónapos szakértői előkészítő munka előzte meg, erre azonban az október végi zavaros napokban nem volt idő, így az új irányvonal kialakítására végül a legfelső politikai vezetők meglehetősen ad hoc jellegű megbeszéléseinek eredményeképpen került sor.

Az ártértékelés igénye először a Nemzetbiztonsági Tanács október 26-i ülésén merült fel, ahol Harold Stassen, az elnök leszerelési tanácsadója azt javasolta, biztosítani kellene a szovjeteket arról, hogy amennyiben a kelet-európai országok elnyernék szabadságukat, az nem veszélyeztetné a Szovjetunió biztonsági érdekeit, mivel egy ilyen helyzetet a nyugati hatalmak nem használnának ki a Szovjetunió elleni katonai lépésekre.¹⁰ Bár a javaslatot a Tanács nem fogadta el, Stassen nem adta

¹⁰ Dwight D. Eisenhower Library (a továbbiakban Eisenhower Library), D. D. Eisenhower Papers as President (a továbbiakban: Whitman File), National Security Council Records. Közli FRUS 1955–1957. XXV. Vol. 295–299. p.

fel, és még aznap felkereste Dulles külügyminisztert,¹¹ az elnöknek pedig levélben fejtette ki terve továbbfejlesztett változatát.¹² Eszerint tudatni kellene a szovjetekkel, hogy az Egyesült Államok kormánya elfogadná, ha a csatlós országok Ausztriához hasonló semleges státust kapnának, és beleegyezne, hogy ne legyenek tagjai a NATO-nak. E javaslat alapját az a megfontolás képezte, hogy mivel az osztrák államszerződést előkészítő négyhatalmi tárgyalások során a semlegesség kinyilvánítását és a NATO-tagság tilalmát éppen a szovjetek szabták feltételül, Stassen úgy gondolta, hogy a csatlós államokkal kapcsolatos hasonló nyugati engedmények megnyugtatják a Szovjetunió biztonsági érdekei miatt aggódó moszkvai vezetőket. A párhuzam persze sántított, hiszen Ausztria esetében valódi négyhatalmi alkuról volt szó, a szovjet érdekszférába tartozó csatlós államok „semlegesítése” fejében viszont a Nyugat valójában nem tudott mit felajánlani. Mivel azonban a javaslatban foglalt látszólagos alkuajánlat még mindig a legtöbbször túnt, amit az adott helyzetben az amerikai kormány a kelet-európai országokért, s mindenekelőtt Magyarországot tehetett, Eisenhower magáévá tette az elképzelést. Még ugyanazon nap, október 26-án felszólította Dulles külügyminisztert, hogy a másnap Dallasban tartandó választási beszédébe építsen be egy olyan passzust, amely szerint az Egyesült Államok nem kívánja a kelet-európai országokat a NATO-ba bevonni és katonai szövetségeseivé tenni, mindössze azt reméli, hogy ezek az országok Ausztriához hasonló státust kaphatnak.¹³ Dulles azonban, aki a javaslattal kezdettől fogva nem értett egyet, mert túlzott elvi engedménynek tartotta, részben az elnököt meggyőzve, részben pedig önhatalmúlag jelentősen letompította a javaslat élet, kihagyva belőle mind a semleges státus és az osztrák példa, mind pedig a NATO-tagság tilalmának tételes említését. Az amerikai külügyminiszter beszédének azóta híressé vált mondata így aztán végül mindössze ennyit tartalmazott: „Mi nem tekintjük ezeket a nemzeteket potenciális katonai szövetségeseinknek.”¹⁴ A kifejezetten defenzív hangvételűre módosult időzített üzenetet aztán Moszkvában már nem volt nehéz az adott helyzetre úgy értelmezni, hogy az Egyesült Államok semmit nem szándékozik tenni Lengyelország vagy Magyarország érdekében.¹⁵

A kijelentés azonban – amelyet még november 4-e előtt számos alkalommal nyilvánosan megismételtek az amerikai politikusok, és amelyet közvetlen úton is a

¹¹ Feljegyzés Dulles külügyminiszter és Harold E. Stassen megbeszéléséről, 1956. október 26. Eisenhower Library, Dulles Papers, General Memoranda of Conversations Series. Közli FRUS 1955–1957. XXV. Vol. 305.

¹² Harold E. Stassen levele Eisenhower elnökhöz, 1956. október 26. Eisenhower Library, Whitman File, Administration Series.

¹³ Feljegyzés Eisenhower és Dulles telefonbeszélgetéséről, 1956. október 26. Eisenhower Library, Dulles Papers, White House Telephone Conversations Series. Közli FRUS 1955–1957. XXV. Vol. 305–306. p.

¹⁴ Seeley G. Mudd Manuscript Library, J. F. Dulles Papers, Box 106.

¹⁵ Az amerikai külügyminiszter dallasi beszédét megelőző legfelső szintű egyeztető tárgyalásokról, valamint Harold E. Stassen további javaslatairól bővebben lásd Békés (1993).

moszkvai vezetők tudomására hoztak – még ebben a radikálisan módosított változatban is *történelmi jelentőségű* volt. Ezt megelőzően ugyanis az Eisenhower-adminisztráció valamennyi Kelet-Európával kapcsolatos hivatalos megnyilatkozása arra a feltevésre alapult, hogy amennyiben ezek az országok egy napon visszanyernék szabadságukat, az egyet jelentene a nyugati világhoz való csatlakozásukkal, ami a hidegháború kontextusában a NATO-tagságot is magában foglalta. Annak kinyilvánítása tehát, hogy az Egyesült Államok a csatlós országokat nem tekinti potenciális katonai szövetségésének, lényegében a korábbi álláspont feladását jelentette, és kiindulópontja volt annak a hatvanas és hetvenes években végbement folyamatnak, amelynek eredményeként, a felszabadítási propaganda maradványainak fokozatos eltűnésével, megszűnt az amerikai külpolitika kétarcú jellege.

Ez a rendkívül tömören megfogalmazott új amerikai politika ugyanakkor még az idézett formában is magában foglalt egy olyan, néhány nappal később nagyon is aktuálissá váló potenciális ígéretet, hogy amennyiben a kelet-európai országok függetlenné válnának a Szovjetuniótól, Amerika támogatná, hogy semleges státust kapjanak. Mint láthattuk, ez az olvasat nagyon is megfelelt Stassen és Eisenhower eredeti szándékának, Dulles külügyminiszter azonban, aki legszívesebben teljes egészében kihagyta volna beszédéből az említett részt, valójában egy percig sem gondolta komolyan, amit a csatlós országokkal kapcsolatban az elnök nyomására végül mégis el kellett mondania. Eisenhower és Dulles ugyanis, amint részben már az eddigiekből is kiderült, korántsem egyformán ítélte meg a semlegesség kérdését. Dulles morális alapon utasította el a semlegességet, arra hivatkozva, hogy jó és rossz között nincsen középút, az el nem kötelezett államok mozgalmát pedig az Egyesült Államok érdekei szempontjából kifejezetten veszélyesnek tekintette. Az elnök viszont 1955–56 folyamán egyre inkább arra a meggyőződésre jutott, hogy a semlegesség nem feltétlenül elítélendő, s arra törekedett, hogy a harmadik világ országaiban Amerika gazdasági segítségnyújtás révén növelje befolyását. Eisenhower a véleményét 1956 júliusában egy sajtókonferencián olyan őszintén fejtette ki, hogy – mivel az korántsem egyezett a hivatalos állásponttal – másnap Dulles közbenjárására a Fehér Háznak külön közleményt kellett kiadnia az elnök szavainak pontos értelmezésére. A külügyminiszter ugyanakkor a semlegességet nem csupán az el nem kötelezett államok vonatkozásában utasította el; úgy vélte, nem lehet követendő példa a csatlós országok számára sem. Dulles október 26-án, véleményét előzőleg testvérével, Allen Dullesszel, a CIA főnökével egyeztetve,¹⁶ a Stassennel folytatott megbeszélése során lényegében azt fejtette ki, hogy ha a kelet-európai országok valami módon kiszabadulnának a szovjet fennhatóság alól, függetlenségüket teljes mértékben helyre kell állítani, s nem szabad olyan kötöttségekkel korlátozni, mint amilyeneket Ausztriának kellett vállalnia a semlegesség kinyilvánításával. Eisenhower viszont három nappal később, október 30-án arról beszélt a buda-

¹⁶ Feljegyzés Allen Dulles és John Foster Dulles telefonbeszélgetéséről, 1956. október 26. Eisenhower Library, Dulles Papers, Memoranda of Telephone Conversations Series.

pesti állomáshelyére induló Edward T. Wailes követnek, hogy amennyiben a csatlós államok függetlenek és semlegesek lehetnének, az nagymértékben elősegítené egy konstruktív világpolitikai korszak bekövetkezését.¹⁷

Ilyen előzmények után értesültek november 1-jén a szuezi válság lázában égő Washingtonban a magyar kormány lépéseiről: a Varsói Szerződés felmondásáról, a semlegesség deklarálásáról, valamint arról, hogy Nagy Imre az ENSZ-hez fordult, és a semlegesség védelmére a négy nagyhatalom segítségét kéri. Nagy Imre, akinek tevékenységét az amerikai vezetők mind ez ideig maximális gyanakvással figyelték, ennél nagyobb meglepetést aligha okozhatott volna. Dulles álláspontját figyelembe véve nem meglepő, hogy ő maga egyáltalán nem igyekezett eleget tenni a magyar kérésnek, bár kérdéses volt, milyen indokkal tartózkodják a semlegesség elismerésétől az amerikai kormány, különösen, miután tudomást szerzett róla, hogy Nagy-Britannia és Franciaország hajlandónak mutatkozik a kérelem támogatására. Feltételezhető lett volna, hogy az elnök – a semlegesség kérdésében elfoglalt jóval rugalmasabb álláspontja alapján – másként ítéli meg a helyzetet, csak hogy a dolgot ő sem így képzelte el. Eisenhower valójában abban reménykedett, hogy *az enyhülési folyamat eredményeként*, fokozatosan jön létre az az állapot, amelyben *a szovjetekkel tárgyalásos* úton lehet majd megegyezni a csatlós államok függetlenségének visszaállításáról. A magyar kormány egyoldalú radikális lépésének nyílt támogatása, azaz a semlegesség elismerése azzal fenyegetett, hogy az amerikai kormány ezzel olyan nemzetközi kötelezettséget vállal, amelytől a magyar felkelés várható leverése után nehéz lenne megszabadulni. S ami Eisenhower számára még fontosabb volt: egy ilyen lépés a szovjetek kiszámíthatatlan, de várhatóan vehemens reagálása miatt komolyan veszélyeztethette volna az amerikai–szovjet viszony, s közvetve az egész enyhülési folyamat alakulását. Így nem csoda, hogy az elnöki iratokban nincs nyoma annak, hogy november 1-je és 3-a között Eisenhower akár csak foglalkozott volna a magyar semlegesség kérdésével.

Ezekben a napokban az elnök figyelmét amúgy is teljes mértékben a közel-keleti válság kötötte le, hiszen jól tudta, hogy ott, eltérően Kelet-Európától, az Egyesült Államoknak vannak eszközei a válság sikeres rendezésére. A magyarországi fejlemények figyelemmel kísérése így ezekben a válságos napokban a Dulles testvérekre maradt, akik hamar megtalálták a megoldást, miként lehet elkerülni a semlegesség elismerését: rájöttek, legjobb, ha nem vesznek róla tudomást. Ennek megfelelően a State Departmentben egyszerűen nem foglalkoztak a különböző javaslatokkal, amelyek a magyar kormány kérelmének támogatását indítványozták, a nyilvánosság előtt kifejezetten mellőzték a téma felvetését sőt ahol csak lehetett, még a külügyminisztérium belső irataiban is elkerülték a semlegesség említését.

Ezt a taktikát alkalmazták az ENSZ Biztonsági Tanácsának november 2-i és 3-i, a magyar kérdéssel foglalkozó ülésén is. A három nyugati nagyhatalom ENSZ-képviselői

¹⁷ Feljegyzés Eisenhower és Edward T. Wailes budapesti amerikai követ megbeszéléséről, 1956. október 30. Eisenhower Library, Whitman File, D. D. Eisenhower Diaries Series.

a magyarországi helyzettel kapcsolatban október 27-től folyamatosan titkos egyeztető tárgyalásokat folytattak. Az Egyiptom elleni izraeli (majd angol–francia) támadás után azonban az Egyesült Államok érdekei ebben a kérdésben is szembekerültek Nagy-Britannia és Franciaország céljaival, amelyek ettől fogva mindent elkövettek annak érdekében, hogy a magyar ügy a Biztonsági Tanácsból kerüljön át a szuezi válság tárgyalására november 1-jén összehívott rendkívüli Közgyűlésbe, ahol reményeik szerint a két válság együttes tárgyalása jelentősen javította volna pozícióikat. Ez magyarázza, hogy az Egyesült Államoktól eltérően Anglia és Franciaország azonnal hajlandónak mutatkoztak a magyar semlegesség elismerésére, mivel ezt olyan horderejű eseménynek tekintették, amely egyértelműen indokolja az „egyesülés a békéért” eljárás lefolytatását, majd annak eredményeként a magyar kérdés rendkívüli Közgyűlés elé való utalását.¹⁸ Az amerikai taktika viszont egészen november 4-ig éppen e lépés megakadályozására irányult, ennek megfelelően Henry Cabot Lodge, az amerikai képviselő szándékosan késleltette a határozathozatali folyamatot. Ezért az angolok és a franciák azt tervezték, hogy a Biztonsági Tanács november 3-i ülésén olyan határozati javaslatot terjesztenek be, amely tartalmazza a magyar semlegesség elismerését, amelyet – a világ közvéleményének magyarok iránti egyértelmű szimpátiáját figyelembe véve – az amerikai képviselőnek nehéz lesz *nem* megszavazni.¹⁹ Lodge diplomáciai erőfeszítéseinek és még inkább a rendkívüli Közgyűlésben zajló közel-keleti vita „jótékony” visszatartó hatásának köszönhetően azonban a nyugat-európai szövetségeket végül sikerült visszavonulásra kényszeríteni, így aztán az amerikai képviselő maga terjeszthetett be határozati javaslatot, amely természetesen meg sem említette a magyar kormány semlegességi nyilatkozatát, sőt még ezt a javaslatot sem bocsátotta szavazásra.²⁰

Nem tudjuk, meddig tudta volna folytatni az amerikai kormány ezt a politikát. A november 4-i magyarországi szovjet intervenció mindenestre végleg megoldotta a problémát: ettől fogva végképp úgy tehetek, mintha a magyar kormány semlegességi nyilatkozata soha nem is létezett volna.

Az amerikai felszabadítási retorika vége

A magyarországi felkelés kudarca mindenekelőtt az Egyesült Államokat, de a nyugati hatalmakat általában is a már korábban megindult átértékelési politika folytatására ösztönözte. 1956 után végképp elvetették a rab népek felszabadításának

¹⁸ Documents diplomatiques français 1956. (1990) 91. p. A Foreign Office 1459. sz. számjeltávirata az Egyesült Királyság New York-i ENSZ-képviselőének, 1956. november 1. A dokumentumot közli Békés (1993) 58. p. A nyugati hatalmaknak a magyar kérdéssel kapcsolatos érdekellentétéről lásd bővebben Békés (1992b).

¹⁹ Henry Cabot Lodge amerikai ENSZ-képviselő 474. és 476. sz. távirata a külügyminisztériumnak, 1956. november 3. National Archives, Department of State, Central Decimal Files, 764.00/11-356.

²⁰ FRUS 1955–1957. XXV. Vol. 372. p.

teóriáját, s a cél a kelet-közép-európai kommunista rezsimek „felpuhítása”, liberalizálása lett. Ehhez pedig az 1956 novemberétől következetesen a kommunista rendszer „szanálására”,²¹ azaz egy működőképes szisztéma kialakítására törekvő Kádár-kormány nagyon is ígéretes partnernek bizonyult, így nem meglepő, hogy a kapcsolatok normalizálása iránti igény angol részről már 1957-ben megfogalmazódott, igaz, tekintettel a körülményekre, egyelőre csupán belső használatra. A kádári vezetés ugyanis a posztsztálinista rendszer sajátos magyar változatát a forradalmat követő irracionális kegyetlen és széles körű megtorlásokkal párhuzamosan kívánta kiépíteni, amire a nyugati politikusok érthető morális felháborodással reagáltak. Racionális alapon, a Szovjetunió biztonsági érdekeit figyelembe véve ugyan belátták a rendteremtés szükségességét, ám egyúttal – nem kis mértékben saját közvéleményük nyomására – azt várták volna a magyar kormánytól, hogy amilyen pragmatikusan törekszik a társadalom nagyobb részének megnyerésére, olyan nagyvonalúan fog megbocsátani a „bűnösöknek” és a „megtévedteknek”. Talán megkockáztathatjuk azt a felvetést, hogy amennyiben a Nyugat, s mindenekelőtt az Egyesült Államok ezekben az években nem a nyilvánosság előtt, az ENSZ fórumain és másutt igyekszik nyomást gyakorolni a magyar kormányra a megtorlások enyhítése érdekében, hanem közvetlen, titkos tárgyalások útján, ahogyan végül 1960–62 között történt,²² jelentősebb engedményeket tudott volna kikényszeríteni már e korábbi időszakban is. Ez pedig adott esetben nem csupán a jól ismert eredménnyel járhatott volna (vagyis azzal, hogy a magyar ügyet 1962 decemberében leveszik az ENSZ közgyűlés napirendjéről annak fejében, ha Magyarországon amnesztiában részesítik a forradalmi cselekményekért elítéltek nagy többségét), hanem esély lett volna a megtorlási folyamat befolyásolására, a szigor enyhítésére, sok ember életének megmentésére is. A Kádár-kormány legfontosabb külpolitikai célkitűzése ugyanis közvetlenül 1956 után a kitörés volt a szinte teljes diplomáciai elszigeteltségből, és annak bebizonyítása, hogy az új rendszer, bár fogantatása nem volt szeplőtelen, jellegét tekintve nyugati szemmel nézve sem rosszabb, sőt jobb, mint a többi kommunista rezsím. Ezt, mint láttuk, Nyugaton hamar fel is ismerték, ám a magyar ügy évről évre visszatérő ENSZ-beli vitája mindenekelőtt az amerikai vezetés számára fontos fegyvert jelentett a harmadik világ országainak befolyásolásáért folytatott szuperhatalmi küzdelemben, aminek következtében a magyar vezetéssel való közvetlen egyezkedés politikájára csak az ENSZ-viták egyre nyilvánvalóbb kifulladására kerülhetett sor.

Magyarország így csak az 1963-as amnesztia után nyerte el a „bloc normal” státust, azaz a többi kommunista országgal egyenrangú bánásmód jogát, ám ekkortól – Lengyelország mellett – rögtön a másik favorit is lett. A posztsztálinista rend-

²¹ A korábban ellentétes előjellel használt restauráció, illetve konszolidáció kategóriái helyett a tudományos elemzés szempontjából lényegesen ígéretesebbnek tűnő „szanálás” terminust Kalmár Melinda vezette be a legújabb történeti irodalomban. Kalmár (1997).

²² A magyar–amerikai titkos tárgyalásokról lásd Radványi (1979); Borhi (2002).

szer – jelentős mértékben éppen a forradalom tanulságai alapján – hatvanas évek közepére kiépült sajátos magyar változatával ugyanis szinte magától teremtette meg azt a rugalmasabb, liberálisabb kommunista modellt, amelynek megvalósítása az 1956 után érvényes, a felszabadítási retorikát végleg feladó amerikai külpolitika egyik célkitűzése volt.

Paradox módon tehát az egyetemes szabadságeszményekért küzdő magyar forradalom 1956-ban a legkevésbé sem volt összhangban a nyugati politika valós célkitűzéseivel – bár sokan úgy hitték, a felkelés éppen a „felszabadítás” feltételeit teremti meg –, a kádári rendszer viszont a maga pragmatizmusával a szovjet blokk országai közül legközelebb jutott az 1956 utáni évtizedekben érvényben lévő nyugati elvárásokhoz.

Olaszország

SOMLAI KATALIN

Az ötvenes évek Olaszországa

Olaszországban a háború utáni években az Amerikai Egyesült Államok anyagi támogatása és az ország központjában fekvő Vatikán biztosította ideológiai és szervezeti háttér segítségével a Kereszténydemokrata Párt (Democrazia Cristiana, DC) szerezte meg a hatalmat az antifasiszta ellenállásban vezető szerepet játszó kommunistákkal szemben. XII. Pius pápa már a háború alatt – és főként utána – vehemensen harcolt a kommunizmus térnyerése ellen. A kereszténydemokraták 1948-as elsőpró győzelme nagyrészt annak volt köszönhető, hogy a pápa támogatta az Actio Catholicán belüli polgári tagozatok szerveződését, melyek az amúgy országos pártszervezet nélküli DC helyi szervezeteiként működtek. Az ötvenes évek első felében a kereszténydemokrácia hegemoniája megrendült. Az 1953-as parlamenti választásokon megbukott a centrum erőinek Alcide De Gasperi által összekovácsolt négypárti koalíciója, amelyben a kereszténydemokraták mellett kisebb laikus pártok – liberálisok, republikánusok, szociáldemokraták – is részt vettek a kormányzásban. Az 1948-ban még majdnem abszolút többséget szerző DC négy évvel később szövetségeseivel együtt sem kapta meg a szavazatok felét.¹ A választási eredmények azt mutatták, hogy a pozícióikat egyedül megőrző, Giuseppe Saragat vezette – baloldali gazdaságpolitikát szorgalmazó, ugyanakkor a Szovjetuniótól s annak sztálinista politikájától élesen elhatárolódó – szociáldemokraták mutathatják meg a politikai irányt, amely felé elmozdulva a centrum pártjai megerősödhetnek a jobboldali (neofasiszta, monarchista) és baloldali (kommunista) szélsőséges erők látványos előrenyomulásával szemben. A csökkenő támogatottsága ellenére még mindig legbefolyásosabb pártként kormányon maradó DC mozgásterének tágitására és a kormányzati „mozdulatlanság” felszámolására hosszú távon a „baloldali nyitás”: az Olasz Kommunista Párttal (OKP) addig szorosan együttműködő Olasz Szocialista Párthoz (Partito Socialista Italiano dell’Unione Proletaria, PSIUP) való közeledés adhatott esélyt.

A második világháború után Trieszt és Venezia Giulia tartomány területi hovatartozásának kérdésére koncentráló Pella-kormány által felkorbácsolt nacionalista

¹ Kogan (1970) 97. p.

érzelmeik és a pápa betegségével a Curiában egyre nagyobb befolyást szerző konzervatív bíborosok tevékenysége hatására reakciós légkör alakult ki, s bár ez nem kedvezett a „nyitásnak”, a DC-n belül mégis elindult a balratolódás. A DC titkárságában egyre nagyobb támogatottságot szerzett az antikapitalista és korporativista nézeteiről ismert Amintore Fanfani. 1954 nyarán „demokratikus kezdeményezés” nevű irányzata már többségi pozícióba került a DC kongresszusán, és őt választották a párt főtitkárának is. A DC balratolódása miatt az olasz nagyvállalkozókat tömörítő Confindustria átpártolt az Olasz Liberális Párthoz, ami a liberálisok szakadásához vezetett. A pártból kiléptek a gazdasági reformokat és az állam gazdasági szerepvállalását szorgalmazó progresszív erők, és megalakították az Olasz Radikális Pártot (PRI). A radikálisok a szocialisták kormányzati szerepvállalását szorgalmazták, s pártjuk – csekély mérete ellenére – a sajtón (*Il Mondo*, *L'Espresso*) keresztül jelentős befolyást gyakorolt a baloldali értelmiségi körökre.

1955 decemberében a kereszténydemokraták sorain belüli pártharcok eredményeképp váratlanul a baloldali kereszténydemokrata Giovanni Gronchi választották köztársasági elnökké. Gronchi a kereszténydemokrata–szocialista együttműködés híve volt, s a DC baloldalának vezető politikusaként már 1949-ben is megkérdőjelezte Olaszország NATO-csatlakozásának helyességét, és bírálta az Egyesült Államokkal szembeni alávetett szerepét. 1956 januárjában az Egyesült Államokba utazott, ahol az Észak-atlanti Szerződés 2. cikkében foglaltak szerint kezdeményezte a tagországok szorosabb gazdasági és politikai együttműködését. Az európai összefogás híveként szorgalmazta a nyugat-európai parlament felállítását, melyhez majd a németek, s egy távolabbi jövőben a kelet-európai országok is csatlakozhatnak.

A második világháború után újjáéledt Olaszországnak gyökeresen új nemzetközi helyzetben kellett kialakítania új külpolitikai identitását. Az egykor nagy hatalmi ambíciók fűtötte ország mozgásterét a hidegháborús szembenállás erősen behatárolta. A szövetséges ellenőrzés alá vont területek (Trieszt és Venezia Giulia) sorsának rendezése évekig elhúzódott, ez is azt mutatta, hogy az olasz kezdeményezések alárendelődnek a kelet–nyugati viszonyoknak, az ország külpolitikai céljainak megvalósítása az Egyesült Államok politikájának függvényévé vált. Az Egyesült Államok befolyásolta az olasz belpolitika alakulását is: anyagi, politikai és ideológiai támogatása segítette hatalomra a DC-t, majd római nagykövete révén rendszeres nyomást gyakorolt a kormányra a liberális gazdaságpolitika és az azt képviselő jobbközép erők érdekében. Az Egyesült Államok és a DC közötti szoros kapcsolat következtében, valamint a kommunizmustól való félelmek miatt Olaszország 1949-ben belépett a NATO-ba. A katonai tömbön belül azonban csupán másodrendű szerephez jutott, akárcsak (gazdasági elmaradottsága miatt) a nyugati szövetségi rendszer más szervezeteiben: az Európa Tanácsban, az Európai Szén- és Acélközösségben stb.

A vázolt korlátok között az ötvenes évek második felére két irányvonal rajzolódott ki az olasz külpolitikában, az egyik az Egyesült Államok, a másik a brit–francia politika függvénye volt. Az első – mely mögött felsorakozott a DC többsége, a párt főtitkára, Fanfani, valamint a Vatikán konzervatívabb körei is – támadta az európai prio-

ritású külpolitikát, mondván, hogy ezáltal Olaszország elesik az ázsiai és afrikai országokkal való kapcsolatok előnyeitől. E külpolitikai elképzelés szerint Olaszországnak mindenben támogatnia kell az Egyesült Államok politikáját, hogy az egykori gyarmatokon – a hatalmi befolyás felcserélődésével – az USA nyomdokain bevonulhasson a Földközi-tenger térségébe. A másik hivatalos külpolitikai irányvonal célja ezzel szemben egy szűk körű európai egység létrehozása volt: Gronchi köztársasági elnökön kívül ezt képviselte Antonio Segni miniszterelnök és a liberális párti Gaetano Martino külügyminiszter is. A liberális pártot támogató Confindustria nagyvállalatai ugyanis az ötvenes évek közepére elérték az a modernizációs és termelékenységi szintet, amikor már a felvevőpiacok bővítésére volt szükségük. Emellett a második törvényhozásban (1953–58) a közép- és jobb oldali pártok aktívabb külpolitikai tevékenységükkel próbálták ellensúlyozni a belpolitikai mozgástér szűkös kereteit.² Az „ügyvezetőnek” indult Pella-kormány a trieszti határkérdés rendezésének kikényszerítése érdekében még a szövetséges megszálló erőkkkel is nyíltan konfrontálódott. Aktív külpolitikájának látványos eredményeképpen gyorsították fel – a trieszti kérdés végére is pontot tevő Martino kezdeményezésére – az európai integrációs folyamatot, és írták alá 1957 márciusában a római szerződéseket.

A Moszkva irányítása alatt álló térség kikerült az olasz külpolitika érdeklődéséből. Olaszország egyöntetűen passzív maradt az összes kelet-európai ország irányában, mivel a kommunizmus minden változatát elutasította. A passzivitás elsősorban a politikára vonatkozott. A trieszti kérdés 1954. októberi megoldódása után az olasz–jugoszláv gazdasági kapcsolatok gyors ütemben fejlődtek, s Olaszország hamarosan Jugoszlávia legfontosabb kereskedelmi partnere lett.³

Az olasz gazdaság termelékenysége a háború utáni évek következetesen véghezvitt antiinflációs politikájának és a Marshall-segélynek köszönhetően 1950-re már a legtöbb területen elérte az 1938-as értékeket. Az ötvenes évek első felében a termelés fellendült. 1950 és 1955 között a bruttó nemzeti termék átlag évi 5,6 százalékkal nőtt, ezen belül az ipari termelés szédítő, évi mintegy tíz százalékos növekedése jelentette a húzóerőt. A növekedés üteme a következő években sem csökkent. A vas- és fémipar, a gépgyártás, az autógyártás, a vegyipar és a textilipar a vállalkozások számára kedvező körülmények között (elegendő tőke a modernizáláshoz, olcsó munkaerő, a líra stabil árfolyama stb.) jelentős fellendülésnek indult. Az olasz gazdaság egy területileg és ágazatilag jól körülhatárolt szegmense az ötvenes évek közepére elérte azt a technológiai fejlettségi szintet, hogy a védővámok lebontásával a majdani Közös Piacból származó előnyöket hasznára fordítva tovább modernizálódhatott. Az állam nagy összegeket költött az infrastruktúra fejlesztésére, és ahelyett, hogy a vállalkozói körök nyomására privatizálta volna az állami tulajdonú nagyvállalatokat, átszervezte az irányításukat, és jelentős összegeket fektetett a modernizálásukba. A szénimport nagy hányadát kiváltotta az állami

² Cacace (1986) 467. p.

³ Kogan (1970) 109. p.

tulajdonú Eni által a Pó völgyében kitermelt, illetve a közel-keletről importált kőolaj. Az acélkohászatban eszközölt technológiai újítások eredményeképpen a Finsider az ötvenes évekre már olcsóbb acéllal láthatta el a növekedésnek indult olasz gépipart. 1955-ben megjelentek az utakon a futószalagban gyártott, színes Fiat 600-asok.⁴ A petrokémiai ipar óriásai, az Eni, az Edison és a Montecatini versenyéből kiváló minőségű műszálak és műtrágyák születtek. A műanyag termékek gyártásának volumene egy évtized alatt tizenötszörösére emelkedett, és elérte a teljes olasz export 55 százalékát. A másik jelentős exportágazat a gépgyártás lett, azon belül is a háztartási gépek, kisgépek előállítására. 1951-ben 18 500, 1957-ben már 370 000 hűtőszekrény készült az országban.⁵ Az ivreai Olivetti az európai írógépgyártás központjává vált. Az északi, északkeleti régiók látványos fejlődésük ellenére sem tudták felszívni a főként elmaradott keretek között folytatott mezőgazdaságban jelentkező óriási munkaerőtöbbletet. Számukra a kivándorlás jelentette a megoldást.

A magyar külpolitika kezdeményezései

Hegedüs András miniszterelnök a Szovjetunió által meghirdetett új külpolitikai irányelvekre válaszul 1955. április 22-én országgyűlési programbeszédben javasolta, hogy a kétoldalú kapcsolatok javítása érdekében a Szovjetunióból, Csehszlovákiából, Romániából, Jugoszláviából, Ausztriából és Olaszországból hívjanak hivatalos küldöttséget magyarországi látogatásra. A közeledés szándékát a szomszédos országok körén kívül így kiterjesztette egy NATO-hoz tartozó, demokratikus berendezkedésű országra is. Noha az olasz diplomáciát némiképp meglepte az irányukban mutatott kitüntetett érdeklődés,⁶ a magyar választást több tényező is alátámasztotta. A magyar kezdeményezés alacsonyabb szinten párhuzamban állt a Szovjetunió nyugati nagyhatalmakhoz intézett meghívásaival, és megfelelt annak a magyar külpolitikai irányelvnek is, mely szerint Magyarországnak azokkal az országokkal kell kapcsolatait erősítenie, melyekkel szoros kapcsolatba került a történelem folyamán.⁷ A nyugati demokráciák közül Olaszország volt az egyetlen, amellyel Magyarországnak nemcsak kereskedelmi kapcsolatai voltak, hanem érvényben levő kulturális egyezménye is. A két ország kapcsolatát diplomáciai incidensek is kevésbé zavarták meg. A budapesti olasz követ, Raffale Giardini – aki

⁴ Ginsborg (1989) 287. p.

⁵ Uo. 290. p.

⁶ Feljegyzés Antici olasz ügyvivővel folytatott beszélgetésről, 1955. május 3. Magyar Országos Levéltár (MOL) KÜM TÜK Olaszország XIX-J-1-j 4. d. 002403/12/1955.

⁷ Feljegyzés a külügyminiszter kabinetje számára az olasz parlamenti delegáció magyarországi látogatásáról, 1956. április 27. Archivio Storico Diplomatico del Ministero Affari Esteri (ASMAE) [a Külügyminisztérium Diplomáciai Levéltára, Róma], Direzione Generale Affari Politici (DGAP) 1950–1957, pacco 1340. 14/4762.

nagy érdeklődéssel követte a magyar belpolitikai élet változásait⁸ – jó viszonyban volt a Külügyminisztérium vezetőivel, és sok magyar közéleti szereplővel állt közeli kapcsolatban. Giardini tevékenységére utalhatott Sík Endre külügyminiszter-helyettes is, amikor „a két ország viszonyának mindkét részről szorgalmazott elmélyítésével” indokolta a magyar kezdeményezést.⁹ A nyugati külpolitikai nyitásra nem mellékesen egy olyan országot választottak, amellyel nemcsak a múltban voltak „baráti” kapcsolatai Magyarországnak, hanem amelyhez az OKP révén jelenbeli kötelékek is fűzték. A közeledés szándékát az olasz kommunisták a békepropaganda újabb bizonyítékaként használhatták fel,¹⁰ s egyidejűleg – belpolitikai befolyásuk és kapcsolataik révén – maguk is elősegíthették a kapcsolatok felélénkítését. Az olasz baloldali sikerei és a baloldali kereszténydemokraták hatalmi befolyásának növekedése nyomán a magyar fél kezdeményezése pozitív fogadtatásra számított.

Rónai Sándor, az Országgyűlés elnöke 1955. május 27-én az olasz Képviselőház elnökéhez, Giovanni Leonéhoz intézett levelében „a népek közötti baráti kapcsolatok és békés együttműködésük fejlesztése érdekében” magyarországi látogatásra invitálta az olasz Képviselőház küldöttségét.¹¹ Leone kitért a meghívás elől, a cserélatogatást csak az Interparlamentáris Unió keretein belül tartotta megvalósíthatónak.¹² A kapcsolatfelvétel ilyen jellegű degradálása a magyar fél számára nem volt elfogadható.¹³ A magyar meghívás veszített volna hivatalos jellegéből, mert így az olasz Képviselőházban nem vitatják meg, következésképpen mind a meghívás, mind a látogatásról szóló beszámoló kevesebb publicitást kap. Mivel a Magyar Országgyűlés elnöke kitarzott eredeti szándéka mellett – melyet sokkal „célravezetőbbnek” vélt,¹⁴ noha kezdeti lépésként még a szovjetek is elfogadhatónak találták az Interparlamentáris Unió delegációi közötti cserét¹⁵ –, a meghívás egyetlen hozadéka a magyar kezdeményezés nyilvánosságra hozatala volt.

A magyar kezdeményezés azért feneklett meg, mert a szovjet szándékok nyomán kialakított külpolitikai nyitás korai volt. A gazdasági kapcsolatokon kívül korábban még a két ország kulturális kapcsolatainak bővítése elé is akadályokat gördítettek mindkét oldalról. Politikai érintkezésre meg, amely az egymással harcban álló ideológiák kölcsönös elfogadását jelentette volna, értelemszerűen egyáltalán nem volt példa. A magyar külpolitika kampányszerűen aktivizálódott ugyan, az olasz

⁸ Guida (1996) 57. p.

⁹ Feljegyzés Giardini olasz követtel folytatott megbeszéléseiről. 1955. május 10. MOL KÜM TÜK Olaszország XIX-J-1-j 4. d. 002403/12/1955.

¹⁰ Sándor Károly követhelyettes jelentése, 1955. július 27. MOL KÜM TÜK Olaszország XIX-J-1-j 15. d. 005625/1-2/1955.

¹¹ Rónai Sándor levele Giovanni Leonéhoz, 1955. május 27. Uo. 006215.

¹² Sándor Károly követhelyettes jelentése, 1955. július 27. Uo. 005625/1-2.

¹³ Sík Endre feljegyzése Giardini követtel folytatott találkozájáról, 1955. augusztus. MOL KÜM TÜK Olaszország XIX-J-1-j 4. d. 5. 600/s/55/1955.

¹⁴ Rónai Sándor feljegyzése, 1955. augusztus 15. MOL KÜM TÜK Olaszország XIX-J-1-j 15. d. 006215/1./1955

¹⁵ Sík Endre feljegyzése, 598/S. Uo. 005625/1-2.

külpolitika viszont Magyarország irányában mit sem változott. Olaszország célja a térségben meglévő pozícióinak megtartása volt,¹⁶ s a kereszténydemokrata-liberális vezetés alatt álló olasz külpolitika – az OKP népszerűségének növekedésétől tartva – tartózkodott attól, hogy a szovjet békepropagandát kiszolgálja.

Miközben Giardini követ Budapesten jó viszonyt ápolt a magyar hivatalos körökkel, és a magyar sajtó is egyre nagyobb figyelmet szentelt Olaszországnak,¹⁷ a római magyar követség, annak ellenére, hogy nagy erőfeszítéseket tett a kapcsolatok javítására az olasz külügyminisztériummal, elszigetelt maradt. Az olasz fél a hivatalos ügyekre korlátozta a követséggel való érintkezést, kitért a társadalmi kapcsolatok kialakítása elől. Az olasz hatóságok hidegháborús bizalmatlansága alig enyhült. A magyar diplomatákat rendszeresen megfigyelték, mozgásukat ezután is korlátozták.¹⁸ Ezenkívül a magyar emigráns szervezetek¹⁹ és több vezető magyar emigráns politikus is – Nagy Ferenc, Kállay Miklós, Habsburg Ottó – a legbefolyásosabb körökkel érintkeztek.

Noha Róma továbbra is elzárkózott, a két ország párbeszéde mégis megindult néhány, elsősorban a gazdasági kapcsolatok fejlesztését érintő kérdésben.

Magyarország képviseltette magát a Trieszti Szabad Kikötő kihasználásával kapcsolatos konferencián, és 1955-től folyamatos egyeztetések folytak Róma és Budapest között a Duna–Száva–Adria Vasút adós országai között összehívandó konferencia ügyében.²⁰ Mindkét kérdés előrehaladtát akadályozták azonban Magyarország korlátozott pénzügyi lehetőségei, s így az Adria Vasutat érintő nemzetközi értekezletet – az olaszok kitartó tárgyalási szándéka ellenére – a magyar fél kérésére folyamatosan elhalasztották.²¹ 1955-ben magyar küldöttség is utazott Firenzébe,²² ahol a nemzetközi enyhülés légkörében a város baloldali szociáldemokrata polgármestere, Giorgio La Pira – aki már 1952 óta tevékenyen munkálkodott azon, hogy a nemzetközi béke előmozdítása érdekében párbeszédre és aktív érintkezésre buzdítsa a világ vezető politikusait – nemzetközi találkozót szervezett a világ polgármesterei számára. A kapcsolatok korlátozott mértékű megélénkülésére utalt az is, hogy az év végén, Olaszország ENSZ-tagságának megszavazása alkalmából Magyarország, amely ugyancsak ekkor lett a nemzetközi közösség tagja, ha csak a római magyar ügyvivő révén is, levélben üdvözölte az olasz kormányt és Gaetano

¹⁶ Magyarország – éves jelentés – 1954. ASMAE DGAP 1950–1957, pacco 1249. 14/2846/C.

¹⁷ Magyarország – éves jelentés – 1955. ASMAE DGAP 1950–1957, pacco 1285. 14-3505/C.

¹⁸ 1955. évi jelentés. MOL KÜM TÜK Olaszország XIX-J-1-j 8. d. 001353/1955.

¹⁹ Olaszországban az ötvenes évek első felében hozzávetőleg hétezer magyar emigráns élt. A Pápai Magyar Intézet és a Magyar Nemzeti Bizottság révén szoros kapcsolatban álltak az olasz állami és egyházi körökkel.

²⁰ Sík Endre: Feljegyzés Giardini követtel folytatott találkozóról, 1955. augusztus 5. MOL KÜM TÜK Olaszország XIX-J-1-j 15. d. 600/s/1955.

²¹ Feljegyzések Giardini követtel, valamint Antici ügyvivővel folytatott beszélgetésekről, 1955–1956. MOL KÜM TÜK Olaszország XIX-J-1-j 4. d. 00136/1956.

²² Magyarország és Olaszország közötti kapcsolatok alakulása 1955-ben. Uo. 004139.

Martino külügyminisztert.²³ Martino december 29-i válaszlevelében kifejtette: „[...] biztos abban, hogy az olasz nép és a nemes magyar nép közötti baráti kapcsolatok nagymértékben megerősödnek majd.”²⁴ A levélváltásról írt az OKP lapja is, hogy politikai hasznot húzzon a két ország közeledéséből.

A két ország közvéleménye kölcsönös érdeklődéssel figyelte az év folyamán megszervezett sporteseményeket, a másik fél sportteljesítményeit (futball, vívás). A sportversenyek alkalmából megindult utazások – jöllehet egyelőre csak az újságírókat érintették – biztató jövőbeli lehetőségeket rejtettek. A magyar értelmiség kulturális gyökereinél fogva érdeklődött az olasz kultúra iránt, a fiatalságot az olasz könnyűzene és az olasz filmművészet vonzotta, de Olaszországban is nagy sikere volt a magyar zenei rendezvényeknek így az 1955-ben, Bartók Béla halálának tizedik évfordulóján a római Santa Ceciliaiban megrendezett hangversenynek is.

Az olasz külügyminiszter pozitív reagálása és a két ország közeledésének biztató tendenciái segítettek túljutni az 1955. őszi átmeneti megtorpanáson. A külügyminiszterek genfi konferenciájának sikertelensége nyomán Olaszországban felerősödött a Szovjetunió és általában a kommunista tömb elleni kampány. Ennek következtében a magyar diplomácia is tartózkodóbb magatartást tanúsított. Érzékenyen reagáltak arra, hogy a magyar futballválogatott olaszországi tartózkodása alatt megpróbálták „megvenni” a magyar játékosokat.²⁵ A helyzet elmérgesedett, és a magyar Külügyminisztérium hivatalosan tiltakozott, mivel Olaszországban maradt a *Népsport* egyik újságírója, aki a *Tempóban* számos cikket írt a magyarországi állapotokról. A magyar hatóságok – mintegy válaszként – felléptek az olasz követség egy már évek óta megfigyelt olasz alkalmazottjával szemben, aki csempészárúval kereskedett.²⁶ Az érintettet gyorsan visszahívták Rómába, s az esetet a Külügyminisztérium és a követség együttműködésével elsimították.²⁷

A kapcsolatok felélénkülése

1956-ra mindkét ország – túltéve magát az átmeneti súrlódásokon – egyre nagyobb hajlandóságot mutatott az érintkezés előnyeinek felismerésére és kihasználására. 1955-ben a magyar–olasz kereskedelmi kapcsolatok jelentősen fejlődtek, s ez megalapozta az 1956. évi árucseré-forgalmi tárgyalásokat. Olaszország és Magyarország

²³ Sándor Károly ügyvivő levele az olasz kormányhoz, 1955. december 17. MOL KÜM TÜK Olaszország XIX-J-1-j 12. d. 001364/1955.

²⁴ Gaetano Martino külügyminiszter levele Sándor Károly római ügyvivőhöz, 1955. december 29. Uo.

²⁵ Feljegyzés Giardini olasz követ látogatásáról, 1955. december 12. MOL KÜM TÜK Olaszország XIX-J-1-j 4. d. 002403/12/1955.

²⁶ Feljegyzés Giardini követ látogatásáról, 1956. január 11. Uo. 00136/2.

²⁷ Magyarország – negyedéves jelentés – 1956. április–június. ASMAE DGAP 1950–1957, pacco 1340. 2131/1130.

között 1948 végétől automatikusan meghosszabbodó árucseré-forgalmi megállapodás volt érvényben, melyet 1954-ben újratárgyaltak, hogy az időközben megváltozott igények szerint határozzák meg a cserébe bevont áruk listáját. Ennek köszönhetően 1955-ben már 105 millió devizaforintnyi importáru érkezett Olaszországból, 122 millió devizaforintnyi magyar áruért cserébe.²⁸ Az előző évek sikerei nyomán a magyar fél az árulisták volumenének jelentős, ötvenszázalékos emelését irányozta elő.²⁹

A kereskedelmi kapcsolatok bővítésére irányuló magyar törekvéseket – akárcsak két évvel korábban, az egyezmény 1954-es újratárgyalása idején – az olaszok a két ország között évek óta függőben levő kérdés rendezésével próbálták összekötni.³⁰ Olaszország számára a legégetőbb gondot a Magyarországon államosított olasz javak jelentették, s mivel Róma ezek visszaszerzéséről már lemondott, az egykori tulajdonosok kárpótlásának érdekében igyekezett nyomást gyakorolni Budapestre. A kérdés rendezéséért cserébe előbb kilátásba helyezték, hogy felelevenítik az olasz parlamenti delegáció magyarországi utazásának Róma érdektelenségén fél évvel korábban megfeneklett ügyét.³¹ Nem sokkal később, a kétoldalú kereskedelmi tárgyalások alatt – látva, hogy a magyar fél az árucseré számottevő bővítésére törekszik – Olaszország jegyzéket intézett a magyar Külügyminisztériumhoz, melyben közölték, hogy az államosított olasz javak értékét (mely „nem haladja meg a 400 millió lírát”) a magyarok áruban törleszthetnék. A jegyzék átadásakor Giardini követ azt is közölte a Külügyminisztérium illetékeseivel, hogy amennyiben a magyar fél hajlandó az államosított javak ügyének tisztázására, az árucseré értéke elérheti az egymilliárd líras maximumot is.³² Az olaszok így lehetőséget kínáltak arra, hogy Magyarország devizakeretének szűkössége ellenére törleszthesse a kárpótlást. A magyar delegáció ennek ellenére kitért az államosított javakról folyó tárgyalások elől,³³ mivel a két ország közötti árucserében jelentős mértékű aktívumra kellett törekednie, hogy a logisztikai költségeken kívül az olasz kikötőkön keresztül harmadik országokba irányuló, egyre növekvő mértékű árukivitelének szállítási költségeit is abból fedezhesse. A tárgyalások a magyarok igényei és a két ország gazdaságában a háború utáni években végrehajtott iparosítás következtében kialakult párhuzamosságok miatt nehézkesen és lassan haladtak előre. „Magyarország politikai demagógiából és külső, belső presztízssokok miatt a kereskedelmi egyezméné-

²⁸ Előterjesztés a magyar–olasz árucseré-forgalmi tárgyalásokhoz, 1955. november 25. MOL KÜM TŰK Olaszország XIX-J-1-j 24. d. 001302/1955.

²⁹ A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának határozata 3054-I.18./1956 a magyar–olasz árucseré-forgalmi tárgyalásokról. Uo.

³⁰ Guida (1996) 71. p.

³¹ Feljegyzés Giardini követ látogatásáról, 1956. január 25. MOL KÜM TŰK Olaszország XIX-J-1-j 4. d. 00136/2/1956.

³² Feljegyzés Giardini követ látogatásáról, 1956. február 10. Uo.

³³ Feljegyzés az olasz–magyar árucseré-forgalmi tárgyalásokról, 1956. február 16. MOL KÜM TŰK Olaszország XIX-J-1-j 24. d. 001302/1956.

nyek révén kívánja rögzíteni gazdaságának ezt az új jellegzetességét, és megpróbálja tárgyalópartnerére ráerőltetni értéktelen és érdektelen ipari termékeit, melyek többnyire még silány minőségűek is³⁴ – összegezték a vegyes bizottság olasz tagjai a magyarok törekvését. Jóllehet a telített olasz piacon nehéz volt a magyar árukat elhelyezni, Olaszországnak is érdekében állt, hogy fellendülésnek indult, technikailag modernizált nehézipari, gépipari, vegy- és textilipari termékeinek és az olasz autóknak újabb piacokat találjon. S ezekre a termékekre az életszínvonal emelését célul kitűző magyar gazdaságban megvolt a kereslet, ha az anyagi lehetőségek korlátozottak voltak is. Hosszú távon Olaszországnak fontos volt továbbá, hogy a versenytársainak tekintett Franciaországgal és Németországgal szemben helyzeti előnyhöz jusson Magyarországon.³⁵ Az eltérő, de kölcsönös érdekek eredményeképpen így az 1956-ra tervezett árucseré értéke 65 százalékkal emelkedett az előző évihez képest, 1954 és 1956 között hatmillióról 32 millió dollárra.³⁶ Ez azt jelentette, hogy Olaszország Magyarország harmadik legfontosabb külkereskedelmi partnere lett, Magyarország pedig – nem számítva Jugoszláviát – a Szovjetunió után a második helyet foglalta el Olaszország keleti relációjában.

1956. február 8-án Hegedüs András miniszterelnök az Országgyűlésben elmondott külpolitikai programbeszédében ismételten felhívta a figyelmet a magyar–olasz kapcsolatok fontosságára, megerősítve, hogy Magyarország a már megkezdett irányban folytatni kívánja a két ország közeledését.³⁷ Következésképp a magyar Külügyminisztériumban 1956 első hónapjaiban, az új külpolitikai irányelvek kidolgozása során is kiemelt fontosságot tulajdonítottak az olasz relációnak: „Olaszország irányában folytatandó külpolitikánk irányvonalának rögzítését az teszi szükségessé, hogy a jövőben érdekeink, erőink és lehetőségeink fokozottabb figyelembevételével, differenciáltabb külpolitikával segítsük a béketábor országainak a világ békéjének megőrzésére irányuló erőfeszítéseit. Ebből adódik tehát, hogy más magatartást kell tanúsítanunk a semleges országok, illetve a semlegesség felé törekvő országok irányában, és más magatartást kell tanúsítanunk az agresszív tömbökben részt vevő országokkal szemben. Ugyancsak más magatartást kell meghatároznunk az olyan országok esetében, amelyekkel régi történelmi vagy kulturális kapcsolataink voltak, vagy jelenleg is vannak.”³⁸ Az új irányelvek meghatározásánál felmérték, hogy az enyhülés általános légkörén túl több új körülmény is növelte a két ország közötti kapcsolatok fejlesztésének lehetőségeit. Így a békés egymás mellett

³⁴ Jelentés az olasz–magyar vegyes bizottságban folytatott munkáról, 1956. február 28. ASMAE DGAP 1950–1957, pacco 1340. 43/03931.

³⁵ Uo.

³⁶ Giardini követ jelentése, 1956. április 3. 982/491. ASMAE DGAP 1950–1957, pacco 1340.

³⁷ Magyarország – negyedéves jelentés – 1956. januármárcius. ASMAE DGAP 1950–1957, pacco 1340. 14/5732/e.

³⁸ Az Olaszország felé irányuló politikánk irányelveinek kidolgozása, 1956. január 30. Kállai József utasítása. MOL KÜM TÜK Olaszország XIX-J-1-j 5. d. 001614/1956.

élés célját szolgáló kezdeményezésként értékelték Gronchi köztársasági elnök NATO-val kapcsolatos terveit, valamint XII. Pius pápa tömegpusztító fegyverek betiltását szorgalmazó húsvéti beszédét. Számítottak továbbá arra, hogy az olasz belpolitika balratolódása megváltoztatja Olaszország külpolitikáját. A változó olasz attitűd kedvező jelének tartották Budapesten, hogy „többszöri intervenció után enyhítettek diplomatáink mozgási korlátozásán”.³⁹

Az elmúlt egy év tapasztalatai azt mutatták, hogy a két ország kapcsolatainak normalizálásában és hivatalos síkra terelésében az olasz fél érdektelensége miatt egyelőre nem értek el lényegesebb eredményeket.⁴⁰ Így ismételten célul tűzték ki, hogy a gazdasági és kulturális együttműködés kiszélesítésével számolják fel a külkapcsolatokat hátráltató bizalmatlanságot, és rendezzék a két ország viszonyát, ami a békepolitika megvalósításán túl az olaszországi magyar emigráció pozícióit is gyengíthetné.⁴¹ A jó viszony demonstrálására és ápolására magas szintű állami látogatásokat és delegációcseréket terveztek. A múlt kudarcaiból okulva felismerték, hogy a közeledés hosszabb folyamat lesz, amelyet fokozatosan és módszeresen elő kell készíteni. Így fogalmazódott meg, hogy „nem szükséges minden esetben kimagasló személyiség meghívásához ragaszkodni. Lényeg az, hogy jelentős politikai, gazdasági, pénzügyi körökre befolyása legyen”, valamint hogy a magyar diplomáciának is nyíltabbnak kell lennie, és „az Olasz Kommunista Párttal és a Nenni-féle Szocialista Párttal már meglévő kapcsolatok további tartása és ápolása mellett nagyobb gondot kell fordítania a szociáldemokrata DC balszárnya és egyéb polgári körök felé irányuló kapcsolatok kiépítésére”.⁴²

A külpolitikai irányelvek megvalósítását elősegítette, hogy Rómába új magyar követ érkezett. Szabó Zoltán 1956. áprilisában adta át megbízólevelét, s ezzel több mint féléves szünet után ismét követ vette át a folyamatos káderhiány következtében a követségre háruló feladatokkal csak nehezen és állandó késéssel megbirkózó magyar külképviselet irányítását. Szabó a Külügyminisztériumtól kapott utasításoknak megfelelően azonnal szorgalmazta a kapcsolatok élénkítését, mindjárt megérkezte után kapcsolatot keresett az ipari, kereskedelmi, pénzügy- és földművelésügyi miniszterrel.⁴³ Találkozott Gaetano Martino külügyminiszterrel, aki egyetértett a két ország közötti kereskedelmi kapcsolatok fejlesztésének szükségességével.⁴⁴

³⁹ Irányelvek a Külügyminisztérium és a külképviseletek munkájához 1956. II. és III. negyedévre, 1956. április 7. MOL 276. f. 71. cs.29. ő. e. MDP, Végh Béla titkár iratai.

⁴⁰ Az Olaszország felé irányuló politikánk irányelveinek kidolgozásához. A római magyar ideiglenes ügyvivő javaslatai, 1956. március 19. MOL KÜM TŰK Olaszország XIX-J-1-j 5. d. 001614/1956.

⁴¹ Uo.

⁴² Kállai József: Irányelvek a Külügyminisztérium és a külképviseletek munkájához 1956. II. és III. negyedévre, 1956. április 21. 001257/3/sz.t./1956. Uo. 001614.

⁴³ Szabó Zoltán jelentése, 1956. április 12. MOL KÜM TŰK Olaszország XIX-J-1-j 12. d. 001364/1956.

⁴⁴ Uo.

A gazdasági kapcsolatokat gazdagította, hogy Magyarország a műszaki fejlesztés érdekében gazdasági szakembereket hívott meg magyarországi látogatásra. 1956 júliusában olasz mezőgazdasági szakemberek meghívását kezdeményezték,⁴⁵ majd őszre olasz mérnököket hívtak, hogy a kisgépek gyártásával foglalkozó gyárakat látogassák sorra. „Mivel hosszú idő után először fordul elő, hogy nyugat-európai ország irányába hasonló kezdeményezéssel éljenek, fontosnak tartom, hogy kellőképpen mérlegeljék a javaslatot [...], mivel hasonló cserelátogatások, ha rendszeressé válnak, politikai előnyökkel is járhatnak általában az olasz–magyar kapcsolatok terén”⁴⁶ – támogatta a meghívásokat Giardini követ. Az olasz hivatalos szervezetek, melyek sokkal közelebbről érezték az olasz belpolitikai szembenállást, mint a nemzetközi enyhülés szelét, bizalmatlanul fogadták a magyar kezdeményezéseket, de végül is nem gördítettek akadályokat az olasz szakemberek őszi utazása elé. A kereskedelmi kapcsolatok továbbfejlesztése érdekében Milánóban felállítandó kereskedelmi kirendeltségről szóló magyar javaslat már annál több vitát váltott ki, s Róma belbiztonsági fenntartásai miatt az ügy zátonyra futott.⁴⁷

A magyar közvélemény olasz kultúra iránti kétségtelen érdeklődése láttán 1956-ban a magyar politikusok és diplomaták hivatalosan is szorgalmazni kezdték a magyar–olasz kulturális egyezmény nyújtotta lehetőségek kihasználását. Magas rangú párt- és állami funkcionáriusok nyilatkoztak arról, hogy a gazdasági kapcsolatokon kívül a kulturális kapcsolatokat is fejleszteni kellene; a cél érdekében javasolták egy magyar–olasz kulturális vegyes bizottság felállítását is. „Annyira erőltetik, hogy más okai is lehetnek” – kommentálta bizalmatlanul a kezdeményezést a magyar–olasz közeledés egyébként egyre lelkesebb és meggyőződésebb támogatójának számító budapesti olasz követ.⁴⁸ Nagy visszhangot váltott ki az Olasz Intézet húszéves fennállásának alkalmából rendezett konferencia, előkészületben volt több olasz szerző (Boccaccio, Manzoni, Nievo, Bonfanti, Pratolini) művének kiadása, amikor például francia irodalmi művek alig jelentek meg,⁴⁹ a budapesti Olasz Intézet nagy sikerű filmvetítéseket szervezett. Kardos Tibor, az ELTE Bölcsészkarának dékánja levelet intézett az olasz külügyminisztériumhoz.⁵⁰ A magyarok ezúton próbálták kipuhatolni, vajon miképp fogadják az olaszok, hogy „a békés egymás mellett élés légkörében a Magyar Közoktatási Minisztérium jobban ki szeretné használni a Római Magyar Akadémiát”, s tevékenységének felélesztésére Molnár Miklós személyében új igazgatót neveztek ki az élére. Nem egyszerűen

⁴⁵ Jelentés olasz agrárszakemberek meghívásáról, 1956. július 25. ASMAE DGAP 1950–1957, pacco 1340. 43/11905.

⁴⁶ Giardini budapesti olasz követ jelentése, 1956. június 18. Uo. 1796/925.

⁴⁷ Állásfoglalás egy magyar kereskedelmi iroda nyitására Milánóban, 1956. augusztus 21. Uo. 13061.

⁴⁸ Összefoglaló az olasz–magyar kapcsolatokról, 1956. augusztus 3. Uo. 14/8739.

⁴⁹ Magyarország – negyedéves jelentés – 1956. január–március. Uo. 14/5732/e.

⁵⁰ Kardos Tibor levele az olasz külügyminisztérium kulturális osztályának. Melléklet. Összefoglaló az olasz–magyar kulturális kapcsolatokról, 1956. október 26. Uo. 36.A/80.

arról volt szó, hogy a magyar kultúra hangsúlyosabb propagálása várhatóan az olasz kormányerők érdekeit sértené, hanem arról, hogy az Akadémia feléledése előbb-utóbb súrlódásokhoz vezethetett az ugyancsak a Palazzo Falconeriben elhelyezett Pápai Magyar Intézettel, amelynek jó kereszténydemokrata kapcsolatai voltak. Kardos javasolta továbbá, hogy – a meglévő magyar–olasz kulturális egyezmény lehetőségeit kihasználva – szervezzenek ösztöndíjas csereutazásokat egyetemisták és művészek számára. Magyarországi vendégszereplésre hívták a milánói Scala és a milánói Piccolo Teatro társulatát is. Az olaszok nem gördítettek akadályt az olasz kultúrát népszerűsítő utazások elé, ugyanakkor nem mutattak különösebb érdeklődést egyéb tervek iránt.⁵¹ A hivatalos Olaszország passzivitásával szemben az OKP a magyar kulturális kapcsolatok felélénkítése mellé állt. Luigi Polano kommunista parlamenti képviselő, az olaszországi Olasz–Magyar Baráti Társaság főtitkára 1956 szeptemberében Budapestre látogatott.⁵² Több megbeszélésen is felvetette a római Akadémia lehetőségeinek kihasználatlanságát, ahová – s ez jól mutatja a kapcsolatok fejlesztésének lassúságát – még kinevezése után fél évvel sem érkezett meg az új vezető. Polano javasolta egy általuk szerkesztendő olasz nyelvű magyar kulturális folyóirat megindítását is a követség érdektelen bulletinja helyett.⁵³

Míg Rómában mind a követség, mind az Akadémia tovább küszködött az elszigeteltséggel, Budapesten az Olasz Intézet rendezvényei egyre népszerűbbé váltak, a magyarok érdeklődésén fellelkesült Giardini követ pedig a magyar–olasz közeledés motorja lett. Már az év elején is szorgalmazta, hogy az olasz külügyminisztérium változtasson Magyarország iránti érdektelenségén, mondván, „amellett, hogy figyelembe vesszük annak a csoportosulásnak a lelkiületét és az egységét, amelyhez tartozunk, fokozatosan és jól mérlegelt lépésekkel jobban behatolhatnánk a magyar gazdaságba és kultúrába, mely ha körültekintően járunk el, előnyöket jelenthet a számunkra”.⁵⁴ Rákosi bukása után pedig azt szorgalmazta, hogy Róma és szövetségesei aktívabb politikát dolgozzanak ki a kelet-európai csatlósok irányában: „A sztálinista és legintranzigensebb irányzat kezére játszana, ha a Nyugat továbbra is a priori hűvös viszonyt tartana fenn Magyarországgal, hasznosabbnak látszik, véleményem szerint, diszkrétan és souplesse-szel támogatni azokat az irányzatokat és mozgalmakat, melyek a fejlődést képviselik.”⁵⁵ Ő maga a korábbiaknál még szorosabbra fűzte kapcsolatait a magyar közélet szereplőivel. A nyugati országok követségei közül egyedülként követségi ebédeken látta vendégül a befolyásosabb

⁵¹ Összefoglaló az olasz–magyar kulturális kapcsolatokról, 1956. október 26. Uo.

⁵² Jelentés Luigi Polano, az Olasz–Magyar Baráti Társaság főtitkárának magyarországi látogatásáról, 1956. szeptember 26. MOL KÜM TÜK Olaszország XIX-J-1-j 7. d. 004300/4/1956.

⁵³ Jelentés Polano kommunista képviselővel folytatott megbeszélésről, 1956. szeptember 10. MOL KÜM TÜK Olaszország XIX-J-1-j 4. d. 00136/14/1956.

⁵⁴ Magyarország – éves jelentés – 1955. ASMAE DGAP 1950–1957, pacco 1285. 14-3505/C.

⁵⁵ Giardini budapesti olasz követ jelentése a szovjet politika irányvonaláról a NATO számára, 1956. július 4. ASMAE DGAP 1950–1957, pacco 1340. 1929/1010.

magyar értelmiségieket és vezető politikusokat, s idővel saját bizalmatlanságát is legyőzve megállapította, hogy a magyarok közeledése nemcsak politikai parancsra történik, hanem „megvannak a hagyományai is, és a magyarok igénye szerint való”.⁵⁶ A kapcsolatok javulásának jeleként az olasz nemzeti ünnep, június 2-a alkalmával rendezett fogadáson – 1956-ban először – a legmagasabb rangú politikai vezetők is részt vettek.

A megbeszélések⁵⁷ és a protokolláris rendezvények⁵⁸ alatt ismételtlen és egyre gyakrabban felvetődött az olasz parlamenti delegáció budapesti meghívásának kérdése. Az egyszer már zátonyra futott kezdeményezés előmozdítása érdekében alkudni is készek voltak, s felvetették, hogy az olasz parlamenti delegáció utazása segíthetne megoldani az államosított olasz javak kérdését is. Januártól arról keringtek hírek Rómában, hogy megbeszélések folynak egy olasz parlamenti vagy még magasabb szintű delegáció esetleges moszkvai látogatásáról. A római magyar követ a képviselőház kommunista alelnökénél próbált érdeklődni a magyar meghívás lehetőségeiről. A magyarok úgy gondolták, az olaszok könnyebben elfogadják a magyar meghívást, mert az kevésbé exponálja őket, s utána már a szovjet meghívás elöl sem tudnak majd kitérni. A követséggel egyetértésben az OKP képviselői az Interparlamentáris Unión belül kezdeményezték egy magyar munkacsoport létrehozását,⁵⁹ hogy közvetve támogathassák a magyar meghívás kedvező elbírálását, s a két ország kapcsolatainak továbbfejlesztését.⁶⁰ Miután a meghívásra hosszú időn keresztül nem érkezett válasz, Szabó követ kapcsolatba lépett Cesare Merzagorával, az olasz Szenátus elnökével, aki a Moszkvába induló parlamenti delegációt vezette. S meglepő módon Merzagora nem zárkózott el egy magyarországi látogatás elöl.⁶¹ Giardini is arról tájékoztatta a magyar Külügyminisztériumot, hogy bizottságot hoztak létre az olasz delegáció összeállítására és a látogatás időpontjának meghatározására.⁶²

Időközben azonban a Vatikán nyomására elhalasztották az olasz delegáció szovjetunióbeli utazását. A poznaí események után Olaszországban ismét felerősödött a kommunistaellenes propaganda, ami Magyarország és Olaszország eltávolodásához vezetett. Augusztusban Hegedüs András még sajtótájékoztatón méltatta a magyar–olasz kapcsolatok fejlődését, és nyilvánosan bejelentette az olasz parlamenti delegáció

⁵⁶ Magyarország – Negyedéves jelentés – 1956. április–június. Uo. 2131/1130.

⁵⁷ Giardini budapesti olasz követ jelentése, 1956. április 3. Uo. 982/491.

⁵⁸ Szabó Zoltán római követ jelentése, 1956. április 16. 143/1956. MOL KÜM TÜK Olaszország XIX-J-1-j 4. d. 00143/1956.

⁵⁹ Szabó Zoltán jelentése az Interparlamentáris Unió olasz tagozatán belüli magyar csoport létrehozásáról. MOL KÜM TÜK Olaszország XIX-J-1-j 10. d. 007186/1956.

⁶⁰ Szabó Zoltán római magyar követ levele Sík Endrének, 1956. április 4. 146/S. MOL KÜM TÜK Olaszország XIX-J-1-j 7. d. 00155/2/1956.

⁶¹ Szarka Károly levele Rónai Sándornak, 1956. június 22. MOL KÜM TÜK Olaszország XIX-J-1-j 15. d. 005625/1-2/1956.

⁶² Feljegyzés Giardini olasz követtel folytatott megbeszélésről, 1956. július 27. MOL KÜM TÜK Olaszország XIX-J-1-j 4. d. 00136/12/1956.

meghívását 1956 őszére.⁶³ A parlamenti delegáció meghívását – csakúgy, mint Giardini a frissen első titkárrá kinevezett Gerónél tett látogatásakor – most is összekapcsolták a két ország között függőben levő kérdések felvetésével, valamint nővumként Olaszország BT-tagságának támogatásával. A sorozatos kudarcok nyomán ugyanis a magyar diplomácia felismerte: az olaszok annyira ellenérdekeltek a látogatásban és a politikai kapcsolatok normalizálásában, hogy csak Róma egyik külpolitikai céljának támogatása fejében lesz esélyük arra, hogy kedvező választ kapjanak.

1956 őszén az olasz belpolitikai hangulat nem tette lehetővé a további közeledést. A kapcsolatok továbbfejlesztését átmenetileg az is lelassította, hogy Giardini helyére szeptemberben új olasz követ érkezett, Fabrizio Franco.

A magyar forradalom hatása az olasz kül- és belpolitikára

1956 őszére a már biztató irányban fejlődő magyar–olasz közeledés megtorpant. A Magyarországon 1956 októberében végül is forradalomba torkolló politikai erjedés következményeként a két ország kapcsolatainak normalizálása – a korábbiaktól eltérően – nemcsak rövid, átmeneti időre fékeződött le, hanem több évre leállt. A kereszténydemokrata kormányköröknek és a liberális vezetés alatt álló diplomáciának összehasonlíthatatlanabban fontosabb érdeke kötődött a kommunistaellenes propaganda magyar forradalomban rejlő lehetőségeinek kihasználásához, mint a két ország viszonyának rendezéséhez. A háború utáni időszakban nem először esett meg, hogy a keleti tömb országaiban történeteket az olasz belpolitikai harcok előterébe állították, hogy ily módon mérhessenek csapást a baloldali erők népszerűségére, és erősíthessék a kormányerők pozícióit. Így volt többek között az 1948-as parlamenti választások idején is, amikor a jobboldal a prágai puccsot használta fel a szocialista-kommunista egységfront politikai lejáratására. 1956 nyarán a lengyelországi zavargások adtak alkalmat a közigazgatási választásokon sikeresen szereplő OKP elleni ideológiai támadásra, amelynek ekkorra már az is a célja lett, hogy megszakítsák az akcióegységet a baloldal két pártja között, és elősegítsék Pietro Nenni szocialistáinak közeledését a kormányerőkhöz.

A budapesti harcok, valamint a budapesti szovjet katonai beavatkozás után így Gaetano Martino olasz külügyminiszter – Eisenhower amerikai elnök és Pineau francia külügyminiszter mellett – október 26-án elsőként reagált történetekre. Az olasz Képviselőházban kifejezte szolidaritását „a cinikus és kegyetlen beavatkozás áldozataival”, és elítélte a szovjetek lépését, „a népakarat az európai történelem által számon tartott egyik legtragikusabb elnyomását”.⁶⁴ A Montecitorión a képviselők, a kommunisták kivételével, felállva éljeneztek a szabadság mártírjaként üdvözölt Magyarorszá-

⁶³ Antici budapesti olasz ügyvivő jelentése, 1956. augusztus 17. ASMAE DGAP 1950–1957, pacco 1340. 17890.

⁶⁴ Martino (1977) 693–695. p.

got. Kommunista- és szovjetellenes kirohanások hangzottak el a kormányerőkkel szövetséges szociáldemokraták részéről. Saragat a párt országos tanácsában már a kommunizmus végét jósolta. Azonnal elítélték a szovjet beavatkozást a szocialisták, sőt a párton belül még a kommunistabarát irányzat támogatói is. Nenni az *Avanti* hasábjain követelte a szovjetek kivonulását, a felkelést azzal magyarázta, hogy a magyar kommunista pártvezetők eltávolodtak a munkásosztálytól.

Megszólt a korábbi években antimarxista kereszties hadjáratot folytató, de szavát egyébként csak ritkán felemelő pápa is. XII. Pius október 28-i *Luctuosissimus Eventus* kezdetű enciklikájában, mindazokkal egyetértésben, „akik a szívükön viselik a társadalmi jogokat, az emberi méltóságot, valamint az egyének és a nemzeteknek járó szabadságot”, aggodalmát fejezte ki a „szörnyű vérontás” miatt. Imádságra szólította fel az egész világot, hogy mielőbb véget érjenek a harcok, és a magyar nép kivívhasa a maga számára „az igazságosságon, a felebaráti szereteten és a jogos szabadságon nyugvó békét”.⁶⁵

A magyarországi eseményekre élénken reagált az ideológiailag erősen megosztott olasz közvélemény is. A pápa és a politikai vezetők nyilatkozatai felkorbácsolták az indulatokat. Október 29-re a nagyobb városokban, egyetemi központokban – Nápolyban, Milánóban, Genovában, Palermóban – a diákok és munkások tüntetéseket szerveztek, gyűléseket tartottak. Rómában az egyetemisták az OKP nagy erővel őrzött székháza elé vonultak: „Dobjátok ki a kommunistákat Magyarországról! Dobjátok ki a kommunistákat Olaszországból!” – kiabálták. „Szovjet gyilkosok” feliratú plakátok jelentek meg a falakon.⁶⁶ XII. Pius felhívása nyomán a katolikus egyház is beszállt a kommunistaellenes mozgósításba. Országszerte miséket tartottak a magyar áldozatok emlékére. Az olasz légierő gépei az elsők között érkeztek meg Bécsbe az Olasz Vöröskereszt segélyeivel.

A jobboldali sajtó a világkommunizmus válságáról harsogott, s az olasz hírügynökség, az ANSA nyilvánosságra hozta néhány kommunista értelmiségi levelét az OKP vezetőségéhez, melyből világossá vált, hogy az olasz kommunisták egy része is meghasonlott a párt politikájával.

A „101-ek felhívása” megfogalmazta az olasz kommunista értelmiség egy részének fenntartásait a Palmiro Togliatti által meghatározott pártvonallal szemben. Kifejezte afeletti csalódásukat, hogy az OKP vezetése a magyar felkelés láttán kiállt a szovjet beavatkozás mellett, ahelyett, hogy hagyta volna, hogy „a munkásság tevékeny részvételével folytassák a szocializmus magyarországi építését”.⁶⁷ Tette ezt annak ellenére, hogy az SZKP XX. kongresszusa után, 1956 júniusában a *Nuovi Argomenti*-ben Togliatti megfogalmazta a többközpontúság elvét, és mélyreható kritikájában a szovjet pártvezetők felelősségét is felvetette a sztálinizmus bűneiben. Togliatti a magyar

⁶⁵ AAS 48 (1956) 741–744. p.

⁶⁶ A Vörösök ellen tüntetnek a diákok Olaszország-szerte. Serge Filegers. *The Washington Post and Times Herald*, 1956. október 30.

⁶⁷ Argentieri (1993) 118. p.

felkelés hírére az ideológia védelmében és a kommunista tömb egységéért taktikailag feladta reformelképzeléseit, amelyek a kommunizmus nemzeti útját szorgalmazó magyar értelmiségre is nagy hatással voltak. A magyarországi eseményeket a kommunista sajtó kezdetektől fogva ellenforradalomnak minősítette, a szovjet beavatkozást sajnálatosnak, ugyanakkor szükségesnek tartotta. Az OKP főtitkára az SZKP vezetőihez írt október 30-i levelében tájékoztatta a szovjet elvtársakat arról, hogy „a magyarországi események nehéz helyzetbe hozták az olasz munkásmozgalmat és a pártunkat is”.⁶⁸ Togliatti figyelmeztetése, amely Moszkvába több aggasztó hírrel egy időben érkezett, hozzájárult ahhoz, hogy a szovjet pártvezetés a magyar felkelés fegyveres felszámolása mellett döntjön. A Magyarország elleni szovjet felvonulás, valamint az olasz párton belüli viták közepette november 2-án a *Giornale d'Italia*ban megjelent egy Nagy Imrével készült rövid interjú. A magyar miniszterelnök ebben utalt a Varsói Szerződés felmondására – ami a cikk megjelenésekor már volt újdonság –, és kijelentette, hogy Magyarország „a magyar utat” fogja járni, és nem egyfajta titóizmusra vagy a Gomulka-féle politikára törekszik. Ezt a sajátosan magyar utat viszont nyugati demokráciaként képzelte, és az ország talpra állítása érdekében hajlandónak mutatkozott amerikai segítyek elfogadására is. Nagy álláspontja „az öngyilkos kommunizmus” képét vetítette előre. Az OKP nem fogadhatott el olyan politikai célokat – pluralizmus, gazdasági reformok, semlegesség –, melyek előbb vagy utóbb az általuk is képviselt ideológia felülvizsgálatához vezethettek. Következésképpen kiálltak a szovjet intervenció mellett.⁶⁹ Az OKP-nak végül mégis jelentős veszteség nélkül sikerült a válságból kikerülnie, mivel az olasz munkások a jobboldal propaganda-hadjáratának hatására „[...] teljesen másképp reagáltak, mint a baloldali értelmiség. Sőt teljesen ellenkező módon, mint ahogy az értelmiségiek véleménye szerint a kommunista munkásoknak reagálniuk kellett volna.”⁷⁰ A szocialisták és a kommunisták akcióegysége azonban 1956 után végérvényesen megbomlott.

A forradalom október végi átmeneti győzelme, amely az olasz kommunista vezetőket rettegéssel töltötte el, bizakodóvá tette az olasz jobboldalt. A minisztertanács október 31-i közleménye hangsúlyozta, hogy az olasz kormány „teljes mértékben szolidaritást vállal a magyar nép mellett [...], melynek dicsőséges felkelése olyan nagy jelentőségű sikerekkel zárult, melyek lehetővé teszik a nemes magyar nemzet újjászületését [...], és felhívja a figyelmet arra, hogy minden állam elsőrendű kötelessége tiszteletben tartani a nemzetközi szerződéseket és az Egyesült Nemzetek tagországaira háruló kötelezettségeket”.⁷¹ A DC és az Actio Catholica, valamint mindenszentek napi újabb enciklikájában a pápa üdvözölte a magyarok győzelmét és Mindszenty bíboros kiszabadulását.

⁶⁸ Békés–Byrne–Rainer (2002) 294. p.

⁶⁹ Argentieri (1996) 34–47. p.

⁷⁰ Spriano (1986) 205. p.

⁷¹ Az olasz minisztertanács ülésének jegyzőkönyve, 1956. október 31. Archivio Centrale dello Stato (Központi Állami Levéltár, Róma), Minisztertanácsi jegyzőkönyvek.

A kormánynyilatkozat közvetve sejtette már, hogy Olaszország a belpolitikai mozgósítás mellett nemzetközi propagandakampányt is folytatni fog az ENSZ keretein belül. Martino a minisztertanács ülésén meghatározta az olasz külpolitika magyarországi események kapcsán követendő másik meghatározó elemét is: „az olasz álláspont nem egyezhet meg az amerikaiakéval”.⁷² Tájékoztatta a minisztereket arról, hogy szövetséges társai nem egyeztettek az olaszokkal az ENSZ Biztonsági Tanácsának összehívása ügyében, annak ellenére, hogy Olaszország már az október 27-i NATO-értekezleten felvetette, csatlakozni szeretne egy esetleges ENSZ-beli vagy a Nyugat-Európai Unió keretein belüli akcióhoz, hogy a kelet-európai helyzetet „minél szélesebb körű” kritikával illethessék, és a lehető legnagyobb erkölcsi nyomást gyakorolhassák a baloldalra. A kommunistaellenes propagandakampány érdekében az olasz diplomácia mind Londonban és Párizsban, mind Washingtonban szorgalmazta, hogy a hagyományos olasz–magyar barátságá váló tekintettel Olaszország is csatlakozhasson a nemzetközi kezdeményezésekhez.⁷³ A nagyhatalmak (Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország) ennek ellenére Olaszország nélkül terjesztették be indítványukat a BT összehívására. Olaszország csak később, külön csatlakozott a beadványhoz.⁷⁴ A külügyminisztériumra nehezedő jobboldali nyomás meg az olasz külpolitika azon törekvése miatt, hogy meghatározóbb szerepet játszasson a nemzetközi politikában,⁷⁵ Olaszország nem maradhatott távol a magyar kérdés tárgyalásától. Martino szorgalmazta tehát, hogy Olaszországot hívják meg a magyar helyzet BT-beli vitájára, még akkor is, ha ez formailag amúgy nem lenne lehetséges.⁷⁶

Nagy Imre november 1-jei felhívása után az olasz ENSZ-képviselő, Leonardo Vitetti november 2-án az ENSZ azonnali fellépését sürgette,⁷⁷ akárcsak az amerikaiak, akik határozati javaslatot terjesztettek be, hogy az ENSZ követelje a szovjet beavatkozás leállítását. Közben Olaszországban is híre ment, hogy szovjet katonai támadás készülődik. A propagandakampányt kiszélesítendő, Martino még november 3-án levelet írt Nehru indiai miniszterelnöknek, lerántva a leplet a Szovjetunió kétszínűségéről. Bírálta a szovjet kormányt: annak ellenére, hogy elfogadta, nem tiszteli a bandungi alapelveket.⁷⁸

⁷² Az olasz NATO-képviselő, Alessandrini távirata a külügyminisztériumnak, 1956. október 27. ASMAE DGAP 1950–1957, pacco 1341. 24664.

⁷³ A londoni olasz nagykövet jelentése, 1956. október 28. ASMAE DGAP 1950–1957, pacco 1318. 5428/6.

⁷⁴ Az olasz ENSZ-képviselő, Vitetti jelentése, 1956. október 28. Uo. 24737.

⁷⁵ November elején még a BT-ben Belgium helyére pályázott, Svédországgal és Spanyolországgal versenyben. Jelentkezését a megüresedő helyre csak azért vonta vissza november második felében, mert jelöléséhez nem tudott elegendő támogatást összegyűjteni.

⁷⁶ Az olasz külügyminiszter utasítása az olasz ENSZ-képviselőnek, 1956. október 30. ASMAE DGAP 1950–1957, pacco 1318. 12589.

⁷⁷ A washingtoni olasz nagykövet jelentése, 1956. november 2. Uo. 25455.

⁷⁸ Az olasz külügyminiszter levele Nehrunak, 1956. november 3. ASMAE DGAP 1950–1957, pacco 1341. 14/11943.

Az időközben kitört közel-keleti válság, amely repedéseket okozott a nyugati tömb országai között, tovább fokozta a nyugat-európai integrációban érdekelt Olaszország külpolitikai aktivitását. A külügyminisztérium az olasz ENSZ-delegáció feladatául szabta, hogy az európai és az atlanti összefogás értelmében járjanak el, és annak ellenére, hogy első alkalommal vesznek részt a közgyűlés vitáján, játsszanak igen aktív szerepet.⁷⁹ November elején, az olasz Képviselőházban lezajlott külpolitikai vitán Martino párhuzamba állította a kelet-európai és a közel-keleti válságot, és kiállt európai szövetségesei mellett, melyek, noha agresszorként léptek fel Egyiptommal szemben, elfogadták a nemzetközi közösség akaratát, szemben a Szovjetunióval. A Szovjetuniót a törvények semmibevételével, arcátlansággal vádolta, szabad választásokat sürgetett Magyarországon, és reményének adott hangot, hogy az ENSZ a Szovjetunióval szemben is úgy fog eljárni, ahogy Franciaországgal és Nagy-Britanniával. A külügyminiszter beszédének hatására az olasz hadügyminisztériumnál számos olasz önkéntes jelentkezett, hogy – a risorgimento hagyományait felélesztve – Magyarországon harcolhasson.

Martino parlamentbeli érvelése köszönt vissza az olaszok által szerkesztett határozati javaslatban is,⁸⁰ amelyet november 8-án terjesztettek elő az ENSZ közgyűlés rendkívüli ülésén, azok után, hogy Rómában az Actio Catholica november 7-én óriási tüntetést szervezett, melynek a végén petícióban követelték, hogy az olasz külügyminisztérium sűrítse meg az ENSZ közbelépését. Az olasz határozati javaslatnak az is a célja volt, hogy az apatikus légkörben a magyar kérdést továbbra is életben tartsák.⁸¹ A határozati javaslat eredeti változatában igen keményen fogalmazott: utalásokat tartalmazott a fajirtásról szóló nemzetközi egyezményre, nemzetközi rendfenntartó erők Magyarországra küldését és szabad választások kiírását sürgette. Annak érdekében azonban, hogy „széles körűvé” váljon a kezdeményezés, a nemzetközi porondon tompítaniuk kellett a belpolitikai nyomás hatására túl élesre sikeredett határozattervezeten. Washington ellenkezésén megbukott, hogy nemzetközi katonai erő Magyarországra küldését javasolják,⁸² a másik szövetséges, Nagy-Britannia pedig a fajirtásra való utalást kifogásolta,⁸³ így a nemzetközi békefenntartókra csak Vitetti beszéde utalt. A végezetül Kuba, Írország, Pakisztán és Peru támogatásával beterjesztett javaslat a korábbi határozatokat ismételte, egyetlen új elemként a szabad választások fontosságát hangsúlyozta.⁸⁴

⁷⁹ Az 1956. november 5-i értekezlet jegyzőkönyve. ASMAE DGAP 1950–1957, pacco 1317.

⁸⁰ Az olasz külügyminiszter utasítása az olasz ENSZ-képviselőnek, 1956. november 6. ASMAE DGAP 1950–1957, pacco 1318. 13067.

⁸¹ A washingtoni olasz nagykövet jelentése, 1956. november 2. Uo. 25455.

⁸² Az olasz külügyminiszter utasítása Olaszország ENSZ-képviselőjének, 1956. november 11. ASMAE DGAP 1950–1957, pacco 1340. 13178.

⁸³ A londoni olasz követ jelentése, 1956. november 9. ASMAE DGAP 1950–1957, pacco 1341. 5682/347.

⁸⁴ Az olasz ENSZ-képviselő, Vitetti jelentése, 1956. november 9. ASMAE DGAP 1950–1957, pacco 1340. 26350.

Olaszország az európai együttműködés védelmében, a szuezi válság okozta károk ellensúlyozására a figyelem középpontjában próbálta tartani a magyar kérdést. Szabadabb volt a keze, mint szövetségeseinek, hiszen más kényes kérdésekben nem volt érintett, mint Franciaország vagy Nagy-Britannia (Algéria, illetve Ciprus kapcsán). Aktív tevékenységével hatalmi súlyánál és lehetőségeinél fontosabb szerepet próbált betölteni. Befogadott négyezer magyar menekültet, ami jelentős teher volt a munkanélküliséggel és túlnépesedéssel küzdő ország számára. A magyar segélyszállítmányok finanszírozására az Egyesült Államoktól kért kölcsönt, s azt is felvetette, hogy az olaszországi kivándorlási kontingens terhére az USA vállalja át az Olaszország által befogadott magyarokat is.⁸⁵ Ha az ENSZ-ben félsikert ért is csak el a két őszi válság során mutatott aktivitásával, legfőbb külpolitikai célkitűzése érdekében sikerült egyben tartania az európai együttműködést. Sőt, a Magyarország elleni szovjet támadás után a vörös veszély propagandisztikus kihasználása idővel segítette összekovácsolni a nyugat-európai gazdasági uniót, melyet az olasz diplomácia már évek óta szorgalmazott.⁸⁶

Az olaszok által gyakran hangsúlyozott „teljes nézetazonosság” ellenére a nyugati országok magatartásában számottevő különbségek mutatkoztak. Olaszország a baloldallal szemben álló erők – a Vatikán, a kormányerők, a jobboldali pártok – nyomására sokkal erőteljesebb nemzetközi fellépést sürgetett. Felvetették többek között, hogy a NATO ítélje el a Szovjetunió beavatkozását.⁸⁷ A nagy befolyású Actio Catholica alapító vezetője, Luigi Ghedda november 10-én az Agrigento Színházban tartott nagygyűlésen beszédében a kommunisták törvényen kívül helyezését követelte, és azt, „hogy Olaszország szakítson meg minden kapcsolatot Moszkva szolgálóival”.⁸⁸ Mindez összhangban állt a külügyminisztérium törekvéseivel, amely ellenezte a Kádár-kormány elismerését, és szövetségeseit is megpróbálta rávenni arra, hogy szakítsák meg diplomáciai kapcsolataikat Magyarországgal.⁸⁹ A nyugati tömb országai azonban – Franciaország kivételével⁹⁰ – nem értettek egyet magyarországi pozícióik ilyen radikális feladásával.⁹¹ Így Olaszország is visszakozott. Az olasz politikai közélet felfokozott kommunistaellenes hangulatának nyo-

⁸⁵ Feljegyzés a magyar menekültkérdés olasz kivándorlásra tett hatásáról, 1957. január 10. ASMAE DGAP 1950–1957, pacco 1385. 605/989/C.

⁸⁶ John Foster Dulles levele Gaetano Martino olasz külügyminiszternek, 1956. december 5. ASMAE DGAP 1950–1957, pacco 1318. 29140.

⁸⁷ A londoni olasz nagykövet jelentése, 1956. november 5. ASMAE DGAP 1950–1957, pacco 1341. 25779.

⁸⁸ A magyarországi események visszhangja Olaszországban, 1956. december 6. MOL KÜM TÜK Olaszország XIX-J-1-j 7. d. 007969/1956.

⁸⁹ Uo.; Az olasz NATO-képviselő jelentése, 1956. november 8. ASMAE DGAP 1950–1957, pacco 1341. 26341.; Az olasz NATO-képviselő jelentése, 1956. november 17. Uo. 27345.

⁹⁰ A párizsi olasz nagykövet jelentése, 1956. november 9. Uo. 26526.

⁹¹ Feljegyzés az Egyesült Államok római nagykövetségének első titkárával folytatott megbeszéléséről, 1956. november 8. ASMAE DGAP 1950–1957, pacco 1317.

mására Martino külügyminiszter utasította az olasz ENSZ-képviselőt, hogy a NATO-tagországoknál szorgalmazza a diplomáciai kapcsolatok megszakítását magával a Szovjetunióval is. S noha ezzel a radikális lépéssel az olasz diplomaták sem értettek egyet, Martino Dulles amerikai külügyminiszternél tett későbbi látogatásakor ismét felvetette az ötletet – ami arra utalt, hogy a kommunistaellenes propaganda érdekében felelőtlen külpolitikai lépésekre is hajlandók lennének. Az Egyesült Államok, de európai szövetségesei is határozottan leintették.⁹²

Olaszország az ENSZ közgyűlésben mindvégig határozottan képviselte azt az álláspontot, hogy a lehetőség szerinti valamennyi eszköz megragadásával erkölcsi ítéletet kell mondani kommunizmus felett. Ezért Vitetti olasz ENSZ-képviselő támogatott minden olyan javaslatot, amely élesen bírálta a Szovjetunió magatartását, december végén azonban már pesszimista képet festett az ENSZ-akciók további lehetőségeiről: „[...] a nyugatiak csoportosulásán belül is többségben vannak azok, akik a Szovjetunióval szemben nem akarnak gyakorlati síkon tovább fellépni.” Egyetlen tényleges alkalom adódott még az ENSZ keretein belüli cselekvésre. A huszonegy ország által kezdeményezett és az ENSZ közgyűlés XI. ülészakán, 1957 januárjában elfogadott határozat értelmében egy öttagú bizottságot állítottak fel a Magyarországon történtek kivizsgálására. A vizsgálóbizottság tevékenységét az olasz diplomácia jelentősen elősegítette a budapesti olasz követ, Fabbrizio Franco jelentéseivel, az általa összeállított összefoglalóval⁹³ és a magyar menekültek között gyűjtött információkkal.

A két ország közeledésének megtorpanása

A forradalom hatására átmenetileg megszakadt a két ország közötti lassú közeledés, másfelől átértékelődött Olaszország addigi kelet-európai külpolitikája. A térség egyes országainak politikai adottságai alapján differenciáltabb és pragmatikusabb magatartást alakított ki az addigi homogén elzárkózás helyett. A Szovjetunióval megszakították a kulturális és sportkapcsolatokat, és folytatták a szovjet külpolitika hegemon törekvéseit leleplező propaganda-hadjáratot. Az új olasz kelet-európai politika viszont Lengyelország irányában már sokkal megértőbbnek mutatkozott. A politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatok megerősítését tervezték, de kellő elővigyázatossággal, nehogy a szovjet vezetésben félelmet keltsenek. Ami Magyarországot illeti – amellett, hogy „erkölcsi és pszichológiai okokból” arra törekedtek, hogy az ENSZ révén fenntartsák a nyomást –, úgy vélték, „mindent el kell követni annak az érdekében, hogy a magyar politika Szovjet-

⁹² A párizsi olasz nagykövet jelentése, 1956. november 9. ASMAE DGAP 1950–1957, pacco 1341. 26526.; Ortona (1986) 210. p.

⁹³ Feljegyzés a budapesti olasz követtel folytatott telefonbeszélgetésről, 1957. február 27. ASMAE DGAP 1950–1957, pacco 1385.

unióval szembeni elszakadási törekvéseit elősegítsük, valamint hogy életben tartsuk a függetlenségi hagyományokat”. Elképzelhetőnek tartották, hogy idővel Magyarország egy nemzeti kommunista politikai irányításával függetleníti magát a Szovjetuniótól, s ezt a folyamatot Olaszország azzal, hogy részt vállal az ország újjáépítésében, késznek mutatkozott támogatni. Mindennek alapvető feltétele azonban az volt, hogy megbukjon a Kádár János vezette bábkormány, s ezért 1956 telétől Olaszország tartózkodott minden olyan kapcsolattól, mely hozzájárulhatott a rendszer konszolidációjához.⁹⁴

A két ország kapcsolatai következképpen csak azok után rendeződhettek, hogy a Kádár-rendszer stabilizálódott, és a magyarországi megtorlások leállítása után a magyar kérdést véglegesen levették az ENSZ közgyűlés napirendjéről. Az ekkorra a katolikusok és a kommunisták között meginduló ideológiai párbeszéd elősegítette, hogy olyan légkör alakuljon ki, amelyben a két ország kapcsolatai 1964-ben magasabb rangra emelkedhettek.

⁹⁴ Az olasz külpolitika irányelvei a kelet-európai térségben, 1957. január. Uo.

Nagy-Britannia*

BÉKÉS CSABA

Nagy-Britannia Kelet-Európa-politikája az ötvenes évek első felében

A brit külpolitika hagyományos prioritásai a második világháborút követő időszakban lényegében változatlanok maradtak. Nagy-Britannia továbbra is elsősorban a Földközi-tenger térségében, a Közel-Keleten, Délkelet-Ázsiában és Afrikában igyekezett befolyását kiterjeszteni, vagy legalább korábbi pozícióit megőrizni. Bár a második világháború előtti évtizedekben a kelet-közép-európai országokban létrejött jelentős angol befektetések nem lebecsülhető brit gazdasági érdekeltségeket jelentettek, a térség mégsem vált a brit érdeklődési-szféra részévé. Az, hogy Kelet-Közép-Európát nem számították a brit politika számára fontos régiók közé, korántsem a térség szovjetizálásának az eredménye volt.

Az ötvenes évek első felében készült angol külügyi iratok vizsgálatára alapozva egyértelműen kijelenthetjük, hogy Nagy-Britanniának ebben az időszakban nem volt külön Kelet-Európa-politikája: a csatlós országokkal kapcsolatos elképzeléseket és lépéseket mindig szigorúan alárendelték a brit-szovjet viszonyoknak. Ilyen politika kidolgozása ellen hatott az is, hogy a második világháború utáni években, a kétpólusú világrend kialakulásának idején egyre nyilvánvalóbbá vált: a kelet-nyugati viszony alakításában nyugati részről az Egyesült Államok fog döntő szerepet játszani.

Ami a brit külügyi dokumentumok alapján a csatlós országokkal szemben tanúsítandó magatartást illetően mégis körvonalazható, sokkal inkább valamiféle *passzív politikának* nevezhető, vagyis olyan normarendszernek, amely aktív külpolitikai elképzelések helyett azt fogalmazza meg, mit és miért *nem tart* kívánatosnak az országok ezen csoportjával kapcsolatban. E passzív politika fő alapelvei a következőképpen foglalhatók össze:

A brit kormány a csatlós kormányokat nem tekinti népképviselői jellegűnek, mert külső erő juttatta őket hatalomra, népeik többségének sem bizalmát, sem támogatását nem élvezik.

* A tanulmány alapjául szolgáló kutatáshoz a svájci Fonds National de la Recherche Scientifique nyújtott támogatást.

Nagy-Britannia hosszú távon abban *bízik*, hogy a csatlós kormányokat egyszer majd szabadon választott és a Szovjetuniótól független kormányok fogják felváltani.

A brit kormány *ne tegyen* semmi olyat, ami bátoríthatná vagy erősíthetné a kelet-európai bábkormányokat, vagy ami politikájuk elismeréseként értelmezhető.

Ezen politika megvalósításának egyetlen módja a hivatalos kapcsolatok *olyan minimális szintre* korlátozása, amely még összeegyeztethető a diplomáciai viszony és a formálisan korrekt kapcsolatok fenntartásával.

Szükséges ugyanakkor, hogy a brit kormány különbséget tegyen a csatlós országok kormányai és népei között. Az angol propaganda, elsősorban a BBC révén, biztosítsa a nyugati világ jóakarataról és baráti szándékairól a csatlós országok népeit, és igyekezzen életben tartani e népek szabadságvágyát.¹

A Sztálin halálát követően megindult, és az 1955 júliusában megtartott genfi csúcstalálkozó után felerősödött nemzetközi enyhülési folyamat hatására a Foreign Office-ban is felmerült, hogy változtatni kellene az addigi brit Kelet-Európa-politikán. 1955 októberében Sir John Ward külügyi államtitkár-helyettes memorandumot terjesztett Harold Macmillan külügyminiszter elé, amelyben javasolta, hogy a brit kormány bizonyos mértékben módosítsa a csatlós országokkal kapcsolatos tartózkodó politikáját. Az indítvány alapja a következő elképzelés volt: amennyiben Nagy-Britannia szorosabb kapcsolatokat épít ki a kelet-közép-európai államokkal, megeremti annak a lehetőségét, hogy a csatlós kormányokat a Szovjetuniótól kevésbé függő politika kialakításának irányában befolyásolják. Moszkvától való eltávolodásuk végső soron csökkentené – nem jelentéktelen – hozzájárulásukat a szovjet katonai potenciálhoz is, megnehezítve ezáltal a szovjet gazdasági és politikai behatolást az afrikai és ázsiai fejlődő országokban és mindenekelőtt a Közel-Keleten.²

A javaslatot a külügyminiszter elutasította, mert, mint kifejtette: „Angliának nem kell foglalkoznia Romániával, Bulgáriával és Magyarországgal vagy akár Cseh-szlovákiával, mivel ezekkel az országokkal kapcsolatban nincsenek fontos érdekelt-ségeink. Lengyelország azonban más kategóriába tartozik: ha a két német állam egyesülése bekövetkezne, Kelet-Európában Lengyelország volna az az ország, ahol a nyugati befolyás újbóli megalapozására a legnagyobb esély lenne.”³

Ennek megfelelően Macmillan arra adott megbízást, hogy vizsgálják meg a Lengyelországgal szembeni külön politika kidolgozásának feltételeit. A vizsgálat nem járt a várt eredménnyel, mert hamar kiderült, hogy a kapcsolatok fejlesztése terén nagyon kevés politikai szempontból nem kifogásolható lehetőség van, amely egyben nem követel komolyabb anyagi áldozatot.⁴ Ennek ellenére az ekkor megál-

¹ Public Record Office (a továbbiakban PRO), London, Kew-Foreign Office General Correspondence (a továbbiakban FO 371) 122 081 N 1052/5; 122081 N 1052/9.

² PRO FO 371 122 081 N 1052/5.

³ PRO FO 371 116520 NP 1053/10.

⁴ PRO FO 371 122081 N 1052/6.

lapított prioritás, vagyis hogy a brit politika a kelet-közép-európai országok közül lényegében egyedül Lengyelországnak tulajdonít fontosságot, 1956 októberéig érvényben maradt.

1956 januárjától a Foreign Office-ban számos olyan újabb javaslat született, amely a csatlós országokkal szembeni politika felülvizsgálatát és pozitív irányú módosítását sürgette; a döntést azonban végül a szovjet vezetők áprilisban esedékes látogatása utánra halasztották. Hruscsov és Bulganyin angliai útja precedens nélküli eseménynek számított a kelet–nyugati kapcsolatok történetében, ezért a nyugati világban érthetően rendkívül nagy érdeklődést váltott ki. A látogatás előkészítése során a brit politikusok azt tervezték, közlik a szovjet vezetőkkel, hogy szerintük az európai feszültség fennmaradásának egyik fő oka a csatlós országok bábkormányainak létezése, ezért megpróbálták elérni, hogy a csatlós államok kérdését is vegyék fel a tárgyalások napirendjére. Ezt azonban a szovjetek ugyanolyan határozottan elutasították, mint egy évvel korábban a genfi csúcstalálkozón.⁵

A brit politikában a szovjet vezetők látogatása után felerősödtek az addiginál rugalmasabb Kelet-Európa-politikát szorgalmazó vélemények. Ennek alapvetően két oka volt: az egyik, hogy a brit politikusok 1956 nyarán már nem hagyhatták figyelmen kívül a kelet-közép-európai országokban az SZKP XX. kongresszusa után bekövetkezett jelentős politikai változásokat. A másik pedig, hogy Hruscsov és Bulganyin angliai látogatását követően a csatlós kormányok – a szovjetek által ösztönzött „aktív külpolitika” jegyében – összehangolt akcióba kezdtek, és ők álltak elő olyan javaslatokkal, amelyek célja szorosabb államközi kapcsolatok kialakítása, valamint a csereprogramok volumenének radikális növelése volt; erre a kihívásra a brit kormánynak valamilyen módon válaszolnia kellett.⁶

Egy új Kelet-Európa-politika kialakítása azonban korántsem bizonyult egyszerű feladatnak. Az említett motiváló tényezők mellett a brit kormánypolitikusoknak számos olyan körülményt is figyelembe kellett venniük, amelyek az addigi politika módosítása ellen hatottak, vagy legalábbis lényegesen megnehezítették azt. A csatlós államokkal kapcsolatos alapvető dilemmáik a következők voltak: Nagy-Britannia hosszú távú célja továbbra is „a szabadság és a függetlenség helyreállítása” ezekben az országokban, amire az európai status quo elfogadásán alapuló aktuális brit külpolitika mellett csak akkor van esély, ha a brit kormány erősíti kapcsolatait a jelenlegi kelet-európai kormányokkal, és a brit befolyás növelése érdekében igyekszik maximálisan kihasználni az enyhültebb nemzetközi légkör biztosította lehetőségeket. Mindezt azonban a csatlós országok népei és a kelet-európai emigráns körök egyaránt a kelet-európai népek szabadságának elárulásaként értékelhetnék, olyan politikaként, amely a kapcsolatok fejlesztése révén éppen a kommunista rendszerek fennmaradásához járul hozzá.⁷

⁵ PRO FO 371 122068; 122081 N 1052/6.

⁶ PRO FO 371 122081 N 1052/6.

⁷ PRO FO 371 122081 N 1052/5.

Nem volt kevésbé ellentmondásos a nemzeti kommunizmus kategóriájával kapcsolatos brit álláspont sem. 1956. július közepére a Foreign Office-ban általánosan elfogadottá vált az a nézet, hogy miután Titónak sikerült elfogadtatnia a szovjetekkel a szocializmushoz vezető különböző utak elméletét, valószínűnek tűnik, hogy a kelet-európai országokban a nagyobb függetlenség és belső szabadság eléréséhez a jugoszláv típusú nemzeti kommunizmus lesz a modell, nem pedig a nyugati parlamenti demokráciák.⁸ Ennek megfelelően ettől kezdve *kívánatosnak* minősítették a kelet-európai liberalizálódás nemzeti kommunista tendenciák általi előmozdítását, vagy más szavakkal: az ezúton remélt liberalizálódás érdekében helyeselték a nemzeti kommunista tendenciák erősítését. A magyar forradalom kitöréséig azonban nem született döntés arról, hogy a brit kormány egyértelműen *támogassa-e* ezeket a törekvéseket. Ugyanakkor egy a NATO számára 1956. október 11-én készült Foreign Office-memorandum határozottan leszögezte, hogy míg a csatlós országokban a nemzeti kommunizmus megfelelő alternatíva lehet a szovjet kommunizmussal szemben, Afrika és Ázsia fejlődő országaiban Nagy-Britannia semmiképpen sem támogatja ezt az ideológiát. A brit érdekek szempontjából a nemzeti kommunizmus térhódítása csupán annyiban tekinthető kívánatosnak, amennyiben az a szovjet-kínai blokk gyengítését eredményezi – szölte a kategorikus összegzés.⁹

Ennek szellemében a memorandum végül kimondta, hogy a brit befolyás növelésére fordítható pénzüsszegek elosztásánál nem a csatlósok, hanem az afrikai és ázsiai fejlődő és el nem kötelezett országok élveznek prioritást, esetükben a cél az erősödőben lévő szovjet befolyás növekedésének megakadályozása, illetve visszafordítása.¹⁰

Selwyn Lloyd, az új külügyminiszter 1956 júliusában értekezletet hívott össze, ahol a Foreign Office vezető tisztségviselői a kelet-európai országokkal fenntartott kapcsolatok esetleges módosításának problémakörét vitatták meg. Ám a korábbiakhoz képest itt is csak annyi előrelépés történt, hogy ezúttal elhatározták, a csatlósokkal szembeni új politika kidolgozása előtt a nyugati álláspontot egyeztetni kell az Egyesült Államok kormányával.¹¹ A tervek szerint erre október végén került volna sor, a megbeszélésre amerikai delegációt vártak Londonba. 1956 júniusában az átalakulóban lévő kelet–nyugati viszony alapján a NATO-ban is megindult a kelet-európai államokkal szembeni új politika kialakítása, illetve összehangolása. A több hónapig tartó bizottsági egyeztető munka eredményeként létrejött helyzet-elemző memorandumot, amelyről utólag megállapították, hogy alábecsülte a titoizmus szerepét a térségben, a NATO Tanácsa végül október 24-én, immár alaposan megváltozott nemzetközi helyzetben tárgyalta.¹²

⁸ Uo.

⁹ PRO FO 371 122081 N 1052/9.

¹⁰ Uo.

¹¹ PRO FO 371 122081 1052/6.

¹² PRO FO 371 122063 N 1012/19. A NATO-dokumentumot közli Kecskés (2000b).

Összegezve: 1955 októberétől a Foreign Office-ban kétségtelenül megfigyelhető volt a csatlós országokkal szembeni merev, elutasító magatartás feladását és a megváltozott viszonyokhoz jobban alkalmazkodó, rugalmasabb, pragmatikusabb Kelet-Európa-politika kidolgozását célzó törekvés, azonban a változtatásra irányuló lépések és kísérletek mindvégig nagyon határozatlanok és tétovák maradtak. A memorandumokból, tervezetekből olyan politika körvonalai bontakoznak ki, amely a *nem kormányzintű* kulturális, sport- és kereskedelmi kapcsolatok terén lehetővé tette volna az együttműködés bizonyos mértékű bővítését,¹³ 1956 októberében azonban még egy ilyen nagyon óvatos, fontolva haladó új irányvonal kialakítása is csupán a tervezés fázisában volt.

Magyar–brit kapcsolatok 1952–56 között

1952 áprilisában a keleti blokk országainak vezetői számára Moszkvában gazdasági konferenciát rendeztek; a fő téma a kelet–nyugati gazdasági kapcsolatok fejlesztése volt. Ez a tanácskozás is azt jelezte, hogy már Sztálin 1953 márciusában bekövetkezett halála előtt megindultak azok a folyamatok, amelyek célja a hidegháborús feszültség csökkentése, a kelet–nyugati kooperáció újjáépítése volt.¹⁴

A magyar vezetés is ezt a politikát folytatta, amikor 1952 elejétől megpróbálkozott a nyugati államokkal 1949 után megszakadt gazdasági kapcsolatok legalább részleges helyreállításával. A legígéretesebbnek a brit reláció ígérkezett. Anglia ugyanis 1949-ben egy konkrét incidens, Edgar Sanders brit üzletember magyarországi bebörtönzése miatt függesztette fel a gazdasági kapcsolatokat Magyarországgal, így a helyzet rendezése viszonylag egyszerűnek tűnt. A Rákosi-vezetés ezért 1952 januárja és 1953 márciusa között titkos tárgyalásokat folytatott a brit kormánnyal: az 1949-ben életbe léptetett brit kereskedelmi embargó feloldása fejében a magyar vezetés hajlandó lett volna szabadon engedni a foglyot.¹⁵

Rákosiék ugyanakkor a tranzakciót a nyilvánosság előtt szerették volna „fogolycserének” feltüntetni, ezért „mellesleg” azt kérték, hogy Sandersért cserébe a britek bocsássonak szabadon egy Li Meng nevű malajziai kommunistát, akit hazájában – amely ekkor brit gyarmat volt – terrorizmus vádjával halálra ítélték.¹⁶ Figyelemre méltó, hogy az angolok „szorult helyzetére” apellálva a magyar fél a tárgyalásokon

¹³ PRO FO 371 122081 N 1052/9.

¹⁴ Az 1952-es év cezurális jelentőségére elsőként Kalmár Melinda hívta fel a figyelmet a magyarországi irodalompolitika elemzése kapcsán: lásd Kalmár (1993). A gazdasági helyzet 1952-ben kezdődő válságára mutatott rá Urbán Károly: Sztálin haláltól a forradalom kitöréséig. A magyar–szovjet kapcsolatok története (1953–1956) című munkájában (1996, kézirat). Ugyanerre, kevésbé kategorikus formában már az úgynevezett Tényfeltáró Bizottság jelentése is utalt (lásd Történelmi utunk (1989).

¹⁵ Magyar Országos Levéltár (MOL), KÜM TÜK Nagy-Britannia XIX-J-1-j 00183/13/1953.

¹⁶ A brit hatóságok végül az ítéletet életfogytiglani börtönbüntetésre változtatták.

igyekezett a stratégiai árucikkek kommunista országba történő exportját korlátozó COCOM-lista részleges feloldását is elérni. A brit kormány azonban nem volt hajlandó elfogadni a javasolt megoldást, így a tárgyalások 1953 márciusában megszakadtak. A Nagy Imre-kormány azonban 1953 augusztusában egyik legelső külpolitikai jellegű döntése alapján feltétel nélkül szabadlábra helyezte Sanderst, aki Angliába távozott. Ezt követően a brit kormány azonnal feloldotta az embargót, és már 1953 őszén megkezdődött a magyar–brit pénzügyi és kereskedelmi tárgyalások újraindításának diplomáciai előkészítése. 1954-ben Nagy-Britannia és Magyarország ideiglenes kereskedelmi és pénzügyi egyezményt kötött, amelynek nyomán újra megindulhatott az 1949-től szünetelő kereskedelmi forgalom a két ország között. Ezt követően fokozatosan fejlődésnek indultak a kulturális, tudományos és sportkapcsolatok is, a magyar labdarúgó válogatot 1953 novemberi 6:3-as angliai győzelme pedig máig érzékelhető nyomott hagyott mindkét ország közvéleményében.

Több éves tárgyalások eredményeként végül 1956 júniusában aláírták a magyar–brit pénzügyi és kereskedelmi egyezményt. A megállapodás különös jelentőségét az adta, hogy annak keretében a magyar kormány a háborús károk, a földreform alapján kisajátított angol javak, valamint a második világháború előtti államadósságok rendezését is vállalta összesen 4.5 millió font értékben.¹⁷ (Az Egyesült Államokkal hasonló pénzügyi megállapodást csak mintegy húsz évvel később, a hetvenes években sikerült kötni.) Az 1956 júniusában megszületett rendezés jelentősen előmozdította a kétoldalú, s különösen a gazdasági kapcsolatok fejlesztését, amit az is jelzett, hogy röviddel ezután a brit kormány műszaki segítséget ajánlott fel Magyarországnak több területen.¹⁸

A brit kormány és a magyar forradalom

A korábban ismertetett politika alapján kijelenthetjük: a brit kormány nemcsak hogy nem játszott szerepet a magyar forradalom előkészítésében, de a budapesti események híre teljes meglepetésként érte a londoni külügyminisztériumot, holott Lengyelországban elképzelhetőnek tartottak a poznańihoz hasonló újabb zavargásokat. Bár a politikai változások hatására Magyarország időközben átvette a második helyet Csehszlovákiától a Foreign Office kelet-európai prioritáslistáján, egy közvetlenül a forradalom előtt, október 16-án a csatlós államokról készült jelentés még mindig úgy ítélte meg, hogy „az a társadalmi nyomás, amely oly jelentős sajátossága a lengyelországi helyzetnek, úgy tűnik, Magyarországon szinte nem létezik”.¹⁹

¹⁷ A törlesztés mértékét a Nagy-Britanniába irányuló magyar export 6,5%-ában határozták meg. MOL KÜM TÜK Nagy-Britannia XIX-J-1-j 1. d. 26/1959

¹⁸ A követi konferencia anyaga. (dátum nélkül – [1956 augusztus]) MOL. KÜM TÜK XIX-J-1-j. 4/fb 27. d. 4956/1956

¹⁹ PRO FO 371 122063 N 1012/13.

A felkelés híre annak ellenére meglepte a londoni külügyminisztériumot, hogy a budapesti angol követségtől folyamatos és rendkívül alapos tájékoztatást kapott a magyarországi eseményekről. A kezdeti teljes bizonytalanság és tanácstalanság után október 25-én felmerült, hogy ki kellene adni valamiféle hivatalos nyilatkozatot, ám a minisztérium vezetése végül elállt tőle, mert úgy ítélte meg, hogy erre egyelőre nincs szükség, mivel a magyarországi helyzet még túlságosan képlékeny.²⁰ Mégis, ugyanezen a napon a Foreign Office Északi Osztályán, ahol a Szovjetunió mellett a kelet-közép-európai országok ügyeivel is foglalkoztak, „belső használatra” megszületett az első értékelés, amelynek célja a be nem avatkozási politika deklarálása volt. Annak ellenére, hogy a budapesti brit követség ekkorra már sok olyan telefonhívást kapott, amelyben angol fegyveres segítséget kértek a felkelők számára, és ilyen elképzelések időközben Angliában is megfogalmazódtak, a feljegyzés leszögezte: a brit kormány álláspontja szerint „a lengyelországi és a magyarországi események ezen országok kizárólagos belügyét képezik, amelybe más országoknak nem szabad beavatkozniuk”.²¹ Álláspontjuk alapja az a meglehetősen realista fel fogás volt, hogy a nyugati beavatkozás minden bizonnyal a Szovjetunióval való háborúhoz vezetne; ezt Hruscsov 1956. áprilisi angliai látogatása során közölte is vendéglátóival. Az angolok ezt természetesen mindenképpen el akarták kerülni, emellett a brit politika célkitűzései között, mint láttuk, még a propaganda szintjén sem szerepelt a „csatlós államok” felszabadítása.

A Foreign Office meglehetősen nehezen követte a gyorsan változó magyarországi fejleményeket, noha Leslie Fry, a budapesti angol követ és felkészült stábjá mindent megtett annak érdekében, hogy megbízható információkat kapjon az eseményekről. Nemcsak a katonai attasé és más követségi alkalmazottak járták a várost, hanem a harcok csillapodtával maga a követ is meglátogatta a korábbi összecsapások egy-egy színhelyét. A Londonba továbbított információk egy része maguktól a felkelőktől származott, akik időről időre felkeresték a követséget, hogy tájékoztatást adjanak az eseményekről és/vagy fegyvert, lőszert vagy más segítséget kérjenek.

Mivel azonban a brit külügyminisztérium a kezdetektől érvényesített be nem avatkozási politikája alapján rendkívüli óvatosságra intette budapesti követségét, ilyen (vagy bármilyen más) segítségről természetesen szó sem lehetett. Sőt, a követség a fegyveresekkel való kapcsolattartás során még a felkelés iránti nyilvánvaló szimpátiájának is csak akkor adott hangot, ha elkerülhetetlen volt, és akkor is nagyon burkoltan. A felkelőkkel folytatott megbeszéléseken a követ vagy munkatársai legtöbbször csupán annyit ígértek, hogy az információkról, kérésekről azonnal tájékoztatják a brit kormányt. Ez így is történt, a Foreign Office pedig a használhatónak tartott híreket azonnal továbbította a BBC-nek, melynek adataiban azután azok többnyire budapesti, bécsi vagy belgrádi angol újságíróktól származó információkként szerepeltek. Mindezt elősegítette az a szerencsés körülmény, hogy

²⁰ PRO FO 371 122378 NH 10110/175. Közli Geréb (1989) 52–53. p.

²¹ PRO FO 371 122064 NH 1012/35.

az angol követségen, eltérően a többi nyugati külképviselettől, saját rádiótávíró készülék is működött. (Az amerikaiak még 1950-ben önként leszerelték a magukét, hogy így akadályozzák meg hasonló készülék üzembe helyezését a washingtoni magyar követségen.) A forradalom kitörését követően ugyanis azok a távközlési vonalak, amelyek a budapesti nyugati külképviseletek és külügyminisztériumaik között tartottak fenn összeköttetést, és amelyek üzemeltetése a magyar kormány feladata lett volna – máig sem tisztázott körülmények között –, egy ideig megszüntek működni. Így a brit képviselet ezekben a drámai napokban nemcsak saját kormányát tájékoztatta a magyarországi fejleményekről, hanem továbbította más nyugati követségek üzeneteit, több alkalommal az amerikaiakét is.

Az információáramoltatás azonban meglehetősen egyoldalú volt. Fry – helyszíni tapasztalatai hatására – maradéktalanul azonosult a felkelés célkitűzéseivel, s mindenekelőtt annak antikommunista jellegét hangsúlyozta. A követ naponta több táviratot is küldött Londonba, amelyekben a helyzetértékelés mellett rendszeresen megfogalmazta a helyzet kezelésével kapcsolatos elképzeléseit is. Október 26-án arra hívta fel a figyelmet, hogy az Egyesült Királyság semmi olyan ígéretet ne tegyen, ami Magyarországon a nyugati katonai beavatkozás reményét erősítené, ugyanakkor azt is hangsúlyozta, hogy amennyiben a brit kormány bármit is szándékozik tenni a magyarokért, azt minél előbb tegye meg, amíg a fegyveres harc tart, mert ha a felkelést leverik, akkor már semmilyen hatékony segítségről nem lehet szó.²² Már október 25-én felvetette, hogy a magyar ügyet az ENSZ elé kellenne vinni, másnap pedig azt javasolta, hogy a kérdést tűzzék a Biztonsági Tanács napirendjére, mert még egy a szovjetek által megvétózott határozati javaslat is jó lélektani hatással lenne a felkelőkre.²³ Későbbi távirataiban kérte többek között, hogy küldjenek ENSZ-megfigyelőket a helyszínre, juttassanak el segélyszállítmányt Budapestre, október 31-én pedig, egy nappal megelőzve a Nagy Imre-kormányt, kifejtette: Magyarország osztrák modell szerinti semlegességének elismerése megfelelően Nagy-Britannia érdekeinek.²⁴

A követ jelentései, noha tevékenységét nagyra becsülték, nem váltottak ki különösebb visszhangot a Foreign Office szenvtelenül szemlélődő tisztviselői között. Fry a forradalom alatt távirataira alig kapott választ vagy olyan utasítást, amely kormánya álláspontját közölte volna; tevékenysége gyakorlatilag nem befolyásolta a londoni döntéseket. Fry kezdetben határozottan elítélte Nagy Imre, illetve az általa vezetett „bábkormány” tevékenységét, amely szerinte semmiféle társadalmi támogatással nem rendelkezett. Thomas Brimelow, a Foreign Office Északi Osztályának vezetője viszont október 25-én egy feljegyzésben arról írt, hogy Nagy Imrétől liberálisabb kommunista rendszer létrehozása várható, és a sors kegyetlen író-

²² PRO FO 371 122378 NH 10110/188.

²³ PRO FO 371 122376 NH 10110/89; 122376 NH 10110/99; 122377 NH 10110/118. Ez utóbbi dokumentumot közli Geréb (1989) 63–64. p.

²⁴ PRO FO 371 122379 NH 10110/202. Közli Geréb (1989) 94. p.

niája, hogy tevékenységét vérontással kellett kezdenie.²⁵ Annak ellenére, hogy a körülményekhez képest rendkívül tájékozottak voltak, a magyarországi események értékelésével kapcsolatban lényegében állandó bizonytalanság és tanácsstalanság uralkodott a brit külügyminisztériumban.

A britkormány figyelmét ekkor egészen más események kötötték le. A kabinet október 23-tól olykor naponta többször is ülésezett, az ülések fő napirendi pontja érthetően a szuezi válság volt. Emellett november 4-ig számos „hétköznapi” témát is megtárgyaltak, például a mezőgazdasági politika alakulását, a cukor árát, vagy a szénbányászat helyzetét, de az ülésekről készült, nem szó szerinti jegyzőkönyvekben nincs nyoma annak, hogy a magyarországi helyzet akár csak utalásként is szóba került volna.²⁶ Nem tárgyaltak Magyarországról a közel-keleti válság kezelésére létrehozott Egyiptomi Bizottság november 1-jén megtartott két ülésén sem.²⁷ A magyar felkelés ügyével a döntéshozatal alacsonyabb szintjén, a külügyminisztériumban foglalkoztak, ott is többnyire legfeljebb Sir Ivone Kirkpatrick külügyi államtitkárig jutottak a dolgok. A szuezi akció előkészítésével, majd lebonyolításával elfoglalt miniszter, Selwyn Lloyd csupán két rövid, elsősorban tájékoztató jellegű nyilatkozatot tett az alsóházban a magyarországi helyzetről. A magyar forradalommal a legmagasabb szinten a brit kormány október 28-i nyilatkozata foglalkozott: biztosította a hősiessen harcoló magyar népet az angolok szimpátiájáról, és 25 ezer fontot ajánlott fel a rászorulóknak segélyezésére. Ezt az összeget ugyan a közvélemény nyomására nem sokkal később a duplájára emelték, az ezekben a napokban bejelentett 20 millió dolláros amerikai segélyhez képest azonban még ez is csak rendkívül szerény áldozatvállalási készségről tanúskodott. A magyar forradalommal kezdettől fogva nyíltan és lelkesen szimpatizáló angol sajtó és közvélemény joggal kérte számon a kormányon a nagyvonalúságot. Történelmi távlatból ítélve viszont – annak ismeretében, hogy az ország politikai mozgásterét és gazdasági teherbíró képességét egyaránt rosszul felmérő Eden-kormány szuezi akciója majdnem gazdasági csődöt okozott Angliában – a magyaroknak szánt segély valójában érthetően mértéktartó.

A nyolcvanas évek végétől kutathatóvá vált angol és amerikai levéltári források alapján ma már egyértelműen megállapítható: a Nyugat nemcsak hogy nem tervezett katonai vagy akár csak politikai beavatkozást a magyarországi felkelés ügyében, hanem kifejezetten tartózkodtak minden olyan lépéstől, amelyet a Szovjetunió provokációnak vagy beavatkozási kísérletnek tekinthetett volna. Ma már köztudott, hogy John Foster Dulles amerikai külügyminiszter október 27-i dallasi beszédében biztosítani akarta a szovjet vezetőket arról, hogy a lengyelországi és magyarországi események nem fenyegetik a Szovjetunió biztonságát, amikor kifejtette, hogy az Egyesült Államok ezeket a kelet-közép-európai országokat nem tekinti potenciális katonai szövetségeseinek. Az azonban már kevésbé ismeretes, hogy

²⁵ PRO FO 371 122378 NH 10110/175. Közli Geréb (1989) 52. p.

²⁶ PRO Cab 128/30.

²⁷ PRO Cab 134/1216.

hasonló kijelentéseket a francia és az angol kormány képviselői is tettek ezekben a napokban. Christian Pineau francia külügyminiszter október 26-án Párizsban az újságírók összegyűjtésén mondott beszédében azt hangsúlyozta, hogy a nyugati országok, bár üdvözlik a kelet-európai fejleményeket, nem kísérelhetik meg kihasználni a helyzetet. Vesélyes lenne túl hamar felvetni a Nyugat és a kelet-európai országok közötti kapcsolatok kérdését, Franciaország mindenesetre nem kíván belekeveredni a lengyelországi és magyarországi eseményekbe.²⁸

Az angolok még fontosabbnak tartották, hogy *véletlenül se provokálják* a szovjeteket, és ne adjanak alapot annak a moszkvai vádnak, miszerint a magyarországi felkelést a nyugati államok inspirálták. Sir John Ward külügyi államtitkár-helyettes október 27-i feljegyzése szigorúan titkos forrásra hivatkozik, amely szerint a szovjetek nyugati beavatkozásra számítanak.²⁹ Ennek megfelelően november 1-jén a lordpeccsétőr egy parlamenti kérdésre válaszolva Eden miniszterelnök nevében kijelentette: a brit kormánynak „semmiképp sem áll szándékában, hogy a kelet-európai eseményeket kihasználja a Szovjetunió biztonságának aláásására”.³⁰

A rendkívül óvatos, minden provokáció lehetőségét kerülő politika gyakorlati alkalmazására került sor, amikor Nagy Ferenc október 29-én Párizsból váratlanul Ausztriába utazott, és megjelent a schwechati repülőtéren. Az osztrák kormány úgy ítélte meg, hogy az emigrációban élő volt magyar miniszterelnök jelenléte Ausztriában kiváló alapot szolgáltatna a szovjetek által hangoztatott vádhoz, ezért sürgősen el akarták távolítani az országból. A rögtön megkezdett legfelső szintű tárgyalások eredményeként a bécsi angol nagykövetet kérték fel, intézze el, hogy Nagy Ferencet brit katonai repülőgépen szállítsák Angliába. A telefonon éjjel 11 óra körül értesített brit külügyminisztériumnak rekordidő alatt sikerült egyeztetni az álláspontokat a belügyi, valamint a légügyi tárcával, és Wallinger nagykövet ötven perccel később megkapta a felhatalmazást az osztrák kérés teljesítésére. A deportálásra azonban végül – a tervezett akció másnak nehezen nevezhető – mégsem került sor, mert a történetek után Nagy Ferenc „belátva tévedését” vonaton „önként” Zürichbe távozott.³¹

A brit kormány számára a legkomolyabb késztetést, hogy valamilyen módon mégis beavatkozzon a magyarországi felkelés ügyébe, Sir William Hayter moszkvai brit nagykövet javaslata jelentette, hogy a szovjet intervenció miatt a brit kormányfő küldjön személyes üzenetet Bulgaryin szovjet miniszterelnöknek. A moszkvai nagykövet október 28-án elküldött táviratában azzal érvelt, hogy a Hruscsov és Bulgaryin alig fél évvel korábban lezajlott angliai látogatásának jótékony hatására létrejött „különleges viszony” talán felhasználható arra, hogy a szovjet vezetést

²⁸ PRO FO 371 122063 NH 1012/26. A magyar forradalommal kapcsolatos francia politikáról lásd Kecskés D. (2002).

²⁹ PRO FO 371 122379 NH 10110/221. A jelenleg ismert szovjet források nem erősítik meg ezt az információt.

³⁰ PRO FO 371 122808 N 1051/96.

³¹ PRO FO 371 122380 NH 10110/239. Közli Geréb (1989) 95–98. p.

rábírják a magyarországi katonai beavatkozás beszüntetésére.³² Az angol politikusokban és külügyi tisztségviselőkben ekkoriban valóban élt a remény, hogy mivel a korábbinál lényegesen rugalmasabb külpolitikát folytató szovjet vezetők a nyugati országok közül először Angliába látogattak el, ez az általános kelet–nyugati viszonyon belül *sajátos jelleggel* ruházta fel a brit–szovjet kapcsolatokat. (Ezt a meggyőződést tükrözte II. Erzsébet 1956 májusában Vorosilov szovjet államelnöknek küldött, a nyugati világban nagy feltűnést keltő távirata, amelyet úgy írt alá: „az Ön jó barátja”.³³) A moszkvai nagykövet javaslatával kapcsolatban azonban ennek ellenére – vagy éppen ezért – a külügyminisztérium vezetése úgy foglalt állást, hogy a Bulgaryinnak küldendő személyes üzenet nem időszerű, csupán durva hangú választ provokálna, a moszkvai vezetés illetéktelen beavatkozásnak minősítené.³⁴ (A feljegyzésekből az is kiderül, hogy a Foreign Office Északi Osztályán ez az elképzelés már napokkal korábban felmerült, de miután döntés született a Biztonsági Tanács összehívásáról, lekerült a napirendről.) A döntés ebben az ügyben a miniszterelnök hatáskörébe tartozott, ezért október 31-én Lloyd külügyminiszter feljegyzést készített Eden számára, az ismertetett érveket felsorolva azt tanácsolta a kormányfőnek, ne fogadják el Hayter indítványát. „Azt hiszem, Ön is egyetért azzal, hogy értelmetlen dolog lenne ezt az értékes személyes kapcsolatot haszontalan vitákra fecseirelni” – írta, és azt javasolta, hogy a „Bulgaryin-vonalat” inkább tartásák tartalékban olyan időkre, amikor a helyzet rendezésére jobbak lesznek a kilátások.³⁵ Minthogy a sèvres-i tárgyalásokon elfogadott forgatókönyv alapján az angol légierő ezen a napon kezdte bombázni Egyiptomot, aligha tévedünk, ha úgy gondoljuk, a brit külügyminiszter ekkor már azt fontolgatta: ha ennek a személyes kapcsolatnak bármilyen hatása lehet a szovjet magatartás befolyásolására, akkor arra hamarosan saját használatra, azaz a közel-keleti brit politika védelmében lesz szükség. Néhány nappal később azonban egyértelműen bebizonyosodott, hogy a szovjeteket nem feszélyezik különösebben az angol politikusokkal létesített személyes kapcsolatok: Bulgaryin november 5-én az angol, a francia és az izraeli kormányfőhöz intézett durva hangú üzenetében követelte az Egyiptom elleni hadműveletek leállítását, s a nyomaték kedvéért London és Párizs ellen indítandó rakétatámadással fenyegette meg a nyugat-európai nagyhatalmakat. Ma már tudjuk, hogy a szuezi akció leállítását nem ez a szovjet lépés mozdította elő – bár Franciaországban és főleg Izraelben a lakosság körében komoly riadalmat okozott –, hanem az Egyesült Államok nyugat-európai szövetségeseivel szemben bevetett gazdasági és politikai zsarolási taktikája. A hidegháború történetében addig precedens nélküli szovjet fenyegetés hatására azonban Angliában alighanem örökre szertefoszlottak a különleges angol–szovjet viszonytal kapcsolatos illúziók.

³² PRO FO 371 122376 NH 10110/114.

³³ *Pravda*, 1956. május 22.

³⁴ PRO FO 371 122380 NH 10110/265.

³⁵ PRO FO 371 122380 NH 10110/265.

Az Oroszország Bizottság október utolsó napjaiban kidolgozott, a magyarországi fejleményeket elemző értékelése szerint a szovjeteknek két lehetőség között kell választaniuk a helyzet rendezésében. Az egyik: „hosszú távú és példátlan méretű elnyomás”, a másik: „olyan engedmények, amelyek csak meggyengíthetik a szovjet pozíciót a csatlósok körében”.³⁶ Bár e később nagyon is helytállóan bizonyuló értékelés alapján az angoloknak aligha voltak kétségeik afelől, hogy a szovjetek melyik megoldást választják, október 28-át követően a magyarországi helyzettel kapcsolatos nyilvános brit álláspont alappillére az a követelés volt, hogy a Szovjetunió szüntesse be beavatkozását az ország belügyeibe, csapatait pedig vonja ki Magyarország területéről. Emellett azt hangsúlyozták, el kell ismerni a magyarok jogát arra, hogy maguk válasszák meg kormányukat.³⁷

A szuezi válság és a magyarországi felkelés

A magyar forradalom történetével foglalkozó kutatók a feltűnő időbeli egybeesés miatt régóta keresik a választ arra a kérdésre, vajon az október 22. és 24. között a franciaországi Sèvres-ben megtartott titkos tárgyalásokon befolyásolta-e a magyarországi felkelés kitörésének híre a szuezi akcióra készülő angol, francia és izraeli politikusokat, amikor az Egyiptom elleni támadás időpontjában megegyeztek. A szuezi válság történetét feldolgozó legújabb publikációk és forrásközlések³⁸ alapján ma már csaknem teljesen biztosra vehetjük, hogy az Egyiptom elleni izraeli támadás időpontját (október 29.) feltételelesen már a sèvres-i találkozó első napján, tehát október 22-én kitérték. (Egy esetleges októberi időpont már korábban, a franciák és az izraeliek között szeptember végén Saint Germainben megtartott találkozón is felmerült.) Ez azt jelentette, hogy amennyiben az angoloknak és a franciáknak a tárgyalások során sikerül rávenniük az izraelieket, hogy *egyedül* indítsanak támadást Egyiptom ellen, akkor az izraeli támadás után két napra rá a két nyugati hatalom hajlandó lesz „békéltető erőként” fellépve csatlakozni a főként Nasszer megbuktatását célzó akcióhoz.

Az angol és a francia külügyminiszter sürgette az izraeli támadást, ők azt szeretnék volna, ha *minél előbb* bekövetkezik. Ennek oka azonban *nem* az a feltételezés volt – ahogyan azt ma is sokan gondolják –, hogy a Szovjetunió el lesz foglalva a magyarországi eseményekkel, hiszen a magyar forradalom kitörése csak másnap, október 23-án következett be. A néhány nappal korábban, október 19-én kirobbant lengyel válság viszont bizonyos mértékben befolyásolhatta az időzítést, erre találhatók is utalások az izraeli forrásokban. De a sietség igazi és legfontosabb oka

³⁶ PRO FO 371 122380 NH 10110/237. Közli Geréb (1989) 89. p.

³⁷ PRO FO 371 122064 N 1012/4–5.

³⁸ Lamb (1987); Louis–Owen (1989); Kyle (1991); Troen–Shemesh (1990); Bar-on (1991). Lásd még Lefebvre (1999); Kecskés D. (1999b).

kétségtelenül az volt, hogy ekkor már mind az angol, mind pedig a francia expedíciós haderő jó ideje készültségben volt, és a politikai döntést várta az Egyiptom elleni akció megkezdésére; ezt a készültséget pedig már nem lehetett hosszabb ideig fenntartani.

Az izraeli vezetés két fő szempontot akart érvényesíteni: az egyik, hogy a támadást az angolokkal és a franciákkal együtt kezdjék el, a másik pedig, hogy a Nasszerrel való leszámolásra még az amerikai elnökválasztás időpontja, azaz november 6-a előtt kerüljön sor. Ben Gurion miniszterelnök azért ragaszkodott ehhez a koncepcióhoz, mert – naplója tanúsága szerint – arra a meglepő következtetésre jutott, hogy Eisenhower, akit újra fognak választani, a szovjetekkel érdekszférákra kívánja osztani a világot, és az osztozkodásnál a Közel-Keletet a Szovjetunióknak szánja.

A sèvres-i titkos tárgyalások eredményeit összegző jegyzőkönyv aláírására végül október 24-én került sor. Ebben az izraeli támadás napjaként változatlanul október 29-ét jelölték meg, tehát a magyar forradalom kitörésének ténye, illetve híre semmit sem változtatott a kidolgozott forgatókönyvön, a felkelés hatására – korábbi interpretációkkal ellentétben – *nem hozták előre* a szuezi akció időpontját. Az elérhető források alapján még az is kétséges, hogy a tárgyalások utolsó napján, 24-én, amikor a budapesti események híre már eljuthatott a tárgyaló felekhez, egyáltalán szóba került-e Magyarország. Ben Gurion naplója szerint ugyanis ő csak hazatérte után, 25-én délben értesült a magyar forradalomról és arról, hogy a szovjet csapatok már le is verték a felkelést.

Az elmúlt években kutathatóvá vált angol levéltári források a két párhuzamos válság közötti további lényeges összefüggésre is rávilágítanak. A szuezi akcióban való brit részvétel miatt Sir Pierson Dixon, Nagy-Britannia ENSZ-képviselője nemcsak amerikai kollégája, Henry Cabot Lodge állandó és erőteljes nyomásának volt kitéve, de szembesülnie kellett az ENSZ-tagországok többségének elítélő véleményével is. Dixon, akit előzetesen nem informáltak, kezdetől fogva ellenezte az angol–francia–izraeli közös hadjáratot, és figyelmeztette kormányát, hogy az akció Nagy-Britannia általános elítéléséhez és elszigetelődéséhez vezet. November 4-én, az újabb magyarországi szovjet intervenció hírére reagálva arra hívta fel a figyelmet, hogy a szovjet beavatkozás csak megerősíti az ENSZ-tagállamok amiatti felháborodását, hogy nagyhatalmak kis országok ellen erőt alkalmaznak, s ez tovább rontja majd Nagy-Britannia helyzetét a közel-keleti válságról folytatott vitában.³⁹ November 5-én pedig, amikor az angol–francia légierő már ötödik napja bombázta Egyiptom katonai objektumait, és amikor a Szuezi-csatorna övezetében megkezdődött a partraszállás, Dixon drámai hangú táviratban közölte Selwyn Lloyd külügyminiszterrel, hogy amennyiben nem szüntetik be haladéktalanul a hadműveleteket, Nagy-Britannia „ugyanolyan súlyos megítélés alá fog esni, mint a Budapestet bombázó oroszok. [...] Nem tudom, hogyan érvelhetünk meggyőzően az ellen,

³⁹ PRO Prem 11/1105.

hogy az oroszok Budapestet bombázzák, ha közben mi magunk Kairót bombázzuk” – írta.⁴⁰ Ez a távirat – a döntő jelentőségű amerikai gazdasági és politikai nyomás mellett – angol történészek szerint is hozzájárult ahhoz, hogy másnap, 6-án Eden a hadműveletek leállítására döntött.⁴¹

A magyar kérdés az ENSZ Biztonsági Tanácsában és a nyugati nagyhatalmak titkos tárgyalásai

Október végére nyilvánvalóvá vált, hogy a nyugati nagyhatalmak nem terveznek sem katonai, sem politikai beavatkozást, és közvetlen tárgyalásokba sem bocsátkoztak a Szovjetunióval a magyar forradalommal kapcsolatban. Ugyanakkor az Egyesült Nemzetek Szervezete, amelynek Magyarország egy évvel korábban lett tagja, 1956. október végén egyidejűleg tűzte napirendre két nemzetközi krízis, a magyarországi szovjet intervenció és a fegyveres konfliktusba torkollott szuezi válság tárgyalását. A korabeli sajtó, az ENSZ-dokumentumok és az események résztvevőinek visszaemlékezései alapján már mindkét kérdéstről sokan és sokat írtak az elmúlt évtizedekben. A legutóbbi években kutathatóvá vált amerikai és angol levéltári források tanulmányozása azonban nemcsak ténybeli ismereteink gyarapításához járul hozzá, hanem számos olyan új összefüggés feltárását is lehetővé teszi, amelyek segítségével az eddiginél világosabb képet kaphatunk a magyar forradalom nemzetközi politikában játszott szerepéről.

Közismert, hogy az ENSZ Biztonsági Tanácsa a három nyugati nagyhatalom, az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország⁴² kezdeményezésére október 28-án összeült, hogy megtárgyalja a magyarországi helyzetet. Mind ez ideig azonban szinte semmit sem lehetett tudni arról, ki kezdeményezte a lépést, illetve, hogy milyen egyeztető tárgyalások eredményeként született meg az elhatározás. Az amerikai dokumentumokból kiderül: az Egyesült Államok vezetőit a szovjeteknek nyújtott biztosítékok abban korántsem gátolták meg, hogy a magyarországi szovjet beavatkozás ügyében az ENSZ-hez forduljanak. Az angolok és a franciák viszont először – amikor Dulles október 26-án javasolta, hogy a három ország együtt kérje a Biztonsági Tanács összehívását – vonakodtak csatlakozni az amerikai kezdeményezéshez.⁴³ Minthogy a szuezi akció megindítása ekkor már eldöntött tény volt, attól tartottak, hogy amennyiben a szovjet beavatkozás ügyét az ENSZ-ben napirendre tűzik és megvitatják, hasonló eljárás lesz várható az október végére tervezett Egyiptom elleni közös izraeli–angol–francia támadás megtételésében is. Ennek megfelelően, amikor október 25-én felmerült, hogy az Európa Tanács másnapi

⁴⁰ Uo. A táviratot teljes terjedelmében közli Lamb (1987) 265–266. p.

⁴¹ Lamb (1987) 265. p.

⁴² A francia politikáról lásd Kecskés D., (2000b).

⁴³ PRO FO 371 122378 NH 10110/188.

ülésén feltehetően kérni fogják a Biztonsági Tanács sürgős összehívását a magyarországi helyzet megvitatására, a Foreign Office olyan utasítást adott ki, hogy mivel a kormány nem tartja időszerűnek ezt a javaslatot, az angol kormánypárti képviselők tartózkodjanak a szavazásnál, ha arra sor kerülne.⁴⁴

A magyar kérdés tárgyalásával kapcsolatos brit politika alapvetően két szakaszra osztható. Némileg leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy az október 30-ig tartó első szakaszban az angolok a procedúra *késleltetésében* voltak érdekeltek, a második szakaszban viszont éppen ellenkezőleg, a határozathozatali folyamat *felgyorsítása* lett az érdekük. A második szakasz október 30-án kezdődött, amikor a Biztonsági Tanács összeült az Egyiptom elleni izraeli támadás okozta nemzetközi válság megvitatására, és november 6-án zárult le, amikor az angol kormány amerikai nyomásra végül elfogadta a tűzszünetet. Itt kell megjegyeznünk, hogy amilyen *sikeresek* voltak a brit törekvések az *első* szakaszban, olyan *sikerteleneknek* bizonyultak a *másodikban*.

Az amerikai felszólításra első reakcióként a Foreign Office-ban leszögezték: ha az ENSZ-ben egyáltalán sor kerülne a magyarországi helyzet megvitatására, az nem történhet a Biztonsági Tanácsban, csak a Közgyűlés november 12-ére összehívott soron következő ülészakán. Az a körülmény, hogy a felkelést addigra esetleg leverik, nem aggasztotta különösebben a magyar kérdéssel foglalkozó külügyi tisztviselőket. Ellenkezőleg, ezt a lehetőséget a Közgyűlésben való tárgyalás melletti érvként vették számításba, hiszen ha Budapest addigra elcsendesül, akkor egyszerűbb lesz megvitatni az ügyet.⁴⁵

Magatartásuknak alapvetően két indoka lehetett. Először is, amint azt a külügyminisztériumi feljegyzések világosan megfogalmazták, a magyar kérdés ENSZ-ben történő megtárgyalásának egyetlen célja lehet: *a világ közvéleményének mozgósítása a Szovjetunió ellen*, ami kevésbé eufemisztikusan fogalmazva azt jelentette, hogy a magyar felkelés ügyét propagandacélokra kell felhasználni. A másik brit célkitűzés pedig az volt, hogy a magyar ügy megvitatására lehetőleg csak akkor kerüljön sor, amikor a szuezi villámháború már sikeresen *befejeződött*.

Mivel azonban az Egyesült Államokat az angolok nem tájékoztatták közel-keleti terveikről, nem tudtak komoly érveket felhozni a magyarországi ügy ENSZ-beli megvitatása ellen. Így végül október 27-én a brit kormány az amerikaiak nyomására nemcsak abba volt kénytelen beleegyezni, hogy az ENSZ elé terjesszék a magyar kérdést, hanem abba is, hogy azt ne a Közgyűlés, hanem a Biztonsági Tanács vitassa meg.⁴⁶

A Biztonsági Tanács október 28-ra összehívott ülése előtt Sir Pierson Dixont, a brit ENSZ-delegáció vezetőjét a Foreign Office nehéz feladat elé állította. A hivatalos brit álláspontot közlő külügyminisztériumi utasítások ugyanis meglehetősen furcsa érvrendszer alkalmazását írták elő számára, mivel az ENSZ-beli tárgyalásoknak *ebben* a szakaszában nem is annyira a tervezett szuezi akció határozta meg a Foreign Office

⁴⁴ PRO FO 371 122064 N 1012/35.

⁴⁵ PRO FO 371 122378 NH 10110/188.

⁴⁶ Uo.

álláspontját, hanem inkább a korábban ismertetett *hagyományos brit külpolitikai érdekek*. Dixonnak ezért – amikor a magyarok emberi jogainak tiszteletben tartásáról volt szó – el kellett kerülnie minden utalást az ENSZ Alapokmányára, mert az Nagy-Britannia számára kellemetlen precedenst teremthetett volna, mindenekelőtt Ciprus miatt, ahol 1955-től angolelleses zavargások zajlottak. Ez a magyarázata annak, hogy jobb híján az 1947-ben megkötött párizsi békeszerződésre hivatkoztak (ahogyan aztán végül az ENSZ-határozatokba is bekerült), mivel felfedezték, hogy annak 2. cikke is kötelezi a magyar kormányt az alapvető emberi jogok biztosítására. Noha a Foreign Office vezetői tisztában voltak vele, hogy ezeket a jogokat Magyarországon hosszú éveken át naponta megsértették anélkül, hogy az angol kormány bármikor is tiltakozott volna, mégis jobbnak tartották e különös hivatkozási alap alkalmazását, mintsem hogy a hagyományos brit külpolitikai prioritások szempontjából sokkal fontosabb *földközi-tengeri érdekeket veszélyeztessék*. Hasonló okokból Dixon olyan utasítást kapott, hogy a magyarországi szovjet beavatkozás tárgyalásakor *jogi érvek* helyett *humanitárius és etikai* szempontokra hivatkozzon, továbbá igyekezzen elérni, hogy *ne küldjenek* ENSZ-megfigyelőket a helyszínre.⁴⁷

A Biztonsági Tanács október 28-i ülése előtt a három nyugati nagyhatalom képviselői egyeztető tárgyalásaik során megállapodtak, hogy mivel Magyarországon a helyzet képlékeny, egyelőre kívárnak, ezért fellépésüket a szovjet beavatkozást elítélő beszédek elmondására korlátozzák, és *nem terjesztenek be határozati javaslatot*.⁴⁸ Az ülés a forgatókönyv szerint zajlott le, s noha az éjszakába nyúló tanácskozás vége felé az ausztráliai küldött felolvasta a forradalmat átértékelő Nagy Imre-nyilatkozat egy részét, ez – az eddigi interpretációkkal ellentétben – nem váltott ki különösebb izgalmat a Tanácsban. Az ülés határozathozatal nélküli elnapolására tehát nem azért került sor, mert a nyilatkozat megzavarta volna a Biztonsági Tanács tagjait, hanem azért, mert a napirendet előterjesztő három nyugati nagyhatalom ebben *előre megegyezett*.

A történelmi hűség kedvéért meg kell állapítani, hogy a kivárási taktika *ebben az időpontban* nem volt teljesen indokolatlan. Magyarországon a helyzet valóban szinte értelmetlenül zavaros volt; a nyugati hatalmak által is de facto elismert Nagy Imre-kormány nem teljesítette a forradalmárok követeléseit, ezzel szemben a felkelőket újra és újra megadásra szólította fel, és vállalta a felelősséget a szovjet csapatok behívásáért is. A Biztonsági Tanács ülésén pedig a magyar ENSZ-delegátus olyan kormánynyilatkozatot ismertetett, amely a magyarországi eseményeket szigorúan az ország belügyének minősítette, és tiltakozott az ellen, hogy az ENSZ a kérdést napirendre tűzze. Jellemző, hogy a magyar kormány addigi tevékenységének ismeretében ez az állásfoglalás a nyugati nagyhatalmakat egyáltalán nem lepte meg, a magyar forradalmi közvélemény viszont csak úgy tudta megemészteni, hogy Kós Péter ENSZ-képviselőt azonnal árulónak kiáltotta ki, holott – ma már bizonyított – valójában csak egy Nagy Imre által is jóváhagyott nyilatkozatot ismertetett.

⁴⁷ PRO FO 371 122376 NH 10110/107.

⁴⁸ PRO FO 371 122376 NH 10110/110.

Az október 29-én bekövetkezett Egyiptom elleni izraeli (majd két nappal rá angol–francia) támadás után a helyzet teljesen megváltozott. Eisenhower és Dulles, akiknek politikájában a közel-keleti amerikai befolyás növelése érdekében az arab világgal való jó kapcsolatok kiépítése egyre fontosabb szerepet kapott, dühösen reagáltak európai szövetségeseik lépésére. Nemcsak hogy nyilvánosan elítélték a szuezi akciót, hanem utasításukra az amerikai ENSZ-megbízott a hadműveletek azonnali beszüntetését követelő határozati javaslatot terjesztett elő, majd pedig – az ENSZ történetében példa nélküli módon – az Egyesült Államok képviselője a Szovjetunióval együtt szavazott Anglia és Franciaország ellen.

Ennek következtében a magyarországi helyzettel kapcsolatos háromhatalmi egyeztető tárgyalások léghőre is teljesen megváltozott; a nyugati nagyhatalmak között megromlott viszony miatt az addig harmonikusnak tekinthető együttműködés napról napra nehezebbé vált.

A brit kormány ezután abban volt érdekelt, hogy a magyar ügyet a Biztonsági Tanács napirendjéről a vétó kiiktatásával tegyék át az ENSZ Közgyűlés rendkívüli ülésének napirendjére, amelyet a szuezi válság megvitatására hívtak össze. Az angolok (a franciákkal együtt) abban reménykedtek, hogy amennyiben a Közgyűlés a közel-keleti és a magyarországi helyzetet együtt tárgyalja, *a figyelem megoszlik a két válság között*, ami megkönnyíti saját lépéseik védelmét, s ezáltal a szuezi akció sikeres befejezését. *Éppen ez volt az*, amit Eisenhower és Dulles *nem akart megengedni* Angliának és Franciaországnak, mivel ők a legfontosabb feladatnak az adott pillanatban az Egyiptom elleni katonai akció beszüntetését tartották. Magyarország vonatkozásában ugyanakkor igyekeztek elhithetni magukkal, hogy a dolgok jó irányba fejlődnek, amióta bejelentették a szovjet csapatok kivonásának megkezdését.

Ebből következően a háromhatalmi tárgyalásokon az angolok (és a franciák) – igaz, korántsem önzetlenül – *gyors és határozott lépéseket sürgettek* a magyar felkelés ügyében, most viszont *az amerikaiak lassították* a folyamatot. Itt találjuk meg a magyarizációt annak is, hogy a brit kormány – a franciákkal együtt – miért támogatta azonnal, szinte gondolkodás nélkül a Nagy Imre által november 1-jén bejelentett magyar semlegességet. Amint az a külügyi dokumentumokból világosan kiderül, az angolok arra számítottak, hogy ezt az ügyet – jelentősége okán – biztosan napirendre tűzik a Biztonsági Tanács november 2-ára összehívott ülésén. Ott viszont Magyarország semlegességének elismerése olyan horderejű kérdésnek minősül majd, amely a várható szovjet vétó után kiváló jogalapot szolgáltat az „egyesülés a békéért” eljárás lefolytatására, amelynek következtében a vétó kiiktatásával a kérdés azonnal a szuezi válság ügyében már üléselő rendkívüli Közgyűlés elé utalható.⁴⁹ Igaz, egyúttal nyomtatékosan leszögezték azt is, hogy 1955-ben Ausztria semlegességét a nagyhatalmak csak *elismerték*, nem pedig *garantálták*, így nagyhatalmi *garanciáról* Magyarország esetében sem lehet szó.⁵⁰

⁴⁹ PRO FO 371 122382 NH 10110/332.

⁵⁰ PRO FO 371 1222379 NH 10110/223/b.

A szuezi akció következtében azonban alapvetően megváltozott a brit és a francia képviselő tárgyalási pozíciója is; korábban az amerikai partnerükkel folytatott megbeszéléseken még egyenrangú félként vettek részt, az Egyiptom elleni bombatámadások kezdetétől (október 31.) viszont nagyon rövid idő alatt teljesen elvesztették lehetőségeiket az események befolyásolására. November 2-án már maguk az angolok döntöttek úgy, a franciákkal egyeztetve, hogy mivel az amerikaiaknak az adott helyzetben jóval nagyobb erkölcsi alapjuk van az ENSZ-ben a magyar ügyet képviselni, a kezdeményezést átadják Cabot Lodge-nak, az Egyesült Államok megbízottjának, saját szerepüket pedig az amerikai lépések támogatására korlátozzák.⁵¹ Ez azonban ekkor már kevés volt; a szuezi válság következtében elmérgesedett amerikai–angol/francia viszony eredményeként Lodge másnap közölte kollégáival, hogy *megszaktja velük az egyeztető tárgyalásokat, és az Egyesült Államok egyedül terjeszt be határozati javaslatot a magyarországi helyzet ügyében, ám azt továbbra sem kívánják szavazásra bocsátani.*⁵² Az amerikai taktika ugyanis arra az elképzelésre épült, hogy a vétó miatt a szovjetekre a legkomolyabb nyomást a „fejük felett lebegtetett” határozati javaslattal lehet gyakorolni. Ez azonban valójában sokkal inkább az *angolokkal és franciákkal szemben* alkalmazott taktika volt: Cabot Lodge erre hivatkozva akadályozta meg, hogy a magyar kérdés a Biztonsági Tanács napirendjéről átkerüljön a rendkívüli Közgyűlés napirendjére.⁵³ Ennek ellenére Anglia és Franciaország még megkísérelhette volna, hogy a Biztonsági Tanács november 3-i ülésén az eredeti terv szerint egy „megfelelően” szövegezett határozati javaslat betervezésével kikényszerítse a szovjet vétót. Ebben az esetben az Egyesült Államok képviselője kerül rendkívül kellemetlen helyzetbe, hiszen vagy támogatnia kell a javaslatot az amerikai álláspont feladásával, vagy pedig az Egyesült Államoknak nyíltan vállalnia kell a világ közvéleménye előtt, hogy akadályozza a magyar kérdés rendezésével kapcsolatos kibontakozást. Aligha kétséges, hogy egy ilyen diplomáciai csapda felállítása csak tovább mérgeztette volna az amerikai–angol/francia viszonyt, így nem meglepő, hogy Dixon, a brit ENSZ-képviselő végül kényszerűen tudomásul vette az amerikai döntést. Mint november 3-án a külügyminisztériumba küldött táviratában nem kis szépszissal megállapította, Angliának nagyon is szüksége lesz az Egyesült Államok maradék jóindulatára a rendkívüli Közgyűlésben néhány órával később kezdődő közel-keleti vitában.⁵⁴

A Biztonsági Tanács november 3-i ülése így aztán ismét a forgatókönyv, csak-hogy most már az amerikai forgatókönyv szerint zajlott le, ahol az angoloknak és a franciáknak csak az ügyelő szerepe jutott. Ezek után talán nem is olyan meglepő, hogy az ülés anélkül ért véget, hogy a Cabot Lodge által egyedül betervezett határozati javaslatot szavazásra bocsátották volna.

⁵¹ PRO FO 371 122379 NH 10110/223/b.

⁵² PRO FO 371 122381 NH 10110/293.

⁵³ FRUS 1955–1957. Vol. XXV. 365.

⁵⁴ PRO FO 371 122381 NH 10110/239.

A november 4-i második szovjet intervenció kellett ahhoz, hogy az amerikai álláspont megváltozzon. Az újabb beavatkozás hírére azonnal összehívott Biztonsági Tanács ekkor a vétó kiiktatásával, vagyis az „egység a békéért” eljárás alkalmazásával az ügyet azonnal a rendkívüli Közgyűlés elé utalta. A testület még ugyanaznap délután nagy többséggel megszavazta az Egyesült Államok képviselője által betérjesztett határozati javaslatot, amely elítélte a szovjet beavatkozást, felszólította a Szovjetuniót csapatai kivonására, és elismerte a magyar nép jogát arra, hogy nemzeti érdekeinek megfelelő kormánya legyen. Az a tény, hogy a határozati javaslat kidolgozásában az angol és a francia megbízottak már nem vehettek részt, több ponton is befolyásolta a tartalmát. Így például a szövegben az emberi jogokkal kapcsolatban az ENSZ Alapokmányára hivatkoztak, és megfogalmazódott az az igény is, hogy az ENSZ megfigyelőket küldhessen Magyarországra. A brit kormány, mint az előzőekből kitűnik, mindkét pontot határozottan ellenezte, ám végül mégsem sikerült megakadályoznia, hogy a Közgyűlés olyan határozatot hozzon, amely már semmit sem segíthetett a magyar forradalom ügyének, viszont fájdalmas precedenst teremtett Anglia számára, mindelelőtt Ciprus vonatkozásában. A határozat ugyanakkor említést sem tesz Magyarország semlegességének elismeréséről, bár azt Nagy Imre az ENSZ főtitkárának küldött november 1-jei és 2-i üzeneteiben nyomatékosan kérte. Ez is az akkori amerikai álláspontot tükrözte, mivel Eisenhower és Dulles nem akarták magukat elkötelezni a magyar semlegesség mellett, amelyet az angolok viszont kezdettől fogva támogattak, így nem lehet teljesen kizárni, hogy amennyiben a szuezi válság miatt az egyeztető tárgyalások nem szakadnak meg az amerikaiakkal, el tudták volna érni, hogy az ENSZ határozatban ismerje el Magyarország semlegességét.

Ez azonban november 4-e után az ENSZ-ben már csak egy további vitaponttal gazdagította volna az ezután következő terméketlen tárgyalások sorozatát. A Közgyűlés minden bizonnyal hosszas vitákat folytatott volna arról (is), hogy az ENSZ által elismert semlegesség vajon vonatkozik-e a Kádár-kormányra, vagy sem.

Összegzésül megállapíthatjuk tehát, hogy a magyarországi felkelés sem a szuezi hadjárat időzítésében, sem pedig az Egyiptom elleni támadás megindításáig eltelt időszakban nem volt különösebb hatással a brit politika alakulására. Az Eden-kormány azonban végzetes hibát követett el azzal, hogy rosszul mérte fel a szuezi akció miatt várható amerikai reakciókat, s így az angolok október 29-e után megdöbbenve és csak igen nehezen vették tudomásul, hogy az Egyesült Államok ilyen határozottan, ilyen gyorsan és ilyen drasztikusan lép fel az ENSZ-ben legfontosabb nyugat-európai szövetségesei ellen. A magyarországi felkelésnek ekkortól lett jelentősége Anglia számára. A forradalom második szakaszában az országban bekövetkezett radikális változások ugyanis kapóra jöttek a brit politikusoknak, akik ettől kezdve mindent megtettek azért, hogy az ENSZ-ben a magyar ügyet saját céljaikra használják fel. Mint láttuk, ez lényegében annyit jelentett, hogy a magyar kérdés tárgyalását igyekeztek a Biztonsági Tanácsból a szuezi válság tárgyalására összehívott rendkívüli Közgyűlés elé utalni, hogy a figyelem elterelésével – vagy legalábbis megosztásával – megkönnyítsék a szuezi villámháború sikeres befejezését.

Ezért aztán számos, főként az ENSZ-dokumentumok vizsgálatán alapuló korábbi interpretációval szemben meg kell állapítanunk, hogy a világszervezetben a magyar ügy kapcsán az ellentétes álláspontok valódi összecsapására nem a Biztonsági Tanács ülésein, a Szovjetunió és a nyugati nagyhatalmak között került sor – az ott elhangzottak elsősorban a közvéleménynek szóltak –, hanem a színpalak mögött, az Egyesült Államok, valamint Anglia és Franciaország képviselőinek háromhatalmi egyeztető tárgyalásain.

A nyugati nagyhatalmak között a szuezi válság miatt keletkezett ellentétek eredményeként így viszont a magyar ügyben az ENSZ éppen az alatt a néhány nap alatt (november 1. és 3. között), nem volt képes határozott lépéseket tenni, amikor arra a magyarországi változások lehetőségét teremtettek, hiszen november 1-jén már maga Nagy Imre kérte az ENSZ közbenjárását.

Illúzióink ennek ellenére egy olyan, a szovjet beavatkozást elítélő ENSZ-határozattal kapcsolatban sem lehetnek, amelyet a rendkívüli Közgyűlés esetleg november 3-a előtt mégis meghozott volna. Szuperhatalmi pozíciója, valamint az amerikai biztosíték birtokában ugyanis a Szovjetunió az ENSZ szerepét korántsem becsülte annyira a világpolitika alakításában, hogy egy ilyen határozat megakadályozta volna abban, hogy a saját érdekszférájába tartozó Magyarországon újabb katonai intervenciót hajtson végre.

Franciaország*

KECSKÉS D. GUSZTÁV

Evolúció

Franciaország második világháború utáni nemzetközi pozícióját gyenge és erős pontok egyaránt jellemezték. Külpolitikai helyzetét rontotta, hogy a németektől 1940-ben elszenvedett katasztrofális vereség világossá tette: katonai teljesítőképessége kevés a nagyhatalmi fellépéshez. Tekintélyének csökkenését jól mutatták azok a nehézségek, amelyekkel de Gaulle tábornoknak szembe kellett néznie a „három nagy” közé kerülésért vívott küzdelemben. Elkönnyvelhetett azonban bizonyos sikereket is: országa megszállási zónát kapott Németországban és Ausztriában, állandó tagságot és ezzel járó vétójogot szerzett az ENSZ Biztonsági Tanácsában. Franciaország helyzetét erősítette az is, hogy fejlett európai hatalmként nagyszámú, jól képzett elittel, szilárd adminisztratív hagyománnyal rendelkezett. A francia külpolitika lehetőségeit mindazáltal döntően a nemzetközi rendszer szerkezetében végbement változások, vagyis a második világháború nyomán 1945-re kialakult európai status quo, majd az amerikai és a szovjet szuperhatalom által meghatározott kétpólusú világ érdekszférarendszere, az úgynevezett hidegháború logikája határozta meg. A francia külügyi vezetés a kelet-közép-európai kommunista rendszerek 1989–90-es összeomlásáig pontosan betartotta ennek játékszabályait. Az 1945 utáni francia külpolitika számára a hidegháború bipoláris rendszerében elsődlegesnek a nyugati blokkhoz való kötődés, az Amerikai Egyesült Államoktól való gazdasági és katonai függés, a gyarma-

* E tanulmány alapjául szolgáló franciaországi és belgiumi kutatásaimat a francia kormány, a Sorbonne Párizs III Egyetem, a Belgiumi Francia Közösség, valamint az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok (F-030125) ösztöndíjjal támogatták. A gyűjtött anyag feldolgozásához az MTA Történettudományi Intézete, a Pécsi Tudományegyetem, az 1956-os Intézet, a Hidegháború-történelmi Kutatóközpont, a XX. Század Intézet és Budapest IV. kerületi Önkormányzata szakmai, illetve anyagi támogatást nyújtott. Az 1956-os magyar forradalom franciaországi vonatkozásairól lásd Kecskés D. (2003a). A disszertáció kiadása: Kecskés D. (2005). A disszertáció következtetéseit lásd Kecskés D. (2002).

ti rendszer felbomlásából fakadó kihívások – főként az indokínai és az algériai háború –, valamint az európai integráció kezdő lépései számítottak. A negyvenes évek második felében szovjet befolyás alá került Kelet-Közép-Európa tehát nem volt a francia kormányzat számára lényeges reláció. Noha 1944–45-ben a francia kormányzat a potenciális német veszély miatt a Szovjetunióra próbált támaszkodni, 1947-től – a hidegháború nemzetközi viszonyainak kialakulásával, illetve a szovjet veszély tudatosításával összefüggésben – az Egyesült Államok vezette nyugati tömb mellett kötelezte el magát. A francia biztonságpolitika számára a nyugati katonai szövetségi rendszerrel, a NATO-val, mindenképp pedig az Egyesült Államokkal fenntartott kapcsolatok váltak fontossá. Kelet-Közép-Európa tehát leértékelődött a francia kormánypolitika külkapcsolatainak koordináta-rendszerében, sőt, a Nyugattal ellenséges szovjet blokk részeként, inkább biztonságpolitikai kockázatot jelentett. A megváltozott szemléletet jól tükrözi, hogy a régió egyre inkább homogén tömbként – „les Pays de l’Est” – jelenik meg, amelyben az egyes országok elveszítik egyéni arculatukat. Az ötvenes években a szovjet blokkon belüli államok között a Quai d’Orsay számára aligha állítható fel prioritási sorrend. Amikor Franciaország 1945 utáni, régiókkal s benne Magyarországgal kapcsolatos politikáját vizsgáljuk, e korlátokat mindvégig figyelembe kell vennünk. Két tényező bizonyult meghatározónak Párizs Kelet-Közép-Európa-politikájának meghatározásakor: a francia hatalom súlyvesztése a nemzetközi porondon, valamint a szovjet hadsereg katonai és politikai jelenléte a régióban. 1945 januárjára a francia külügy számára már világossá vált, hogy az egész térségben a Szovjetunió befolyása lesz az uralkodó. Így nem meglepő, hogy a Quai d’Orsay jelszava régiókkal kapcsolatban hosszú időre a „realizmus” és az „óvatosság” lett.¹ A térség befolyásolására a párizsi külügynek alig voltak eszközei.² Jól mutatta ezt a tény, hogy bár a francia kormány minden gyengesége ellenére is sietett a háború végén kapcsolatait helyreállítani Kelet-Közép-Európával – így a nyugati hatalmak közül elsőként küldött a térségbe diplomáciai képviselőket –, erőfeszítései hiábavalónak bizonyultak. A régió szovjetizálásával és a hidegháborús szembenállás kialakulásával párhuzamosan 1947-től gyorsuló ütemben kiszorult innen. E folyamatok befagyasztották a Párizs és a „vasfüggöny” túloldalára került országok között a háború után reményteljesen megindult kapcsolatépítést. Moszkva utasításainak megfelelően – a szovjet külpolitikai érdekek feltétlen kiszolgálása jegyében, a nemzeti érdekeket háttérbe szorítva³ – a „népi demokráciák” hatóságai tudatosan rombolták viszonyukat nyugati álla-

¹ Marès (1982) 336. p.

² Schreiber (2000). Korábbi változatban lásd Schreiber (1980). A második világháború utáni néhány év a Franciaország, valamint Kelet-Közép-Európa s benne Magyarország 1945 utáni kapcsolata a történetírás egyik leggyakrabban vizsgált időszak. Lásd Guénard (1994a, 1994b, 1996); Petruf [é. n.], Fülöp (1994a, 1994b, 1997, 1998); Hajdu (2003); Macher (2002); Fejérdy (2004, 2005); Holub (2004).

³ Borhi (2005) 231. p.

mokkal, köztük Franciaországgal. 1947-től számos diplomáciai incidensre került sor.⁴ A szovjet blokk országai igyekeztek teljesen izolálni, normális működésükben hátráltatni a nyugati külképviseleteket.⁵ Sajtójukban, Franciaország felé közvetített rádióadásaikban, a hatóságok által szervezett tömeggyűléseken, valamint az egyes kommunista rendszerek hivatalos képviselőinek megnyilatkozásaiban Franciaország gyakran vált propagandatámadások céltáblájává.⁶

Sztálin 1953 márciusában bekövetkezett halála után – a szovjet külpolitikai nyitással, az enyhülés és a békés egymás mellett élés elveinek meghirdetésével – javulás kezdődött a szovjet–francia kapcsolatokban is. Ennek korai jele volt, hogy 1953 áprilisában egy Rouenban horgonyzó szovjet hajó tizennyolc matróza parancsnokával együtt engedélyt kapott, hogy meglátogassa Párizst. Vjacseszlav Molotov szovjet külügyminiszter személyesen megjelent a moszkvai francia nagykövetség fogadásán. Ez a gesztus, valamint a Franciaországgal aláírt kereskedelmi megállapodás megerősítette az új irányvonalat. Bonyolította azonban a kétoldalú kapcsolatok fejlődését, hogy a szovjet diplomácia közeledési szándékra utaló lépései nem kizárólag a kelet–nyugati feszültség oldását szolgálták. Arra kívánták ugyanis rábírní a francia vezetést, hogy vétőzza meg a Német Szövetségi Köztársaság csatlakozását a nyugati katonai rendszerhez, és távolodjon el szövetségeseitől. A párizsi egyezmények 1954. októberi megkötése, melyek az NSZK-t a NATO-ba integrálták, a szovjet külügy élénk reakcióit váltották ki. A francia–szovjet szerződés megkötésének tizedik évfordulóján Molotov kijelentette, hogy e szerződés összeegyeztethetetlen a párizsi egyezményekkel. Egy valószínűleg Jean Laloy, a Quai d’Orsay Európai Osztályának vezetője által fogalmazott és a moszkvai francia nagykövetségre küldött minisztériumi belső feljegyzés tanúsága szerint a francia külügy tisztában volt a Szovjetunió céljaival. Utasította a képviselet vezetőjét, hogy emlékeztesse a szovjet kormányzatot: Franciaország mindig is a nyugati táborhoz tartozott. A Szovjetunióban zajló desztalinizációt és annak külpolitikai hatását illetően a francia diplomácia nem ringatta magát illúziókban: „A sztálini módszerek és bizonyos elvek elítélése, az egyszemélyi diktatúra elvetése, a rendőrség mindenre kiterjedő hatalmának megszüntetése, a párton belüli kritika és vita újra elfogadottá tétele és a demokrácia visszaállítására irányuló erőfeszítések különböző szinteken kétségkívül még nem a nyugati elvekhez hasonló koncepciókhoz való visszatérést jelentik; mindazonáltal előrelépésnek tekinthetők Sztálin engesztelhetetlen zsarnokságához képest. Az is tagadhatatlan, hogy az új vezetői kör erőfeszítéseket tesz, hogy kiragadja a Szovjetuniót abból a teljes elszigeteltségből, amely helyzetét 1953 márciusában jellemezte,

⁴ Schreiber (2000) 45–59. p.

⁵ A Brüsszeli Szerződés Állandó Bizottsága főtítkárnak feljegyzése a Tanács helyetteseihez, 1951. április 23. Archives du Secrétariat International de l’OTAN (ASIO, Bruxelles), D–D (51)11.3.

⁶ A francia külügyminisztérium Kelet-európai Aligazgatóságának feljegyzése: A népi demokratikus országok támadásai Franciaország ellen, 1954. február 13. Archives du Ministère des Affaires étrangères (AMAE, Paris) Europe 1944–1960, vol. 80.

leszerelje a bizalmatlanságot és megsokszorozza a külvilággal való érintkezést. [...] A szovjet vezetők ezzel párhuzamosan arra törekszenek, hogy megosztó és csábító akcióval megrendítsék a nyugati világ kohézióját” – írta táviratában Maurice Dejean, Franciaország moszkvai nagykövete, aki korábban azt is megjegyezte, hogy „a szovjet vezetőknek egyáltalán nem áll szándékukban feladni a Sztálin által épített birodalom legkisebb darabját sem, sem pedig befolyásukat lazítani a népi demokráciák felett, amelyek a birodalom folytatásának tekinthetők”.⁷

A két ország között kulturális kapcsolatok mégis fokozatos fejlődésnek indultak. 1956 májusában Guy Mollet szocialista párti (SFIO) miniszterelnök vezetésével francia kormánydelegáció látogatott Moszkvába. A tárgyalások során Hruscsov elővette a szovjet külpolitika ekkoriban gyakran alkalmazott érvét: egyedül a francia–szovjet szövetség képes visszaszorítani az Európára leselkedő német veszélyt. Ezáltal akarta ugyanis leválasztani Franciaországot az Egyesült Államokról. A találkozóról fennmaradt dokumentumokból kiviláglik, hogy Guy Mollet és a francia küldöttség tagjai nem ismerték kellő mélységben a szovjet totalitárius rendszer természetét, és a látogatás programjain részt vevő Henri Froment-Meurice visszaemlékezése szerint a francia tárgyalók többször úgy nyilatkoztak, mintha a szovjetekkel vállalnának cinkosságot az amerikaiakkal szemben.⁸

A francia külügyminisztérium iratai alapján úgy véljük, hogy a francia diplomácia, noha igen korlátozott számban voltak szakértői a népi demokráciákban, viszonylag pontosan ismerte a Szovjetunióban és Kelet-Közép-Európában kialakult helyzetet. „Kérjük, gyűjtsenek össze a minisztérium számára minden információt, amely lehetővé teszi, hogy felbecsüljük, mekkora esélye van, hogy a népköztársaságok nagyobb fokú önállóság felé” fejlődnek – írta Jean Laloy, amikor 1956 májusában vizsgálatot kezdeményezett a csatlós államok politikai helyzetéről.⁹ Ahogy az 1947-től megfigyelhető „befagyás”, az 1953-tól kezdődő „olvadás” is hasonló jelenségeket eredményezett Párizs és a csatlós államok viszonyában. A francia–szovjet kapcsolatok javulásával szoros összefüggésben Kelet-Közép-Európa szovjet blokkhoz tartozó államai is nyitottak a Nyugat felé. Jól illusztrálják ezt a folyamatot a vezető politikusok kölcsönös látogatásai (például 1956 májusában Marcel Popescu román külkereskedelmi miniszter Párizsban tárgyalt; Christian Pineau francia külügyminiszter Prágában járt), a parlamenti delegációk utazásai (1953 decemberében francia küldöttség látogatott Lengyelországba; 1956 novemberében francia képviselőket láttak vendégül Bukarest-

⁷ Maurice Dejeannak a külügyminisztériumba küldött 1316–1350. számú távirata, 1956. április 9. In DDF (1988) 562–563. p.

⁸ Schreiber (2000) 59–65. p.; Froment-Meurice (1998) 164. p.

⁹ A francia külügyminisztérium Kelet-európai Aligazgatóságának 509/EU számon küldött információkérése a népi demokráciákban lévő francia külképviseltekhez: A népi demokráciák politikai fejlődése, 1956. május 20. Centre des Archives Diplomatiques de Nantes (CADN, Nantes) Budapest – Ambassade, n° 23. Ez a vizsgálat feltehetően a Szovjetunió csatlós államai irányában képviselendő új nyugati politika NATO-beli kidolgozását volt hivatva előkészíteni.

ben), valamint a kulturális és gazdasági kapcsolatok felújítása (1954 márciusában kereskedelmi egyezményt írtak alá Bulgáriával).¹⁰ Az Észak-atlanti Tanács francia delegációja részletes feljegyzést készített Franciaországnak a Szovjetunióval és a szovjet blokk államaival 1956 második felében lebonyolított csereprogramjairól. A dokumentumból kitűnik, hogy ebben az időben különösen intenzívvé vált a kapcsolat Lengyelországgal és Csehszlovákiával.¹¹

Noha a Francia Kommunista Párt 1954 júniusában tartott XIII. kongresszusára készülõ magyar pártküldöttek még nem kaptak beutazóvizumot,¹² 1955-tõl megfigyelhetjük az olvadás elsõ jeleit a magyar–francia viszonyban is. A magyar külügyminiszter utasította a párizsi magyar követséget, hogy mindent tegyen meg a kapcsolatokat élénkítésére. A magyar követ egyik legfontosabb feladata a franciaországi exportcélok megvalósítása volt. Továbbá gazdasági témájú jelentéseket vártak tõle, és – a magyar gazdaság fejlõdésének elõmozdítása céljából – be kellett számolnia a francia mûszaki és tudományos kutatások állásáról is. A magyar külügy turistautak szervezését is kívánatosnak tartotta (1955-ben mintegy ezer francia turista járt Magyarországon). Ami a kulturális kapcsolatokat illeti, fõként a mûszaki és a tudományos szférában igyekeztek csereprogramokat szervezni. A magyar diplomácia arra törekedett, hogy a kulturális együttmûködésnek hivatalos jelleget adjon (például kulturális egyezmény, filmes delegációk hivatalos cserelátogatásai).¹³ A magyar Külügyminisztérium értékelése szerint egyébként a Guy Mollet-kabinet „fokozottabb megértést látszik mutatni” a békés egymás mellett élés elveit illetõen.¹⁴ Christian Pineau francia külügyminiszterrõl pedig egy párizsi magyar követjelentésben azt olvashatjuk: „Számít a nemzetközi helyzet enyhülésének és a békés együtt élés fokozódására [sic!] és talán azzal is kísérletezik, hogy Franciaországból lényegében, ha nem is hivatalos formában, olyan semleges országot formáljon, amely képes közvetítõként fellépni Kelet és Nyugat között.”¹⁵

A budapesti francia követ, Jean Paul-Boncour tájékoztatta a Quai d’Orsay-t a magyar hatóságok erőfeszítéseirõl a kétoldalú kapcsolatok javítására. A diplomaták mozgásszabadságát korlátozó rendszabályok fokozatos eltörlése világosan mutatta, hogy a desztalinizáció immár elérte a külpolitika területét is: 1956 júniusában a

¹⁰ Schreiber (2000) 70–73. p.

¹¹ Az Észak-atlanti Tanácshoz delegált francia küldöttség feljegyzése a Tájékoztatási és a Kulturális Kapcsolatok Bizottságához, 1956. december 20. ASIO AC/52–D/190/6.

¹² A korabeli magyar kormányzat és a Francia Kommunista Párt kapcsolatairól lásd Klenjanszky (2004).

¹³ Féléves irányelvek megküldése, 1956. április 21. Magyar Országos Levéltár (MOL) KÜM TÜK Franciaország XIX-J-1-j 1. d. 00776-4/1956.

¹⁴ Fóti István osztályvezetõ-helyettes levele a párizsi magyar követnek: A Guy Mollet-kormány külpolitikája, 1956. május 15. MOL KÜM TÜK Franciaország XIX-J-1-j 5. d. 004079/1956.

¹⁵ Kutas Imre franciaországi magyar követ jelentése a Külügyminisztériumnak: A Guy Mollet-kormány külpolitikája, 1956. március 31. MOL KÜM TÜK Franciaország XIX-J-1-j 5. d. 311/1956.

budapesti francia követség személyzete többszöri ki- és beutazásra feljogosító, hat hónapig érvényes vízumot kapott.¹⁶ Szeptemberben a magyar hatóságok a külképviseletek személyzete számára tiltott zónák jelentős csökkentését mutató térképet adtak át a francia katonai attasénak.¹⁷ Október 23-án pedig, vagyis a magyar forradalom kitörésének napján a francia követ a magyarországi diplomáciai kirendeltségek számára előírt utazási korlátozások teljes eltörléséről számolhatott be párizsi feletteseinek.¹⁸ A magyar vezető körök megváltozott magatartásáról tanúszkodott, hogy a francia követség 1956. július 14-i fogadásán a teljes magyar kormány és személyesen Rákosi Mátyás is megjelent.¹⁹ A kétoldalú kapcsolatok enyhültebb légkörét mutatta, hogy a budapesti francia kulturális attasé ösztöndíjasok be- és kiutazásáról tárgyalhatott.²⁰ Több kulturális csereprogram is megvalósult. Így például 1956 augusztusában a magyar Központi Statisztikai Hivatal elnöke járt Párizsban; szeptembertől novemberig a budapesti cirkusz tartott ott előadásokat. Augusztusban magyar–francia–osztrák együttműködésben filmet forgattak Magyarországon. Több fiatal francia zongorista vett részt Budapesten az 1956. szeptemberi nemzetközi Liszt-versenyen.²¹

A francia külügy tisztában volt azzal, hogy a népi demokráciák közeledő lépéseit a szovjetek ösztönzik,²² és érzékelték a diplomáciai kapcsolatok „desztalinizációjának” határait is: a francia misszióvezető nem volt meggyőződve róla, hogy a diplomaták mozgásának megfigyelése Magyarországon valóban véget ért. Úgy vélekedett, a rendőrség túlhatalma egyik napról a másikra romba döntheti az indokolatlanul optimista jóslatokat.²³ A francia diplomácia mindazonáltal kedvezően fogadta a magyar kormányzat baráti gesztusait.²⁴ Ezzel magyarázható, hogy az 1956 júniu-

¹⁶ Jean Paul-Boncour magyarországi francia követ 870. számú jelentése a külügyminisztériumnak, 1956. szeptember 6. AMAE Europe 1944–1960, Hongrie vol. 85.

¹⁷ Jean Paul-Boncour magyarországi francia követ 931. számú jelentése a külügyminisztériumnak, 1956. szeptember 26. Uo.

¹⁸ Jean Paul-Boncour magyarországi francia követ 614. számú távirata a külügyminisztériumnak, 1956. október 23. Uo.

¹⁹ Jean Paul-Boncour magyarországi francia követ 274. számú távirata a külügyminisztériumnak, 1956. július 16. AMAE Europe 1944–1960, Hongrie, vol. 87.

²⁰ Jean Paul-Boncour magyarországi francia követ 605. számú jelentése a külügyminisztériumnak, 1956. június 14. AMAE, Europe, 1944–1960, Hongrie vol. 85.

²¹ Az Észak-atlanti Tanácshoz delegált francia küldöttség feljegyzése a Tájékoztatási és a Kulturális Kapcsolatok Bizottságához, 1956. december 20. ASIO AC/52-D/190/6.

²² A magyarországi francia követség 613/EU számú feljegyzése: A Népi Demokráciák politikai fejlődése: Magyarország, 1956. június 10. CADN: Budapest – Ambassade, n° 23. A budapesti francia diplomaták véleményének helyességét az újabb levéltári kutatások is alátámasztják. Lásd Békés (2003) 15–17. p.

²³ Jean Paul-Boncour magyarországi francia követ 605. és 870. számú jelentése a külügyminisztériumnak, 1956. június 14. és szeptember 6. AMAE Europe 1944–1960, Hongrie vol. 85.

²⁴ A szocialista párt által vezetett francia kormánynak a nemzetközi enyhüléssel kapcsolatos magatartásáról lásd Réau (2000) 511–520. p.

sában Magyarországra érkező új francia követ, Jean Paul-Boncour megbízólevelének átadása alkalmából békülékeny hangú beszéd elmondására kapott felhatalmazást. A magyar hatóságokkal egyeztetett és általuk készségesen elfogadott beszéd fő témája „a Kelet és a Nyugat közti viszony olvadása, valamint Magyarország és Franciaország közt mindennemű kapcsolatok megújítása” volt, különös tekintettel a személyes kapcsolatok újrafelvételére.²⁵

A Quai d’Orsay élénk érdeklődéssel figyelte a szovjet blokkban Sztálin halála után meginduló társadalmi és politikai liberalizálódás, az úgynevezett olvadás folyamatának magyarországi jelenségeit. Guy Turbet-Delof 1947 és 1958 között kulturális attasé és a Francia Intézet igazgatója volt. Kiváló magyar nyelvtudásával és széles körű társadalmi kapcsolataival a korabeli budapesti francia követség legjobb helyismerettel rendelkező diplomatájának számított. Egy interjú során arról nyilatkozott, hogy a francia külügyminisztérium – a közöny évei után – éppen Nagy Imre első kormánya (1953–55) idején kezdett aktívabban foglalkozni Magyarországgal.²⁶ A budapesti francia diplomáciai misszió nagyszámú táviratot és jelentést küldött a desztalinizáció jelenségeiről, és a külügyi vezetés is kifejezte, hogy bővebb információt kér a kérdésről. A forradalmat megelőző hónapokban a diplomáciai levelezés legfontosabb témája a Szovjet Kommunista Párt XX. kongresszusa, a személyi kultusz elítélése, Rákosi Mátyás sorsa, a rehabilitálások, az írók és maga az írószövetség mellett a Petőfi Kör és a Nagy Imre körül kialakuló ellenzéki csoport, valamint Nagy hatalomba való visszatérése volt. A francia elemzők megállapításai a magyarországi politikai helyzet alakulásáról többségükben megalapozottnak bizonyultak. Helyesen ismerték fel a hatalmon lévő sztálinista vezető csoport dilemmáját: hogyan lehet demokratizálási és jóléti politikát folytatni úgy, hogy közben megerősítik az ideológiai fegyelmet, és biztosítják a rend fennmaradását?²⁷ Világosan rámutattak a liberalizálás (Sztálin hibáinak feltárása, a személyi kultusz kritikája stb.) és a „kézbevetel” (például hogy Rákosit a szovjetek 1956 júliusáig a párt első titkári posztján tartották) egymással ellentétes folyamataira. Felhívták a figyelmet arra is, hogy az olvadás jelenségei mögött bizonyos párton belüli erők húzódnak meg: „[...] nemzeti elemek eddig nem ismert lelkesedéssel szállnak szembe a kizárólag Moszkvának engedelmesskedő sztálinisták tekintélyével és uralmával” – írta a budapesti francia követ 1956 júniusában a magyarországi politika alakulásáról készített összefoglalójában.²⁸ Rákosi Anasztaz Mikojan látogatásával összefüggő bukása, az új pártvezető, Gerő

²⁵ Jean Paul-Boncour magyarországi francia követ 605. számú jelentése a külügyminisztériumnak, 1956. június 14. AMAE, Europe, 1944–1960, Hongrie vol. 85.

²⁶ Kecskés D. (1999a) 162. p.

²⁷ A francia külügyminisztérium Kelet-európai Aligazgatóságának feljegyzése: Változások Magyarországon, 1956. július 21. AMAE Europe 1944–1960, Hongrie vol. 87. In DDF (1989) 143–146. p.

²⁸ A magyarországi francia követség 613/EU számú feljegyzése: A Népi Demokráciák politikai fejlődése: Magyarország, 1956. június 10. CADN Budapest – Ambassade, n° 23.

Ernő sajátos helyzete (meggyőződéses sztálinistaként kellett Nagy Imre korábbi programjához hasonló politikát megvalósítania²⁹⁾ és Nagy hatalomba való visszatérésének hosszú folyamata egyaránt terjedelmes elemzés tárgya volt. Érdekes, hogy a francia követség nemcsak Mikojan július 13-a. és 21-e között szinte inkognitóban tett magyarországi látogatásáról, hanem Nagy Imre vele folytatott tárgyalásáról is tudott.³⁰ A Magyarország nemzetközi helyzetét meghatározó tényezők közül a francia diplomaták a Szovjetunió álláspontjára, Josip Broz Tito szerepére és a június végén a lengyelországi Poznańban lezajlott események következményeire helyezték a hangsúlyt. A szovjet külpolitikát illetően azt latolgatták, „vajon Moszkva őszinte-e akkor, mikor hagyja, hogy csatlósai maguk válasszák meg a szocializmus felépítéséhez vezető saját útjukat, s vajon a szovjetek vállalják-e annak kockázatát, hogy a budapesti rendszer a kommunizmus magyar változatának irányában fejlődik majd tovább”.³¹ Tito jelentőségét nem csupán Rákosi félreállítására kapcsán, de Magyarország későbbi fejlődési iránya szempontjából is kiemelték. Dalibor Soldatić budapesti jugoszláv követ Jean Paul-Boncour francia követ előtt 1956 szeptemberében megerősítette, hogy „optimista a jövőbeni liberális fejlődést illetően, mely Kádár vagy Nagy Imre alatt fokozatosan kivezeti majd Magyarországot a szovjet hatalmi szférából”.³²

A francia diplomácia – akárcsak a többi nyugati ország külpolitikai vezetése – rokonszenvezett a desztalinizációs folyamatokkal, nem kívánt viszont azokba közvetlenül beavatkozni. Párizs is tisztában volt azzal, hogy a szovjet érdekszférában való túlságosan aktív fellépés az atomháború kockázatával járna. A Quai d’Orsay tehát óvatosan járt el. Kedvezően fogadta a népi demokráciák kezdeményezéseit a kétoldalú kapcsolatok javítására, ugyanakkor viszonylag passzív maradt: inkább csak reagált. Mindazonáltal 1955–56 folyamán láthatjuk az enyhülés jeleit a magyar–francia kapcsolatokban is, különösen kulturális területen. Arra nincs adat, hogy a francia külügy – vagy általában a nyugati diplomácia – magyarországi fegyveres felkelés kirobbanására számított volna, noha valószínűnek tartották, hogy rövidesen gyökeres változások következnek be.³³ Az 1956-os forradalom kitörése így váratlanul érte a nyugati kormányokat, köztük a franciát is. Az október 23-án kezdődő magyarországi események egyetemes történeti jelentőségét az adja, hogy

²⁹ A francia külügyminisztérium Kelet-európai Aligazgatóságának feljegyzése: Változások Magyarországon, 1956. július 21. AMAE Europe 1944–1960, Hongrie vol. 87. In DDF (1989) 143–146. p.

³⁰ Jean Paul-Boncour magyarországi francia követ 756. számú jelentése a külügyminisztériumnak, 1956. július 27. AMAE, Europe 1944–1960, Hongrie vol. 87.

³¹ Olivier Deleau magyarországi francia követ 480. számú jelentése a külügyminisztériumnak, 1956. május 9. Uo.

³² Jean Paul-Boncour magyarországi francia követ 912. számú jelentése, 1956. szeptember 19. Uo.

³³ Ezt bizonyítja a szovjet politika tendenciáit vizsgáló NATO-munkacsoport 1956. szeptember 24-re dátumozott *Le dégel en Europe orientale* című jelentése is. Lásd Kecskés D. (2000a) 369–391. p.

világossá tette a nemzetközi kapcsolatok fő résztvevőinek – a Szovjetunióknak, valamint az Egyesült Államoknak és fő szövetségeseinek – Kelet-Közép-Európa térségéhez való hozzáállását.³⁴ A francia külpolitika válasza a magyar forradalomra szintén példaértékű: megmutatja ugyanis a francia kormányzat korabeli Kelet-Közép-Európa-politikájának lényegét, lehetőségeit és motivációit is.

Revolúció

A Sztálin halálát követő liberalizálódás, az olvadás, amely később a Szovjetunióból a blokk más országaira is áttért, mint láttuk, kedvező fogadtatásra talált a nyugati diplomácia egyes köreiből, így a francia külügyminisztériumban is. Mivel azonban a külpolitikai döntéshozók tökéletesen tisztában voltak a második világháború befejezése nyomán kialakult európai status quo, illetve a szovjet–amerikai szembenállással jellemezhető bipoláris világrend biztosította szűk mozgástérrel, a nyugati kormányok, köztük a szocialista párti Guy Mollet vezette francia kabinet, nem kívánták túl energikus lépésekkel gyorsítani ezt a folyamatot. Ezt az óvatos és passzív politikát alkalmazták a magyar forradalom 1956. október 23-i kitérője után is. Mint ismeretes, 1956. július 26-án Gamal Abdel Nasszer egyiptomi elnök bejelentette a Szezi-csatorna államosítását. A britekkel közösen szervezett katonai válaszcsoport néhány nappal később megindult előkészítése, majd Izrael Egyiptom elleni október 29-i támadása tovább szűkítette a francia kormány magyar válsággal kapcsolatos cselekvési terét, és fokozta a főként a Közel-Keletre összpontosító párizsi vezetés ez irányú passzivitását.³⁵ Amikor a francia kormányzat képviselői szimpátiájukat fejezték ki a magyar felkelés iránt, és elítélték a szovjet elnyomást, gondosan ügyeltek arra, hogy nyilatkozataik semmiképpen ne okozzanak túlzott feszültséget a Szovjetunióval fenntartott viszonyukban. Az ENSZ ideális terepe volt e politika megvalósításának.³⁶ Később viszont mégis kívánatosnak tűnt a magyar ügy előtérbe helyezése a világszervezet fórumain, hiszen a szuezi ügy kipattanása után Egyiptom elleni akciójuk miatt Franciaország – Nagy-Britanniával együtt – a politikai támadások keresztüzébe került. A két szövetségés azt szeretne volna elérni, hogy az ENSZ Közgyűlése a szuezi háború ügyében november 1-jén összehívott rendkívüli ülésén vegye napirendjére a magyar ügyet is, hogy ekként megossza és részben el is terelje a szuezi válságra irányuló nemzetközi figyelmet. Az Egyiptommal szolidáris harmadik világbeli országok szimpátiájának megnyerésére

³⁴ Az 1956-os magyar forradalom „tesztjellegeré” Gyáni Gábor hívta fel a figyelmemet.

³⁵ 1956. október 22. és 24. között a franciaországi Sèvres-ben angol–francia–izraeli titkos egyeztető tárgyalásokra került sor, melyek során véglegesen rögzítették a szuezi háború forgatókönyvét. A szuezi akció és az 1956-os magyarországi események kapcsolatáról lásd Kecskés D. (1999b) 135–148. p.

³⁶ A francia diplomácia magyar forradalommal kapcsolatos ENSZ-beli tevékenységéről lásd Kecskés (2000b) 1171–1194. p.

törekvő amerikaiak ellenállása azonban meghiúsította ezeket a próbálkozásokat, így a magyar forradalom kérdését csak annak leverése után, november 4-én kezdték hivatalosan is tárgyalni a Közgyűlésben. A francia kormány óvatossága és be nem avatkozási politikája nyilvánult meg abban is, hogy a francia diplomácia semmilyen kezdeményezést sem tett a szovjet blokkban zajló forradalmi események érdemi befolyásolására. Tevékenysége csupán információk gyűjtésére, továbbítására és értelmezésére szorítkozott. Bár a francia diplomaták jó munkát végeztek e téren, következtetéseik nem befolyásolták érzékelhető módon a kormány Magyarországgal kapcsolatos döntéseit. A francia külpolitikában tehát az európai status quo fenntartása és a szuezi háború kapott prioritást.³⁷

De vajon milyen hatást gyakorolt a magyarországi válság a francia belpolitikára és társadalomra?³⁸ A hidegháború viszonyai között a IV. Köztársaság Franciaországában a külpolitika elválaszthatatlanul összefonódott a belső ideológiai harcokkal.³⁹ A kommunizmus és a „szabad világ” értékeiről folytatott ideológiai vita éppen a magyar tragédia kapcsán ért tetőpontjára.⁴⁰ A magyar forradalom ilyen okokból a francia társadalmi és politikai élet minden szférájára hatott. A politikai, társadalmi, sőt kulturális és vallási csoportosulások nagy része gondosan ügyelt rá, hogy nyilvánosan is állást foglaljon vele kapcsolatban. A magyar ügy tehát a látszat ellenére is inkább belső, mint nemzetközi politikai kérdés volt Franciaország számára. Annál inkább, mivel Magyarország kívül esett Párizs megszokott ható- és érdekkörén. Külpolitikai tekintetben az 1954 óta folyó algériai háborút, a szuezi válságot és az európai integráció megalapozását tekintették fontos ügynek. A lakosság és a politikai osztály rendkívüli, meglepő intenzitású reakciója több tényezővel is magyarázható. A hidegháború átpolitizált légkörének köszönhetően a francia közvélemény élénk figyelemmel követte a „vasfüggöny” túloldalán élő magyar nép harcát, a sajtó pedig tovább erősítette ennek társadalmi visszhangját. A magyar forradalom a nyugati mentalitás számára legdrágább értéket, a szabadságot testesítette meg,⁴¹ és újjáélesztette a Köztársaság által állandó kultusszal körülvelt francia

³⁷ A francia külpolitikának az 1956-os magyar forradalom előzményeivel és magukkal a forradalmi eseményekkel kapcsolatos reagálásáról lásd Kecskés D. (2005) 16–142. p. Ennek lábjegyzeteiben részletesen utalok a felhasznált forrásokra.

³⁸ Az 1956-os magyar forradalomnak a francia társadalomra és belpolitikai életre tett hatásáról részletesen lásd Kecskés D. (2005) 143–230. p. A francia közvélemény magyar forradalommal kapcsolatos reakciójára vonatkozó fő források: A prefektusok havi jelentéseinek összegzései (belügyminisztérium), Archives nationales (AN, Paris) F1 C III 1235: 1956, août à décembre, valamint F1 C III 1368: 1957–1958, mois de janvier, de février et de mars 1957; továbbá a Francia Közvélemény-kutató Intézet (Institut français de l'opinion publique, IFOP) adatai, lásd *Sondage*, 1958. 1. sz. Vö. Bernard (1991); Elgey (1997); Grandsonne (1998); Grosser (1972); Horel (2000); Michel (2000); Rioux (1983); Vignaud (1987).

³⁹ Grosser (1972) 35. p.

⁴⁰ Bernard (1991) 80. p.

⁴¹ Békés (1996) 86–87. p.

forradalmi hagyományokat. A francia sajtóban a budapesti harcokról tömegesen megjelent képek nyilván felidéztek a második világháború még élénken élő emlékeit. A média bőségesen foglalkozott a témával, visszatükrözve és tovább erősítve a közvélemény reakcióját.⁴² A francia lakosság túlnyomó többségét felháborította a szovjetek brutális magyarországi fellépése és a Francia Kommunista Párt helyeslő állásfoglalása.⁴³

A magyar forradalom fegyveres leverése, valamint a francia kormányzat aktív szerepvállalásával zajló szuezi háború alkalmat és további érveket adott a már régóta egymással szemben álló antikommunista és kommunista politikai tábor újabb összeütközéséhez. Az 1946-ban megalakult IV. Köztársaság politikai életének legfontosabb színtere, a hagyományos pártpolitizálás számára ideális terepet nyújtó Nemzetgyűlés szintén éles szócsaták helyszíne lett.⁴⁴ Az FKP álláspontját a Nemzetgyűlés nagy többséggel elítélte. A kommunisták a támadásokra reagálva a kormányt gyarmatosító politikája miatt marasztalták el, különösen nagy figyelmet szentelve a szuezi francia–brit beavatkozás kérdésének. Az indulatok hevességét jelzi, hogy november 7-én a Nemzetgyűlés elnökének a hangzavar miatt 15 percre fel kellett függesztenie az ülést. A kérdéssel semmiféle közvetlen kapcsolatba nem hozható régi érvek bizonyítják – a francia kommunisták bekiabálásaikkal gyakran a második világháborúra utaltak: „Hitler”, „kollaboráns”, „Gestapo” stb. –, hogy mélyebben gyökerező konfliktusról van szó, melynek a magyar ügy csak újabb megnyilvánulása volt. A nemzetgyűlési képviselők többsége ugyanakkor fontosnak tartotta, hogy kifejezze szolidaritását is: „A Nemzetgyűlés tisztelettel fejet hajt azok előtt, akik Magyarországon hazájuk függetlenségéért, valamint a szabadság és az ember szent jogainak védelméért adták életüket. Csodálatát fejezi ki a mártír magyar nemzetnek rendíthetetlen bátorságáért, melyről tanúbizonyságot tett, mikor az igazi politikai és társadalmi demokráciáért fellázadt egy olyan elnyomóval szemben, melynek tettei emberiségellenesek. Felkéri a Kormányt, hogy a szabad nemze-

⁴² Kecskés D. (2003b) 197–207. p.

⁴³ A Francia Kommunista Párt Politikai Bizottságának 1956. november 4-i nyilatkozatát lásd *L'Humanité*, 1956. november 5. A párt vezetésének válságáról és taktikájáról lásd Robrieux (1981). Vö. Klenjanszky (2002). Levéltári források a témáról a Francia Kommunista Párt Levéltárában (Archives du Parti communiste français, Paris), III Archives «papier», Archives de direction, Archives du Secrétariat et du Bureau politique (1944–1971): Décisions du Secrétariat (1956–1958); Décisions du Bureau politique (1956–1958). Enregistrements audio des réunions du Comité Central du Parti Communiste Français de 1952 à 1962.

⁴⁴ Források a Nemzetgyűlésben a magyar forradalom kapcsán zajló vitákról: *Journal Officiel de la République Française* (JORF), Débats parlementaires, Assemblée Nationale, Compte rendu in extenso des séances, questions écrites et réponses des ministres à ces questions, Troisième législature, Session ordinaire de 1956–1957. A Nemzetgyűlés Külügyi Bizottságának tevékenységéről: Az 1956. november 6-i ülés, AN: C//15749, Procès-verbaux des séances de la Commission des Affaires étrangères (cahiers manuscrits et dactylographiés), 8 février 1956–27 décembre 1956.

tekkel karöltve tegyen meg mindent az országukban maradt vagy menekült magyarok sürgős megsegítéséért. Különösen arra kéri a Kormányt, tegye meg a szükséges lépéseket annak érdekében, hogy a szabad nemzetek fellépjenek a felkelt magyarok bárminemű deportálása ellen, hűen a nürnbergi ítélet szelleméhez, mely elítélte és emberiség elleni bűntettnek minősítette a deportálást [...]” – olvashatjuk a november 7-én megszavazott határozatban.⁴⁵ A robbanásig feszült ellentétek utcai demonstrációkban is megnyilvánultak. 1956. november 7-én 18 órától Párizsban a Diadalútnél az Atlanti Közösség Francia Társulata szervezésében mintegy harmincezres szolidaritási tömegtüntetés zajlott le, melyen részt vett a Guy Mollet-kormány több tagja, számos nemzetgyűlési képviselő és több volt miniszterelnök. A rendezvény végén a tömegből kivált mintegy ötezer, zömében fiatal tüntető megostromolta a Francia Kommunista Párt és a *L'Humanité* székházát. A heves csatározások folyamán sokan megsebesültek, és hárman életüket veszítették.⁴⁶

Ráadásul a magyar ügy kapcsán nem lebecsülendő politikai előnyök megszerzésére is kitűnő lehetőség kínálkozott. A szocialista SFIO és a befolyása alatt álló CGT-FO szakszervezet erőteljes FKP és CGT elleni kampánya különösen jó példa erre. A szocialisták ugyanis, élesen elítélve a magyar tragédia folytán kompromittálódott kommunista erőket, igyekeztek elhódítani jelentékeny szavazóbázisukat. Sőt, komoly erőfeszítéseket tettek aktivistáik átcsábítására is.⁴⁷ Minden valószínűség szerint ilyen belpolitikai szempontok húzódtak meg a szocialista párt vezetése alatt álló kormány magyar menekülteket segítő nagyszabású szolidaritási intézkedései mögött – azaz a Guy Mollet-kabinet igyekezett belpolitikai eszközként hasznosítani a magyar kérdés keltette heves reakciókat.

Nem tagadhatók ugyanakkor a magyar események franciaországi visszhangjának határai sem. 1956. december végére a közvélemény érdeklődése érezhetően csökkent a magyar tragédia iránt. A francia politikai erők sem igyekeztek az ügyet napirenden tartani. A magyar válság végül a különlegesen heves reakálás ellenére sem idézett elő alapvető és tartós változást sem a közvéleményben, sem az ország politikai életében. A Francia Kommunista Párt taglétszámát és szavazóbázisát így alig érintette a néhány válságos hónap.

Megfigyelhettük, miként használta fel a Guy Mollet vezette francia kormány Magyarország ügyét a nemzetközi politikában annak érdekében, hogy lehetőleg elterelje a figyelmet a szuezi háborúról; ráadásul belpolitikai eszközként is felhasználta a magyar kérdést.⁴⁸ A belügyminisztérium országos szintű gyűjtési akcióival és megemlékezéseivel, valamint a sajtó (elsősorban a rádió) adta lehetőségekkel élve

⁴⁵ JORF, 4525. p.

⁴⁶ Bernard (1991) 73–74. p.

⁴⁷ Források a Francia Szocialista Párt magyar forradalmat is érintő vitáiról: Office universitaire de recherche socialiste (Paris), Archives d'organisations, Parti socialiste SFIO (1944–1969): sténographie des réunions du Comité directeur de la SFIO, tome 13, 1 juillet 1956–21 juin 1957.

⁴⁸ Frank (2000) 173. p.

maga is hozzájárult a francia közvélemény mozgósításához. Legnagyobb szabású akciója „a magyar lakosság érdekében” november 18-ra meghirdetett „nemzeti gyásznapi” volt.⁴⁹ Annak azonban semmi nyoma nincs, hogy a nagy intenzitással reagáló társadalom és belpolitika bármiféle hatással lett volna a diplomáciai döntéshozatal folyamatára. A magyar forradalom leverésének erőteljes franciaországi visszhangja végül maga is puszta eszközzé vált: a francia diplomácia vezetői a különböző nemzetközi fórumokon, mindenekelőtt az Egyesült Nemzetek Szervezetében elmondott beszédekben érveik alátámasztásául hivatkoztak rá.

A francia diplomácia Magyarországgal kapcsolatos magatartása a magyar forradalom leverése után is tökéletesen illeszkedett a nyugati tömb politikájába. Legfontosabb tevékenysége továbbra is az információk gyűjtése, továbbítása és értelmezése volt, valódi (konkrét) lépés ebben az időszakban is ritkának számít. Idézzünk fel közülük néhányat, hogy bemutathassuk a Quai d’Orsay álláspontját determináló tényezőket!⁵⁰

A helyzetet továbbra is a bipoláris nemzetközi rendszer határozta meg. Franciaország „nyugati táborhoz” való kötődéséből adódóan természetesen a francia kormány nyilvánosan is kifejezte rosszallását a szovjetek magyarországi politikájával és a Kádár-kormánnyal szemben. Ez a közvélemény várakozásainak is megfelelt. A francia diplomácia többféle módon kinyilvánította nemtetszését: egyrészt az ENSZ Közgyűlésének vitáiban és határozatai révén, másrészt azáltal, hogy a Szovjetunióval és Magyarországgal fenntartott kétoldalú kapcsolataiban a NATO-országok diplomáciai bojkottjához csatlakozott, harmadrészt azzal, hogy a magyar menekülteket tömegesen fogadta be és támogatta a magyar politikai emigrációt. A francia döntéshozók ennél azonban nem mentek tovább. Ezután is akkurátusan betartották a hidegháború játékszabályait, nevezetesen az érdekszférák sérthetlenségének elvét. Ez az óvatosság a Quai d’Orsay egész magatartásában megmutatkozott. Kísérletet sem tettek a magyar események lényegi befolyásolására. Következésképpen a francia kormány diplomáciai lépéseinek többsége a válság által közvetlenül érintett térség határain kívül – az ENSZ-ben és a NATO-ban – realizálódott.⁵¹

A francia külpolitika célja az ENSZ Közgyűlésén több mint hat évig, 1962 decemberéig napirenden lévő magyar kérdésben egyre világosabbá vált: az amerikaiakkal karöltve hatni kívántak a világ közvéleményére, főként a harmadik világ országaira úgy, hogy bemutatták a befolyási övezetét kiterjeszteni szándékozó Szovjetunió „igazi” arcát. Nagyon jellemző, hogy a párizsi kormány, noha lelkesen

⁴⁹ A belügyminisztérium (politikai ügyek) távirata az anyaországi prefektusoknak: A magyar lakosság érdekében tartott nemzeti gyásznapi, 1956. november 10. AN: F1 C III 1350: Voeux et motions concernant la Hongrie (extraits de presse, secours à la Hongrie; journée nationale du 18 novembre). Dossier: Secours à la Hongrie.

⁵⁰ A francia diplomáciának az 1956-os magyar forradalom leverésével és a berendezkedő Kádár-rendszerrel kapcsolatos politikájáról részletesen lásd Kecskés D. (2005) 231–350. p.

⁵¹ A NATO szerepét a NATO Nemzetközi Titkárságának levéltári dokumentumai alapján lásd Kecskés D. (2001) 106–129. p.

részt vett a Moszkva és Budapest elleni diplomáciai bojkottban, amelyet a NATO-országok a magyar forradalom leverése után fogadosítottak, a magyar tragédiáért elsősorban felelős Szovjetunióval szemben már 1957 januárjában feloldotta a retorziókat, egyáltalán nem törődve országa közvéleményével.⁵² A Kádár-kormányt viszont, amelyről pedig jól tudták, hogy egyszerű bábkormány, jóval tovább tartották „karanténban”. A hivatalos Magyarországgal szembeni bojkott természetesen sokkal kevésbé tűnt kockázatosnak és ártalmasnak a francia kormány szemében, ráadásul ennek révén bizonyos mértékig kielégíthették a francia közvélemény elvárásait is. A Quai d’Orsay azonban – minden „visszafogottsága” ellenére – a hivatalos Magyarországgal sem akart teljes szakítást. Gondosan kerültek minden olyan lépést, amely veszélybe sodorhatta volna Franciaország magyarországi követségének működését és/vagy a létét.⁵³ Ezért nem is meglepő, hogy a budapesti francia diplomáciai misszió a Kádár-rendszer ellenzékével fenntartott kapcsolatainak nagyrészt csupán információszerezési szempontból tulajdonított jelentőséget. Valódi együttműködésre inkább a forradalom leverését követő hónapokban találni néhány elszigetelt példát.⁵⁴ Óvatosság nyilvánult meg a magyar politikai emigráció kezelésében is.⁵⁵ A francia hatóságok – bár lehetővé tették, hogy a Magyar Forradalmi Tanács 1957. január elején Strasbourgban megtartsa alakuló konferenciáját – egyértelműen leszögezték: nem engedélyezik az emigránsok számára fegyverek felhalmozását vagy szállítását francia területen.⁵⁶ Egy ilyen gesztus ugyanis nyílt konfliktushoz vezethetett volna a Szovjetunióval. Végül, a francia NATO-képviselő következetesen ellenetzte, hogy bármilyen formában nyilvánosságra hozzák,

⁵² Alexandre Parodinak, Franciaország NATO tanácsbeli állandó képviselőjének a külügyminisztériumba küldött 50.012. számú távirata: Az atlanti országok képviselőinek részvétele a szovjet fogadásokon, 1957. január 9. AMAE Services des Pactes, carton 210.

⁵³ A francia külügyminisztérium Kelet-európai Aligazgatóságának feljegyzése: Diplomáciai kapcsolat Magyarországgal, [dátum nélkül. 1957 eleje?] In DDF (1990b) 2–4. p.

⁵⁴ Guy Turbet-Delof budapesti francia kulturális attasé együttműködése Bibó Istvánnal, Nagy Imre utolsó kormányának államminiszterével valószínűleg a legjelentősebb lépés volt ezen a téren. 1956. november 7-én Bibó átadta Turbet-Delofnak magyar nyelvű nyilatkozatát és kísérőlevelét, kérve őt, hogy e dokumentumok fordításait juttassa el a francia és a brit követségre. Még azon a napon 19 órakor Bibó telefonon közölte a *Tervezet a magyar kérdés kompromisszumos megoldására* című írásának szövegét. Bibó István kérésére a francia diplomata megmutatta a tervezetet Keszthelyi Nándornak, a kisgazdapárt nem hivatalos szóvivőjének, aki – a párt vezetőivel való egyeztetés után – bizonyos változtatásokat javasolt. November 10-én Bibó levelet küldött Paul-Boncour követnek, melyben kérte, hogy használja fel a dokumentumot a diplomáciai fórumokon mindarra, amit hasznosnak lát, de ne adja át a sajtónak. Még ezen a napon a magyar politikus eljuttatta a végleges változatot Turbet-Delofnak, akivel később is kapcsolatban maradt.

⁵⁵ A francia hatóságoknak az 1956-os forradalom utáni magyar politikai emigrációval kapcsolatos lépéseiről lásd Kecskés D. (2003c) 105–117., 126–129. p.

⁵⁶ A Kelet-európai Aligazgatóság feljegyzése a külügyminisztérium főtítkárához: Magyar „Forradalmi Nemzeti Bizottság” létrehozása Nyugaton, 1956. december 13. AMAE Europe, 1944–1960, vol. 97.

miszerint a szövetség foglalkozik a magyar kérdéssel.⁵⁷ A francia külügyminisztérium a magyar egyetemistáknak szánt segélyekkel kapcsolatban is kinyilvánította: „Kívánatos elkerülni minden közvetlen NATO-akciót.”⁵⁸ A francia kormányzat tehát mindvégig tiszteletben tartotta az európai status quo íratlan szabályait.

Az előbbiekkal összefüggésben még az a törekvés is befolyásolta a francia diplomácia magatartását, hogy szoros multilaterális együttműködésben alakítsa politikáját a NATO keretében, és rendszeresen egyeztessen főként az Egyesült Államokkal és Nagy-Britanniával. A Kádár-kormánnyal ápolandó viszonyra vonatkozó döntéseket, a magyar menekültek befogadását és a magyarországi lakosság segélyezésére irányuló akciókat alaposan megvitatták szövetségeseikkel. Amikor pedig a többi NATO-ország nem támogatta Franciaország valamelyik kezdeményezését, a Quai d’Orsay inkább lemondott terveiről: ez történt például a Magyarország gazdasági megsegítését célzó francia elképzeléssel is 1957 első hónapjaiban.⁵⁹

Hiába kezdődtek meg 1956. október 31-én az Egyiptom elleni francia–brit légitámadások, és dobtak le a szövetségeseik november 5-én ejtőernyősöket Port-Szaídra, majd hajtották végre 6-án a partraszállást, az amerikaiak nyomására még aznap be kellett fejezniük a hadműveleteket. Kénytelenek voltak elfogadni az ENSZ által felállított nemzetközi fegyveres erő Egyiptomba küldését, melynek első kontingensei már november 15-én megérkeztek. A francia és brit erők december 22-ig el is hagyták Egyiptom területét. A szuezi válság lezárultával e tényező hatása a francia döntéshozókra fokozatosan csökkent, átadva a helyet az 1962-ig tartó algériai háború kérdésének. Az Algériában folytatott politika ugyanis bizonyos mértékig szűkítette Franciaország mozgásterét az ENSZ-ben. Megállapíthatjuk, hogy az 1956-os magyar forradalom leverését követő időszakban a bipoláris világrend továbbra is erőteljesen befolyásolta a francia diplomácia Magyarországgal kapcsolatos magatartását. Ez tehát hosszú távon ható stratégiai tényező volt, ugyanakkor Franciaország közel-keleti érdekei időlegesnek, taktikai jellegűnek bizonyultak.

Összefoglalásként azt mondhatjuk tehát: a Quai d’Orsay Magyarország és a szovjet blokk irányában folytatott politikáját a vizsgált időszakban stabilitás jellemezte. A francia álláspontot mindenekelőtt az Egyesült Államok és a Szovjetunió szembenállására épülő kétpólusú világrend szabályai határozták meg. Ez a nemzetközi környezet a be nem avatkozás politikáját, sőt a passzivitást írta elő számára. A keret, amelyből Franciaország soha nem lépett ki, csatlós államok békés *fellazításának* koncepciója volt vagyis az ösztönzés a Szovjetuniótól függetlenedő külpolitika és az egyre liberálisabb belpolitika követésére – gazdasági, politikai és

⁵⁷ Alexandre Parodi külügyminisztériumhoz küldött 50.408. számú távirata, 1956. október 27. AMAE Nations Unies et Organisations Internationales, carton 242.

⁵⁸ Jegyzőkönyv a Tájékoztatói és a Kulturális Kapcsolatok Bizottságának 1956. december 18-án 15 órától tartott üléséről, 1957. január 8. ASIO AC/52–R/67.

⁵⁹ Alexandre Parodi külügyminisztériumhoz küldött 50.132. számú távirata: Segély Magyarországnak, 1957. március 6. AMAE Services des Pactes, carton 210.

kulturális kapcsolatok felhasználásával.⁶⁰ E program lényegi elemei már az 1956. őszi lengyel és magyar válság előtt megfogalmazódtak a NATO-országok kelet-európai politikájában.⁶¹ Sem a magyar forradalom kitörése, sem annak leverése nem változtatott érdemben ezen az irányvonalon, a francia kormányzat ugyanis nem vett tervbe semmilyen energikusabb intézkedést. Nem tekinthető ilyennek a magyar semlegesség elfogadása a forradalom alatt, vagy Christian Pineau francia külügyminiszter Magyarország semlegesítésére vonatkozó javaslata, melyet 1956. december 18-án a francia Nemzetgyűlésben jelentett be.⁶² Franciaország nemzetközi súlya nem is tett volna lehetővé bármiféle hatékony fellépést egy ekkora horderejű nemzetközi kérdésben. Így azután Jean Paul-Boncour magyarországi francia követ hasonló tárgyú felvetése, amit a Budapestre látogató Csou En-laj kínai miniszterelnöknek adott elő 1957 januárjában, szintén egyszerű próbálkozásnak tűnik csupán.⁶³

A többi tényező, nevezetesen a szuezi válság és hosszabb távon az algériai háború, szintén gyakorolt némi befolyást a francia kormány magyar eseményekkel kapcsolatos politikájára, főként az Egyesült Nemzetek Szervezetében. Ezek a lépések azonban – mint fentebb említettük – csak időlegesek és taktikai jellegűek voltak az európai status quo elsőrendű szempontjához képest. A francia társadalom és a politikai élet rendkívül heves reakciója elenyészően kevésbé nyomott a latban a Quai d’Orsay döntéshozatalában. Annyi bizonyos, hogy a francia diplomaták a közvélemény egészéhez hasonlóan nagy szimpátiával figyelték a magyar forradalom eseményeit (például Jean Laloy, Étienne Manac’h, Fernand Rouillon, Guy Turbet-Delof).⁶⁴ A fokozott érzelmi azonosulás és a kétségtelen rokonszeny egyéni megnyilvánulásai azonban aligha módosították a végső döntések meghozatalát.

A magyar válság kívül esett Franciaország hatalmi érdekkörén. Ennek bizonyítására elég felidézni azt a tényt, hogy a francia külpolitika magyar ügyvel kapcsolatos cselekvési területei Budapeستől igen távol estek. A francia kormány képviselői az ENSZ-ben, a NATO-ban vagy éppen a menekültek befogadása révén⁶⁵ magában Franciaországban léptek fel ténylegesen. Párizs tehát ott koncentrált erőfeszítéseit, ahol a Szovjetunióval való közvetlen konfrontáció nélkül is cselekedhetett. Így a NATO-tagállamok Kádár-kormányval szembeni bojkottja lehetővé tette a francia kormány számára, hogy anélkül bírálja a hivatalos Magyarországot a nyugati politikai liberalizmus nevében, hogy veszélyes mértékben szembekerült volna Moszkvá-

⁶⁰ Békés (1996) 77. p.

⁶¹ Lásd Kecskés D. (2000a).

⁶² A francia Nemzetgyűlés 1956. december 18-i első ülésének szó szerinti jegyzőkönyve. JORE, 6090. p.

⁶³ Jean Paul-Boncour 65–69. számú távirata a külügyminisztériumnak, 1957. január 18. In DDF (1990b) 104–105. p.

⁶⁴ A francia diplomaták magyar forradalommal kapcsolatos szimpátiájáról lásd Kecskés D. (1999a).

⁶⁵ A magyar menekültek franciaországi befogadásáról lásd Kecskés D. (2003d).

val. Természetesen éberem figyelték a szovjet politika legcsekélyebb rezdüléseit is, jól tudva, hogy ezek döntő jelentőségűek a nemzetközi enyhülés szempontjából. Márpedig a francia diplomácia elsőrangú kérdésként kezelte az enyhülés és a leszerelés folytatásának problémáját. Emiatt fontosabbnak ítélték a párbeszéd fenntartását a Szovjetunióval, mint a közép- és kelet-európai népek emancipációs törekvéseinek támogatását. Ez az álláspont világosan kifejeződött Nagy Imre és társai 1958. júniusi kivégzésekor: „[...] helyes, ha nem keverjük össze a kérdéseket. A Kelet és a Nyugat közötti dialógus más lapra tartozik, aminek a tétje túl súlyos ahhoz, hogy e téma megítélésében csupán érzelmeink vezessenek bennünket. A közvélemény ma talán megértené, ha megszakítanánk Moszkvával a párbeszédet Nagy kivégzése miatt, néhány hónap elteltével viszont minden bizonnyal megróna minket ezért. Nem szabad túlságosan sietnünk, és nem szabad visszafordíthatatlan döntéseket hoznunk. [...] Mi tehát nem vagyunk hívei a szakításnak [...]” – szögezte le Étienne de Crouy-Chanel, Franciaország állandó képviselője a NATO Tanácsában 1958. június 20-án.⁶⁶

A ma hozzáférhető források alapján megállapíthatjuk: a magyar ügy nem volt elsődleges probléma Guy Mollet kormánya számára sem belpolitikai, sem nemzetközi vonatkozásban. A magyar forradalommal egy időben tartott minisztertanácsi ülések során mindössze egyetlen alkalommal került elő a téma. A magyar válsággal foglalkozó első döntést november 7-én hozták, amikor a menekültek befogadásáról intézkedtek. A francia kormány természetesen bőszégesen tárgyalta a nemzeti érdekeket közvetlenül érintő kérdéseket, mint például az algériai felkelőknek szánt fegyvereket szállító egyiptomi hajó, az *Athos* ügyét, az algériai FLN vezetőit szállító repülőgép elfogását vagy a szuezi háború fejleményeit.⁶⁷ Ha figyelemmel kísérjük Franciaország 1956. november–decemberi tárgyalásait legfontosabb szövetségeseivel, ugyanerre a megállapításra jutunk. A legmagasabb szinten folytatott megbeszélések során a magyar ügy alig vagy egyáltalán nem került terítékre. Guy Mollet és Konrad Adenauer nyugatnémet kancellár híres november 6-i találkozásán az európai integráció volt a fő téma.⁶⁸ Hervé Alphand washingtoni francia nagykövet Eisenhower amerikai elnöknél november 8-án tett látogatása során főként azt hangsúlyozta, hogy a korábbi kölcsönös bizalmat megrendítő szuezi válság után

⁶⁶ Étienne de Crouy-Chanelnek, Franciaország NATO tanácsbeli állandó képviselőjének a külügyminisztériumba küldött 57. számú távirata, 1958. június 20. AMAE Services des Pactes, carton 241.

⁶⁷ Nem volt lehetőségem tanulmányozni a minisztertanácsi ülésekről készített jegyzőkönyveket. Megállapításaim Patricia Gillet-nek, az Archives nationales XX. Századi Szekciójára vonatkozó levéltárolásának közlésein, valamint az Archives nationales következő dobozainak anyagán alapulnak: F60 2766 (Ordre du jour du Conseil des Ministres, 1956–1958, dossier: janvier 1956–décembre 1956) és F60 2772 (Communiqués de Presse des Conseils des ministres, dossier: janvier 1956–décembre 1959).

⁶⁸ G. Mollet és K. Adenauer 1956. november 6-i tárgyalásainak jegyzőkönyve In DDF (1990a) 231–238. p.

meg kell szilárdítani a szövetséget az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország között.⁶⁹ Végül, a francia–brit tárgyalásokon szinte kizárólag a szuezi háború és annak következményei voltak napirenden.⁷⁰ Kétségtelen tehát, hogy sem Párizsban, sem általában a nyugati döntéshozó központokban nem ítélték a magyar kérdést elsődlegesen fontosnak. A megállapítást kiterjeszthetjük a Nyugat-európai Unió (UEO) Tanácsának december 10-i⁷¹ és a NATO Tanács december 11–14-én Párizsban megtartott miniszteri szintű üléseire is.

Ha a Quai d'Orsay magyar üggyel kapcsolatos politikáját a nemzetközi kapcsolatok történetébe ágyazva vizsgáljuk, kitérünk, hogy az általa követett álláspont és magatartás tökéletesen illeszkedett a nyugati diplomácia általános irányvonalába. Akárcsak a Mollet-kabinet, a többi nyugati kormányzat is tisztában volt azzal – saját közvéleményükkel ellentétben –, mennyire szűk a mozgásterük a magyarországi forradalmi események befolyásolására. A szovjet blokkal szembeni katonai beavatkozás vagy energikusabb politikai fellépés nem is vetődött fel e körökben. Nemcsak a franciákra, de a nyugati vezetőkre általában is igaz, hogy mivel a Kelet és Nyugat közötti enyhülési folyamat továbbvitelét kívánták, nagy jelentőséget tulajdonítottak a Szovjetunióval folytatott dialógus fenntartásának. Ami Magyarországot illeti, Párizs folyamatosan egyeztetette álláspontját partnereivel a NATO fórumain és a kétoldalú konzultációk során. Az egyező geostratégiai helyzeten túl az állandó kontaktus tette lehetővé a NATO-országok közös diplomáciai irányvonalának kialakítását. Franciaországot ekkor nyilvánvalóan Nagy-Britanniához és az Egyesült Államokhoz fűzték a legerősebb kapcsolatok.

Az 1956-os magyar forradalom, valamint annak leverése azért nem provokált tényleges konfliktust a nyugati és a keleti blokk között, mert a Szovjetunió a válság során a saját befolyási övezetén belül cselekedett. A kortársak benyomása azonban az volt, hogy a magyar válság és az általa keltett veszélyek a két blokk közötti ideológiai szembenállásból következnek. Mindenesetre ilyen következtetést sugallt az amerikaiak által finanszírozott rádióállomások – a Szabad Európa Rádió és az Amerika Hangja – Kelet-Európa felé sugárzott propagandája: az Egyesült Államok nem nézné ölbe tett kézzel, ha egy csatlós állam népe fellázadna szovjet elnyomói ellen – hangoztatták még 1956-ban is. A nyugati közvélemény különlegesen élénk reagálása szintén azt a látszatot keltette, hogy rendkívül veszélyes a helyzet. Valójában azonban a magyar forradalom nem ilyen jellegű válság volt, mivel nem hordozta a világháború kitörésének kockázatát. 1956 őszén Magyarország esetében más volt a helyzet, mint például a koreai háború, a két berlini válság, a kubai raké-

⁶⁹ Hervé Alphand-nak, Franciaország washingtoni nagykövetének 7028–7038. számú távirata a külügyminisztériumnak, 1956. november 8. In DDF (1990a) 251–253. p.

⁷⁰ Jean Chauvel, Franciaország londoni nagykövete 278/SGL számú jelentése a külügyminisztériumnak, 1956. december 4. AMAE Secrétariat général (1945–1966), «Entretiens et message», 3. septembre 1956–septembre 1957.

⁷¹ Összefoglaló a Nyugat-európai Unió Tanácsának 1956. december 10-i üléséről In DDF (1990a) 512–518. p.

taválság, a vietnami háború vagy az afganisztáni szovjet invázió esetében, ahol a két tábor ténylegesen szembekerült egymással. A magyar forradalom sokkal inkább az 1953-as kelet-berlini felkelésre, az 1968-as prágai tavaszra és az 1980–81-es lengyel mozgalomra látszik hasonlítani, hiszen ezek az események a szovjet érdekszférán belül zajlottak le. Ezek a „válságok” megrekedtek a polémia, a propaganda és a közvélemény szintjén, és nem rendítették meg komolyan a kelet–nyugati kapcsolatokat.⁷² S bár a magyar forradalom átmenetileg megnövelte a feszültséget a két blokk között, hosszú távon nem gyakorolt jelentős befolyást a két tábor viszonyának alakulására.⁷³

Végül, milyen hatást tett a magyar forradalom a magyar–francia kapcsolatokra? Az 1955–56 folyamán regisztrált fokozatos javulást nemcsak hogy megállította, de durván vissza is vetette a NATO-országok diplomáciai bojkottja, amit a forradalom leverése, illetve a Kádár-kormány hatalomra kerülése elleni tiltakozás nyílt kifejezésére vezettek be: „A nyugati képviseltekre tekintve visszatért a Rákosi-korszak” – panaszkodott Henri Quioc, a budapesti francia követség tanácsosa 1957 januárjában.⁷⁴ Mindazonáltal 1957 őszétől már a lassú felmelegedést lehetett megfigyelni, és ez a következő egy évben fokozatosan erősödött. Néhány éven belül a kapcsolatok szívéllyessége a forradalom előtti szintet is jelentősen meghaladta: 1959 áprilisában kereskedelmi egyezményt, 1960 nyarán légügyi egyezményt, 1961 októberében pedig kulturális csereprogramot írt alá a két ország kormánya; 1961 március–áprilisában, majd 1963 április–májusában francia parlamenti küldöttség járt Magyarországon; 1963 júliusában magyar parlamenti delegáció látogatott Franciaországba; végül 1963 decemberében nagykövetségi szintre emelték a magyar és a francia diplomáciai képviselőket.⁷⁵ A két ország közti viszony javulásához hozzájárult a kelet–nyugati párbeszéd újbóli megélénkülése 1957 tavaszán, a fellazítási politika gyakorlati alkalmazása a francia oldalról, a Kádár-rendszer megszilárdulása, továbbá a magyar diplomácia erőfeszítései a nyugati hatalmakkal való viszony rendezésére, és nem utolsósorban a forradalom utáni megtorlások enyhülése, főként pedig az 1963-as nagy amnesztia.

A korszak magyar–francia kapcsolatait több évtized távlatából vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az 1956-os magyar forradalom – minden látszat ellenére – nem gyakorolt lényegi hatást a két ország viszonyának további alakulására. Jól illusztrálják megállapításunkat Charles de Gaulle elnök 1964-ben, az új magyar nagykövet látogatásakor elhangzott szavai: „Nem volt népeink között a múltban semmi olyan zavaró ügy, ami meggátolhatná kulturális és gazdasági kapcsolataink állandó

⁷² Békés (1997) 204. p.; uő (1996) 70–71. p.

⁷³ Békés (1996) 70–71. p.

⁷⁴ Henri Quioc-nak, a budapesti francia követség tanácsosának 157/EU számú jelentése a külügyminisztériumnak: Helyzet és kilátások, 1957. január 31. AMAE Europe 1944–1960, Hongrie vol. 89.

⁷⁵ Feljegyzés a magyar–francia kapcsolatok alakulásáról, 1965. április 23. MOL KÜM TÜK Franciaország XIX-J-1-j 3. d. sz. n./1965. Vö. Garadnai (2001) 115–119., 142–145. p.

fejlődését.”⁷⁶ Érdekes megfigyelni, hogy a két ország kapcsolatának nem minden területét érintették egyenlő mértékben a forradalom utáni gyors változások. A politikai, diplomáciai és kulturális kapcsolatokban komoly kilengéseket regisztráltunk, a gazdasági kapcsolatok viszont ennél nagyobb stabilitást mutattak.⁷⁷ A többéves diplomáciai bojkott ellenére a francia–magyar kapcsolatok végül nemcsak normalizálódtak, de a hatvanas években az 1956. októberi szintnél is jóval magasabb fokúvá váltak.

Az 1956-os magyar forradalom igazi hatása a francia–magyar viszony történetében így nem annyira a diplomáciai, politikai, gazdasági vagy kulturális szférában lelhető fel, hanem a közvéleményben. A franciák tudatának mélyén csaknem fél évszázadon át megőrzött emlékek ugyanis sokkal tartósabbnak bizonyultak. A „mártír Magyarországnak” nyújtott segítség és a magyar menekültek befogadásának emléke sokakban ma is elevenen él. A magyar nép történeti emlékezetébe viszont az 56-os tragédia kapcsán éppen az íródott be, hogy a Nyugat magunkra hagyott bennünket a bajban. A történetírás ugyanakkor nem mulaszthatja el hangsúlyozni, hogy 1956-ban a franciák többsége – ha nem is fegyveresen, de a szívével – végig mellettünk állt.

⁷⁶ Valkó Mártonnak, Magyarország franciaországi nagykövetének jelentése a Külügyminisztériumnak, 1964. július 13. MOL KÜM TÜK Franciaország XIX-J-1-j 2. d. 004588-1/1964. Idézi Garadnai (2001) 119. és 145. p.

⁷⁷ A Kelet-európai Aligazgatóság feljegyzése a külügyminisztérium főtítkáranak: Magyar kérdések, 1958. május 18. AMAE Europe 1944–1960, Hongrie vol. 107.

A két német állam

RUFF MIHÁLY

Magyarország számára 1956-ban új lehetőségek nyíltak a németekkel, a két német állammal való kapcsolatok alakítására. Az NSZK felvétele a NATO-ba 1955-ben, majd az NDK részvétele az 1955-ben megalakuló Varsói Szerződésben történelmileg meghatározatlan időre kilátástalanná tette a két német állam egyesítését, egyben a békeszerződést is. A potsdami megállapodás diplomáciai munkaokmányból történelmi dokumentummá változott. Európa kettészakadt, Közép-Európa ideiglenesen – közel negyven évre – politikailag megszűnt, Nyugat-Európa magába integrálta Németország nyugati, nagyobbik részét, az NSZK-t, Kelet-Európa pedig keleti, kisebb területét, az NDK-t. Mindkét állam fontos pozíciókat foglalt el szövetségesei körében.

Az NSZK közel egy évtized alatt gazdasági nagyhatalommá vált: a GDP évi növekedése 1951–56-ban 7,3 és 12,4 százalék között mozgott, a munkanélküliség az 1950. évi 11 százalékról 1956-ra 4,4 százalékra csökkent,¹ az ország másfél évtized alatt a világ harmadik ipari nagyhatalma lett, a német export példa nélküli magasságot ért el, jelentős tőke várt kihelyezésre. A gazdaság teljesítménye új feltételeket teremtett az életviszonyok átalakítására (lakásépítés, autó, háztartási gépek, külföldi üdülés, tévé, munkaidő-csökkenés, az évi szabadságidő növelése).

A nyugatnémet gazdasági expanzió egész Európára, bizonyos keretek között Kelet-Európára is kiterjedt. 1956-ban az NSZK az 1936-os szint mintegy kétszeresét termelte, a termelést új fokon modernizálták. „Az NSZK a világ ipari termelésében a negyedik, külkereskedelmében a harmadik helyen áll [...], nemzetközi gazdasági kapcsolatait jelenleg elsősorban az erőltetett export-expanzió jellemzi. Az 1950-ben még negatív külkereskedelmi mérlege 1956-ban 2,9 milliárd többlettel rekordot ért el. Kivitelenek 66,7%-a, behozatalának 52,9%-a Európára esik. Európai konkurensait valósággal lehengerelte [...], megközelítőleg 20 milliárd DM arany- és valutatartalékot gyűjtött össze [...]. 1952–56

¹ Schneider (1989) 273. p.

között 1,2 milliárd márkát fektetett be külföldön.”² Aránytalanság keletkezett az NSZK gazdasági súlya, valamint nemzetközi politikai szerepe és katonai ereje között.

Az NDK a második világháború előtti Németország iparilag fejletlenebb részén jött létre, és a nyugati területeknél nagyobb háborús károkat szenvedett, jelentős hátránnyal indult a szükségszerűen kialakuló gazdasági, politikai, életmódbeli versengésben. A Szovjetunió és Lengyelországnak teljesített jóvátételi szállítások nagymértékben csökkentették erőforrásait. Mindezek következményei súlyosan érintették a lakosság életviszonyait: 1953-ban a politikai és gazdasági válság nyomán munkásfelkelés tört ki az NDK-ban, amelynek elfojtásában szovjet katonai alakulatok is részt vettek. A helyzet konszolidálása érdekében az NDK szövetségesi jelentős gazdasági támogatást nyújtottak a keletnémet kormánynak.

1956 februárjában tartották meg az SZKP XX. kongresszusát, amelyen Hruscsov zárt ülésen leplezte le a sztálini önkényuralmi rendszert, vázolta a szovjet politika megújításának feltételeit, lehetőségeit és a nemzetközi viszonyok átalakulásának néhány jellegzetességét, különös tekintettel az 1953 utáni időszakra.

A magyar külpolitikát lényeges pontokon érintette a szovjet helyzetelemzés, az ott kialakított stratégia és taktika. 1956. március 17-én Beck István osztályvezető hívta fel az NDK-ban akkreditált nagykövet figyelmét a lehetséges tennivalókra a magyar–NDK, illetve a magyar–NSZK kapcsolatokban. Első helyen említette, hogy a „[...] békeharc szempontjából még nagyobb figyelmet kell szentelni a németországi eseményeknek, a német kérdéssel összefüggő és igen szerteágazó problémák tanulmányozásának. Tény, hogy erőteljesen folyik Nyugat-Németország militarizálása, bevonása a NATO-ba, és ugyanakkor szemmel láthatóan érlelődik a háborús politikából szükségszerűen következő erjedés. [...] mérlegelni kell, hogy a mi szerény eszközeink mellett milyen módon tudnánk erősíteni, pozitívan hozzájárulni a német kérdés megoldásához.”³ Második helyen jelölte meg célként a tézisekben a kommunista és szociáldemokrata pártok együttműködését. A nagykövetség lehetőségei közül Beck István a nyugatnémet szociáldemokrata sajtó képviselőinek meghívását említette, azzal a megszorítással, hogy ez rendkívül körültekintő, megfontolt mérlegelést igényel. A szempontok sorában különösen fontos volt a nyugatnémet gazdaság fejlődésének figyelemmel kísérése, különös tekintettel annak világgpiaci térhódítására, belső és külső összefüggéseire, hatásaira. Milyen gazdasági és politikai konzekvenciákat vonnak le mindebből, és – ezzel összefüggésben – milyen politikai eszközök alkalmazását tervezik? A kérdésekre adott válaszok a magyar külpolitikai vonalvezetés kidolgozásához jelenthetnek

² A Német Szövetségi Köztársaság külpolitikája és a magyar–nyugatnémet kapcsolatok, 1957. december 3. Magyar Országos Levéltár (MOL) KÜM TÜK NSZK XIX-J-1-j 4/db 2. d. 00100/1957.

³ Szempontok a XX. Kongresszus anyagának tanulmányozásához, 1956. március 17. MOL KÜM TÜK NDK XIX-j-1-j 1. d. 003434/1956.

szempontokat. Beck István úgy látta, hogy a XX. kongresszust követően a különböző társadalmi berendezésű országokkal való békés érintkezés szélesedését szolgáló külpolitika az eddigieknél erőteljesebb értelmezést nyert. „Ennek alapján reálisnak látszik a feltételezés, hogy – tanulva a Szovjetuniónak a legutóbbi években tett kezdeményezéseiből – mi is szélesíteni kívánjuk a nemzetközi érintkezés és kapcsolatok formáit.” A külképviseletre az a feladat hárul, hogy „[...] figyelembe véve Magyarország nemzetközi politikai szempontból elfoglalt helyzetét, valamint gazdasági lehetőségeinket, javaslatokat tegyenek Magyarország és az NSZK közötti kapcsolatok szélesítésére. E tekintetben már voltak helyes kezdeményezések – például a nyugatnémet sajtóval való kapcsolatok –, de továbbiakat vár el a Külügyminisztérium” – írta.⁴ Végül az NDK fejlődési sajátosságainak feltárására szólította fel a nagykövetséget. Ezt követően, április 17-én a már féléves külügyminisztériumi *Irányelvek*hez készítettek kiegészítést, amely a speciális német problémákat és a nagykövetség feladatait taglalta. Megállapították: [...] a „kongresszus tükrében különösen értékelhető, hogy a magyar külpolitika az utóbbi időben több vonatkozásban nem fejlődött kielégítően. Az elmaradás okai elsősorban nem elvi célkitűzéseinkben keresendők – gondoljunk az országgyűlés 1955 során elhangzott helyes külpolitikai célkitűzéseire –, hanem a nemzetközi helyzet alakulásából következő, magasabb színvonalú gyakorlati munka és [az] új módszerek kialakítása során történt lemaradásban.”⁵ A kiegészítések közül első helyen a Sozialistische Einheitspartei Deutschlands (SED), azaz Németország Szocialista Egységpártja (NSZEP) 3. konferenciáján elhatározott program végrehajtásának figyelemmel kísérését emelték ki, különös tekintettel a párt- és államélet demokratizálására, a párt és a tömegek kapcsolatára, az ideológiai tevékenység és propaganda erősítését célzó kezdeményezésekre. A feladatok lényeges eleme volt a SED NSZK-val és ezen belül az egyes társadalmi rétegekkel és pártokkal – például az SPD-vel – kapcsolatos politikájának elemzése. A feladatok közül kiemelték a gazdasági kapcsolatok fejlesztését.

A Külügyminisztérium megfogalmazta azt az igényt, hogy az eddiginél sokkal bátrabban és merészebben kell keresni az NDK-val való mindenoldalú együttműködés új formáit és lehetőségeit, ezért több javaslatot és kezdeményezést várnak a nagykövetségtől. Mindehhez szükségesnek ítélték a nyelvismeretet, az általános műveltség fejlesztését, a megfelelő képesítés megszerzését.

Változtattak az eddigi munkamódszeren, és arra ösztönözték a nagykövetséget, hogy havi politikai jelentések, felterjesztések helyett egy-egy nagyobb, összefoglaló jelentéssel világítsák meg a történések összefüggéseit, és minden új jelenségre hívják fel a figyelmet. Javasolták a követi jelentések rendszerének bevezetését. Az *Irányelvek* végleges, 1956. április 20-án elkészült kiegészítését Beck István osztályvezető jegyezte.

⁴ Uo.

⁵ *Irányelvek*, 1956. április 17. MOL KÜM TÜK NDK XIX-J-1-j 1 d. 002708/2/1956.

A magyar–NDK árucserre-forgalom alakulása 1949–1957 között (millió rubelben)⁶

	Kivitel	Behozatal	Összforgalom
1949	20,3	8,6	29,0
1950	94,7	32,0	126,5
1951	52,3	87,6	139,9
1952	117,3	152,1	269,4
1953	140,7	159,4	300,1
1954	165,6	157,0	322,0
1955	190,4	170,5	360,9
1956	166,1	181,6	347,7

A magyar–keletnémet gazdasági kapcsolatok jelentősége Magyarországra folyamatosan növekedett. A magyar külkereskedelmi áruforgalomban az NDK 1956-ban – Csehszlovákiával egyenlő arányban – a második-harmadik helyen állt. „Különösen fontos számunkra, hogy mezőgazdasági termékeinket a szocialista tábor országai közül az NDK-ban tudjuk a legnagyobb mennyiségben és a legkedvezőbben elhelyezni, ezek ellenében viszont fontos ipari termékeket importálhatunk.”⁷

1953 és 1957 között éves átlagban a magyar export évi összetétele a következő volt: mezőgazdasági cikkek 61,3, gépek 17, különböző anyagok 14,4, könnyűipari cikkek 5,6, finommechanikai és műszeripari termékek 1,7 százalék; az import keretében 36,5 százalékban gépek, 35,2 százalékban különböző anyagok, 14,9 százalékban optikai és finommechanikai termékek, 13,4 százalékban könnyűipari cikkek részesültek az összvolumenből.

1956. április 19-e és május 2-a között magyar parlamenti küldöttség tartózkodott az NDK-ban. Ezt megelőzően, március 5-én Safrankó Emánuel nagykövet átadta Johannes Dickmann-nak Rónai Sándor, a magyar Országgyűlés elnöke február 26-án kelt levelét, amelyben közölte, hogy április közepén magyar parlamenti küldöttség látogat Berlinbe. Az előzetes megállapodás szerint a magyar delegáció vezetőjéül Rónai Sándort jelölték, akit baráti kapcsolatok fűztek Dickmannhoz. Röviddel az elutazás előtt kiderült, hogy Rónai a Szovjetunióba tartó parla-

⁶ A magyar–német párt- és kormánytárgyalások anyaga, 1958. Magyarország és az NDK külkereskedelmi kapcsolatainak alakulása. Uo.

⁷ A magyar–német párt- és kormánytárgyalások anyaga, 1958. Kapcsolatok fejlődése a Magyar Népköztársaság és a Német Demokratikus Köztársaság között. MOL KÜM TÜK NDK XIX-J-1-j 4. d. 4/b 006/9/1958.

menti delegációt fogja vezetni. Ez a kapkodás, amely jelezte, hogy az Elnöki Tanácsnak nincs átgondolt terve a külföldi utazásokra és a külföldiek fogadására, nemcsak az akkori magyar politikai viszonyok tükrére volt, hanem arra is rávilágított, hogyan értékelte a politikai vezetés a magyar–NDK kapcsolatok helyét, szerepét a magyar külpolitikában. Végül Kristóf István vezette az NDK-ba utazó delegációt. A látogatásról a küldöttség titkára készített rendkívül kritikus hangú jelentést május 15-én, rávilágítva mind a Külügyminisztérium, mind a nagykövetség tevékenységének súlyos hiányosságaira, a szervezetlenségre, a munkafegyelem lazaságaira: „Az a benyomásom, hogy hiányzik a nagykövetség irányítása, nem tartja kézben a dolgokat, a funkcióját inkább csak reprezentációs jellegűnek tekinti”⁸ – szövege a rövid összefoglalás Safrankó tevékenységéről, hozzátéve, hogy a követség irányítását gyakorlatilag az egyik beosztott végzi. Kedvezően jellemezte K. Nagy Istvánt, elmarasztalt viszont több beosztott diplomatát. A magyar delegációval sem a SED, sem a kormány vezetői nem tárgyaltak, de J. Dickmann és H. Matern nem vett részt még a vacsorákon sem.⁹ Annak ellenére, hogy a magyar fél számára egyre fontosabbak voltak az NDK-val való gazdasági kapcsolatok, a lehetőségek kihasználását nehezítette, hogy a nagykövetség és a kereskedelmi kirendeltség munkatársai közül többen alkalmatlannak bizonyultak feladataik ellátására. 1956. június 15-én a követségen tartott munkaértekezleten a nagykövet bírálta a kialakult „bratyszellemet”, és addigi „helyettesét” alkalmatlannak ítélte a külügyi munkára.¹⁰

Ezzel az értékeléssel Beck János is egyetértett, aki Safrankó szabadsága alatt ideiglenes ügyvivői megbízást kapott. Safrankó a Külügyminisztériumnak június 22-én a következőket jelentette: a nagykövetség és a kirendeltség közötti kapcsolat a kereskedelmi kirendeltség nagyfokú elzárkózása miatt nem kielégítő. Egyben utalt a orosz munkamegosztásra is, és arra, hogy egy beosztott foglalkozik a két reláció – az NDK és az NSZK – külkereskedelmi forgalmával és a műszaki fejlesztéssel is. Majdik Zoltán, a Külügyminisztérium osztályvezetője a nagykövetség 1955–56. évi munkájáról azt a megállapítást tette, hogy a korábbiakkal szemben vannak változások, de ezek inkább mennyiségi, mint minőségi természetűek. „A mezőgazdasággal kapcsolatos tájékoztató munka összehasonlíthatatlanul nagyobb hozzáértéstről tesz tanúságot, mint az egyéb gazdasági jellegű munka.”¹¹ A Külügyminisztérium – az ország nehéz gazdasági helyzetét figyelembe véve – a követség fő feladatáknak a gazdasági munkát jelölte meg: „A nagykövetnek és az összes beosztottnak világosan látnia kell, hogy a gazdaságpolitikai munka nemcsak reszorttevékenység, hanem az összes beosztottra egyformán háruló politikai feladat”

⁸ A magyar parlamenti küldöttség NDK-beli látogatása, 1956. május 15. MOL KÜM TÜK NDK XIX-J-1-j 4. d. 4/b 3269/2/1956.

⁹ Uo.

¹⁰ Jegyzőkönyv a berlini nagykövetség 1956. június 15-i munkaértekezletéről. MOL KÜM TÜK NDK XIX-J-1-j 2. d. 1/b 001670/4/1956.

¹¹ A nagykövetség gazdaságpolitikai munkájának értékelése, 1956. július 14. MOL KÜM TÜK NDK XIX-J-1-j 1. d. 1/a 005927/1956.

– jelentette ki, és egyben széles körű személyi kapcsolatok kiépítésére szólított fel. Jelezték azt is, hogy az NDK-val és az NSZK-val kapcsolatban új gazdasági, külkereskedelmi programot dolgoznak ki. A Külügyminisztérium először nevezte rendkívül nagy jelentőségűnek az NDK-val való gazdasági kapcsolatokat, és hozzátette: ezeket az elveket – meghívások segítségével – az NSZK egyes szerveivel, sajtójával, prominens személyiségekkel kapcsolatban is érvényesíteni kívánja. Azt a módszertani utasítást adta, hogy az NSZK-beli, nyugat-berlini politikusok, ismert személyiségek esetén vizsgálják meg, milyen befolyásos a meghívott, kiket fűznek érzelmi szálak, rokoni kapcsolatok, régi emlékek Magyarországhoz. Fontos tételt fogalmazott meg a nyugati kapcsolatokra vonatkozóan: „[...] bár a CDU a hatalmon lévő párt, nekünk jelenleg elsősorban a nagy ellenzéki pártok felé helyes orientálódnunk, nevezetesen az SPD, majd esetleg az FDP és a BHE felé. Szem előtt kell tartanunk, hogy az egyes pártokkal való érintkezés ne menjen más pártokkal meglévő vagy megteremtődő kapcsolatok rovására. Gondolunk itt a KPD-vel való kapcsolatra, amely ugye szívügyünk kell legyen, de külső megnyilvánulásaiban ez a kapcsolat is csak olyan arányban jelentkezhet, amilyen erőt a KPD a jelen pillanatban az NSZK-ban képvisel.”¹² Végül figyelmeztetett: a szociáldemokratákkal – különösen az érzékeny magyarországi helyzetre való tekintettel – igen körültekintően kell tárgyalni.

A Külügyminisztérium jelezte, hogy dolgoznak a műszaki fejlesztéssel és információszerezéssel kapcsolatos irányelveken, s mivel mind az NDK-ban, mind az NSZK-ban figyelemre méltó műszaki fejlődés ment végbe, elsősorban erről kért tájékoztatást.

1955. március 18-án megszűnt a hadiállapot Magyarország és az NSZK között, ezzel megnyílt az út az intézményes kapcsolatok kialakítása előtt. Sajátosan alakult a magyar–NSZK viszony azért is, mert az NDK elismerésével Berlinben egy olyan magyar diplomáciai misszió – később nagykövetség – működött, amelynek feladatai közé tartozott a magyar–NSZK kapcsolat figyelemmel kísérése, információk szerzése, személyes kapcsolatok építése. Az ötvenes évek közepén már nem bizonyult elegendőnek az 1949 után kialakult szervezet a magyar–NSZK kapcsolatok fejlesztésére. Frankfurt am Mainban működött a Magyar Külkereskedelmi Vállalatok Képviselőtársaság Irodája, amelynek jogi helyzete rendezetlen volt. A magyar külkereskedelmi vállalatok üzleteit kihelyezett magyar alkalmazottak vagy szerződött német megbízottak, kereskedelmi ügynökök bonyolították le. Egyetlen kormányközi megállapodás volt érvényben a magyar és a nyugatnémet fél között, az 1955. október 15-én kötött fizetési megállapodás, amelynek hatálya Nyugat-Berlinre is vonatkozott. (Ezzel a magyar kormány közvetve elismerte, hogy Nyugat-Berlin része az NSZK-nak, ami később, a Nyugat-Berlin státusával kapcsolatos vitákban nehézséget okozott a magyar félnek.) Az NSZK állampolgárainak a berlini nagykövetség és a bécsi magyar követség állított ki vízumot, a magyar állam-

¹² Ruff (1998) 1116. p.

polgárok számára 1949 óta – a bonni külügyminisztériummal történt megállapodás alapján – francia diplomata látta el ezt a feladatot a budapesti francia követségen, a Francia Követség–Németországi Utazási Iroda keretében.¹³

Az ötvenes évtized közepéig a magyar–NSZK kapcsolatok lényegében a magyar fél számára különösen fontos árucere-forgalomra korlátozódtak. A helyzet megérett a változásra. A gazdasági kapcsolatok további szélesítéséhez egyre inkább szükség volt a politikai tényezők részvételére, az államközi kapcsolatok kialakítására. A felek helyzete nem volt egyforma: az NSZK – gazdasági erejénél fogva – jól használta pozíciói erősítésére az alacsonyabb szintű képviseletet, Magyarország viszont, akár a többi kelet-közép-európai ország – államközi kapcsolatok híján – gazdasági pozíciói fejlesztésében akadályokba ütközött. Az informálódás lehetőségei korlátozottak voltak, hiányoztak a személyes kapcsolatokról származó tapasztalatok.

A berlini magyar nagykövetség munkatársai 1955–56 folyamán kapcsolatokat építettek ki nyugatnémet újságírókkal, akik segítettek a magyar diplomatákat abban, hogy a különböző politikai irányzatok, pártok politikusaival megismerkedjenek. A dolog hátránya az volt, hogy a közvetítő újságírók jelen voltak a találkozásokon, az ott szerzett információkat felhasználhatták, így áttekintésük volt a kialakuló kapcsolatokról. A Külügyminisztérium 1956 folyamán többször megerősítette ennek a módszernek az alkalmazását, és természetesen használta is politikai vonalának kialakításában. A nagykövetség különböző pártok helyzetéről jelentett (SPD, FDP, DCU, BHE), és ezzel párhuzamosan megkísérelte nyomon követni a nyugatnémet pártrendszer átalakulását.

Az egyre karakterisztikusabb magyarországi politikai válság felkeltette a nyugatnémet politikai tényezők érdeklődését, kapcsolatteremtésre serkentette őket. A magyar fél fontos információkhoz jutott külpolitikai taktikájának alakításához, és lehetőség nyílt személyes kontaktusok kialakítására is. Május elején a nagykövetség az FDP hesseni vezetőjének véleményét közvetítette a Külügyminisztériumnak: a liberálisok würtzburgi kongresszusán Dehlert választják meg a párt elnökének, „[...] de nem ő az az ember, akire a párt perspektívában épít. Valószínűleg az észak-rajna-vesztfáliai szervezet fiataljai közül fogja magát kinőni valaki (Wolfgang Döring, Walter Scheel, Willy Weyer).”¹⁴ A Külügyminisztérium elvi hozzájárulást adott a nyugatnémet képviselők magyarországi utazásához.

Safrankó Emánuel 1956. május 3-án arról tájékoztatta a Külügyminisztériumot, hogy állítólag a bonni külügyminisztérium gazdaságpolitikai osztályának Kelet-Közép-Európával, illetve Kelet-Európával foglalkozó munkatársai körében is felve-

¹³ Ruff (1998) 1113. p.

¹⁴ Ruff (1998) 1117. p. Az FDP-vel való kapcsolat azért is volt fontos a magyar diplomácia számára, mert 1956. február 20-án Észak-Rajna-Vesztfáliában az FDP felmondta a CDU-val kötött koalíciót, és az SPD-vel folytatta a kormányzást, aminek az lett a következménye, hogy február 23-án az FDP-hez tartozó négy miniszter – pártjuk határozatát negligálva – nem mondott le posztjáról, kiléptek az FDP-ből, és további 12 képviselővel új pártot alapítottak.

tődött a népi demokráciákkal való diplomáciai kapcsolat felvételének kérdése. A politikai főosztály munkatársai állást foglaltak a diplomáciai kapcsolatok felvétele mellett, ami nem egyezett az érvényes kormányállásponttal, és csak Hallstein államtitkár kemény és határozott fellépése tudta érvényesíteni a kormány elzárkózó álláspontját.¹⁵ Miután a magyar–nyugatnémet kapcsolatok hivatalos kiépítésének gondolata 1956 tavaszán Budapesten is előtérbe került, utasították a nagykövetséget, szenteljének nagy figyelmet minden információnak, ami a kapcsolatok kiépítésének szempontjából fontos lehet.

1956 nyarán az addigi megbeszélések új szakaszba jutottak. Safrankó nagykövet június 22-én azt jelentette, hogy BHE- és FDP-képviselők utaznának Magyarországra, többek között Erwin Feller, a BHE parlamenti frakciójának elnöke. A nagykövet ugyanakkor kívánatosnak tartotta szociáldemokrata képviselők meghívását is. Beck János ideiglenes ügyvivő július 5-én megerősítette Erwin Feller, valamint Frank Seiboth, a BHE alelnöke utazási szándékát. „Előreláthatólag velük utazna Hoffmann, az *Industriekurier* munkatársa is, aki közvetített a nyugatnémet politikusok és a nagykövetség munkatársai között. Ugyancsak Hoffmann jelezte, hogy beszélt Fritz Erlerre, az SPD egyik vezetőjével szociáldemokrata képviselők lehetséges magyarországi látogatásáról, egyben közölte: az FDP-képviselők utazása nem ütközik nehézségbe (ekkor Willi Max Rademacher és Dehler látogatásáról volt szó), és beszámolt a Friedensburg CDU párti képviselővel folytatott puhatolózó tárgyalásokról.”¹⁶

Majdik Zoltán, a Külügyminisztérium 2. politikai osztályának vezetője július 31-én meghívókat küldött a berlini nagykövetségre Erwin Feller, Franz Seiboth, valamint a közvetítő Hoffmann részére. Két további meghívó felhasználását a nagykövet legjobb belátására bízták, a központ véleményének kikérése mellett. Utasították Kurtán Sándort, a nagykövetség munkatársát, hogy utazzon az NSZK-ba, adja át a meghívókat, és építsen ki új kapcsolatokat.

1956. október elején a hamburgi *Bild-Zeitung* szerkesztője megbeszélést szervezett a nagykövetség munkatársai, Beck, Huszár és Kurtán, valamint Erich Mende, az FDP országos alelnöke, Walter Scheel képviselő, az észak-rajna-vesztfáliai szervezet ügyvezetője, Hermann Schwann képviselő és Wolfgang Döring, az FDP észak-rajna-vesztfáliai vezetőségi tagja számára. A megbeszélésre egy nyugat-berlini szállodában került sor. Walter Scheel volt a házigazda, ő vezette az eszmecsere, ő tette fel a kérdéseket, a többiek csak támogatták és kiegészítették kijelentéseit. Scheel leszögezte: őket a népi demokráciákkal való kapcsolat keresésében az a szándék vezérli, hogy a kormány törekvéseivel egyezően közelebb jussanak Németország újjáegyesítéséhez. Megkérdezte, célravezető-e a magyarok véleménye szerint

¹⁵ A népi demokratikus országok kérdése a bonni KÜM-ben, 1956. május 3. MOL KÜM Admin. NDK XIX-J-1-j 13. d. 15/b 004704/1956.

¹⁶ Nyugatnémet képviselők utazása, 1956. július 5. MOL KÜM TÜK NDK XIX-J-1-j 1 d. 1/a 006302/1956.

az FDP akciója? A magyar diplomaták azt hangsúlyozták, az NSZK-val és politikai köreivel kapcsolatban Magyarországnak nem az a vezérelve, hogy elősegítse vagy akadályozza Németország újraegyesítését, hanem a magyar–NSZK viszony javulása, az, hogy a Német Szövetségi Köztársasággal politikai kapcsolatot és élénk kereskedelmi összeköttetéseket létesítsenek.

A megbeszélésen hosszan vitatták a kereskedelmi kapcsolatok és a külkereskedelmi módszerek kérdését. Scheel – nyilvánvalóan az FDP mögött álló befolyásos gazdasági körök véleményét képviselve – kifejtette, hogy számukra nehézségekbe ütközik a külkereskedelem a tervgazdaságot folytató országokkal, mert kétoldalú kereskedelmükben a kötetlenség nagyfokú rugalmasságot, a szükségletekhez való gyors alkalmazkodást, minden pillanatnyi lehetőség kihasználását teszi lehetővé és szükségessé. Scheel szerint a nyugati „liberális” külkereskedelmi módszer mellett lehetetlen, hogy a gazdasági érdekeiken kívüli megfontolások alapján befolyásolni lehessen a partnereket. Az volt a véleménye, ha külkereskedelmük jelentős része a tervországokkal folya, akarva-akaratlanul a tervgazdaság részévé válnának, vagyis lehetőség nyílna nagy rendelkezéssel vagy azok megszüntetésével az NSZK gazdasági fejlődését döntően befolyásolni.¹⁷ Ebből Scheel azt a következtetést vonta le, hogy elképzelhetetlen a tervországokkal való kereskedelem növelése a nyugati kereskedelem terhére, illetve hogy a kereskedelem bővítése a kelet-európai országokkal csak a termelés és a külkereskedelem növelésével válhatna lehetségessé. A magyar diplomaták reagálása hasonló okfejtésen alapult: ha Magyarország elsősorban nyugati országokkal folytatna külkereskedelmet, a nyugati országok gazdaságának függvényévé válna, el kellene szenvednie politikai, katonai beavatkozást is. Ugyanakkor hangsúlyozták, hogy a magyar–NSZK külkereskedelem volumene messze elmarad ettől a szinttől, és ezért jelentős fejlesztési lehetőségek adódnak különösebb veszélyek nélkül is. Scheel megkérdezte, milyen javaslatai vannak a magyar félnek a magyar–nyugat-német kapcsolatok fejlesztésére. A magyar diplomaták a lehetőségek tisztázására ipari, pénzügyi, külkereskedelmi szakemberekből álló küldöttségek cseréjét javasolták. Ezzel Scheel egyetértett. Az eszmecsere folyamán Scheel és Schwann is hangsúlyozta a két ország közötti diplomáciai kapcsolatok felvételének szükségességét, mert ennek léte megkönnyíti a további tárgyalásokat.

Az 1957. évi választások kilátásait ecsetelve Döring úgy prognosztizált, hogy a CDU továbbra is a legnagyobb párt marad ugyan, de nem szerez abszolút többséget. Miután a beszélgetés folyamán a liberális képviselők megtudták, hogy az NSZK-ba történő beutazás engedélyezését Budapesten egy francia katonatiszt vezetése alatt álló iroda végzi, kijelentették: lépéseket tesznek a helyzet megváltoztatására.

A magyar diplomaták kiemelték, hogy a tárgyalás „igen szívélyes légkörben”, mondhatni baráti és őszinte hangon folyt. Nagyon sok, a mostani magyarországi, illetve budapesti körülményekre vonatkozó kérdésre kellett válaszolniuk. Különö-

¹⁷ Beck tanácsos, Kurtán és Huszár titkárok vacsorája FDP-képviselőknél, 1956. október 11. MOL KÜM TÜK NDK XIX-J-1-j 12. d. 5/f 007623/1956.

sen Schwann érdeklődött, mivel a háború előtt sokszor járt Magyarországon. Megjegyezték: könnyebb velünk, magyarokkal beszélgetni, mint az NDK-beli németekkel, de ugyanez vonatkozik a lengyelekre és csehekre is.

Érdeklődtek a magyarországi politikai helyzetről, többek között arról, van-e az MDP-n kívül más párt, és hogyan dolgozik. A tagadó válasza Schwann nevére jegyezte meg: „[...] minek is lenne, amikor a többi párt a párton belül van. E megjegyzést elengedtük a fülünk mellett.”¹⁸

A szabaddemokrata politikusok érzékeltették: szeretnék konkrét jelét látni annak, hogy Magyarország politikai-gazdasági téren a szocializmust építve ugyan, de önállóan cselekszik, azaz nem beszél meg minden apró lépését előzetesen Moszkvával vagy a Varsói Szerződés többi tagállamával.

A találkozás fontos eredménye volt, hogy az FDP-képviselők felajánlották: segítenek kapcsolatokat kiépíteni fontos nyugatnémet személyiségekkel. Ez egyben a közvetítők kiiktatását is lehetővé tette. A magyar nagykövetség élni kívánt ezzel az ajánlattal.

A nyugatnémet ellenzékiekkel való kapcsolatfelvétel eredményeként Safrankó nagykövet október 15-én Rademacher FDP-képviselő és Kurt Haller FDP-szakértő, október 18-án Feller, a BHE frakcióelnöke és Reichstein, a párt második alelnöke magyarországi meghívásáról számolt be a Külügyminisztériumnak.

E két meghívás politikailag jelzés értékű volt: nemcsak az NSZK-beli ellenzéki körök értékelését és elvárásait illusztrálta, hanem a magyar külpolitika megváltoztatásának szükségességét is sugallta.

1956-ban a magyar diplomácia NSZK-val kapcsolatos politikájában a következő célokat követte: a gazdasági kapcsolatok sokoldalú fejlesztése, Magyarország és az NSZK közötti szerződéses – köztük diplomáciai – kapcsolatok létesítése és kapcsolat kiépítése a nyugatnémet ellenzéki pártokkal. A magyar fél gyenge pontja volt, hogy bár figyelemmel kísérte a CDU belső viszonyainak alakulását, politikusaival nem tudott kapcsolatot teremteni. Ebben az is közrejátszott, hogy a magyarok elfogadták az NSZEP értékelését a konzervatív pártokról.

A Külügyminisztérium a szociáldemokratákkal kapcsolatos instrukcióiban különös óvatosságra intett. Ennek következtében 1956-ban lényegében tovább éltek a német szociáldemokratákról alkotott elutasító, elmarasztaló, ellenséges vélemények.

A magyar diplomácia kapcsolatot keresett a BHE-vel, amely elsősorban a szülőföldjükre elüldözött a német menekülteket, emigránsokat szervezte. Az NSZK gyors gazdasági fejlődésével az áttelepítettek körülményei javultak. Az áttelepítettek gazdasági integrálódása együtt járt a politikai integrációval, nagy tömegek a demokratikus tömegpártokhoz közeledtek, mindenekelőtt az uniópártokhoz és az FDP-hez. A gazdasági és politikai integráció erodálta a BHE-t. Safrankó hosszabb tárgyalás után, október 18-án jelezte, hogy a BHE és az FDP két-két képviselője kíván Magyarországra utazni.

¹⁸ Uo.

1955 decemberében Grewe, az NSZK külügyminisztériuma politika osztályának vezetője a követi konferencián aláhúzta, hogy bár a Szovjetunió 1949 óta elismeri az NDK-t, ennek ellenére az NSZK diplomáciai kapcsolatot létesített vele, mert „ennek a kapcsolatnak eszköznek kell lennie ahhoz, hogy legyőzzék Németország kettészakadását, és egységét helyreállítsák, de ehhez nem szükséges Lengyelországgal, Magyarországgal, Romániával vagy más kommunista országgal a diplomáciai kapcsolat kiépítése, mert ehhez hozzásegíteni ezek az országok nem tudják”.¹⁹ 1956 júliusában Brentano külügyminiszter megismételte, hogy az NSZK nem érdekelt a kapcsolatok helyreállításában ezekkel az államokkal.²⁰ A Hallstein-doktrína támaszkodott a korábbi alapelvekre, melyek szerint az NSZK a német nép egyetlen legitim képviselője. A „keleti zóna”, „az úgynevezett NDK” el nem ismerése, Németország keleti határainak el nem fogadása kiegészült azzal, hogy mindezek megsértése, negligálása „barátságatlan lépésnek” tekinthető, amelynek konzekvenciái vannak: a diplomáciai kapcsolatok felmondása – vagy a diplomáciai kapcsolat felvételének elutasítása.

Bonnban 1956 szeptemberében magyar–nyugatnémet árucere-forgalmi tárgyalások kezdődtek. A magyar fél nemcsak a kereskedelmi forgalom növelését kívánta elérni, hanem azt is, hogy az eddigi gyakorlattól eltérően kormányközi megállapodás keretében bonyolítsák az export–import üzleteket. A tárgyalássorozat sajátossága volt, hogy a gazdasági minisztériumok képviselői mellett mindkét delegációban részt vett a külügyminisztériumok egy-egy munkatársa is. Az új kezdeményezést a német delegáció elutasította, részben a második genfi konferencia után megváltozott viszonyokra hivatkozva, továbbá azért, „mert kihatással lehet más országokkal való kapcsolatokra, és precedenst jelenthetne olyan lépések irányában, amit a német kormány a jelen pillanatban nem óhajt megtenni”.²¹

Az október 15-én parafált szerződés az áruszállítások volumenét 23 százalékkal növelte. Megegyezték abban is, hogy bizottságot hoznak létre a függő pénzügyek – magyar restitúciós és más követelések – rendezésére. A magyar külkereskedelem a hamburgi tranzitkikötőt használta, mivel kormány szinten nem sikerült hajózási egyezményt kötni, így a MAHART és a Bayerischer Lloyd között jött létre szerződés.

1956 és 1957 nyara között a magyar–NDK kapcsolatokban különböző okoknál fogva politikai bizalmatlansággal kellett megküzdenie a magyar félnek. 1956 tavaszától a nyugatnémet kapcsolatok kialakítását s benne a berlini nagykövetség mun-

¹⁹ Die Auswärtige Politik... (1972) 315. p.

²⁰ U.o. 322. p.

²¹ Ruff (2004) 159. p. A magyar–NSZK kereskedelmi kapcsolatokban a Külügyminisztérium három fejlődési szakaszt különböztetett meg: „1948–1950-ig, amikor a mezőgazdasági termelés még az NSZK-ban alacsony volt, s a nyugati országokkal kezdetleges kapcsolatban voltak – mi voltunk a fő élelmiszerszállítók, 1950–1955 között a hidegháború és az embargó következett, ami visszafejlődést hozott magával, az NSZK bekapcsolódott a nyugati világ kereskedelmébe. 1955-től az enyhülés politikája. Az embargót kifejezetten a hadicikkekre alkalmazták, kereskedelmünk újra fellendült.” Az NSZK keleti politikája és a magyar–nyugatnémet kapcsolatok. MOL M-KS 288. f. 32. cs. 4. ő. e.

katársainak szerepét nehezményezték az NDK politikusai. 1956. október 23-a és november 4-e között a magyar nagykövetség ténykedését: nyugatnémet újságírók jelenlétét, a Forradalmi Bizottság megalakítását a magyar külképviseleten. November 4-e után pedig a nagykövetség beosztottainak fel- és leváltása tartotta fenn a politikai bizalmatlanság légkörét. Safrankó Emánuel 1954 januárjától volt az NDK-ban nagykövet; visszahívása 1956 nyarán már napirenden volt. A forradalom alatt a Külügyminisztérium Forradalmi Bizottsága összeállította azok névsorát, akiket különböző okokból alkalmatlannak tartott arra, hogy Magyarországot külföldön képviseljék. A listán szerepelt Safrankó Emánuel is.²²

A nagykövetség 1956. október 23-a és november 4-e között folyamatosan kapott tájékoztatást a Külügyminisztériumtól, és feldolgozták a nemzetközi sajtó híradásait is. A nagykövetségen gyakran megfordultak nyugati újságírók, akik Nyugat-Berlinből tudósítottak.²³ A nagykövetség néhány beosztottjának különösen az AFP tudósítójával volt jó kapcsolata. A forradalmi bizottság a Külügyminisztériumtól kapott utasítás alapján alakult meg a nagykövetségen, vezetője Kurtán Sándor lett. Megalakításában az is szerepet játszott, hogy kézhez kapták a Külügyminisztérium Forradalmi Bizottságának névsorát, és mivel szerepelt rajta dr. Mód Péter neve, aki Beck János régi barátja és harcostársa volt, helyesléssel fogadták a szervezet megalakulását, és határoztak a nagykövetség hasonló szervezetének létrehozásáról. Safrankó Emánuel betegségére hivatkozva magára hagyta a nagykövetséget – ez „politikai betegség” volt –, nem szorult kórházi ápolásra, otthonában „betegeskedett”, ahol felkeresték a nagykövetség munkatársai, és mindenki elmondta a maga verzióját a követség helyzetéről.²⁴ A nagykövetség igyekezett gondoskodni a különböző okokból az NDK-ban tartózkodó magyar állampolgárok hazajutásáról. Köztük volt Rajk Lászlóné is, aki Beck János és felesége vendégként tartózkodott Berlinben.

Az NDK vezetése figyelemmel kísérte a Berlini Magyar Nagykövetség működését 1956. október 23-a és november 4-e között. Mivel Berlinben komoly elégedetlenség és nyugtalanság volt tapasztalható, a magyar nagykövetségen történetek bizalmatlanságot keltettek az NDK vezetőiben. A bizalmatlanság három eseményből táplálkozott: a magyar nagykövetséget számos nyugati újságíró kereste fel; a nagykövetségen megalakult a forradalmi bizottság; az épületről levették az állami címet.

²² „Arról is beszélnek, hogy Safrankó Emánuel, a berlini nagykövet működése alatt Kelet-Berlinből Nyugat-Berlinbe egyetlen alkalommal sem ment át, sőt a követség munkatársait is igyekezett megakadályozni abban, hogy tájékozódás vagy tájékoztatás végett Nyugat-Berlinbe átmenjenek.” *Magyar Függetlenség*, 1956. november 3. „A Külügyminisztérium Forradalmi Tanácsa [...] javasolja [...] magyar követek visszahívását [...], Safrankót Berlinből”. *Kis Újság*, 1956. november 2. Közli Izsák–Szabó (1989) 352., 264. p.

²³ Értekezleti jegyzőkönyv felterjesztése, 1957. január 25. MOL KÜM TÜK NDK XIX-J-1-j 2. d. 1/b 00651/1957.

²⁴ Harrison (1997) 168. p.

1956. november 4-én – a nagykövet jóváhagyásával és kérésére – az NDK biztonsági szervei behatoltak a nagykövetségre, házi őrizetbe vették Beck, Kurtán, K. Nagy, Endrődi magyar diplomatákat,²⁵ a házi őrizet azonban november 5-én megszűnt, így a diplomaták november 7-én, a szovjet nagykövetség fogadásán megismerkedhettek azokkal a tábornokokkal, akik az ellenük irányuló akciót szervezték és irányították.

A forradalom alatt a beosztottak egy része nemcsak a nyugat-európai országokban, az NDK-ban is emigrált a követségről, illetve a kereskedelmi kirendeltségről.

1956 október folyamán a Humboldt Egyetemen, az állatorvosi fakultáson különböző megmozdulások voltak, gyűléseket tartottak, ahol élesen bírálták a kormányt és az NSZEP-t, demokráciát, valamint az oktatás átalakítását követelve.²⁶ A magyar forradalom eseményei „a legmélyebb benyomást talán az értelmiség egyes tagjaira tették, akik közül sokan elkötelezett marxisták és NSZEP-tagok voltak. Hruscsov leleplezései sokukat foglalkoztatták. Elleneztek az NDK-ban tapasztalható túlzott bürokráciát, a dogmatikus merevséget, és a jugoszláv modellel szimpatizáltak. Kiábrándította őket, ahogy Ulbricht elutasította a nagyobb szellemi szabadságra kínáló lehetőséget. Az »értelmiség lázadása« a budapesti események hatására tetőzött. Lukács Györgyöt sok keletnémet értelmiségi tisztelte. A forradalomban játszott szerepe és általában a magyar értelmiségiek szerepvállalása keletnémet sorstársaikat is cselekvésre szólította.”²⁷

Az NSZEP vezetésében megoszlottak a vélemények arról, hogy milyen eljárást kövessenek, politikai vagy adminisztratív eszközöket alkalmazzanak-e. Karl Schirdewan és Wollweber úgy ítélték meg, nem szükséges adminisztratív intézkedéseket hozni, vitákkal, meggyőzéssel lehet szót érteni az egyetemistákkal és az értelmiség egy részével. Schirdewan támogatta a hallgatók jogainak szélesítését az egyetemi intézményekben. Alfred Neumann munkásöröket küldött a Humboldt Egyetemre, hogy megakadályozza a hallgatók vitáinak tüntetéssé alakulását. Fritz Lange oktatási miniszter kilátásba helyezte, nemcsak orosz, hanem angol és francia nyelvet is lehet majd tanulni első idegen nyelvként.

Az elégedetlenség kirobbanásában az SZKP XX. kongresszusának értelmezése, az NDK helyzetének megítélése játszott szerepet. A dogmatizmus elleni harc jelszava alatt még a pártfőiskolán is kifejezésre juttatták a pártvezetéssel szembeni elégedetlenséget.

December 30-án Walter Ulbricht a *Neues Deutschland*-ban élesen támadta a lipcsei egyetem filozófusait, anélkül hogy név szerint említette volna Ernst Blochot, aki 1956 márciusában – összhangban az SZKP XX. kongresszusával – úgynevezett szabadságkonferenciát szervezett (*A szabadság problémái a tudományos szocia-*

²⁵ Értekezleti jegyzőkönyv felterjesztése, 1957. január 25. MOL KÜM TÜK NDK XIX-J-1-j 2. d. 1/b 00651/1957.

²⁶ MOL KÜM TÜK NDK XIX-J-1-j 4 d. 4/b 006/a/1958.

²⁷ Ostermann (1997) 182. p.

lizmus fényében), amelynek anyagát a magyarországi forradalom után már nem adták ki. Az NDK-beli ellenzékiek köre a Humboldt Egyetemen és az Aufbau kiadónál, illetve a *Sonntag* című hetilapnál dolgozott. 1957 elején Wolfgang Harich, W. Janka, G. Just, H. Zöger, Richard Wolf ellen indítottak az NDK hatóságai koncepciót és különböző időtartamú börtönbüntetésre ítélték őket. A vádpontok között szerepelt a Harich-csoport kapcsolata a Petőfi Körrel.

Az NDK-kormány és az NSZEP vezetése kezdettől fogva ellenforradalomnak nevezte a magyar forradalmat, és a magyarországi eseményeket a külső és belső ellenesség aknamunkájának tartotta. Wilhelm Pieck államelnök november 4-én táviratban üdvözölte a Kádár-kormány megalakulását és programját. November 13-án Otto Grotewohl közölte Kádár Jánossal, hogy az NDK-kormány azonnali segínyt nyújt 22 millió márka értékben, pótlólagos áruszállítás keretében, az ellátási nehézségek leküzdése és a harci cselekmények okozta károk felszámolása érdekében.²⁸

November 20-án NDK-delegáció tárgyalt Budapesten a magyar–NDK kapcsolatok további kereteinek meghatározásáról. A delegációban részt vett az NSZEP Politikai Bizottságának két tagja, Karl Schirdewan és Friderich Ebert, valamint a magyarokat segélyező bizottság elnöke, Adolf Hennecke is. A tárgyalásokról kiadott közlemény fontos jellegzetessége, hogy hiányzott belőle a Rákosi-rezsim bírálata, szerepe a forradalom kirobbanásában, abban, hogy a tömegek szemben álltak a Szovjetunióra támaszkodó rendszerrel. Nagy Imre-kormányt elmarasztalták, de ekkor még csak tehetetlensége és engedékenysége miatt, és a felkelőket, a polgári erőket fasisztának nevezték. A delegáció nemcsak a Kádár-kormány megsegítése céljából érkezett, arról is meg kívánt győződni, vajon valóban arra érdemes politikusoknak nyújtsa-e a felajánlott segítséget. A német vezetők a Kominternből és a spanyol polgárháborúból ismerték a régi pártvezetés jelentős részét, a Kádár-kormány politikusai – néhány kivételtől eltekintve – ismeretlenek voltak számukra.²⁹

1957. június elején a Minisztertanács határozatot hozott, hogy szeptember 30-ig utazzék Csehszlovákiába és az NDK-ba kormány- és pártdelegáció. Az egyeztetésre az NDK-val június 15-e és július 30-a között került sor. A látogatás végül elmaradt, mert nem találtak mindkét fél számára megfelelő időpontot. (Ulbricht október második felét tartotta alkalmasnak a találkozóra. A Külügyminisztérium augusztus 27-én jelentette a kormánynak, hogy az időpont megállapítása félreértésen alapult, a Berlieni Magyar Nagykövetség követte el a hibát.³⁰)

1956. október 23-tól az NSZK közvéleménye megkülönböztetett érdeklődéssel kísérte a magyarországi forradalom eseményeit, amelyeket részletesen is ismertetett a nyugati sajtó. Mivel az NSZK-ban nem volt magyar diplomáciai képviselő, az

²⁸ Dokumente zur Aussenpolitik... (1958) 589. p. Segélybizottság alakult, amely néhány hónap alatt több mint 18 millió márkát gyűjtött. 1957 folyamán 5400 magyar gyerek üdült három hónapig az NDK-ban.

²⁹ Némethné-Sipos (1993) 95. p.

³⁰ MOL KÜM TÜK NDK XIX-J-1-j 4. d. 4/b 002979/1957.

újságírók hivatalos információkért az NDK-beli magyar nagykövetséget keresték meg. Együttérző, támogató nyilatkozatok hangzottak el. November elején a DPA Hírügynökség Magyarországon járt tudósítója nem hivatalos beszélgetést folytatott a Külügyminisztérium több munkatársával. Kifejtette, hogy az NSZK mindent megtesz a szabadságharcosok anyagi támogatásáért, és az volt a véleménye, hogy a gazdasági támogatást valójában akkor lehet igazán jól értékesíteni, ha a két kormány mielőbb megteremti a diplomáciai kapcsolatot.³¹

Adenauer kancellár a Bundestag ülésén nyilatkozott a keleti blokk válságáról, valamint a közel-keleti konfliktusról: „A legutóbbi napokban a magyarországi események a német népek és a szabad világnak megrendítő tanulságot adtak. Mindenekelőtt ezekben az a vágy jutott kifejezésre, hogy az emberek valamivel több szabadságot, valamivel több emberi jogot és emberi méltóságot, valamint több biztonságot birtokoljanak, ez váltotta ki a belső forrongást. Erre nyilvánvalóan a kisebbség embertelen reakciója volt a válasz, amely nem akarta elveszíteni a hatalmát, és nem riadt vissza attól, hogy ennek érdekében idegen csapatokat bevesse. Ez vezette át a felkelést forradalomba, és ez segítette hozzá a magyar népet szabadságvágyának elementáris érvényre jutásához.” Hangsúlyozta, hogy teljes csodálattal emlékeznek a magyar szabadságharcra, amely még mindig tart, és amely élvezi a világ szabad népei, a szövetségi kormány erkölcsi támogatását. Elismerte a szövetségi kormány morális kötelességét azok iránt, akik fellépnek a szabadságért, és harcolnak az emberi jogokért.³²

Az NSZK kormányának intenciója alapján propagandaakció folyt a Kádár-kormány ellen, a magyar ügyet napirenden tartották a német közvélemény előtt. 1958-ig nyolc–tíz könyv jelent meg az NSZK-ban a magyar forradalomról. 1957 nyarán elkészült az *Ungarn in Flammen* (Magyarország lángokban) című dokumentumfilm.³³ Az országban széles körű szolidaritási kampány bontakozott ki, ennek keretében támogatták a közel 15 ezer magyar emigráns beilleszkedését.

Az NSZK kormánya részt vett a Kádár-kormány elleni bojkottban, és nem léptették életbe az 1957-ben parafált árucere-forgalmi megállapodást.

A Külügyminisztériumban kialakult általános helyzetet jellemzi, hogy illetékes osztálya 1956. november 4-e után először 1957. január 4-én adott feladatot a berlini nagykövetségnek: fokozott aktivitással kísérje figyelemmel az NSZK-ban a gazdaságban, politikában és kulturális élet fejlődésében beállott változásokat, fontosabb eseményeket. Három konkrét témáról kért információt: „1. a szeptemberi választások előkészítése, a kisebb pártok koalíciós törekvései és ezzel kapcsolatban az SPD és a CDU politikája. 2. a nyugatnémet külpolitika fontosabb kérdései,

³¹ Mielőbb diplomáciai kapcsolatokat kell teremteni a Német Szövetségi Köztársasággal. *Magyar Függelenség*, 1956. november 3. Közli Izsák–Szabó (1989) 349. p.

³² Die Auswärtige... (1972) 341. p.

³³ Ungar in Flammen, 1957. június 21. MOL KÜM TÜK NDK XIX-J-1-j 8. d. 4/j 003397/1957.

különös tekintettel a keleti országokkal való gazdasági és politikai kapcsolatokra, valamint az amerikai és nyugatnémet külpolitika viszonyaira. 3. A hadsereg felállításának problémái a NATO-ülésszak után.”³⁴

Dr. Beck János ideiglenes ügyvivő 1957. január 25-én a hivatalos Magyarországgal szembeni sajtókampány ellenére is a nyugati újságírókkal való kapcsolat fenntartása mellett foglalt állást, és megfontolásra ajánlotta a Külügyminisztériumnak a nyugatnémet újságírók magyarországi látogatásának engedélyezését. Hozzáfűzte, hogy „ezek a körök a magyar helyzet megoldását lengyel módra látnák szívesen”.³⁵ Közel egy hónap múlva az ideiglenes ügyvivő jelentett a nyugatnémet sajtó egyes képviselőivel történt kapcsolatfelvételtől. A Külügyminisztérium sajtóosztálya egyetértett a kezdeményezéssel, és hozzájárult a nyugatnémet újságírók beutazásához.

Az FDP 1957 elején tartotta pártkongresszusát, ezért a berlini nagykövetség igyekezett felújítani a régi kapcsolatokat. 1957. január 26-án Kurtán Sándor találkozott Döringgel, a liberális párt választási kampányának vezetőjével. A találkozót G. W. Sorge újságíró szervezte meg, aki részt is vett a megbeszélésen. A magyarországi eseményekkel kapcsolatban Döring azt mondta, hogy „érzelmeik szerint a szabadságharcosokkal voltam együtt, de mint politikus nem érthetek egyet azzal, hogy a jelenlegi nemzetközi helyzetben egy kérdés ilyen irányba terelődjön”.³⁶ Döring szerint: „Az FDP világosan látja, hogy a jelenlegi helyzetben »sem a keleti blokk, sem a nyugati blokk« keretén belül nem lehetséges bizonyos határokon túl elmenni. A sajtóban ebben a kérdésben így nem foglaltak állást, tekintettel arra, hogy a lakosságot a legszélsőségesebb irányba befolyásolták. [...] még funkcionáriusi síkon megtartott megbeszéléseken is éles támadást kapott Döring a fent vázolt értékelése miatt.”³⁷ Döring nagyon érdeklődött az iránt, hogy „Nagy Imre, vagy az ő emberei közül nem jön-e mégis később valaki be a kormányba, vagy nem lesz-e miniszterelnök”. Úgy ítélte meg, hogy „a Kádár-kormány erőskezű politikájával nyugaton elveszti tárgyalóképesség terén a tekintélyét”.³⁸ A magyar fél azt bizonygatta, hogy a nyugatnémet sajtó elferdítve és rendkívül egyoldalúan bírálta el a magyar eseményeket, és a Kádár-kormány minden tétét azonosítja a Rákosi–Gerő-féle hibás és bűnös politikával.

Ez az értékelés jelezte, hogy az FDP a parlamenti választások előkészítésének időszakában feltehetően nem vállalta a nyilvánosság előtt kapcsolatait a hivatalos Magyarországgal.

Az 1957. évi külügyminisztériumi irányelvek kiegészítéseként az NDK-val kapcsolatosan két fő feladatot jelöltek meg. „A nagykövetségnek a maga részéről is mindent el kell követnie, hogy kapcsolatunk az NDK-val minél előbb legalább

³⁴ A nagykövetség munkája. 1957. január 4. MOL KÜM TÜK NDK XIX-J-1-j 1.d. 1/a 0053 1957.

³⁵ Ruff (1998) 1122. p.

³⁶ Beszélgetés Döringgel, az FDP párt választási vezetőjével, 1957. április 25. MOL KÜM TÜK NDK XIX-J-1-j 12. d. 5/f 002272/1957.

³⁷ Uo.

³⁸ Uo.

olyan intenzív legyen, mint október előtt [...], a tavaly ősszel megrendült bizalom Berlieni Nagykövetségünk iránt gyorsan és maradéktalanul helyreálljon.” A nagykövetség úgy ápolja és fejlessze kapcsolatait a nyugatnémet képviselőkkel, gazdasági körökkel, egyes újságírókkal, „hogy az semmiképp ne sértse az NDK érdekeit, és ne keltsen bizalmatlanságot”.³⁹

1957 áprilisában változásokat lehetett érzékelni a magyar–nyugatnémet kapcsolatokban. Ennek oka egyrészt a közelgő nyugatnémet szövetségi parlamenti választás volt, amelynek kampánya során jelentős súllyal szerepeltek a külpolitikai témák: mind az NSZK integrálódása a nyugati politikai, katonai, gazdasági szervezetekbe, mind az ország szovjet és kelet-európai kapcsolatai. Másrészt a kelet-közép-európai országok kezdtek kilábalni a mély politikai válságból, ezért számítani lehetett a kialakult kurzusok hosszabb távú politikai jelenlétére. A Külügyminisztérium illetékes osztálya közölte a berlini nagykövetséggel, hogy az SPD-, FDP- és BHE-képviselők szervezett magyarországi utazásával kapcsolatban sorrendet állított fel, a BHE-képviselők önköltséges utazására csak az SPD- és az FDP-képviselők magyarországi látogatása után kerülhet sor.

1957. június közepén a Külügyminisztérium utasította a berlini nagykövetséget az 1956. október 23-a előtti kapcsolatok újjászervezésére. „A személyes kapcsolatok nyugatnémet vonalon nagyon elősegítik az információszerzést, de a politikai kapcsolatok rendezésére irányuló törekvéseinket is. Ezért a nagykövetség tartsa fenn az FDP és az SPD körökkel való kapcsolatait. [...] a BHE-képviselőkkel a kapcsolatot erőltetni nem kívánatos, mert az utóbbi időben tett uszító, terület-visszaszerző kijelentéseik miatt lengyel és csehszlovák vonalon nem szívesen látnák ilyen elemek utazásait más baráti országokba. A nyugatnémet személyi kapcsolatok ápolásában, továbbfejlesztésében kifelé nagy aktivitást ne mutassunk, de fogjunk fel minden közeledést, ellenzék (SPD, FDP) vonalon bátrabbak lehetünk, de meghívásokkal kapcsolatban előzetes megkérdezés nélkül semmit sem ígérünk.”⁴⁰ 1957 folyamán

³⁹ 1957. évi irányelvek. MOL KÜM TÜK NDK XIX-J-1-j 1. d. 1/a 004122/1957. A magyar–NDK kapcsolatok normalizálását nehezítette 1957-ben, hogy 1956. november és 1957. december között Schirdewan vezette a Magyarországra látogató delegációkat. A Schirdewan–Wollvewer-csoporttal folytatott vitát a Német Szocialista Egységpárt Központi Bizottsága a 29., 30., 33. és 35. ülésén. Milyen kérdések körül alakult ki nézeteltérés? Az SZKP XX. kongresszusának értékelésében, az NDK-beli helyzet megítélésében, az NDK-ellenes erők lebecsülésében, a demokratizálás és a biztonsági intézkedések szembeállításában, a polgári ideológia befolyásának lebecsülésében és Németország egysége mindenáron való elérésének illuzórikus felfogásában. Frakciócsoport tevékenysége a Német Szocialista Egységpártban. MOL KÜM TÜK NDK XIX-J-1-j 4. d. 4/b 006/9/1958. Schirdewan egyik utolsó közszereplése 1957. december 11-én az NDK Népi Kamarájának ülésén volt, ahol beszámolt az NDK parlamenti delegációjának magyarországi látogatásáról. Ezen az ülésen fogadták el a két ország közötti konzuli egyezményt is. A Népi Kamara ülése, 1957. december 1. MOL KÜM TÜK NDK XIX-J-1-j 9. d. 5/b 005663/1957.

⁴⁰ Nyugatnémet helyzet tanulmányozása, 1957. június 19. MOL KÜM TÜK NDK XIX-J-1-j 1. d. 1/a 002940/1957.

NDK-állampolgárok részére 2871 beutazó és 2014 átutazó-, az NSZK állampolgárai részére 529 beutazó- és 106 átutazóvizumot adtak ki.⁴¹

A kapcsolatok újjászervezését jelentette az is, hogy 1957. július 16-a és 27-e között vegyes bizottsági tárgyalásokon július 1-jétől december 31-ig szóló árucsereforgalmi megállapodást kötöttek.⁴²

A magyar külkereskedelmi forgalomban a két német állam nagyon fontos helyet foglalt el: az NDK a harmadik, az NSZK a negyedik volt. Az NDK a magyar kivitelben nyolc, a behozatalban kilenc százalékkal, az NSZK a magyar kivitelben 7,8, a behozatalban 6,2 százalékkal részesedett. Így a két német állam a Szovjetunió után a második helyet foglalta el a magyar kivitelben 15,8, a behozatalban 15,2 százalékkal.⁴³

Az NSZK-ból származó magyar importforgalom néhány jelentős cégen keresztül bonyolódott, melyeknek alig voltak olyan hatalmas vásárlást lebonyolító ügyfeleik, mint a magyar külkereskedelmi vállalatok, hiszen ezek egy tízmilliós ország szükségleteit akarták rajtuk keresztül fedezni.

1956 nyarán és őszén Lengyelországban, Magyarországon és az NDK-ban alakult ki különböző mélységű politikai, gazdasági válság, tömegmozgalmakkal, sztrájkokkal, fegyveres összetűzésekkel, forradalommal, nemzeti függetlenségi harccal. A forradalmi mozgalmak elfojtása után át kellett alakítani a kelet-közép-európai, kelet-európai térség országai közötti kapcsolatokat addigi rendszerét. A korábbi gyakorlattal szemben jelentős változások történtek: az esetleges vezetői találkozók helyébe – az integrációs szervezetek működése okán – a többoldalú találkozók rendszere lépett, a kétoldalú találkozások a nemzeti törekvések kifejezésének és összehangolásának „fórumává” váltak. Lényeges változást jelentett, hogy míg korábban a térség országai között az államközi kapcsolatokat nem vagy alig szabályozták, és gyakran általános deklarációkkal helyettesítették (aminek következményeként önkényes cselekedetek és a nemzetközi kapcsolatokat zavaró, a feszültségeket növelő egyoldalú kormányzati lépések történtek), az államok szerződéses alapra helyezték kétoldalú és sokoldalú kapcsolataikat.

A magyar külpolitika a német kérdésben lényegében a szovjet irányvonalat követte, támogatta az NDK javaslatait. Az NDK vezetésének ezen túl is voltak elvárásai a magyar diplomáciával szemben, rosszállását fejezte ki, mivel a NSZK-val kialakuló kapcsolatok nem az ő közreműködésével jönnek létre. A magyar–NDK viszonyban a bizalmatlanság 1957 nyarán oldódott fel. A nyugdíjba küldött Saf-

⁴¹ Évi összefoglaló jelentés a konzuli munkáról, 1958. február 13. MOL KÜM TÜK NDK XIX-J-1-j 8. d. 5/a 0097/1958.

⁴² Előterjesztés a miniszterhelyettesi értekezlethez. Tárgy: A magyar–nyugatnémet kereskedelmi tárgyalások, 1957. augusztus 1. MOL KÜM TÜK NDK XIX-J-1-j 6. d. 25/i 001499/1/1958.

⁴³ Kollégiumi előterjesztés. A Német Szövetségi Köztársaság külpolitikája és a nyugatnémet kapcsolatok, 1957. december 3. MOL KÜM TÜK NDK XIX-J-1-j 2. d. 4/db 00100. 1957.

rankó Emánuel után február 28-ig Beck János volt az ideiglenes ügyvivő, majd Fodor Zoltán vette át ugyanilyen minőségben a nagykövetség vezetését, végül május 4-én kezdte meg tevékenységét Rostás István nagykövet.⁴⁴

Sík Endre az 1958. július 7–10. között tartott követi konferencián kiemelte, hogy a Nagy Imre-perben hozott ítélet nyomán újabb támadás indult az Magyar Népköztársaság ellen, a normalizálási folyamat zátonyra jutott, visszatértek a bojkottpolitikához: „[...] hiba volna arra számítani, hogy ez a kampány hamarosan el fog múlni. Ha mások nem, a szoc.dem. »barátaink« gondoskodnak arról, hogy ne lohadjon le ez a kampány, amelynek legaktívabb részesei egész sor országban éppen a szocdemek.”⁴⁵ A Nagy Imre-per után a nyugatnémet politikusok lemondták tervezett magyarországi programjaikat, megszakították a párbeszédet, és a politikai közvetítőként szereplő újságírók is távol tartották magukat a magyar diplomatáktól. Nem sikerült a volumen növelésére tett magyar javaslat elfogadtatása sem az 1959. évi árucere-forgalmi megállapodásnál. A Külügyminisztérium politikai kapcsolatok fejlesztésére vonatkozó programjának végrehajtása egy időre lekerült a napirendtől.

⁴⁴ 1958 júliusában a követi konferencián hangzott el, hogy „1949 óta a minisztérium dolgozói – beleértve a külképviseletek dolgozóit is – közel háromszor cserélődtek”. Anyagok az 1958. július 7–10. között tartandó követi értekezlet miniszteri referátumához. MOL M-KS 288 f. 32. cs. 7. ő. e.

⁴⁵ Követi konferencia, 1958. július 7–10. Uo.

FÜGGELÉK

Hivatkozások

- AAS 48 (1956) *Acta Apostolicae Sedis* 48. Città del Vaticano, 1956.
- Andrescu (2003) *Minoritățile etnoculturale. Mărturii și documente. Maghiarii din România (1956–1968)*. Eds. Andreea Andreescu–Lucian Nastasă–Andrea Varga. Cluj-Napoca, 2003, Centru de Resurse pentru Diversitatea Etnoculturală.
- Argentieri (1993) Federigo Argentieri: A „széplelkek” emlékiratai. Az 1956-os olasz kommunista pártellenzék visszaemlékezéseiből. In *Évkönyv II. 1993*. Budapest, 1993, 1956-os Intézet. 117–124. p.
- (1996) Federigo Argentieri: *Budapest 1956. La rivoluzione calunniata*. Roma, 1996, L’Arca Società editrice de l’Unità.
- Bak (1997) *Évkönyv V. 1996/1997*. (A kötet *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában* című konferencia előadásait tartalmazza.) Sajtó alá rendezte Bak János. Budapest, 1997, 1956-os Intézet.
- Bălan–Bălan (2001) Floarea Bălan–Ion Bălan: 1968-momentul adevărului său mistificare? București, 2001, Fundația Academia Civică. /*Analele Sighet* 9./
- Balassa (1996) Balassa Zoltán: Csehszlovákiai emléktörödékek 1956-ból. *Erdélyi Magyarság*, 1996. október. 28. sz. 26–27. p.
- Balogh (1993) *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei 1956. november 24.–1957. június 2.*, 1. kötet. Szerk. Balogh Sándor. Budapest, 1993. Napvilág Kiadó.
- Baráth (2001) Baráth Magdolna: Gerő Ernő és a „tisztá lap” politikája. *Múltunk*, 2001. 1. sz. 3–58. p.
- (2002) *Szovjet nagyköveti iratok Magyarországról 1953–1956. Kiszeljev és Andropov titkos jelentései*. Összeáll. és bev. Baráth Magdolna. Budapest, 2002, Napvilág Kiadó.
- (2003) Baráth Magdolna: Két szovjet diplomáciai irat a magyar–román kapcsolatról. *Múltunk*, 2003. 3. sz. 211–258. p.
- Baráth–Ripp (1994) *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei*. 4. kötet. Szerk. Baráth Magdolna–Ripp Zoltán. Budapest, 1994, Intera Rt.
- Bárdi (2005) *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes” években*. Szerk. Bárdi Nándor. Csíkszereda, 2005, Pro-Print.
- Bar-On (1991) Bar-On, Mordechai: *Challenge and Quarrel. The Road to Sinai – 1956*. [Héber] Beer Sheva, 1991.

- Békés (1992) Békés Csaba: A brit kormány és a magyar forradalom. In *Évkönyv I. 1992*. Budapest, 1992, 1956-os Intézet. 19–38. p.
- (1993) Békés Csaba: A magyar kérdés az ENSZ-ben és a nyugati nagyhatalmak titkos tárgyalásai 1956. október 28.–november 4. Brit külügyi dokumentumok. In *Évkönyv II. 1993*. Budapest, 1993, 1956-os Intézet. 39–71. p.
- (1996) Békés Csaba: *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában. Tanulmány és válogatott dokumentumok*. Az amerikai, angol és francia dokumentumokat ford. és a szerkesztésben közreműködött Somlai Katalin. Budapest, 1996, 1956-os Intézet.
- (1997) Békés Csaba: Hidegháború, enyhülés és az 1956-os magyar forradalom. In *Évkönyv V. 1996/1997*. (A kötet *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában* című konferencia előadásait tartalmazza.) Sajtó alá rend. Bak János. Budapest, 1997, 1956-os Intézet. 201–213. p.
- (2000) Békés Csaba: Vissza Európába. A magyarországi rendszerváltás nemzetközi háttere, 1988–1990. In *A rendszerváltás forgatókönyve. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. 7. kötet. Alkotmányos forradalom. Tanulmányok*. Főszerk. Bozóki András. Budapest, 2000, Új Mandátum Könyvkiadó. 792–825. p.
- (2003) Békés Csaba: Titkos válságkezeléstől a politikai koordinációig. Politikai egyeztetési mechanizmus a Varsói Szerződésben 1954–1967. In *Múlt századi hétköznapiak. Tanulmányok a Kádár-rendszer kialakulásának időszakáról*. Szerk. Rainer M. János. Budapest, 2003, 1956-os Intézet. 9–54. p.
- (2004) Békés Csaba: Szovjet döntéshozatal és az 1956-os magyar forradalom. In *uő* (2004b) 162–170. p.
- (2004b) Békés Csaba: *Európából Európába. Magyarország konfliktusok keresztüztüében, 1945–1990*. Budapest, 2004, Gondolat Kiadó.
- (2006a) Békés Csaba: *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában*. Második, átd., bőv. kiadás. Budapest, 1956-os Intézet, Budapest, 2006.
- (2006b) Békés Csaba: A magyar forradalom és az ENSZ az újabb levéltári kutatások tükrében. In *A forradalom és a magyar kérdés az ENSZ-ben 1956–1963. Tanulmányok, dokumentumok és kronológia*. Szerk. Békés Csaba–Kecskés Gusztáv. Budapest, 2006, Magyar ENSZ Társaság. 7–26. p.
- Békés–Byrne–Rainer (2002) *The 1956 Hungarian Revolution: A History in Documents*. Eds. Csaba Békés, Malcolm Byrne, János M. Rainer. Budapest, 2002, CEU Press.
- Beneš (1946) Eduard Beneš: Šest let exilua druhé svetové války: reči, projevy a dokumenty z roku 1938–45. Praha, 1946, Orbis.
- Bernard (1991) Jean-Pierre Bernard: Novembre 1956 à Paris. *Vingtième siècle*, 30. avril–juin 1991, 68–81. p.
- Bílek–Pilát (1996) Jirí Bílek–Vladimír Pilát: Bezprostřední reakce Československý politických a vojenských orgánů na povstání v Maďarsku. *Soudobé Dějiny* (Praha), 1996. 4. sz. 500–511. p.
- Bischof–Dockrill (2000) *The Geneva Summit of 1955*. Eds. Günter Bischof–Saki Dockrill. Baton Rouge, 2000, Louisiana State University Press.
- Blaire (2001) Muriel Blaire: *Promarnená příležitost? Československo a rok 1956*. Praha, 2001. Prostor.
- Bocă (2001) Ioana Bocă: *1956. Un an de ruptură. România între internaționalismul proletar și stalinism antisovietic*. București, 2001, Fundația Academia Civică.
- Boia (1999) Lucian Boia: *Történelem és mítosz a román köztudatban*. Bukarest, 1999, Kriterion.

- Borhi (2000) Borhi László: *A vasfüggöny mögött. Magyarország a nagybatalmi erőterben 1945–1968*. Budapest, 2000, Ister Könyvkiadó.
- (2002) *Iratok a magyar–amerikai kapcsolatok történetéhez, 1957–1967. Dokumentumgyűjtemény*. Szerk. Borhi László. Budapest, 2002, Ister Könyvkiadó.
- (2005) Borhi László: *Magyarország a hidegháborúban. A Szovjetunió és az Egyesült Államok között 1945–1956*. Budapest, 2005, Corvina.
- Bottoni (2004) Stefano Bottoni: A hatalom értelmisége – az értelmiség hatalma. A Földes László-ügy. *Korall*, 2004. 4. sz. 113–134. p.
- Cacace (1986) Paolo Cacace: *Venti anni di politica estera italiana*. Roma, 1986, Bonacci Editore.
- Calhoun (1991) Daniel F. Calhoun: *Hungary and Suez, 1956. An exploration of who makes history*. Lanham, 1991, University Press of America.
- Campbell (1991) John C. Campbell: Az Egyesült Államok kormánya és a magyar forradalom. *Világosság*, 1991. 10. sz. 739–749. p.
- Chen (1994) Chen Jian: *China's Road to the Korean War*. New York, 1994, Columbia University Press.
- Čierna-Lantayová (1996) Dagmar Čierna-Lantayová: Die Ereignisse von 1956 und die slowakische Gesellschaft. In *Das Jahr 1956 in Ostmitteleuropa*. Hrsg. Hahn Henning–Heinrich Olschowsky Vorw. Heinrich Olschowsky. Berlin, Akademie Verlag, 1996. 80–89.
- Clissod (1975) *Yugoslavia and the Soviet Union 1939–1973. A Documentary Survey*. Ed. Stephen Clissod. London, 1975, Oxford University Press.
- Crampton (1994) Richard J. Crampton: *Eastern Europe in the Twentieth Century and after*. London–New York, 1994, Routledge.
- Csou (1957) Csou En-laj: A magyar nép mindenkor számíthat a hatszázmillió kínai nép segítségére. In *Magyar–kínai (1957) 13–19*. p.
- (1993) *Csou En-laj vajcsiao huotung tasicsi 1949–1975*. [Csou En-laj diplomáciai tevékenységének kronológiája 1949–1975.] Csunghua Zsenmin Kunghokuo Vajcsiaopu Vajcsiaosi jencsiusi [Szerk. a KNK KÜM Diplomáciatörténeti Kutató Iroda] Peking, 1993, Sicsie csesi csupansö.
- Csu (1998) Csu Cseng: *1957 nien tö hsziacsi. Cung pajcsia csengming tao liangcsia csengming* [1957 nyara: a vitatkozzék száz iskolától a vitatkozzék két iskoláig]. Csengcsou, 1998, Honan zsenmin csubansö.
- DDF (1988) *Documents diplomatiques français, 1956, tome I (1er janvier – 30 juin)*. Paris, 1988, Ministère des Affaires étrangères.
- (1989) *Documents diplomatiques français, 1956, tome II (1er juillet – 23 octobre)*. Paris, 1989, Ministère des Affaires étrangères.
- (1990a) *Documents diplomatiques français, 1956, tome III (24 octobre – 31 décembre)*. Paris, 1990, Ministère des Affaires étrangères.
- (1990b) *Documents diplomatiques français, 1957, tome I (1er janvier – 30 juin)*. Paris, 1990, Ministère des Affaires étrangères.
- Deletant (2001) Dennis Deletant: *Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej și statul polițienesc 1948–1965*. Iași, 2001, Polirom.
- Die Auswärtige Politik... (1972) *Die Auswärtige Politik der Bundesrepublik Deutschland*. Herausg. vom Auswärtige Amt unter Mitwirkung eines wissenschaftlichen Beirats. Köln, 1972, Verlag Wissenschaft und Politik.

- Dokumente zur Aussenpolitik... (1958) *Dokumente zur Aussenpolitik der Deutschen Demokratischen Republik* 5. Band. Berlin, 1958, Dietz Verlag.
- Duba (1982) Duba Gyula: *Örvénylő idő*. Pozsony, 1982, Madách Könyvkiadó.
- Eger (1981) Reiner Eger: *Krisen an Österreichs Grenzen. Das Verhalten Österreichs während des Ungarnaufstandes 1956 und der tschechoslowakischen Krise 1968. Ein Vergleich*. Wien–München, 1981, Verlag Herold.
- Elgey (1997) Georgette Elgey (avec la collaboration de Marie-Caroline Boussard): *Histoire de la IVe République. Malentendu et passion. La République des Tourmantes (1954-1959)*. Vol. 2, Paris, 1997, Fayard.
- Ember (1989) Ember Mária: *Menedékjog – 1956. A Nagy Imre-csoport elrablása*. Budapest, 1989, Szabad tér Kiadó.
- Esterházy (2001) Esterházy Péter: *Javított kiadás*, Budapest, 2001, Magvető Kiadó.
- Fehér–Heller (1990) Fehér Ferenc–Heller Ágnes: *Jalta után. Kelet-Európa bosszú forradalma Jalta ellen*. [Ford. Botos Attila–K. Vladár Edit–Nové Béla.] Budapest, 1990, Kossuth Kiadó.
- Fejérdy (2004) Fejérdy Gergely: *A francia érdekképviselői nehézségei Magyarországon a II. világháború végétől a diplomáciai kapcsolatok újrafelvételéig*. Budapest, 2004, Eötvös Loránd Tudományegyetem. /Öt kontinens. Az Új és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék tudományos közleményei./
- (2005) Gergely Fejérdy: La question de la représentation des intérêts français en Hongrie à la fin et après la Seconde guerre mondiale. *Revue d'histoire diplomatique*, 2005. n° 2.
- Felkay (1989) Andrew Felkay: *Hungary and the USSR, 1956–1988. Kádár's Political Leadership*. New York–London, 1989, Westport–Greenwood Press.
- Fischer–Majoros–Vonyó (2000) *Magyarország a (nagy) hatalmak erőterében. Tanulmányok Ormos Mária 70. születésnapjára*. Szerk. Fischer Ferenc–Majoros István–Vonyó József. Pécs, 2000, University Press.
- Földes (2002) Földes György: Kádár János külpolitikai nézetei, 1957–1967. In *Magyarország helye a 20. századi Európában*. Szerk. Sipos Balázs és Zeidler Miklós közreműködésével Pritz Pál. Budapest, 2002, Magyar Történelmi Társulat. 135–146. p.
- Foreign Relations* (1990) *Foreign Relations of the United States, 1955–1957, Eastern Europe*. Vol. XXV. Washington, 1990, Government Printing Office.
- Fórizs (1993) Fórizs Sándor: Határesemények a magyar–jugoszláv államhatáron 1951–52-ben. *Új Honvédségi Szemle*, 1993. 12. sz. 22–25. p.
- Frank (2000) Robert Frank előadása. Actes du colloque *Les intellectuels et l'opinion publique en France face à la révolution hongroise de 1956*, 17, 18, 19 octobre 1996, Institut français en Hongrie, transcrit par Csaba Csapodi, 2000 (a budapesti Francia Kulturális Intézet Médiathèque elnevezésű könyvtárban elhelyezett kézirat).
- Froment-Meurice (1998) Henri Froment-Meurice: *Vu du Quai. Mémoire 1945–1983*. Paris, 1998, Fayard.
- FRUS 1955–1957, Volume XXV., *Foreign relations of the United States, 1955–1957. Eastern Europe*. 25. Ed. in chief John P. Glennon. Ed. by Edward C. Keefer, Ronald D. Landa, Stanley Shaloff. Washington, United States Government Printing Office, 1990. XXVI.
- 1964–1968, Vol. XVII. *Foreign Relations of the United States, 1964–1968. Eastern Europe*. Volume XVII, Washington, D. C. 1996, United States Government Printing Office.

- Fülöp (1994a) Fülöp Mihály: *A befejezetlen béke. A Külügyminiszterek Tanácsa és a párizsi magyar békeszerződés, 1947*. Budapest, 1994, Héttorony Könyvkiadó.
- (1994b) Mihály Fülöp: *Les relations franco-hongroise depuis 1945. Cahier d'études hongroises*. Sorbonne Nouvelle Paris III – CIEH, Balassi Kiadó, Institut Hongrois, 1994. n° 6, 217–227. p.
- (1997) Fülöp Mihály: „Késői bűnbánat” Trianonért. Nagy-Britannia és Franciaország szerepe a magyar békeszerződés kidolgozásában 1945–1946-ban. *Külpolitika* Új folyam, 4., 1997. 3. sz. 51–74. p.
- (1998) Mihály, Fülöp: *La paix inachevée*. Budapest, 1998, Association des Sciences Historiques de Hongrie.
- Fülöp–Sipos (1998) Fülöp Mihály–Sipos Péter: *Magyarország külpolitikája a XX. században*. Budapest, 1998, Aula Könyvkiadó.
- Gaddis (1997) John Lewis Gaddis: *We Now Know. Rethinking Cold War History*. Oxford, 1997, Clarendon Press.
- Gál–Hegedűs–Litván–Rainer (1993) *A „Jelcin-dosszié”. Szovjet dokumentumok 1956-ról*. Szerk. Gál Éva–Hegedűs B. András–Litván György–Rainer M. János. Budapest, 1993, Századvég–1956-os Intézet.
- Garadnai (2001) Garadnai Zoltán: A magyar–francia diplomáciai kapcsolatok története, 1945–1966. *Külpolitika*, 2001. 1–2. sz. 112–152. p.
- Garthoff (1997) Raymond L. Garthoff: A magyar forradalom és Washington. In *Évkönyv V. 1996–1997*. A konferencia előadásait és vitáit sajtó alá rend. Bak János. Budapest, 1997, 1956-os Intézet. 214–227. p.
- Gati (1990) Charles Gati: *Magyarország a Kreml árnyékában*. Budapest, 1990, Századvég Könyvkiadó.
- Gecsényi (1995) Magyar–osztrák kapcsolatok 1955–1956. Bev.: Gecsényi Lajos. *Társadalmi Szemle*, 1995. 10. sz. 78–90. p.
- (1996a) Gecsényi Lajos: Osztrák külügyi iratok Magyarország történetéhez 1956. október–november. *Múltunk*, 1996. 2. sz. 157–206. p.
- (1996b) Gecsényi Lajos: Osztrák háttérdokumentumok az 1956-os magyar forradalom történetéhez. *Társadalmi Szemle*, 1996. 6. sz. 84–94. p.
- (2000) *Iratok Magyarország és Ausztria kapcsolatainak történetéhez 1956–1964*. Vál., szerk., jegyz. Gecsényi Lajos. Budapest, 2000, Magyar Országos Levéltár.
- (2002) A magyar–osztrák kapcsolatok 1956–1964. In *Magyarország helye a 20. századi Európában*. Szerk. Sipos Balázs és Zeidler Miklós közreműködésével Pritz Pál. Budapest, 2002, Magyar Történelmi Társulat. 147–154. p.
- (2006) Gecsényi Lajos: Osztrák diplomaták Nagy Imre szerepéről és tevékenységéről 1953–1956 In *Nagy Imre és kora. Tanulmányok, forrásközlések 3*. Budapest, 2006, Nagy Imre Alapítvány. (Sajtó alatt.)
- Gecsényi–Vida (2000) Gecsényi Lajos–Vida István: Iratok az osztrák–magyar kapcsolatok történetéhez, 1953–1956. *Századok*, 2000. 5. sz. 1195–1234. p.
- Geréb (1989) *Titkos jelentések 1956. okt. 23.–nov. 4.* Vál., szerk. Geréb Sándor. Budapest, 1989, Hírlapkiadó Vállalat.
- Germuşka (1997) Pál Germuşka: Najnovšie poznatky o maďarskej revolúcií roku 1956 a maďarsko-slovenské vzťahy roku 1956. In *Krizy Režimov Sovietskeho bloku v rokoch 1948–1989*. Eds. Michal Štefanský–Marta Zágorská. Banská Bystrica, 1997, Univerzita. 153–164. p.

- Gibianszkij (1994) Leonyid Gibianszkij: Az 1948-as szovjet–jugoszláv konfliktus és a Kominform. *Múltunk*, 1994. 4. sz. 111–114. p.
- (1997) Leonyid Gibianszkij: A szovjet–jugoszláv kapcsolatok és az 1956-os magyar forradalom. *Évkönyv V. 1996/1997*. Budapest, 1997, 1956-os Intézet. 137–151. p.
- Ginsborg (1989) Paul Ginsborg: *Storia d'Italia dal dopoguerra a oggi. Società e politica 1943–1988*. Torino, 1989, Einaudi.
- Glatz (1990) Losonczy Géza feljegyzései 1956. november–1957. június. Közread. Glatz Ferenc. *História*, 1990. 2. sz. 31–34. p.
- Gluchowski (1995) Leo Gluchowski: Poland 1956. Khrushchev, Gomulka and the „Polish October”. *Cold War International History Project Bulletin*, Issue 5, Spring 1995. 1., 38–49. p.
- Grandsenne (1998) Florence Grandsenne: *Les intellectuels français face aux crises du communisme en Europe du Centre-Est. Perception et interprétation des mouvements et de leur répression (1956–1981)*. Thèse de doctorat, 3 volumes, Institut d'Études Politiques de Paris, sous la direction de Serge Bernstein, 1998. Vol. 1: Budapest, 1956.
- Grosser (1972) Alfred Grosser: *La IVe République et sa politique extérieure*. Paris, 1972, Armand Colin.
- Gruber (1988) Karl Gruber: *Meine Partei ist Österreich. Privates und diplomatisches*. Wien, 1988, Amalthea.
- Guénard (1994a) Annie Guénard: *La présence culturelle française en Europe centrale et orientale avant et après la Seconde Guerre mondiale, 1936–1940, 1944–1949*. Thèse de doctorat d'État à l'Université de Paris I Panthéon Sorbonne (arrêté du 30 mars 1992), 4 volumes, sous la direction de René Girault, 1994.
- (1994b) Annie Guénard: De la reconstruction à l'éviction. Entre 1944 et 1949, une politique culturelle française en Europe centrale et orientale confrontée à l'organisation du Bloc communiste. *Matériaux pour l'histoire de notre temps*. Édité par l'Association des Amis de la BDIC et du Musée, octobre–décembre 1994 (36).
- (1996) Annie Guénard: La vision française de l'Europe centrale et orientale dans la construction d'une politique culturelle extérieure (1936–1940 et 1944–1951). *Bulletin de l'Institut Pierre Renouvin*. Université Paris I Panthéon-Sorbonne, printemps-automne 1996/1–2.
- Guida (1996) Francesco Guida: Il primo governo Nagy nella documentazione diplomatica italiana. In *Ungheria 1956. La cultura si interroga*. Ed. Roberto Ruspanti. Messina, 1996, Rubbettino Editore. 57–74. p.
- Györkei–Horváth (1996) *Szovjet katonai intervenció 1956*. Szerk. Györkei Jenő–Horváth Miklós. Budapest, 1996, Argumentum.
- Hajdu (1992) Az 1956. október 24-i moszkvai értekezlet. Közread. Hajdu Tibor. In *Évkönyv I. 1992*. Budapest, 1992, 1956-os Intézet.
- (1993) Hajdu Tibor: A magyar reakció népellenes puccsa. A Csehszlovák KB 1956. december 5–6-i ülése a magyarországi eseményekről. In *Évkönyv II. 1993*. Budapest, 1956-os Intézet. 125–131. p.
- (2003) Hajdu Tibor: Károlyi Mihály párizsi követsége, 1947–1949. *Múltunk*, 2003. 2. sz. 3–57. p.
- Haraszti-Taylor (1995) *The Hungarian Revolution of 1956. A Collection of Documents from the British Foreign Office*. Ed. Eva Haraszti-Taylor. Nottingham, 1995, Astra Press.

- Harrison (1997) Hope M. Harrison: Az 1956-os felkelés és a keletnémet pártpolitika. In *Évkönyv V. 1996/1997*. (A kötet *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában* című konferencia előadásait sajtó alá rend. Bak János. Budapest, 1997, 1956-os Intézet. 164–174. p.
- Hegedüs (1988) Hegedüs András: *A történelem és a hatalom ígészetében. Életrajzi elemzések*. Budapest, 1988, Kossuth Kiadó.
- Heinemann–Wiggerhaus (1999) *Das internationale Krisenjahr 1956. Polen, Ungarn, Suez*. Hrsg. Winfried Heinemann–Norbert Wiggerhaus. München, 1999, R. Oldenbourg Verlag.
- Holub (2004) Holub Krisztina: A Le Monde tudósításai Magyarországról 1947-ben. Budapest, 2004, Eötvös Loránd Tudományegyetem. /Öt kontinens. Az Új és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék tudományos közleményei./
- Horel (2000) Catherine Horel: L'opinion publique française face à la révolution de 1956. Actes du colloque *Les intellectuels et l'opinion publique en France face à la révolution hongroise de 1956*, 17, 18, 19 octobre 1996. Institut français en Hongrie, transcrit par Csaba Csapodi, 2000 (a budapesti Francia Kulturális Intézet Médiathèque elnevezésű könyvtárában elhelyezett kézirat).
- Horváth (1995) Horváth Miklós: *Maléter Pál*. Budapest, 1995, 1956-os Intézet.
- Horváth–Németh (1999) Horváth István–Németh István: *... és a falak leomlanak. Magyarország és a német egység, 1945–1990. Legenda és valóság*. Budapest, 1999, Magvető Könyvkiadó.
- Horváth–Ripp (1997) A Magyar Dolgozók Pártja vezető testületeinek dokumentumai 1956. október 24.–október 28. In *Ötvenhat októbere és a hatalom*. Szerk. Horváth Julianna–Ripp Zoltán. Budapest, 1997, Napvilág Kiadó. 11–166. p.
- Hruscsov (1971) Khruscsev: *Remembers with an Introduction*. Commentary and Notes by Edward Chrankshaw. London, 1971, Andre Deutsh.
- (1988) Nyikita Hruscsov: *A személyi kultuszról és következményeiről. Beszámoló az SZKP XX. kongresszusának zárt ülésén, 1956. február 25.* Budapest, 1988, Kossuth Kiadó.
- Hszia (1991) Hszia Tao-seng: Ji Csou En-laj cungli 1957 nien fangven Hsziumgjali [Emlékezés Csou En-laj miniszterelnök 1957-es magyarországi látogatására In *Hszin Csungkuo vajcsiaio fengjün. Csungkuo vajcsiaokuan hujjilu* [Az Új Kína külpolitikájának viharai. Kínai diplomaták emlékiratai. Szerk.]. Vajcsiaopu Vajcsiaosi Piencsisi [Kínai Külügyminisztérium, Diplomáciatörténeti Szerkesztőségi Iroda.], Peking, 1991, Sicsie csesi csupansó. 2. köt. 23–28. p.
- Hsziumgjali (1957) Hsziumgjali, Csungkuo, Szulien Kungcsantang ho Kungzsentang csi csengfu tö tajpiao zaj Moszikö hujtan tö kungpao [A magyar, kínai és szovjet kommunista és munkáspártok és kormányok képviselőinek moszkvai tárgyalásairól kiadott nyilatkozat], 1957. január 11. In *Kokuo kungcsancsuji csengtang vengcung Kuanjü Hsziumgjali sicsien* [A kormányzó kommunista pártok szövegeinek gyűjteménye a magyarországi eseményekről]. Peking, 1957, Sicsie csesi csupansó.
- Huszár (2001) Huszár Tibor: *Kádár János politikai életrajza, 1912–1956*. 1. köt. Budapest, 2001, Szabad Tér Kiadó–Kossuth Kiadó.
- Huszár–Szabó (1999) *Restauráció vagy kiigazítás. A kádári represszió intézményesülése 1956–1962*. Szerk. Huszár Tibor–Szabó János. Budapest, 1999, Zrínyi Kiadó.
- Immerman (1990). *John Foster Dulles and the Diplomacy of the Cold War*. Ed. Richard H. Immerman. Princeton, N. J., 1990, Princeton University Press.
- Imre (1973) Imre György [Baracs Dénes]: *A pekingi szemüveg*. Budapest, 1973, Kossuth Kiadó.

- Ioanid (2004) *Imre Nagy: Însemnări de la Snagov. Corespondență, rapoarte, convorbiri*. Ed. Ileana Ioanid. Iași, 2004, Polirom.
- Iszlamov (1994) Tofik Iszlamov: Erdély a szovjet külpolitikában a második világháború alatt. *Múltunk*, 1994. 1–2. sz. 17–50. p.
- Izsák–Szabó (1989) *1956 a sajtó tükrében: 1956. október 22–november 5.* Összeáll. és szerk. Izsák Lajos–Szabó József. Budapest, 1989, Kossuth Kiadó.
- Jegyzőkönyv (1957) *A Magyar Szocialista Munkáspárt országos értekezletének jegyzőkönyve. 1957. június 27–29.* Budapest, 1957, Kossuth Kiadó.
- (1960) *A Magyar Szocialista Munkáspárt VII. kongresszusának jegyzőkönyve. 1959. november 30.–december 5.* Budapest, 1960, Kossuth Kiadó.
- Jen (1997) Jen Hsziao-ming: Csienlun Mao Ce-tung jü Pa Ta luhszien tö kajpien [Mao Ce-tung és a VIII. kongresszus irányvonalának változása]. *Tangtaj Csunghuosi jencsiu* [Kína modern történetének kutatása], 1997. 6. sz. 88–94. p.
- Jindrich (1994) Madry Jindrich: Reflexe maďarského povstání v jednáních ústředních politických orgánu Československa. In *Vojenská opatření Českosloveska v souvislosti s maďarským povstáním 1956: Vedecké kolokvium s mezinárodní účastí, konané ve dnech 22–23 září 1993 v Historickém ústavu Armády České republiky v Praze*. Praha, 1994, Vojeskohistorický Ústav. 151–164. p.
- Kádár (1987) Kádár János beszéde a Pekingi Egyetemen. In *Kádár János művei*. Budapest, 1987, Kossuth. 1. kötet.
- Kajári (2001) *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. Az 1953. július 28. és az 1954. június 22. közötti ülések.* Összeáll., jegyz. és bev. Kajári Erzsébet. Szerk. Gyarmati György–S. Varga Katalin. Budapest, 2001, Történeti Hivatal. /Állambiztonsági Történeti Tár./
- Kalmár (1993) Kalmár Melinda: A politika poétikája. Irodalom és politika Magyarországon az ötvenes években. *Holmi*, 1993. 5. sz. 715–730.
- (1997) Kalmár Melinda: Az irodalmi élet szerkezetváltozása, 1957–1962. *Holmi*, 1997.1. sz. 78–95. p.
- (1998) Kalmár Melinda: *Ennivaló és hozomány. A kora-kádárizmus ideológiája*. Budapest, 1998, Magvető Kiadó.
- Kaplan (1992) Karel Kaplan: *Československo v letech 1953–66. 3 část*. Praha, 1992, SPN.
- (1993) Karel Kaplan: Csehszlovákia 1956-ban. In *Az 1956-os magyar forradalom helye a szovjet kommunista rendszer összeomlásában. Az 1991. július 13–15-én Budapesten, az Országos Széchényi Könyvtárban megtartott nemzetközi konferencia jegyzőkönyve*. Szerk. Békés Csaba. Budapest, 1993, 1956-os Intézet. 91–96. p.
- Kecskés D. (1999a) Gusztáv Kecskés D.: De l'autre côté du 'rideau de fer'. La révolution hongroise de 1956 et la politique étrangère française à la lumière de quelques entretiens avec d'anciens diplomates. In *Specimina Nova. A Pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Történeti Tanszékeinek Évkönyve*. Szerkesztette Majoros István. Pécs, 1999. 155–171. p.
- (1999b) Kecskés D. Gusztáv: A szuezi válság és az 1956-os magyar forradalom. (Utószó.) In Denis Lefebvre: *A szuezi ügy*. Ford. Kecskés Gusztáv, Budapest, 1999, Osiris Kiadó. 135–148. p.
- (2000a) Az olvadás Kelet-Európában a Nyugat szemével. A NATO Nemzetközi Titkárságának belső dokumentuma. Közli és ford. Kecskés D. Gusztáv. In *Évkönyv VIII. 2000. Magyarország a jelenkorban*. Szerk. Kőrösi Zsuzsanna–Standeisky Éva–Rainer M. János. Budapest, 2000, 1956-os Intézet. 369–391. p.

- (2000b) Kecskés D. Gusztáv: Franciaország politikája az ENSZ-ben a „magyar ügy” kapcsán: 1956–1963. *Századok*, 2000. október, 5. sz. 1171–1194. p.
- (2000c) Az olvadás Kelet-Európában. A NATO Nemzetközi Titkárságának belső dokumentuma. Közread., bev., jegyz. és ford. Kecskés Gusztáv. In *Évkönyv VIII. 2000. Magyarország a jelenkorban*. Szerk. Kőrösi Zsuzsanna–Standeisky Éva–Rainer M. János. Budapest, 2000, 1956-os Intézet. 369–391. p.
- (2001) Kecskés D. Gusztáv: A NATO és a magyar forradalom. In *A magyar forradalom eszméi. Eltérítések és győzelmük*. Szerk. Király Béla–Lee W. Congdon. Budapest, 2001, Atlanti Kutató és Kiadó Társulat. 106–129. p.
- (2002) Kecskés D. Gusztáv: A francia diplomácia és az 1956-os magyar forradalom. *Történelmi Szemle*, 2002. 1–2. sz. 99–114. p.
- (2003a) Gusztáv Kecskés D.: *La diplomatie française et la révolution hongroise de 1956*. Thèse de doctorat, Sorbonne Nouvelle Paris III – Pécsi Tudományegyetem, 3 Vol., Paris, 2003.
- (2003b) Kecskés D. Gusztáv: A francia tömegsajtó és az 1956-os magyar forradalom. In *Évkönyv XI. 2003. Magyarország a jelenkorban*. Szerk. Rainer M. János–Standeisky Éva. Budapest, 2003, 1956-os Intézet, 197–207. p.
- (2003c) Kecskés D. Gusztáv: A forradalmi Tanács és a francia diplomácia. In *Iratok az emigrációról*. Szerk. Király Béla–Balogh Piroska–Vitek Tamás. Budapest, 2003, Atlanti Kutató és Kiadó Társulat. 105–117. p.
- (2003d) Kecskés D. Gusztáv: Az 1956-os magyar menekültek és Franciaország. *Múltunk*, 2003. 4. sz. 115–148. p.
- (2005) Gusztáv Kecskés D.: *La diplomatie française et la révolution hongroise de 1956*. Sous la direction de Sándor Csernus et Paul Gradwohl, Paris–Budapest–Szeged, 2005, Publications de l’Institut hongrois de Paris en collaboration avec École doctorale Espace Européen Contemporain (EEC) de l’Université Paris III Sorbonne Nouvelle. (série: Dissertationes, vol. III).
- Kirby (2001) William C. Kirby: The Two Chinas in Global Setting. Sino–Soviet and Sino–American Cooperation in the 1950s. In *Re-examining the Cold War. U.S.–China Diplomacy, 1954–1973*. Eds. Robert S. Ross–Jiang Changbin. Cambridge, Mass.–London, 2001, Harvard University Press. 25–45. p.
- Kiss–Ripp (1991) Dokumentumok a jugoszláv menedékről és a Szántó Zoltán-ügyről (1956–1958). Közread. Kiss József–Ripp Zoltán. *Múltunk*, 1991. 4. sz. 136–158. p.
- Kiss–Ripp–Vida (1995) *Magyar–jugoszláv kapcsolatok, 1956. Dokumentumok. Iratok a magyar–jugoszláv kapcsolatok történetéhez. Magyar–jugoszláv kapcsolatok, 1956. Az állami és pártkapcsolatok rendezése, az októberi felkelés, a Nagy Imre-csoport sorsa. Dokumentumok*. Szerk., bev. Kiss József–Ripp Zoltán–Vida István. Budapest, MTA Jelenkor-kutató Bizottság, 1995. /Iratok a magyar diplomácia történetéhez, 1956–1989. B. sorozat./
- (1997) *Magyar–jugoszláv kapcsolatok, 1956. december–1959. február. A magyar–jugoszláv kapcsolatok és a Nagy Imre-csoport sorsa. Dokumentumok*. Szerk., bev. Kiss József–Ripp Zoltán–Vida István. Budapest, MTA Jelenkor-kutató Bizottság, 1997. /Iratok a magyar diplomácia történetéhez, 1956–1989. B. sorozat./
- KKP VIII. (1956) *Kína Kommunista Pártjának VIII. kongresszusa. Rövidített jegyzőkönyv*.
- Klenjanszky (2002) Sarolta Klenjanszky: *Les répercussions de la révolution hongroise de 1956 et de sa répression dans le Parti communiste français*. Mémoire de maîtrise sous la direction d’Olivier Faron, l’Université Lumière – Lyon II (Faculté de Géographie, de Tourisme et d’Histoire), 2002.

- (2004) Sarolta Klenjánszky: *Les relations du gouvernement hongrois avec le Parti Communiste Français dans la guerre froide (1949–1970)*. Mémoire de DEA d'Histoire Contemporaine sous la direction de Didier Musiedlak, Université Paris X Nanterre, École Doctorale Économie, Organisations, Sociétés, Paris, 2004.
- Kmeczkó (1994) Kmeczkó Mihály: Hogyan élték meg 1956-ot a csehszlovákiai magyarok? Visszaemlékezések színes csokra. *Dimenziók*, 1994. 1. sz. 10–17. p.
- Kochański (1996) Aleksander Kochański: *Polska 1944–1991. Informator historyczny I.* [Lengyelország 1944–1991. Történelmi tájékoztató I.]. Warszawa, 1996, Wyd. Sejmowe.
- Kogan (1970) Norman Kogan: *L'Italia del dopoguerra*. Bari, 1970, Editori Laterza.
- [Koltay–Bródy] (1990) *El nem égetett dokumentumok*. [Szerk. Koltay Gábor–Bródy Péter.] 1. kötet. [Budapest], 1990, Szabad Tér.
- Kovrig (1973), Benett Kovrig: *The Myth of Liberation – East Central Europe in U. S. Diplomacy and Politics Since 1941*. Baltimore, 1973, Johns Hopkins University Press.
- Kramer (1996/97) Mark Kramer: New Evidence on Soviet Decision-Making and the 1956 Polish and Hungarian Crises. *Cold War International History Project Bulletin*, Issues 8–9, Winter 1996/1997, 358–384. p.
- Kula (1992) Marcin Kula: *Paryż, Londyn i Waszyngton patrzą na październik 1956 r. w Polsce* [Párizs, London és Washington az 1956. októberi Lengyelországra tekintenek]. Warszawa, 1992, ISP PAN.
- Kupiecki–Szczepanik (1995) Robert Kupiecki–Krzysztof Szczepanik: *Polityka zagraniczna Polski 1918–1994* [Lengyelország külpolitikája 1918–1994]. Warszawa, 1995, Wyd. Naukowe Scholar.
- Kyle (1991) Keith Kyle: *Suez*. London, Weidenfeld–Nicolson, 1991.
- Lafeber (1976) Walter Lafeber: *America, Russia, and the Cold War 1945–1975*. 3rd ed. New York, 1976, John Wiley and Sons, Inc.
- Lamb (1987), Richard Lamb: *The Failure of the Eden Government*. London, 1987, Sidgwick & Jackson.
- Lefebvre (1999) Denis Lefebvre: *A szuezi ügy* Budapest, 1999, Osiris Kiadó.
- Léka (1999) Léka Gyula: A műszaki zár- és erőrendszer (vasfüggöny) felszámolása, 1948–1989. *Hadtudomány*, 1999. 3–4. sz. 161–166. p.
- Levine (1994) Steven I. Levine: Perception and Ideology in Chinese Foreign Policy. In *Chinese Foreign Policy. Theory and Practice*. Eds. Thomas W. Robinson–David Shambaugh. Oxford, 1994. Clarendon Press. 30–46. p.
- Li (1995) *Csungkuo vajcsiao jenji. Hszin Csungkuo sicsi* [A kínai külpolitika regényes története. Az Új Kína idősza]. [Szerk.] Li Liencsing. Peking, 1995, Sicsie csesi csupansö.
- Lipcsey (2004) *Magyar–román kapcsolatok 1956–1958. Dokumentumok*. Szerk. Lipcsey Ildikó. Budapest, 2004, Paulus-Publishing Bt.–Nagy Imre Alapítvány.
- Lipkovich (1990) Lipkovich Károly: A szovjet–jugoszláv viszony és a Tájékoztató Iroda. *Múltunk*, 1990. 1. sz. 30–57. p.
- Louis–Owen (1989) Roger W. Louis–Roger Owen (eds.): *Suez, 1956. The crisis and its consequences*. Oxford, 1991, Clarendon Press.
- Lungu–Retegan (1996) *1956. Explozia. Percepții române, iugoslave și sovietice asupra evenimentelor din Polonia și Ungaria*. Ed. Corneliu Mihai Lungu, Mihai Retegan București, 1996, Univers Enciclopedic.
- Lüthi (2003) Lorenz M. Lüthi: *The Sino–Soviet Split, 1956–1966*. PhD-dolgozat, 2003. Kézirat.

- Lydall (1984) Harold Lydall: *Yugoslav Socialism. Theory and Practice*. Oxford, 1984, Calderon Press.
- Macher (2002) Anikó Macher: La diplomatie culturelle entre la France et la Hongrie de 1945 à 1949, vue de Hongrie. *Mélanges de l'École française de Rome. Italie et Méditerranée*, tome 114, 2002, 1.
- Magyar–kínai (1957) Közlemény a magyar–kínai tárgyalásokról. In *A magyar–kínai barátság dokumentuma. 1957. január 16–17*. Budapest, 1957, k. n.
- Mao (é. n.) Mao Ce-tung válogatott művei. 5. kötet. [hely, év és kiadó nélkül.]
- Marchio (1992) James David Marchio: *Rhetoric and Reality: The Eisenhower Administration and Unrest in Eastern Europe, 1953–1959*. Ph. D. dissertation at American University, Ann Arbor, Mich., 1990, University Microfilms International. 1993.
- Marelyin Kiss–Ripp–Vida (2001) A szovjet–jugoszláv és a magyar–jugoszláv kapcsolatok a levelezési diplomácia tükrében 1954–1955. Közread. Marelyin Kiss József–Ripp Zoltán–Vida István. *Múltunk*, 2001. 1. sz. 233–284. p.
- Marès (1982) Antoine Marès: La France Libre et l'Europe centrale et orientale (1940–1944). *Revue des Études slaves*, tome 54e, fascicule 3, Paris, 1982, Institut d'Études slaves.
- Martino (1977) *Discorsi parlamentari di Gaetano Martino*. 2. vol. Roma, 1977, Grafica Editrice Romana.
- Marušiak (2003) Juraj Marušiak: Slovakia and the Hungarian revolution of 1956. In *Sovietization in Romania and Czechoslovakia*. Eds. Alexandru Zub–Flavius Soloman. Iași, 2003, Polirom, 95–111. p.
- Mastny (1996) Vojtech Mastny: *The Cold War and Soviet Insecurity: The Stalin Years*. New York–Oxford, 1996, Oxford University Press.
- McCauley (1981) Brian McCauley: Hungary and Suez, 1956. Limits of Soviet and American Power. *Journal of Contemporary History*, 1981. 16. 777–800. p.
- Méray (1989) Méray Tibor: *Nagy Imre élete és halála*. Budapest, 1989, Bibliotéka.
- Michel (2000) Bernard Michel: L'image de l'insurrection hongroise de 1956 dans l'opinion française. Actes du colloque *Les intellectuels et l'opinion publique en France face à la révolution hongroise de 1956*, 17, 18, 19 octobre 1996, Institut français en Hongrie, transcrit par Csaba Csapodi, 2000 (a budapesti Francia Kulturális Intézet Médiathèque elnevezésű könyvtárában elhelyezett kézirat).
- Mićunović (1990) Veljko Mićunović: *Tito követé voltam. Moszkva 1956–1958*. Budapest, 1990, Interart.
- Molnár (1988) Molnár Gusztáv: Jordáky Lajos naplója. *Medvetánc*, 1988. 2–3. sz. 282–299. p.
- Molnár (1971) Miklós Molnár: *Budapest 1956. A History of the Hungarian Revolution*. London, 1971, Ullen and Unwin.
- (1991) Molnár Miklós: *Egy vereség diadala*. Budapest, Educatio, 1991.
- (1998) Molnár Miklós: *Egy vereség diadala. A forradalom története*. Budapest, 1998, 1956-os Intézet.
- Munteanu (2002) *Romania and the Warsaw Pact, 1955–1989 Vol. I–II*. Ed. Mircea Munteanu. Document Reader compiled for the International Conference „Romania and the Warsaw Pact, Bucharest, 3–6. October, 2002.
- Muszatov (1996) Valerij Muszatov: *Predvesztnyiki buri. Politiceszkije kriziszi v Vosztočnoj Jevrope (1956–1981)*. Moszkva, 1996, Naucsnaia Knyiga.

- Nagy E. (1989) *1956 sajtója*. Összeáll. Nagy Ernő. Budapest, 1989, Tudósítások Kiadó.
- Nagy I. (1984a) Nagy Imre: „A magyar nép védelmében”. *Vitairatok és beszédek 1955–1956*. Párizs, 1984, Magyar Füzetek.
- (1984b) Nagy Imre: A nemzetközi kapcsolatok öt alapelve és külpolitikánk kérdése. In uő (1984a) 236–237. p.
- Nagy M. (1993) Nagy Miklós (szerk.) A magyar külpolitika 1956–1989. Történeti kronológia., Budapest, 1993. MTA Jelenkorkutató Bizottsága
- Némethné–Sipos (1993) *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. I. kötet: 1956. november 11.–1957. január 14.* Szerk., jegyz. Némethné Vágyi Karola–Sipos Levente. Bev. Sipos Levente Budapest, 1993, Intera Rt.
- Némethné–Soós–T. Varga–Ujváry (1997) *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1957–1958. évi jegyzőkönyvei*. Szerk. Némethné Vágyi Karola–Soós László–T. Varga György–Ujváry Gábor. Budapest, 1997, Magyar Országos Levéltár.
- Orehova–Szereda (1996) SZSZSZR i Polska: oktyabr 1956-go. Posztanovlenyija i rabocsije zapiszi Prezidiuma CK KPSZSZ. Publ. podg. Jelena Orehova–Vjacseszlav Szereda. *Isztoricseszki Arhiv*, 1996. 5–6. sz. 178–191. p.
- Orehova–Szereda–Sztikalin (1998) *Szovjetszkij Szozuz i vengerszkij krizisz 1956 goda. Dokumenti*. Red. Je. D. Orehova–V. Ty. Szereda–A Sz. Sztikalin. Moszkva, 1998, Rosszpen.
- Ortona (1986) Egidio Ortona: *Anni d’America, La diplomazia 1953–1961*. Bologna, 1986. Il Mulino.
- Ostermann (1997) Christian F. Ostermann: Kelet-Németország és a magyar forradalom. In *Évkönyv V. 1996/1997*. A kötet *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában* című konferencia előadásait sajtó alá rend. Bak János. Budapest, 1997, 1956-os Intézet. 175–185. p.
- Pach, Jr.–Richardson (1991) Chester J. Pach Jr.–Elmo Richardson: *The Presidency of Dwight D. Eisenhower*. Rev. ed., 1991, University Press of Kansas.
- Park (1994) Jungwon Park: *Conformity and Relative Autonomy in the Soviet Bloc: Hungary’s Westward Policy since the 1956 Revolution*. Kandidátusi értekezés, Budapest, 1994 (kézirat).
- Pernes (1996) Jiri Pernes: Ohlas maďarské revoluce roku 1956 v Československé verejnosti. *Soudobé Dejiny* (Praha), 1996. 4. 512–526. p.
- Petruf [é. n.] *Documents sur les relations politiques entre la France et la Tchécoslovaquie*, vol. 1: 1945–1948, sous la direction de Pavol Petruf, [Bratislava], [s. a.], Institut d’histoire de l’Académie des Sciences (SAV) (Slovaquie) – e-Collegium Institut (France & Hongrie).
- Po (1997) Po Ji-po: *Zsokan csungta csüecö jü sicsien tö bujku*. [Visszapillantás néhány fontos döntésre és eseményre]. 1–2. Peking, 1997, Zsenmin csupansö.
- Pruessen (1997) Ronald W. Pruessen: John Foster Dulles és Kelet-Európa. Gondolatok az 1956-hoz vezető útról. In *Évkönyv V. 1996–1997*, Budapest, 1997, 1956-os Intézet. 228–237. p.
- Raab (1961) Julius Raab: *Verantwortung für Österreich*. Wien, 1961, Österreichischer Wirtschaftsverlag.
- Radványi (1970) János Radványi: The Hungarian Revolution and the Hundred Flowers Campaign. *The China Quarterly*, No. 43, July–September 1970. 121–129. p.
- (1979) János Radványi: *Hungary and the Superpowers. The 1956 Revolution and Realpolitik*. Forew. Zbigniew Brzezinski. Stanford, Hoover Institution Press, 1972. /Hoover Institution publications 111./

- Rainer (1990) Rainer M. János: *Az író helye. Viták a magyar irodalmi sajtóban 1953–1956.* Budapest, 1990, Magvető Kiadó.
- (1994) Rainer M. János: Hruscsov Budapesten, 1958 április. *Budapesti Negyed*, 4. 1994. 159–190. p.
- (1996) Rainer M. János: Kísérlet a feljegyzések értelmezésére. In *Döntés a Kremlben. A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról.* Szerk. Vjacseszlav Szereda–Rainer M. János. Budapest, 1996, 1956-os Intézet, 111–154. p.
- (1998) Rainer M. János: A magyarországi fordulatok és a szovjet politika 1944–1948. In *A fordulat évei 1947–1949. Politika, képzőművészet, építészet.* Szerk. Standeisky Éva–Kozák Gyula–Pataki Gábor–Rainer M. János. Budapest, 1998, 1956-os Intézet, 17–39. p.
- (1999) Rainer M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz. II. 1953–1958.* Budapest, 1999, 1956-os Intézet.
- Rákosi (1997) Rákosi Mátyás: *Visszaemlékezések 1940–1956.* 1–2. kötet. Szerk. Feitl István–Gellériné Lázár Márta–Sipos Levente. Budapest, 1997, Napvilág Kiadó.
- Rauchensteiner (1981) Manfred Rauchensteiner: *Spätherbst 1956: Die Neutralität auf dem Prüfstand.* Wien, 1981, Bundesverlag.
- (2003) Manfred Rauchensteiner: Die Performance war perfekt. In Schmidl–Engelke (2003). 235–252. p.
- Réau (2000) Élisabeth du Réau: Les socialistes français, l'Europe et la Hongrie (1956–1957). In *Magyarország a (nagy)hatalmak erőterében. Tanulmányok Ormos Mária 70. születésnapjára.* Szerkesztette Fischer Ferenc, Majoros István, Vonyó József. Pécs, 2000, University Press, 2000.
- Rioux (1983) Jean-Pierre Rioux: *La France de la Quatrième République*, vol. 2: L'expansion et l'impuissance, 1952–1958. Paris, 1983, Seuil. /Nouvelle histoire de la France contemporaine, 16/
- Ripp (1994) Ripp Zoltán: *Moszkva és Belgrád között. A jugoszláv kapcsolat és a Nagy Imre-kérdés 1956. november–1959. február.* Budapest, 1994, Politikatörténeti Alapítvány. /Politikatörténeti füzetek 5./
- (1997) Ripp Zoltán: A pártvezetés végnapjai. In *Ötvenhat októbere és a hatalom.* Szerk. Horváth Julianna–Ripp Zoltán. Budapest, 1997, Napvilág Kiadó. 165–314. p.
- (1998a) Ripp Zoltán: Példaképből ellenség. A magyar kommunisták viszonya Jugoszláviához 1947–1948. In *A fordulat évei 1947–1949. Politika, képzőművészet, építészet.* Szerk. Standeisky Éva–Kozák Gyula–Pataki Gábor–Rainer M. János. Budapest, 1998, 1956-os Intézet. 45–62. p.
- (1998b) Zoltán Ripp: Hungary's Part in the Soviet–Yugoslav Conflict, 1956–58. *Contemporary European History*, 7, 2/1998. 197–225. p.
- Robrieux (1981) Philippe Robrieux: *Histoire intérieure du Parti Communiste. Vol. 2: 1945–1972. De la Libération à l'avènement de Georges Marchaít.* Paris, 1981, Fayard.
- Romsics (1995) *Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században.* Szerk. Romsics Ignác. Budapest, 1995, Teleki László Alapítvány.
- Ruff (1998) Ruff Mihály: A hivatalos Magyarország nyugatnémet politikai kapcsolatairól, 1956–1958. *Századok*, 1998. 5. sz. 1113–1132. p.
- (2004) Ruff Mihály: Kísérletek a magyar–nyugatnémet kapcsolatok fejlesztésére, 1956–1958. *Múltunk*, 2004. 2. sz. 155–179. p.
- Schmidl–Engelke (2003) *Die Ungarnkrise 1956 und Österreich.* Hrsg. Erwin A. Schmidl unter Mitwirkung Edda Engelke. Wien–Köln–Weimar, 2003, Böhlau Verlag.

- Schneider (1989) Michael Schneider: *Kleine Geschichte der Gewerkschaften. Ihre Entwicklung in Deutschland von den Anfängen bis heute*. Bonn, 1989, Verlag J. H. W. Dietz Nacht.
- Schreiber (1980) Thomas Schreiber: *Les Relations de la France avec les pays de l'Est (1944–1980)*. Paris, 1980, La documentation Française.
- (2000) Thomas Schreiber: *Les actions de la France à l'Est ou Les absences de Marianne*. Paris–Montréal, 2000, l'Harmattan. 23–66. p.
- Si (1998) Si Csö: *Caj lisi csüzszen senpien: Si Csö hujjilu* [A történelem óriásai mellett: Si Csö memoárja]. Sajtó alá rend. Li Haj-ven. Peking, 1998, Csungkung Csungjang Tanghsziao csupansö.
- Soós (1993) Soós Katalin: 1956 és Ausztria. *Acta Historica. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae*. Tom. XCVII. 1993. 47–58. p.
- Soós (1997) *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1957–1958. évi jegyzőkönyvei*. Szerk. Soós László, jegyz. Némethné Vágyi Karola–Soós László–T. Varga György–Ujváry Gábor. Budapest, 1997, Magyar Országos Levéltár.
- (1999) *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1959–1960. évi jegyzőkönyvei*. Szerk. Soós László, jegyz. S. Kosztricz Anna–Némethné Vágyi Karola–Simon István–Soós László. Budapest, 1999, Magyar Országos Levéltár.
- Spanier (1965) John W. Spanier: *American Foreign Policy Since World War II*. 2nd rev. ed., New York, 1965, Frederick A. Praeger, Publishers.
- Spriano (1986) Paolo Spriano: *Le passioni di un decennio 1946–1956*. Milano, 1986, Garzanti.
- Staingl (1996) Jan Staingl: Katonai intézkedések Szlovákia területén az 1956 őszi magyar felkelés időszakában. *Hadtörténeti Közlemények*, 1996. 3. sz. 67–77. p.
- Stourzh (2005) Stourzh, Gerald: *Um Einheit und Freiheit. Staatsvertrag, Neutralität und das Ende der Ost–West-Besetzung Österreichs 1945–1955*. 5. durchgesehene Aufl. Wien–Köln–Graz, 2005. Böhlau.
- Székelyhidi (1996) *Magyar '56. Forradalom és szabadságharc Magyarországon. Hatások a Kárpát-medencében*. 1–2. kötet. Szerk. Székelyhidi Ágoston. Budapest, 1996, Magyarok Világszövetsége 1956-os Bizottság.
- Szereda–Rainer (1996) *Döntés a Kremlben, 1956: A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról*. Szerk. Vjacseszlav Szereda–Rainer M. János. Budapest, 1996, 1956-os Intézet.
- Szereda–Sztikalin (1993) *Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SZKP KB levéltárából*. Szerk. Vjacseszlav Szereda–Alekszandr Sztikalin. Budapest, 1993, Móra. /Zenit Könyvek./
- Szesztay (2003) Szesztay Ádám: *Nemzetiségi kérdés a Kárpát-medencében 1956–1962*. Budapest, 2003, MTA Kisebbségkutató Intézet–Gondolat Kiadói Kör.
- Szobolevszki (1996) Szobolevszki Sándor: 1956: Kína és Magyarország. *Társadalmi Szemle*, 1996. 11. sz. 75–95. p.
- Szobolevszki–Vida (2001) *Magyar–kínai kapcsolatok, 1956–1959. Dokumentumok*. Az iratokat gyűjt., váll., sajtó alá rend., bev., jegyz. és névmutató: Szobolevszki Sándor. Szerk. Vida István. Budapest, 2001, MTA Jelenkor-kutató Bizottság. /Iratok a magyar diplomáciai kapcsolatok történetéhez, 1956–1989./
- Sztikalin (2003) Alekszandr Sztikalin: *Prervannaja revolucija. Vengerszkij krizisz 1956 goda i polityika Moszkvi*. Moszkva, 2003, Novij Hronograf.
- Tischler (1992) Tischler János: Lengyel szemmel 1956-ról. Interjú Artur Starewiczsel, a LEMP KB Sajtóirodájának egykori vezetőjével. *Múltunk*, 1992. 2–3. sz. 277–286. p.

- (1994) Tischler János: Csou En-laj kínai miniszterelnök 1957. januári látogatása Varsóban. A Gomulka–Csou En-laj tárgyalásokról készített feljegyzés, 1957. január 11–16. *Múltunk*, 1994. 3. sz. 141–175. p.
- (1996) *Az 1956-os magyar forradalom lengyel dokumentumai*. Szerk. Tischler János. Budapest, 1996, 1956-os Intézet–Windsor Kiadó.
- Tismăneanu (2003) Vladimir Tismăneanu: *Stalinism for all seasons. A political history of Romanian Communism*. Berkeley, 2003, University of California Press.
- Tito (1966) Josip Broz Tito: *Beszédek és cikkek*. 10. kötet. Novi Sad, 1966, Forum.
- Tófalvi (1998) Tófalvi Zoltán: Az '56-os forradalom visszhangja Romániában, Erdélyben. *Századok*, 1998. 5. sz. 989–1018. p.
- Történelmi utunk (1989) Történelmi utunk. A Munkabizottság állásfoglalása a jelen helyzet kialakulásának okairól, *Társadalmi Szemle*, 1989. különszám.
- Troen–Shemesh (1990) *The Suez–Sinai Crisis 1956. Retrospective and Reappraisal*. Eds. S. I. Troen–M. Shemesh. New York, 1990, Columbia University Press.
- Tudor–Cătănuș (2001) *O destalinizare ratată. Culisele cazului Miron Constantinescu-Iosif Chișinevschi (1956–1961)*. Ed. Alina Tudor–Dan Cătănuș. București, 2001, Editura Elion.
- Urbán (1996) Urbán Károly: *Sztálin halálától a forradalom kitöréséig. A magyar–szovjet kapcsolatok története, 1953–1956*. Kézirat, 1996.
- Urbán–Vida (1993) Urbán Károly–Vida István (közread.) Az MDP Politikai Bizottsága 1956. június 28-i ülésének jegyzőkönyve. *Társadalmi Szemle*, 1993. 2. sz. 83–94.
- Vadkerty (2001) Vadkerty Katalin: *A kitelepítéstől a reszlovakizációig*. Pozsony, 2001, Kalligram Kiadó.
- Vámos (1986) *Sorshelyzetek. Emlékezések az ötvenes évekre*. Szerk. Vámos György. Budapest, 1986, RTV–Minerva.
- Vang (1999) Vang Szu-li: Po-Hsziung sicsienhou Mao Ce-tung tuj kuonej csiecsitoucseng csüsi pantuan pienhua tö lisi hszienzuo [Történelmi vizsgálat Mao Ce-tung megítélésének változásairól az országon belüli osztályharc helyzetével kapcsolatban a lengyel és magyar események után]. *Tangtaj Csungkuosi jencsiu* [Kína modern történetének kutatása], 1999. 1. sz. 35–44. p.
- Varga (1994) Varga László: *Az elhagyott tömeg. Tanulmányok 1956–1956-ról*. Budapest, 1994, Cserépfalvi–Budapest Főváros Levéltára.
- Varga–Vincze (1999) Varga Andrea–Vincze Gábor: Kállai Gyula nem hivatalos látogatása Bukarestben 1959 nyarán. *Magyar Kisebbség*, 1999. 1. sz. 93–141 p.
- Vasile (2003a) Cristian Vasile: *Între Vatican și Kremlin. Biserica Greco-catolică în timpul regimului comunist*. București, 2003, Curtea Veche.
- (2003b) *Istoria bisericii Greco-Catolice sub regimul comunist 1945–1989. Documente și mărturii*. Ed. Cristian Vasile. Iași, 2003, Polirom.
- Veres–Bächer (1992) Veres Mária–Bächer Iván: Beszélgetések Aczél Györggyel. *Mozgó Világ*, 1992. 3. sz. 51–60. p.
- Vignaud (1987) Christine Vignaud: *L'opinion française face aux événements d'Europe de l'Est de 1956*. Mémoire de maîtrise sous la direction de Robert Frank, 1986–1987. Kézirat.
- Vincze (1997) Vincze Gábor: Változás a Román Munkáspárt magyarságpolitikájában: a kolozsvári magyar nyelvű felsőoktatás felmorzsolása (1950–1959). *Korunk*, 1997. 4. sz. 70–82.
- (2000) Vincze Gábor: *Magyar vagyon román kézben*. Csíkszereda, 2000, Pro-Print.

- (2001a) Vincze Gábor: A Kádár János vezette magyar párt- és kormánydelegáció 1958-as romániai látogatása. In *A Maros megyei magyarság történetéből. Tanulmányok*. 2. kötet. 360–379. p. Marosvásárhely, 2001, Mentor.
- (2001b) Vincze Gábor: A kolozsvári magyar konzulátus – mint az 1945 utáni magyar-román kapcsolatok egyik neuralgikus kérdése. In *Kolozsvár 1000 éve*. Szerk. Dáné Tibor Kálmán et al. Kolozsvár, 2001, EME–EMKE. 325–334. p.
- (2003) *Történeti kényszerpályák – kisebbségi realpolitikák. II. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához 1944–1989*. Szerk. Vincze Gábor. Csíkszereda, 2003, Pro-Print.
- Volokityina (1999) *Szovjetszkij faktor v Vosztocnoj Jevrope 1944–1953. Tom 1. 1944–1948. Dokumenti*. Orv. red. T. V. Volokityina. Moszkva, 1999, Rosszpen.
- Volokityina–Iszlamov–Murasko (1997–1998) *Vosztocsnaja Jevropa v dokumentah rosszjszkih arhivov 1944–1953. Tom I, 1944–1948. Tom II. 1949–1953*. Red. T. V. Volokityina, T. M. Iszlamov, G. P. Murasko. Moszkva–Novosibirszk, 1997–1998, Szibirszkij Hronograf.
- Volokityina–Murasko–Noszkova–Pokivajlova (2002) T. V. Volokityina–G. P. Murasko–A. F. Noszkova–T. A. Pokivajlova: *Moszkva i Vosztocsnaja Jevropa. Sztanovlenyije polityicseszkih rezsimov szovjetszkovo tyipa 1949–1953. Ocserki isztorii*. Moszkva, 2002, Rosszpen.
- Vu (1995) Vu Leng-hszi: *Ji Mao csuhszi* [Emlékezés Mao elnökre]. Peking, 1995, Hszinhua csupansö.
- (1999) Vu Leng-hszi: *Si nien luncsan, 1956–1966. Csung–Szukuanhszi hujzil*. 1–2. [Tíz év vita, 1956–1966. Visszaemlékezés a kínai–szovjet kapcsolatokra]. 1–2. köt. Peking, 1999, Csungjang venhszjen csupansö.
- Werblan (1991) Andrzej Werblan: *Czy los Imre Nagy’a przeraził Gomulkę? [Vajon Nagy Imre sorsa megrémítette Gomulkát?]* *Prawo i Życie*, nr. 43, 1991. 17. p.
- Wilson (1979) Duncan Wilson: *Tito’s Yugoslavia*. London, 1979, Cambridge University Press.
- Zinner (1989) Zinner Tibor: ...hogy megkönnyítsék a Nagy-kormány likvidálását... *Társadalmi Szemle*, 1989. 12. sz. 93–98. p.
- (2001) Zinner Tibor: *A kádári megtorlás rendszere*. Budapest, 2001, Hamvas Béla Intézet.
- Zubok (2001) Vladislav M. Zubok: The Mao–Khrushchev Conversations, 31 July–3 August 1958 and 2 October 1959. *Cold War International History Project Bulletin*, Issue 12/13, Fall/Winter 2001. 244–272. p.
- Zubok–Pleshakov (1996) Vladislav Zubok–Constantine Pleshakov: *Inside the Kremlin’s Cold War: From Stalin to Khrushchev*. Cambridge, Mass., 1996, Harvard University Press.

Magyarország nemzetközi kapcsolatai, 1953–1958 Kronológia

Összeállította: KISS ANDRÁS¹

1953. január 20. A szovjet kormány nyilatkozatában közlése: Magyarország teljesítette szovjet jóvátételi kötelezettségeit.
1953. február 2. Prágában aláírják a csehszlovák–magyar kulturális egyezmény 1953. évi munkatervét, megegyezés születik a közös könyvkiadásról is.
1953. március 9. J. V. Sztálin temetésén Rákosi Mátyás vezetésével magyar kormány- és pártküldöttség vesz részt.
1953. március 30. Pekingben aláírják a magyar–kínai árucseré-forgalmi és fizetési egyezményt 1953-ra.
1953. március 29.–
április 1. „A magyar dolgozók tiltakozó táviratokban követelik”, hogy a letartóztatott André Stilt, a *L'Humanité* főszerkesztőjét és a CGT szakszervezet több vezetőjét bocsássák szabadon.
1953. április 2. Je Csi-csuang, a KNK külkereskedelmi minisztere vezetésével kínai küldöttség érkezik a budapesti felszabadulási ünnepekre, A felszabadulási ünnepekre a Francia Kommunista Párt képviselőjében Budapestre érkezik Michel Vandel, a KB tagja.
1953. április 24.
1953. május 22. Kantonban megnyílik a magyar ipari és mezőgazdasági kiállítás. Pekingben aláírják a magyar–kínai kulturális egyezmény 1953. évi jegyzőkönyvének munkatervét.
1953. június 13–16. Magyar párt- és kormányküldöttség tárgyal Moszkvában Rákosi Mátyás, Gerő András, Hegedüs András, Dobi István, Nagy Imre, Hidas István, Szalai Béla és Földvári Rudolf részvételével.
1953. június 15. A Béke Világtanács Irodája 300 résztvevővel, 70 ország képviselőjében megkezdődik ülése Budapesten. A 31 francia résztvevő között van Jean Laffite, Laurent Casanova és Claude Morgan író, Jacques Denis, a Demokratikus Ifjúsági Világszövetség elnöke, Eugénie Cotton, a Demokratikus Nők Nemzetközi Szövetségének elnöke, Louis Saillant, a Szakszervezetek Világszövetségének főtitkára, továbbá Gabriel d'Arboussier és Frédéric Joliot-Curie atomfizikus.

¹ A kronológia összeállításában közreműködtek a kötet szerzői. Felhasználtuk továbbá az alábbi kiadvány adatait: Nagy M. (1993).

1953. július 7. Magyar–román pénzügyi egyezmény megkötésére kerül sor.
1953. július 13. A Nagy Imre-kormány elfogadja a jugoszláv javaslatot, hogy alakuljon magyar–jugoszláv vegyes bizottság a határincidensek felszámolására és a határjelek helyreállítására.
1953. július 16. Magyar–kínai postaforgalmi és távíróegyezményt írnak alá Pekingben.
1953. augusztus A Nagy Imre-kormány feltétel nélkül szabadlábra helyezi a korábban letartóztatott Edgar Sanders brit üzletembert, aki Angliába távozik.
1953. augusztus 19. Magyar filmhetet rendeznek Kína húsz nagyobb városában a Magyar Alkotmány Napja alkalmából.
1953. augusztus 23. Magyar–jugoszláv egyezmény születik a határincidensek kivizsgálásáról és a váratlan határesemények rendezésének módjáról.
1953. szeptember 4. Kínai tudományos delegáció utazik Budapestre a Nemzetközi Tudományos Dolgozók Szövetségének III. kongresszusára.
1953. szeptember 9. Felújítják a magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatokat, Kurimszky Sándort nevezik ki belgrádi követté.
1953. szeptember 12–14. Budapesten tartják a Tudományos Munkások Világszövetségének III. közgyűlését, amelyen Frédéric Joliot-Curie is felszólal.
1953. ősz Megkezdődik a magyar–brit pénzügyi és kereskedelmi tárgyalások újraindításának diplomáciai előkészítése.
1953. október 3. Pekingben aláírják a magyar–kínai műszaki-tudományos együttműködési egyezményt.
1953. október 15. A Magyar Rádió és a KNK Rádióhivatala között együttműködési egyezményt írnak alá Pekingben.
1953. november 24. Dalibor Soldatić, Jugoszlávia új budapesti követe átadja megbízázólevelét Dobi Istvánnak, az Elnöki Tanács elnökének.
1953. november 25. A magyar labdarúgó válogatott 6:3 arányú győzelmet arat az angol csapat felett.
1953. december 3. Szabadkán magyar–jugoszláv tárgyalások kezdődnek a határjelek helyreállításáról.
1954. A magyar–román kapcsolatokat nagyköveti rangra emelik.
1954. január 17. Milovan Đilast, a jugoszláv kormány miniszterelnök-helyettesét a rendszert bíráló írásai miatt felmentik tisztségéből.
1954. január 20. Magyar–jugoszláv egyezmény születik a határjelek felújításáról.
1954. február 24. Raffaele Giardini olasz követ átadja megbízázólevelét.
1954. március 25. Az Szlovák Nemzeti Tanács (SZNT) megerősíti 15 újonnan megválasztott tagjának mandátumát. Árvay József (Szlovákia Kommunista Pártja) személyében első ízben kerül magyar nemzetiségű képviselő az SZNT-be.
1954. április 23. Az Összkínai Szakszervezeti Szövetség meghívására a magyar szakszervezetek képviseletében Pekingbe utazik Gyenes András és dr. Szabó Zoltán.
1954. április 30. Budapesten aláírják az 1954-re szóló magyar–kínai fizetési és árucserre-forgalmi egyezményt.
1954. május 22. Magyarország és Jugoszlávia felújítja kereskedelmi kapcsolatait.

1954. május 24–30. Az MDP III. kongresszusa. A Kínai Kommunista Párt (KKP) küldöttje Huang Csen, a KNK budapesti nagykövete. A Francia Kommunista Pártot (FKP) Étienne Fajon, a PB tagja képviseli.
1954. június 3–7. Az FKP XIII. kongresszusán az MDP képviselői is részt kívánnak venni, a francia hatóságok azonban megtagadják tőlük a beutazási engedélyt.
1954. június 11–15. Prágában tartja X. kongresszusát Csehszlovákia Kommunista Pártja. Megerősítik első titkári tisztségében Antonín Novotnýt, a 84 tagú Központi Bizottságba ismét bekerül Fábry István.
1954. július 14. A magyar és osztrák kormány között megállapodás jön létre arról, hogy ügyvivők helyett kölcsönösen követeket cserélnek.
1954. szeptember 17. Budapesten aláírják az 1954–55. évi magyar–osztrák árucsereforgalmi megállapodást.
1954. szeptember 23. A KNK megalakulásának 5. évfordulójára Hegedüs András miniszterelnök-helyettes vezetésével magyar kormányküldöttség utazik Pekingbe. Az 1953-ban egy évre megkötött árucsereforgalmi megállapodást a francia és a magyar kormány 1955. augusztus 14-ig meghosszabbítja.
1954. október 14. Az MDP Politikai Bizottsága határozata támogatja a Szovjetunió Jugoszláviával kapcsolatos új politikáját. Felosztatják a Tito-ellenes emigránsok magyarországi szervezetét, a sajtóban megszüntetik a jugoszlávellenes propagandát.
1954. november 6. Magyarország és a Szovjetunió közleményt ad ki a magyar–szovjet vegyes társaságok szovjet részesedésének átadásáról Magyarországnak számára.
1954. november 26. Olivier Resseguier, Ausztria háború utáni első követe átadja megbízólevelét Dobi Istvánnak, az Elnöki Tanács elnökének.
1954. november 29. A *Szabad Nép* cikket közöl Jugoszlávia nemzeti ünnepe alkalmából, amely a magyar–jugoszláv kapcsolatok rendezését szorgalmazza. Az ünnepi fogadáson megjelennek a magyar felső vezetés tagjai.
1954. december 1. Hegedüs András miniszterelnök-helyettes Moszkvában a szovjet csatlós államok vezetőinek értekezletén a magyar–osztrák viszony javításáról beszél.
1954. december 18. Az SZNT alakuló ülése. Elnökévé ismét František Kubačot (Szlovákia Kommunista Pártja) választják, alelnökei: Irena Ďurišová és Dénes Ferenc (SZLKP), Jozef Mjartan (Szlovák Megújulás Pártja), valamint Michal Žákovič (Szabadságpárt). A Szlovák Nemzeti Tanácsnak első ízben van magyar nemzetiségű alelnöke.
1954. december 28. Magyar–kínai egyezmény születik a növénybetegségek és kártevők elleni védekezés terén történő együttműködésről.
1955. január 8. Magyar és szovjet pártvezetők tárgyalnak Moszkvában, élesen bírálják Nagy Imre politikáját.
1955. január 10. Pekingben aláírják a magyar–kínai műszaki segítségnyújtásról szóló jegyzőkönyvet.

1955. január 14. Belgrádban aláírják az 1955-re érvényes magyar–jugoszláv árucse és fizetési megállapodást, egy 14 millió dolláros forgalmat előírányzó kompenzációs egyezményt.
1955. február 13. A magyar–lengyel diplomáciai kapcsolatokat nagyköveti szintre emelik.
1955. március 9. Magyar–jugoszláv egyezmény születik a tiszai hajózásról.
1955. március 20. Franciaországban meghal Károlyi Mihály.
1955. március 23. Karl Braunias osztrák követ átadja megbízólevelét Dobi Istvánnak, az Elnöki Tanács elnökének.
1955. április 3. Rákosi Mátyás az MDP első titkára operaházi beszédében kijelenti, hogy Magyarország javítani kívánja a kapcsolatait Ausztriával.
1955. április 1–10. A felszabadulási ünnepségekre érkező kínai kormányküldöttséget Teng Ce-huj, a KNK Államtanácsának elnökhelyettese, KB tag vezeti. Tagjai: Jang Hszien-tun földművelésügyi miniszterhelyettes és Hao De-cin (Hao Tö-csing) nagykövet.
1955. április 22–24. Pozsonyban tartja kongresszusát Szlovákia Kommunista Pártja. A párt első titkárává ismét Karol Bacfleket választják. A 60 tagú Központi Bizottságba bekerül Major István, Bozó János, Dénes Ferenc, Lőrincz Gyula, Nagy Gyula, Réthy István és Szántó László; a KB 20 póttagja közé Esek Pál és Virág Géza; a 11 tagú Központi Revíziós Bizottságba Tóth János.
1955. április 23. Az MDP Politikai Bizottsága a moszkvai szovjet–osztrák megállapodás ismeretében határozatot fogad el a kapcsolatok javítására vonatkozó elképzelések kidolgozásáról.
1955. április 25. Bukarest egyoldalú döntése alapján bezárják a kolozsvári magyar útlevelehivatalt.
1955. április 26. Pekingben aláírják az 1955-re szóló magyar–kínai árucse-re forgalmi és fizetési megállapodást.
1955. április 30. A TASZSZ közleménye szerint a Szovjetunió segítséget nyújt a KNK-nak, a Lengyel Népköztársaságnak, a Csehszlovák és a Román Népköztársaságnak, majd utólagos döntés alapján a Magyar és a Bolgár Népköztársaságnak az atomerő békés felhasználását szolgáló tudományos kísérleti intézmények felállításához. A felek között megkezdődnek a tárgyalások.
1955. május 27. Puja Frigyes magyar követ Bécsben átadja megbízólevelét Theodor Körner köztársasági elnöknek.
- Rónai Sándor, a magyar Országgyűlés elnöke magyarországi hivatalos látogatásra hívja meg az olasz parlament küldöttségét.
1955. június 4–6. Rákosi Mátyás és Hegedüs András vezetésével magyar párt- és kormányküldöttség tesz látogatást Romániában.
1955. június 7–8. A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének ülése üdvözli a magyar–jugoszláv kapcsolatok kiszélesítését.
1955. június 28. Karlovaci beszédében Tito támadja a magyar és a csehszlovák vezetőköt, amiért nem segítik elő megfelelően a kapcsolatok javítását.

- Magyar–szovjet kulturális egyezményt írnak alá Moszkvában. A Darvas József népművelési miniszter vezette kormányküldöttség július 4-én tér haza.
1955. június 30. Az MDP Politikai Bizottsága határozatot hoz a magyar–osztrák/jugoszláv/nyugatnémet viszony javításáról.
- Rónai Sándor, az országgyűlés elnöke látogatásra hívja meg az osztrák parlament küldöttségét.
1955. július 6. Rákosi Máttyás, az MDP első titkára fogadja Karl Braunias osztrák követet.
1955. július 8. A belügyminiszter parancsot ad ki a nyugati határon állomásozó államvédelmi határőr-csapatok 1000 fővel történő megerősítéséről.
1955. július 27–31. Az Országgyűlés meghívására Zdeněk Fierlinger vezetésével Magyarországra látogat a csehszlovák Nemzetgyűlés küldöttsége.
1955. szeptember 5–23. Belgrádban eredménytelen magyar–jugoszláv gazdasági tárgyalások folynak, a jugoszlávok szeptember 23-án megszakítják a tárgyalásokat.
1955. október Sir John Ward külügyi államtitkár-helyettes memorandumot terjeszt Harold Macmillan külügyminiszter elé, javaslatot tesz arra, hogy a brit kormány módosítsa a csatlós országokkal kapcsolatos tartózkodó politikáját.
1955. október 5. Megállapodás születik Londonban a Trieszti Szabad Terület rendezéséről. Mindkét megszállási övezetben véget ér a katonai megszállás, az A zóna Olaszországhoz, a B zóna Jugoszláviához kerül.
1955. október 15. Magyar küldöttség vesz részt a bécsi Burgtheater megnyitó ünnepségén.
- Jugoszlávia jegyzékben követeli, hogy Magyarország kezdje meg tartozásai rendezését és a jótéteti szállításokat.
1955. október 16. A 100. osztrák–magyar labdarúgó mérkőzésre 4000 osztrák szurkoló érkezik Budapestre.
1955. október 18. Felfegyverzett magyar határőrök a Németújvár térségében fekvő Lovászd falunál egy menekülőt üldözve behatolnak osztrák területre.
- Magyar küldöttség vesz részt a bécsi Operaház megnyitásán.
1955. november 5. A magyar kormány egy teljes gépállomást ajándékoz a KNK-nak.
1955. november 14. Bécsben aláírják az 1956. évi osztrák–magyar árucere-forgalmi egyezményt.
1955. november 23. Az Elnöki Tanács nyilatkozatot tesz közzé az Osztrák Köztársaság örökös semlegességének elismeréséről.
1955. november 24. Belgrádban újra megkezdődnek a jugoszláv–magyar gazdasági tárgyalások.
1955. december 15. Magyarország 15 más állammal együtt az ENSZ tagjává válik.
1955. december 14. Többszöri halasztás után megtartják az RMP II. kongresszusát, Gheorge Gheorghiu-Dej-t választják a párt első titkárává. A Politikai Bizottság korábbi tagjai mellé bevásztják Nicolae Ceaușescu, Petre Borilă és Alexandru Drăghici-ot. A kongresszuson részt vesz és beszédet tart Rákosi Máttyás is.

1956. január 3–5. Puja Frigyes bécsi magyar követ látogatást tesz Burgenlandban és tárgyalásokat folytat a tartományi vezetőkkel.
1956. január 5. Magyar–jugoszláv idegenforgalmi megállapodást írnak alá.
1956. január 10.– február 18. Olasz–magyar kereskedelmi tárgyalások folynak Budapesten a két ország közötti árucserre-forgalmi egyezmény kibővítéséről.
1956. január 14–16. Kínai kormányküldöttség tartózkodik Budapesten Csü Te marsall, a KNK alelnöke, az Országos Népi Gyűlés (Parlament) ÁB elnöke, a KKP PB tagja, a KKP KB titkára vezetésével.
1956. január 18. Belgrádban megkötik a magyar–jugoszláv megállapodást a határjelek felújításáról és karbantartásáról.
1956. január 23. Bécsben magyar–osztrák vagyoni jogi tárgyalások kezdődnek.
1956. január 26. Puja Frigyes bécsi magyar követ megbeszéléseket folytat Alsó-Ausztria tartomány vezetőivel a kapcsolatok felvételéről.
1956. január 28. Pekingben aláírják a kínai–magyar kulturális együttműködés 1956. évi tervét.
1956. február 3. A budapesti amerikai követség két alkalmazottjának bebörtönzése miatt az amerikai kormány megtiltja állampolgárainak, hogy Magyarországra utazzanak.
1956. február 7. A Külügyminisztérium visszautasítja az amerikai kormány február 3-i jegyzékét, amely kémkedés vádjával elítélt magyar állampolgárokat vett védelmébe.
1956. február 8. A sajtó közli, hogy magyar–francia árucserre-forgalmi megállapodást írtak alá Párizsban.
A magyar kormány jegyzékben tiltakozik az Egyesült Államok kormányánál amerikai felderítő léggömbök Magyarország légtérébe irányítása miatt.
1956. február 11. A belügyminiszter a nyugati határ hatékonyabb ellenőrzése érdekében utasítást ad ki a határőrség és az állambiztonsági szervek együttműködésére.
1956. február 16. Leopold Figl osztrák külügyminiszter nem hivatalos megbeszélést kezdeményez a magyar Külügyminisztériummal herceg Esterházy Pál szabadon bocsátásáról.
1956. február 18. A budapesti osztrák követség jegyzékben tájékoztatja a Külügyminisztériumot arról, hogy kormánya hozzájárul az állandó vegyes határbizottság létrehozásához.
1956. február 24. A belügyminiszter első helyettese e napon kiadott parancsával március 15-i hatállyal a nyugati határon négy határőrkerületet hoz létre.
1956. március 1–14. A csehszlovák Nemzetgyűlés Elnökségének meghívására Csehszlovákiába látogat a magyar Országgyűlés küldöttsége Rónai Sándor, az Országgyűlés elnöke vezetésével.
1956. március 8. A magyar kormány a jugoszláv–magyar határon megszünteti a határsávot és a műszaki határzárát.
1956. március 9. Az MDP Politikai Bizottsága határozatot hoz a nyugati határ aknazárának eltávolításáról.
1956. március 23. Walther Peinsipp osztrák követ átadja megbízólevelét Dobi Istvánnak, az Elnöki Tanács elnökének.

1956. március 23–25. Bukarestben az RMP vezetése a KB plénumán feldolgozza a XX. kongresszust.
1956. március 27. Rákosi Mátyás Egerben nyilvánosan bejelenti, hogy a jugoszláv vezetőket is megrágalmazó Rajk-per „provokáción alapult”, szerrinte a rehabilitálás megtörtént.
1956. április 18. A budapesti osztrák követség átadja a Magyar Tudományos Akadémia elnöke és több magyar tudós számára szóló meghívást az Osztrák Térképészeti Hivatal fennállásának 150. évfordulója ünnepségeire. A Petőfi Kör jugoszláv irodalmi estje demonstráció a magyar–jugoszláv barátság mellett.
1956. április 20. Rónai Sándor vezetésével magyar parlamenti delegáció utazik a Szovjetunióba.
1956. április 27. Dalibor Soldatić jugoszláv követ kezdeményezi Sík Endre magyar külügyminiszter-helyettesnél, hogy nem hivatalos találkozót bonyolíthasson le Rákosi Mátyással a két ország kapcsolatai javításának előmozdítására.
1956. május 8. Minisztertanácsi határozat születik a nyugati határ aknazárának eltávolításáról.
1956. május 9. A Rajk-per kapcsán letartóztatott Tauszki Mártát, a francia követség alkalmazottját szabadon engedik.
1956. május 10. Hegedüs András miniszterelnök bejelenteti, hogy eltávolítják az aknákat a magyar–osztrák határról.
1956. május 28.–június 8. Budapesten folytatódnak a magyar–osztrák vagyoni tárgyalások.
1956. május 31. Az MDP Politikai Bizottsága határozatot hoz a magyar–osztrák határ megerősítéséről.
1956. június A magyar állampolgárok útlevél és vízum nélkül, érvényes személyi igazolvány felmutatásával utazhatnak Lengyelországba (1956. november 4. után a Kádár-kormány hosszú évekre visszaállítja a korábbi állapotot).
1956. június 2. Tito Magyarországot elkerülve, Románián keresztül utazik hosszú látogatására a Szovjetunióba, hogy ezzel is kifejezze elégedetlenségét Rákosi Mátyással és politikájával szemben. A szovjet és a jugoszláv delegációk tárgyalásai június 7-én kezdődnek.
1956. június 5. Budapestre Bécsebe érkezik az első menetrend szerinti repülőgép.
1956. június 7–14. Budapesten tartózkodik M. A. Szuszlov, az SZKP KB Elnökségének tagja. Látogatást tesz Rákosi Mátyásnál, Hegedüs Andrásnál, Dobi Istvánnál és Rónai Sándornál. Találkozik Kádár Jánossal és Nagy Imrével is.
1956. június 8. Jean Paul-Boncour budapesti francia követ megbízólevelének átadásakor békülékeny hangú beszédet mond, melynek fő témája „a Kelet és a Nyugat közti viszony olvadása, valamint Magyarország és Franciaország között mindennemű kapcsolat megújítása”. Francia filmhetet tartanak Budapesten.
1956. június 10–17. Francia filmhetet tartanak Budapesten.
1956. június 11. A belügyminiszter parancsot ad ki a nyugati határon végzendő állambiztonsági felderítő munka megerősítéséről.

1956. június 20. Köből József, az MDP KV Párt- és Tömegszervezetek Osztálya vezetője javasolja a Titkárságnak, hogy állítsák helyre a jugoszláv-ellenes politika idején a pártból indokolatlanul kizártak tagságát.
1956. június 21. Kínai kereskedelmi küldöttség érkezik Magyarországra, vezetője Nan Han-csen, a Nemzetközi Kereskedelmet Fejlesztő Kínai Bizottság elnöke.
1956. június 24. Belgrádban aláírják az 1956–1957-re vonatkozó magyar–jugoszláv árucseré-forgalmi és fizetési megállapodást.
1956. június 24. Moszkvában a Szovjetunió vezetői tájékoztatják kelet-európai szövetségeseiket a Jugoszláviához való közeledés politikájáról, világossá téve, hogy a közös nyilatkozatban megfogalmazottak csak a szovjet–jugoszláv relációban érvényesek. Rákosi Mátyással külön is tárgyalnak a szovjet vezetők.
1956. június 26. K. J. Vorosilov feljegyzésében tájékoztatja az SZKP KB Elnökségét, hogy Rákosi a vele folytatott tárgyaláson fenntartásait, bizalmatlanságát is hangoztatta a Jugoszláviához fűződő viszony normalizálásával kapcsolatban.
1956. június 27. Magyar–angol árucseré-forgalmi és fizetési megállapodást írnak alá három évre.
1956. június 30. A francia követség személyzete a viszonyosság elve alapján hat hónapra szóló, többszöri ki- és beutazásra feljogosító vízumot kap.
1956. június vége Július 1-jén további közlekedési kedvezményekben részesülnek Szántó Zoltán varsói magyar nagykövet visszatér Budapestre, ezután közel egy évig nem töltik be a posztot, a magyar nagykövetséget Baló Péter ügyvivő irányítja.
1956. július Selwyn Lloyd brit külügyminiszter 1956 júliusában értekezletet hív össze, ahol a Foreign Office vezető tisztviselői a kelet-európai országokkal fenntartott kapcsolatok esetleges módosításának problémakörét vitatják meg.
1956. július 1. Julius Đuka a belgrádi *Politika* c. lapban bírálja a magyar pártvezetést, egyúttal beszámol a Petőfi Kör tevékenységéről.
1956. július 6–7. Gavro Altman a *Borba* c. jugoszláv lapban bírálja a magyar vezetés politikáját. Jugoszláviában követelik a magyarországi délszláv kisebbség helyzetének rendezését.
1956. július 9. J. V. Andropov jelzése nyomán az SZKP KB Elnöksége 1956. július 9-én és 12-én is foglalkozik a magyar párt helyzetével. Az év folyamán első ízben Magyarország, pontosabban a magyar pártvezetés kérdése önálló napirendi pontként kerül az SZKP KB Elnöksége elé.
1956. július 12. Megszületik a Nemzetbiztonsági Tanács 5608 sz. határozata a csatlós államokkal kapcsolatban követendő amerikai politika alapelveiről.
1956. július 13. Budapestre érkezik A. I. Mikojan, az SZKP Elnökségének tagja, informális megbeszélést folytat Rákosi Mátyással, Gerő Ernővel, Hegedüs Andrással valamint Vég Bélával. Részt vesz a PB ülésén is, ahol kimondják Rákosi menesztését, és kijelenti:

- [...] a magyarországi helyzet miatt Központi Bizottságunkban és az egész szocialista táboron belül nyugtalanság tapasztalható, amely abból indul ki, hogy nem engedhető meg, hogy Magyarországon bármiféle váratlan, kellemetlen esemény történjék. [...] Ha bármiféle segítségre – tanácsra vagy más egyébre – van szükség, akkor Központi Bizottságunk kész segítő kezet nyújtani a magyar elvtársaknak, hogy rendbe hozzák a helyzetet.”
- Ny. Sz. Hruscsov Rákosihoz írott levelében pozitívan értékeli a jugoszlávokkal folytatott tárgyalásokat.
- J. B. Titónak küldött üzenetében hibának minősíti Nagy Imre kizárását a pártból, de közli, hogy kitartanak Rákosi mellett. Kílátásba helyezi, hogy „mindent eszközt” bevetnek, ha Magyarországon tovább mélyülne a politikai válság.
1956. július 14. A francia követség fogadásán a teljes magyar kormány és Rákosi Mátyás is megjelenik.
1956. július 15. A Belügyminisztérium államvédelmi szervezete állítólag Magyarország ellen tevékenykedő amerikai személyeket tartóztat le (Tarló Gyula, Halmi Sándor „ügynököket”).
1956. július 18. A Budapesten tartózkodó A. I. Mikojan részt vesz az MDP Központi Vezetőségének 1956. július 18–21. közötti ülésén, ahol Rákosi – megromlott egészségi állapotára hivatkozva – felmentését kéri. Július 21-én megbeszélést folytat Nagy Imrével a politikai életbe történő visszatéréséről.
1956. július 18. Rákosi Mátyás leváltása után Gerő Ernőt választják az MDP KV első titkárává. Gerő a KV-ülésen beszédében bejelenti, hogy a Jugoszláviához fűződő viszony rendezése érdekében levelet intéznek J. B. Titóhoz.
1956. július 19. Az MDP KV nevében Gerő Ernő levelet intéz a Jugoszláv Kommunista Szövetség (JKSZ) vezetéséhez. Kós Péter magyar követ és Mo. állandó ENSZ-képviselője átadja megbízólevelét Washingtonban D. D. Eisenhowernek, az Egyesült Államok elnökének.
1956. július 21.
1956. július 23.–
augusztus 6.
1956. július 27. Belgrádban magyar–jugoszláv légiforgalmi egyezményt írnak alá. Stanisław Kulczyński, a szejm helyettes elnökének vezetésével lengyel parlamenti küldöttség tesz látogatást Magyarországon. Nagy Dániel, az Elnöki Tanács elnökhelyettese fogadja C. M. Rawndalt, az Egyesült Államok távozó magyarországi követét, aki július 31-én látogatást tesz Hegedüs András miniszterelnöknél is.
1956. július 28. A Külügyminisztérium jegyzéket juttat el az Egyesült Államok budapesti követségéhez, melyben ismét tiltakozik a különböző amerikai szervezetek által Nyugat-Németországban felbocsátott, röpcédulákkal és különböző felszerelésekkel ellátott léggömbök Magyarország légterébe küldése ellen.
1956. július 31. A Nemzetgyűlés elfogadja a 33/1956. sz. alkotmánytörvényt „a szlovák nemzeti szervekről”, amely szerint Szlovákiában az állam-

- hatalom nemzeti szerve a Szlovák Nemzeti Tanács, a kormányzati és a végrehajtó hatalom nemzeti szerve pedig a Megbízottak Testülete, melyet az SZNT nevez ki és hív vissza, s amely az SZNT felügyelete alá tartozik. Ez az első alkotmány erejű törvény, amely megemlékezik a magyarokról is.
1956. augusztus 8. Gerő Ernő az MDP első titkára a követi értekezleten kijelenti: „Rendkívül fontosságú számunkra az Ausztriával való viszony.” Münnich Ferencet belgrádi rendkívüli követté nevezik ki az addigi követ, Kurimszky Sándor helyett.
1956. augusztus 9. Az MDP Politikai Bizottsága határozatot hoz a Jugoszláv Kommunista Szövetséggel való kapcsolat rendezéséről.
1956. augusztus 15. A Magyar Népköztársaság és a Román Népköztársaság között – kölcsönösségi alapon – megszűnik a vízumkényszer.
1956. augusztus 16. Keleti Ferenc új bukaresti magyar nagykövet átadja megbízólevelét a román kormánynak.
1956. augusztus 15–25. Magyar parlamenti delegáció látogat Romániába.
1956. augusztus 23. Vas Zoltán vezetésével Jugoszláviába utazik a Szövosz küldöttsége.
1956. augusztus 30. J. V. Andropov terjedelmes helyzetelemzést küld az SZKP KB Elnökségének a magyar helyzetről, felhívja a figyelmet a sajtó bíráló cikkeire, a Petőfi Kör vitáira.
1956. szeptember A jugoszláv–magyar határzónából kiköltöztetettek visszatérhetnek lakóhelyükre.
1956. szeptember 7. A *Szabad Nép* közli Julius Raab kancellár magyar–osztrák kapcsolatokról szóló nyilatkozatát, amelyet a Szabad Nép és a Magyar Rádió számára adott.
1956. szeptember 9. A *Szabad Népb*en megjelenik Pándi Pál „Közös dolgainkról” című cikke az erdélyi magyarságról, a szerző egyhónapos erdélyi körútjának tapasztalatait jegyzi le.
1956. szeptember 13–19. Magyar–jugoszláv gazdasági tárgyalások kezdődnek Belgrádban.
1956. szeptember 14. Fabrizio Franco, Olaszország új budapesti követe átadja megbízólevelét.
1956. szeptember 15–27. Az MDP küldöttséggel képviselteti magát a KKP VIII. kongresszusán. A küldöttséget Kádár János, az MDP PB tagja vezeti, aki 18-án szólal fel.
1956. szeptember 19. Jacques Lafon de Lageneste őrnagy, francia katonai attasé a külföldi képviseletek személyzete számára tiltott zónák jelentős csökkentését bemutató térképet vesz át. Befejeződik a műszaki zár felszámolása a magyar–jugoszláv határon.
1956. szeptember 30. J. B. Tito elnök Jaltában nem hivatalosan találkozik Gerő Ernővel, amelynek során megállapodnak a magyar párt- és kormányküldöttség jugoszláviai látogatásának időpontjáról.
1956. október 2. Boldóczki János, a Magyar Népköztársaság moszkvai nagykövete átadja megbízólevelét I. Sz. Kodicának a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnöksége elnökhelyettesének.

1956. október 5. A *Szabad Nép* értesítése szerint a szovjet kormány 1957-ben 100 millió rubel hitelt nyújt Magyarországnak 2%-os kamattal, 1960-ban kezdődő visszafizetéssel.
1956. október 6. Rajk László és mártírtársai újratemetése. A temetést követő tüntetésen Jugoszláviát éltető jelszavak hangzanak el. Jugoszlávia és Magyarország képviselő megállapodnak külképviseleteik nagykövetségi rangra emeléséről. Az MDP KV közleménye: október 15-én magyar párt- és kormánydelegáció utazik Belgrádba.
1956. október 8. Gerő Ernő az MDP PB ülésén beszámol szeptember 30-i jaltai találkozójáról J. B. Tito jugoszláv elnökkel.
1956. október 11. Münnich Ferenc belgrádi magyar nagykövet átadja megbízólevelét.
1956. október 12. Gáspár Sándor vezetésével szakszervezeti küldöttség utazik Jugoszláviába, a delegációt fogadja J. B. Tito elnök is.
1956. október 15–22. Magyar párt- és kormányküldöttség tartózkodik Jugoszláviában Gerő Ernő vezetésével. A jugoszláv tárgyalódelegációt A. Ranković vezeti. J. B. Tito elnök október 16-án fogadja a magyar küldöttséget, ezen a napon a hivatalos tárgyalások véget is érnek.
1956. október 20. A Gheorghiu-Dej vezette román pártdelegáció Tito júniusi bukaresti látogatásának viszonzásaként Jugoszláviába utazik.
1956. október 22. A bélyei (Belje) kastélyban aláírják a Magyarország és Jugoszlávia viszonyát rendező közös közleményt.
1956. október 22–24. A franciaországi Sèvres-ben angol–francia–izraeli titkos egyeztető tárgyalásokon véglegesen rögzítik a szuezi háború forgatókönyvét. Christian Pineau francia külügyminiszter az izraeliek megnyugtatására említi, hogy a Szovjetuniót leköti a lengyel és magyar válság.
1956. október 23. Budapesten délután tömegtüntetéssel, este pedig fegyveres harcok kirobbanásával kezdetét veszi a magyarországi forradalom és szabadságharc. Délután Gerő Ernő és J. V. Andropov, illetve Gerő és Ny. Sz. Hruscsov telefonbeszélgetése során felmerül a szovjet csapatok behívása. A beavatkozást kérő hivatalos magyar dokumentumot utólag, antedatálva, Hegedüs András (és nem Nagy Imre) írja alá. Éjjel szovjet csapatok vonulnak be Budapestre. A francia követ a követségi alkalmazottak számára addig tiltott magyarországi zónák teljes eltörléséről szóló határozatról jelent. A *Szabad Nép* és a *Szabad Ifjúság* közli W. Gomułkának a LEMP 8. plénumon elmondott beszédét. Az aznapi budapesti megmozdulások a lengyel változások melletti rokonszenv-tüntetésként indulnak.
1956. október 24. A magyar forradalom hatására Romániában szükségállapotot rendelnek el, a határokat lezárják a forgalom elől. A kolozsvári egyetem diákjai tüntetést szerveznek, de a próbálkozás a nemzeti-ségi ellentétek miatt meghiúsul.

- W. Gomułka a támogatására összegyűlt többszázresz varsói nagygyűlésen bejelenti, hogy a szovjet csapatok 48 órán belül visszatérnek bázisaikra. A „gyűlésezés befejezésére, a mindennapi munkához való visszatérésre” szólít fel. A nagygyűlés után néhány ezer egyetemista és munkás a magyar nagykövetséghez vonul, hogy kifejezze szolidaritását a magyar nemzettel. Október 24-én délben az SZKP KB Elnökségének küldöttsége A. I. Mikojan és M. A. Szuszlov vezetésével a budapesti pártközpontba érkezik.
1956. október 25. 13 órakor a jugoszláv nagykövetség előtt több száz fős tömeg J. B. Titót és Jugoszláviát élteti. A tüntetők arra kérik a nagykövetet, hogy kormánya szorgalmazza az ENSZ-ben a szovjet csapatok kivonását Magyarországról. Ny. Sz. Hruscsov magához kéreti V. Mićunović jugoszláv nagykövetet. Arra kéri, közölje Titóval a szovjet vezetés álláspontját a magyarországi helyzetről. (Mićunović október 29-én Belgrádban személyesen tájékoztatja Titót).
1956. október 26. Christian Pineau, francia külügyminiszter Párizsban sajtóebéden kijelenti: „A szovjet kormány súlyos hibát követett el, amikor hadseregét Magyarország parasztjainak és munkásainak leverésére küldte. Mindazonáltal nem szabad [a Szovjetunió ellen] kiharosítani a helyzetet [...] Franciaország nem kíván állást foglalni a kelet-európai országokban zajló eseményekkel kapcsolatban.” A Lengyel Rádióban első ízben hangzik el felhívás a „Magyar testvérek” számára. Az országban ösztársadalmi segítségkérés bontakozik ki a forradalmi Magyarország megsegítésére. Varsóból ezen a napon vér- és gyógyszer szállítmány érkezik a Ferihegyi repülőtérre. Ez az első Magyarországnak nyújtott külföldi segítség; a lengyel szállítmányok összességében a legnagyobb mértékű külföldi támogatást jelentik a magyar forradalom napjaiban. Belgrádban a jugoszláv kormány üdvözli Nagy Imre és Kádár János miniszterelnöki, illetve első titkári kinevezését, azzal a feltételezéssel, hogy eleget tesznek a népi követeléseknek. A budapesti angol követ jelentésében arra hívja fel a figyelmet, hogy a brit kormány semmi olyan ígéretet ne tegyen, ami Magyarországon a nyugati katonai beavatkozás reményét erősítené. Az SZKP KB Elnöksége a magyarországi fejleményekről kezd vitát, amelyet 28-án délelőtt folytatnak. Gaetano Martino külügyminiszter képviselőházi beszédében kifejezi az olasz kormány szolidaritását a magyar felkelőkkel, és elítéli a szovjet beavatkozást. A magyarországi események hatására a CSKP KB Politikai Bizottsága úgy határoz, hogy teljes harcészültségbe kell helyezni a belügyminisztérium fegyveres erőit és a népi milíciát (munkásőrséget).

1956. október 26–27-től A lengyel szakszervezetek, az üzemi kollektívák és a felsőfokú tanintézmények a magyar felkelőkkel szolidáris nyilatkozatokat tesznek közzé. Lengyel orvosok és ápolónők sokasága jelentkezik, hogy a helyszínen segítsen a sebesülteken. A varsói, illetve a krakói Magyar Intézet előtt lengyel egyetemisták állnak díszőrséget. Országszerte a magyar forradalmat támogató gyűlések és tüntetések zajlanak, a városokban – sőt számos faluban is – kifüggesztik a magyar zászlót. A lengyel sajtó túlnyomó része őszinte rokonszenvvel ír a magyarországi eseményekről.
1956. október 27. A budapesti osztrák követség elosztóközpontot hoz létre épületében a segítségállítmányok fogadására és szétoztására. Az osztrák belügyminisztérium lezárja az osztrák–magyar határt az idegen állampolgárok elől.
1956. október 28. Az ENSZ Biztonsági Tanácsa az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország kérelmére napirendre tűzi a magyarországi helyzet megvitatását. Az erről szóló szavazáson Jugoszlávia képviselője tiltakozik.
- W. Gomułka megbízásából, a közvetlen tájékozódás és helyzetfelmérés céljából Marian Naszkowski külügyminiszter-helyettes és Artur Starewicz, a Lengyel Egyesült Munkáspárt (LEMP) KB póttagja utazik Budapestre. Másik feladatuk a magyar forradalom „további jobbratolódásának” megakadályozása. A lengyel küldöttek két alkalommal tárgyalnak a magyar vezetés tagjaival, elítélik, hogy Gerő Ernő behívta a szovjet csapatokat, valamint találkoznak a Magyarországon tartózkodó A. I. Mikojannal és M. A. Szuszlovval is, majd október 30-án visszatérnek Varsóba.
- Az osztrák kormány rendkívüli ülésén nyilatkozatban szólítja fel a szovjet kormányt a magyarországi harci cselekmények beszüntetésére; erről tájékoztatja az ENSZ Biztonsági Tanácsát és a nagyhatalmakat.
- A brit kormány nyilatkozatában az angolok szimpátiájáról biztosítja a magyar népet, és 25 ezer fontot ajánl fel a rászorulóknak segélyezésére. A magyarországi helyzettel kapcsolatos *nyilvános* brit álláspont alappillére az a követelés volt, hogy a Szovjetunió szüntesse be az ország belügyeibe való beavatkozását, a szovjet csapatokat pedig vonják ki Magyarország területéről.
- XII. Pius *Luctuosissimus Eventus* kezdetű enciklikája elutasítja a problémák fegyveres és erőszakos megoldását. Imádságra szólítja fel a hívőket a magyarországi felkelés céljainak megvalósulásáért.
1956. október 28.–december 2. A csehszlovák pártszervek utasítására az *Új Szó* magyarországi terjesztésre szánt különszámokat jelentet meg.
1956. október 29. A *Szabad Népb*en, illetve valamennyi központi lengyel napilapban megjelenik a LEMP KB felhívása a magyar nemzethez. A W. Gomułka és József Cyrankiewicz miniszterelnök által jegyzett üzenetben a lengyel pártvezetés támogatásáról biztosítja a Nagy Imre-kormányt és annak programját.

- J. B. Tito nyílt levelet intéz az MDP vezetőihez, amelyben támogatja a Nagy Imre-kormány október 28-ai nyilatkozatát, egyúttal kijelenti, hogy véget kell vetni a vérontásnak, és meg kell védeni a szocializmust Magyarországon.
- Olaszország nagyvárosaiban tüntetéseken és nagygyűléseken tiltakoznak a magyarországi szovjet beavatkozás ellen.
1956. október 30. Diáktüntetések zajlanak Temesváron. Az állambiztonsági erők több mint kétezer diákot szállítanak el a műegyetemről, és ideiglenesen a kisbecskereki szovjet laktanyába internálják őket.
- Szántó Zoltán a budapesti lengyel nagykövetségen helyezi el feleségét (akit november 4-én innen visz át a jugoszláv nagykövetség épületébe).
- Ács Lajos, az MDP KV leváltott titkára, a PB volt tagja menedéket kér és kap a budapesti lengyel nagykövetségen. Ugyanezt teszi Révai Dezső, Révai József és Szántó Zoltánné (Révai Emma) fivére.
1956. október 30. A szovjet kormány nyilatkozatot tesz közzé Moszkva és a kelet-közép-európai kommunista államok közötti kapcsolatokról.
1956. október 31. Temesváron több mint ezer egyetemi hallgató tüntet a letartóztatott diáktársaik kiszabadításáért, majd a város központjába vonul. A hadsereg és a Securitate csapatai az ortodox katedrális és az Opera tér közti térségben bekerítik a tüntetőket, és Kisbecskerekbe internálják őket.
- A magyar kormányülés foglalkozik az Ausztrián át Magyarországra érkező felfegyverzett emigránsokról szóló hírekkel.
- Nagy Imre miniszterelnök fogadja D. Soldatic jugoszláv nagykövetet.
- Habsburg Ottó táviratban kéri D. D. Eisenhower amerikai elnököt, hogy az amerikai kormány adja vissza Magyarország „szabadon választott” képviselőinek Szent István koronáját.
- Az SZKP KB Elnöksége következő tanácskozásán Ny. Sz. Hruscsov látszólag váratlanul (napirenden a lengyel vezetéssel folytatandó tárgyalások szerepeltek) kijelenti: „Felül kell vizsgálni az értékelést, a csapatokat ne vonjuk ki Magyarországról és Budapestről, kezdeményezően lépünk fel a rend helyreállítása érdekében Magyarországon.”
- Nagy Imre táviratot intéz a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségéhez, bejelentve, hogy a magyar kormány azonnal tárgyalni kíván a szovjet csapatok kivonásáról.
- Az olasz minisztertanács, az Actio Catholica és a Kereszténydemokrata Párt közleményei a magyar forradalom győzelmét üdvözik.
- A Csemadok az *Új Szó*-ban közzéteszi hűségnyilatkozatát, amely amellett, hogy elítéli a magyarországi forradalmat, a csehszlovákiai magyarságot mint közösséget el is határolja tőle.
1956. október 23–31. Liu Sao-csi, a KNK alelnöke, és Teng Hsziao-ping, a KKP főtitkára vezetésével kínai delegáció tárgyal Moszkvában a lengyel és a magyar eseményekről.

1956. november 1. Délelőtt Ny. Sz. Hruscsov, G. M. Malenkov és V. M. Molotov Bresztben tájékoztatja a W. Gomułka I vezette lengyel küldöttséget a küszöbönálló magyarországi intervencióról. Bár a lengyelek különvéleményüket hangoztatják, a szovjet döntést tudomásul veszik.
Teljes harckészültségbe helyezik a jugoszláv hadsereget, és megkezdik a felvonulást a magyar határra.
XII. Pius *Laetamur Admodum* kezdetű enciklikája üdvözlöli a lengyelországi és magyarországi fejleményeket.
1956. november 2. A lengyel központi lapokban megjelenik a LEMP KB lengyel nemzethez intézett üzenete. Ebben leszögezik, hogy Magyarországon fennáll az ellenforradalom veszélye, ugyanakkor „a néphatalom és a szocializmus vívmányai védelmének és fenntartásának ügyét a munkásosztállyal az élen a magyar nép belső erői oldhatják meg, nem pedig egy külső intervenció”. Adam Willman budapesti lengyel nagykövet tájékoztatja országának vezetésének álláspontjáról Nagy Imrét, aki ezt politikai segítségként és kormány támogatásaként értelmezi.
A lengyel kormány elfogadja a Nagy Imre-kormány kérését, hogy Varsóban tárgyaljanak a szovjet vezetéssel a magyarországi csapatkivonásról.
Soldatić jugoszláv nagykövet megbeszéléseket folytat az újjáalakuló magyarországi pártok képviselőivel, a szociáldemokrata Kelemen Gyulával, a Petőfi párti Farkas Ferencsel, a kisgazda Kővágó Józseffel és Szolnoki Istvánnal.
Lapjelentések szerint D. D. Eisenhower amerikai elnök rádióbeszédében bejelenti, hogy kész a „szabad Magyarország” feltétel nélküli megsegítésére.
A magyar kormány három szóbeli jegyzéket intéz a budapesti szovjet nagykövetséghez. Az elsőben javasolja a szovjet–magyar tárgyalások azonnali megkezdését a Varsói Szerződés felmondásának végrehajtásáról, különös tekintettel az országban állomásozó szovjet csapatok haladéktalan kivonására; a második jegyzék a kérdés katonai oldalával foglalkozik: indítványozza, hogy azonnal kezdje meg munkáját a szovjet csapatok kivonását előkészítő vegyes bizottság a harmadik jegyzék a szovjet csapatok magyarországi hadmozdulatai ellen tiltakozik.
Az *Il Giornale d'Italia*-ban interjú jelenik meg Nagy Imre magyar miniszterelnökkel.
Ny. Sz. Hruscsov és G. M. Malenkov Bukarestben tárgyal Gh. Gheorghiu-Dejzsel és A. Novotnyval a magyar forradalommal szembeni fegyveres fellépésről, majd Szófiában tájékoztatják a bolgár vezetőket.
1956. november 2–3. Az esti órától hajnalig J. B. Tito, A. Ranković és E. Kardelj Brioniban tárgyalnak Ny. Sz. Hruscsovval és G. M. Malenkovval. A jugoszláv vezetők elfogadják a szovjet intervenciót Magyarország

1956. november 3.

ellen, és felajánlják közbenjárásukat Nagy Imre lemondatása érdekében. A jugoszlávok javasolják, hogy ne Münnich Ferencet, hanem Kádár Jánost állítsák az új magyar kormány élére.

Moszkvába érkezik Kádár János és Münnich Ferenc. Tárgyalnak az SZKP vezetőivel és a szocialista országok diplomáciai képviselőivel az új szovjetbarát magyar kormány megalakításáról és a szovjet hadsereg fegyveres beavatkozásáról.

Kenéz István, a varsói magyar nagykövetség katonai attaséja a budapesti utasításnak megfelelően átadja a Nagy-kormány hivatalos jegyzékét Magyarország kilépéséről a Varsói Szerződésből Jerzy Bordsziłowski szovjet tábornok, lengyel vezérkari főnöknek. Nagy Imre A. Willman nagykövet útján kéri a lengyel kormánytól, érvé el Stefan Wyszyński bíborosnál, hogy a lengyel egyház feje gyakoroljon befolyást Mindszenty Józsefre „a magyarországi feszültség csökkentése érdekében”.

Déli 12 órakor a Parlamentben megkezdődik a magyar–szovjet vegyes bizottság ülése a szovjet csapatkivonás részleteiről. Este 10 órakor Tökölön, a magyarországi szovjet haderők főparancsnokságán folytatódnak a tárgyalások. Éjfél után azonban a magyar katonai delegáció tagjait a KGB letartóztatja.

1956. november 4.

Az ENSZ Biztonsági Tanácsának rendkívüli ülése és az ENSZ Közgyűlés rendkívüli ülése Franciaország által is támogatott határozatban sürgeti a szovjet haderők kivonását, a szabad választások megtartását Magyarországon és az ENSZ megfigyelők beengedését.

W. Gomułka a LEMP országos pártaktíva-értekezletén kijelenti, hogy a szovjet támadással Varsót kész helyzet elé állították, amit el kell fogadnia. Esti ülésén a LEMP vezetése a „politikai realizmus” jegyében úgy foglal állást, hogy Lengyelország ENSZ-képviselője a szovjet beavatkozást elítélő amerikai határozat ellen szavazzon az ENSZ Közgyűlés ülésén.

Éjjel 1 és 2 óra között D. Soldatić nagykövet hívására Szántó Zoltán a jugoszláv nagykövetség épületébe megy, ahol tájékoztatják a küszöbönálló szovjet fegyveres beavatkozásról, és közlik vele, hogy menedékjogot kínálnak fel Nagy Imre miniszterelnöknek és a hozzá közel álló politikusoknak, valamint családtagjaiknak. Jugoszlávia menedékjogot ad a reggeli órákban (6 és 8 óra között) a budapesti nagykövetségére érkező Nagy Imre miniszterelnöknek, Losonczy Géza államminiszternek és számos más magyar politikusnak (Donáth Ferenc, Lukács György, Szántó Zoltán, Haraszi Sándor, Jánosi Ferenc, Ujhelyi Szilárd, Fazekas György, Szilágyi József, Tánczos Gábor, Vas Zoltán, Rajk Júlia), valamint hozzátartozóiknak. Vásárhelyi Miklós, Nádor Ferenc ezredes és Erdős Péter a jugoszláv katonai attasé lakásán kap menedéket. Nagy Imre a jugoszláv meggyőzési kísérletek ellenére elutasítja, hogy lemondjon miniszterelnöki tisztségéről, és támo-

- gassa a Kádár-kormányt, a jugoszláv külügyi államtitkárság utasítására D. Soldatić nagykövet közli: a menedékjog megadását nem kötik ilyen feltételekhez. Ny. P. Firjubin, a Szovjetunió belgrádi nagykövete jelenti Moszkvának, hogy a jugoszlávok igyekeznek rávenni Nagy Imrét, jelentse ki, hogy hajnali nyilatkozatát a reakciós erők nyomására tette.
- Az osztrák kormány rendkívüli ülésén határozatot fogad el a magyar menekültek befogadásáról és elhelyezéséről.
1956. november 5. Krakkóban és Poznańban néma tüntetés keretében sok ezer lengyel tiltakozik a magyarországi szovjet intervenció ellen.
- Ny. Sz. Hruscsov táviratban értesíti J. B. Tito jugoszláv elnököt a magyar „ellenforradalom” leveréséről. D. T. Sepilov szovjet külügyminiszter közli Ny. P. Firjubin belgrádi nagykövettel, hogy Nagy Imrétől nincs szükség nyilatkozatra, követelje, hogy a jugoszlávok adják ki Nagy Imrét a szovjet csapatoknak, illetve a Kádár-kormánynak. J. B. Tito azt javasolja Ny. Sz. Hruscsovnak, hogy Nagy Imrét és társait engedjék Jugoszláviába. D. Soldatić nagykövet táviratban jelzi, hogy Nagy Imre hivatalosan kérte a menedékjog megadását a maga és társai számára. A Ranković miniszterelnök-helyettes közli, hogy hozzájárulnak a menedékjogot kapott csoport Jugoszláviába távozásához, és felhívja a figyelmet az erőszakos szovjet akció lehetőségére, illetve a teendőkre, ha ez bekövetkezne.
- Ny. A. Bulganyin, a Szovjetunió Minisztertanácsának elnöke üzenetet intéz Kádár Jánoshoz a Szovjetunió ellenszolgáltatás nélküli „testvéri” segítségnyújtásáról.
- XII. Pius *Datis Nuperrime* kezdetű enciklikájában határozottan elítéli a magyarországi vérontást és az azért felelős politikusokat és államokat. A második szovjet beavatkozás után újabb tiltakozási hullám söpör végig Olaszországon.
- A pozsonyi *Új Szó* vezércikke „a magyar nép nagy győzelmeként” értékeli a magyar forradalom elfojtását.
1956. november 6. Csou En-laj, a KNK Államtanácsának elnöke táviratot küld Kádár Jánosnak, amelyben 30 millió rubeles segítséget ígér a nehézségek leküzdéséhez.
- Palmiro Togliatti olasz kommunista vezető *l'Unità*ban közölt cikkében helyesli a Szovjetunió második magyarországi beavatkozását.
1956. november 7. A francia kormány a magyar menekültek korlátozás nélküli befogadása mellett dönt.
- A francia Nemzetgyűlés határozatban fejezi ki szolidaritását a magyar néppel.
- Párizsban a Diadalívnél 18 órától az Atlanti Közösség Francia Társulata szervezésében, mintegy 30 000 fő részvételével szolidaritási tömegtüntetés zajlik le, melyen rész vesz a Guy Mollet-kormány több tagja, számos nemzetgyűlési képviselő és több

korábbi miniszterelnök. A tömegből kivált mintegy 5000, zömében fiatalokból álló tüntető megostromolja a Francia Kommunista Párt és a *L'Humanité* székházát.

Bibó István, Nagy Imre utolsó kormányának államminisztere átadja Guy Turbet-Delof budapesti francia kulturális attasénak magyar nyelvű nyilatkozatát és kísérelve, kérve őt, hogy e dokumentumok fordításait juttassa el a francia és a brit követségre. 19 órakor telefonon ismerteti vele a „Tervezet a magyar kérdés kompromisszumos megoldására” című írásának szövegét is.

Ny. Sz. Hruscsov elutasítja J. B. Tito javaslatát, amely szerint Nagy Imrét és társait Jugoszláviában vinnék, azt követeli, hogy bocsássák őket a Kádár-kormány rendelkezésére.

Az Actio Catholica óriási tömeget megmozgató római tüntetése Olaszország aktívabb nemzetközi fellépését sürgeti a magyar kérdésben.

1956. november 8.

Az Észak-atlanti Szövetség Tanácsa a Kádár-kormány ellen alkalmazandó diplomáciai bojkott módjait latolgatja. Úgy vélik, hogy a NATO-országok követségeinek budapesti jelenléte nem jelenti az új kormány automatikus elismerését. A magyar hatóságokkal való kapcsolatok 1956. novembertől megfigyelhető szándékos leépítésével a Tanács kifejezi: helyteleníti a szovjet katonai beavatkozást, a Kádár-kormány létrehozását és annak elnyomó politikáját. A Quai d'Orsay előírja a budapesti francia külképviselet számára, hogy – a helyi NATO-követségekkel egyeztetve – csak esetenként vegyenek részt a magyar kabinet által adott fogadásokon, és ne keressék az érintkezést a magyar pártvezetéssel és kormánnyal.

Magyar–jugoszláv tárgyalások kezdődnek a Nagy Imre-csoport további sorsáról. Kádár János kijelenti, hogy addig nem távoznak az országból, ameddig a Nagy-kormány nem mond le. Kádár J. V. Andropov nagyköveten keresztül javasolja a szovjet vezetésnek, hogy engedjék Nagy Imrét Jugoszláviába távozni. J. B. Tito Hruscsovhoz küldött levelében tagadja, hogy Nagy Imrével és támogatóival a jugoszláv kormánynak kapcsolata lett volna, és bármi felelőssége lenne a magyarországi felkelés kirobbanásában.

1956. november 9.

Az ENSZ Közgyűlése osztrák kezdeményezésre határozatot fogad el a magyarországi segélyprogram megindításáról.

A. A. Gromiko külügyminiszter-helyettes táviratban közli Kádár Jánossal, hogy nem járulnak hozzá Nagy Imre és társai Jugoszláviába távozásához. A. Ranković ismét lemondásra biztatja Nagy Imrét, mondván, hogy a hivatalosan beiktatott Kádár-kormány letette az esküt.

1956. november 10.

Bibó István levelet küld Jean Paul-Boncour budapesti francia követnek, azt kéri, használja fel „Tervezetét” a diplomáciai fórumokon mindarra, amit hasznosnak lát, de ne adja át a sajtónak. A magyar politikus még aznap eljuttatja a dokumentum végleges változatát Turbet-Delofnak.

- A Budapesten tartózkodó lengyel újságírók – akiknek nagy szerepük volt abban, hogy Lengyelországban valóságos kép alakult ki a magyar eseményekről – a Kádár-kormány nyomására kénytelenek visszatérni hazájukba.
- A budapesti lengyel nagykövetségen menedéket kér és kap Déry Tibor, Illyés Gyula, Zelk Zoltán, Benjámín László és Örkény István. Néhány órával később elhagyják a nagykövetség épületét. Nagy Imre A. Ranković jugoszláv miniszterelnök-helyettesnek írt levelében közli: nem hajlandó semmilyen nyilatkozatra, nincs is értelme lemondásának, ha az Elnöki Tanács a Kádár-kormányt már beiktatta hivatalába.
- A jugoszláv kormány utasítja D. Soldatić nagykövetet, hogy közölje a magyar kormánnyal: fenntartják a Nagy Imrének és társainak nyújtott menedékjogot. Egyúttal arra is felhatalmazzák, hogy kérjen javaslatot a magyar kormánytól a kérdés megoldására.
- XII. Pius Vatikáni Rádióban elmondott szövegében aggodalmát fejezi ki a magyar népet ért csapás miatt. A béke és a szabadság megteremtése érdekében összefogásra szólítja fel a világ kormányait és nemzeteit.
1956. november 11. J. B. Tito Pulában beszédet mond: elismeri a második szovjet beavatkozás indokoltságát, bírálja Nagy Imrét, amiért nem állt elég határozottan ellent a reakció nyomásának, támogatásáról biztosítja a Kádár-kormányt, amennyiben antisztálinista politikát folytat.
- Jugoszlávia budapesti nagykövetségén ülést tart az MSZMP eredeti ideiglenes Intéző Bizottsága, amelynek Kádár Jánoson és Kopácsi Sándoron kívül minden tagja ott tartózkodik. Törvénytelennek nyilvánítják a Kádár-kormányt, és elutasítják, hogy Nagy Imre lemondó nyilatkozatot tegyen.
- Az SZKP KB Elnöksége határozata nyomán Budapestre érkezik M. A. Szuszlov és A. B. Arisztov, a KB két titkára.
1956. november 13. Budapestre érkezik Ranko Zec, a jugoszláv külügyi államtitkárság különleges politikai osztályának vezetője, hogy közreműködjön a Nagy Imre-csoport helyzetéről folyó tárgyalásokban.
1956. november 14. Kádár felkérésére és a lengyel vezetés beleegyezésével Willman nagykövet a budapesti jugoszláv nagykövetségen közvetíteni próbál egy kompromisszumos megoldás érdekében a Nagy Imre-csoport és a Kádár-kormány között.
1956. november 15. Az osztrák kormány jegyzékben tiltakozik a magyar sajtóban a semlegesség megsértése ürügyén Ausztria ellen folytatott rágalmozó kampány ellen.
- G. M. Malenkov miniszterelnök-helyettes vezetésével szovjet delegáció érkezik Budapestre.
1956. november 16. Kádár János biztosítja D. Soldatić jugoszláv nagykövetet arról, hogy Nagy Imrével és társaival szemben nem kívánnak megtorlást alkalmazni. Előzetesen megállapodnak, hogy a csoport tagjai bántatlanul elhagyhatják a követséget, ha elhatárolódnak az „el-

- lenforradalomtól”. A nagykövet ezt közli Nagy Imréekkel, akik ugyanekkor levélben tiltakoznak J. B. Titónál a november 11-i pulai beszédében foglaltak miatt.
- Viliam Široký miniszterelnök vezetésével csehszlovák kormányküldöttség utazik Magyarországra, ahol Kádár János kormányával tárgyal az „időszerű kérdésekről”. Csehszlovákia 90 millió korona értékű áru szállítását ígéri Magyarországnak.
1956. november 17. Kádár János D. Soldatic jugoszláv nagykövettel tárgyal, visszavonja előző napi ajánlatát, és követeli: a Nagy Imre-csoportot adják át a magyar hatóságoknak.
- A jugoszláv kormány tudatja Gh. Gheorghiu-Dej román első titkárral: nem kifogásolják, hogy Nagy Imre és társai szabad akaratukból Romániába távozzanak.
1956. november 18. A francia belügyminisztérium országos nemzeti gyásznapot és gyűjtést szervez Magyarország lakossága és a magyar menekültek megsegítésére.
- E. Kardelj miniszterelnök-helyettes levélben közli a Kádár-kormánnyal, hogy ragaszkodnak Nagy Imre és társai bántatlanságának garantálásához, azt követően a csoport tagjai Romániába utazhatnak. Lukács György, Szántó Zoltán és Vas Zoltán lemondanak a menedékjogról, elhagyják a jugoszláv követséget, de szovjet fegyveresek útközben letartóztatják őket. A történekről a jugoszláv diplomaták nem tájékoztatják a menedékjogot kapott csoport többi tagját.
1956. november 19. Budapestre érkezik Dobrivoje Vidić jugoszláv külügyi államtitkár-helyettes, akivel Nagy Imréék közlik, hogy nem teszik meg a tőlük követelt nyilatkozatot, és nem kívánják elhagyni az országot. Vidić E. Kardelj üzenetét átadva Kádár Jánosnál sürgeti a kérdés rendezését.
- A *Pravda* cikke J. B. Tito pulai beszédét kommentálva megvádolja a jugoszláv vezetőt, hogy beavatkozott Magyarország belügyeibe. Jugoszláviában letartóztatják Milovan Đilas korábbi miniszterelnök-helyettest a magyarországi eseményekkel kapcsolatos megnyilatkozásai miatt.
1956. november 20. A budapesti francia követség feljegyzést küld a magyar Külügyminisztériumnak, melyben kéri diplomáciai előjogaik védelmét, és hogy forintot schillingre válthassanak ausztriai bevásárlásaik érdekében.
1956. november 21. A magyar és a jugoszláv kormány megállapodása értelmében Nagy Imre és társai szabadon hazatérhetnek. Kádár írásban garantálja, hogy múltbeli cselekedeteikért semmiféle bántódás nem érheti őket. Münnich Ferenc is levélben közli a jugoszláv kormányal, hogy a Nagy Imre-csoport tagjait, miután lemondtak a menedékjogról, semmiféle bántódás nem érheti korábbi cselekedeteikért, biztonságukról gondoskodni fognak. D. Vidić tájékoztatja Nagy Imrét és társait a megállapodásról.

1956. november 21–25. Budapestre utazik a Gh. Gheorghiu-Dej vezette román párt- és kormánydelegáció. A 22-én és 23-án folytatott tárgyalásokon többek között megállapodnak Nagy Imre és társai Romániába szállításáról. A tárgyalások végén nyilvánosságra hozzák, hogy Románia az addig nyújtott segítségen kívül 60 millió rubeles támogatást nyújt a Kádár vezette Magyarországnak.
1956. november 22. D. Vidić biztosítja Nagy Imrét és társait, hogy teljes biztonságban elhagyhatják a nagykövetséget. Kádár a szovjetek egyetértésével személyesen garantálja bántalanságukat. A menedékjogról írásban lemondó és a követséget elhagyó Nagy Imre-csoportot a szovjet hatóságok elrabolják. Belgrádban közleményt adnak ki a Nagy Imre-ügy lezárásáról.
1956. november 23. Két szovjet katona Rohonc/Rechnitz térségében menekülőket üldözve osztrák területre lép, egyiküket a határrendőrség agyonlövi.
A Nagy Imre-csoportot Romániába deportálják. D. Soldatić nagykövet Kádár Jánosnál tiltakozik a Nagy Imre-csoport elrablása miatt, és közli, hogy az esetet nyilvánosságra fogják hozni. A jugoszláv külügyi államtitkárságra berendelik Kuti Jenőt, Magyarország belgrádi nagykövetségének ügyvivőjét, D. Vidić külügyminiszter-helyettes magyarázatot követel a két nappal korábban kötött megállapodás megsértése miatt. A *Népakarat* c. lap beszámol a magyar–jugoszláv megállapodásról, és közli, hogy Nagy Imréék elhagyták a jugoszláv nagykövetséget.
1956. november 23–29. Belgrádban a magyar–jugoszláv vegyes bizottság a Jugoszláviába távozott magyar állampolgárok hazatérésének elősegítéséről tárgyal.
1956. november 24. A Kádár-kormány kérésére Varsó 100 millió zloty értékű vissza nem térítendő áruségelet nyújt Magyarországnak.
Jugoszlávia kormánya jegyzékben tiltakozik a Nagy Imre-csoport elrablása, a november 21-i magyar–jugoszláv megállapodás megszegése miatt. A jugoszláv sajtó kiemelt helyen foglalkozik a Nagy Imre-csoport deportálásával.
Hivatalos közleményt adnak ki, amely szerint Nagy Imre és társai kérték, hogy egy másik szocialista ország területére távozhassanak, és a román kormány beleegyezésével november 23-án Romániába mentek.
A *Népszabadság* szerkesztősége sztrájkba lép, mert nem engedik közölni a cikket, amely vitába szállt volna a *Pravda* J. B. Titót bíráló írásával.
1956. november 25. A Külügyminisztérium jegyzéket küld a budapesti amerikai követséghez a követség épületében „törvényellenesen működtetett” rádió adó-vevő beszüntetésével kapcsolatban, mivel „az sérti Magyarország szuverén jogait”.
1956. november 29. Elhagyja a budapesti lengyel nagykövetségen október 30-a óta élvezett menedékét Ács Lajos és Révai Dezső.

1956. december 1. A magyar kormány jegyzékben válaszol az 1956. november 11-i jugoszláv tiltakozó jegyzékre. A Nagy Imre-kérdés megoldását Magyarország belügyének nyilvántja.
1956. november 29.–
december 2. Párhuzamosan tartja kongresszusát a Lengyel Írószövetség és a Lengyel Újságírók Szövetsége. A két szervezet közös küldöttsége keresi fel Gomulkrát azzal a kéréssel, hogy a lengyel pártvezetés ajánljon fel menedékjogot Lukács György és Déry Tibor, valamint családjuk számára. A misszió sikertelenül végződik.
1956. december 5–6. A CsKP KB ülésén a feszült nemzetközi helyzetről, különösképpen a „magyarországi eseményekről” tárgyalnak. Az ülésről kiadott közlemény szerint Csehszlovákia népe egyetért azzal, hogy a Szovjetunió „katonai segítséget nyújtott az ellenforradalom leverésére”.
1956. december 7. E. Kardelj parlamenti beszédében kitér a magyarországi események értékelésére, támogatja a munkástanácsokat.
1956. december 18. Ch. Pineau külügyminiszter a francia Nemzetgyűlésben Magyarországnak semleges státust javasol.
1956. december 19–23. R. Nixon, az USA alelnöke látogatást tesz Ausztriában: tárgyalásokat folytat az osztrák kormány tagjaival a magyar menekültek elhelyezéséről, és látogatást tesz az osztrák–magyar határon.
1956. december 21. A jugoszláv külügyi szóvivő bejelenti, hogy a szovjet kormány válaszolt a Nagy Imre-ügyben hozzájuk intézett jegyzékre.
1956. december 23. A Zápotocký köztársasági elnök visszahívja tisztségéből Major Istvánt, Csehszlovákia rendkívüli és meghatalmazott budapesti nagykövetét. Az új nagykövet Julius Viktory lesz.
- 1957 eleje A francia külügyminisztériumban úgy ítélik meg, hogy „a Magyarországgal való diplomáciai kapcsolatok megszakításához szükséges feltételek, úgy tűnik, kétségtávolan megérlelődtek.” Mindazonáltal a diplomáciai viszony fenntartása mellett döntenek, mivel szerintük a követség Budapesten hagyása nem jelenti a Kádár-kormány kifejezett elismerését, a szakítás viszont azt a látszatot keltené a magyar lakosság szemében, hogy a Nyugat elhagyta őt, továbbá egy értékes megfigyelőhely feladását vonná maga után, és nehezebben tudnák védeni a Magyarországon lévő kettős állampolgárokat is.
1957. január 1–4. Öt szocialista ország (Bulgária, Csehszlovákia, Magyarország, Románia, Szovjetunió) vezetőinek csúcstalálkozója Budapesten.
1957. január 5–7. A franciaországi Strasbourgban lezajlik a Magyar Forradalmi Tanács kongresszusa, az 1956-os magyar forradalom leverését követő időszak legfontosabb emigrációs politikai eseménye.
1957. január 8. A magyar kormány határozatot hoz a nyugati határ őrzésének megerősítéséről.
1957. január 10. Kínai, magyar és szovjet párt- és állami vezetők (Kádár János, Ny. Sz. Hruscsov és Csou En-laj) Moszkvában az országaik és pártjaik közötti kapcsolatok fejlesztéséről és megszilárdításáról, valamint a nemzetközi helyzet legfontosabb kérdéseiről tanácskoznak.

1957. január 15. Esztergályos Ferenc követ vezetésével magyar hazatelepítési bizottság érkezik Bécsbe.
1957. január 16–17. Csou En-laj, a KNK Államtanácsának elnöke (miniszterelnök) látogatást tesz Magyarországon. A tárgyalásokról 17-én közös közleményt írnak alá. 16-án délután Budapesten aktívaulést rendeznek a kínai küldöttség tiszteletére, beszédet mond Kádár János és Csou En-laj.
1957. január 17. Csou-En-laj budapesti látogatása során rövid megbeszélésre fogadja Jean Paul-Boncour budapesti francia követet. A francia diplomata kifejti nézeteit: a magyar helyzet konszolidálásához szükség lenne a szovjet katonai megszállás megszüntetésére és Magyarország semlegesítésére. A kínai politikus elutasítja az indítványt, mondván, hogy Nagy Imre miniszterelnökként a semlegesség színe alatt a Nyugattal való szövetséget támogatta, és ezt „egyetlen szocialista ország sem tudja tolerálni.”
1957. január 20. Julius Raab osztrák kancellár az osztrák rádióban Magyarország lehetséges semleges státusáról beszél.
1957. január 22. J. F. Szemicsasztnij külkereskedelmi miniszterhelyettes vezetésével szovjet delegáció tartózkodik Magyarországon az 1957. évi kölcsönös áruforgalmi szállítások megtárgyalására.
1957. január 24. Kádár János tájékoztatja a Minisztertanácsot a műszaki zár visszaállításáról a déli és a nyugati országhatáron.
1957. január 26. A *Népakarát* közli, hogy Magyarország 240 millió rubel értékű gazdasági segítséget kap a Szovjetuniótól.
1957. január 28. Jovo Kapić, Jugoszlávia új budapesti nagykövete átadja megbízólevelét Dobi Istvánnak.
1957. január 30. Oskar Helmer osztrák belügyminiszter a genfi nemzetközi menekültügyi értekezleten követeli, hogy a nyugati országok vegyék át az ausztriai magyar menekülteket.
1957. február 2. Visszaállítják a határsávot a jugoszláv–magyar határon. Magyar–csehszlovák tárgyalásokra került sor Prágában a gazdasági kapcsolatok fejlesztéséről és a Csehszlovákia által Magyarországnak nyújtandó segélyről. Július 19-én 100 millió rubeles, hosszúlejáratú hitelegyezményt írnak alá.
1957. február 5. Az osztrák kormány határozatot hoz a Magyarország elleni kulturális és sportbojkottról: nem engedélyezi magyar sportolók és művészek beutazását. A *Népszabadság* közli, hogy Lengyelország 40 millió rubel értékben hosszúlejáratú hitelt nyújt Magyarországnak.
1957. február 8. Sor kerül az első kontaktusra az 1956-os magyar forradalom után a francia Külügyminisztérium és a párizsi magyar követség között: Ujlaki Kálmán első titkár jegyzéket ad át Étienne Manac'h-nak, a Kelet-Európai Aligazgatóság vezetőjének a Franciaországból hazatérni kívánó menekült magyar állampolgárok kilépő vízumának ügyében. A magyar diplomata egyúttal kifejti az „ellenforradalommal” kapcsolatos hivatalos magyar álláspontot.

1957. február 15. Kállai Gyula Romániába utazik, ahol helyi pártvezetőkkel és a Snagovban fogva tartott Nagy Imrével is tárgyalásokat folytat.
1957. február 19.
1957. február 21. Magyar–osztrák kereskedelmi tárgyalások kezdődnek Bécsben. A sajtó közli, hogy a párizsi magyar követség jegyzéket intézett a francia külügyminisztériumhoz a Petőfi Népi Együttes tagjaival szemben alkalmazott „provokációs eljárás” miatt. A magyar Külügyminisztérium nyilatkozatban ismételten a semlegesség megsértésével vádolja Ausztriát.
1957. február 22. A Külügyminisztérium jegyzékben közli az Egyesült Államok budapesti követségével, hogy E. T. Wailes követet, aki nem adta át megbízólevelét és meg nem engedett tevékenységet folytatott, kiutasítja az országból.
1957. február 25. A magyar rendőrség hermetikusan lezárja az osztrák követség épületének környékét, a rendőrök igazoltatják Peinsipp követet is. A kordont öt nap után feloldják.
1957. február 25.–
március 2. A magyar hatóságok a francia követség épületénél rendőrségi ellenőrzéseket tartanak, vélhetően a magyar látogatók elriasztására. A francia diplomáciai misszió ez ellen jegyzékben tiltakozik. A Külügyminisztérium válasza szerint a magyar hatóságok pusztán „az ellenforradalom” idején a börtönökből megszökött elítélteket keresik.
1957. március 8. A Külügyminisztérium tiltakozó jegyzéket intéz Nagy-Britannia kormányához az új magyar vezetés elleni propaganda ügyében. A morvaországi Mírov börtönkórházában súlyos betegen, 56 éves korában meghal Esterházy János gróf, az egykori Magyar Párt elnöke.
1957. március 9. Magyarországra érkezik Yves Montand és felesége, Simone Signoret. A világhírű szonénekes március 11-én, 12-én, 13-án és 14-én teltházas koncertet ad a budapesti Erkel Színházban. (A művész magyarországi népszerűségére jellemző, hogy *Csupa napfény a szívem* című önéletrajzát 1956-os megjelenése után 1957 elején még kétszer kiadják, közel százezer példányban).
1957. március 14. Cséby Lajos, Magyarország belgrádi nagykövete átadja megbízólevelét J. B. Titónak. J. I. Gromov, a Szovjetunió rendkívüli és meghatalmazott nagykövete átnyújtja megbízólevelét Dobi Istvánnak a Népköztársaság Elnöki Tanácsa elnökének.
1957. március 20–28. Kádár János vezetésével magyar párt- és kormányküldöttség folytat tárgyalásokat Moszkvában. A tárgyalások értelmében, Magyarország 1957-ben 875 millió rubel értékű árut és szabad devizát kap hitelbe a Szovjetuniótól. Egyezmény megkötését helyezik kilátásba a Magyar Népköztársaság területén ideiglenesen tartózkodó szovjet csapatok jogi helyzetéről. A két párt vezetői 27–28-án külön tárgyalásokat folytatnak a nemzetközi helyzet és a nemzetközi munkásmozgalom kérdéseiről, a két párt együttműködésének kiszélesítéséről.

1957. március 27. Bulganyin szovjet miniszterelnök a Kádár János vezette magyar párt- és kormányküldöttség szovjetunióbeli látogatása során az ellenforradalmat „tápláló és ösztönző” jugoszláv vezetéről beszél, Kádár pedig bírálja Edvard Kardelj és Koča Popvić jugoszláv vezetők megnyilatkozásait a magyar októberi eseményekkel kapcsolatban.
1957. március 28. Az Osztrák Kommunista Párt XVII. kongresszusára a Marosán György vezette pártdelegáció nem kap beutazási engedélyt. Moszkvában Kállai Gyula művelődési miniszter aláírja a magyar–szovjet kulturális egyezmény 1957. évi munkatervét.
1957. április 2. Kádár János beszámol az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottságának moszkvai tárgyalásairól, amelynek során döntöttek a Nagy Imrével és társaival szemben indítandó büntetőeljárásról, kiemelve a Nagy-csoport és a jugoszláv álláspont összhangját. Kádár az április 5-i KB-ülésen is hasonlóan nyilatkozott.
1957. április 4. A nemzeti ünnep alkalmából a párizsi magyar követségen adott fogadáson – a magyar kormány elleni diplomáciai bojkott jegyében – a francia hatóságok részéről senki nem vesz részt, csupán a Francia Kommunista Párt és a szocialista országok diplomáciai misszióinak képviselői jelennek meg.
1957. április 5. Vljajko Begović „Vádak és tények” c. írása a *Borba* c. jugoszláv lapban arról ír, hogy a Rajk-per mintájára ismét jugoszlávellenes vádakat tartalmazó pert készítenek elő.
1957. április 9. Kémkedés miatt kiutasítják az országból T. R. Gleason századost, az amerikai követség helyettes katonai attaséját.
1957. április 24–27. A. I. Mikojan szovjet miniszterelnök-helyettes látogatást tesz Ausztriában. A megbeszéléseken érintik a magyar–osztrák viszonyt is.
1957. április 28.
1957. április 30.
1957. május 13. Magyar orvosküldöttség vesz részt a bécsi orvoskongresszuson. Budapesten magyar–jugoszláv gazdasági megállapodást írnak alá. Budapesten kínai–magyar hitelegyezményt írnak alá. A KNK 100 millió rubel értékben hosszúlejáratú hitelt nyújt Magyarországnak.
1957. május 16–18.
1957. május 17. Prágában 1957-re aláírják a magyar–csehszlovák kereskedelmi szerződést, amely a forgalom 10%-os növekedését irányozza elő. Dabronkai Gyula élelmezési miniszterhelyettes Bécsbe látogat. Nógrádi Sándor rendkívüli és meghatalmazott nagykövet átnyújtja megbízólevelét Pekingben.
1957. május 23. A kormány jegyzékben kéri az Egyesült Államok kormányát budapesti követsége létszámának csökkentésére, a követség „barátságatlan magatartása” miatt. Június 11-i válaszjegyzékében a követség a kérést elutasítja.
1957. május 24. A nyilvánosság kizárásával Moszkvában tartott legfelső szintű szovjet–lengyel tárgyalásokon W. Gomułka Nagy Imre védelmében közbenjár Ny. Sz. Hruscsovnál, egy esetleges per megrendezése ellen érvelve – eredmény nélkül.

1957. május 27. Budapesten magyar–szovjet egyezményt írnak alá a Magyarországon tartózkodó szovjet csapatok jogi helyzetéről. Az egyezmény szövegét a május 29-i sajtó közli.
1957. május 30.–június 4. Pártközi tárgyalások folynak Budapesten az MSZMP és az FKP Raymond Guyot PB-tag vezette küldöttsége között az 1956. október–novemberi eseményekről, a nemzetközi helyzet és a nemzetközi kommunista mozgalom kérdéseiről, valamint a két párt kapcsolatáról. Támogatják az FKP békés erőfeszítéseit az algériai kérdés megoldására.
1957. június Zsofinyec Mihály miniszter-helyettes vezetésével magyar küldöttség utazik Kínába a Műszaki-Tudományos Együttműködési Szerződés jegyzőkönyvének aláírása alkalmából.
1957. június 8. Budapesten aláírják az 1957-re szóló magyar–kínai árucsereforgalmi és fizetési megállapodást.
1957. június 13. Magyar–szovjet rádió- és televízió-együttműködési szerződést írnak alá Moszkvában.
1957. június 15. A *Buletinul Oficial*ban megjelenik a 260. sz. rendelet: a Romániába beutazni kívánó idegen állampolgárok a határállomásokon kötelesek közölni, hogy mely helységbe utaznak, ahova kötelesek 3 napon belül meg is érkezni, és a rendőrségen 24 órán belül bejelentkezni.
1957. június 19. Nemes Dezsővel, a *Népszabadság* szerkesztőbizottságának vezetőjével az élen hazatér öthetes szovjetunióbeli tartózkodásáról a magyar újságíró-küldöttség.
1957. június 20. A kormány kémtevékenység miatt kiutasítja az amerikai légügyi attasét, W. F. Dallam ezredest.
- 1957 nyara Kölcsönösen engedélyezik a Magyarországon, illetve Romániában élő családtagok látogatását. Az 1956. október végén visszaállított teljes körű vízumkényszer érvényben marad.
1957. július 18. Budapesten aláírják a magyar–kínai kulturális egyezmény 1957. évi munkatervét.
1957. július 19. Budapesten magyar–csehszlovák hosszúlejáratú hitel-megállapodást írnak alá 100 millió rubel összegről, 1960–67 közötti visszafizetéssel.
1957. július 25. Julius Raab osztrák kancellár a két ország közötti aktuális problémák megbeszélésére fogadja Puja Frigyes követet. A találkozó eredménytelenül zárul.
1957. augusztus 24. Budapesten aláírják a Magyar Népköztársaság és a Szovjetunió között a kettős állampolgárságú személyek állampolgárságának rendezéséről szóló megállapodást és a konzuli egyezményt.
1957. augusztus 31. Megjelenik a Külügyminisztérium szóvivőjének nyilatkozata a magyar–amerikai viszonyról és a Míndszentynek nyújtott amerikai menedékről.
1957. szeptember 5. Megkezdődik az első francia–magyar koprodukciós film, a Chimay hercegnő és Rigó Jancsi híres magyar cigányprímás szerelmét feldolgozó *Fekete szem éjszakája* (La Belle et le Tzigane) forgatása Magyarországon. A bemutatóra 1958-ban kerül sor.

1957. szeptember 25. Az ENSZ Közgyűlésén Leopold Figl osztrák külügyminiszter amnesztiát sürget a forradalom résztvevői számára.
1957. szeptember 27.–
október 4. Kádár János, az MSZMP KB első titkára, a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány elnöke vezetésével magyar párt- és kormányküldöttség folytat tárgyalásokat Kínában a KKP és a kínai kormány vezetőivel a nemzetközi helyzet alakulásáról, a szocialista tábor egységének, valamint a két ország és a két párt együttműködésének kérdéseiről. Október 3-án a Pekingben rendezett nagygyűlés szónoka Kádár János. Október 4-én közös nyilatkozatot írnak alá. A delegáció tagjai: Marosán György államminiszter, Szirmai István, a Tájékoztatói Hivatal elnöke és Vályi Péter, a Tervhivatal elnöke.
1957. október 12. Az osztrák kormány betiltja az *Út és Cél* c. hungarista emigráns lapot, szerkesztőjét kiutasítják az országból.
1957. október 19. Párizsban a magyar–francia kereskedelmi forgalom 60%-os emelését előíró megállapodást kötnek 1957–1958-ra.
1957. október 24. A magyar állandó ENSZ-képviselő nyilatkozatot ad ki H. Cabot Lodge amerikai képviselő magyar kormányt bíráló nyilatkozatával kapcsolatban.
1957. október 31. Nógrádi Sándor rendkívüli és meghatalmazott nagykövet átadja megbízólevelét Hanoiiban.
1957. november 4. Bécsben államközi megállapodást írnak alá a Duna-gőzhajózási Társaság magyar alkalmazottai nyugdíjának rendezéséről. Budapesten aláírják a magyar–szovjet kulturális egyezményt.
1957. november 6. Kádár János vezetésével párt- és kormányküldöttség utazik Moszkvába a nagy októberi szocialista forradalom 40. évfordulója alkalmából.
1957. november 6. Horváth Imre külügyminiszter bécsi átutazása alkalmával rövid látogatáson megbeszélést folytat L. Figl külügyminiszterrel a két ország kapcsolatáról.
1957. november 11–12. A szocialista országok kommunista és munkáspártjainak moszkvai csúcstalálkozóján W. Gomułka és Kádár János két ízben is megbeszélést folytat egymással. A lengyel pártvezető kifejti, hogy nem helyesli Nagy Imre kilátásba helyezett perét, szerinte nem lehet a volt miniszterelnökre hátrítani a kizárólagos felelősséget a magyar eseményekért.
1957. november 12. A Moszkvában tartózkodó magyar és jugoszláv párt- és kormánydelegációk vezetői, Kádár János és E. Kardelj tárgyalnak a nemzetközi helyzetről és a két ország viszonyát érintő kérdésekről.
1957. november 21. G. Viens, az FKP KB titkára vezetésével héttagú pártküldöttség érkezik Budapestre.
1957. december 4. Az MSZMP és az Algériai Kommunista Párt budapesti tárgyalásaik eredményeként közös közleményt adnak ki. A francia diplomácia ezért ugyan nem ad át tiltakozó jegyzéket, de a budapesti francia követség sajtószolgálatán keresztül Algériáról készített broszúrákat kezd küldeni budapesti és vidéki újságoknak, a magyar rádióknak, a távirati irodának és a Kádár-rendszer fő kulturális és politikai szerveinek.

1957. december 5. Kádár János, az MSZMP KB első titkára megbeszélést folytat az FKP Magyarországon tartózkodó, Gaston Viens vezette küldöttségével.
1957. december 18. Moszkvában egyezményt írnak alá a Magyarországnak nyújtandó szovjet gazdasági és műszaki segítségéről és hosszúlejáratú hitelről.
1958. január 13. Moszkvában aláírják az 1958–60-ra szóló magyar–szovjet áruszállítási egyezményt és az 1958. évi árucserre-forgalmi jegyzőkönyvet.
1958. január 15. Budapesten aláírják az 1958. évre szóló magyar–jugoszláv árucserre-forgalmi megállapodást.
1958. január 16–17. Tizenegy tagú amerikai újságíró küldöttség tartózkodik Magyarországon. A küldöttséget fogadja Münnich Ferenc, és válaszol kérdéseikre.
1958. január 18. Moszkvában aláírják a Magyar Tudományos Akadémia és a Szovjetunió Tudományos Akadémiája tudományos együttműködésének hároméves egyezményét és ennek 1958. évi munkatervét.
1958. február 9–19. Az MSZMP KB vendégeként Magyarországon tartózkodik a FKP négytagú értelmiségi küldöttségét Guy Besse, a PB tagja vezeti. Fogadja őket Nemes Dezső, az MSZMP PB tagja, a pártfőiskola igazgatója és Aczél György, a KB tagja, művelődésügyi miniszter-helyettes.
1958. február 14. Budapesten P. N. Fedoszejev elnökletével megalakul a Szovjet–Magyar Barátság Társasága.
1958. február 15. Az MSZMP KB képviselőjében Párizsba utazik Kiss Károly, a PB tagja, a KB titkára Marcel Cachinnek, a *L'Humanité* igazgatójának temetésére.
1958. február 20–28. Kádár János vezetésével kormánydelegáció tesz látogatást Romániában.
1958. március 8. Elkészül a magyar–jugoszláv villamos távvezeték.
1958. március 21. Incze Jenő külkereskedelmi miniszter és Vályi Péter, a Tervhivatal alelnöke Kínában tesz látogatást. Pekingben aláírják az 1958. évi magyar–kínai árucserre-forgalmi és fizetési megállapodást.
1958. március 22. Megjelenik a kormány szóvivőjének nyilatkozata az állítólagos amerikai beavatkozási kísérletekről Magyarország belügyeibe.
1958. március 27–28. A Kádár János vezette magyar és a J. B. Tito vezette jugoszláv pártdelegációk találkoznak Karagyorgyevóban.
1958. április 2–10. Ny. Sz. Hruscsov vezetésével szovjet párt- és kormányküldöttség érkezik Magyarországra.
1958. április 3. Csen Csung-in, a Kulturális Kapcsolatok Bizottságának elnöke vezetésével kulturális delegáció jár Magyarországon. Budapesten aláírják a magyar–kínai kulturális egyezmény 1958. évi munkatervét.
1958. április 4. A párizsi magyar követség által a nemzeti ünnep alkalmából adott fogadáson a Quai d'Orsay protokollosztályának egy alacsony rangú diplomatája részt vesz. A gesztus jelzi, hogy a francia diplomácia fenn kíván tartani bizonyos szintű kapcsolatot Magyarországgal.

1958. április 21. Pekingben 1959–1962-re szóló hosszúlejáratú magyar–kínai kereskedelmi szerződést írnak alá.
1958. április 26. Erdei Ferenc vezetésével Kínába utazik az MTA küldöttsége a magyar–kínai akadémiai együttműködési egyezmény aláírására.
1958. május 6. Tausz János belkereskedelmi miniszter vezetésével magyar belkereskedelmi küldöttség utazik a Szovjetunióba.
1958. május 7. Aláírják a magyar–román gazdasági szerződést.
1958. május 9–12. Másfél éves lengyel halogatás után W. Gomułka és J. Cyrankiewicz vezetésével párt- és állami küldöttség látogat Magyarországra. Az általános vélekedés szerint Kádár Vános megígéri W. Gomułkának, ha megindítják is a bírósági eljárást Nagy Imre és társai ellen, semmiképpen sem hoznak majd halálos ítéleteket.
1958. május 17. Pekingben megállapodást kötnek a tudományos akadémiák közötti együttműködésről.
1958. május 21. A *Népszabadság* a JKSZ VII. kongresszusa alkalmából nagy terjedelmű cikkben támadja a jugoszláv revizionizmust, vádakát fogalmazva meg 1956-ban játszott szerepe kapcsán.
1958. június 2. Magyarország és a Szovjetunió Moszkvában gazdasági együttműködési és kölcsönös áruszállítási egyezményt köt az 1961–1965. évekre.
1958. június 3. A budapesti francia követség jegyzékben tiltakozik az algériai háborúval kapcsolatos magyarországi sajtókampány miatt.
1958. június 13. Megkezdődik a IV. Magyar Békekongresszus, melynek elnökségében az indiai küldött mellett helyet kap Fernand Vigne, a Francia Béketanács főtitkára.
1958. június 17. A Nagy Imre-perről kiadják az Igazságügy-minisztérium közleményét, amely vádakot fogalmaz meg Jugoszláviával szemben is.
1958. június 17. Az Egyesült Államok tiltakozik Nagy Imre és társai kivégzése miatt.
1958. június 21. A *Népszabadság* cikke cáfolja a nyugati kommentárokat, melyek szerint a Nagy Imre-per Jugoszlávia ellen irányult.
1958. június 23. Jugoszlávia jegyzékben tiltakozik Nagy Imre és társai elítélése és kivégzése, valamint a per kapcsán Jugoszláviát ért rágalmak miatt.
1958. június 28. A tíznapos hallgatást megtörve gdański beszédében W. Gomułka magáévá teszi a hivatalos budapesti álláspontot Nagy Imre kivégzése ügyében.
1958. július 21. Vám-együttműködési egyezményt írnak alá Budapesten Magyarország és a Szovjetunió között.
1958. július 23. A magyar kormány válaszjegyzéke a június 23-ai jugoszláv tiltakozó jegyzékre.
1958. július 25. A magyar kormány nyilatkozatban támogatja a Szovjetunió javaslatát az európai államok közötti barátsági és együttműködési szerződés megkötésére.
- 1958 nyara A bukaresti külügyminisztérium – Budapest intervenciója hatására – hozzájárul, hogy az egyenes ági rokonokon túlmenően kölcsönösen engedélyezzék évente 2000 olyan személy kiutazását, akik nem rokonok, de „érdemes magyar, illetve román állampolgárok”.

1958. augusztus 14. Meghal Frédéric Joliot-Curie atomfizikus, az FKP KB tagja, a Béke Világtanács elnöke. Az MSZMP KB részvéttáviratot küld az FKP-nek. Joliot-Curie temetésén az MSZMP képviselőjében Fock Jenő, az MSZMP KB PB tagja, a KB titkára, valamint Jánossy Lajos akadémikus, a Központi Fizikai Kutatóintézet igazgatója vesz részt.
1958. augusztus 20. Magyarország csatlakozik az 1955. október 12-én Párizsban létesített Hivatalos Mérésügyi Nemzetközi Szervezethez.
1958. szeptember A Mezőgazdasági Kiállítás megnyitása alkalmából hazánkba látogat Jang Hszia-tung, Kína földművelésügyi miniszter-helyettese.
1958. szeptember 5. Magyar emigránsok merényletet követnek el a párizsi magyar követség ellen. A magyar Külügyminisztérium szeptember 6-án jegyzéket ad át az ügyben budapesti francia követségnek.
1958. szeptember 12. A budapesti amerikai ügyvivőnek átadják a kormány nyilatkozatát a tajvani kérdésben, amely elítéli az amerikaiak beavatkozását Kína belügyeibe.
1958. szeptember 13. Gyáros László, a kormány szóvivője sajtóértekezletet tart, amelyen bizonyos – közelebbről be nem mutatott – bizonyítékokra hivatkozva hírszerző tevékenységgel vádolja az Egyesült Államok követségének munkatársait, akik állítólag a magyar haderő és a Magyarországot megszálló szovjet hadsereg helyzetéről gyűjtöttek adatokat. Példaként említi az azóta kiutasított W. F. Dallam légügyi attasét, aki egy Illési Gábor nevű (1957. augusztus 27-én letartóztatott) ügynökön keresztül szerzett adatokat. (Illésit halálra ítélik.) Mindamellet az amerikaiak „országmegettekintő tőrakon” kémltek katonai objektumokat (például J. C. Todd ezredes és T. R. Gleason kapitány). Kitér arra is, hogy sok magyar emigránst foglalkoztatnak hírszerzési kiképzésre.
1958. szeptember 18. Magyar emigránsok újabb támadást hajtanak végre a párizsi magyar követség ellen.
1958. szeptember 20. A magyar sajtó közli a Külügyminisztérium nyilatkozatát és a párizsi magyar követség tiltakozó jegyzékét az újabb merénylettel kapcsolatban. A francia hatóságok ígéretet tesznek, hogy megerősítik a követség védelmét, és rendőrségi vizsgálatot rendelnek el. A kormány jegyzéket intéz az Egyesült Államok kormányához a Magyarországgal szembeni amerikai politika ügyében, és készségét fejezi ki a kapcsolatok helyreállítására, ha az Egyesült Államok felhagy az ellenséges propagandával, és megváltoztatja a Magyar Népköztársasággal szembeni politikáját.
1958. szeptember 30. Pekingben megalakul a Kínai–Magyar Baráti Társaság.
1958. október 5. Budapesten magyar–kínai idegenforgalmi egyezményt írnak alá.
1958. október 22. A Külügyminisztérium válaszjegyzéket intéz az Egyesült Államok budapesti követségéhez. (Az amerikai követség – kormánya nevében, a vatikáni Szent Kollégium kezdeményezésére – kéri a magyar kormányt, engedje meg, hogy Mindszenty József részt ve-

- gyen a pápaválasztó konklávén, és biztosítson számára sértetlen eltávozást). A Külügyminisztérium a jegyzéket visszautasítja, mivel a magyar kormány szerint a követség ismét be akar avatkozni a Magyar Népköztársaság belügyeibe.
1958. november 4–5. Moszkvában aláírják az 1959. évi magyar–szovjet áruszállítási jegyzőkönyvet. Emellett gazdasági megállapodást fogadnak el a műszaki segítségről és arról a hitelről, melyet a Szovjetunió magyar ipari üzemek létesítéséhez és az olajbányászatnak nyújt.
1958. november 21. Az amerikai kormány válaszol a magyar kormány szeptember 20-i jegyzékére: a két ország viszonya csak akkor javulhat ténylegesen, ha Magyarország tanújelét adja, hogy kész az ENSZ Alapokmányokban és a párizsi magyar békeszerződésben foglaltak betartására.
1958. november 28.–
december 31. Révész Géza honvédelmi miniszter vezetésével magyar katonai küldöttség látogat a Kínai Népköztársaságba.
1958. december 11. Magyarország és Nagy-Britannia műszaki egyezményt ír alá.

Magyarország Nemzetközi Kapcsolatai 1956-ban Bibliográfia

Összeállította: GYŐRI LÁSZLÓ

Általános művek

- Az 1956-os magyar forradalom helye a szovjet kommunista rendszer összeomlásában. Az 1991. június 13–15-én Budapesten az Országos Széchényi Könyvtárban megtartott nemzetközi konferencia jegyzőkönyve.* Szerk. Békés Csaba. Bp. 1956-os Intézet, 1993.
- The 1956 Hungarian revolution. A history in documents.* Comp., ed. and introd. by Csaba Békés, Malcolm Byrne, János M. Rainer. Assistant eds. József Litkei, Gregory F. Domber. Pref. by Árpád Göncz. Forew. by Charles Gati. Introd. essay by Timothy Garton Ash. Bp.–New York, Central European University Press, 2002. /National Security Archive Cold War Readers./
1956. *Az Egyesült Nemzetek Szervezete különbizottságának jelentése.* Bp. Hunnia, 1989.
- ADLER, Hans: *Zwischen Kairo und Budapest. Die Geschichte einer Verschwörung.* Berlin, Kongress-Verlag, 1957.
- BALOGH Sándor: *Magyarország külpolitikája, 1945–1950.* 2. bőv., átd. kiadás. Bp. 1988, Kossuth.
- BÉKÉS Csaba: A magyar kérdés az ENSZ-ben és a nyugati nagyhatalmak titkos tárgyalásai 1956. október 28.–november 4. Brit külügyi dokumentumok. In *Évkönyv. 2. 1993.* Bp. 1956-os Intézet, 1993. 39–71. p.
- BÉKÉS Csaba: The 1956 Hungarian revolution and the western great powers. In *Hungary, 1956.* Eds. Paula Hihkala and Olli Vehviläinen. Forew. Olli Vehviläinen. Tampere, Jäljennepalvelu, 1995. 34–74. p.
- BÉKÉS Csaba: The 1956 Hungarian Revolution and World Politics. *The Hungarian Quarterly.* 36. 1995. 138. 109–121. p.
- BÉKÉS Csaba: A magyar kérdés az ENSZ-ben. *Rubicon.* 7. 1996. 8–9. 20–22. p.
- BÉKÉS Csaba: *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában. Tanulmány és válogatott dokumentumok.* Bp. 1956-os Intézet, 1996.
- BÉKÉS Csaba: Die ungarische Revolution von 1956 und die westlichen Grossmächte. In *Das Jahr 1956 in Ostmitteleuropa.* Hrsg. von Hahn Henning, Heinrich Olschowsky. Vorw. Heinrich Olschowsky. Berlin, Akademie Verlag, 1996. 98–107. p.
- BÉKÉS Csaba: Hidegháború, enyhülés és az 1956-os magyar forradalom. In *Évkönyv. 5. 1996–1997.* Szerk. biz. Hegedűs B. András, Kende Péter, Kozák Gyula, Litván György, Rainer M. János. A konferencia előadásait és vitáit sajtó alá rend. Bak János. Bp. 1956-os Intézet, 1997. 201–213. p.
- BÉKÉS Csaba: The 1956 Hungarian revolution and the great powers. In *Hungary 1956 – Forty Years On.* Ed. by Terry Cox. London–Portland, Frank Cass, 1997. 51–66. p.

- BÉKÉS Csaba: Die ungarische Revolution von 1956 und die Grossmächte. In *Das internationale Krisenjahr, 1956. Polen, Ungarn, Suez*. Hrsg. von Winfried Heinemann, Norbert Wiggershaus. München, Oldenbourg, 1999. 354–374. p. /Beiträge zur Militärgeschichte. Bd. 48./
- BÉKÉS Csaba: The Hungarian question on the UN agenda. Secret negotiations by the western great powers october 26th–november 4th 1956. British Foreign Office documents. *The Hungarian Quarterly*. 41. 2000. 157. 103–122. p.
- BÉKÉS Csaba: Cold War, Détente and the 1956 Hungarian Revolution. Working paper No. 7, Project on the Cold War as Global Conflict, International Center for Advanced Studies, New York University, 2002.
- BÉKÉS Csaba: *Európából Európába. Magyarország konfliktusok keresztüztüében, 1945–1990*. Bp. Gondolat, 2004.
- BÉKÉS Csaba: A magyar semlegesség 1956-ban. In *uő Európából Európába. Magyarország konfliktusok keresztüztüében, 1945–1990*. Bp. Gondolat, 2004. 142–161. p.
- BÉKÉS Csaba: Titkos válságkezeléstől a politikai koordinációig. Politikai *hétköznapok. Tanulmányok a Kádár korszak kialakulásának időszakából*. Szerk. Rainer M. János. Bp. 2003, 1956-os Intézet. 9–54. p.
- BÉKÉS Csaba: *Európából Európába. Magyarország konfliktusok keresztüztüében, 1945–1990*. Bp. Gondolat, 2004.
- BÉKÉS Csaba: *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában*. Második, átd., bőv. kiadás. Budapest, 1956-os Intézet, Budapest, 2006.
- BÉKÉS Csaba: A magyar forradalom és az ENSZ az újabb levéltári kutatások tükrében. In *A forradalom és a magyar kérdés az ENSZ-ben 1956–1963. Tanulmányok, dokumentumok és kronológia*. Szerk. Békés Csaba–Kecskés D. Gusztáv. Budapest, Magyar ENSZ Társaság, 2006. 7–26. p.
- BÉKÉS Csaba–KECSKÉS D. Gusztáv (szerk.) *A forradalom és a magyar kérdés az ENSZ-ben 1956–1963. Tanulmányok, dokumentumok és kronológia*. Budapest, Magyar ENSZ Társaság, 2006.
- BENKŐ Zoltán: Szabad Európa Rádió. 1956. október 24.–november 4. *Valóság*. 36. 1993. 5. 80–94. p., 8. 70–76. p.
- BISCHOF, Günter: Eindämmung und Koexistenz oder „Rollback” und Befreiung? Die Vereinigten Staaten, das Sowjetimperium und die Ungarnkrise im Kalten Krieg, 1948–1956? In *Die Ungarnkrise 1956 und Österreich*. Hrsg. Erwin A. Schmidl. Wien–Köln–Weimar, Böhlau Verlag, 2003. 101–127. p.
- BORBÁNDI Gyula: A Szabad Európa Rádió és a magyar forradalom. In *Évkönyv. 4. 1995*. Szerk. biz. Hegedűs B. András, Kende Péter, Litván György. Bp. 1956-os Intézet, 1995. 235–267. p.
- BORBÁNDI Gyula: *Magyarok az Angol Kertben. A Szabad Európa Rádió története*. Bp. Európa, 1996.
- BORHI László: 1956 helye a nemzetközi szakirodalomban. In *Évkönyv. 10. 2002. Magyarország a jelenkorban*. Szerk. Rainer M. János, Ständeisky Éva. Bp. 1956-os Intézet, 2002. 225–232. p.
- BORHI, László: The great powers and the Hungarian crisis of 1956. *Hungarian Studies*. 12. 1997. 1–2. 237–277. p.
- BORHI László: *Az Egyesült Államok és a szovjet zóna (1945–1990). Kronológia*. Bp. 1994, História–MTA Történettudományi Intézet. /História Könyvtár, kronológiák, adattárak 3./

- BORHI László: A hívatlan birodalom. Magyarország és a szovjet hegemonia, 1945–1953. *Valóság*. 1999. 1. 75–89.
- BORHI László: Rollback, Liberation, Containment or Inaction? U.S. Policy and Eastern Europe in the 1950s. *Journal of Cold War Studies* 1 (Fall 1999) 3, pp. 67–110.
- BORHI László: *A vasfüggöny mögött. Magyarország nagyhatalmi erőterében, 1945–1968*. Bp. Ister, 2000.
- BORHI László: *Iratok a magyar–amerikai kapcsolatok történetéhez, 1957–1967. Dokumentumgyűjtemény*. Bp. Ister, 2002.
- BORHI László: Az 1956-os szabadságharc és forradalom jelentősége a világpolitikában. In „Tizenhárom nap, amely...” *Tanulmányok az 1956-os forradalom és szabadságharc történetéből*. Szerk. Horváth Miklós. Bp. Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2003. 17–32. p.
- BORHI László: *Hungary in the Cold War, 1945–1956. Between the United States and the Soviet Union*. Budapest–New York, CEU Press, 2004.
- BORHI László: *Magyarország és a hidegháború, 1945–1956*. Bp. Corvina, 2005.
- BORSODY István: A magyar forradalom és a nagyhatalmak politikája. In *uő Amerikai évek. Egy magyar federalista írásaiból*. Szerk. Sükösd Miklós. Az előszót írta Borbándi Gyula. Bp. Osiris, 2000. 117–122. p.
- CALHOUN, F. Daniel: *Hungary and Suez, 1956. An exploration of who makes history*. Lanham, University Press of America, 1991.
- CAMPBELL, John C.: The Soviet Union, the United States and the twin crises of Hungary and Suez. In *Suez, 1956. The crisis and its consequences*. Ed. by W. M. Roger Louis, Roger Owen. Oxford, Clarendon Press, 1991. 233–253. p.
- CSIFFÁRY Gergely: Az 1956-os magyar forradalom nemzetközi háttere. *Új Hevesi Szemle*. 10. 2000. 3. 41–46. p.
- La douzième assemblée générale des Nations Unies, octobre 1957*. Réd., préf. Anne Winslow. [Publ. Carnegie Endowment for International Peace]. Genève, Centre Européen, 1957.
- FEJTŐ Ferenc: A népi demokráciák története. Ford. Endreffy Zoltán. Bp., Magvető–Magyar Füzetek, 1991. 1–2. köt.
- FEKETE Sándor: Kérdőjelek a semlegességi nyilatkozathoz. *Múltunk*. 37. 1992. 4. 26–33. p.
- FELKAY, Andrew: *Hungary and the USSR, 1956–1988. Kádár's Political Leadership*. New York–London, Westport–Greenwood Press, 1989.
- FISCHER Ferenc: *A megosztott világ. A Kelet–Nyugat, Észak–Dél nemzetközi kapcsolatok fő vonásai (1945–1989)*. 3. kiadás. Bp., Ikva, 1997.
- FISCHER Ferenc, Majoros István, Vonyó József (szerk.): *Magyarország a (nagy) hatalmak erőterében. Tanulmányok Ormos Mária 70. születésnapjára*. Pécs, University Press, 2000.
- Források a Nagy Imre-kormány külpolitikájának történetéhez. Közli Kiss József, Ripp Zoltán, Vida István. *Társadalmi Szemle*. 48. 1993. 5. 78–94. p.
- FÖLDES György: Kádár János külpolitikai nézetei, 1957–1967. In *Magyarország helye a 20. századi Európában*. Szerk. Sipos Balázs és Zeidler Miklós közreműködésével Pritz Pál. Bp., Magyar Történelmi Társulat, 2002. 135–146. p.
- FÜLÖP Mihály–Sipos Péter: *Magyarország külpolitikája a XX. században*. Bp., Aula, 1998.
- GADDIS, John Lewis: *We Now Know. Rethinking Cold War History*. New York, Oxford University Press, 1997.
- GATI, Charles: *Magyarország a Kreml árnyékában*. Bp., Századvég, 1990.
- GATI, Charles: *Füstbe ment tömb*. Bp., Századvég–Atlanti, 1991.

- GATI, Charles: *Vesztett illúziók. Moszkva, Washington, Budapest és az 1956-os magyar forradalom*. Bp., Osiris, 2006.
- GLATZ Ferenc (közread.): A kormány és a párt vezető szerveinek dokumentumaiból 1956. október 23.–november 4., *História*. 11. 1989. 4–5. 25–52. p.
- GLATZ Ferenc: Szovjet zóna és proletárdiktatúra, 1945–1990. *História*. 18. 1996. 4. 14–22. p.
- GORI, Francesca–PONS, Silvio (eds.): *The Soviet Union and Europe in the Cold War, 1943–1953*. New York, St. Martin's Press, 1996.
- GOSZTONYI Péter: *A Vörös Hadsereg. A szovjet fegyveres erők története 1917–1989*. Bp., Európa, 1993.
- HAJDU Tibor: 1956 – Magyarország a szuperhatalmak játékterében. *Valóság*. 33. 1990. 12. 40–53. p.
- HAJDU Tibor: 1956 nemzetközi háttere. *Társadalmi Szemle*. 44. 1989. 8–9. 36–47. p.
- HAJDU Tibor: Szovjet diplomácia Magyarországon Sztálin halála előtt és után. In *Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században. Tanulmányok*. Szerk. és bev. Romsics Ignác. A szerkesztésben közrem. Bán D. András. Bp. Teleki László Alapítvány, 1995. 195–201. p.
- HALMOSY Dénes (szerk.): *Nemzetközi szerződések, 1945–1982*. Bp., Közgazdasági és Jogi-Gondolat, 1985.
- HOLLÓS Ervin–LAJTAI Vera: *Hidegháború Magyarország ellen, 1956*. Bp. Kossuth, 1982.
- HOLT, Robert T.: *Radio Free Europe*. Minneapolis, University of Minnesota Press, 1958.
- HORVÁTH Miklós: Az 1956-os forradalom és szabadságharc és a Varsói Szerződés. *Hadtörténelmi Közlemények*. 114. 2001. 4. 600–625. p.
- The Hungarian Revolution. The story of the october uprising as recorded in documents, dispatches, eye-witness accounts and world-wide reactions. A white book*. Ed. by Melvin J. Lasky. London, Secker–Warburg, 1957.
- Francia kiadása: *La Révolution hongroise. Histoire du soulèvement d'octobre d'après les documents, les dépêches, les rapports de témoins oculaires et les réactions mondiales réunis par Melvin J. Lasky et François Bondy pour l'édition française*. Précédée d'Une révolution antitotalitaire par Raymond Aron. Paris, Librairie Plon, 1957. (Les Documents de „Tribune libre”.)
- Német kiadása: *Die ungarische Revolution. Ein Weissbuch. Die Geschichte des Oktober-Aufstandes nach Dokumenten, Meldungen, Augenzeugenberichten und dem Echo der Welt-öffentlichkeit von Melvin J. Lasky*. Berlin, Colloquium Verlag, 1958.
- Jalta és Szeuez között. 1956 a világpolitikában*. Szerk. Gábor Luca. Bp. Tudósítások, 1989. /Világosság füzetek./
- KATONA Judit–VAMOS György: Nagy Imre és a Szabad Európa Rádió 1956-ban. In *Nagy Imre és kora. Tanulmányok és források*. 1. Szerk. Sipos József, Sipos Levente. Bp. Nagy Imre Alapítvány, 2002. 139–190. p.
- KECSKÉS Gusztáv: A NATO és a magyar forradalom. In *A magyar forradalom eszméi. Eltérások és győzelmük, 1956–1999*. Szerk. Király Béla, Lee W. Congdon. Előszó Király Béla. Bp. Atlanti Kutató és Kiadó Társulat-Alapítvány, 2001. 106–129. p.
- KECSKÉS Gusztáv: A szuezi válság és az 1956-os magyar forradalom. In Denis Lefebvre: *A szuezi ügy*. Ford. és az utószót írta Kecskés Gusztáv. Bp., Osiris, 1999. 135–148. p. /Osiris könyvtár. Média./
- KECSKÉS, Gusztáv: The North Atlantic Treaty Organization and the Hungarian Revolution of 1956. In *The Ideas of the Hungarian Revolution. Suppressed and Victorious, 1956–*

1999. Ed. by Lee W. Congdon, Béla K. Király. Boulder–Highland Lakes, Social Science Monographs–Atlantic Research and Publications, 2002, 112–141. p. /East European Monographs 609. – Atlantic Studies on Society in Change 118./
- KECSKÉS, Gusztáv: The Suez crisis and the 1956 Hungarian revolution. *East European Quarterly*. 2001. 1. 47–58. p.
- KENDE Péter: A magyar '56 helye a szovjet világrendszer történetében. *Rubicon*. 7. 1996. 8–9. 43–48. p.
- KENÉZ Csaba János: Az 1956-os magyar forradalom kelet-közép-európai háttere. *Katolikus Szemle*. 29. 1997. 1. 15–22. p.
- KIRÁLY Béla: A magyar kérdés az ENSZ-ben, 1956–1963. In *A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára*. Szerk. Glatz Ferenc. Bp. MTA Történettudományi Intézete, 1993. 379–381. p.
- KIRÁLY Béla: Az ENSZ és a magyar forradalom. In *A magyar forradalom eszméi. Eltérítések és győzelmeik, 1956–1999*. Szerk. Király Béla, Lee W. Congdon. Előszó Király Béla. Bp. Atlanti Kutató és Kiadó Társulat, 2001. 130–144. p.
- KOVRIG, Bennett: *The Myth of Liberation—East Central Europe in U. S. Diplomacy and Politics Since 1941*. Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 1973.
- KOVRIG, Bennett. *Of Walls and Bridges: The United States and Eastern Europe*. New York, New York University Press, 1991.
- KOVRIG Bence: Felszabadítók: a nagyhatalmak és Magyarország 1956-ban. In *Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században. Tanulmányok*. Szerk. és bev. Romsics Ignác. Bp., Teleki László Alapítvány, 1995. 203–213. p.
- KRAMER, Mark: 'The Early Post-Stalin Succession Struggle and Upheavals in East-Central Europe: Internal–External Linkages in Soviet Policy Making', Part 1. *Journal of Cold War Studies*, 1 (1999).
- KYLE, Keith: *Suez*. London, Weidenfeld–Nicolson, 1991.
- LIDEGAARD, Bo: *A legmagasabb ár. Poul Bang-Jensen és az ENSZ, 1955–1959*. Bp. Magyar Könyvklub, 2000.
- LAFEBER, Walter: *America, Russia, and the Cold War 1945–1975*. 3rd ed. New York, John Wiley and Sons, Inc., 1976.
- LITVÁN, György (ed.): *The Hungarian Revolution of 1956. Reform, Revolt and Repression 1953–1963*. Longman, London–New York, 1996.
- LITVÁN, György: Grossbritannien, Frankreich und das Suez-Abenteuer im Herbst 1956 in Korrelation zu den Ereignissen in Ungarn. In *Ungarn 1956. Reaktionen in Ost und West*. Hrsg. Von Heiner Timmermann, László Kiss. Berlin–Duncker, Humblot, 2000. 37–43. p. /Dokumente und Schriften der Europäischen Akademie Otzernhausen. Bd. 91./
- A magyar kérdés az ENSZ-ben és a nyugati nagyhatalmak titkos tárgyalásai, 1956. október 28.–november 4. Brit külügyi dokumentumok. Közli Békés Csaba. In *Évkönyv*. 2. 1993. Szerk. biz. Bak János, Hegedűs B. András, Litván György, S. Varga Katalin. Bp. 1956-os Intézet, 1993. 39–71. p.
- McCAULEY, Brian: Hungary and Suez, 1956. Limits of Soviet and American Power. *Journal of Contemporary History*. 1981. 10. 16. 777–800. p.
- MINK András: Hideg éterháború – a Szabad Európa Rádió és 1956. In *Évkönyv*. 5. 1996–1997. Szerk. biz. Hegedűs B. András, Kende Péter, Kozák Gyula, Litván György, Rainer M. János. A konferencia előadásait és vitáit sajtó alá rend. Bak János. Bp. 1956-os Intézet, 1997. 287–293. p.

- MINK András: Hideg éterháború. A Szabad Európa Rádió és 1956. *Beszélő*. 3. f. 1. 1996. 8. 47–54. p.
- MOLNÁR Miklós: A magyar forradalom a nagyhatalmak árnyékában. *Kritika*. 19. 1990. 11. 26–28. p.
- NAGY Tamás: Az 1956-os magyar forradalom nagyhatalmi nézőpontból. *Társadalom és Honvédelem*. 5. 2001. 3. 32–45. p.
- OKVÁTH Imre: A Varsói Szerződés és a magyar forradalom. In „Tizenhárom nap, amely...” *Tanulmányok az 1956-os forradalom és szabadságharc történetéből*. Szerk. Horváth Miklós. Bp., Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2003. 61–74. p.
- Az olvasás Kelet-Európában. [Közread., bev., jegyz. ell. és] ford. Kecskés Gusztáv. A NATO Nemzetközi Titkárságának belső dokumentuma. In *Évkönyv*. 8. 2000. Magyarország a jelenkorban. Szerk. Kőrösi Zsuzsanna, Standeisky Éva, Rainer M. János. Bp. 1956-os Intézet, 2000. 369–391. p.
- RADVÁNYI, János: *Hungary and the superpowers. The 1956 revolution and realpolitik*. Forew. Zbigniew Brzezinski. Stanford, Hoover Institution Press, 1972. XVII. 197 p. /Hoover Institution publications 111./
- RAUCHENSTEINER, Manfred: Die Performance war perfekt. In *Die Ungarnkrise 1956 und Österreich*. Hrsg. Erwin A. Schmidl. Wien–Köln–Weimar, Böhlau Verlag, 2003. 235–252. p.
- REID, Escott: *Hungary and Suez. A view from New Delhi*. Oakville, Mosaic Press, 1986.
- La révolution hongroise vue par les partis communistes de l'Europe de l'Est. Présentation quotidienne par les organes officiels, 23 octobre–15 novembre 1956*. Paris, Centre d'études avancées du collège de l'Europe libre, 1957.
- REYNOLDS, David (ed.): *The Origins of the Cold War in Europe. International Perspectives*. New Haven, Yale University Press, 1994.
- ROMSICS Ignác (szerk.): Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században. Bp. Teleki László Alapítvány, 1995
- SALGÓ László: *A szuezi háromszög, 1956. Szuez–Algír–Budapest*. Bp. Kossuth, 1986.
- SIMÁNDI Irén: A magyar forradalom a Szabad Európa Rádió hullámhosszán. 1–2. *Valóság*. 45. 2002. 11. 36–61., 12. 76–93. p.
- SIMÁNDI Irén: A mártír miniszterelnök Gallicus „Reflektorában”. *Debreceni Szemle*. 9. 2001. 2. 203–214. p.
- Suez, 1956. The crisis and its consequences*. Ed. by W. M. Roger Louis, Roger Owen. Oxford, Clarendon Press, 1991.
- SZAKMÁRY Károly: *A Szabad Európa Rádiója és a magyar forradalom*. 1–2. köt. New York, Hunnia House Publishing, 1995.
- TITKOS jelentések, 1956. október 23.–november 4.* A dokumentumokat vál. Geréb Sándor. Bp. Hírlapkiadó Vállalat, 1989. /Tabu./
- URBÁN Károly: Magyarország és a Varsói Szerződés létrejötte. *Társadalmi Szemle*. 50. 1995. 11. 69–82. p.
- VARGA László: Az ENSZ és a magyar forradalom. *História*. 14. 1992. 8. 30–36. p.
- VONÈCHE CARDIA, Isabelle: *Magyar október vörös zászló és vörös kereszt között. A Nemzetközi Vöröskereszt Magyarországon 1956-ban*. Bp. Socio-typo, 1998.
- Eredeti francia kiadása: *L'octobre hongrois: entre croix rouge et drapeau rouge. L'action du Comité International de la Croix-rouge en 1956*. Préface Miklós Molnár. Bruxelles, Bruylant, 1996.

Amerikai Egyesült Államok

- Az 1956. október–novemberi magyarországi események – amerikai szemmel. Közzéteszi Karsai Elek. *História*. 4. 1982. 6. 16–21. p.
- Amerikai követjelentések 1956-ból. Közzéteszi, bev. és jegyz. Vida István. *Társadalmi Szemle*. 47. 1992. 2. 77–93. p.
- BÉKÉS Csaba: Az Egyesült Államok és a magyar forradalom. In uő *Európából Európába. Magyarország konfliktusok keresztjében, 1945–1990*. Bp. Gondolat, 2004. 171–186. p.
- BÉKÉS Csaba: Az Egyesült Államok és a magyar semlegesség 1956-ban. In *Évkönyv*. 3. 1994. Szerk. biz. Bak János, Hegedűs B. András, Litván György, Rainer M. János, S. Varga Katalin. Bp. 1956-os Intézet, 1994. 165–178. p.
- BELL, John C.: Az Egyesült Államok kormánya és a magyar forradalom. *Világosság*. 32. 1991. 10. 739–749. p.
- BORHI László: *Az Egyesült Államok és a szovjet zóna, 1945–1990. Kronológia*. Bp. História-MTA Történettudományi Intézet, 1994. 298 p. /*História*. Könyvtár. Kronológiák, adattárak 3./
- BORHI László: Az USA és Kelet-Európa, 1948–1958. *História*. 18. 1996. 1. 3–6. p.
- BORHI László: *Iratok a magyar–amerikai kapcsolatok történetéhez, 1957–1967. Dokumentumgyűjtemény*. Bp. Ister, 2002. 687 p.
- BORHI, László: Liberation or inaction? The United States and Hungary in 1956. In *Die Ungarnkriese 1956 und Österreich*. Hrsg. Erwin A. Schmidl. Wien–Köln–Weimar, Böhlau Verlag, 2003. 129–145. p.
- BORHI, László: Rollback, liberation, containment or inaction? U. S. Policy and Eastern Europe in the 1950s. *Journal of Coldwar Studies*, 1. 1999. 3. 67–110. p.
- BOURGIN, Simon: The well of discontent. A senior American correspondent's briefings on Budapest. 1956. 1–2. *The Hungarian Quarterly*. 37. 1996. 142. 3–23., 143. 3–15. p.
- CAMPBELL, John C.: Az Egyesült Államok kormánya és a magyar forradalom. *Világosság*. 32. 1991. 10. 739–749. p.
- Demokratikus eszmék és nagyhatalmi érdekek. Egy megvalósulatlan amerikai javaslat az 1956-os magyar forradalom megsegítésére. Közread. Békés Csaba. *Holmi*. 5. 1993. 10. 1402–1408. p.
- DOCKRILL, Saki: Ungarn, 1956. Amerikanische Befreiung – Mythos oder Versagen? In *Das internationale Krisenjahr, 1956. Polen, Ungarn, Suez*. Hrsg. von Winfried Heinemann, Norbert Wiggershaus. München, Oldenbourg, 1999. 533–552. p. /Beiträge zur Militärgeschichte. Bd. 48./
- Foreign relations of the United States, 1955–1957. Eastern Europe*. 25. Ed. in chief John P. Glennon, Ed. by Edward C. Keefer, Ronald D. Landa, Stanley Shaloff. Washington, United States Government Printing Office, 1990. XXVI.
- GARTHOFF, Raymond L.: A magyar forradalom és Washington. In *Évkönyv*. 5. 1996–1997. Szerk. biz. Hegedűs B. András, Kende Péter, Kozák Gyula, Litván György, Rainer M. János. A konferencia előadásait és vitáit sajtó alá rend. Bak János. Bp. 1956-os Intézet, 1997. 214–227. p.
- Iratok az 1956–1958 közötti amerikai–magyar viszony történetéhez. [Közread., bev. és jegyz. ell.] Borhi László. *Történelmi Szemle*. 40. 1998. 3–4. 341–380.
- KISSINGER, Henry: Magyarország: felfordulás a birodalomban. In uő: *Diplomácia*. Bp.–Maidenhead, Panem Kft.–Grafo Könyvkiadó és -terjesztő Kft.–McGraw-Hill Book Company, 1996. 540–558. p.

- Magyar–amerikai diplomáciai jegyzékváltás 1958 őszén. Dokumentumok. Közread. Nagy Miklós. *Múltunk*. 41. 1996. 1. 223–236. p.
- MAGYARICS Tamás: Az Egyesült Államok és Magyarország, 1957–1967. *Századok*. 130. 1996. 3. 571–612. p.
- MAGYARICS, Tamás: From the rollback of communism to building bridges. The U. S. and the Soviet block countries from the Hungarian revolution of 1956 to the Prague spring in 1968. *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Eger journal of American studies* 5. 1998. 67–85. p.
- OSTERMANN, Christian F.: Das Ende der „Rollback“-Politik. Eisenhower, die amerikanische Osteuropapolitik und der Ungarn-Aufstand von 1956. In *Das internationale Krisenjahr, 1956. Polen, Ungarn, Suez*. Hrsg. von Winfried Heinemann, Norbert Wiggershaus. München, Oldenbourg, 1999. 515–532. p. /Beiträge zur Militärgeschichte Bd. 48./
- SZIKLAY Andor: Az Eisenhower-kormány és a magyar forradalom. In *Jalta és Szez között. 1956 a világpolitikában*. Szerk. Gábor Luca. Bp. Tudósítások, 1989. 88–141. p. /Világosság füzetek./
- SZIKLAY Andor: Győztes forradalom, vesztes háború. A 40 éves „56” a State Department távcsovén át. *Szivárvány*. 17. 1996. 3. 17–37. p.
- Titkos jelentések, 1956. október 23.–november 4.* A dokumentumokat vál. Geréb Sándor, ford. Zala Tamás. Bp. Hírlapkiadó Vállalat, 1989. /Tabu./

Ausztria

- GECSÉNYI Lajos: Osztrák háttérdokumentumok az 1956-os magyar forradalom történetéhez. *Társadalmi Szemle*. 51. 1996. 6. 84–94. p.
- GECSÉNYI Lajos–VIDA István: Iratok az osztrák–magyar kapcsolatok történetéhez, 1953–1956. *Századok*. 134. 2000. 5. 1195–1234. p.
- GEHLER, Michael: Ausztria és a magyar forradalom 1956-ban. Az „osztrák modell” Magyarországnak? *Rubicon*. 11. 2002. 11–12. 61–67. p.
- Iratok Magyarország és Ausztria kapcsolatainak történetéhez, 1956–1964.* [Vál., szerk. jegyz. ell. és bev.] Gecsényi Lajos. Bp. Magyar Országos Levéltár, 2001.
- Kéthly Anna és az Osztrák Szocialista Párt kapcsolata 1956-ban. [Közread., bev. és jegyz. ell.] Strassenreiter Erzsébet. *Kritika*. 24. 1995. 12. 38–41. p.
- KISS Zoltán: Lapok az osztrák–magyar katonai kapcsolatok 1956-os történetéből. *Új Honvédségi Szemle*. 51. 1997. 3. 115–131. p.
- Magyar–osztrák kapcsolatok 1955–1956. Bev. Gecsényi Lajos. *Társadalmi Szemle*. 50. 1995. 10. 78–90. p.
- Minisztertanácsi jegyzőkönyv 1956. október 28-án. Közread., [bev. és jegyz. ell.] Soós Katalin: Az Osztrák Szövetségi Kormányának a Szovjetunió Kormányához intézett 1956. október 28-i felhívása és annak vitája az osztrák Minisztertanácsban. *Levéltári Szemle*. 47. 1997. 2. 31–38. p.
- Az Österreichisches Staatsarchiv. Archiv der Republik Bundeskanzleramt. Ministeratsprotokolle Raab II; Verhandlungsschrift Nr. 12a über e Sitzung des a. o. Ministerates am 28. Oktober 1956 jelzetű dokumentuma.
- NIELSEN, Catharin C.: Neutrality versus Neutralism. Austrian neutrality and the 1956 Hungarian crisis. In *Die Ungarnkriese 1956 und Österreich*. Hrsg. Erwin A. Schmidl. Wien–Köln–Weimar, Böhlau Verlag, 2003. 215–234. p.

- OSZTRÁK diplomaták jelentései a magyar forradalom európai és ázsiai visszhangjáról. [Közread., bev., jegyz. ell. és] ford. Gecsényi Lajos. *Levéltári Szemle*. 46. 1996. 4. 33–42. p.
- OSZTRÁK háttérdokumentumok az 1956-os magyar forradalom történetéhez. [Közread. és bev.] Gecsényi Lajos. *Társadalmi Szemle*. 51. 1996. 6. 84–94. p.
- OSZTRÁK külügyi iratok Magyarország történetéhez, 1956. október–november. A dokumentumokat ford. és közléteszi Gecsényi Lajos. *Múltunk*. 41. 1996. 2. 157–206. p.
- Az Osztrák Szövetségi Kormány a Szovjetunió kormányához intézett 1956. október 28-iki felhívása és annak vitája az osztrák minisztertanácsban. Közléteszi Soós Katalin. *Levéltári Szemle*. 47. 1997. 2. 31–38. p.
- PÁLMÁNY Béla: A magyar–osztrák viszony: diplomácia, semlegesség és menekültkérdés. *Valóság*. 49. 1996. 11. 80–99. p.
- RAUCHENSTEINER, Manfred: *Spätherbst, 1956. Die Neutralität auf dem Prüfstand*. Wien, Österreichischer Bundersverlag, 1981.
- SCHMIDL, Erwin A.: Die Ungarnkrise 1956 und Österreich: Einführung und Zusammenfassung. In *Die Ungarnkrise 1956 und Österreich*. Hrsg. Erwin A. Schmidl. Wien–Köln–Weimar, Böhlau Verlag, 2003. 15–24. p.
- SCHMIDL, Erwin A.: Erste Bewährung. Das österreichische Bundesheer im Einsatz an der ungarischen Grenze 1956. In *Die Ungarnkrise 1956 und Österreich*. Hrsg. Erwin A. Schmidl. Wien–Köln–Weimar, Böhlau Verlag, 2003. 253–273. p.
- SOÓS Katalin: *1956 és Ausztria*. Szeged, JATE Bölcsészettudományi Kara, 1999.
- SOÓS Katalin: 1956 és az osztrák politikai pártok. *Acta Historica*. 104. köt. 1996. 5–23. p.
- SZABÓ A. Ferenc: Szolidaritás, bátorság, vendégszeretet. Ausztria és a magyar kérdés, 1956–1958. *Hitel*. 7. 1994. 4. 72–79. p.
- SZENTESI Renáta: Az 1956-os magyar forradalom fogadtatása a semleges Ausztriában. *Sic Itur Ad Astra*. 13. 2001. 3–4. 91–149. p.

Bulgária

- BAEV, Jordan: Die politischen Krisen in Osteuropa in der Mitte der fünfziger Jahre und die bulgarische Staatsführung. In *Das internationale Krisenjahr, 1956. Polen, Ungarn, Suez*. Hrsg. von Winfried Heinemann, Norbert Wiggershaus. München, Oldenbourg, 1999. 297–315. p. /Beiträge zur Militärgeschichte. Bd. 48./

Csehszlovákia

- BILEK, Jiří: Der Einfluss der Ereignisse in Ungarn auf die Innenpolitik der Tschechoslowakei. In *Das internationale Krisenjahr, 1956. Polen, Ungarn, Suez*. Hrsg. von Winfried Heinemann, Norbert Wiggershaus. München, Oldenbourg, 1999. 469–483. p. /Beiträge zur Militärgeschichte. Bd. 48./
- CIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar: Die Ereignisse von 1956 und die slowakische Gesellschaft. In *Das Jahr 1956 in Ostmitteleuropa*. Hrsg. von Hahn Henning, Heinrich Olschowsky. Vorw. Heinrich Olschowsky. Berlin, Akademie Verlag, 1996. 80–89. p.

- HAJDU Tibor: „A magyar reakció népellenes puccsa”. A Csehszlovák KB 1956. december 5–6-i ülése a magyarországi eseményekről. In *Évkönyv. 2. 1993.* Szerk. biz. Bak János, Hegedűs B. András, Litván György, S. Varga Katalin. Bp. 1956-os Intézet, 1993. 125–131. p.
- HAJDU, Tibor: Ungarn und die Tschechoslowakei, 1956. In *Das Jahr 1956 in Ostmitteleuropa.* Hrsg. von Hahn Henning, Heinrich Olschowsky. Vorw. Heinrich Olschowsky. Berlin, Akademie Verlag, 1996. 67–72. p.
- KIRÁLY Béla: Budapest, 1956 – Prague, 1968. Parallels and Contrasts. *Problems of Communism.* Washington D. C. 18. 4–5. July–October 1969. 52–60. p.
- KMECZKÓ Mihály: Hogyan élték meg 1956-ot a csehszlovákiai magyarok? Visszaemlékezések színes csokra. *Dimenzió.* 2. 1994. 1. 10–17. p.
- MAJOR, Stefan: A budapesti csehszlovák nagykövet jelentése. [Közread. és bev.] Janek István: Dokumentum Nagy Imre elrablásáról egy Budapesten szolgáló csehszlovák diplomata értesülései alapján. In *Nagy Imre és kora. Tanulmányok és források.* 1. Szerk. Sipos József, Sipos Levente. Bp. Nagy Imre Alapítvány, 2002. 385–392. p.
- MARUSIAK, Juraj: Mad’arská revolúcia 1956 a Slovensko. In „*Spoznal som svetlo a uz viac nechcem tmu...*” *Pocta Jozefovi Jablonickému.* Red. Vladimír Bakos. Bratislava, Slovenskej Akadémie Vied, 2005. 183–227. p.
- PILÁT, Vladimír: Der antikommunistische Aufstand in Ungarn aus der Sicht der tschechoslowakischen Kommunisten. In *Das internationale Krisenjahr, 1956. Polen, Ungarn, Suez.* Hrsg. von Winfried Heinemann, Norbert Wiggershaus. München, Oldenbourg, 1999. 339–351. p. /Beiträge zur Militärgeschichte. Bd. 48./
- SIKORA, Stanislav: Die Wirkung der ungarischen Ereignisse von 1956 auf die Tätigkeit der KPTsch-Führung. Schwerpunkt: Slowakei. In *Das Jahr 1956 in Ostmitteleuropa.* Hrsg. von Hahn Henning, Heinrich Olschowsky. Vorw. Heinrich Olschowsky. Berlin, Akademie Verlag, 1996. 73–79. p.
- STAIGL, Jan: Die militärstrategische Stellung der Slowakei und die militärischen Sicherheitsmassnahmen auf ihrem Territorium im Zusammenhang mit den Ereignissen in Ungarn und Ägypten im Herbst, 1956. In *Das internationale Krisenjahr, 1956. Polen, Ungarn, Suez.* Hrsg. von Winfried Heinemann, Norbert Wiggershaus. München, Oldenbourg, 1999. 163–179. p. /Beiträge zur Militärgeschichte. Bd. 48./
- STAIGL, Jan: Die Tätigkeit der tschechoslowakischen Armee an der slowakisch–ungarischen Grenze im Herbst 1956. In *Entstalinisierungskrise in Ostmitteleuropa, 1953–1956. Vom 17. Juni bis zum ungarischen Volksaufstand. Politische, militärische, soziale und nationale Dimensionen.* Hrsg. u. eingel. von Jan Foitzik. Paderborn–München–Wien–Zürich, Schöningh, 2001. 239–270. p.
- STAIGL, Jan: Katonai intézkedések Szlovákia területén az 1956 őszi magyar felkelés időszakában. *Hadtörténelmi Közlemények.* 109. 1996. 3. 67–78. p.

Finnország

- HUOTARI, Juhani: 1956 – Finnország és Magyarország. In *Évkönyv. 2. 1993.* Szerk. biz. Bak János, Hegedűs B. András, Litván György, S. Varga Katalin. Bp. 1956-os Intézet, 1993. 107–116. p.
- HUOTARI, Juhani: Finland and Hungary, 1956. In *Hungary, 1956.* Eds. Paula Hihnal and Olli Vehviläinen. Forew. Olli Vehviläinen. Tampere, Jäljennepalvelu, 1995. 80–97. p.
- NEVAKIVI, Jukka: Kekkonen, a magyar ’56 és a finlandizáció kezdete. *Hitel.* 2000. 10. 38–48. p.

Franciaország

- Documents diplomatiques français, 1956. T. 3. 24. octobre–31. décembre.* Paris, Ministère des Affaires Étrangères, 1990. LV.
- HOREL, Catherine: Frankreich und die Ungarnkrise 1956. In *Die Ungarnkrise 1956 und Österreich.* Hrsg. Erwin A. Schmidl. Wien–Köln–Weimar, Böhlau Verlag, 2003. 175–186. p.
- KECSKÉS, Gusztáv: *La diplomatie française et la révolution hongroise de 1956.* Budapest–Paris–Szeged, Publications de l’Institut Hongrois de Paris, 2005. /Dissertationes 3./
- KECSKÉS Gusztáv: A francia diplomácia és az 1956-os magyar forradalom. *Történelmi Szemle.* 2002. 1–2. 99–114. p.
- KECSKÉS Gusztáv: Franciaország politikája az ENSZ-ben a „magyar ügy” kapcsán. *Századok.* 134. 2000. 5. 1171–1194. p.
- LITVÁN György: Francia dokumentumok 1956-ról. In *Évkönyv. 3. 1994.* Szerk. biz. Bak János, Hegedűs B. András, Litván György, Rainer M. János, S. Varga Katalin. Bp. 1956-os Intézet, 1994. 139–147. p.
- VERNET, Daniel: Franciaország Európa-politikája. *Európai Szemle.* 6. 1995. 3. 17–24. p.
- „Vigyázó szemetek Párizsra vessétek...” A francia külügyminisztérium belső irata az 1956-os magyar forradalomról. Bev., ford. és közli Kecskés Gusztáv. *Rubicon.* 10. 1999. 8. Mell. XIII–XIV. p.

Hollandia

- HELLEMA, Duco: *1956. De Nederlandse houding ten’ aanzien van de Hongaarse revolutie en de Suezcrisis.* Amsterdam, Uitgeverij Jan Mets, 1990.
- HELLEMA, Duco: Hollandia és a magyar forradalom. In *Évkönyv. 2. 1993.* Szerk. biz. Bak János, Hegedűs B. András, Litván György, S. Varga Katalin. Bp. 1956-os Intézet, 1993. 95–106. p.

India

- Levél Nehruhoz, India miniszterelnökéhez. Budapest, 1956. november 19. Közzéteszi Vida István. *História.* 20. 1998. 1. 23–26. p.
- Rahman budapesti indiai ügyvivő beszámolója az 1956. novemberi–decemberi napokról. Közread.: Vida István. *Múltunk.* 39. 1994. 1–2. 257–282. p.
- REID, Escott: *Hungary and Suez. A view from New Delhi.* Oakville, Mosaic Press, 1986.

Izrael

- EREZ, Cvi: A budapesti Gorkij fasor jelenti Jeruzsálemnek. Az izraeli külügyminisztérium dokumentumaiból. *Világosság.* 33. 1992. 10. 794–799. p.

Japán

- UMEMURA Yuko: Az 1956-os forradalom képe Japánban. *Hitel.* 13. 2000. 10. 49–56. p.

Jugoszlávia

- '56 és Délvidék. *Tanulmányok, interjúk, sajtószemelvények*. Szerk. Molnár Verona. Szabadka, Nyitott Távlatok–Polgárok Egyesülete, 2002.
- GIBIANSZKIJ, Leonyid: A szovjet–jugoszláv kapcsolatok és az 1956-os magyar forradalom. In *Évkönyv. 5. 1996–1997*. Szerk. biz. Hegedűs B. András, Kende Péter, Kozák Gyula, Litván György, Rainer M. János. A konferencia előadásait és vitáit sajtó alá rend. Bak János. Bp. 1956-os Intézet, 1997. 137–151. p.
- GRANVILLE, Johanna [Cushin]: The Soviet–Yugoslav detente, Belgrade–Budapest relations, and the Hungarian revolution, 1955–56. *Hungarian Studies Review*. 24. 1997. 1–2. 15–63. p.
- A jugoszláv kapcsolat. Az MSZMP Intéző, illetve Ideiglenes Központi Bizottságának dokumentumaiból, 1956. november 11–1957. június 2. Közzéteszi és bev. Kiss József. *Juss*. 3. 1990. 3. 133–148. p.
- KISS József: Október jugoszláv szemmel. 1–5. *Heti Világgazdaság*. 11. 1989. okt. 21. 20–21., okt. 28. 19–20., nov. 4. 20–21., nov. 11. 20–21., nov. 18. 20–21. p.
- Magyar–jugoszláv kapcsolatok, 1956. Iratok a magyar–jugoszláv kapcsolatok történetéhez. Az állami és pártkapcsolatok rendezése, az októberi felkelés, a Nagy Imre-csoport sorsa. Dokumentumok*. Az iratokat gyűjt., vál., szerk. és a bevezető tanulmányt írta Kiss József, Ripp Zoltán, Vida István. Bp. MTA Jelenkorkutató Bizottság, 1995. /Iratok a magyar diplomácia történetéhez, 1956–1989. B. sorozat./
- Magyar–jugoszláv kapcsolatok, 1956. december–1959. február. A magyar–jugoszláv kapcsolatok és a Nagy Imre-csoport sorsa. Dokumentumok*. Az iratokat gyűjt., vál., szerk. és a bevezető tanulmányt írta Kiss József, Ripp Zoltán, Vida István. Bp. MTA Jelenkorkutató Bizottság, 1995 [1997]. /Iratok a magyar diplomácia történetéhez, 1956–1989. B. sorozat./
- Magyarország–Jugoszlávia–Szovjetunió, 1956. november 22–1957. január 17. Közzéteszi Glatz Ferenc. *História*. 11. 1989. 4–5. 57–63. p.
- MICUNOVIĆ, Veljko: *Tito követe voltam. Moszkva, 1956–1958*. Bp. Interart, 1990. 447 p.
- Az MSZMP Intéző Bizottsága a jugoszláv követségen, 1956. november 5.–november 22. Közzéteszi Glatz Ferenc. *História*. 11. 1989. 4–5. 53–57. p.
- A Nagy Imre-per után. A jugoszláv–magyar jegyzékháború második szakaszának dokumentumai, 1958. október–1959. február. Közli Kiss József, Ripp Zoltán. *Múltunk*. 37. 1992. 4. 171–203. p.
- RIPP Zoltán: *Belgrád és Moszkva között. A jugoszláv kapcsolat és a Nagy Imre-kérdés, 1956. november–1959. február*. Bp. Politikátörténeti Alapítvány, 1994. /Politikátörténeti füzetek 5./
- A szovjet–jugoszláv és a magyar–jugoszláv kapcsolatok a levelezési diplomácia tükrében, 1954–1955. Közli Marelyn Kiss József, Ripp Zoltán, Vida István. *Múltunk*. 46. 2001. 1. 233–284. p.
- SZTIKALIN, Alekszandr Szergejevics: Soviet–Yugoslav relations and the case of Imre Nagy. *Cold War History*. 5. 2005. 1. 3–22. p.
- TITO, Josip Broz–HRUSCSOV, Nyikita Szergejevics: Tito és Hruscsov levélváltása. 1956. december 3–1957. január 10. [Közread. és bev.] Kiss József, Ripp Zoltán, Vida István. *Külpolitika*. 2. 1996. 3–4. 217–243. p.
- VARGA László: Moszkva–Belgrád–Budapest. In *Jalta és Szevez között. 1956 a világpolitikában*. Szerk. Gábor Luca. Bp. Tudósítások Kiadó, 1989. 142–175. p. /Világosság füzetek./
- VARGA László: Nagy Imre a jugoszláv követségen. *Budapesti Negyed*. 1. 1993. 1. 97–118. p.

- VARGA László: Von Brioni bis Pula. In *Hungary, 1956*. Eds. Paula Hihnal and Olli Vehviläinen. Forew. Olli Vehviläinen. Tampere, Jäljennepalvelu, 1995. 57–68. p.
- VÁSÁRHELYI Miklós: Tito megrettent a magyarországi eseményektől. Egy Magyarországon eddig nem publikált Vásárhelyi-interjú 1997-ből. [Riporter] Varga Szilveszter. *Élet és Irodalom*. 45. 2001. 32. 7. p.

Kanada

- Canadian diplomacy and the Hungarian revolution, 1956–1957. A documentary perspective. La diplomatie canadienne pendant la révolution hongroise, 1956–1957. Un aperçu.* Compiled by Greg Donaghy. [Ottawa], Foreign Affairs Canada, [2006.]
- HIDAS, Péter I.: Canada and the Hungarian revolution of 1956. *Hungarian Studies*. 12. 1997. 1–2. 279–315. p.
- HIDAS I. Péter: A kanadai visszhang, 1956. október 23.–november 4. In *Évkönyv*. 2. 1993. Szerk. biz. Bak János, Hegedűs B. András, Litván György, S. Varga Katalin. Bp. 1956-os Intézet, 1993. 73–93. p.
- REID, Escott: *Hungary and Suez. A view from New Delhi*. Oakville, Mosaic Press, 1986.

Kína

1956. Kína és Magyarország. Adalékok a magyar kérdést érintő kínai álláspont formálódásához és szerepéhez. [Közread. és bev.] Szobolevszki Sándor. *Társadalmi Szemle*. 51. 1996. 11. 75–95. p.
- CSEN Csien: Peking és az 1956-os magyar válság. In *Évkönyv*. 5. 1996–1997. Szerk. biz. Hegedűs B. András, Kende Péter, Kozák Gyula, Litván György, Rainer M. János. A konferencia előadásait és vitáit sajtó alá rend. Bak János. Bp. 1956-os Intézet, 1997. 186–195. p.
- CSEN [Csien] Jian: Peking és az 1956-os magyar válság. *Rubicon*. 7. 1996. 8–9. 56–60. p.
- CSOU EN-LAJ kínai miniszterelnök 1957. januári látogatása Varsóban. A Gomulka–Csou En-laj tárgyalásokról készített feljegyzés. 1957. január 11–16. Közli Tischler János. *Múltunk*. 39. 1994. 3. 141–175. p.
- Magyar–kínai kapcsolatok, 1956–1959. Dokumentumok.* Az iratokat gyűjt., vál., sajtó alá rend., a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Szobolevszki Sándor. Szerk. Vida István. Bp. MTA Jelenkor-kutató Bizottság, 2001. /Iratok a magyar diplomáciai kapcsolatok történetéhez, 1956–1989./
- SZOBOLÉVSZKI Sándor: 1956. Kína és Magyarország. Adalékok a magyar kérdést érintő kínai álláspont formálódásához és szerepéhez. *Társadalmi Szemle*. 51. 1996. 11. 75–95. p.
- VAMOS Péter: A budapesti lecke. Kína és a magyar '56. *Heti Világgazdaság*. 1999. okt. 23. 102–105. p.

Latin-Amerika

- DÖMÉNY János: 1956 hatása a magyar–latin–amerikai kapcsolatokra. *Rubicon*. 10. 1999. 8. Mell. XV–XVI. p.

Lengyelország

1956. *Varsovie–Budapest. La deuxième révolution d'octobre*. Textes réunis par Pierre Kende, Krzysztof Pomian. Paris, Seuil, 1978. /Collection Esprit./
- Az 1956-os magyar forradalom lengyel dokumentumai*. Összeáll., ford. és bev. Tischler János. Bp. 1956-os Intézet–Windsor, 1996.
- Budapest jelenti Varsónak. A budapesti lengyel nagykövetség rejtjelezett táviratai, 1956. december 4–29. Közread. Tischler János. *Világosság*. 34. 1993. 10. 40–54. p.
- ENGELMAYER Ákos: Polen und Ungarn, 1956. In *Das Jahr 1956 in Ostmitteleuropa*. Hrsg. von Hahn Henning, Heinrich Olschowsky. Vorw. Heinrich Olschowsky. Berlin, Akademie Verlag, 1996. 141–145. p.
- Die Ereignisse in Polen und Ungarn. Eine Chronik des Geschehens von der Revolte in Posen bis zur militärischen Niederschlagung des Aufstandes in Ungarn*. Eingel. Heinrich von Siegler. Bonn–Wien–Zürich, Siegler Verlag für Zeitarchive, 1957.
- GORALCZYK, Bogdan: Die Ereignisse in Ungarn 1956 aus polnischer Perspektive. In *Die Ungarnkrise 1956 und Österreich*. Hrsg. Erwin A. Schmidl. Wien–Köln–Weimar, Böhlau Verlag, 2003. 187–198. p.
- GRANVILLE, Johanna [Cushin]: From the archives of Warsaw and Budapest. A comparison of the events of 1956. *East European Politics and Societies*. 2002. 2. 521–563. p.
- LENGYEL követjelentések és a budapesti lengyel nagykövetségnek Varsóból küldött táviratok az 1956-os magyar forradalom időszaka alatt. Közread., bev. Tischler János. *Társadalmi Szemle*. 47. 1992. 10. 73–91. p.
- National communism and popular revolt in Eastern Europe. A selection of documents on events in Poland and Hungary, February–November 1956*. Ed. by Paul E. Zinner. Forew. Henry L. Roberts. 2. pr. New York, Columbia University Press, 1957.
- NOWAK, Jan: Lengyelek és magyarok 1956-ban. In *Évkönyv. 5. 1996–1997*. Szerk. biz. Hegedűs B. András, Kende Péter, Kozák Gyula, Litván György, Rainer M. János. A konferencia eloadásait és vitáit sajtó alá rend. Bak János. Bp. 1956-os Intézet, 1997. 266–271. p.
- „Pologne–Hongrie, 1956 ou „Le printemps en octobre”. Textes choisis et traduits sous la direction de Jean-Jacques Marie et Balázs Nagy. Présentés par Pierre Broué. Paris, Études et Documentations Internationales, 1966.
- Poznanski czerwiec, 1956. Wydanie drugie – poprawione i rozszerzone*. Red. Jaroslaw Maciejewski, Zofia Trojanowiczowa. Poznan, Wydawnictwo Poznanskie, 1990.
- Rewolucja węgierska 1956 w polskich dokumentach*. Opracował János Tischler. Red. Pawel Machcewic. Warszawa, ISP PAN, 1995. /Dokumenty do dziejów PRL 8./
- Magyar kiadása: *Az 1956-os magyar forradalom lengyel dokumentumai*. Összeáll., ford. és bev. Tischler János. Bp. 1956-os Intézet–Windsor, 1996.
- STARAWICZ, Artur: Lengyel szemmel 1956-ról. Interjú Artur Starewiczcsel, a LEMP KB Sajtóirodájának egykori vezetőjével. Az interjút kész. Tischler János. *Múltunk*. 37. 1992. 2–3. 277–286. p.
- TISCHLER János: A lengyel október és az 1956-os magyar forradalom kölcsönhatása. In *Évkönyv. 5. 1996–1997*. Szerk. biz. Hegedűs B. András, Kende Péter, Kozák Gyula, Litván György, Rainer M. János. A konferencia előadásait és vitáit sajtó alá rend. Bak János. Bp. 1956-os Intézet, 1997. 118–128. p.
- TISCHLER János: A lengyel október. *Rubicon*. 7. 1996. 8–9. 49–52. p.

- TISCHLER János: A lengyel pártvezetés és az 1956-os magyar forradalom. In uő „*Hogy megcsendüljön minden gyáva fül*”. *Lengyelország és Magyarország a két nemzet sorsfordító történelmi eseményeinek idején, 1956-ban és 1980–81-ben*. Pécs–Bp. Jelenkor–1956-os Intézet, 2003, 32–54. p.
- TISCHLER János: A lengyel pártvezetés és az 1956-os magyar forradalom. In *Évkönyv. 3. 1994*. Szerk. biz. Bak János, Hegedűs B. András, Litván György, Rainer M. János, S. Varga Katalin. Bp. 1956-os Intézet, 1994. 179–195. p.
- TISCHLER János: A lengyel–magyar kapcsolatok a korai Kádár-korszakban, 1956. november–1958 nyara. In uő: „*Hogy megcsendüljön minden gyáva fül*”. *Lengyelország és Magyarország a két nemzet sorsfordító történelmi eseményeinek idején, 1956-ban és 1980–81-ben*. Pécs–Bp. Jelenkor–1956-os Intézet, 2003, 114–169. p.
- TISCHLER János: Az 1956-os forradalom és Lengyelország. In *Az 1956-os forradalom és szabadságharc. Szimpózium, 1997. október 11–12*. Előszó Balás Piri László. Bp. Konrad Adenauer Alapítvány Budapesti Képviselője, 1997. 73–80. p.
- TISCHLER János: Az 1956-os magyar forradalom lengyel forrásairól. In *Évkönyv. 1. 1992*. Szerk. biz. Bak János, Békés Csaba, Hegedűs B. András, Litván György. Bp. 1956-os Intézet, 1992. 309–323. p.
- TISCHLER János: Die Führung der Polnischen Vereinigten Arbeiterpartei und die ungarische Revolution von 1956. In *Das internationale Krisenjahr, 1956. Polen, Ungarn, Suez*. Hrsg. von Winfried Heinemann, Norbert Wiggershaus. München, Oldenbourg, 1999. 317–337. p. /Beiträge zur Militärgeschichte. Bd. 48./
- TISCHLER János: Interconnections. Poland's October and the 1956 Hungarian revolution. *The Hungarian Quarterly*. 38. 1997. 145. 96–111. p.
- TISCHLER János: Követjelentések és táviratok. A budapesti lengyel nagykövetség diplomáciai tevékenysége 1956. november 20-tól december 3-ig. *Társadalmi Szemle*. 48. 1993. 10. 79–94. p.
- TISCHLER János: Lengyel jelentések, 1956. november 4–14. *Valóság*. 36. 1993. 3. 85–104 p.
- TISCHLER János: Lengyelország és Magyarország 1956-ban. In „*Tizenhárom nap, amely...*” *Tanulmányok az 1956-os forradalom és szabadságharc történetéből*. Szerk. Horváth Miklós. Bp. Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2003. 75–94. p.
- TISCHLER, János: Polish leaders and the Hungarian revolution. In *Stalinism in Poland, 1944–1956. Selected papers from the fifth world congress of Central and East European Studies, Warsaw, 1995*. Ed. by and transl. by A. Kemp-Welch. Houndmills–Basingstoke, Macmillan Press, 1999. 119–143. p.

Nagy-Britannia

- 1956 és az angol kommunista párt válsága. Dokumentumok az SZKP KB egykori levéltárából. [Közread. és bev.] Vjacseszlav Szereda. Ford. *Tekintet*. 9. 1996. 3–4. 80–102. p.
- Az angol követ jelenti Belgrádból. A Nagy Imre-csoport sorsáról és a magyar–jugoszláv viszonyról. Közzéteszi és bev. Vida István. *Világosság*. 33. 1992. 10. 766–784. p.
- BÉKÉS Csaba: A brit kormány és az 1956-os magyar forradalom. In *Évkönyv. 1. 1992*. Szerk. biz. Bak János, Békés Csaba, Hegedűs B. András, Litván György. Bp. 1956-os Intézet, 1992. 19–38. p.

- Brit követi jelentések a világ különböző országaiból az 1956-os magyar forradalommal kapcsolatos helyi reakciókról. Közzéteszi, bev. és jegyz. Békés Csaba. *Holmi*. 3. 1991. 10. 1312–1331. p.
- A budapesti angol követ titkos jelentése az 1956. évi magyar forradalom okairól és következményeiről, 1957. I. 3. Közzéteszi Szaszko István. *Levéltári Szemle*. 40. 1990. 3. 66–72. p.
- A budapesti angol követség 1956. novemberi–decemberi jelentéseiből. Közzéteszi Vida István. *Társadalmi Szemle*. 46. 1991. 1. 66–79. p.
- CABLE, James: Britain and the Hungarian revolution of 1956. *International Relations*. 9. Nov. 1988. 317–333. p.
- HARASZTI, Éva H.: From the British file in 1956. *The New Hungarian Quarterly*. 32. 1992. 125. 112–117. p.
- HARASZTI, Éva H: Változások Magyarországon a budapesti angol követ 1953–1957. évi jelentéseinek tükrében. *Világtörténet*. Ú. f. 1996. Tavasz–nyár. 82–93. p.
- The Hungarian question on the UN agenda. Secret negotiations by the Western great powers. October 26th–November 4th 1956. British Foreign Office documents. [Publ., introd. and noted by] Csaba Békés. *The Hungarian Quarterly*. 41. 2000. 157. 103–122. p.
- The HUNGARIAN revolution of 1956. A collection of documents from the British Foreign Office*. Ed. by Eva Haraszi-Taylor. Nottingham, Astra Press, 1995.
- A „magyar kérdés” Londonban. Nagy Ferenc 1957-es kísérlete. Közread., [bev., jegyz. ell. és] ford. Meszerics Tamás. *Külpolitika*. 2. 1996. 3–4. 244–247. p.
- SZENTE Imre: Az 56-os forradalom Anglia távlatából. *Hitel*. 9. 1996. 11. 21–30. p.
- WALLINGER, Geoffrey: G. Wallinger jelentése Selwyn Lloyd angol külügyminiszternek. [Közread. és bev.] Gecsenyi Lajos, Vida István. *História*. 19. 1997. 2. 22–24. p.
- WARNER, Isabel–BEVINS, Richard: Das Foreign Office und der ungarische Volksaufstand von 1956. In *Das internationale Krisenjahr, 1956. Polen, Ungarn, Suez*. Hrsg. von Winfried Heinemann, Norbert Wiggershaus. München, Oldenbourg, 1999. 375–394. p. /Beiträge zur Militärgeschichte. Bd. 48./

Német Demokratikus Köztársaság

- HARRISON, Hope M.: Az 1956-os magyar felkelés és a keletnémet pártpolitika. In *Évkönyv*. 5. 1996–1997. Szerk. biz. Hegedűs B. András, Kende Péter, Kozák Gyula, Litván György, Rainer M. János. A konferencia előadásait és vitáit sajtó alá rend. Bak János. Bp. 1956-os Intézet, 1997. 164–174. p.
- HENTILÄ, Seppo: Die DDR und Ungarn, 1956. Die ungenutzte Chance des Revisionismus. In *Hungary, 1956*. Eds. Paula Hihnala and Olli Vehviläinen. Forew. Olli Vehviläinen. Tampere, Jäljennepalvelu, 1995. 31–33. p.
- OSTERMANN, Christian: The United States, the East German Uprising of 1953, and the limits of Rollback. CWIHP Working Paper No. 11. Washington, 1994.
- OSTERMANN, Christian F.: Kelet-Németország és a magyar forradalom. In *Évkönyv*. 5. 1996–1997. Szerk. biz. Hegedűs B. András, Kende Péter, Kozák Gyula, Litván György, Rainer M. János. A konferencia előadásait és vitáit sajtó alá rend. Bak János. Bp. 1956-os Intézet, 1997. 175–185. p.
- OSTERMANN, Christian F. (ed.): *Uprising in East Germany, 1953. The Cold War, the German question and the first major upheaval behind the Iron Curtain*. National Security Archive Cold War Readers. Bp., Central European Press, 2001.

- RICHTER, James: Reexamining Soviet Policy during the Beria Interregnum. CWIHP Working Paper No. 3. Washington, 1992.
- RUFF Mihály: Magyarország és az NDK kapcsolatairól, 1956. november–1958. március. *Múltunk*. 40. 1995. 2. 30–66. p.

Német Szövetségi Köztársaság

- FISCHER, Holger: Az 1956-os magyar forradalom a korabeli nyugatnémet médiában. In *Évkönyv. 10. 2002. Magyarország a jelenkorban*. Szerk. Rainer M. János, Ständeisky Éva. Bp. 1956-os Intézet, 2002. 341–359. p.
- FISCHER, Holger: Ungarn 1956 in der Geschichtswissenschaft der Bundesrepublik Deutschland. In *Revolutionen in Ostmitteleuropa, 1789–1989. Schwerpunkt Ungarn*. Hrsg. Karlheinz Mack. Wien–München, Verlag für Geschichte und Politik–Oldenbourg, 1995. 151–158. p.
- RUFF Mihály: A hivatalos Magyarország nyugatnémet politikai kapcsolatairól, 1956–1958. *Századok*. 132. 1998. 5. 1113–1132. p.
- RUFF Mihály: Kísérletek a magyar–nyugatnémet kapcsolatok fejlesztésére, 1956–1958. *Múltunk*. 49. 2004. 2. 155–179. p.
- THOSS, Bruno: Die Doppelkrise von Suez und Budapest in ihren Auswirkungen auf Adenauers Sicherheits- und Europapolitik, 1956–57. In *Das internationale Krisenjahr, 1956. Polen, Ungarn, Suez*. Hrsg. von Winfried Heinemann, Norbert Wiggershaus. München, Oldenbourg, 1999. 573–588. p. /Beiträge zur Militärgeschichte. Bd. 48./

Norvégia

- JUHÁSZ Lajos: Norvég követjelentések az 1956. évi magyarországi eseményekről. *Történelmi Szemle*. 31. 1989. 3–4. 292–305. p.

Olaszország

- ANDREIDES Gábor: A magyar forradalom és a Kádár-korszak olasz szemmel. In *Tanulmányok fél évezred magyar történelméből*. Szerk. Fejérdy Gergely. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományi Intézet–Pázmány Péter Történész Kör, 2003. 366–383. p.
- ARGENTIERI, Federigo: A magyar '56 és Olaszország. *Mozgó Világ*. 18. 1992. 9. 39–42. p.
- SOMLAI, Katalin: La diplomazia italiana e il '56 ungherese. In *Ungheria, 1956. La cultura si interroga. La rivoluzione patriottica e democratica d'Ungheria nello specchio di letteratura, storia, pubblicistica, politica, diplomazia, economia, arte*. A cura di Roberto Ruspani. Soveria Mannelli, Rubbettino, 1996. 95–101. p.
- WALCZ Amaryllisz: Az 1956. évi magyar forradalom és Olaszország. *Limes*. 2001. 50. 73–96. p.
- WALCZ, Amaryllisz: *La Rivoluzione ungherese del 1956 e l'Italia*. Roma, Ambasciata della Repubblica di Ungheria, 2001.

Románia

1956. *Erdélyi Magyarság*. 3. 1992. 12. 2–29. p.
1956. Megtorlás a határokon kívül. A kolozsvári egyetemi hallgatók pere. *Erdélyi Magyarság*. 7. 1996. 28. 20–23. p.
- BAGHIU, Aurel: Az 1956-os romániai diákmozgalmak. *Hitel*. 4. 1991. 21. 23–27. p.
- BEKE Mihály András: „Hitványabb anyag mi sem vagyunk...” Az erdélyi magyarok 56-ja. *Magyar Napló*. 13. 2001. 10–12. 70–78. p.
- BENKŐ Levente: *Volt egyszer egy 56. Akiket a forradalom szele s a megtorlás ökle megcsapott*. Sepsiszentgyörgy, Háromszék Lap- és Könyvkiadó, 1988..
- CSIHA Kálmán: „Akinek felületes hite volt, a legtöbb elveszett.” [Riporter] Tófalvi Zoltán. *Valóság*. 44. 2001. 10. 88–106. p.
- DÁVID Gyula: Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság. *Hitel*. 4. 1991. 21. 20–22. p.
- DÁVID Gyula: Az erdélyi 1956-os per. Beszélgetés az egykori rab Dávid Gyula irodalomtörténésszel. [Riporter] P[áskandiné] Sebők Anna. *Kortárs*. 45. 2001. 10. 3–16. p.
- DOBAI István: Vallomás ötvenhatról. 1–3. *Kapu*. 1992. 10. 29–32., 11. 26–28., 12. 33–34. p.
- GÁL Mária: Az erdélyi ötvenhat háttéréről és következményeiről. *Korunk*. 3. f. 7. 1996. 10. 113–120. p.
- GHINEA, Cornelia: Un caz de revolta anticomunista in armata, decembrie 1956. In *Anii 1954–1960. Fluxurile si refluxurile stalinismului. Comunicari prezentate la Simpozionul de la Sighetu Marmatiei, 2–4 iulie 2000*. Ed. by Romulus Rusan. București, Fundatia Academia Civica, 2000. 714–721. p. /Analele Sighet 8./
- GRIGORIU, Mihail: Titkos iratok a román levéltárakból, 1956–57. [Bev.] Kő András. 1–4. *Magyar Nemzet*. 61. 1998. 108. 17., 114. 17., 120. 15., 126. 12., 131. 16., 137. 16., 141. 16., 149. 8. p.
- Iratok a magyar–román kapcsolatok történetéhez. Magyar–román kapcsolatok, 1956. január–1958. január. Dokumentumok*. Az iratokat gyűjt., vál., sajtó alá rend. és a bevezető tanulmányt írta Lipcsey Ildikó. Bp. Paulus-Publishing Bt.–Nagy Imre Alapítvány, 2004. /Iratok a magyar diplomácia történetéhez, 1956–1989. B. sorozat./
- Jordáky Lajos naplója, 1956. március 11–1957. március 8. Közzéteszi Molnár Gusztáv. *Medvetánc*. 1988. 2–3. 281–316. p.
- LUNGU, Corneliu–RETEGAN, Mihai (ed.) *1956. Explozia: Perceptii române, iugoslave si sovietice asupra evenimentelor din Polonia si Ungaria*. Bukarest, Editura Univers Enciclopedic, 1996.
- KÁNTOR Lajos: Volt egyszer egy Egyetem. *Forrás*. 27. 1995. 8. 45–50. p.
- KATONA SZABÓ István: 1956-ról Erdélyben. Tallózás az egykori sajtóból, feljegyzésekből. *Erdélyi Magyarság*. 4. 1993. 16. 6–9. p.
- KOSZTIN Árpád: Az 1956. évi magyarországi forradalom és szabadságharc alatt és után elkövetett magyarellenes román kegyetlenkedések Erdélyben. – Magyarellenes román kegyetlenkedések Erdélyben, az 1956. évi magyarországi forradalom és szabadságharc hatása terjedésének ellensúlyozására és megakadályozására. In uő *Magyarellenes román kegyetlenkedések Erdélyben*. 2. kiadás. Bp. Biró Family Kft., 2000. 132–162. p.
- Megtorlás a határokon kívül. A kolozsvári egyetemi hallgatók pere. *Erdélyi Magyarság*. 7. 1996. 28. 20–23. p.

- MUNTEANU, Ioan: Manifestația anticomunista studenților de la Timișoara din octombrie 1956. Semnificația politică națională. In *Anii 1954–1960. Fluxurile și refluxurile stalinismului. Comunicări prezentate la Simpozionul de la Sighetu Marmației, 2–4 iulie 2000*. Ed. by Romulus Rusan. București, Fundația Academia Civică, 2000. 635–655. p. /Analele Sighet 8./
- MUȚIU, Caius–STANCA, Teodor–BAGHIU, Aurel: Miscările studentesti anticomuniste din octombrie 1956 din Timișoara, vazute și prezentate de initiatorii și principalii organizatori. In *Anii 1954–1960. Fluxurile și refluxurile stalinismului. Comunicări prezentate la Simpozionul de la Sighetu Marmației, 2–4 iulie 2000*. Ed. by Romulus Rusan. București, Fundația Academia Civică, 2000. 667–690. p. /Analele Sighet 8./
- PÁSKÁNDINÉ SEBŐK Anna: *Kolozsvári perek, 1956*. Bp. Hamvas Intézet, 2001. 241 p.
- PÁSKÁNDINÉ SEBŐK Anna: *Szabadságra Vágyó Ifjak Szervezete, 1956*. Bp. Hamvas Intézet, 2003. 120 p. /Hamvas füzetek./
- POP, Adrian: A temesvári és bukaresti diákság tiltakozó megmozdulásai. *Korunk*. 3. f. 7. 1996. 10. 46–49. p.
- RETEGAN, Mihai: A román kommunizmus és az 1956-os magyar és lengyel válság. A Politikai Bizottság titkos levéltárának újonnan feltárt dokumentumai. In *Évkönyv. 5. 1996–1997*. Szerk. biz. Hegedűs B. András, Kende Péter, Kozák Gyula, Litván György, Rainer M. János. A konferencia előadásait és vitáit sajtó alá rend. Bak János. Bp. 1956-os Intézet, 1997. 132–136. p.
- ROBOTOS Imre: Bukarest, 1956. Emlékezés egy őszi éjszakára. *Kritika*. 17. 1988. 4. 30–37. p.
- SOMESAN, Maria–IOSIFESCU, Mircea: Ecurile și consecințele revoluției maghiare din 1956 în universitățile din România. In *Anii 1954–1960. Fluxurile și refluxurile stalinismului. Comunicări prezentate la Simpozionul de la Sighetu Marmației, 2–4 iulie 2000*. Ed. by Romulus Rusan. București, Fundația Academia Civică, 2000. 617–634. p. /Analele Sighet 8./
- SZABÓ Gyula: Égések ideje. Erdély, 1956. *Kortárs*. 40. 1996. 10. 36–50. p.
- A szocializmus védelmében. Dokumentumok a Magyar Autonóm Tartományból az 1956. október–novemberi magyarországi ellenforradalommal kapcsolatban*. Szerk. Balázs Lajos. Marosvásárhely, Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, 1957.
- TÓFALVI Zoltán: 1956 – koncepciós perek Erdélyben. In *A Maros megyei magyarság történetéből. Tanulmányok*. Szerk. Pál-Antal Sándor, Szabó Miklós. Marosvásárhely, Mentor, 1997. 270–301. p.
- TÓFALVI Zoltán: 1956 erdélyi mártírjai. *Kortárs*. 45. 2001. 12. 78–86. p.
- TÓFALVI Zoltán: 1956 erdélyi mártírjai. A megtorlás halálos áldozatai. 1–2. *Székelyföld*. 2. 1998. 10. 104–119., 11. 114–142. p.
- TÓFALVI Zoltán: Az 1956-os magyar forradalom visszhangja Romániában, Erdélyben. *Századok*. 132. 1998. 5. 989–1018. p.
- TÓFALVI Zoltán: Magyarelles megtorlások. *Erdélyi Magyarság* 3. 1992. 12. 9–12. p.
- TÓFALVI Zoltán: Magyarok a vádlottak padján Romániában. *Erdélyi Magyarság*. 4. 1993. 16. 2–5. p.
- TÓFALVI Zoltán: Megbűnhődött magyarság. „Hazaárulási” kirakatperek Erdélyben. *Napút*. 3. 2001. 8. 3–26. p.
- TÓFALVI Zoltán: Romániai ötvenhatosok nyomában. *Honismeret*. 25. 1997. 5. 38–42. p.
- VASTAG Lajos: A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem pere. Vastag Lajos kálváriája. [Riporter] Tófalvi Zoltán. *A Dunánál*. 1. 2002. 6. 22–45. p.
- ZUB, Alexandru: Szabadságharcunk – egy román történész életében. [Riporter] Farkas Jenő. *Magyar Nemzet*. 61. 1998. 246. 10. p.

Spanyolország

- ANDERLE Ádám: 1956 és a spanyol katonai beavatkozás kérdése. In *Magyarország és a hispán világ*. Összeáll. Anderle Ádám. Szeged, Hispánia, 2000. 55–62. p. /Kutatási közlemények 2./
- Franco és az 1956-os magyar forradalom. Dokumentumok a spanyol segítségnyújtás tervéről. [Közread. és bev.] Borhi László. *História*. 20. 1998. 9–10. 60–62. p.
- ILLÉNYI Balázs: Nem törtek át. '56 november: spanyol segítség? *Heti Világgazdaság*. 20. 1998. 43. 93–94. p.

Svájc

- GOSZTONYI Péter: Svájc és a magyar 1956. *Kritika*. 19. 1990. 10. 28–30. p.
- KANYÓ, Tamás: Die Schweiz und die ungarische Revolution von 1956. Eine Spurensuche. *BIOS*. 2000. 2. 208–224. p.

Svédország

- SOLYMOSSY Péter: Svéd diplomáciai jelentések az 1956. évi magyar forradalom napjaiból. Svédország külpolitikája a II. világháború után. *Századok*. 134. 2000. 5. 1235–1277. p.
- SVÉD diplomáciai jelentések az 1956. évi magyar forradalom napjaiból. Svédország külpolitikája a II. világháború után. [Közread., bev. és jegyz. ell.] Solymossy Péter. *Századok*. 134. 2000. 5. 1235–1277. p.

Szovjetunió

- Az 1956. október 24-i moszkvai értekezlet. Közli Hajdu Tibor. In *Évkönyv. 1. 1992*. Szerk. biz. Bak János, Békés Csaba, Hegedűs B. András, Litván György. Bp. 1956-os Intézet, 1992. 149–156. p.
- '56 Kárpátalján. *Dokumentumgyűjtemény*. Összeáll. Dupka György, az interjúkat kész. Horváth Sándor. Előszó Alekszej Korszun. Ungvár–Bp. Intermix, 1993. 132 p. /Kárpátaljai magyar könyvek 25./
- ANDROPOV, Jurij Vlagyimirovics: Andropov jelenti. A Szovjetunió budapesti nagykövetének tárgyalásai vezető magyar politikusokkal 1956. április 18. és szeptember 3. között. [Közread., bev. és jegyz. ell.] Varga László. *Levéltári Szemle*. 47. 1997. 1. 9–31. p.
- BARÁTH József: '56 Kárpátalján. *Magyar Szemle*. Ú. f. 3. 1994. 10. 1046–1059. p.
- BARÁTH Magdolna: Andropov jelentései. A szovjet nagykövet és a magyar belpolitika, 1956. március–október. *Rubicon*. 13. 2002. 11–12. 9–14. p.
- BÉKÉS Csaba: Szovjet döntéshozatal és az 1956-os magyar forradalom. Miről szólnak a Malin-feljegyzések? In uő *Európából Európába. Magyarország konfliktusok keresztüztüében, 1945–1990*. Bp. Gondolat, 2004. 162–170. p.
- BENEDEK András, S.: 56 és Kárpátalja. In *Az 1956-os forradalom és szabadságharc. Szimpózium, 1997. október 11–12*. Előszó Balás Piri László. Bp. Konrad Adenauer Alapítvány Budapesti Képviselete, 1997. 17–21. p.

- BORHI, László: Empire by coercion. The Soviet Union and Hungary in the 1950s. *Cold War History*. 1. 2001. 2. 47–72. p.
- BORHI, László: Some questions of Soviet–Hungarian relations, 1948–1953. *Hungarian Studies Review*. 14. 2000. 1. 1–44. p.
- Döntés a Kremlben, 1956. A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról.* Szerk. Vjacseszlav Szereda és Rainer M. János. Bev. Vjacseszlav Szereda. A kísérő tanulmányt Rainer M. János írta. Bp. 1956-os Intézet, 1996. 256 p.
- FRUNZA, Victor: Studenti la Moscova in 1956. In *Anii 1954–1960. Fluxurile și refluxurile stalinismului. Comunicari prezentate la Simpozionul de la Sighetu Marmatiei, 2–4 iulie 2000.* Ed. by Romulus Rusan. București, Fundatia Academia Civica, 2000. 736–741. p. /Analele Sighet 8./
- GRANVILLE, Johanna [Cushin]: In the line of fire. The Soviet crackdown on Hungary, 1956–57. In *Hungary 1956 – Forty Years On.* Ed. by Terry Cox. London–Portland, Frank Cass, 1997. 67–107. p.
- GRANVILLE, Johanna [Cushin]: The Soviet–Yugoslav detente, Belgrade–Budapest relations and the Hungarian revolution, 1955–56. *Hungarian Studies Review*. 24. 1997. 1–2. 15–63. p.
- HAJDU Tibor: Az Andropov-dosszié. *História*. 16. 1993. 4. 16–17. p.
- HAJDU Tibor: Budapest – Moszkva, 1945–1988. *História*. 18. 1996. 4. 26–28. p.
- Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SZKP KB levéltárból.* Vál., előszó és jegyz. Vjacseszlav Szereda és Alekszandr Sztikalín. Bp. Móra, 1993. 327 p. /Zenit Könyvek./
- HORVÁTH Sándor: Kárpátalja – 1956. *Szabolcs–Szatmár–Beregi Szemle*. 28. 1993. 4. 403–418. p.
- A „Jelcin-dosszié”. Szovjet dokumentumok 1956-ról.* Szerk. Gál Éva, Hegedűs B. András, Litván György, Rainer M. János. Bp. Századvég–56-os Intézet, 1993.
- KÁKONYI Gellért: „Napi kérdésünk: úgy jönnek, mintha mennének...?” A szovjet külpolitikai és hadászati tevékenység az 1956-os magyar forradalom idején. *Belvedere Meridionale*. 9. 1997. 1–2. 45–60. p.
- KEREKES András: Oroszok a magyar októberért. *A Dunánál*. 1. 2002. 10. 8–15. p.
- KIROV, Alekszandr–ZSELICZKY, Béla: Ungarnkrise 1956. Lagebeurteilung und Vorgehen der sowjetischen Führung und Armee. In *Das internationale Krisenjahr, 1956. Polen, Ungarn, Suez.* Hrsg. von Winfried Heinemann, Norbert Wiggershaus. München, Oldenbourg, 1999. 95–133. p. /Beiträge zur Militärgeschichte. Bd. 48./
- KRAMER, Mark: A Szovjetunió válasza az 1956-os eseményekre. In *Évkönyv. 5. 1996–1997.* Szerk. biz. Hegedűs B. András, Kende Péter, Kozák Gyula, Litván György, Rainer M. János. A konferencia előadásait és vitáit sajtó alá rend. Bak János. Bp. 1956-os Intézet, 1997. 73–92., 129–131. p.
- Magyarország–Jugoszlávia–Szovjetunió, 1956. november 22.–1957. január 17. Közzéteszi Glatz Ferenc. *História*. 11. 1989. 4–5. 57–63. p.
- MEDVEGYEV, Roj: Andropov Magyarországon. *Eszmélet*. 2001. 51. 134–161. p.
- „Mi naveli porjadok v Vengrii...” Kak voznyik rezsim Kadara? Dokumenti bivsevo arhiva CK KPSzSz, nojabr 1956 g. Publikacii i kommentarii E. Orehovej, V. Szeredi, A. Sztikalina. *Kontyinent*. 1995. 3. 210–248. p.
- MUSZATOV, Valerij: Moszkva és 1956. Viták 1989–90 között a Szovjetunióban. *História*. 19. 1997. 8. 10–12. p.
- MUSZATOV, Valerij: Szovjet politikai beavatkozás és katonai intervenció Magyarországon 1956-ban. *Múltunk*. 36. 1991. 4. 159–170. p.

- [OREHOVA] ORECHOWA, Jelena D.–[SZEREDA] SEREDA, Wjatscheslaw T.–[SZTIKALIN] STYKALIN, Alexandr S.: Der KGB und die Errichtung des Kadar-Regimes. November 1956. Dokumente aus dem ehemaligen Archiv des ZK der KPdSU. In *Entstalinisierungskrise in Ostmitteleuropa, 1953–1956. Vom 17. Juni bis zum ungarischen Volksaufstand. Politische, militärische, soziale und nationale Dimensionen*. Hrsg. u. eingel. von Jan Foitzik. Paderborn–München–Wien–Zürich, Schöningh, 2001. 353–377. p.
- PATAKI István: Kádár János moszkvai tárgyalásai. *Új Honvédségi Szemle*. 49. 1995. 11. 46–61. p.
- PRONKO, Walentin A.: Ungarn–UdSSR: Herbst 1956. In *Das internationale Krisenjahr, 1956. Polen, Ungarn, Suez*. Hrsg. von Winfried Heinemann, Norbert Wiggershaus. München, Oldenbourg, 1999. 75–94. p. /Beiträge zur Militärgeschichte Bd. 48./
- RAINER M. János, URBÁN Károly (közread. és bev.): „Konzultációk”. Dokumentumok a magyar és szovjet pártvezetők két moszkvai találkozásáról 1954–1955-ben. *Múltunk*. 37. 1992. 124–148. p.
- RAINER, János M.: 1956 – The Other Side of the Story. Five Documents from the Yeltsin File. *The Hungarian Quarterly*. 34. 1993. 129. 100–114. p.
- RAINER M. János: A szovjet nagykövetség és az 1956-os forradalom. *Budapesti Negyed*. 1. 1993. 1. 79–96. p.
- RAINER, János M.: Documenti sovietici sul '56 ungherese. In *Ungheria, 1956. La cultura si interroga. La rivoluzione patriottica e democratica d'Ungheria nello specchio di letteratura, storia, pubblicistica, politica, diplomazia, economia, arte*. A cura di Roberto Ruspanti. Soverian Mannelli, Rubettino, 1996. 75–85. p.
- RAINER, János M.: Soviet documents on Hungary, 1956. A case study. In *Hungary, 1956*. Eds. Paula Hihnala and Olli Vehviläinen. Forew. Olli Vehviläinen. Tampere, Jäljennepalvelu, 1995. 69–79. p.
- RAINER M. János: Szovjet döntéshozatal Magyarországról 1956-ban. In *Évkönyv*. 2. 1993. Szerk. biz. Bak János, Hegedűs B. András, Litván György, S. Varga Katalin. Bp. 1956-os Intézet, 1993. 19–38. p.
- RAINER M. János: Szovjet döntéshozatal, 1956. október 31.–november 4. In *Évkönyv*. 5. 1996–1997. Szerk. biz. Hegedűs B. András, Kende Péter, Kozák Gyula, Rainer M. János. A konferencia előadásait és vitáit sajtó alá rend. Bak János. Bp. 1956-os Intézet, 1997. 53–54. p.
- RAINER, János M.: The road to Budapest. 1956. New documentation on the Kremlin's decision to intervene. 1–2. *The Hungarian Quarterly*. 37. 1996. 142. 24–41., 143. 1996. 16–31. p.
- RICE, Condoleezza–FRY, Michael: The Hungarian crisis of 1956. The Soviet decision. In *Superpowers and revolution*. Ed. by Jonathan R. Adelman. New York, Praeger, 1986. 181–199. p.
- SZEREDA, Vjacseszlav Tyimofejevics: Kak resalisz „voproszi Vengrii”. Rabocsije zapiszi zaszedanij Prezidiuma CK KPSzSz, ijul–nojabr 1956. g. *Isztoricseszkij Arhiv*. 4. 1996. 2. 73–104. p.
- Szovjet kapcsolat. Újabb orosz levéltári források 1956 történetének tanulmányozásához. Dokumentumok 1956. július 13-ától 1956. december 3-áig. Közzéteszi Vjacseszlav Szereda, Alekszandr Sztikalin, Vida István. *Rubicon*. 5. 1994. 8. Mell. I–V. p.
- Szovjet nagyköveti iratok Magyarországról, 1953–1956. Kiszeljev és Andropov titkos jelentései*. Összeáll. és bev. Baráth Magdolna. Bp. Napvilág, 2002.

- A szovjet–jugoszláv és a magyar–jugoszláv kapcsolatok a levelezési diplomácia tükrében, 1954–1955.* Közli Marelyn Kiss József, Ripp Zoltán, Vida István. *Múltunk.* 2001. 1. 233–284. p.
- Szovjetszkij szojuz i vengerszkij krizisz 1956 goda. dokumentüi.* Red.-szoszt. Je. D. Orehova, V. T. Szereda, A. Sztikalin. Moszkva, Roszsijszkaja polityicseskaja enciklopedyija, 1998.
- SZTIKALIN, Alekszandr Szergejevics: A szovjet nagykövetség és az MDP-n belüli harc 1956 tavaszán – kora őszén. *Múltunk.* 43. 1998. 2. 23–49. p.
- SZTIKALIN, Alekszandr Szergejevics: *Prervannaja revoljucija. Vengerszkij krizisz 1956 goda i polityika Moszkvi.* Moszkva, Novij Hronograf, 2003.
- SZTIKALIN, Alekszandr Szergejevics: Soviet–Yugoslav relations and the case of Imre Nagy. *Cold War History.* 5. 2005. 1. 3–22. p.
- [SZTIKALIN] STYKALIN, Aleksandr [Szergejevics]: The Hungarian crisis of 1956. The Soviet role in the light of new archival documents. *Cold War History.* 2. 2001. 1. 113–144. p.
- TITO, Josip Broz–HRUSCSOV, Nyikita Szergejevics: Tito és Hruscsov levélváltása. 1956. december 3–1957. január 10. [Közread. és bev.] Kiss József, Ripp Zoltán, Vida István. *Külpolitika.* 2. 1996. 3–4. 217–243. p.
- VIDA, István: Die Sowietunion und die ungarischen Ereignisse im Herbst 1956. In *Entstalinisierungskrise in Ostmitteleuropa, 1953–1956. Vom 17. Juni bis zum ungarischen Volksaufstand. Politische, militärische, soziale und nationale Dimensionen.* Hrsg. u. eingel. von Jan Foitzik. Paderborn–München–Wien–Zürich, Schöningh, 2001. 79–111. p.
- ZUBOK, Vladiszlav: Hatalmi harc a Kremlben és a magyar válság. *Rubicon.* 7. 1996. 8–9. 61–65. p.
- ZUBOK, Vlagyiszlav M.: Hatalmi harc a Kremlben és a magyar válság. In *Évkönyv. 5. 1996–1997.* Szerk. biz. Hegedűs B. András, Kende Péter, Kozák Gyula, Litván György, Rainer M. János. A konferencia előadásait és vitáit sajtó alá rend. Bak János. Bp. 1956-os Intézet, 1997. 55–66. p.
- ZUBOK, Vladislav–PLESHAKOV, Constantine: *Inside the Kremlin's cold war. From Stalin to Khrushchev.* Cambridge–London, Harvard University Press, 1996.
- ZSELICZKY Béla: Moszkva–Budapest, 1956. A felső szintű szovjet–magyar kapcsolatok történetéhez. *Múltunk.* 39. 1994. 3. 20–52. p.
- ZSELICZKY Béla: Moszkvai diákmegmozdulás 1956-ban. A magyarországi események hatása egy SZKP KB-dokumentum alapján. *História.* 16. 1994. 2. 32–33. p.

Tunézia

- SLIM, Mongi: Tunézia hangja az ENSZ-ben 1956 decemberében. [Bev. és közread.] Litván György. *Világosság.* 34. 1993. 10. 58–61. p.

Rövidítések

AAN	Archiwum Akt Nowych
AAS	<i>Acta Apostolicae Sedis</i>
ÁBTL	Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
ACNSAS	Arhiva Consiliului National pentru Studierea Arhivelor Securitatii
admin.	adminisztratív
AdR BKA	Archiv der Republik Bundeskanzleramt
AMAE	Archives du Ministère des Affaires étrangères
AN	Archives nationales
ANDJM	Arhivele Nationale Directia Judeteana Mures
ANIC	Arhivele Nationale Istorice Centrale, Bucuresti
APRT	Archiwum Polskiego Radia i Telewizji
ASIO	Archives du Secrétariat International de l'OTAN
ASMAE DGAP	Archivio Storico Diplomatico del Ministero Affari Esteri Direzione Generale Affari Politici
átd.	átdolgozott
ÁVH	Államvédelmi Hatóság
AVP RF	Arhiv Vnyesnyej Polityiki Rosszjizskoj Federacii
Bd.	Band
bev.	bevezető, bevezette
biz.	bizottság
BM	Belügyminisztérium
bov.	bővített
Bp.	Budapest
BT	Biztonsági Tanács
c.	című
d. CADN	Centre des Archives Diplomatiques de Nantes
CDU	Christlich Demokratische Union
CEU	Central European University
CGT-FO	Confédération Générale du Travail-Force Ouvrière
CHIWP	Cold War International History Project
CK KPSZSZ	Centralnij Komitet Kommunisticseszkoy Partii Szovjetszkovo Szozuja

comp.	compiled
Csemadok	Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete
CSKP	Csehszlovákia Kommunista Pártja
d.	doboz
DC	Democrazia Cristiana
<i>DDF</i>	<i>Documents diplomatiques français</i>
DDR	Deutsche Demokratische Republik
dok.	dokumentum
ed(s).	szerkesztő(k)
eingel.	eingeleitet (von)
ELTE	Eötvös Loránd Tudományegyetem
EMISZ	Erdélyi Magyar Ifjak Szövetsége
é. n.	év nélkül
ENSZ	Egyesült Nemzetek Szervezete
évf.	évfolyam
f.	fond
FDP	Freie Demokratische Partei
FKP	Francia Kommunista Párt
ford.	fordította
forew.	foreword
gy.	gyelo
gyűjt.	gyűjtötte
HÖR	Határőrség Országos Főparancsnoksága
Hrsg., hrsg.	Herausgeber, herausgegeben
IBUSZ	Idegenforgalmi, Beszerzési, Utazási és Szállítási (Vállalat)
introd.	introduced
ISP PAN	Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk
JATE	József Attila Tudományegyetem
jegyz., jegyz. ell.	a jegyzeteket írta, jegyzetekkel ellátta
JKSZ	Jugoszláv Kommunista Szövetség
<i>JORF</i>	<i>Journal Officiel de la République Française</i>
KB	Központi Bizottság
KGB	Komitet Goszudarsztvennoj Bezopasznosztyi
KGST	Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa
KKP	Kínai Kommunista Párt
KLTE	Kossuth Lajos Tudományegyetem
k. n.	kiadó nélkül
KNK	Kínai Népköztársaság
Kominform	Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája
köt.	kötet
közread.	közreadja
közrem.	közreműködő, közreműködésével
KPD	Kommunistische Partei Deutschlands
KPdSU	Kommunistische Partei der Sowjetunion
KüM	Külügyminisztérium
KV	Központi Vezetőség

LEMP	Lengyel Egyesült Munkáspárt
MDP	Magyar Dolgozók Pártja
mell.	melléklet
MKP	Magyar Kommunista Párt
MNK	Magyar Népköztársaság
MOL	Magyar Országos Levéltár
MSZMP	Magyar Szocialista Munkáspárt
MT	Minisztertanács
MTA	Magyar Tudományos Akadémia
MTI	Magyar Távirati Iroda
NATO	North Atlantic Treaty Organistaion
NDK	Német Demokratikus Köztársaság
NKVD	No. Number
nov.	november
Nr.	Nummer
NSZEP	Németország Szocialista Egységpártja
NSZK	Német Szövetségi Köztársaság
OHA	Oral History Archívum
OKP	Olasz Kommunista Párt
okt.	október
OKTK	Országos Kiemelésű Tudományos Kutatások Közalapítvány
op.	opisz
összeáll.	összeállította
ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv
ő. e.	őrzési egység
p.	pagina
PAP	Polska Agencja Prasowa
PB	Politikai Bizottság
PIL	Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár
pref.	preface
préf.	préface
PRI	Partito Repubblicano Italiano
PSIUP	Partito Socialista Italiano dell'Unione Proletaria
publ.	published
Red.	Redaktion
rédi.	rédacteur, rédigé
rend.	rendezte
rev.	revised
RMP	Román Munkáspárt
SED	Sozialistische Einheitspartei Deutschlands
SFIO	Section Française de Internationale Ouvrire
SPD	Sozialdemokratische Partei Deutschlands
SÚA	Štátní Ústřední Archív
sz.	szám(ú)
szerk.	szerkesztő, szerkesztette
SZISZ	Székely Ifjak Szövetsége

SZKP	Szovjetunió Kommunista Pártja
SZLKP	Szlovákia Kommunista Pártja
SZNT	Szlovák Nemzeti Tanács
SZÖVOSZ	Szövetkezetek Országos Szövetsége
SZVISZ	Szabadságra Vágyó Ifjak Szövetsége
TASZSZ	Tyelegrafnoje Agensztvo Szovjetszkovo Szojuza
transl.	translated
Tük.	titkos ügyiratkezelés
UEO	Union de l Europe Occidentale
ú. f.	új folyam
uo.	ugyanott
uő	ugyanő
U.S.	United States
USA	United States of America
USSR	Union of Soviet Socialist Republics
vál.	válogatta
VHA	Vojenský Historický Archív
vol.	volume
Vorw.	Vorwort
VSZ	Varsói Szerződés
ZK	Zentralkomitee